

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LVI

Sa. 216

Ağustos 1992

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1994

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. NEŞET ÇAĞATAY

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
ERCENK, GİRAY : Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi (1 plan, 20 resim ile birlikte)	361
DEMİRKENT, PROF. DR. IŞIN: Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Râvendân (11 resim ile birlikte)	371
KARAMUK, GÜMEÇ: Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu (1 belge ile birlikte) ..	391
ÇİĞ, MUAZZEZ İLMİYE: Piri Reis Haritası Üzerinde Amerika'da Yapılan Geniş ve Derin Çalışmaları İçeren The Maps of the Ancient Sea Kings (Eski Deniz Krallarının Haritaları) Kitabının Türkçe Özeti (1 harita ile birlikte)	405
AKSULU, DR. N. MELEK: Bartholomaeus Georgieviç'in Türkler Hakkındaki "De Turcarum Ritu Et Caermoniis" (1544) Adlı Yazısı ve Türkçe Tercümesi	437
GÜNEŞ, İHSAN: 1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar (20 belge ile birlikte)	459
ERDENTUĞ, DOÇ. DR. AYGEN: Günümüz Türkiyesi'nde Akrabalık Terimlerinin Kullanımı	483
SİNANOĞLU, SUAT : Yirmibirinci Yüzyıla Giren Klasik Çağ Düşüncesi, Avrupa ve Türkiye	513
SAY, YAĞMUR: "Bir Şart-Bir Dilek" Adlı Broşürler İle "Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" Hakkında Bir İnceleme Denemesi ...	531
DURU, REFIK: Höyücek Kazıları - 1989 (27 levha ile birlikte)	551
Çeviriler :	
BURİAN, ORHAN (Çev. : İPEK, ÇİĞDEM): Türk Görüntüsünün Rönesans Dönemi İngiliz Edebiyatına Yansıması	567
Bibliyografya :	
İLHAN, M. MEHDİ: Robert Dankoff-Rhoads Murphey: <i>The Intimate Life of an Ottoman Statesman : Melek Ahmet Pasha (1588-1662) as Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels</i>	591
ORTAYLI, İLBER: Jacob M. Landau: <i>The Politics of Pan-Islam (Ideology and Organization)</i>	597
1991 Yılı'nın İkinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitap ve Dergiler	599

BELLE TEN

Cilt : LVI

Ağustos 1992

Sayı : 216

PAMPHYLIA BÖLGESİ VE ÇEVRESİ ESKİ YOL SİSTEMİ

GIRAY ERCENK

GİRİŞ

Antik Çağda Pamphylia Bölgesi Ord. Prof. M. A. Mansel'in tanımlamasıyla "... bugünkü Antalya Vilayeti'nin düzlük alanlarını kapsıyordu"¹ Bölgenin sınırları ile ilgili bir çok tanım yapılmış olmasına karşın, Sayın Mansel'in bu tanımıyla belirlediği sınırlar hemen hiç tartışılmamıştır. Antik Çağda Pamphylia'da Olbia, Perge, Sillyon, Aspendos, Side gibi önemli kentler yer alıyordu. Bölgede kurulu bulunan kentleri birbirine ve bölgeyi kuzey, kuzey-batısındaki Pisidia'ya, kuzey doğusundaki Lycaonia'ya ve güney batısındaki Lykia'ya bağlayan antik ve sonraki çağlara ait yol güzergahlarının belirlenmesi amacıyla yaklaşık 10 yıldan bu yana yürüttüğüm araştırmalarla görülmüştür ki, genellikle nehir ve ırmakların oluşturduğu vadiler boyunca inşa edilen yollar, sahilten yükseklerle çıktıkça daha belirgin izler vermekte ve özellikle sert, kayalık zeminlerde varlıklarını hala sürdürmektedirler. Ancak sahil şeridinde yer alan Pamphylia kentleri arasında inşa edilmiş olan yollar, hemen hemen yok olmuş durumdadırlar. Bunun en önemli nedeni, özellikle son yüzyıl içinde iskana tabi tutulan konar-göçer aşiretlerin toprağa bağlanmalarının sağlanması amacıyla tarla açma ve daha önce yoğun orman örtüsü ile kaplı olan bölgede ormanların tahribi ile meydana gelen erozyondur.

Nitekim Evliya Çelebi o çağda "Kal'ayı Teke Hisarı"(?)² denilen Perge Kentini anlatırken "Burayı temaşa edip kibleye doğru ormanlar içinden

¹ M. Müfit Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, 1971, 169.

² A. Pekman, Perge Tarihi, 1973, 49.

geçtik" demekte ve Kestros (Aksu) ırmağını on gemi ile geçtiklerini anlatarak "...Görüş adlı 200 evli köyü de geçip bir saat büyük ağaçları seyrettik"lerini³ yazmaktadır. Evliye Çelebi'nin anlattığı orman örtüsünden bugün sadece birkaç yüz metre derinliği olan küçük bir bölüm kalmıştır.

Yukarıda anlattığım nedenlerle Pamphylia Düzlüğünde bulunan yol ağının izlerine henüz tarıma açılmamış olan ve doğal örtüsünü koruyan alanlarda rastlamak mümkün olmuştur.

Sonuçlarını bildirilerle arkeoloji dünyasına tanıtmaya çalıştığım⁴ bu uzun süreli araştırmalarımın sonucu, tesbiti yapılan ve aşağıda ayrıntılıca belirtilen yol güzergahları özlüce şunlardır:

1 — Bölgenin doğusunda Koracesium'dan (Alanya) başlayarak batıya doğru uzanan ve Şarapsa Han mevkiinden kuzeye yönelerek Güzelbağ üzerinden Gündoğmuş İlçe'si yakınlarındaki "Kemer Köprü" ile Alara Çayı'nı aşan ve Söbüçimen Yaylası yakınlarından Konya'nın Bozkır İlçe'si çevresine çıkan yol. Bu yol Şarapsa Han'dan sonra batıya devam ederek Alara Han'a ulaşmakta ve bugün sadece ayakları kalmış bulunan bir köprüden batıya geçerek Pamphylia'ya doğru uzanmaktadır.

2 — Side'den başlayarak Seleuceia'ya(?) (Şihlar) ve oradan Etenna'ya (Sırtköy) uzanan ve Erymna (Ormana) üzerinden Lycaonia'ya çıkan yol. Bu yolla, Aspendos Köprüsü ile Eurymedon (Köprüçay) ırmağının doğusuna geçen ve Taşağıl, Çardak Köyleri yakınlarından geçip, Beydiğin Köyü kuzeyindeki Kargı Han'a ulaşan ve "At İzi" mevkiinde birleşen yol.

3 — Eurymedon Irmağı vadisinin kuzeye doğru sağ sahilini izleyerek Başkonak Köyü kuzeyindeki "Oluk Köprü" ile ırmağın batısına geçen ve batudan gelen bir başka hat ile birleşerek Selge'ye (Altunkaya Köyü) çıkan ve oradan batıya yönelerek Pednelissos (Hasgebe) üzerinden Perge'nin kuzeyine çıkan yol.

4 — Perge'den başlayarak Kestros (Aksu) Irmağı vadisinin kuzeyindeki Adada (Karabavlu Köyü) üzerinden Eğirdir Gölü doğusuna ve oradan Pisidia Antiocheia'ya (Yalvaç) çıkan yol.

³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul, 1984, IX, 122.

⁴ a) 20 Mayıs 1986 Müzeler Haftası, Pamphylia Bölgesi Antik Yol Ağı, Video Konferans.

b) 4 Aralık 1988 Geleneksel Noel Baba Sempozyumu, Video Konferans.

c) 4 Ocak 1991 Antalya İl Kültür Müdürlüğü Etkinliği, Antalya Müzesi Saydam Konferans.

5 — Attaleia'nın (Antalya) hemen kuzey doğusunda yer alan bugünkü Varsak Köyü yakınlarından Kepez Üstü'ne çıkan, buradan Döşeme Boğazı yolu ile Pisidia'ya ulaşan yol.

6 — Güney batı yönünden, Lykia'dan gelerek Olbia (Hurma Köyü) ve Attalia'ya ulaşan yol.

I. KORACESİUM/İKONİUM (ALANYA/KONYA) HATTI

Koracesium'u (Alanya) kuzey batısındaki Pamphylia'ya ve kuzeyindeki Lycaonia'ya bağlayan bu yolda ilk durak kentin yaklaşık 15 km batısındaki "Şarapsa Han"dır. Han "Alâiyye-Konya yolu üzerinde denizi gören hafif bir tepenin üstüne ..." ⁵ inşa edilmiştir. Yol, Şarapsa Han yakınlarında ikiye ayrılır; batıya gidildiğinde ikinci durak olan Alara Han'a ulaşılır. Bugün sadece iki yakasında ayak kalıntıları bulunan köprüden Alara Çayı'nın batısına geçen yol, oradan Pamphylia'ya doğru uzanır. Kuzeye yönelen hat ise, Güzelbağ'ı geçtikten sonra Alara Vadi'sinin doğusunu takip ederek Antalya'nın Gündoğmuş İlçe'sinin yaklaşık 20 km güney doğusundaki "Kemer Köprü" ile Alara Çayı'nın batısına geçer (Resim 1). Bu noktadan sonra irtifa alarak Narağacı Köyü'ne ulaşır. Kemer Köprü'den sonra kısa bir mesafe içinde irtifa alması zorunluluğu nedeniyle oluşan problem, yola kısa aralıklarla dönüş verilerek ve basamak tekniği kullanılarak giderilmiş ve belliki bu yüzden bu kesimine yöre insanınca "Kırk Dönmeler" adı verilmiştir (Resim 2).

Narağacı Köyü'nden sonra Pembelik Köyü'nden geçen yol, yaklaşık 1600 metre irtifada bulunan Gündoğmuşluların yaylası, Gelesandra'ya varır. Buradan Boğaz Han ve Baş Han güzergahını izliyerek Susam Beli'ne ulaşır. Bu yörede ikiye ayrılan yolun kuzeye devam eden kolu, 2000 metrede "Demir Kapı" geçidini (Resim 3) aşır Gücen Boğazı yolu ile bugünkü Bozkır İlçe'si üzerinden Ikonium'a (Konya) inmektedir.

Bu yol günümüzde de yaylacılık geleneğini sürdüren Alanya-Manavgat arasındaki köylüler tarafından yayla yolu olarak kullanılmaktadır.

Yol, sert zeminlerde fazla büyük olmayan ve düzensiz biçimde döşenmiş taşlarla inşa edilmiştir. Öte yandan bölgede tesbitini yaptığımız diğer yollara göre daha dar olan yolun genişliği, 1 ile 1.5 metre arasında değişmektedir. Ancak geçit yerlerinde iyice daralarak -örneğin Demir Kapı ge-

⁵ İ. H. Konyalı, Alanya Tarihi Turistik Klavuzu, 1946, 363.

çidine- yol genişliği 0.60 metreye kadar inmektedir. Günümüze kadar kalmışlığını ve hala kullanılabilir oluşunu, yöre halkının zaman zaman yaptığı onarımlara borçludur⁶.

II. SIDE - ERYMNA (ORMANA) HATTI; KESİK BELİ YOLU

Bir liman kenti olarak Side, Antik Çağ boyunca bölgenin en önemli kentlerinden biri olma özelliğini hep korumuştur. Bu nedenle de güney-kuzey bağlantılı yolların en önemli giriş çıkış yeri olmuştur.

Side'yi İç Anadolu'ya bağlayan bu yol, Manavgat Irmağı'na batıdan kavuşan Naras Suyu üzerindeki "Naras Köprüsü"nü aşarak, Şıhlar Köyü'nün hemen üstündeki antik Seleuceia(?) kentine ulaşıyordu. Buradan Etenna'ya (Sırt Köy) uzanan yol, "At İzi" mevkiinde Aspendos Erymna hattı ile birleşiyordu. Bu kavşak noktası yaklaşık 7 metre yüksekliğinde bir kaya kütlesi dik ve yatay şekilde açılarak geçilmiştir. Yolun burada blok kaya zemininden oluşmasının nedeni budur. Yük hayvanlarıyla yapılan ulaşımı zorlaştıran bu kaya zemini daha rahat aşabilmek amacıyla hayvanların basması için birbirini takip eden küçük çukurlar açılmıştır. Bu oluşumu ile yöre insanı bu sarp geçide "At İzi" adını vermiştir (Resim 4).

At İzi'nden sonra "Çaltılı"dan geçilerek 1500 metre yükseltideki "Ali Kesigi"ne ulaşılır (Resim 5). Yine bir kaya kütesinin açılmasıyla geçit verilen yolun bu kesiminde yaya ve yük hayvanı için adeta bir yol ağı oluşturulmuş ve uzunca bir bölümü tamamen taş döşeli olarak inşa edilmiştir.

Ali Kesigi'nden sonra Akdağ'ın doğru uzantısındaki bir tepenin doğu yamacı izlenerek "Eynif Ovanı"na inilir. Bu iniş sırasında Ali Kesigi'nden yaklaşık 1 km uzaklıkta yolun sol tarafında bulunan bir kayaya oyulmuş durumda -büyük olasılıkla- stel ya da mil taşı olarak açıklanabilecek bir "yol işaret noktasının" önünden geçilir. Bugünkü durumuyla üst tarafı kopmuş bir sütun görüntüsündeki bu taş yöre insanınca "Kız Taşı" denilmekte (Resim 6), bu isimleme belli ki göçer kız ve kadınlarının doğum ya da evlilik gibi sorunlarında çözüm olur umuduyla gelip geçişlerinde bez-, çaput bağlıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim çalış-

⁶ Araştırmalarım sırasında Antalya'nın Gündoğmuş İlçe'sinde lakabı Deli Koca olan bir şahsın her yıl baharda yöre köylülerini ikna ederek bir araya getirdiğini ve halen yayla olarak kullanılan eski yolları onarttığını anlattılar. Bu bakım ve onarım işi Deli Koca'nın ölümüne-1960'lı yıllara-kadar devam etmiş.

malarımız sırasında kimbilir hangi göçer kadının henüz bağladığı bir bez parçası ile karşılaştık; ve yola binlerce yıl önce şu yada bu şekilde emeği geçmiş ve belliki hep anılsın istemiş bir Anadolu'lunun bu bez bağlama geleneği ile dileğinin bir başka boyutta yerine geldiğini düşündük.

Kesik Beli Yolu, Kız Taşı ve "Bahadın Oluğu" denilen çeşmeyi geçtikten sonra Eynif Ovası'nın güney-doğu ucundaki "Tol Han'a ulaşmaktadır (Resim 7). "Hakkında ayrıntılı hiç bir yayın bulunmayan"⁷ ve ancak bir bölümü ile ayakta olan Tol Han, Beydiğin köyü yakınlarındaki "Kargı Han"dan sonra kuzeydeki ilk handır. Tol Han'dan sonra yol, sınırlı olarak iz verir ve Başlar, Ormana, İbradı hattının batısından Gembos Ovası üzerinden Beyşehir Gölü'nün güney ucuna ulaşır.

Batıdan, Aspendos'tan gelen ve Eurymedon (Köprüçay) Irmağı'nı Aspendos Köprüsü ile doğuya geçen hattan yukarda giriş bölümünde bahsetmiştik. Bu yol Taşağıl, Çardak köylerini geçerek Beydiğin Köyü'nün yaklaşık 3 km kuzeyindeki "Kargı Hanı"na ulaşmakta (Resim 8), buradan Murt Beli'ni geçerek -yukarda belirtilen- At İzi mevkiinde Kesik Beli Yolu ile birleşmekteydi.

III. SİDE - ASPENDOS - SELGE HATTI

Bu yol yine Side'den başlar. Eurymedon Irmağı'nın doğu sahilini izleyerek kuzeye çıkar ve ırmağın batı sahilini izleyen bir başka yolla birleşerek Selge (Atınkaya) antik kentine varır.

Doğu sahilini takip eden yolun ilk izini küçük bir köprü verir (Resim 9). Kuzeye doğru Sağarın Köyü'nü geçtikten sonra bugünkü karayolunun hemen kenarındaki bu köprüye gelen yol, bu noktadan sonra ırmağın kıyısını takip ederek Başkonak Köyü'ne ulaşmakta ve köyün 7 km kuzeyindeki Köprülü Kanyon'un üstünde bulunan ve Roma Çağından bu yana kullanılır durumda olan "Oluk Köprü" ile ırmağın batısına geçmektedir.

Irmağın batı sahilinden gelen yol ise Karabük Köyü'nü güneyine alarak Oluk Köprü'ye çok yakın bir yerde Gökçesu üzerindeki"⁸ "Bügrüm Köprü"yü geçer. Sonunda iki yol birleşerek Selge'ye varır.

Araştırmalar sırasında Selge'nin kuzey batısında ve yaklaşık 30 dakika uzaklıkta düzgün blok taşlarla inşa edilmiş 20 metre uzunluğunda bir yol

⁷ A. Durukan, Antalya 3. Selçuklu Semineri, İstanbul, 1989, 55.

⁸ H. Saraçoğlu, Akdeniz Bölgesi, 1989, 652.

parçasına rastlandı. Yol 3 saat uzaklıktaki “Yel Değirmeni” mevkiinde yeniden iz vererek batıya yönelmekteydi. Bu yol büyük bir olasılıkla Bozburun Dağı'nın güney eteğinden batıya doğru devam ederek antik Pednelissos (Hasgebe Köyü) üzerinden Kestros (Aksu) Vadisine ulaşıyordu.

Büyük İskender'e bölgede bulunduğu sırada Selge'liler “bir elçi heyeti yollayarak, dost bir ülke sıfatıyla emirlerini kabul edeceklerini bildirdiler”⁹. M. Özsait, Selge'li elçilerin İskender'i ziyaret edebilmelerini bölge kentlerinin iyi yada kötü bir yol şebesine sahip olduklarının kanıtı sayar¹⁰.

Selge'li elçileri, İskender'e ulaştıran bu yol kanımca Selge'yi Pednelissos üzerinden Kestros (Aksu) Vadisine bağlayan yoldur.

IV. PERGE - ADADA - ANTİOCHEİA (YALVAÇ) HATTI (AZİZPAULOS YOLU)

Perge'yi Antiocheia'ya (Yalvaç) Kestros (Aksu) Irmağı vadisinden geçerek bağlayan yol güzergahının¹¹, bu iki merkez arasındaki ulaşımı en kısa sürede sağlayan güzergah olduğu anlaşılmaktadır.

Yol, Perge'den kuzeye doğru uzanarak yaklaşık 20 km sonra Kestros'un (Aksu) doğu sahiline geçiyordu. Bu geçiş noktası bugünkü “Çatallar” köyünün yakınlarındadır. Anadolu'da Çatallar isimlemesinin genellikle yol kavşağı ya da kavşak çevresinde kurulu bulunan yerleşmeler için kullanıldığı hatırlanırsa, bugün bu yerin adı da bölgeyi doğu-batı doğrultusunda Döşeme Boğazı'na ve kuzey-güney doğrultusunda Adada (Karabavlu) üzerinden Antiocheia'ya bağlayan yolların kavşak noktası olduğu ile açıklanabilir.

Çatallar'dan yaklaşık 15 km kuzeyde bir köprüye rastlanır. Yöre insanının “Bülüş Uçuran Köprüsü” dediği bu köprünün yol genişliği 1.50 metre, ayak açıklığı ve yüksekliği 3.50 metredir (Resim 10). Kestros'a doğudan kavuşan kollarından biri üzerinde kurulmuş bulunan bu küçük köprüden sonra yol, vadi tabanı boyunca akarsu yatağını bazen doğusuna bazen batısına alarak kuzeye doğru devam eder. Bu sık geçişler yüzünden olmalı ki bu yolu kullanarak yaylaya çıkan göçerler, yolun bu kesimine

⁹ Strabon, Coğrafya / Anadolu, XII, 66.

¹⁰ M. Özsait, İlk Çağ Tarihinde Pisidya, 1980, 52.

¹¹ G. Erçenk, 4 Aralık, 1988, VI. Noel Baba Sempozyumu, Perge'den Antiocheia'ya Saint Poul'un İlk Yolculuğu, Konferans Metni.

“Kırk Geçitler” adını vermişler. Yolun vadi tabanı boyunca uzandığı havadan yaptığımız tesbitlerde gördüğümüz bordür taşları ile anlaşılmıştır.

Kestros (Aksu) Irmağı, Isparta'nın Sütçüler İlçe'si yakınlarında “Göksu” olarak bilinir. İlçe'nin Çandır Bucağı'nda Göksu, tek gözlü sivri kemerli bir köprü ile aşılarak antik Adada (Karabavlu) kentine varılır (Resim 11). Yolun, kentin kurulduğu tepenin güney yamacında yaklaşık 600 metre uzunluğunda oldukça sağlam kalan bir kesimi, büyük blok taşlarla inşa edilmiştir (Resim 12). Yöre insanı, yolun bu kesimine “Kral Yolu” der. Adada'dan sonra, Kovada Gölü'nün kuzey doğu ucuna ulaşılır. Buradan Eğirdir Gölü'nün güney doğu ucuna çıkan yol, Gelendost İlçe'si yakınlarından geçerek Antiocheia'ya (Yalvaç) varmaktadır.

Aziz Paulos ve arkadaşları yaklaşık 45 yıllarında¹² “... Pamphylia'nın Perge'sine geldiler: Yuhanna ise, onlardan ayrılıp Yerusulime döndü¹³.” Perge'de bir gün kalan Paulos ve arkadaşı Kestros (Aksu) Irmağı yoluna çıktılar ve Toros engelini aşarak Eğirdir Gölü'ne ulaştılar¹⁴. İki arkadaş Paulos ve Barnabas dört gün dört gece çavlanlar boyunca dağlara tırmandılar¹⁵ ve Pisidia Antiocheiasına geldiler¹⁶.

Öte yandan Aziz'in, dönüş yolculuğunda uğradığı yerleşme merkezlerinin sırası bilinmektedir. “... Pisidya'dan geçip Pamfilya'ya geldiler. Ve Perge'de sözü söyledikten sonra Attaleia'ya indiler”¹⁷. Bu bilgi Aziz Paulus'un gidiş yolculuğunda olduğu gibi, dönüşte de Kestros Yolu'nu kullanmış olma olasılığının, örneğin “Döşeme Boğazı” yolunu kullanmış olma olasılığından daha fazla olduğunu göstermektedir.

Aziz Paulos'un ilk misyonunu yerine getirirken izlediği ve bugüne kadar belirlenip isimlendirilemeyen bu kutsal yol, Perge'yi, Kestros Vadisi'ni takip ederek Adada üzerinden Antiocheia'ya bağlayan yol olmalıdır. Yolculuk süresinin ve güzergahın kaynaklarda belirtilen verilerle tam bir uyum içinde olması, savımızın doğru olduğunu göstermektedir. Hıristiyanlık tarihi ve ülke turizmimize sağlayacağı yararlar dikkate alındığında bu saptamamızın önemi bellidir.

¹² F. Lequenne, Galatlar, 1979, 145.

¹³ Kitabı Mukaddes, Resullerin İşleri, B 13, 13.

¹⁴ H. Metzger, Les routes de saint Paul, Paris, 18.

¹⁵ a.g.e.

¹⁶ Kitabı Mukaddes, Resullerin İşleri, B 13, 14.

¹⁷ a.g.e., B 14, 24-25.

V. ATTALEİA - DÖŞEME DERBENTİ - KREMNA HATTI

Attaleia'nın (Antalya) hemen kuzey doğusundaki Varsak Köyü'nden kuzeye çıkarak Kepez Üstü'ne ulaşan ve kuzeye devam eden bu hattın Döşemealtı Düzlüğü'ndeki bölümlerinin tesbitinde sarnıçlar belirleyici olmuş, sonuçta yola ulaşılmıştır. Varsak Sarnıcı'ndan (Resim 13) sonra ilk yol izi Başköy'ün 3 km kuzeyinde karşımıza çıkar; düzlük alanda olmasına karşın maki örtüsü ile kaplı bir araziden geçmesi nedeniyle henüz bozulmamış olun uzunca bir bölümü ile izini sürdürür. Yöre insanınca "Nal Döken" denilen bu bölgede yol genişliği 2 metreyi yer yer aşmaktadır (Resim 14). Bu özelliğine karşın döşeme malzemenin doğadan sağlandığı gibi kullanıldığı, çekiçten geçirilip düzeltilmediği dikkat çekmektedir. Bu yüzden olmalıki yol yüzeyinde yer yer kaymalar ve buna bağlı olarak bozulmalar söz konusudur. Nal Döken mevkiinden sonra yol, Kovanlık Köyü'nün 3 km kuzeyinde "Döşeme Ağı"na varır¹⁸. Burada Perge, Adada, Antiocheia hattı verilirken değindiğim Çatallardan batıya uzanan ve Karataş, Kirişçiler, Kızıl köylerinden geçen hatla birleşir. Döşeme Ağı'ndan sonra yol, yerin hemen batısındaki "Döşeme Derbenti" ni (Resim 15) aşarak "Döşeme Boğazı"na girer.

Döşeme Derbenti'nde antik yapılara ait olduğu anlaşılan duvarlar, kapı girişleri, lahit kırıkları gibi kalıntılar ile sonraki devirlere ait oldukları belli olan kalıntılarının iç içe bulunması buranın Antik Çağ'dan beri belki de aynı amaçla kullanıldığının kanıtı sayılabilir¹⁹.

Döşeme Boğazı boyunca yol iyi durumdadır. Yer yer basamak verilecek ve arazi yapısına uygun olarak sık sık döndürülerek inşa edilmiş olan yol, yükselti alarak devam eder ve içinde-bugün de faal olan bir sarnıç ve yapı kalıntılarının olduğu geçiş yerinin bir hayli daraldığı bir yere ulaşır. Bu noktada yolun içinden geçtiği anlaşılan kapının(?) kalıntıları görülebilmektedir. Farklı dönemlere ait oldukları belli olan yoğun yapı kalıntıları, buranın Pamphylia'dan Pisidia'ya geçiş noktası olma olasılığını akla getirmektedir.

Yoğun yapı kalıntılarının bulunduğu geçiş noktasından sonra 150 metre uzunluğundaki yol parçası son derece iyi durumdadır. Bu kesimde yol genişliği 2 metreye yaklaşmakta, bordür taşları ile yontulup şekil verilerek yol zeminine döşenen taşların farklı büyüklükte oluşları dikkati çek-

¹⁸ G. Ercenk, Pamphylia Bölgesi Antik Yol Ağı, Antalya, 1986, 10.

¹⁹ Derbentler Hakkında Bakınız "Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı" C. Orhonlu, İstanbul, 1990.

mektedir. Daha büyük olarak seçilen bordür taşları zeminde kullanılan daha küçük döşeme malzemenin zamanla kaymasını önlediği ve bu yüzden yolun hiç bozulmadan kalmasını sağladığı görülmektedir.

Yol zemininde rastlanan ve alışılmış döşeme malzemesinden farklı şekil ve boyutlarda olan ve yol zeminine düzensiz olarak yayılmış bulunan sütun parçaları, lahit kırıkları, yolda zaman zaman onarımların yapıldığını göstermektedir. Buna karşın bu yol parçası bölgede tesbit ettiğim belki de en iyi korunmuş yol parçasıdır.

Yol, bu noktadan sonra "Döşeme Orta Ovası" denilen düzlük bir alandan geçer. Bu düzlük alanda tekerlek izleri saptanmıştır (Resim 17). Bu izler bazı tek bazı çift olarak kalıntı vermektedir. Arazinin eğimine uygun olarak yeniden yükselen yol, kayalık zeminlerde 1 metreye yakın açmalar verilerek geçirilmiş ve Dağ Bucağı'nın "Çevrik" mevkiinde Bucak Ovası yükseltisine çıkartılmıştır. Çevrik'te bir sarnıç ve biraz batısında yapımında antik lahit parçalarının kullanıldığı küçük bir mezarlık yer almaktadır.

Belliki yol Çevrik'te ikiye ayrılmakta, batıya uzanan koluyla yakında konumlanan antik Ariassos'a giderken, kuzeye dönen kol, "Susuz Han" yakınlarından geçip Burdur'un Bucak İlçe'sinin 15 km doğusundaki antik Kremna'ya ulaşmaktaydı (Resim 18).

Pisidia Yol şebekesinin esasını M.Ö 6. yılda yapımına başlanan Antiocheia (Yalvaç) köşe noktası olmak üzere Pisidia üçgenini güney-batı ve güney-doğu istikametlerinde kat eden Via Sebaste yolu teşkil etmektedir²⁰. Ve doğal olarak bu yol, ayrıca birtakım kollarla Lycaonia, İsvarya, Pamphylia, Frigia yol şebekelerine bağlanmaktadır²¹.

Via Sebaste'nin, Pisidia'nın güney-batı ucuna yakın yerde konumlanan Comama'ya (Ürkütlü Köyü, Burdur/Bucak) kadar tesbiti yapıldığını biliyoruz²². Bu bilgiye göre olası ki Via Sebaste, Comama'dan sonra, Yukarıda verilen Çevrik Mevkiinde Döşeme Boğazı'na girerek Pamphylia yol şebekesine bağlanıyordu²³.

²⁰ M. Özsait, İlk Çağ Tarihinde Pisidia, 1980, 52.

²¹ a.g.e.

²² Davit H. French ve Stephen Mitchell, Roma İmaratlığının ilk Devirlerinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım, Türk Arkeoloji Dergisi 1977, sayı XXIV-1, 214.

²³ G. Ercenk, Pamphylia Bölgesi Antik Yol Ağı, Antalya, 1986, 10.

VI. PHASELİS - OLBİA - ATTALEİA HATTI

Lykia'yı Pamphylia'ya sahilten bağlayan²⁴ bu güzergahta eski ve yeni yollar hemen hemen aynı hattı takip etmektedir²⁵. Yol, Piri Reis'in "Güvercin Adası"²⁶ olarak andığı, Attaleia'nın yaklaşık 10 km güney batısındaki "Sıçan Adası" karşısında belirgin şekilde iz verir. Yolun bundan sonraki izine, bugünkü Hurma Köyü'ne lokalize edilen antik "Olbia" kentinin hemen güneyinde rastlanır (Resim 19). Olbia'ya girmeden ikiye ayrılarak doğuya yönelen kolu Konyaaltı sahil bandının üstündeki falezde sahile paralel olarak devam edip²⁷, Attaleia'ya ulaşırken, diğer kol, kuzeye yönelip Olbia Kenti kalıntıları arasında -bugün bile sapsağlam duran-antik köprüyü (Resim 20) kullanarak Ahatlı Köyü'nün batısından geçip belliki Yenice, Çubuk, Döşeme Boğazlarına bağlanarak Pisidia'ya ulaşıyordu.

SONUÇ

Yukarda 6 hat halinde vermeye çalıştığım bölge yolları ve çevre bağlantılarının tesbit edilebilmesi, uzun yıllar ve yorucu çalışmaların sonunda mümkün olmuştur²⁸. Bununla; şimdiye kadar pek incelenmeyen bir alana ilgi uyandırmayı amaçladım. Konuya karşı öteden beri duyduğum heyecanın belki de tek nedeni araştırmacılara yararlı olabileceğim düşüncesi-
dir.

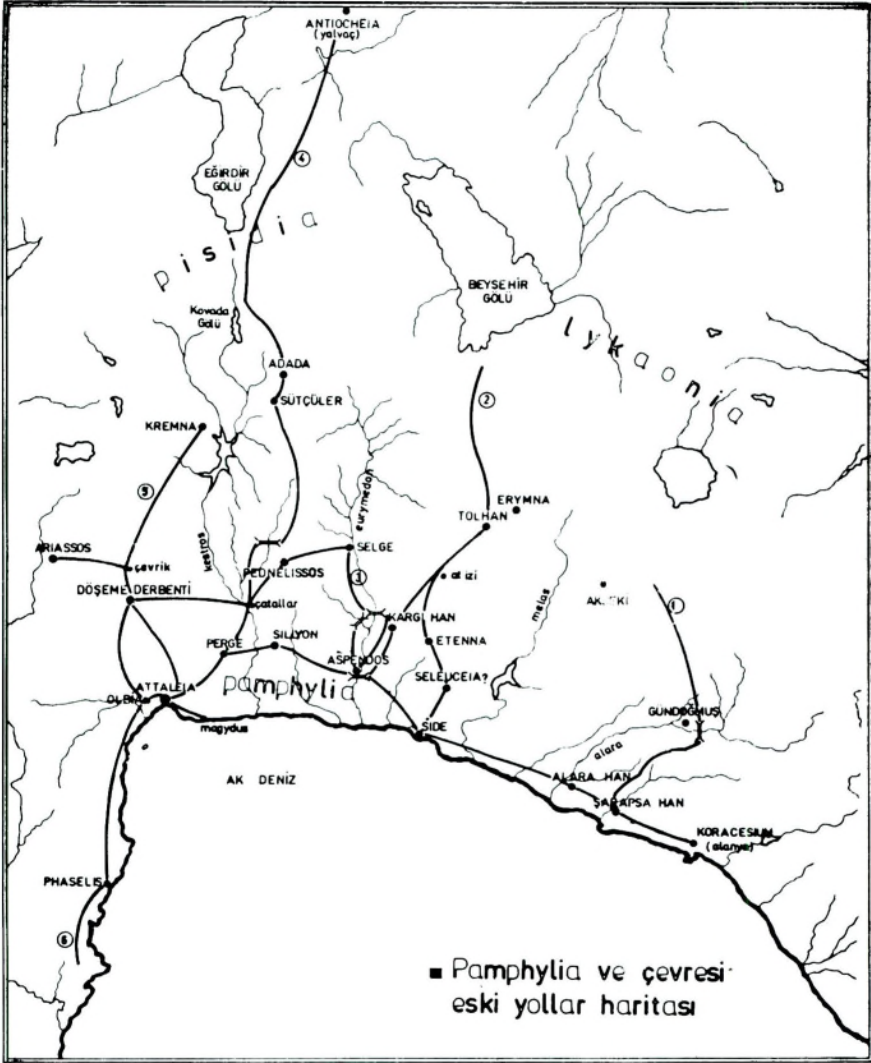
²⁴ O. Akşit, Lykia Tarihi, 1967, 63.

²⁵ a.g.e.

²⁶ Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, Tercüman 1001 Temel Eser, 2 Cilt, 276.

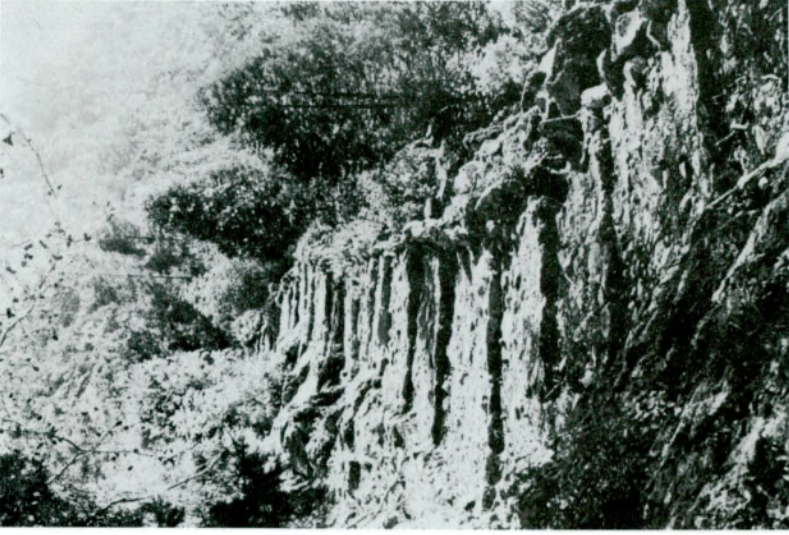
²⁷ G. Erçenk, Pamphylia Bölgesi Antik Yol Ağı, 1986, 11.

²⁸ Yolların tesbiti sırasında video çekimlerini yapan ve kamuoyuna duyurulmasına güzel görüntüleriyle yardımcı olan arkadaşım, kardeşim, Sayın Hikmet UĞURLU'ya, bazı güzergahların tesbiti için havadan yapmak zorunda olduğum araştırma için uçak temin eden THK Genel Başkanı değerli dost, Prof. Dr. Sayın Atilla TAÇOY'a şükranlarımı sunuyorum.

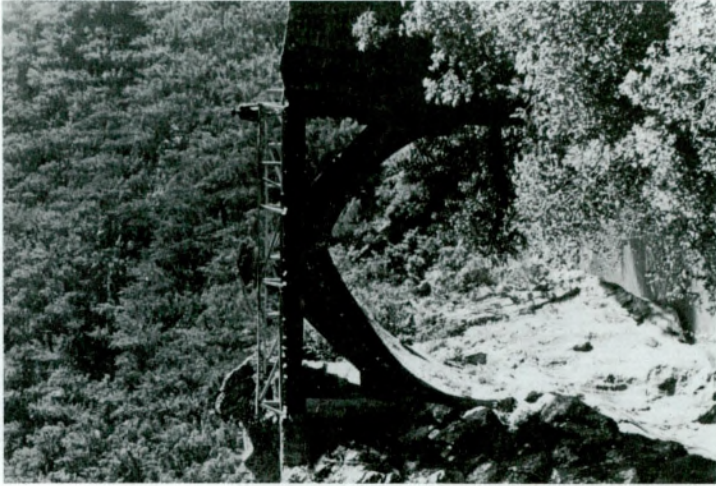

Levha I – Pamphylia–Pisidia antik ve sonraki çağlara ait yol güzergahları haritası.

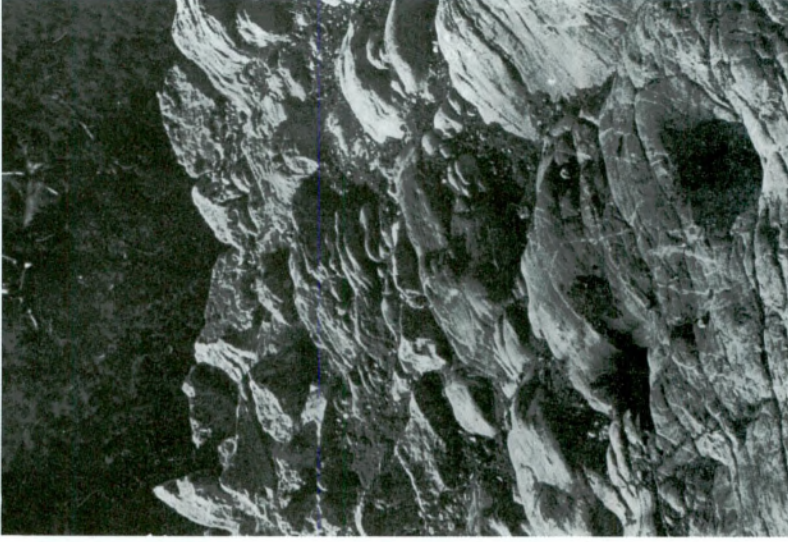
Giray Ercenk

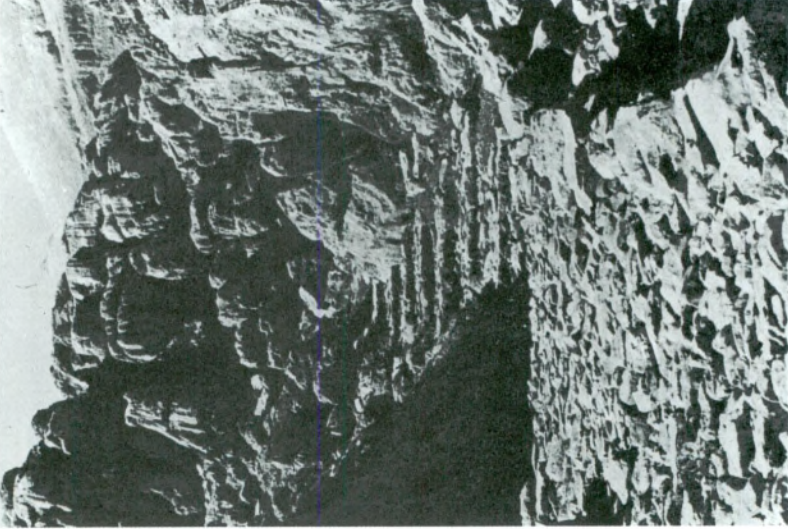
Resim 2 – Gündoğmuş "Kırk Dönmelir"

Resim 1 – Gündoğmuş "Kemer Köprü"

Resim 4 – Kesik Beli Yolu "At İzi"

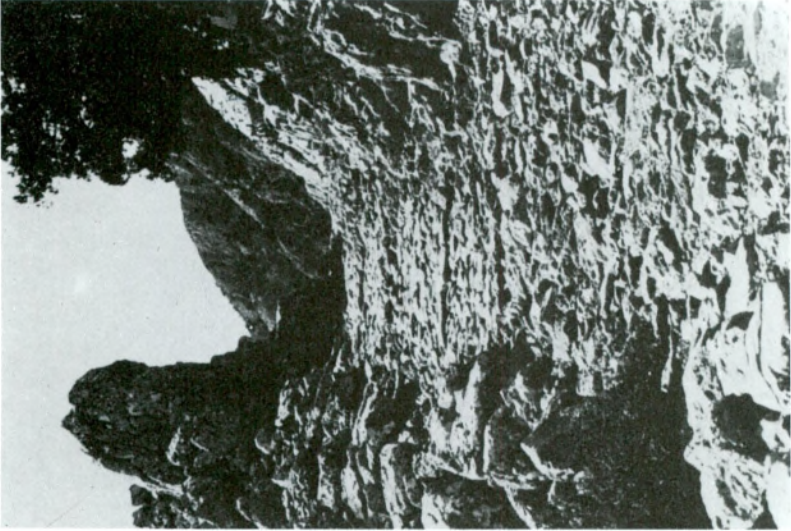

Resim 3 – Gündoğmuş "Demir Kapı Geçidi"

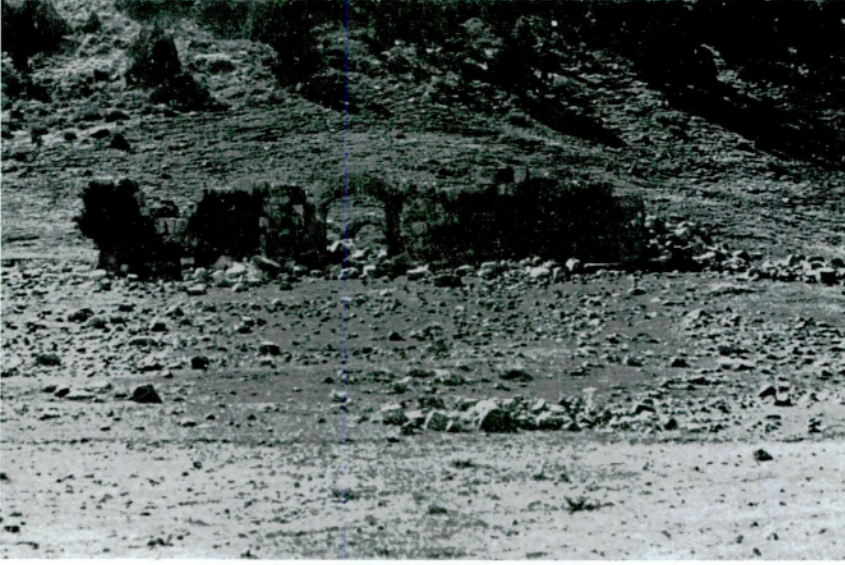
Giray Ercenk

Resim 6 – Kesik Beli Yolu “Kız Taşı”

Resim 5 – Kesik Beli Yolu “Ali Kesigi”

Resim 7 – Eynif Ovası “Tol Han”

Resim 8 – Beydiğin Köyü “Kargı Han”

Giray Ercenk

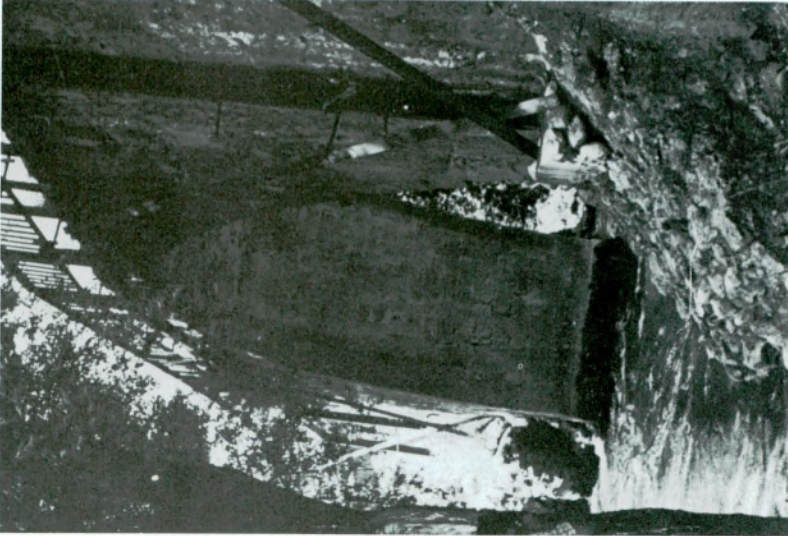
Resim 9 – Sağırın Köyü “Küçük Köprü”

Resim 10 – Perge–Antiocheia Yolu “Bl Uıran Köprüsü”

Resim 12 — Adada "Kral Yolu"

Resim 11 — Perge—Antiocheia Yolu "Çandır Köprüsü"

Giray Ercenk

Resim 13 – Attaleia–Döşeme Derbenti Yolu “Varsak Sarnıcı”

Resim 14 – Attaleia–Döşeme Derbenti Yolu “Naldöken Mevkii”

Resim 15 – “Döşeme Derbenti”

Resim 16 – “Döşeme Boğazi”

Giray Ercenk

Resim 17 – Döşeme Orta Ovası “İzli Yol”

Resim 18 — Döşeme Derbenti devamında “Kramna Yolu”

Resim 19 – Phaselis–Olbia “Olbia Yolu”

Resim 20 – Phaselis–Olbia “Olbia Köprüsü”

HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİ KALELERİNDEN RÂVENDÂN

Prof. Dr. İŞİN DEMİRKENT

XI.-XIII. yüzyıllarda İslâm-Haçlı çatışmalarında pek çok olayın yaşandığı Güneydoğu Anadolu'nun Râvendân kalesi, bugün sadece yalnızlığa değil, kaderine de terkedilmiş bulunuyor. Râvendân kalesine, Gaziantep'ten Kilis'e Burç kasabası üzerinden giden yol ile ulaşılmaktadır. Yol, Gaziantep'ten Burç'a kadar asfalt olup geri kalan kısmı stabilize edilmiştir. Kalenin Gaziantep'e uzaklığı 40 km.'dir. Kilis ilçesinin ise 24 km. kuzeybatısındadır.

Râvendân'ın adı şimdi Belenözü olmuştur ve Kilis ilçesine bağlıdır. Sadece kalesine Ravanda denilmektedir. 1990 Nüfus Sayımı'na göre, nüfusu 458 kişidir¹. Tarım İl Müdürlüğü ve Antep Fıstığı Araştırma Enstitüsü'nün verdiği bilgilere göre, Belenözü köyünün sulu olan aşağı kısmında sebze ekiliyor ve kısmen meyvecilik yapılıyor. Meyve olarak nar ağaçları çoğunlukta bulunuyor. Köyün taşlık ve kuru (susuz) olan bölgesinde buğday, arpa gibi tahıl ekilirken köyün daha yukarı ve yine susuz arazisinde antep fıstığı ve üzüm bağları bulunmaktadır. İklim. Gaziantep'te olduğu gibi kuru kara iklimi şeklindedir. Yazları sıcak, kışları ise kuru soğuk görülür.

Râvendân kalesi Belenözü köyünün yanında, Afrin çayının doğusunda, çevreyi görüş açısı geniş, yüksek konik bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Tepenin yamaçları her yönden diktir, rahat bir çıkışa imkân vermez. Kale, zirvedeki düzlükte kurulmuş olup, bu düzlük bir sur ile kuşatılmıştır. Sur, birbirinden farklı uzaklıkta köşeli veya yarım yuvarlak burçlarla bölünmüştür. Surun büyük kısmı yıkılmış ve toprakla örtülmüş haldedir. Kalenin giriş kapısı güneyde olup bunun zaman zaman tamir gördüğü yapı tarzından ve kullanılan malzemenin farklılığından anlaşılıyor. Kalenin içinde, doğu kısmında, ön tarafında merdivenler bulunan iki büyük su sarnıcı vardır. Sarnıçlardan gizli yolla Afrin çayına inilebildiği sanılmaktadır. Kuzey kısmında saray olması muhtemel bina kalıntısı bulunmaktadır.

¹ Genel Nüfus Sayımı (21.10.1990) Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, İli: 27-Gaziantep, s.7.

Resmî kayıtlara göre², Râvendân kalesi ile ilgili olarak şimdiye kadar hiç bir arkeolojik kazı yapılmamıştır. Bu sebeple kale ve çevresinin tarihinin ne kadar eskiye dayandığını söylemek, bugün için mümkün olmuyor.

Râvendân kalesi hakkında kaynakların verdiği en eski tarih XI. yüzyıla aittir. Gerek İslâm gerekse Lâtin kaynaklar bu kalenin varlığından ilk defa Haçlı Seferleri sırasında bahsetmektedirler. Kalenin adı bu kaynak eserlerde muhtelif şekillerde geçiyor: İslâmî eserlerde er-Râvendân (الراوندان)³, Haçlı kroniklerinde Ravendel⁴, Ravandel⁵ Ravenel⁶, ermenice yapıtlarda ise Aréventan⁷ şeklinde kaydedilmiş bulunan bu kalenin kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği belli değildir. Bununla beraber kalenin coğrafi konumu ve Afrin vadisine hâkimiyeti göz önüne alınacak olursa, burasının çok eski devirlerde de bölgede hâkimiyet kuranlar tarafından kullanılmış olabileceği, her hangi benzer bir ismin kaynaklarda

² *Gaziantep'in Tarihi, Arkeolojisi ve Müzesi*, hazırlayanlar: Faik Yurtseven ve Halil Yaşar, Gaziantep 1977, s. 65.

³ Bk. Yâkût er-Rûmî el-Hamavî, *Mu'cem el-Buldân*, nşr. F. Wüstenfeld, 6 cilt, Leipzig 1866-73, II, s. 741; Bahaeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdir es-Sultaniye ve'l-Mehâsin el-Yûsufiye*, nşr. C. Şayyâl, Kahire 1317 (1903), s. 57; İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, nşr. C.J.Tornberg, (Tıpkı basım) Beyrut 1966, XI, s. 155; ayn. mlf., *el-Tarih el-Bâhir fi'd-Devlet el-Atabekiye bi'l-Mausil*, nşr. A.A.Tuleymât, Kahire 1382 (1963), s. 103; İbn el-Adîm, *Bugyat al-Talab fi Tarih Halab*, (yazma) Süleymaniye Kitaplığı Ayasofya Müzesi Kitapları, No. 3036, nşr. F. Sezgin, Frankfurt 1986, s. 69 vd.; ayn. mlf., *Zubdet el-Haleb min Tarih Haleb*, nşr. S. Dahhân, Dimaşk 1951-68, II, s. 194, 303, III, s. 138, 152 vd., 201; Ebû Şâme, *Kitâb er-Ravzateyn fi Ahbâr ed-Devleteyn en-Nûriye ve's-Salâhiye*, nşr. M.Hilmi M.Ahmed, Kahire 1287-88, II, s. 23, 74; ayn. mlf., *Zeyl er-Ravzateyn*, nşr. Kahire 1947, s. 20, 145; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lak el-Hatîre fi zikr ümerâ es-Şam ve'l-Cezîre*, (yazma) Revan Köşkü, No. 1564, varak 137^b-139^a; ayn. mlf., *Sîret el-Melik ez-Zâhir Baybars*, (yazma, 2. cilt) Edirne Selimiye Kütüphanesi, No. 1507, varak 232^b, 266^b, nşr. A. Hutait, *Die Geschichte des Sultans Baibars*, Wiesbaden 1983, s. 326, 358; İbn Vâsıl, *Mufarric el-Kurûb*, nşr. C. Şayyâl, Kahire 1953-72, III, s. 131, IV, s. 207; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhasar fi Tarih el-Beşer*, Kahire 1325, III, s. 23, 101, 137; ayn. mlf., *Takvim el-Buldân (Géographie D'Aboulféda)*, nşr. M. Reinaud, Paris 1840, s. 50, 266, 267; İbn el-Furât, *Tarih (The History of Ibn al-Furat)*, nşr. H. el-Shamma, Basra 1969, IV/2, s. 225; el-Kalkaşandî, *Kitâb Subhül-'aşâ*, Kahire 1913, IV, s. 81, 121, 227.

⁴ Bk. Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux* (kısaltması *R.H.C., occ.*) cilt IV, III, 17-18, s. 351, terc. Hefele, H., *Albert von Aachen. Geschichte des ersten Kreuzzuges*, 2 cilt, Jena 1923, I, s. 108.

⁵ Bk. Albertus Aquensis, *R.H.C. occ.*, cilt IV, III, 31, s. 361, terc. Hefele, I, s. 124.

⁶ Bk. Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, *R.H.C., occ.*, cilt I, VII, 5, s. 283, terc. Kausler, E. ve R., *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem*, Stuttgart 1844², s. 158.

⁷ Bk. Urfalı Mateos, *R.H.C. Documents arméniennes*, I, s. 87.

yokluğuna rağmen, akla yakın gelmektedir. Bilinen en eski zamanda bölgeye Hititler sahip olmuşlardı. Ancak kale ve çevresinde henüz arkeolojik bir çalışma yapılmadığı için, kalenin o tarihlerdeki varlığı hakkında herhangi bir iddiada bulunmak olanaksızdır. Nitekim *The Lands of the Hittites* adlı eserinde J.Garstang, Afrin vadisine ayırdığı bölümde, yüksek bir tepe üzerinde etrafı üzüm bağları ve dut ağaçları ile çevrili bulunan Râvendân (Rowanduz)'ın ortaçağda yapılmış bir kale olduğunu yazmaktadır⁸. Ortaçağda ise İslâm fethine kadar bölgeye Bizans imparatorluğu sahipti. Ancak Bizans kaynaklarında kalenin adına rastlanmamaktadır. Hiç değilse, VI. yüzyılda imparator Büyük Iustinianus (527-565) zamanındaki büyük imar faaliyeti hakkında bir eser kaleme almış olan devrin tarihçisi Procopius'un *De Aedificiis*⁹ adlı kitabında sınırlarda inşa olunan veya tamir edilen kaleler arasında Râvendân'ın da zikredilmesi gerekirdi. Fakat ne Procopius'un, ne de sonraki Bizans yazarlarının eserlerinde bu kaleden bahis vardır.

VII. yüzyıl ortalarına doğru başlayan ve hızla yayılan İslâm fütuhâtı Suriye ve Elcezire'nin fethinden sonra Anadolu'da Toros dağlarına kadar ulaşmış, bu dağlar Bizans ile İslâm Devleti'nin sınırını oluşturmuştu. Bu sınırın güneyinde ve doğusunda kalan topraklar Avâsım ve Sugûr adı verilen askerî bölgeler olarak gelişmiş ve Bizans'a karşı taarruz ve müdafaa bakımından pek çok kale ile tahkim edilmişti. Ne var ki, bu kaleler arasında da Râvendân'a veya bu adı andıracak bir kayda rastlanmıştır¹⁰.

Ayrıca, X. yüzyılın ikinci yarısında Bizans'ın müslüman dünyasına karşı Doğu sınırında giriştiği büyük askerî harekât —imparator Nikephoros Phokas (963-969) ve imparator Ioannes Çimiskes (969-976)'in seferleri— dolayısıyla kaynaklarda hemen bütün sınır kaleleri ve müstahkem mevki-lerden bahsolunurken de, Râvendân'a benzer bir isim geçmemektedir. Hatta XI. yüzyıl boyunca iki taraf arasında devam eden sınır savaşlarında da zikrolunmaz. Bununla beraber, kalıntıları günümüze kadar gelmiş olan bu kalenin en geç XI. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş bir Bizans yapısı olduğu düşünülebilir¹¹. Burada kesin olan husus, Haçlı Seferleri başla-

⁸ Krş. Garstang, J., *The Lands of the Hittites*, London 1910, s. 9.

⁹ Procopius, *De Aedificiis*, nşr. Maltreto, Cl., *Procopii Caesariensis, Opera*, Venedig 1729.

¹⁰ İslâmî eserlerde er-Râvendân'ın adı ilk defa XII. yüzyıl olayları içinde geçmektedir. Her ne kadar Vâkîdî'nin *Fütuh eş-Şam* (II, s. 5 ve 11) adlı eserinde Revanât şeklinde kalenin adı kayıtlı ise de (krş. Konyalı, İ.H., *Kilis Tarihi*, İstanbul 1968 s. 49), bu Fütuh kitaplarının daha sonra XIII. yüzyılda kaleme alındığını ve orijinal olmadığını biliyoruz.

¹¹ *Gaziantep'in Tarihi, Arkeolojisi ve Müzesi* (aynı yer)'nde kalenin bir Bizans yapısı olduğu yazılıdır. Cl.Cahen (*La Syrie du Nord a l'Époque des Croisades et la Principauté Franque*

madan önce, kalenin varlığını kabul etmek zorunludur. Çünkü 1097 yılı sonlarında kale Haçlılar tarafından Türklerin elinden alınmıştı.

Buna göre Râvendân, Birinci Haçlı Seferi orduları 1097 yılı sonbaharında Antakya surları önüne geldiği ve şehri kuşattığı sırada henüz Türklerin elinde ve İbn el-Adîm'in kaydına göre de¹², Haleb meliki Rıdvan b. Tutuş'a ait bulunmaktaydı. Fakat kalenin Türklerin eline ne zaman geçtiği hakkında kaynaklarda her hangi bir kayıt bulamadık. Ancak burada gerçek ve önemli olan husus, Râvendân kalesinin 1097 yılının sonlarında varlığının ve Türklerin elinde bulunduğu bilinmesidir.

Râvendân hakkındaki ilk bilgiler Haçlı Seferlerini konu alan Lâtin kaynakları tarafından verilmiştir. Birinci Haçlı Seferi'nin en önemli kaynaklarından biri olan *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae* adını taşıyan eserinde Albertus Aquensis, Râvendân kalesinin Baudouin de Boulogne tarafından Türklerin elinden alındığını yazmaktadır¹³. Baudouin¹⁴, Birinci Haçlı Seferi'ne ağabeyi Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon'un yanında katılmıştı. Ailenin en küçük çocuğu olduğu için yurdunda malı mülkü, arazisi yoktu. Sefere dinî duygulardan ziyade Doğu'da kendisine bağımsız bir hâkimiyet kurmak gayesiyle çıkmıştı. Bu sebeple Anadolu'ya gelir gelmez bu konuda kendisine yardımcı olabilecek kimselerle ilişki kurmaya başlamış ve Haçlı ordusunun henüz İznik (Nicaea) önünde bulunduğu sırada tanıştığı ermeni Bagrat'ın¹⁵ tesiriyle Güneydoğu Anadolu'da, Urfa (Edessa)'da böyle bir imkânın gerçekleşebileceğini düşünmüştü. Bu düşünceyle Baudouin, Maraş (Germanikeia)'ta ana haçlı ordusundan 700 kişilik bir kuvvetle Urfa'ya gitmek üzere ayrılmış ve önce Fırat nehrinin batısında kalan bölgede Türklerin elinde bulunan kaleleri zaptetmeye başlamıştı. Fakat onun bu küçük kaleleri ele geçirmek için üç ay uğraşmak zorunda

d'Antioche, Paris 1940, s. 117 vd.) kalenin ilk inşasının XI. yüzyıla dayanmakla beraber, sonraları haçlılar ve Salaheddin tarafından tamamlandığı görüşündedir.

¹² Bk. *Bugye*, I, s. 329 vd.

¹³ Albertus Aquensis, IV, 6, s. 393, terc. Hefe, I, s. 172.

¹⁴ Baudouin de Boulogne'un Anadolu'daki faaliyeti, Urfa'ya gelişi ve burada ilk haçlı devletini kuruşu hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Ankara 1990, s. 1-74.

¹⁵ Bu ermeni reisinin adı kaynaklarda çeşitli şekillerde verilmektedir: Albertus Aquensis, (III, 17, s. 351, V, 14, s. 441, terc. Hefe, I, s. 108, 243) Pancracius, Pancratius, Pancras, şeklinde yazmıştır. Willermus Tyrensis (aynı yer) Bagrat'ın Rabân ve Keysun hâkimi Goğ-Vasil'in kardeşi olduğunu söyler.

kaldığı anlaşılıyor¹⁶. Çünkü Türkler sayıca az olmalarına ve hristiyan halkın ihanetine rağmen, yurt edinmeye çalıştıkları bu topraklardan kolayca uzaklaştırılmıyorlardı. Nihayet Baudouin, Bagrat ile yine Lâtin kaynaklarında adları Fer ve Nicusus olarak geçen¹⁷ diğer ermeni reislerinin yardımlarıyla önce Tell-Bâşir (Turbessel)'i sonra Râvendân'ı zaptedebildi; Tell-Bâşir'i Fer'e, Râvendân kalesinin kumandanlığını da Bagrat'a vererek onların yardımlarını mükâfatlandırdı.

Ne var ki, kısa bir süre sonra Baudouin'in Bagrat ile arası bozuldu. Bagrat askerî idaresi kendisine verilen Râvendân'a oğlunu vekil bırakmış ve ona, buraya haçlıları sokmamasını tembih etmişti. Bagrat'ın bu davranışı, Râvendân kalesinin çok sarp olmasına güvenerek burada kendisine bağımsız bir hâkimiyet kurmak istediğini gösterir. Herhalde Bagrat Baudouin'in Türklerden alınan araziye ermenilere bırakmak yerine kesinlikle kendi hâkimiyeti altına almak arzusunda olduğunu anlamış olmalıdır. Bu sebeple, belki de Baudouin'den kurtulmak için Râvendân'ın güvenilir bir sığınak olacağını düşünmüştü. Albertus Aquensis'in ifadesine göre, Baudouin, Bagrat'ın bu niyetini öğrenince onu derhal tutuklatmış ve Râvendân'a bir haçlı birliği sokmasını istemişti. Bagrat bu isteğe önce inatla karşı koymuş, hatta yapılan işkencelere bile dayanmıştı. Ama sonunda ölümle tehdit edilince boyun eğmiş ve oğluna ermeni reisi Fer ile bir mektup göndererek kaleyi haçlılara teslim etmesini bildirmişti. Sonuçta Râvendân'a bir haçlı garnizonu yerleştiren Baudouin, kalenin hâkimiyetini eline almış, Bagrat da haçlı karargâhından kovulmuştu.

Fırat'ın batısındaki kaleleri ele geçirmek maksadıyla bu bölgede üç aydan fazla kalmış bulunan Baudouin, nihayet 6 Şubat 1098'de Urfa'ya gidebilmiş ve kısa bir süre sonra şehrin ermeni hâkimi Thoros'un¹⁸ tertip-

¹⁶ Çağdaş batılı haçlı tarihçilerinin iddia ettiği gibi, ancak pek az bir gayret göstermekle Baudouin'in bu işi başaramadığı aksine bu küçük bölgeyi ele geçirebilmek için en azından üç ay uğraşmak zorunda kaldığı kaynakların verdikleri bilgilerden açıkça belli olmaktadır. Bu bilgilere göre, Baudouin de Boulogne 20 Ekim 1097'de Maraş'ta ana haçlı ordusundan ayrılarak Fırat'ın batısındaki bölgeye gelmiş ve ancak 6 Şubat 1098'de Urfa'ya gidebilmişti.

¹⁷ Albertus Aquensis (III, 18, s. 351, terc. Hefe, I, s. 109) Fer'in Tell-Bâşir hâkimi -praepositus- olduğunu, Nicusus'un ise bu şehir yakınlarında şatolara ve büyük müstahkem mevkilere sahip bulunduğunu kaydeder. Tell-Bâşir'de Baudouin'in gelmesinden önce bir Türk garnizonunun bulunduğu yine aynı kaynak tarafından bildirildiğine göre, Fer'in buradaki mevki ancak yerli hristiyan halkın reisliği anlamına alınabilir.

¹⁸ Urfa hâkimi Thoros'un Baudouin ile teması ve Baudouin'in Urfa'ya nasıl hâkim olduğu hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 17-22, 25-28, 30-36.

lenen bir suikast sonunda ortadan kaldırılmasıyla hâkimiyeti eline geçirerek burada ilk haçlı kontluğunu (10 Mart 1098) kurmuştu. Tabiatıyla Fırat'ın batısında zaptetmiş olduğu kaleler de kontluğa bağlanmıştı. Böylece Râvendân kalesi de Urfa kontluğunun batı bölgesindeki en uc ve en önemli savunma noktalarından biri durumuna gelmişti.

Bu tarihte kale, Urfa'yı Antakya'ya bağlayan yol üzerinde, Afrin vadisinde önemli bir geçit yeri durumundaydı. Urfa'dan Antakya'ya giden yol Fırat nehrinin batısında Sâcûr (bugün Sacir suyu) ırmağını aşarak Tell-Bâşir üzerinden Kuvayk (bugün Balık suyu) nehrinin batı kolu Sînâb (bugün Sinnep suyu)'a kadar uzayan oldukça düz ve yüksek bir havzadan geçmekteydi. Burada ulaşım kolaydı. Buna karşılık Sînâb suyunun batısındaki arazi Afrin nehri vadisine kadar, kuzeyden güneye doğru uzanan Cabrî (bugün Hayberi) dağının yüksek tepeleriyle kesilmiş olduğundan, yol bu dağ tepelerini kuzeyde ve güneyde ancak iki geçit vasıtasıyla aşmaktaydı. Kuzeydeki geçit Burc er-Rassâs (Turris Plumbea) kalesi tarafından gözleniyordu. Güneydeki geçit ise, önceleri Hısn Sînâb adındaki bir Bizans kalesi ile korunmaktaydı. Fakat bu kalenin batısında inşa olunan Râvendân ile zaman içinde önemini kaybetmiş ve bundan sonra geçidin kontrolünü Râvendân üstlenmişti. Yol, buradan Afrin vadisi boyunca güneye inmekte ve Hârim'in kuzeyinden geçerek Antakya'ya ulaşmaktaydı¹⁹.

Baudouin de Boulogne'un Urfa'da iki yıl (1098-1100) süren hâkimiyeti sırasında vuku bulan olaylar arasında Râvendân'ın adı kaynaklarda, Antakya'da çıkan salgın hastalık dolayısıyla bir defa daha geçmektedir. Antakya'nın haçlılar tarafından zaptından (3 Haziran 1098) sonra Temmuz ayında şehirde çıkan tifüs salgını pek çok kişinin ölümüne sebep olmuştu. Salgın hastalık şehre yayılınca, hemen bütün haçlı reisleri canlarını kurtarmak maksadıyla Antakya'yı terkederek civar bölgelere kaçmışlardı. Albertus'un kaydına göre²⁰, bu sebeple Godefroi de Bouillon da, Urfa kontu olmuş bulunan kardeşi Baudouin'in geçici olarak kendisine verdiği Tell-Bâşir ve Râvendân şehirlerine giderek bir süre bu bölgede kalmıştı.

¹⁹ Yol ve bölgenin coğrafi konumu için krş. Cahen, *ayn. esr.*, s. 117 vd.; Elisséeff, N., *Nûr ad-Dîn, un grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569 H./1118-1174)*, Damas 1967, I, s. 183.

²⁰ Albertus Aquensis, V, 4, s. 435, 13, s. 440 vd., terc. Hefe, I, s. 234. Ayrıca bk: Raimundus Aguilers, *R.H.C. occ.*, XIII, s. 262, Krş. Röhricht, R., *Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, Innsbruck 1901, s. 157; Runciman, St., *A History of the Crusades*, Penguin Books 1965, I, s. 254 vd., türkçe terc. Işıltan, F., *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1986, I, s. 196.

Bundan sonra Râvendân hakkındaki ilk kayıt 1101/1102 yılına aittir. Baudouin de Boulogne ağabeyi Godefroi de Bouillon'un ölümünden (18 Temmuz 1100) sonra onun yerine kral olmak üzere 1100 yılı sonbaharında Kudüs'e giderken, Urfa kontluğunun idaresini kuzeni Baudouin du Bourg'a bırakmıştı²¹. Böylece kontluğun diğer kaleleri gibi Râvendân da Baudouin du Bourg'un hâkimiyetine geçmiş oldu. Baudouin du Bourg ise, 1101/1102 yılında doğuya gelen ve kahramanlığı ile tanınmış olan teyzesinin oğlu Joscelin de Courtenay'ı²² hizmetine alarak, ona kontluğunun Fırat'ın batısında kalan bölgesini iktâ olarak verince, merkez Tell-Bâşir olmak üzere bu bölgedeki Dülük, Ayntâb, Râvendân, Kûrus gibi önemli kalelerin idaresi de Joscelin'e geçti²³.

Tabiatıyla bu kaleler ayrı ayrı kumandanların yönetimine verilerek idare olunmaktaydı. Albertus Aquensis²⁴ ve Urfalı Mateos'un²⁵ daha sonraki yıllar için verdikleri bilgilerden Râvendân kalesinin yönetimine yeniden Bagrat'ın sahip olmuş bulunduğunu anlıyoruz. Fakat onun Râvendân'a kesin olarak hangi tarihte sahip olduğu kaynaklarda açık olarak belirtilmemiştir. Bununla beraber 1100 yılından sonra Baudouin du Bourg tarafından verilmiş olabilir. Belki de, ermenilerle daha yakın ilişki içinde bulunan Joscelin, kendi sorumluluğu altında bulunan bölgedeki Râvendân kalesinin idaresini Bagrat'a bırakmıştı. Bagrat'ın buradaki idaresinin 1117 yılına kadar devam ettiğini göreceğiz.

1104 yılına kadar Râvendân, çevredeki diğer kaleler gibi bölgenin sahibi Joscelin'e bağlı kaldı. Fakat bu yıl Urfa ve Antakya haçlı devletlerinin müslüman dünyası aleyhine sınırlarını doğuya doğru daha fazla genişletmek umuduyla giriştikleri sefer, Artuklu emîri Sökmen ve Musul valisi

²¹ Bk. Albertus Aquensis, VII, 31, s. 527, terc. Hefe, II, s. 31 vd. Krş. Grousset, R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, Paris 1934-36, I, s. 207; Runciman, St., *ayn. esr.*, I, s. 322, türkçe terc. Işıltan, F., *ayn. esr.*, I, s. 250; Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 70 vd.

²² Krş. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 82. Joscelin de Courtenay için ayrıca bk. Nicholson, R.L., *Joscelyn I, Prince of Edessa*, Illinois Studies in the Social Sciences (XXXIV, No. 4), Urbana 1954.

²³ Willermus Tyrensis, X, 24, s. 437, terc. Kausler, s. 249. Krş. Demirkent, I., *ayn. esr.*, aynı yer.

²⁴ Albertus Aquensis, XI, 40, s. 682, terc. Hefe, II, s. 241.

²⁵ Urfalı Mateos, terc. Andreasyan, H., *Urfalı Mateos Vekaynâmesi (952-1136) ve papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Ankara 1962, T.T.K. yayınlarından II. seri, No. 21), CCXXIV, s. 260.

Çökürmüş'ün Türk birlikleri karşısında 7 Mayıs 1104 tarihinde yapılan Harran savaşında²⁶ uğradıkları kesin yenilgi ile son buldu. Bu savaşta özellikle Urfa ordusu mahvolmuş, Baudouin ve Joscelin de Türklere esir düşmüşlerdi. Bu durumda Antakya prinkepsi Bohemund Urfa kontluğunun idaresini geçici olarak üzerine almış ve yeğeni Tankred'i bu iş ile görevlendirerek Urfa'da bırakmıştı. Fakat Bohemund Türk taarruzlarına karşı Antakya'nın da geleceğini tehlikede görerek yeni kuvvetler toplamak gayesiyle daha aynı yılın sonbaharında Avrupa'ya gidince, Tankred Urfa'nın idaresini kuzeni Richard de Salerne'e devrederek Antakya'ya dönmüştü. Böylece 1108 yılında Joscelin ve Baudouin'in Türk esaretinden kurtuluşlarına kadar Râvendân'ın, gevşek bağlarla da olsa, Urfa kontluğunun bütün diğer mütahkem mevkileri gibi, 1104-1108 yılları arasında Richard de Salerne'in hâkimiyetinde kaldığı düşünülebilir²⁷.

Bundan sonra Râvendân için kaynaklardaki kayıt 1108 yılına aittir. Urfalı Mateos²⁸, Fulcherius Carnotensis²⁹ ve ona dayanarak Willermus Tyrensis'in³⁰ bu konuda verdikleri bilgiler tafsilâtlı ve hemen hemen birbirine uygundur. Bu kaynaklar Urfa kontu Baudouin du Bourg'un Türk esaretinden kurtulduktan sonra Antakya'ya gittiğini, fakat Tankred'in ona Urfa'ya girmeyi yasakladığını, bunun üzerine Baudouin'in Joscelin ile birlikte Rabân ermeni reisi Goğ-Vasil'in³¹ yanına giderek yardım aldığını, Tankred ile aralarında çıkan anlaşmazlığın savaşla neticelendiğini ve Tell-Bâşir yakınında yapılan savaşta yenilen Baudouin'in kaçarak Râvendân'a sığındığını kaydetmektedirler. Onun bu şekildeki davranışı, kanaatimizce, yukarıda belirttiğimiz gibi, Râvendân'a yeniden sahip olmuş bulunduğunu ileri sürdüğümüz Bagrat ile Baudouin arasında iyi ilişkiler bulunduğunu gösteren bir kanıttır.

Râvendân ile ilgili bundan sonraki haber 1111 yılı olayları içinde geçmektedir. Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar (1105-1118)'in em-

²⁶ Harran savaşı hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 87-99.

²⁷ Krş. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 99-119.

²⁸ Urfalı Mateos, CXCIX, s. 234 vd.

²⁹ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem pregrinantium*, R.H.C. occ., cilt III, II, 28, s. 410, terc. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s. 180.

³⁰ Willermus Tyrensis, XI, 8, s. 464 vd., terc. Kausler, s. 263 vd.

³¹ Goğ-Vasil, Rabân ve Keysun hâkimi idi. Willermus Tyrensis'e göre (bk. yukarıda n. 15). Goğ-Vasil ile Râvendân sahibi Bagrat kardeş idiler. Krş. Chalandon, F., *Les Commènes*, Paris 1912, II, s. 98-102; Demirkent, I., *ayn. esr.*, indeks.

riyle Musul valisi Mevdud³² ikinci defa haçlılara karşı sefere çıkmıştı. Mevdud'un 1111 yılındaki bu seferi gerek islâm, gerekse yerli ve haçlı kaynaklar tarafından geniş bir şekilde anlatılmaktadır³³. Kaynakların kayıtlarını özetleyecek olursak, sefer bir yıl önceki gibi önce Urfa kontluğu arazisine yapılmış, Tell-Bâşir 28 Temmuz - 22 Ağustos tarihleri arasında 26 gün kuşatılmış³⁴ ve sonra hedef doğrudan doğruya Suriye olmuştu. Mevdud'un ordusuna burada Dımaşk birliklerinin başında atabek Tuğtekin de katılmıştı. Elcezire ve Suriye müslüman kuvvetleri tarafından Şeyzer bölgesinde tehdit edilen Antakya prinkepsi Tankred, bu durumda Kudüs kralını, Trablus ve Urfa kontlarını yardımına çağırılmıştı. Lâtin tarih yazarı Albertus Aquensis eserinde Tankred'e yardıma gelenlerin uzun bir listesini vermektedir³⁵. Özellikle Antakya bölgesindeki hemen her müstahkem mevki kumandanının adını kaydettiği listesinde Urfa bölgesinden kont Baudouin du Bourg, Tell-Bâşir senyörü Joscelin de Courtenay, Seruc kumandanı Paganus ve Râvendân sahibi Bagrat'ın da bu yardım çağrısına uyararak koşup gelenler arasında bulduklarını kaydetmiştir. Bu kaydın ve olayın bizim için önemli olan tarafı, Râvendân'a hâlâ Bagrat'ın sahip olduğunu ve onun gerek Urfa kontu Baudouin du Bourg, gerekse Antakya prinkepsi Tankred ile iyi ilişkiler içinde bulunduğunu göstermesidir.

Urfalı Mateos'un ifadesine göre³⁶, Râvendân 1117 yılına kadar Bagrat'ın idaresinde kaldı. Fakat 1117 yılında Baudouin du Bourg, Musul valisi Mevdud'un arka arkaya yaptığı seferler sonunda kontluğunun doğu arazisinde uğradığı zararı, Fırat'ın batısında bağımsız veya yarı bağımsız şekilde ermenilerin elinde bulunan arazi ve kaleleri zorla ele geçirmek³⁷ ve bunları doğrudan kontluğa bağlamak suretiyle telâfiye çalıştı. Böylece Fı-

³² Altuntekin'in oğlu. Musul valisi atabek Mevdud hakkında bk. Fink, H.S., *Mawdûd I. of Mosul, Precursor of Saladin, Muslim World*, XLIII, 1953, s. 18-27; Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 123-163; Alptekin, C., *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul 1985, indeks.

³³ İbn el-Kalânisi, *Zeyl Tarih Dımaşk*, nşr. Amedroz, H.F., Beyrut 1908, s. 174; İbn el-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 340; İbn el-Adîm, *Zubde*, II, s. 158; Urfalı Mateos, CCVI, s. 242 vd.; Ebu'l-Ferec, II, s. 351; Albertus Aquensis, XI, 36-37, s. 680 vd., terc. Hefe, II, s. 238 vd.; Fulcherius Carnotensis, II, 45, s. 423, terc. Ryan, s. 201.

³⁴ Krş. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 144.

³⁵ Bk. Albertus Aquensis, XI, 40, s. 682 vd., terc. Hefe, II, s. 241 vd. Krş. Röhrich, R., *Die Geschichte des Königreichs Jerusalem*, Innsbruck 1898, I, s. 91 n.9.

³⁶ Urfalı Mateos, CCXXIV, s. 260.

³⁷ Bk. Urfalı Mateos, CCXXI, CCXXII, s.258, CCXXIII, s. 259, CCXXIV, s. 259 vdd. Olayların görgü şahidi olan Urfalı yazar, Baudouin du Bourg'un ve haçlıların ermeni-

rat'ın batısındaki bölgede bulunan Rabân, Birecik, Râvendân gibi bir çok kale, mahalli ermeni hâkimiyetlerine son verilerek Urfa kontluğuna ilhak olundu.

1118 yılında ise bu defa kont Baudouin du Bourg, Baudouin I.'in ölümünden sonra Kudüs krallığına seçilince, Urfa kontluğunun idaresini vekâleten Birecik hâkimi Galeran du Puiset'ye³⁸ bıraktı. Fakat gittikçe baskısını arttıran Türk hücumları —özellikle Mardin Artuklu emîri İlgazi'nin Urfa ve Antakya'yı hedef alan seferleri— karşısında Urfa kontluğunun idaresi yeniden bölgeyi iyi tanıyan Joscelin de Courtenay'e verildi (1119)³⁹. Böylece kontluğun bütün şehir ve kaleleri gibi Râvendân da tekrar Joscelin'in hâkimiyetine geçti. Joscelin 1119'dan 1131 yılında ölümüne kadar Urfa kontluğunun arazisini önemli bir kayba uğramadan Türk taarruzlarına karşı savunabildi. Bu yıllar arasında vuku bulan olaylar içinde Râvendân'ın adı sadece bir defa müslüman tarihçi İbn el-Adîm tarafından zikrolunmuştur. Onun kaydına göre⁴⁰, Joscelin Urfa'ya geldikten hemen sonra müslümanlara karşı iki akın tertiplemiş, etrafı yağmalayarak bir çok esir almıştı. İbn el-Adîm bundan sonra Joscelin'in Fırat'ı geçmiş olan bir Türkmen grubunu Râvendân'a kadar takip ettiğini, fakat bunlar tarafın-

lere yaptıkları zulümleri acıklı bir dille anlatmaktadır: "... Bir çok güzide prensler işkence altında ve hapiste öldürüldüler. Bunların bir çoğunun gözleri çıkarıldı, bazılarının da elleri, burunları ve tenasül aletlerini kestiler, bazılarını da çarşıya gerdiler. Onlar masum çocukları, babalarına karşı duydukları nefretten dolayı cezalandırdılar. Onlar bu müthiş işkenceleri, bu ermenilere, hazinelerini meydana çıkartmak için icra ettiler..... Onların yaptıkları diğer bir çok haksızlıkları yazmak istedimse de onların hâkimiyeti altında bulunduğum için buna cesaret edemedim".

³⁸ Galeran du Puiset, Baudouin du Bourg'un teyzesinin oğlu idi. 1108 yılından sonra doğuya gelmiş ve kuzeni Urfa kontu Baudouin du Bourg'un hizmetine girmişti. Adı ilk defa 1117 yılında Birecik'in Baudouin tarafından ermeni Apılgarip'in elinden alınışı olayında geçer. 1122 yılında Artuklu beyi Belek tarafından Joscelin ile birlikte esir alınarak Harput'ta hapse atıldı. Kesin olmamakla beraber esarete Artuklu emiri Timurtaş tarafından öldürülmüştür, krş. Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987, s. 58 n. 245. Galeran ve ailesi hakkında ayrıca bk. La Monte, J.L., *The Lords of Le Puiset on the Crusades, Speculum*, XVII (1942), s. 100-118.

³⁹ Urfa kontu Baudouin du Bourg ile arası bozulan ve 1113 yılında Tell-Bâşir senyörlüğü mevkiinden uzaklaştırılan Joscelin de Courtenay, Kudüs kralı Baudouin I.'in yanına gitmiş ve Galilaea prinkepsliği göreviyle onun hizmetine girmişti. İki akraba arasındaki dargınlık ve Joscelin'in yeniden Urfa bölgesine dönüşü hakkında bk. Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, s. 152 vdd. ve ayn. mlf., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, s. 14 vdd.

⁴⁰ İbn el-Adîm, *Żubde*, II, s. 194.

dan bozguna uğratarak franklardan bir kısmının öldürüldüğünü kaydetmiştir⁴¹.

Joscelin de Courtenay'in 1131 sonbaharında ölümünden sonra yerini alan oğlu Joscelin II. (1131-1150) zamanında Musul valisi atabek İmâdeddin Zengi'nin yaptığı taarruzlar sonunda, kontluğun doğu bölgesindeki bir çok kale Türklerin eline geçti. Zengi'nin bir ay süren kuşatmadan sonra 24 Aralık 1144'de Urfa'yı fethi ise, Urfa kontluğuna fiilen son verdi. Bununla beraber Joscelin II. Fırat'ın batısında Tell-Bâşir merkez olmak üzere, aralarında Râvendân'ın da bulunduğu birkaç kaleyi elinde tutabildi. Ancak onun bu bölgedeki hâkimiyeti de fazla sürmedi.

1146 yılında atabek İmâdeddin Zengi ölmüş, mirası iki oğlu arasında, Seyfeddin Gazi Musul'da, Nureddin Mahmud Haleb'de hüküm sürmek üzere, ikiye bölünmüştü. Nureddin Mahmud da babası gibi, haçlılara karşı mücadeleye devam ederek Joscelin II.'in elinde kalan arazi ve kaleleri ele geçirmek için savaşı sürdürdü. 1150 ilkbaharında Joscelin II. gittikçe zorlaşan durumunu görüşmek üzere Antakya'ya giderken, yolda bir Türkmen grubu tarafından yakalandı ve bunu haber alan Nureddin'in gönderdiği bir birliğe teslim edilerek Haleb'de zindana atıldı⁴². Böylece Urfa kontluğundan geriye kalmış bu arazi, şimdi sahipsiz duruma düşmüştü. Haçlılar için, Haleb hükümdarı Nureddin Mahmud'un ve Anadolu Selçuklu sultanı Mesud (1116-1155)'un taarruzlarına karşı bölgeyi savunmak hemen hemen imkânsız hale geldiğinden, Bizans imparatoru Manuel Komnenos (1143-1180)'un bu araziye satın almak üzere yaptığı teklifi kabul ederek, imparatora satmaktan başka çareleri kalmamıştı. Sonuçta Tell-Bâşir, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülük ve Râvendân kaleleri Joscelin II.'in hanımı Beatrice tarafından miktarını bilemediğimiz torbalar dolusu altın karşılığında Bizans'ın Kilikya'daki valisi Thomas'a teslim edildi⁴³. Ama bölgenin Bizans'a intikali, buraya yapılan Türk hücumlarını durdurmadı.

⁴¹ İbn el-Adîm'in bu ifadesi biraz anlamsızdır. Türkmen grubunun Râvendân'a doğru çekilmesi pek mantıklı görünmüyor. Çünkü burası bütün bölgeyle birlikte 1098 yılından beri haçlılara ait bulunmaktaydı. Cahen (*ayn. esr.*, s. 290 vd.) İbn el-Furât'a dayanarak olayı açıklamaya çalışmışsa da, hikâye anlaşılmaz, içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

⁴² Urfa kontu Joscelin II. esarete 9 yıl yaşadı ve 1159'da Haleb'de zindanda öldü. Bunun için bk. Nicholson, R.L., *Joscelyn III and the Fall of the Crusader States (1134-1199)*, Leiden 1973, s. 21.

⁴³ İmparator Manuel Komnenos'un bu altı kaleyi para mukabili almak istemesi Bizans devletinin bu bölgeyi elinde tutacağından emin olduğu anlamına gelmez. Manuel

1151 ilkbaharında Haleb hükümdarı Nureddin Mahmud, Anadolu Selçuklu sultanı Mesud ve Mardin Artuklu emîri Hüsameddin Timurtaş Bizans garnizonlarına hücum ederek bu kaleleri ele geçirip paylaşırlarken, bölgedeki diğer küçük kaleleri de zaptettiler⁴⁴. Sultan Mesud Ayntâb ve Dülük'e, Timurtaş Samsat ve Birecik'e sahip olurken, Nureddin Mahmud Râvendân, Kûrus, Burc er-Rassâs ve Tell-Bâşir'i eline geçirdi. Böylece 1097-1151 yılları arasında 54 sene haçlıların hâkimiyeti altında kalmış olan Râvendân kalesi yeniden Türk dünyasına kazanılmıştı.

İslâm kaynakları bu tarihten itibaren Râvendân'ı Haleb vilâyetine bağlı bir kale olarak zikretmektedirler. Râvendân kalesinin yeri ve özellikleri hakkında en geniş bilgiyi İbn el-Adîm vermektedir. İbn el-Adîm *Bugyet'üt Taleb fi Tarih Haleb* adlı eserinde Râvendân'ı "Tek ve yüksek bir dağın üzerinde mancımığın hükmedemeyeceği, okun işleyemeyeceği bir yerde metin bir kaledir. Dağın eteğinde küçük bir dış suru da vardır. Bu (Râvendân), kalelerin en sağlamlarından ve yeri en güzel olanlarından. Kuzey ve batı tarafından kaleyi hendek gibi bir vadi sarar, bir de nehir akar"⁴⁵ diye tarif ettikten sonra kendisinin buraya bizzat gittiğini, kaleye at üstünde çıktığını, fakat kalenin yüksekliği dolayısıyla yolun dar ve dik, bu sebeple de çıkışın çok zor olduğunu kaydetmiştir. İbn el-Adîm bundan sonra Müeyyedüdevle Usame b. Mürşid b. Ali b. Munkiz'den naklen Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Kurtubî'den duyduğu Râvendân'ın tarihi ile ilgili Haleb meliki Rıdvân b. Tâcüddevle (1095-1113) zamanına ait bir haberi aktarmaktadır. Ancak yukarıda verdiğimiz bilgiyi içeren metnin kenarına ilâve olarak yazılmış olan —Râvendân'da bulunan haçlılarla ilgili— bu haber, ne yazık ki birbiriyle uyum sağlamayan cümlelerden ibaret olup anlamı karışıktır. İzzeddin İbn Şeddâd, İbn el-Adîm'in Râvendân hakkında verdiği bu bilgiyi *el-A'lâk el-Hatire fi zıkr ümera eş-Şam ve'l-Cezîre* adlı eserine aynen almıştır⁴⁶. Ebu'l-Fidâ ise *Takvim el-Buldân*

Kommenos her halde ilerdeki gelişmeler içinde Türklere karşı giriştiği mücadeleyi kazandığı takdirde, haçlılara karşı Antakya ve Urfa ile birlikte bu bölge üzerindeki iddiasını da perçinlemek arzusundaydı. Manuel, 1176 yılında Myriokephalon'da Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II.'in ordusu karşısında perişan olup büyük bir mağlubiyete uğrayınca kadar hep Türkleri Anadolu'dan atmak hayalleri içindeydi.

⁴⁴ Zaptedilen bu kalelerin adları İbn el-Esir (*el-Kâmil*, XI, s. 155) tarafından tek tek kaydedilmiştir.

⁴⁵ Bk. s. 329 vd.

⁴⁶ Bk. Varak 137^b-138^a.

adlı coğrafya kitabında Râvendân için şöyle yazmaktadır⁴⁷: "... Râvendân, Haleb'e bağlı ve Kinnésrîn sınırları içindedir. Yüksek beyaz bir tepede bulunan sağlam yapılı bir kaledir. Kaynakları, bahçeleri ve güzel bir vadi-de meyve ağaçları vardır. Aşağı bölümünden Afrin nehri geçer."

Râvendân, 1151 yılından sonra Haleb'e bağlı bir kale olarak Nured-din Mahmud'un hâkimiyetinde kaldı. Burada, bu devre ait ilgi çekici bir olaya dokunmadan geçemeyeceğiz. Olay, bütün haçlı saferlerinin en ünlü şahsiyetlerinden, ancak gerek müslüman ve gerekse hristiyan yazarlar tarafından yaptıkları büyük tepki ile kaydedilmiş olan Renaud de Châtillon'un esaretine aittir⁴⁸. Müslüman, lâtin, yerli süryânî ve ermeni kaynaklara aksetmiş olan bu olay için verilen bilgilerde⁴⁹, her ne kadar Râvendân'ın adı doğrudan doğruya zikredilmemekte ise de, olayın —merkezi Râvendân olan— el-Cûma⁵⁰ bölgesinde cereyan etmiş olduğu kayd edilmiştir. Kaynakların hemen pek az fark gösteren birbirine uygun rivayetlerini özetleyecek olursak, Antakya prinkepsi Renaud de Châtillon 1160 yılı⁵¹ sonbaharında müslümanların her yıl olduğu gibi hayvan sürülerini Antitoros dağlarından Fırat ovasına indirişleri sırasında Afrin vadisinde bunlara saldırarak pek çok deve, sığır ve at ele geçirmişti. Renaud'un giriştiği bu yağma akınından⁵² zamanında haberdar olan Nureddin'in Haleb valisi Mecdeddin ed-Dâye onun dönüş yolunu kesmek üzere el-Cûma bölgesindeki bu vadiye pusu kurmuş ve 23 Kasım günü yapılan çarpışma-

⁴⁷ nşr. Reinaud, M., s. 267. Ayrıca bk. Le Strange, G., *Palestine Under the Moslems*, Beirut 1965, s. 60, 520.

⁴⁸ Ufak bir hatırlatma olarak bu adamın ermenilerle iştirak halinde Kıbrıs'ı soyup soğana çevirdiğini, Aylâ'da hazırladığı bir filo ile hatta Mekke'yi tehdit etmeye çalıştığını ve uzun esaretinden sonra hâkimiyetine geçen Kerak kalesinden Arabistan-Suriye ticaret yolunu şekavetle doldurduğunu ve Hittin savaşında esir düştükten sonra, kendisini eliyle öldürmeye yemin etmiş bulunan sultan Salâheddin tarafından idam olunduğunu belirtebiliriz.

⁴⁹ İbn el-Adîm, *Zubde*, II, s. 313 vd.; Willermus Tyrensis, XVIII, 28, s. 868 vd., terc. Kausler, s. 493. Anonim Süryânî, terc. Tritton, A.S., *The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle*, J.R.A.S., 1933, s. 303; Süryânî Mikhail, terc. Andreasyan, H., *Süryânî Keşiş Mihailin Vekayinâmesi* (T.T.K. henüz neşredilmedi), s. 189; Urfalı Mateos, CCLXXXI, s. 332 vd.

⁵⁰ Willermus (aynı yer)'da bu yer adı *Cummi* şeklinde yazılıdır.

⁵¹ Tarih, Willermus (aynı yer)'un kaydına göredir; krş. Röhricht, R., *ayn. eser.*, I, s. 305; Elisséeff, *ayn. eser.*, II, s. 553. İbn el-Adîm (aynı yer) ve Urfalı Mateos (aynı yer) 1161 yılını veriyorlar. Süryânî kaynakların verdikleri kronoloji karışık.

⁵² Urfalı Mateos (aynı yer) Renaud'nun bu yağma akını sırasında Aleks'in memleketine (!) taarruz ettiğini ve Dzov (!) denilen müstahkem mevkie kadar ilerlediğini, Willermus (aynı yer) ise, onun Keysun ve Maraş'a kadar gittiğini kaydetmişlerdir.

da Renaud'yu bütün maiyeti ile birlikte esir ederek⁵³ hayatının 16 yılını zindanında geçireceği Haleb'e götürmüştü. Bu olayın konumuzla ilgisi çarpışmanın ve Renaud'nun esir alınmasının Râvendân yakınında⁵⁴ vukur bulmuş olmasıdır. Çünkü coğrafi dağlık konumu bakımından Râvendân ve civarı tuzaklar kurarak, sayıca fazla da olsa, bir düşman birliğini pusuya düşürüp mağlup etmek için çok uygun bir bölgeydi. Bu sebeple, olayın el-Cûma bölgesinde, yukarı Afrin vadisinde ve Râvendân civarında cereyan ettiğini düşünmek, her halde yanlış olmayacaktır.

Nureddin Mahmud 15 Mayıs 1174'de ölünce, yerine henüz 11 yaşında bulunan oğlu el-Melik es-Salih İsmail (1174-1181) geçti ve Haleb hükümdarı sıfatıyla bütün ülkeye sahip oldu. Fakat kısa bir zaman içinde, babasının Mısır valisi olan Salaheddin Eyyubî ile arası bozuldu ve ülkesinin büyük kısmı Salaheddin'in eline geçti. 1176 yılında Salaheddin Bizâa, Menbic ve Azâz'ı aldıktan sonra Haleb'i kuşattı. Sonunda iki taraf arasında anlaşma yapılarak Haleb'in hâkimiyeti el-Melik es-Salih İsmail'de kalmak şartıyla bütün Suriye arazisi Salaheddin'e bırakıldı. Bu olayların konumuz bakımından önemi, Râvendân'ın da bu sırada Salaheddin'in hâkimiyetine geçmiş olmasıdır. Bunu, Ebû Şâme'nin bir kaydından öğreniyoruz. Ebû Şâme, "el-Melik es-Salih İsmail b. Nureddin ölünce, Haleblilerin Salaheddin'e ait bulunan Râvendân'a hücum ettikleri gibi, Bohemund da derhal Hârim'e saldırdı" diye yazmaktadır⁵⁵. O halde Râvendân, el-Melik es-Salih İsmail'in 1181 yılında ölümünden önce Salaheddin'in eline geçmiş bulunuyordu. Kalenin Salaheddin Eyyubî tarafından tamir ve tahkim olduğu, bu münasebetle de giriş kapısının üzerinde bir kitabe bulunduğu günümüz tarihçilerince⁵⁶ kabul edilmektedir. Ancak 14 Kasım 1987 tarihinde kaleyi incelediğimiz sırada bu kitabeyi göremedik. Maalesef yerinden sökülüştü. Bununla beraber bu kitabenin bir fotoğrafı avukat Kilisli Kadri (Timurtaş) bey tarafından yazılmış ve 1933 yılında yayınlanmış olan *Kilis Tarihi* adındaki kitabın 15. sayfasında bulunmaktadır⁵⁷. Kitabenin

⁵³ Urfalı Mateos (aynı yer) Renaud'nun yanında 1000 adam olduğunu, çarpışmada 400 kişinin öldüğünü ve onun 30 atlı ile esir düştüğünü söylüyor. Süryânî Mikhail (aynı yer)'e göre ise, Renaud 120 atlı ve 500 yaya ile birlikte esir düşmüştü.

⁵⁴ Röhricht (s. 305 n.2) olayın Râvendân'ın kuzeyinde, Elisséeff (aynı yer) Râvendân'ın güneyinde cereyan ettiğini ileri sürmektedirler.

⁵⁵ Bk. *er-Ravzatayn*, II, s. 23; krş. Röhricht, R., *ayn. esr.*, II, s. 394 vd.

⁵⁶ Cahen, *ayn. esr.*, s. 118; Hellenkemper, H., *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, Bonn 1976, s. 45.

⁵⁷ Kilisli Kadri bey, *Kilis Tarihi*, İstanbul 1933, s. 15.

sözleri şöyledir: “el-Melik en-Nâsır Yûsuf b. Eyyûb. Allah mülkünü daim etsin”. Kitabenin tarihi yoktur. Fakat Ebû Şâme'nin rivayetine dayanarak yukarıda yaptığımız açıklamaya göre bu kitabeyi 1176-1181 yılları arasına tarihlenmek, her halde doğru olacaktır.

Râvendân kalesi hakkında Salaheddin zamanına ait başka bir haber Bahaeddin İbn Şeddâd⁵⁸ ve Ebû Şâme⁵⁹ tarafından verilmektedir. Bu habere göre, hicri 582 yılının başında (24 Mart/23 Nisan 1186) Râvendân sahibi Mu'ineddin Abdurrahman sultan Salaheddin'e isyan etmiş, fakat Alemeddin Süleyman idaresinde üzerine gönderilen Haleb kuvvetlerince kalede kuşatılmıştı. Nihayet Abdurrahman 2 Cemaziyelevvel (21 Temmuz) günü Râvendân'ı Alemeddin Süleyman'a teslim ederek, hizmetinde bulunmak üzere sultan Salaheddin'in yanına gitmişti. Bu kısa haber bize Râvendân'ın idaresini elinde bulundurmuş olan iki şahsın adını bilmek bakımından fayda sağlamaktadır.

Sultan Salaheddin Eyyubî 1193 yılında ölünce, ülkesi kardeşleri ve oğulları arasında bölüşüldü. Haleb bölgesinin hâkimiyeti oğlu el-Melik ez-Zâhir Gazî'nin payına düştü. Onun saltanatı (1193-1216) döneminde kaynaklarda Râvendân ile ilgili iki rivayete sahip bulunuyoruz. Birinci rivayet sadece İbn el-Adîm tarafından kaydedilmiştir⁶⁰. İbn el-Adîm, hicri 592 (1196) yılında el-Melik ez-Zâhir'in Merc Dâbık'tan güneye dönerken Râvendân'a geldiğini, burada üç gün kaldıktan sonra gece yola çıkarak emîr Seyfeddin Ali b. Alemeddin Süleyman b. Candar'ın nâiblerinin elinde bulunan Azâz'a ve oradan da Haleb'e gittiğini yazmaktadır. Bu rivayetin bizim için önemli olan tarafı şudur: Râvendân haçlı döneminde taşıdığı geçit yeri olma özelliğini hâlâ korumaktaydı. Çünkü bu defa da kuzeyden Ayntâb ve Merc Dâbık'tan gelen yol, Râvendân'dan geçerek güneye Azâz ve Haleb'e ulaşılmaktaydı.

Râvendân hakkında bu döneme ait ikinci rivayet ise, bir çok islâmî kaynakta yer almıştır. Bu rivayet İbn el-Adîm, İbn Vâsıl, Ebu'l-Fidâ ve İbn el-Furât tarafından oldukça geniş ve birbirine uygun ifadelerle anlatılmaktadır⁶¹. Kaynakların rivayetinden çıkarılacak toplu bilgi şudur: hicri

⁵⁸ Bahaeddin İbn Şeddâd, *R.H.C. or.*, III/1, s. 87 vd.; krş. Şeşen, R., *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti (Hicri 569-589/Milâdi 1174-1193)*, İstanbul 1983, s. 104.

⁵⁹ Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, II, s. 74.

⁶⁰ İbn el-Adîm, *Zubde*, III, s. 138.

⁶¹ İbn el-Adîm, *Zubde*, III, s. 152 vd.; İbn Vâsıl, *Mufarric*, III, s. 131; Ebu'l-Fidâ, III, s. 101; İbn el-Furât, s. 225 vd.

598 (Ekim 1201/Eylül 1202) yılında Şemseddin İbn el-Mukaddem'in Afâmiye'deki nâibi Karakuş, el-Melik ez-Zâhir'e haber gönderip, Şemseddin'e başka bir yer iktâ etmesi şartıyla Afâmiye'yi kendisine teslim etmek istediğini bildirmişti. el-Melik ez-Zâhir bu teklifi kabul ederek, Râvendân, Ke-fertâb, Müfredü'l-Ma'arra'yı Şemseddin İbn el-Mukaddem'e iktâ etmiş ve Afâmiye'yi teslim almıştı. Fakat kaynaklarda açık olarak belirtilmeyen bir sebeple, Şemseddin aynı yıl Râvendân'a giderek isyan etmişti. Sadece İbn el-Adîm'de bu isyan hakkında, el-Melik ez-Zâhir'in arabaları Dâbık'da topladığı, onlardan silâh ve erzak aldığı, bunun üzerine İbn el-Mukaddem'in isyan etmek için Râvendân'a kaçtığı kaydı vardır⁶². Ancak bu kayıt da isyanın sebebini tam olarak açıklamak için yeterli değildir. Bundan sonra kaynakların rivayetine göre, el-Melik ez-Zâhir ona fırsat tanımadan derhal ardından Râvendân'a gitmiş ve kalede sadece bir gece kalabilen Şemseddin İbn el-Mukaddem'i buradan çıkararak, kalede bulunan mal, silâh ve erzaka el koymuştu. Bu durum üzerine Şemseddin İbn el-Mukaddem, Tell-Bâşir hâkimi Bedreddin Duldurum'un⁶³ yanına giderek ondan arabulucu olmasını ve kendisinden alınan malların iadesini temin etmesini rica etmişse de, Bedreddin'in bu husustaki girişimi hiç bir fayda sağlamamıştı.

Râvendân için bundan sonra kaynaklara aksetmiş olan haber hicri 624 (Aralık 1226/Aralık 1227) yılına aittir. Haleb hükümdarı el-Melik ez-Zâhir 12 Ekim 1216'da ölmüş, yerine henüz üç yaşında bulunan küçük oğlu el-Melik el-Aziz Muhammed geçirilmiş ve bu çocuğa atabek tayin edilen Şihâbeddin Tuğrul idareyi eline almıştı. Anlaşıldığına göre sultanın büyük oğlu el-Melik es-Salih Ahmed sadece kendisine bırakılan Şuğr, Bekas ve diğer bir kaç kale ile yetinmek zorunda kalmıştı. Çünkü İbn el-Adîm, İzzeddin İbn Şeddâd, İbn Vâsıl ve Ebu'l-Fidâ'nın kayıtlarından hicri 624 (Aralık 1226/Aralık 1227) yılında adı geçen bu yerlerin ondan alınarak yerine Ayntâb, Râvendân ve ez-Zevb'in verildiğini öğreniyoruz⁶⁴. Ayrıca İzzeddin İbn Şeddâd, el-Melik es-Salih Ahmed'in 651 yılı Şaban (Eylül/Ekim 1253)'ında ölümüne kadar Ayntâb ve Râvendân'ın sahibi olarak kaldığını kaydetmiştir⁶⁵.

⁶² İbn el-Adîm, aynı yer.

⁶³ Bedreddin Duldurum, Tell-Bâşir ve Tell-Hâlid'e 579 (1183)'da sahip olmuştu. 611 (1214) yılında ölümünden (bk. Ebû Şâme, *Zeyl er-Ravzateyn*, s. 87) sonra Tell-Bâşir'in idaresi oğluna geçmişti. Daha sonra 618 (1221) yılında ise Tell-Bâşir, atabek Şihâbeddin Tuğrul'a iktâ olunmuştu, bk. İbn el-Adîm, *Zubde*, III, s. 183.

⁶⁴ Bk. İbn el-Adîm, *Zubde*, III, s. 201; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâk el-Hatîre*, varak 138^b; İbn Vâsıl, *Mufarriç*, IV, s. 207; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, III, s. 137.

⁶⁵ Aynı yer.

el-Melik es-Salih Ahmed'in çağdaşı olan tarihçi İbn el-Adîm *Bugyetü't Taleb fî Tarih Haleb* adlı eserinde Râvendân ile ilgili, bizzat yaşadığı bir olayı hikâyeye etmektedir⁶⁶: "... el-Melik es-Salih Ahmed b. el-Melik ez-Zâhir b. el-Melik en-Nâsır Salaheddin Yûsuf'un yanında Râvendân'da bulunmuştum. Kaleden batı tarafındaki köyü işaret ederek bana dedi ki, söylediğim köy işte o taraftadır. Cuma geceleri o köyden bir nur parlar, bazen başka gecelerde de olur. Köyün dışında olanlar bunu görürler, yanına yaklaşınca hiç bir şey görünmez". Hikâyeye, el-Melik es-Salih Ahmed'in her zaman olmasa da, Râvendân'da oturduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

Râvendân'ın hicri 659 (Aralık 1260/Aralık 1261) yılına kadar Eyyubî ailesinin hâkimiyetinde kaldığı ve bu yıl Hülâgu'nun birlikleri tarafından zaptedilen Haleb ile birlikte, Haleb'e bağlı bütün bölge ve kaleler gibi Moğolların eline geçtiği anlaşılıyor. İzzeddin İbn Şeddâd'ın bildirdiğine göre, Râvendân, el-Melik el-Aziz'in oğlu el-Melik en-Nâsır'ın elinde bulunurken Moğolların hâkimiyeti altına girmişti. Onun ifadesinden, el-Melik en-Nâsır'ın Râvendân'ı Moğolların istilâsına kadar kimseye iktâ etmeden elinde tuttuğunu, Moğolların Râvendân'ı ilk defa kuşattıklarında kalenin direndiğini, içerdekilerin kaleyi teslim etmediklerini ve Moğolların buradan ayrıldıklarını ve Râvendân'ın Moğolların Haleb'e tekrar gelişlerinde, 659 (1260/61) yılında zaptedildiğini anlıyoruz⁶⁷. Fakat daha aynı yıl Memlûklarla yaptıkları Ayn Câlût savaşını kaybeden Moğollar Suriye'den geri çekilmek zorunda kalmışlar, böylece Haleb ve civarı yeniden müslümanların eline geçmişti. Bununla beraber Râvendân'ın Moğol hâkimiyetinden kurtulamadığı anlaşılıyor. Çünkü bu devrin diğer çağdaş bir tarihçisi olan İbn Abdüzzâhir'in verdiği bilgiye göre, 1264 yılı kışında Moğolların Birecik üzerine hücumda buldukları sırada, Antakya frankları da ermenilerle birlikte el-Cûma, Cebel Leylûn ve Cizr'i yağmalamışlardı. Franklar Hama'daki Eyyubî hükümdarları tarafından geri püstürtülmüş, ayrıca Moğol saldırısı da durdurulmuştu. İbn Abdüzzâhir bu olayları hikâyeye ederken, ermeni-frank kuvvetlerine karşı yapılan mukabil taarruz sırasında bir müslüman birliğinin de Râvendân'a saldırdığını fakat kar yağışı yüzünden geri çekildiğini kaydetmiştir⁶⁸. Bu hücum, hiç şüphesiz, Ha-

⁶⁶ İbn el-Adîm, *Bugye*, varak 69^{a-b}.

⁶⁷ Aynı yer.

⁶⁸ İbn Abdüzzâhir, varak 78^{a-b} ve 80^a. Krş. Cahen, *ayn. esr.*, s. 712.

leblilerin Râvendân'ı Moğolların elinden kurtarma teşebbüsü idi. Ama hava şartlarının kötü oluşu buna imkân vermemişti.

Bu bilgilere dayanarak Râvendân'ın ancak daha sonraki bir tarihte Moğolların elinden alındığı kabul edilmelidir. Fakat bu geri alınmanın kesin olarak hangi tarihte gerçekleştiğini bilemiyoruz. Bununla beraber, 1268 yılında Memlûk sultanı Baybars (1260-77)'in Antakya'yı zaptından sonra bölgedeki diğer bütün kaleler gibi Râvendân'ın da Memlûklu hâkimiyetine girmiş olması mümkün görünüyor. Çünkü İzzeddin İbn Şeddâd'ın *Sîret el-Melik ez-Zâhir Baybars* adlı eserinde, sultan Baybars'ın hâkimiyetinde bulunan yerler sayılırken, Haleb vilâyeti içinde diğer kaleler arasında Râvendân'ın adı da zikredilmektedir⁶⁹. Ayrıca, yine aynı eserde, sultan Baybars'ın Moğolların yıkmış oldukları Haleb'e bağlı Ayntâb ve Râvendân kalelerini tamir ve tahkim ettirdiği tarih verilmeden kaydedilmiştir⁷⁰. Aynı müellif *el-A'lâk el-Hatîre fî zîkr ümera eş-Şam ve'l-Cezîre* adlı eserinde de "... kale devrimizde el-Melik ez-Zâhir (Baybars)'in hâkimiyetindedir" diye yazmaktadır⁷¹.

Râvendân bundan sonra uzun süre Haleb vilâyetine bağlı bir kale olarak Memlûk hâkimiyetinde kalmış⁷² ve 1516 yılında Osmanlı hüküm-

⁶⁹ Bk. nşr. Hutait, s.326; türkçe terc. Yaltkaya, Ş., *Baybars Tarihi*, İstanbul 1941, s. 151.

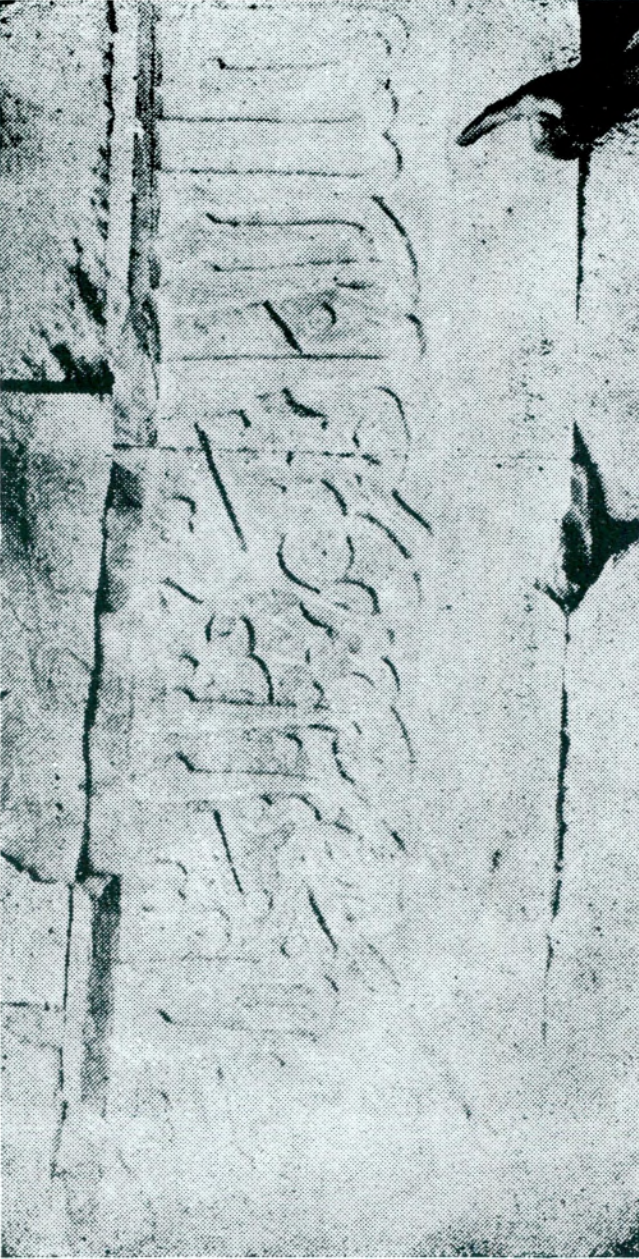
⁷⁰ Bk. nşr. Hutait, s. 358; terc. Yaltkaya, *ayn. esr.*, s. 172.

⁷¹ Bk. Varak 139*.

⁷² Râvendân hakkında XIII. yüzyıldan sonraki dönemin tarihi her ne kadar bu yazının kapsamı dışında kalıyorsa da, araştırmamız sırasında Râvendân ile ilgili gözümüze ilişen XV. yüzyıla ait iki olayı, bilgi vermek bakımından fayda sağlayacağı düşüncesiyle kaydetmeyi uygun gördük. Bunlardan birincisi, 1400 yılında Timur'un Suriye seferi esnasında Ayntâb ve Haleb zaptedildiği sırada Râvendân'ın da Timur ordularınca işgal edilip yağmalanması hakkında Aynî (krş. Yücel, Y., *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları 1393-1402*), Ankara 1989, s. 116)'de bulunan kayıttır. Onun bu hususta verdiği bilgiye göre, Râvendân halkı daha kale Timur ordusunun saldırısına uğramadan önce şehri terketmişti. Bu suretle hiç değilse halkın çoğu canlarını kurtarmış olmalıydılar. Timur ordusunun Suriye bölgesinden çekilmesinden sonra ise bölgeye yeniden Memlûklar sahip olmuşlardı. İkincisi ise, XV. yüzyılın ikinci yarısına ait olup Râvendân'ın Memlûklar devletinin kuzey sınırında geçit yeri olarak önemini hâlâ koruduğunu göstermesidir: Memlûkların Dulkadir beyliğine karşı 1471 yılında giriştiği askerî hareket sırasında iki taraf arasında Gaziantep bölgesinde mücadele devam ederken Dulkadirli Şehsuvar Bey, Türkmenleri toplamak maksadıyla güneye inmek istemiş, fakat Memlûk kumandanı Yeşbek, maiyetindeki İnal oğlu Hamza Bey'i Haleb yolu üzerinde çok önemli müstahkem bir mevki olan Râvendân'a göndermek suretiyle Şehsuvar Bey'in yolunu kesmişti (krş. Yınanç, R., *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 71). Bundan da anlaşıldığına göre, Râvendân Ayntâb'dan Haleb'e inen yolun kontrolü bakımından en önemli mevki idi.

darı Yavuz Sultan Selim'in Memlûklara karşı kazandığı Merc Dâbık zaferrinden sonra, içinde bulunduğu bölge ile birlikte Osmanlı imparatorluğu topraklarına katılmıştır. Ne var ki, yüzyıllardan beri sınır kalesi ve geçit yeri olarak önem taşımış olan bu mevki, bundan sonraki devirlerde Osmanlı ülkesi içinde sınırların çok gerisinde kaldığı için artık bu özelliğini kaybetmiş ve ancak Haleb'e bağlı bir nahiye olarak varlığını sürdürmüştür⁷³.

⁷³ Başvekâlet Arşivi No. 93'de kayıtlı, hicri 926 (1519) yılına ait *Halep Evkaf Defteri*, s. 283'de Râvendân Haleb'e bağlı bir nahiye olarak belirtilmiş olup, Râvendân'a bağlı 63 köy ve bu köylere bağlı 87 mezra buradaki ev, çiftlik ve vergi mükellefi kimselerin adları ile birlikte kaydedilmiştir, krş. Konyalı, İ.H., *Kilis Tarihi*, s. 94 vdd.

Râvendân Kalesi Kitabesi (şimdi yerinde yok)

Işın Demirkent

Resim 1 — Râvendân kalesinin yoldan görünüşü

Resim 2 — Râvendân kalesinin Belenözü köyünden görünüşü

Resim 3 — Râvendân kalesine tepenin eteğinden bakış

Resim 4 — Kalenin üç gözlü giriş kapısı

Resim 5 — Giriş kapısının başka bir görünüşü

Resim 6 — Giriş kapısından görüntü

Resim 7 — Kale içinde bina kalıntısı

Resim 8 — Kale içinde bina kalıntısı

Resim 9 — Kalede bir burc kalıntısı

Resim 10 — Kale surlarında burc kalıntısı

HACI ZAĞANOS'UN ELÇİLİK RAPORU

GÜMEÇ KARAMUK

Faik Reşit Unat'ın, Bekir Sıtkı Baykal tarafından tamamlanıp yayımlanan "Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri"nden¹ yıllar önce yararlanırken, "bugün için, kendisini malûm olan en eski bir [Osmanlı] *Sefaret raporu* olarak kabul"² edilen ve 1462 yılı öncesine ait görülen bir belgenin tanıtımındaki çelişkilerden hareketle, o belgeyi incelemiş ve tarihini Nisan 1495 olarak açıklamakla en az otuzüç yıl ileriye kaydıran sonucu doktora tezimin ikinci eki olarak sunmuştum³. Unat'ın kitabının iki yıl önce çıkan ikinci baskısının bir tıpkıbasım olması, beni söz konusu araştırmamı Türkçe olarak takdim etmeye yöneltti.

*Raporun transkripsiyonu**

Dergâh-ı âlâya ve bârigâh-ı âlâya arz-ı bende ki budur ki Cemaziyelâ-hirün ikinci gününde Budin'e geldük ve Budin'de on gün tevakkuf itdürdiler ve biz Budin'de iken şöyle haber geldi ki Freñçe kıralının dahi elçisi geliyor deyu haber geldi imdi on günden sonra kıraldan âdem geldi bizi göçürüp kırala aldı gitdi ve Cemaziyelâhirün on sezikinci gününde Beç/Peç⁴ nam şehre iletdiler ki anda kıral mütemekkin idi ve kırala bulışuldi emr olunan maslahat şöyleşildi söylenilen maslahata ziyade nizâ' eylediler ve cevâbları bu oldu ki âdemümüz ile cemî' maslahatımızı tezkire idüp Devletlü Hünkâra gönderüpdürüz ve âdemümüz iletdügi tezkireyü cemî'sini kabul eylemişler sen ne nizâ' eylersin deyu cevâb eylediler ahîr âdemisi ile muvacehe eylediler ve şöyleşdirdiler ve âdemisine sordılar ki sana virdügümüz tezkireyü neyledün cevâb virdi eyitdi ki bir suretini Devlet Âsitanesinde alıkodılar ve bir sureti işbudur ki elimdedür deyu cevâb virdi ve bu tezkirede ne ki varsa Dev-

¹ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, tamaml. yay. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968, *1987 (TTK Yay. VII/8).

² *Ayn.*, s. 43.

³ Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmi Efendis Gosandschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III.*, Bern, Frankfurt/M. 1975 (Geist und Werk der Zeiten 44).

* Transkripsiyonun hazırlanışında yardımlarını esirgemeyen genç meslekdaşlarım M. Hulûsi Lekesiz ile Fahri Unan'a teşekkürü bir borç bilirim.

⁴ Sözcüğün eksik yazılmış olmasından dolayı her iki biçimde de okunabilir.

letlü Hünkâr ve paşalar kabul eylediler deyu cevâb virdi ekserî nizâ' mâbeynde olan kişiler için olundu ve on yedi gün tamam bu nizâ' olundu ahîr Freñçe kiralı la'inün elçisi yakîn geldi aşikâre o kenarlarda⁵ ulûfeci dahi çağırıldı imdi gördüm ki bunların niyyeti hayre degül zaruri musâlaha idüp kırala kendü mezhebince mübarek Receb ayınınun beşinci gününde yemîn itdirdüm ve ahdname aldum ve bazı kazıyyeye altı aya mevkuf konuldu ve dahi Venedik ili kenarları⁶ harekât üzredür şöyle istimâ' olunur ki Freñçe'ye muâ'venet için iki yüz bin flori ödünç adıyla virmişler ve yüz otuz pâ're gemi irü ve ufak kirâyle dutuvirmişler bu haber bunda tamam münteşir olmuşdur mezkûr kıral dahi Devlet Eşigine elçi gönderdi ve elçi dahi istifsâr olunursa Devlet ile Arnavud'a gitdügümüz vakt gelen elçinün ulu karındışdır Çopurlı İmir'dür ve maslahat tamam olduktan sonra kıral İstol Beligradı dimek ile ma'rûf kal'aya gitdi ki ölen kırallar anda yaturalar imiş ve Freñçe elçisi ile anda buluşdılar ve andan kalkup mübarek Receb ayınınun on yedinci gününde Budin'e vardı kıral ve Freñçe elçisini bile alup vardı ve kâfirin paskalyesinden sonra cemî' Engürüs banları Budin'de derilseler gerek o dirnege Freñçe'nin elçisi dursa gerek o dirnikte ana cevâb olur ve kıral Beç/Peç'den⁷ kalkıcak fakîri Sigedin nam şehre gönderdi ve bizim ile gelicek elçiyü bile alup gitdi ta kaydın görüp Sigedin'de bize gelüp buluşa ve Sigedin iki yol ağzıdır Semendre'nün ve Eflak'un dahi yol ağzıdır elçi gelicek kıral ne yerden ısmarladıysa inşâ'allah andan çıkıla fakire ne haber olursa önürdi bildüresin deyu emr olunmuş idi imtisâlen li'l emri'l-âli sâbık hersek Lorens kazıyyesin bir def'a bildürmüş idük banlar ittifak idüp kıral ile barışdurdılar ve ol dahi gelüp kıralun elin öpdî ve Hırvat ilini Matyaş kıral oğluna virdiler ve İzvornik tuzlasına

⁵ Sözcük gerçekten "nun" ن ile yazılmışsa ve "kenarlarda" ifade ediyorsa, bu çeviri doğrudur; ancak üstünlük yazılmış bir "fe" ف söz konusuysa, "küffarlar da" olması ve cümle de şöyle okunması gerekir: "Aşikâre o küffarlar da ulûfeci dahi çağırıldı". Bk. dn. 6.

⁶ Burada da sözcük "nun" ile yazılmış görünüyor (bk. dn. 5) ve "kenarları" okunuyor. "Çevre", "kıyı" gibi düşünülebilecek karşılıklarla ait olduğu cümleye tuhaf bir anlam kazandırır da, bu sözcüğün kastedilmiş olduğunu kabul ediyorum, çünkü gerektiği yerde "fe" okunaklı yazılmış. Gerçi "ve dahi Venedik ili küffarları harekât üzredir" cümlesi daha anlamlı olurdu, ancak bu defa da zaten çoğul biçimde yer alan bir sözcüğe gereksiz bir çoğul ekinin katılması gibi, pek ender de olmayan bir hatayla karşı karşıya olurduk. Bu gramer hatası, "küffarları" olamayacağını kabul etmeye elbette yetmez ve Hacı Zağanos'un kâtibinden de beklenebilir, çünkü raporun giriş cümlesi başlı başına bir üslup, bir yazım ve bir gramer hatası içeriyor. Yazmanın ilk cümlesi ("Dergâh-ı 'âlâya ve bârigâh-ı â'lâya arz-ı bende ki³ budur ki") aslında "Dergâh-ı 'vâlâya ve bârigâh-ı â'lâya ["ayn" ile] arz-ı bendeği³ budur ki" olmalıydı. Bundan dolayı "küffarları" sadece gramer kıstaslarıyla yok farzedilemez, ama yazılı biçimine dayanarak, gerçekten de "kenarları" kastedildiğini tahmin ediyorum.

⁷ Krş. yuk. dn. 4.

segirden kâfiri kiral dutup cemî' rızkını ve kal'alarını aldı ve kendüyi habs itdürdi Baki ferman Dergâh-ı Muallânundur.

Bende el-fakîr
Hacı Zağanos

Raporun tarihlendirilmesi

F.R. Unat'ın, "Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri" adlı kitabında, tarihsiz üç ayrı elçilik raporu ile birlikte sözünü ettiği ve bir özetini vererek tarihini tayin ettiği tarihsiz Hacı Zağanos raporu, Topkapı Sarayı Arşivinde E 8568 sayıda kayıtlı bulunmaktadır. Bu raporun incelenmesi, Osmanlı Elçilik kurumunun gelişmesini de dikkate alan bir tez çerçevesi içinde, iki bakımdan haklı bir girişim olarak görülüyor. Birincisi, bu rapor, Unat'ın eseri B.S. Baykal tarafından yayımlandığından beri, Osmanlı diplomasisinin bugüne kadar bulunmuş en eski yazılı belgesi sayılmaktadır. Bu görüş gerçi, yukarda da işaret edildiği gibi⁸, belli ki dayanaksız, yine de, bildiğim karadıyla, henüz eleştirilmemiştir. İkincisi, Osmanlı devletinin yükselme devrine ait olan bu rapor, şimdiye kadar bulunanların en eskisi olsun veya olmasın, Osmanlı elçilik kurumunun kökeni hakkında yol gösterici tasavvurları mümkün kılan bir belgedir ki bu, birince gerekçeyle ilkece yakınlığı bulunmayan bir araştırma nedenidir.

Unat, diğer üç rapor gibi, bu raporu da özetleyerek açıklamıştır:

"Hacı Zağanos imzasını taşıyan bu vesikadan, Nemçe Kırallı nezdine Sefaretle gönderilen bu zatın 'Budin'e, oradan da Viyana'ya gidip Kıralla görüştüğünü, musalâhayı maalyemîn kabul ettirdiğini, Venedik'in Fransa'ya muavenet için akça ve gemi verdiğini....' öğrenmekteyiz. Bu raporda ismi geçen İmparator tarafından oğliyle birlikte kendisine Hırvatistan'ın verildiği bahse mevzu olan Matyas Kırallı³ Sefaretin zamanını az çok bir sarahatle tayin etmekte ve Fatih Mehmet devrine ait bulunduğunu göstermektedir. Elçinin meşhur Zağanos Paşa⁹ olup olmadığını tes-

⁸ Karamuk, s. 122 v.d.

⁹ II. Mahmed'in eniştesi ve kısa bir süre de kayınpederi olan Vezir Zağanos Paşa hk. bk. Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 10 c., Pesth 1827-35, I, s. 532; Resimli, Haritalı, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, yay. S.R. İskit, Z. Orgun v.b., 6 c., İstanbul 1957-63, I, s. 468; Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit - Wellenstürmer einer Zeitenwende*, München 1953, passim; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4 c., İstanbul 1947-55, I, s. 238.

bite medar olacak başkaca bir kayda rastlanmamakla beraber bahsı geçen devrin ricalinden bu adda başka biri olduğu anlaşılınca kadar Fâtih'in [k]endisine zaman zaman itimat beslediğini gördüğümüz bu zatı Sefaretle de tavzif ettiğini; Z a ğ a n o s 1462 da ölmüş olduğuna göre eğer gönderilen Z a ğ a n o s , işaret edilen kimse ise tabii sefaret tarihinin de daha önce olması icab eylediğini kabul lâzım gelir.

3) M a t h i a s C o r v i n (1443-1490), 1548 de tahta geçti." ¹⁰

Diğer taraftan, kitabın ikinci kısmını kaleme almış olan yayımcı, Baykal ¹¹, Unat tarafından kitabın sonuna eklenmiş olan elçiler listesinde, 1443 yılında, Macaristan'a "Kral Hunyad" ¹² nezdine gönderilmiş bir elçilik heyeti göstermektedir ¹³. Burada elçinin adı yerine soru işareti konmuş, buna ait dipnotunda da Baykal "Topkapı Sarayı arşivinde E. 8568 numarada kayıtlı ve Hacı Zağanos imzalı tarihsiz bir vesika muhteviyatı itibariyle bu sefaretle alâkadar görünmektedir" ¹⁴ demiş. Söz konusu belge, bu sefer de II. Murad zamanına kadar geçmişe götürülmüştür. Fakat ne Murad ne de Mehmed Viyana'da bir barış yapmışlardır. Unat ile Baykal'ın raporun tarihine değgin savları çelişkilik göstermektedir, çünkü Unat'ın raporda işaret ettiği kişilerin hepsi, daha belgeyi incelemeyen de göze çarpacağı gibi, Murad yahut Mehmed'in çağdaşları değildir. Muhtemel elçi olabileceği ileri sürülen vezir Zağanos Paşa — ki hiç bir yerde "Hacı" diye anılmamakta — Mathias Corvinus'un 2 Nisan 1473'te tek evlâdı olarak dünyaya gelmiş bulunan gayri meşru oğlundan söz edemez ¹⁵, çünkü Unat'ın belirttiği gibi, Zağanos Paşa 1462 yılında ölmüştür ¹⁶. Johannes Corvinus'un, bu raporun zaman sınırlarını oluşturan ve bunun sonucu olarak raporu yazanın Zağanos Paşa olması ihti-

¹⁰ Unat, s. 43 v.d.

¹¹ Baykal'ın Önsözünü göre, Unat, s. VI.

¹² Johann Hunyady kral değil, devlet naibi idi. Bk. Antonius Bonfinius, *Des Allermechtigsten Königreichs inn Ungern wahrhaftige Chronik...*, Basel 1545, s. 342 (Hunyady'ye devamlı "Johann Corvin" demektedir); Wilhelm Fraknoi, *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458-1490*, Freiburg im Breisgau 1891, s. 5 v. dd.

¹³ Unat, s. 221. Bu, Hunyady'nin Osmanlılar karşısındaki zaferi üzerine, barış görüşmeleri yapmak için Segedin'e giden Osmanlı elçilik heyetidir. Krş. *MOT*, I, s. 312.

¹⁴ Unat, a.y., dn. 1.

¹⁵ Fraknoi, s. 234.

¹⁶ Yine bunun gibi, "Kral Mathias'ın oğlu" ifadesi de "Kral Mathias'ın muhtemel halefi" yahut "Kral Mathias'ın soyundan gelecekler" biçiminde de yorumlanamaz, çünkü III. Friedrich, ancak Zağanos Paşanın görmüş olamayacağı Wiener Neustadt Barışında (24.7.1463) Mathias'ın miras hakkına sahip ardıllarına ömür boyu krallık hakkı tanımıştır. Bk. Babinger, s. 249.

malini kesinlikle ortadan kaldıran doğum ve ölüm tarihlerinin (1473-1504) pratik tanıklığı bir yana, özellikle İstanbul'un fethinden sonra her tarafta tanınan bu ünlü kişinin bir diplomatik görevinin, çağdaş kaynaklara dayanan, yani bilgileri ilk elden edinen sonraki eserlerde, bu olayda olduğu gibi, böylesine üstünkörü ve adı anılmadan geçirilmiş olabileceği ihtimali her halde biraz düşündürücü olsa gerektir.

Bu gibi uyuşmazlıklar, söz konusu belgenin dolaysız olarak incelenmesini gerekli kılmıştır. Bu inceleme esnasında, bir yer adının hem Beç hem de Peç okunacak biçimde bir imlâ ile yazılmış olmasının, ister istemez Viyana (Beç) ile Peç/Peçoy şehirlerinin karıştırılmasına yol açtığı ve bir yerde de Unat'ın, metni yanlış anladığı ortaya çıkmıştır. Osmanlıların Macarca "Bécs"ten aldıkları "Beç" sözcüğü, Türkçe'de Tanzimat devrine kadar Viyana'nın adı olarak kullanılmıştır. "Peç" ise Macarca "Pécs"ın karşılığıdır, yani Beşkilise'dir. Unat'ın düştüğü hata da, "oğliyle birlikte kendisine [Mathias'a] Hırvatistan'ın verildiği"nin geçtiği yerdir. Devlet hukukunca kendi krallığında bulunan bir arazinin "Matyas Kıral"a verilmesi tasavvuru, her halde biraz yanıltıcı olsa gerektir. Hacı Zağanos, Hırvatistan'ın ikisine birden, yani babaya ve oğula, verilmiş olduğunu yazmamakta, sadece "Kral Mathias'ın oğluna", kendi ifadesiyle "Matyaş kıral oğluna" demektedir. Bu tipik tamamlamada kralın adının zikredilmesiyle oluşan ifade, oğlu söz konusu olan kralın halen tahtta bulunan hükümdar olmadığı ve bundan dolayı adıyla zikredilmesi gerektiği haberini içermektedir, çünkü buna karşılık raporda, Hacı Zağanos'un bulunduğu kral, baştan beri, bir isim belirtilmeksizin sadece "kıral" diye anılmıştır. Bu da şunu gösterir ki, "kıral" ile "Matyaş kıral" aynı kişi değildir. Ortada tek başına bu ipucu bulunsaydı ve — yararlı da olsa — sadece böylesi lisanî düşüncelerle yetinmek zorunda kalınsaydı, halen tahtta olan hükümdar bakımından bütün şüpheler elbette giderilemezdi. Ama elçilik raporunda "kral Mathias"ın artık hükümdar bulunmadığı hakkındaki tahminimizi ancak güçlendirebilecek apaçık bilgiler vardır. Böylece, yukarda Johannes Corvinus'un hayat süresinden çıkarılmış olan zaman sınırlaması daha da daraltılabilir, yani II. Bayezid'in saltanat dönemine giren 1490 ile 1504 arasındaki yıllara düşürülebilir. Elçinin ortaya koyduğu bütün akla gelen ipuçları belli başlı konu çerçevelerine göre ele alınırsa, tarih tespitinde bundan sonraki işleyiş biçimi daha da belirginleşir. Bunu yaparken de olaylar, Hacı Zağanos'un zaman konumundan hareketle gözden geçirilecektir.

- 1) Hacı Zağanos, 2 Cemaziyelâhırde Budin'e gelmiş, orada on gün kalmış ve sonra da "kralın" gönderdiği bir memur eşliğinde "kral"ın ya-

nına, Beç veya Peç'e varmıştır. Malûm mesele görüşülmüş, bu görüşmelerde yerliler çok serkeş davranmışlar ve istediklerini bir elçi ile, yazılı olarak, Sultana arzettiklerini ve tezkerelerinin Hünkâr ve Divan tarafından eksiksiz olarak kabul edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu da ilgili elçi tarafından, Hacı Zağanos ile yüzleştirilmesinde, doğrulanmıştır. Tartışma, özellikle hâlâ iki devlet arasında bulunan kişiler yüzünden olmuş ve on yedi gün sürmüştür. Hacı Zağanos, süvari birliklerinin seferber edildiğini duymuştur. Bundan dolayı çabuk davranmak zorunda kalmış ve 5 Recepte acele "kral" ile — ona İncil üzerine yemin ettirerek — barış yapmış, bazı sorunların çözümlenmesi için de altı aylık bir süre tanımıştır.

- 2) Hacı Zağanos daha Budin'deyken, bir Fransız elçisinin yaklaşmakta olduğu haberi gelmiştir; bu elçi nitekim Hacı Zağanos ile kral arasındaki görüşmeler sırasında Macaristan'a varmıştır. Barış antlaşması yapıldıktan sonra kral Beç veya Peç'ten ayrılmış ve İstolnibelgrad'a gitmiş, orada Fransız elçisiyle buluşmuş ve onunla birlikte 17 Recepte Budin'e ulaşmıştır. Paskalya yortusundan sonra Budin'de bütün Macar banları bir toplantı yapacaklar; bu toplantıya Fransız elçisi de katılacak, ve kendisine bu toplantı sonunda cevap verilecektir. Venedik sefer hazırlıklarındadır ve ortalıkta dolaşan söylentilere göre, Fransızlar Venedik'ten gemi ve para yardımı almışlardır. Kral az önce İstanbul'a bir elçi göndermiştir ki ondan da bu söylentiler hakkında daha etraflı bilgi alınabilir. Bu elçi, vaktiyle Arnavutluk seferinden sonra Sultana gönderilmiş olan elçinin ağabeyidir ve adı da "Çopurlu İmir"dir.
- 3) Raporu yazdığı sırada Segedin'de, ülkeyi birlikte terketmek üzere kralın tayin edeceği memuru beklemekte olan Hacı Zağanos, duyacağı haberleri derhal İstanbul'a bildirmesi hususunda aldığı emre uyararak, önceden bildirmiş olduğu "sabık hersek Lorens" olayını hatırlatmakta ve yeni haber olarak da, bütün banların birleşip "hersek Lorens"i kral ile barıştırdıklarını ve "hersek Lorens"ın kralın elini öptüğünü ekliyor. Zvornik Tuzlasına kaçan "kâfir"i ise kral tutuklattırılmış ve bütün mallarına el koydurmuş. Hırvatistan da kral Mathias'ın oğluna verilmiş.

Raporda verilen tarihler, çeşitli yerler arasındaki yolculuk süreleri bakımından inandırıcıdır; hele de bir durumda iki tarih arasında geçen zaman süresi tutarlı biçimde verilmiştir; bunlar da şu üç açıklamadır: Beç/Peç'te görüşmelerin başlamış olduğu 18 Cemaziyelâhir, on yedi günlük müzakere

süresi ve barışın yapıldığı 5 Recep tarihi. Cemaziyelâhir ayının yirmi dokuz çektiği göz önünde tutulursa, başlangıç ve bitiş tarihleriyle on yedi günlük müzakere süresi birbirini tutmaktadır. Zaman bakımından bu inanılığa dayanarak, tarihî ortamı açıklamaya, bir tarih karşılaştırmasıyla girişilebilir. Hacı Zağanos'un geçmiş olarak zikrettiği son tarih, "kral"ın Fransız elçisiyle Budin'e vardığı 17 Receptir. Paskalya yortusundan ise henüz geleceğe ve toplantıda cevap bekleyen Fransız elçisinden ötürü de yakın bir geleceğe ait bir olay olarak söz etmektedir. Paskalya Pazarının yer alması gerektiği 22 Mart ile 25 Nisan arası zaman dilimi, Johannes Corvinus'un ömrü boyunca yalnız 1494 ile 1500 yılları arasında 17 Recepten sonra gelen haftalara uymaktadır; burada 1494 yılı da söz konusu olamaz, çünkü 1494 yılında 17 Recep 23 Nisana rastlamakta, Paskalya Pazarı ise 30 Martta geçmiş bulunmaktadır.

Arnavutluk seferinden söz edilirken kullanılan ifade, çok uzak olmayan bir geçmişe delâlet etmekte ve gerek Padişahın, hem de söz götürmez biçimde tahtta bulunan Padişahın, gerekse Hacı Zağanos'un sefere katılmış olduklarını göstermektedir. Bayezid'in Arnavutluk seferi 1492 yılında gerçekleşmiştir. O sırada II. Vladislav'ın, Martin Czobor adındaki bir elçisi Bayezit'in sarayında bulunmaktaydı, ki bu elçi 1513 yılında I. Selim'e gönderilmiş olan Martin Czobor'un kendisidir¹⁷. Macarlarla yapılmış mütarekeye rağmen sınır çatışmaları eksik olmuyordu. Bayezid'in saltanatu, büyük askerî operasyonlardan çok, sistemli Osmanlı akınlarıyla belirginleşen bir devirdir¹⁸. 1493 yılında, Bosna Sancak Beyi Yakub Bey kumandasındaki Osmanlı akıncıları böyle bir akından dönerken, Hırvatistan banı Emerich Derencsényi'nin birlikleri tarafından yolları kesilmiştir. Fakat Yakub Bey, bir orman şeridi yıktırarak kendine bir yol açmış ve Hırvat birliklerini 9 Eylül 1493'te Akdağ savaşında yenmiştir. Derencsényi'nin kardeşi ile oğlu idam edilmiş, kedisi ise Hırvat aristokrasisinin büyük bir bölümüyle tutsak edilerek İstanbul'a getiril-

¹⁷ Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs*, yeni bsk., 5 c., Wien 1834, III/B, s. 30, 50, 161; Hammer, *GOR*, II, s. 390; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 5 c., Gotha 1908-13, II, s. 265, 321.

¹⁸ Gökbilgin tarafından Türkçe çevirisi yayımlanan Mathias Corvinus'un 1487-1489 yıllarında II. Bayezid'e gönderdiği mektuplarla 1503 tarihli Osmanlı-Macar sözleşmesinin Türkçe metni: Corvin Mathias (Matyas)ın Bayezid II.e mektupları v 1503 (909) Osmanlı-Macar muahedesinin Türkçe metni, *Belleten*, XXII, 87 (1958), s. 369-390. Yine II. Bayezid'in Mathias Corvinus'a mektubu: Georg Hazai (yay.), Eine türkische Urkunde zur Geschichte der ungarisch-türkischen Beziehungen im XV. Jh., *Ural-Altäische Jahrbücher*, XXXVI (1964), s. 336-339 (faks., transkr., Alm. çev.); Hazai mektubu 1486-1487 yıllarında yazılmış kabul etmektedir.

miştir¹⁹. 1494 yılında Bayezid'e Peter More adında bir elçi gönderilmiştir. Bu elçi, Vladislav adına tutsakların iadesini istemiş ve 1495 yılı başında Macaristan'a dönmüştür. 1495 Martının sonunda Vladislav Peç'te, Eflâk voyvodasının bir temsilcisi eşliğinde oraya gelmiş olan bir Osmanlı elçisiyle üç yıllık bir ateşkes imzalamıştır. Bütün tutsakların geri verilmesi, akınların durdurulması hususlarında anlaşmaya varılmış ve ateşkesin bitiminden önce üç aylık bir iptal veya uzatma süresi kararlaştırılmıştır²⁰. Vladislav, sözleşmenin imzalanmasından hemen sonra, onaylama işlemi için Martin Czobor'un ağabeyi Emerich Czobor'u İstanbul'a yollamış²¹, sonra da Budin'e hareket etmiş ve orada 9 Mayıs 1495'te toplanacak kurultay için 18 ve 26 Nisan tarihlerinde etrafa buyruklar göndermiştir²². 9 Eylül 1493 savaşını izleyen ve 1495 ilkbaharındaki sözleşmeye götüren bu barış müzakereleri, II. Bayezid'in icraatını konu eden önemli anonim Eski Osmanlı kroniği, "Menakıb-ı Sultan Bayezid Han b. Mehmed Han"da zikredilmektedir:

"Yılın Şevvâl ayında [1495'ten söz ediliyor, yani 25. VI.-23.VII] İslam Pa-dışahı canibinden Macaristan kralına bir elçi gitti, onunla buluştuktan sonra haber aldı ve geri döndü. Macaristan'dan da bir elçi geldi ve izzet

¹⁹ Anthoine Fabregues'in Papaya yazılmış ve yardım isteği dilekçesi niteliğinde bulunan 13.9.1493 tarihli mektubu, 9.9.1493 savaşından ve Drencsényi'nin tutsak edildiğinden söz etmektedir: Jean Molinet, *Chroniques*, yay. J.-A. Buchon (*Collection des Chroniques nationales françaises*), Paris 1828, IV, s. 406-408; krş. Engel, III/B, s. 58; Hammer, II, s. 305 v.dd.; Johann Wilhelm von Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, 7 c. ve 1 fihrl.cld., Hamburg-Gotha 1840-63, II, s. 504; Jorga, II, s. 266; *MOT*, II, s. 669 v.d. (Drencsényi'nin akıbeti hk.). Koçi Bey, Risalesinde Timar kanununun bozulmasından söz ederken, eski Sancakbeylerinin ve Beylerbeylerinin yeteneklerine değinmekte ve başka örnekler arasında Yakub Beyin bu zaferini de zikretmektedir: W.F.A. Behrmauer, Koğabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, XV, s. 272-332, s. 277. Bu savaş, II. Bayezid hakkındaki anonim Eski Osmanlı kroniğinde de anlatılmıştır: Hans Joachim Kissling (yay., çev.), Die altosmanische Chronik über Sultan Bâjezid II., *Grazer und Münchener Balkanologische Studien*, II, s. 128-166, München 1967, s. 148 v.dd. Macarların kumandanı ("kâfirlerin seraskeri") burada (s. 148) "Koca kelp" diye anılmıştır. Kissling, a.y., dn. 143, söz konusu kumandanın, belki de Jajce kalesi kumandanı L. Kanizsai olduğunu belirtiyor. Ben ise, Hırvastistan banı, Emerich Drencsényi'nin kastedildiğini kabul ediyorum.

²⁰ Engel, III/B, s. 75; Hammer, II, s. 308; Zinkeisen, II, s. 505 v.d.; Jorga, II, s. 267; Danişmend, I, s. 396; Gotthold Rhode, Ungarn vom Ende der Verbindung mit Polen bis zum Ende der Türkenherrschaft (1444-1699), *Handbuch der Europäischen Geschichte*, III (Stuttgart 1971), s. 1082. Sadece İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II (Ankara 1949), s. 205 ve *MOT*, II, s. 671, tespit edilen mütareke süresinin üç değil, otuz yıl olduğunu bildiriyorlar.

²¹ Engel, a.y.; Zinkeisen, II, s. 511.

²² Engel, a.y., kurultay toplantıları hk. s. 75 v.dd.

ve şerefle karşılandı. Üç yıllık bir barış yapıldı ve elçi ülkesine geri gönderildi”²³.

Elçilik tarihi doğru değildir; bundan önceki cümlede Cem'in ölümü 9.VI.1495'e kaydırılmış ve Kissling'in de işaret ettiği gibi²⁴, böylece hemen üç buçuk aylık bir gecikmeyle verilmiştir. Bu yanlışlığı karşısında Osmanlı elçisinin gönderilmesi de haklı olarak öne, yani 1495 ilkbaharına alınabilir; bu, barışın yapılması ve hele de Emerich Czobor'un misyonu göz önünde tutulduğunda, tek makul tarihlendirir.

Artık Hacı Zağanos'un raporunu aşağıdaki biçimde tarihî çerçevesine oturtuyorum:

- 1) Rapor, 1495 Nisan ayının üçüncü haftasında yazılmıştır. İmza sahibi, büyük bir olasılıkla II. Bayezid'in sarayındaki bir çavuştur. Bilindiği gibi, yükselme devirlerinde çavuşlar, diplomatik görevlerde kullanılmakta ve Padişahın maiyetinde sefere çıkmaktaydılar²⁵.
- 2) Hacı Zağanos, “kiral” II. Vladislav ile Peç'te bir ateşkes imzalayan ve müzakereler esnasında hükümdarının taleplerini içeren mektubu Bayezid'e götürüp az önce İstanbul'dan dönmüş bulunan Peter More ile yüzleştirilmiş olan Osmanlı elçisidir. Hacı Zağanos antlaşmanın imza tarihini, 1495 yılında 1 Nisana rastlayan 3 Recep olarak göstermiştir. Bilindiği gibi, Hıristiyan ve İslam takvimlerine göre tarihlerde tutmazlıklar olağan işlerdendir²⁶, böylece 5 Recep rahatlıkla Engel'deki “Mart sonu”na tekabül edebilir. Ayrılıklar ama sadece tarihlerde görülmemektedir; Bab-ı Âli ile Avrupa devletleri arasındaki antlaşmaların maddelerinde de uyuşmazlıklar bulunduğu, bilinen gerçeklerdendir²⁷; bundan dolayı yenileme veya bozma süresi olan müddet uyuşmazlığı, raporun içeriğindeki diğer uygunluklar ve gerçekte olanlar karşısında ağır basmaz.
- 3) İki devlet arasında olan ve Hacı Zağanos'un bildirdiğine göre, görüşmelerde büyük güçlükler çıkmasına sebep oluşturan kişiler, Vladislav'ın, Peter More aracılığıyla serbest bırakılmalarını istediği Dencsenyi ile öbür Hırvat soylularındır.

²³ Kissling'in Alm. çevirisinden alınmıştır (bk. *yuk.*, dn. 19), s. 153. Kerre içindeki açıklama benimdir.

²⁴ Kissling, *a.y.*, dn. 165.

²⁵ Karamuk, s. 112 v.d.

²⁶ *Ayn.*, s. XI.

²⁷ *Ayn.*, s. 10 v.d., 10. sayfanın 2. dn.

- 4) Hacı Zağanos'un zikrettiği Çopurlu kardeşlerin Martin ve Emerich Czobor oldukları besbellidir. Martin, gerçekten de Arnavutluk seferi sırasında ve ağabeyi Emerich — Hacı Zağanos'un yazdığı gibi İmir, Imre'nin Türkçeleştirilmiş biçimidir — de 1495 baharındaki antlaşmanın onaylanması için Bayezid nezdine gönderilmiştir. Bu kardeşlerin adlarına görevlendirmelerle ilgili olarak rastlanmaktadır²⁸.
- 5) Hacı Zağanos, kralın 17 Recepte Fransız elçisiyle Budin'e vardığını ve Paskalya yortusundan sonra bütün Macar banlarının katılmasıyla bir toplantı yapılacağını yazmaktadır. 1495 yılında 17 Recep, 13 Nisan'a rastlanmaktadır ve gerçekten de Paskalyadan önceye ait bir tarihtir. 1495 yılının Paskalya Pazarı 19 Nisandır ve Hacı Zağanos'un sözünü ettiği toplantı, yani kurultay, 9 Mayıs için ilân edilmiştir.
- 6) Osmanlılar aleyhine bir Venedik-Fransız işbirliği söylentilerinin aslı vardır. Gerçi VIII. Charles'a karşı yöneltilmiş olan Kutsal İttifakın Venedik'te imzalandığı günler söz konusudur. Ama bu 31 Mart 1495 ittifakı, Commynes'in hatıralarında kaydettiği gibi, ancak Palm Pazarında²⁹, yani 12 Nisan 1495'te ilân edilmiştir³⁰. Venedik'teki bu şenlikte, Bayezid'in, görevini henüz bitirmiş olan bir elçisi de hazır bulunmuştur ve gece Commynes ile gizlice, bir Fransız-Osmanlı yakınlaşmasının söz konusu edildiği, dört saatlik bir görüşme yapmıştır³¹. Hıristiyan Avrupa'nın Osmanlılara karşı savunulmasını da amaçlayan bağlaşmanın ilânından hem önce, hem de sonra, Charles'ın Napoli, Sicilya ve Kudüs'teki Anjou mirasını ele geçirmek gayesini güden İtalya seferine, Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi hazırlığına araç havası verilmiştir³². Venedik Docası, Commynes'e, ittifakın ken-

²⁸ Eudoxin de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Bucureşti 1876-, II/1, s. 16 v.d.; Engel, III/B, s. 61, 95, dn. **).

²⁹ Paskalyadan bir önceki Pazar.

³⁰ Philippe de Commynes, *Mémoires*, yay. Jos. Calmette, Paris 1925, III, s. 126, 131.

³¹ *Ayn.*, s. 132.

³² Molinet, V, s. 24 v.dd.; Commynes, III, s. 28, 44 v.dd., 106, 120 v.dd.; Heinrich Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, 2 c., Gotha 1920, II, s. 395 v.dd.; Josef Engel, Die internationalen Beziehungen von der Mitte des 15. Jahrhunderts bis ca. 1660: Von der Staatenanarchie zum Staatensystem, *Handbuch der Europäischen Geschichte*, III (Stuttgart 1971), s. 255 v.dd.; André Bourde ve E. Témime, Frankreich vom Ende des Hundertjährigen Krieges bis zum Beginn der Selbstherrschaft Ludwigs XIV. (1453-1661), *HdEG*, III, s. 741 v.d.; Heinrich Lutz, Italien vom Frieden von Lodi bis zum Spanischen Erbfolgekrieg, (1454-1700), *HdEG*, II, s. 864 v.d.

di kralına karşı yapılmadığını ve Charles'ın, Osmanlılara karşı hareket edeceği hususunda verdiği sözü tutması durumunda, bütün İtalya'dan yardım göreceğini de söylemiştir³³. Böylesi ifadeler, ihtiyatlı diplomatik taktikler olarak değerlendirilmeliyse de, yine de konuşmaların dışı doğru sürekli Padişaha karşı ortaklaşa bir hareket etrafında döndüğü ve Hacı Zağanos'un muhtemelen Venedik'teki Osmanlı elçisinden duymuş olacağı söylentileri beslediği gözden uzak tutulamaz. Commynes, Charles'ın Asti'den değişik yerlere birçok elçilik heyeti gönderdiğini söylemektedir³⁴. 1495 yılında Macaristan'a gönderilen bir Fransız elçilik heyetini sebepleriyle birlikte ortaya çıkarmak, özel bir araştırma konusu olabilir. VIII. Charles'ın, Kutsal İttifaka katılmış olan İmparator Maximilian ile zıtlığı, Fransa ile Macaristan arasında bir ilişkinin kurulmuş olabileceğini akla getiriyor. Bayezid'in Venedik'e karşı gerçi savaş niyeti beslediği — bu konuda Signoria en ayrıntılı bilgilere sahipti³⁵— fakat bunu Cem Sultan hayattayken eyleme çeviremediği de göz önünde tutulmalıdır. Cem, 1495 şubatının sonlarında, Napoli'nin zaptından üç gün sonra, VIII.Charles'ın muhafazasında³⁶ ölünce, artık Venedik-Osmanlı anlaşmazlığının önünde sonunda askerî bir çatışmayla patlak vereceğinden şüphe kalmamıştı. Bayezid nasıl Macar sınırında sükûnetin sağlama alınmış olmasını istemişe, Fransa da bir Macar-Osmanlı barışını ve değişik güçlerin bağlaşmaya karşı yöneltilmesini pekâlâ da uygun bulmuş olabilir. Budin'deki kurultaydan sonra bir cevap alacak olan Fransız elçisi, belki de bir Fransız-Macar ittifakı önerisiyle Vladislav'a gönderilmişti³⁷.

- 7) Hacı Zağanos en yeni haberleri — Hırvatistan'ın Johannes Corvinus'a verilmesi, "hersek Lorens" adında birinin kral ile barıştırılması ve bir "kâfir" in tutuklanması — "hersek Lorens" olayı hakkında bilgi verdiği daha önceki bir rapora atfen bildirmektedir. Osmanlı hükûmeti, Mathias Corvinus'un ölümünden sonra Macaristan'da, özellikle Corvin yanlılarıyla Jagellon yanlıları arasındaki taht kavgaları kargaşalığında

³³ Commynes, III, s. 121 v.d., 249.

³⁴ *Ayn.*, s. 46. Yay. J. Calmette, burada dn.5, Floransa, Ceneviz ve Roma'ya gönderilen heyetleri de göstermektedir.

³⁵ Commynes, III, s. 28.

³⁶ Charles ile Papa Alexander arasında Cem üzerine yapılan anlaşma için bk. Molinet, V, s. 28-30.

³⁷ Kretschmayr, II, s. 401, Charles'ın Kutsal İttifaka karşı İngiltere, İskoçya, Macaristan ve Portekiz ile bir karşı anlaşma tehdidinden söz ediyor.

ki güç israfından, Belgrad ile Zvornik ve Alacahisar sınır kalelerini zahmetsizce ele geçirmek için yararlanmayı denemiştir. Belgrad komutanı, Lorenz von Ujlaky, ki zengin soylu ailelerinden birinin torunu³⁸ ve Johannes Corvinus taraftarıydı³⁹, oralara Bey tayin edilebileceği vaadiyle, bu üç kaleyi Osmanlılara teslimine davet edilmiştir. Ujlaky'nin cevabı kesin biçimde olumsuz olmadığından, Bayezid 1492 baharında Belgrad'a doğru yola çıkmış, fakat Ujlaky'nin Belgrad komutanlığından alındığı haberi Sofya'da kendisine ulaşınca, Macaristan'a karşı harekettten vazgeçerek Arnavutluğa yönelmiştir⁴⁰. 1493 yılında Hırvatistan banlığını Emerich Derencsényi ile Johann Bóth'a bırakarak çekilmek zorunda kalmış olan Johannes Corvinus, 1495 başlarında yeniden aynı makama getirilmiştir⁴¹. Lorenz von Ujlaky, Johann Kis Horwath de Halapchich adında bir tarikat şövalyesi ile Vrana duahanı, Bartholomäus Berizlo de Grabovia, Osmanlılarla işbirliği etmekle suçlanmışlardır. Vladislav Kasımda Ujlaky'ye karşı mücadeleyi başlatmış ve saraylarını elinden almıştır. Birkaç haftalık çatışma ve Palatin ile adamlarının uzlaştırıcı aracılığı ile sürdürülen müzakerelerden sonra, Ujlaky 1495 Martunda kral tarafından bağışlanmıştır. Ujlaky'nin, bağışlanması sırasında ihanetin ayartıcısı olarak gösterdiği Vrana duahanı ise zindana atılmış ve mal varlığına el konmuştur⁴². Hacı Zağanos'un ifadesine göre kral ile barıştırılan "hersek Lorens" in Lorenz von Ujlaky olduğunu kabul etmek hiç de yanlış değildir. "Kâfir" de nihayet Vrana duahanı olsa gerek. Burada bir de dil ile ilgili bir düşünce yararlı bir ipucu sağlamaktadır: Hacı Zağanos tek tek öteki kişileri "kâfir" diye anmamaktadır. Bu tabirin Osmanlılarda gayri müslim din adamları için ender olmayan kullanımına uygun olarak, burada söz konusu olanın, zindana atılan ve mallarına el konulan Vrana duahanı olacağı yolundaki açıklama akla yakın gelmektedir.

³⁸ Krş. J. Krcsmárik, "Bosnien" md., *Enzyklopädie des Islam*, yay. M.Th. Houtsma, T.W. Arnold v.b., 4 c., Leiden, Leipzig 1913-36, s. 788.

³⁹ Engel, III/B, s. 12. Vladislav'ın Macaristan kralı olarak taç giyme törenine (18.9.1490) Ujlaky katılmamıştır; krş. Engel, s. 23.

⁴⁰ Hammer, II, s. 302 v.dd.; Zinkeisen, II, s. 501 v.dd. (ancak Arnavutluk seferini bir Macar savaşıyla karıştırmaktadır); *MOT*, II, s. 665 v.d.

⁴¹ Engel, III/B, s. 56 v.d., 73.

⁴² *Ayn.*, s. 70 v.dd.

Bu belge son derece sade bir üslupla kaleme alınmıştır ve bugünkü Türkçe okuyanlar için, sonraki devirlerin klasik Yüksek Osmanlıcasından çok daha kolaydır. Üstelik birçok ayrıntıyı son derece veciz bir biçimde toplayan ve eğitilmemiş bir görevlinin demeç tarzı olması düşünülemeyen şaşırtıcı bir nesnellik arz etmektedir. Hacı Zağanos, yakalanacak önemliyi hemen fark edebilecek bir deneyim sergilemektedir. Bu merteye, elçi yetiştirilmesinin bir sonucu olarak göz önünde tutulursa, Osmanlıların, elçilik işlerini çok erken, hem de en geç Balkanlara ayak bastıkları sırada kurumlaştırmış ve genel örgütleri içinde bir yere oturtmuş oldukları rahatlıkla kabul edilebilir.

PİRİ REİS HARİTASI ÜZERİNDE AMERİKA'DA
YAPILAN GENİŞ VE DERİN ÇALIŞMALARI
İÇEREN
THE MAPS OF THE ANCIENT SEA KINGS
(ESKİ DENİZ KRALLARININ HARİTALARI)
KİTABININ TÜRKÇE ÖZETİ

MUAZZEZ İLMİYE ÇİÇ

ÖNSÖZ

Piri Reis haritasının önemli olduğunu ve bu önemin, Kolombus'un Amerika'yı keşfinden kısa bir süre sonra, 1513 yılında bir Türk amirali tarafından yapılmış olmasından kaynaklandığını biliyordum. Fakat onun insanlık ve kültür tarihi bakımından ne denli önemli bir araştırma yolu açtığını, harita üzerinde ne derin çalışmalar yapıldığını, ancak şu son yıllarda anlamış ve öğrenmiş bulunuyorum.

Bu haritaya ilk ilgim, "Tanrıların Arabaları" kitabıyla uyandı. Orada, bunun ancak uzaylılar tarafından yapılmış haritalardan kopya edilmiş olabileceği ileri sürülüyordu. 30 Mart 1973 tarihli Türkiye gazetesinde Hilâl Yiğit imzası ile "Piri Reis" adı altında çıkan yazıda, "Geçen yıl Amerika basınında Piri Reis haritasının, kaybolmuş bir uygarlığın varlığını ispatladığı konusunda yazılar yayınlanmıştır", bölümü, bana pek ilginç gelmişti ve yazıyı saklamıştım. 1974 yılında Prof. Afet İnan tarafından yazılan *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri* adlı kitapta¹, gazetede çıkan bu yazıyla ilgili herhangi bir haber bulamadım.

1978'de yayınlanan Amerika yerlilerinin efsane ve gizemlerini içeren bir kitapta, Piri Reis haritası ve ona eşdeğer bazı haritalar üzerinde çalışmalara ait kısa bilgiler verildikten sonra, bunların bilinmeyen bir çağda yapılmış haritaların kopyaları olabileceği ileri sürülmüş ve kanıt olarak da arkeolojik buluntularla Amerika yerlileri efsanelerinden bazı örnekler verilmiş olduğunu okudum².

¹ Afet İnan, *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri, Amerika'nın En Eski Haritaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.

² Vincent H. Gaddes, *American Indian Myths and Mysteries* (New York, 1978) p. 19-23.

Amerika'nın ünlü astronomlarından Carl Sagan, iki kitabında, bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucu, dünyaya uzaylıların geldiklerine dair bir ipucu bulunmadığını, bu yüzden Tanrıların Arabaları adlı kitapta öne sürülen varsayımın doğru olamayacağını, bunun için başka bir açıklama aranmasının gerekli olduğunu, yazıyordu³.

Doğüstü etkilerle ilgili bir kitapta, Hapgood ve Arlington Mallery'nin, bu harita hakkında birtakım varsayımları öne sürdüklerini gördüm⁴.

Bana devamlı olarak gönderilen Aramco mecmuasının 1980 yılı Ocak-Şubat sayısında, Prof. Hapgood'un⁵, "Eski Deniz Krallarının Haritaları- *The Maps of the Ancient Sea Kings*" kitabında Piri Reis haritası üzerinde yapılan çalışmaları, bu haritanın ilk kaynakları hakkındaki varsayımları, bu varsayımları kabul eden ve etmeyenlerin görüşlerini kapsayan uzun yazıyı okuyunca, bu kitabı bulup hemen gözden geçirmeye karar verdim. Maalesef buradaki kütüphanelerde onu bulamadım. 1984 yılında Amerika'ya gittiğimde, New York Public Library'nin haritalar bölümünde aradım. Kitap, 1965 baskısıydı. Ondan, kitabın yalnız Piri Reis haritası dolayısıyla yazıldığını, haritanın gizemini çözmek için üniversite öğrencileriyle 7 yıl süren derin bir çalışmanın sonucunu kapsadığını, fakat yapılan bütün uğraşlara karşılık birçok soruların tam cevaplandırılmadığını öğrendim. Türkiye'ye dönünce harita ile ilgili çeşitli kurumlara, hatta Genel Kurmay Haritacılık Dairesine başvurarak bu çalışmalardan haberleri olup olmadığını araştırdım, hiç kimsenin haberi yoktu. Türk Tarih Kurumu'na bu kitabı getirtmelerini önerdim. 1986 yılında Amerika'ya gittiğimde, tekrar kütüphaneye başvurarak gerek bu kitap, gerek Piri Reis haritası ile ilgili yeni bir yayın olup olmadığını araştırdım, bana, aynı kitabın daha genişletilmiş 1979 baskısını verdiler⁶. Çok ilginç bulduğum için sipariş ettim, piyasada kalmamıştı. Zamanımın kısıtlı olması yüzünden, kitabın kendimce önemli bulduğum son kısmının fotokopisini alarak yurda döndüm. 1986 yılı Eylül ayında yapılan Türk Tarih kongresi için Ankara'ya gittiğimde, bu kitabın Tarih Kurumu kütüphanesine getirilip getirilmediğini sordum. Büyük bir sürpriz, kitap gelmişti, hem de 1979 baskısı

³ Carl Sagan, *Broca's Brain*, First Ballantine Books Edition (1980) p. 76, *Kozmik Bağlantı*, çev. Maktav Dinçer, İst. s. 189-197.

⁴ Francis King, *Supernatural Influence* (London, 1976) p. 73-75.

⁵ Paul E. Hoyer with Paul Lunde, *Piri Reis and the Hapgood Hypotheses*, Aramco World Magazine, January-February, 1980.

⁶ Charles Hapgood, *The Maps of the Ancient Sea Kings, Evidence of Advanced Civilization in the Ice Age*, Revised Edition, Dutton Publishing Company Inc. (New York, 1979).

gönderilmişti. Hemen bende olmayan kısımların kopyalarını da yaptırarak İstanbul'a döndüm.

Kitabın bir özetini çıkararak bu değerli harita üzerinde yapılan çalışmaları, haritanın hangi yönden önemli olduğunu, insanlık ve kültür tarihi araştırmalarına ne denli bir kapı açtığını ve bir konu üzerinde nasıl bir ekip çalışması yapıldığını, ilgililere ve aydınlarımıza tanıtmaya karar verdim.

Özette de görüleceği üzere, kitabın ikinci baskısını hazırlayabilmesi için Prof. Hapgood'a, iki oğlu, 24 öğrencisi, Avrupa ve Amerika kütüphaneleri, arşivler, Amerika denizcilik, havacılık askerî kurumları, coğrafya cemiyetleri ve gönüllülerden oluşan büyük bir ekip yardımcı oluyor.

Kitap, X + 276 sayfa, 18 harita resmi ve haritalar üzerindeki çalışmalara ait 109 çizimi kapsıyor. Özeti çıkarılan 9 bölümden ve yazarın, yardım edenlere teşekkürü ve notlardan sonra, Piri Reis haritası üzerinde matematiksel çalışmalar (s. 232-236), başta Piri Reis haritası olmak üzere, 18 haritada bulunan yer adları ve onların buldukları mevkilerin ne derece doğru ya da yanlış olduğunu gösteren levhalar (s. 237-260), 231 kalemlik bibliyografya (s. 261-268), indeksler (s. 268-276) bulunuyor.

Kitabın arka kapağındaki yazı şöyle:

"Bu kitabın en büyük özelliği, tarihten çok önceki çağlarda dünyayı kuşatan bir kültürün varlığını, bu kültürün modern çağa kadar yok olmuş bir teknolojiyle dünyanın haritasını yaptığını belirten kanıtları vermesidir. Prof. Hadgood⁷ ve öğrencileri, çok eski kaynak haritalardan birleştirildiği açık olan ortaçağ ve Rönesans haritalarının yapılış metodunun anahtarını, kesin olarak keşfetmeyi başarmışlardır.

Bu unutulmuş kaynaklar, Antarktika sahillerinin buzsuz olduğunu ve Kuzey Avrupa'da buz örtüsünün bulunduğunu biliyorlardı. Bizim keşfettiğimiz zamandan binlerce yıl önce enlem ve boylamları ve küresel trigonometriyi keşfetmişlerdi. Aynı zamanda bu haritalar, yer kabuğunun geçirdiği evrelere ait kanıtları da vermektedir ki, bunlar şimdi bilimsel veriler olarak kazanılmış bilgilerdir."

Kuşkusuz öne sürülen bu varsayıma karşı çıkanlar da var. Fakat onların hiçbirisi, bu haritalar üzerinde böyle uzun ve derin bir çalışma yapmış

⁷ Prof. Charles Hapgood, 1954 yılında Harvard üniversitesinde bilim tarihi öğretim görevlisi olarak çalışıyor. Daha sonra New Hampshire, Keen State kolejinde aynı görevi sürdürüyor. Halen emekli.

değiller. Ona karşılık bilgisine inanılır birçok kimseler ve askerî kurumlar, özellikle Antarktika sahillerinin buzsuz zamana ait sahiller olduğunu, haritanın birçok kısımlarının, bilemediğimiz çok eski çağda yapılmış haritalardan birleştirildiğini kabul ediyorlar.

Şu muhakkak ki, bundan onbinlerce yıl önce çok gelişmiş bir uygarlığın varlığını kanıtlayabilmek için daha başka veriler de bulmak gerek. Bunların başında, arkeolojik kazılarla, yazılı belgeler geliyor. Fakat böyle bir uygarlığın, son buzul çağında, yüz metreye kadar yükselen suların altında kalmadığı veya büyük bir volkanik patlama ile denizin dibine çöküp gitmediği, bugün nasıl kanıtlanabilir? Bir bakıma dünyada birbirleriyle ilgisi olmayan milletlerin efsanelerinde, bunlara ait izler yok değil. Bunun başında tufan hikâyesi geliyor. Bunların bir kısmında dünyayı suların basıp insanları yok ettiği, bir kısmında ise su ve ateşle birlikte yerlerin dibine çöktüğü veya büyük uçurumlar açılarak, yapıların onların altına gittiği anlatılıyor⁸. Sumerler, tufandan önceki tarihlerini, 241200 yıl⁹ önceye götürüyorlar. Kızılderililer ise bulduğumuz çağdan önce, her defasında yeryüzünü çeşitli felâketlerle altüst eden dört çağın geçtiğinden söz ediyorlar¹⁰.

Arthur C. Clarke'ın "Eğer bir bilim adamı, 'Bir şey olabilir', derse, bu doğru olabilir, fakat 'İmkânsız', derse, bunun yanlış olması mümkündür", sözüne dayanarak bu teorinin doğru olabileceğini kabul edip üzerinde daha başka çalışmalar yapabilecek kimselerin çıkmasını gözleyeceğiz.

Eğer Piri Reis yaptığı haritanın kendinden yüzlerce yıl sonra, ülkesinden binlerce kilometre uzaklıktaki yeni dünyada bu derece ilgi görüp ondan ne önemli sonuçlar çıkarılacağını bilseydi, bize daha çok ipuçları bırakırdı herhalde. En büyük temennimiz, haritanın diğer kısmınının, bir gün, bir yerde bulunmasıdır.

Bana tümü ile yabancı, özel uzmanlık alanına giren kitabı özetlemeye çalışmam kuşkusuz büyük cesaret işi. Amacım bu uzun ve derin araştır-

⁸ Amerika yerlilerinin efsaneleri ve tufan hikâyeleri için: Vincent H. Gaddis. *American Indian Myths and Mysteries*, New American Library, Inc. New York, 1978.

⁹ Leonard Woolley, *The Sumerian*, (New York, 1965) s. 21 kral listesi.

Samuel Noah Kramer, *The Sumerians Their History, Culture and Character*, The University of Chicago Press, s. 328.

¹⁰ Samuel Noah Kramer, *Mythologies of the Ancient World*, s. 450.

mayı ülkemizde tanıtılabilmektir. Hatalarım varsa mazur görüleceğini umut ederim.

Bu haritayı yapan şanlı Piri Reis'i, onun unutulduğu yerden meydana çıkararak bilgin Halil Ethem Beyi, ona büyük ilgi gösterip bilim dünyasına sunmayı öneren aziz Atamızı, yayın ve konferanslarıyla onu tanıtmaya gayret eden Prof. Afet İnan'ı, kıymet biçilmez olan bu hazinemize lâyık olduğu değeri verip üzerinde yıllarca çalışarak insanlık ve dünya tarihine yepyeni bir kapı açın Prof. Hapgood ve ekibini, burada şükranla anıyorum.

I. HAZİNENİN ARANMASI BAŞLIYOR (Sayfa 1-3):

Bu bölüm, Piri Reis haritasının 1929 yılında İstanbul Topkapı Sarayı'nda bulunduğunu, Kemâl Atatürk'ün ilgisini nasıl çektiğini anlatmakla başlıyor. O zamanlar, bu haritada daha 1513 yılında Amerika'nın gösterilişi, özellikle 16. yüzyılda yapılan haritalardan çok farklı oluşu, Afrika ve Güney Amerika'nın bir arada gösterilişi, bunu bir Türk amiralinin yapmış oluşu, Piri Reis'in, haritasının batı kısmını Kolomb'un haritasından ve diğer kısımlarının bazısını büyük İskender zamanından kalan 20 haritadan birleştirerek yaptığını bildirmesi nedenlerinden dolayı önemli görünüyor. Harita üzerinde, ilk olarak 1930'larda Alman bilgini Kahle çalışıyor ve bunu kongrede açıklıyor. Fakat ondan sonra, batı dünyasının bu haritaya ilgisi 1956'ya kadar kayboluyor. 1956'da bir Türk amirali, bu haritanın tıpkı basımını, Washington D.C'de U.S. Navy Hydrographic Office'ye hediye olarak getiriyor. Harita, eski haritalar uzmanı, özellikle Vickingler'in Kuzey Amerika ve Greenland haritaları üzerinde çalışmış olan mühendis, denizci, arkeolog ve 130 yayın yapmış olan Captain Arlington H. Mallery'ye veriliyor. O, haritanın güneyindeki çizilmiş yerlerin, Antarktika'daki Queen Maud sahillerinin, körfezlerinin ve oraya karşı duran adaların henüz buz kaplamadığı zamanki haritası olduğu kanaatine varıyor. Mallery, bu buluşunun denenmesi için bu sahada otorite olan bazı kimselelere başvuruyor. 26 Ağustos 1956'da Gorgetown üniversitesinin düzenlediği bir radyo tartışması yapılıyor. O sırada, bu tartışmayı duyan Hapgood'u, bilgisine güvenilir kimselerin Mallery'in fikrine katılmaları etkiliyor ve çalıştığı Keene State College'de, önemli kısmını öğrencilerin üstlendiği araştırmaya başlıyor. Yazar, araştırmada, amatörlerin bilenlerden daha önemli rol oynayabileceği düşüncesiyle bu görevi öğrencilerine verdiğini söylüyor.

II. PİRİ REİS HARİTASININ YAPILIŞI (Sayfa 4-30):

“Araştırmalara başlarken gerek çocuklar gerek ben, hepimiz amatördük bu konuda; yalnız benim bilgim onlardan çoktu”, diyor Hapgood. Araştırmalara şöyle başlıyorlar: Eğer bu harita çok eski haritalardan bir kopya ve onlar da İstanbul’da bulunmuş ise, Avrupa’da ortaçağda kullanılan haritalarla aralarında çok az benzerlik olmalıydı. Böylece, 14. yüzyıldan itibaren yapılmış ortaçağ haritalarını, özellikle Karadeniz ve Akdeniz’i kapsayan haritaları toplayıp onlar üzerinde çalışmaya başlıyorlar. Bunlar arasında Dulcerd Portolanının üzerindeki çizgilerin şekilleri, Piri Reis haritasındakilere çok benzediği görülüyor. Bu çizgilerin eleştirisi yapılıyor. Ortaçağ haritaları üzerinde çalışan A.E. Nordenskiöld, bu portolanların doğu Akdeniz’de Finike ve Kartacalılar’ın hüküm sürdüğü zamanda yapılmış olacaklarını söylemekle kalmıyor, aynı zamanda bunları, 15. yüzyılda ortaya çıkan Claudius Ptolemy’nin haritasına da benzetiyor. Hatta Dulcerd Portolanı, Ptolemy’nin haritasından daha iyi olarak bulunuyor. Ptolemy’nin bilimsel yönü belirtildikten sonra, “Ortaçağ haritacıları onun bilgilerine sahip olmadan, matematiksiz ve ölçü-aletsiz daha iyi bir iş çıkarıyacaklardı”, diyor. Sonuç olarak portolanların, ortaçağ ve antik çağdan daha yüksek bir kültüre ait birtek haritadan yapılan kopyalar olduğu ve uzaklıklar için aynı ölçek kullanıldığı kanaatine varılıyor (Not 22). Bu portolanlardaki çizgilerin neye dayandığı araştırılıyor. Bunu üstlenen öğrencilerden üçü Avrupa’ya giderek çeşitli yerlerdeki ortaçağ haritalarını inceliyor. Oradan öğrendiklerini Piri Reis haritasına tatbik ediyor. Kuzey Kutbu ve Ekvator’u gösteren ikişer çizgi tespit ediyorlar. Haritanın merkezi araştırılıp bunun, Mısır’da İskenderiye veya Syene olabileceği üzerinde duruluyor. Bundan sonra bir matematikçi, buldukları çizgilere göre enlem ve boylamlarını, küresel ve yüzeysel trigonometriye tatbik ederek hesaplıyor. Böylece bunların yüzeysel trigonometri ile yapıldığı sonucuna varılıyor (Not 5).

Bundan sonra haritanın bölümlere (grid) ayrılması lâzım geliyor ki, bu da özel bir bilgi ve teknik isteyen bir iş. Bunun için Amerikan hava kuvvetleri haritacılık dairesinde Captain Lorenzo W. Burrough’in yanında çalışan bir öğrenci bu işi üstleniyor ve kurumun diğer gönüllü elemanlarıyla birlikte, 2 yıl çalışıyor. Haritada bir gridin yapılmasında izlenen yol anlatıldıktan sonra, Piri Reis haritasında gridlere göre bütün yerler tespit ediliyor. Enlem ve boylamlar, modern haritadaki durumlarına göre Piri Reis haritası üzerine tatbik ediliyor. Böylece haritada bazı yerlerin çok doğru, bazı kısımların doğru olmadığı görülüyor. Daha önce yapılan pro-

jeksiyonların ve gridlerin yanlış hesap edilmesi yüzünden olduğu tahmin edilerek onlar tekrar tekrar değiştiriliyor ve çiziliyor. Enlem ve boylamlar yeniden hesaplanıyor ve dünya çevresinin ölçüsü dolayısıyla bu haritanın Eratosthenes'a dayandığı düşünülüyorsa da Piri Reis'e kaynak olan bir harita yüzeysel trigonometri ile yapıldığına göre, bu trigonometrinin ondan yüzyıl sonra Hipparchus tarafından icad edildiği veya en azından matematik üzerine harita projeksiyonlarını ve yüzeysel ve küresel trigonometri geliştirdiği tahmin ediliyormuş. Ama "Piri Reis haritası ile kitapta bulunan haritalardan birçoğu Hipparchus'den evvel yapılmış olduklarına göre, bunları trigonometri kullanmadan yapamazlardı", deniyor. Bundan sonra Piri Reis haritasının Eratosthenes'ın dünya çevresi ölçüsüne göre yapıldığı ve o zamanda kullanılan stadyumun 547 ayak olduğu tespit ediliyor. Piri Reis haritası üzerindeki enlem ve boylamların ve diğer çizgilerin doğru açıklamasını bulabilmek için çeşitli yollardan, çeşitli varsayımlardan giderek projeksiyonlarını ve gridleri yeniden çiziyorlar. Böylece, Piri Reis haritasının derlendiği haritaların çok eski çağlara dayandığını gösteren önemli ipuçları bulunuyor.

III. PİRİ REİS HARİTASININ AYRINTILARI (Sayfa 31-68):

Ayrıntıların işlenebilmesi için harita bölgelere bölünüyor. Bu bölgeler, İskenderiyeli Yunan coğrafyacılarının, dünya haritasını yapabilmek için kullanmış olacakları bölge haritalarının sınırlarına göre ayrılmış. Kaynak olarak kullanılan her haritanın coğrafi noktaları tespit ediliyor ve bunlardaki hatalar ve doğrular ortaya konuyor. Hatalar iki türlü görünüyor: Ya vaktiyle dünya haritası yapılırken bölge haritaları yerli yerine yerleştirilmemiş ya da kullanılan bölge haritalarında hata yapılmış. Piri Reis haritasında, ihtimal İskenderiye zamanında dünya haritası yapılırken, bölge haritalarının doğru olarak yerleştirilmemesi sonucu olan hatalar var. Buna göre bölge haritaları, İskenderiye zamanından daha eskiye ait olmalı. Çünkü onlar daha çok hatasız. Bu yüzden Piri Reis haritası, çok eski çağlardan klasik çağa ulaşan bilim için bir kanıt oluyor.

Bölgeler:

1) *Kuzey Atlantik Adaları ile Bazı Güney Atlantik Adalarını Kapsayan Palmas Burnundan Brest'e Kadar Olan Avrupa ve Afrika'nın Batı Sahilleri (Sayfa 31-41):*

Sahil boyunca olan enlem ve boylamlar, göze çarpmak kadar doğru. Adaların çoğunluğu eşit bir tarzda doğru boylamda. Bunu; ne Rönesans,

ne ortaçağ, ne Arap, ne de bilinen eskiçağ coğrafyacıları ve denizcileri yapacak kapasitede imiş. “Eğer Avrupalılar Piri Reis haritasını bilmiş olsalardı, o zaman bu haritanın eskiliği anlaşılmazdı”, diyor. Piri Reis zamanında boylam ve enlemleri ölçecek kadar alet yok, ancak aletler ondan 250 yıl sonra geliştirilmiş; Kolomb ve ondan sonra gelenler bunu kanıtıyor. Bu bölümde sonuç olarak Reis’in kullandığı haritanın Avrupa, Afrika ve Atlantik adalarını kapsayan bölümü dünya yuvarlaklığına uydurulmuş, trigonometrik projeksiyon ile yapılmış ve aslı Helenistik devrinden daha önceye dayanmaktadır. “Bu enlemlerin aletlerle tam olarak bulunması, Yunanlılar’dan, Finikeliler’den daha önce yaşamış, bilemediğimiz bir denizci millete ait olmalı”, diyor.

2) Karaipler’in ve Güney Amerika’nın Bir Kısım Sahillerinin Özel Projeksiyonu (Sayfa 42-52):

Bu Bölüm, 9 sayfa içinde, çeşitli harita ve krokilerle anlatılmış. Piri Reis haritası, bu bölümde büyük güçlük çıkarıyor. Haritada bulunan iki kuzey çizgisinin nedenleri çeşitli yollarla araştırılıyor ve varsayımlar yapılıyor. İkinci Dünya Savaşı’nda Mısır’da üslenen Amerikan hava kuvvetlerinin Kahire’yi merkez alarak yaptıkları harita ile Piri Reis haritası karşılaştırılıyor ve Küba’nın bulunduğu yer ve görünüşü iki haritada birbirine çok benziyor. Bu da küresel trigonometrinin İ.Ö 200. yy. da yaşayan Hiparchus’dan önce bilindiği sonucunu ortaya çıkarıyor. Piri Reis haritayı çizdiği zaman, Karaipler’deki yerlerin enlemleri hakkında o zaman kimse-nin bilgisi yoktu. Arap haritaları ve Piri Reis’in “Kitabı Bahriye”sindeki haritalar güzel çizilmiş olmalarına rağmen, herhangi bir projeksiyonları ve mesafeleri arasında bir nispet yokmuş.

Bundan sonra, Kolomb’un haritacılık durumu, yolculuğunda hangi haritaları kullanmış olacağı, elinde Piri Reis haritası gibi bir harita bulunmadığı, fakat ona benzer bazı haritaların İstanbul’un fethinden evvel Bizanslılar tarafından, hatta haçlı seferleri sırasında kaçırılmış olacağı anlatılıyor.

Piri Reis haritasında Küba adasının durumu çeşitli yönleriyle inceleniyor ve sonuç olarak Piri Reis haritasında, Karaip bölümünün, ayrı ayrı bölge haritalarının birleştirilmesi ile yapıldığı, bunlardan birinin Hispaniola haritasına benzetileceği, söyleniyor.

3) *Frio Burnundan Kuzeye, Amazon'a Kadar olan Güney Amerika'nın Atlantik Sahili Haritası, (orantıda bir hata ile) (Sayfa 53-54):*

Piri Reis haritasında bu bölüm, ölçü ve yerleştirme bakımından değişiklik gösteren çeşitli bölge haritalarından toplanmış. Orantısı (scale) küçük, fakat boylam ile sahilin haritası doğru. Bunun nedenleri tartışılıyor.

4) *Amazon ve Marajo Adası, Trigonometrik Projeksiyona Göre, Doğru Olarak Ekvator'a Yerleştirilmiş (Sayfa 54-55):*

Marajo adasının şekli ve konumu çok yerli yerinde ve tek imiş. Bu ada 1543 yılına kadar bilinmiyormuş. "Piri Reis bu adayı bu kadar doğru yapmayı nasıl başardı? Şeklini bilseydi bile onu nasıl doğru olarak enlem ve boylamlara yerleştirebilirdi?" deniyor. İki kere çizilmiş olan Amazon'un ağzı, her ikisinde de doğru. Halbuki daha sonra 16. asırdaki haritaların hiçbirinde bu kadar doğru gösterilmemiş. Bu yüzden haritanın bu kısmı hakikaten antik kabul ediliyor.

5) *Atlantik Adası (Sayfa 55-59):*

Piri Reis haritasında büyük gizemlerden birisi de Atlantik Adası. "Piri Reis bunu Antillia Adası olarak isimlendirmiş. Bu ada, efsanevi Atlantis Adası olarak kabul edilebilir", deniyor. Haritadaki çizimler, adanın sahillerini çevreleyen dağlar ile ortasında bir düzlük izlenimi veriyor. Limanlar, sahiller gayet özenle çizilmiş, doğru yapılmasına çok dikkat edilmiş görünüyor. Eğer bu ada vaktiyle var idi ise, bulunduğu yer ve iklimi bakımından tarım ve ticarete çok elverişli olmalı; denizci olabilecek halka ideal vatan. Zira buradan Karaipler, Güney Amerika, Afrika, Avrupa, Antarktika'ya kolayca gidilebilir. Bu yüzden, "Haritaları bu adadaki halk geliştirmiş olabilir", deniyor. Adanın bulunduğu yer, haritanın matematik projeksiyonuna göre, tam Ekvator'da çökmüş orta Atlantik tepesi üzerinde görünüyor. Şimdi oralarda çok ince bazı adalarla St. Peter ve St. Paul kayalıkları bulunuyor. Bu adalar, 1,5 mil kadar denize çökmüş bir ovoiden yükselen dağların tepelerinde yer alıyor. Bu adaların varlığını kanıtlayan iki harita bulunuyor. Bunlardan birisi, 1737'de coğrafyacı Philip Banche tarafından Fransız Bilim Akademisine sunulmuş; yapılışı bu coğrafyacıya atfediliyor. Bu harita Güney Amerika, Afrika ve Atlantik'te çeşitli adaları gösteriyor. Üstelik harita, okyanusun dibini de gösteriyor. Bundan başka Piri Reis haritasında olan ada da var. Enteresane olanı, denizin dibindeki arazinin doğru olarak gösterilmesi. Yazar, "1737'de kim Atlantik denizinin

dibini biliyordu”, diyor. Bu harita ayrıca, Alaska’dan Kamçatka’ya ve Aleutian adaları dahil, geniş ve bütün bir kara parçası gösteriyormuş; bu da kara çökmesine bir kanıt olabilirmiş. Bu haritanın da antik olabileceğine dair bazı işaretler bulunuyormuş. Kanıtlayıcı ikinci harita olarak, 1510’daki Reinel haritasını veriyor. O da Piri Reis haritasındaki adanın yerinde büyük bir ada gösteriyormuş. Bu haritaların aynı kaynaktan geldiğine dair kanıtlayıcı bir nokta bulunmadığından, bu üçünün birbirinden ayrı ve çeşitli zamanlarda çizilmiş haritalardan alındığı söyleniyor. Birinde ada tam denizin üstünde, diğerinde biraz denize çökmüş durumda, üçüncüsünde ise çöküntü olmuş ama henüz ada su yüzünde görünüyor. Ada, üç haritada da orta Atlantik çıkıntısının tam üstünde. Belçikalı bilim adamı olan Dr. René Malaise, buz çağıının sonunda ya çöken bu kısmın tamamının ya da bir kısmının su yüzünde olduğunu, oradan alınan tatlı su bitkilerinin kalıntısı ile kanıtlamış. Ada varken, bu kısımda bir tatlı su gölünün bulunması gerekli olduğunu ve zamanın da 10-15 bin yıl önceye gideceğini bildiriyor.

6) *Piri Reis Haritası Üzerindeki And Dağları (Sayfa 59):*

Piri Reis haritasında gösterilen Güney Amerika’nın batı kısmındaki dağlar, bir başka haritada da görülüyor. Fakat bu harita, ölçüm bakımından bir hayli hatalıymış. Kahle, bunların And dağları olamayacağını, çünkü henüz o zaman onların keşfedilmediğini öne sürmüştü. Bunu çürütecek 4 nokta ortaya konuyor. Bunlardan birisi, hangi haritacı hakikaten bulunan bu dağları kendiliğinden icat edebilecek? İkincisi, Amazon ve diğer nehirlerin bu dağlardan çıktığı gösteriliyor ki, bu doğru. Üçüncüsü, bu dağlar denizden gözlenerek çizilmiş, bir hayal değil. Dördüncüsü, Güney Amerika’nın 4° kadar güneyinden aşağı 40° güneyine varan sahili doğru olduğuna ve bu enlemler arasında And dağları sahile paralel gittiğine göre, bunlar And Dağlarıdır.

7) *Karaiip Adaları: Leeward ve Windward Adaları Grubu, Esas Grid Üzerinde Bulunan Virgin ve Puerto Rico Haritası ve Kolomb Hakkında Başka Sorular (Sayfa 60):*

Bu adalar, Piri Reis haritasında, o zamanın diğer haritalarına göre enlem ve boylamlara doğru olarak yerleştirilmiş. Piri Reis, bu bölümün Kolomb’un haritasından alındığını yazmış. Bu adalardan bir kısmı, daha önce söz edilen grid, diğerleri de esas grid içinde bulunuyormuş. Kolomb’un keşfettiği Leeward ve Windward adaları esas griddedir. Bu adaları buraya Kolomb’un koyması imkânsız, çünkü bunların enlem ve boylamları

rı trigonometrik gridde göze çarpmak kadar doğru. Kolomb ise ne trigonometrik grid, ne de enlem ve boylamları doğru olarak biliyor; bu durumda adaları doğru yerine koyamazdı. Piri Reis, "Bu adalara adı Kolombus vermiş, ama şimdi yanlış", demiş. Burada Piri Reis, sanki Kolomb'un haritasını görmemiş de bunu başkasından duymuş izlenimini veriyor. Buna karşılık, Virgin adaları bölümü yerinde değil, kötü çizilmiş, dengesiz yapılmış. Belki onlar, Kolomb tarafından eklenmiş ya da Piri Reis onları başkalarının verdiği bilgiye göre ilâve etmiş olabilir.

8) *Bahia Blanca'dan Cape Horn'a (ya da Cape San Diego) Kadar Güney Amerika'nın Doğu Sahili ve Haritada Esas Gridde Olan Belirli Atlantik Adaları (Sayfa 60-62):*

Bu sahilde 900 millik bir noksanlık olduğu, bir öğrenci tarafından söyleniyor. Güney Amerika sahilini, Recife'den itibaren nokta nokta Frio Burnu'na kadar tarıyorlar. Orada bir uygunsuzluk bulununca, bu defa güneyden San Diego Burnu'ndan başlayıp Frio Burnu'na kadar geliniyor, hepsi doğru. Noksanlığın bu arada olduğu anlaşılıyor. Yaptıkları grid, noksanın değerini derece olarak veriyor. Frio Burnu ile Bahia Blanca arasında eksik olan kısım, 16° kadar güney enlem ve 20° kadar batı boylam arasında. Bu, haritaya eklenerek haritanın doğruluğu bulunuyor. Hata, bir dereceden bile az. Piri Reis, Güney Amerika'nın güney sahillerine herhangi bir isim koymamış. Çünkü o zaman, oraları henüz keşfedilmemiş. Falkland Adası burada doğru enlemde, fakat boylamda 50 hatalı. Bu ada, Piri Reis'ten tam 80 yıl sonra John Davis tarafından keşfedilmiş.

9) *Antarktik (Sayfa 62-66):*

Haritada, San Diego ve Horn Burnu'na kadar olan sahil tespit edildikten sonra, gelen kısım birden bire doğruya atlıyor. Bunun Mallery tarafından, Antarktik'in Palmar yarım adası olduğu söylenmiş, fakat orada deniz olmadığı için kuşkuya düşülüyor. Yapılan araştırmalarda, bazı Rönesans haritalarında da Antarktik kıtasının olduğu anlaşılıyor. Bunların karşılaştırılmasında, çeşitli projeksiyonlarda olan bir, ya da iki orijinal eski haritadan kopya edilerek harita yapanların kendi düşüncelerine göre düzeltilmiş oldukları kanısına varılıyor. Bu kıtanın varlığı ya da yokluğu hakkında birçok varsayımlardan sonra, bu kısmı, bir küre şeklindeki dünya haritası ile karşılaştırıyorlar ve Queen Maud Land sahilleri ile Piri Reis haritası arasında çok yakın bir benzerlik olduğunu görüyorlar. Bu çalışma daha çok derinleştirilince, enlem ve boylamlarda da çok az bir fark bulunuyor ve

güney Amerika'daki eksik olan yer ve şimdiki Drake geçidi eklenince Queen Maud Land tam doğru olarak çıkıyor. Bu, derecelerle gösterildikten sonra, harita yapıldığı zaman Drake geçidinin henüz bulunmadığı kanaatine varılıyor. Modern haritada gösterilen ve buz altında bulunan yerler, aynı şekilde buzsuz olarak gösterilmiş ve birçok dağlar açık olarak belirtilmiş. O kısmın yapılan profili ile Piri Reis haritası, tam olarak denk geliyormuş. Bu da resimde gösterilmiş (Not 8). Bu kısma ait diğer haritanın bulunması, Piri Reis haritasının doğruluğunu kanıtlıyormuş.

10) Azor Adalarının Çökmesine Ait Kanıt (Sayfa 66-68):

Azor Adaları, Orta Atlantik çıkıntısında bulunuyor. Buralarda bulunan bir deprem hattını ikiye bölüyorlar. Buradaki adalar, Piri Reis haritasına ve modern hidrografik haritaya göre denize batmış; bu arada Faial Adası denizin üstüne yükselmiş. Bu deprem hattının doğusunda kalan adalar duruyor ve ölçümlerinde büyük bir değişiklik göstermiyor. Azor adalarının, geometrik gridda enlem ve boylamlarının doğru olarak konulması, bunların haritasının çok antik olduğunu kanıtlıyor. "Bu eski harita, ya da kopyası, Portekizliler'in eline geçmiş ve onlar da bu adaları, 1431'de bulmuşlardır", deniyor.

Kitabın 69. sayfasından 175. sayfasına kadar, Piri Reis haritasındaki çeşitli bölgelere ait eski haritalar, krokiler resimlerle işleniyor. Bunlar, Piri Reis haritası bulunduktan sonra aranıp ortaya çıkarılan haritalardır.

IV. ORONTEUS FİNAUS VE MARCATOR'UN ANTARKTİKA HARİTASI:

1) Oronteus Haritası (Sayfa 69-84):

Bu harita, 1531'de yapılmış olduğu halde Antarktik kıtası var ve çizimleri modern haritaya uyuyor. Kıtanın ortasındaki dağlar, nehirlerin açtığı yataklar, denize dökülüşleri, tamamiyle normal. Bunların buzlar olmadan önce çizilmiş bölge haritalarından bir araya getirilmiş olması gerek. Bu bir araya getirilme başarıyla yapılmış, enlem ve boylamlara iyi oturtulmuş. Bu harita, 20. yüzyıla kadar keşfedilmeyen Antarktik için şaşırtıcı bilgiler veriyor. Bu haritadaki Antarktik sahilleri, Piri Reis haritasına uyuyor: Harita milim milim ölçülerek uzun karşılaştırmalar yapılmış.

2) Hacı Ahmet'in Dikkate Değer Haritası (Sayfa 84-87):

1559'da bir Türk tarafından yapılan dünya haritasında doğu ve batı yarım kürelerinin çizimleri çok farklı. Güney, kuzey Amerika modern

görünüşlü; özellikle batı sahilleri. Ancak 200 yıl sonra yapılanlara çok benziyor. Çok iyi bilinen küresel projeksiyonla çizilmiş. Yazar, "Boylamların problemlerinin çözülüşünden en az 200 yıl önce, Amerika'nın bu Pasifik sahilleri nasıl bu kadar doğru yapılabilir", diyor. Bu haritada bir diğer önemli nokta da, Alaska ile Sibirya'nın birleşmiş olarak gösterilmesi. Bu Antarktik'te buz çağından önce (en az 6000 yıl), kuzeyde buz çağının sonları gelmiş olmalı. Bu haritada Antarktik var. Fakat çok geniş ve şekili iyi görünmüyor. Bu harita da çok eski bir haritadan kopya edilmiş olmalı.

3) *Marcator Haritalarında Antarktik (Sayfa 87-91):*

Marcator, 16. yüzyılın en iyi haritacısı. Onun haritası üzerinde uzun eleştiriler yapılıyor. Kroki ve resimleri, hesapları veriliyor. Oronteus ve Piri Reis haritaları ile karşılaştırılıyor. Sonuç olarak 1538'de yaptığı haritadaki güney Amerika'nın sahilleri, 1569'da yaptığı haritadakinden daha doğru. Buna neden olarak da, ilk haritayı eski kaynaktan, ikincisini de oraya gidenlerin bilgilerine dayanarak yapmış olacağı gösteriliyor. Antarktik de eski haritadan alınmış. Çünkü orası, ancak o tarihten 250 yıl sonra keşfedilmiş.

V. DOĞU VE BATININ ESKİ HARİTALARI:

Nordenskiöld, portolanların Kartacalılar tarafından yapılmış olacağını ileri sürmüştü. Bu bölümde, bu haritaların ne kadar doğru olduğu ve eski dünyaya yayılmış Yunan'dan önceki devre ait haritalarla ne derece ilişkisi olabileceği işleniyor. Burada olanları göstermek için çeşitli ortaçağ haritaları veriliyor.

1) *1339'da Yapılmış Portolan (Sayfa 96-98):*

Bu haritanın çeşitli yönlerden işlenmesi ve Piri Reis haritası ile karşılaştırılması sonucu, bütün portolanların aynı asıldan geldiği kanısına varılıyor.

2) *De Canario (1502) Haritası (Sayfa 99-106):*

Piri Reis haritası ikiye parçalanmadan önce Afrika'nın ve Asya'nın tümünü aldığına göre, o kısmı kapsayan orijinal haritanın başka kopyaları bulunabileceği düşüncesi ile bu kopyaları aramaya başlıyorlar ve buluyorlar. Birçok çalışmalardan sonra, Canario haritası ile Piri Reis haritası arasında bir bağlantı olduğu ortaya çıkıyor. Canario haritasında, Afrika'nın Ekvator'dan güneye uzanan kısmı modern haritalara çok benziyor. Bunu yapmak için de eski haritalardan yararlandığı anlaşılıyor. Birçok matema-

tik çalışmaları, projeksiyon ve grid yapma deneylerinden sonra şu sonuca varıyorlar:

1 – Akdeniz ile Karadeniz’i kapsayan Cebelitarık’tan Batum’a kadar olan boylamda, ancak 1°’lik bir hata bulunuyor.

2 – Atlantik sahillerindeki 35,5° güneyinde, 55° kuzeye kadar olan aradaki enlemde 1° yanlışlık bulunmuş ki, bu, aradaki mesafenin % 1’i kadardır. Bu iki paragraf, haritanın küresel trigonometri ile yapıldığı sonucunu ortaya koyuyor.

3 – Akdeniz ve Karadeniz’deki enlemde de hata fazla değil. Bu hataların, orijinal haritalardan birleştirilirken yapılan hatalardan kaynaklandığı düşünülüyor.

De Canario haritasındaki bu buluntular, Piri Reis haritasındaki Afrika, Avrupa, belki Amerika sahilleri, hatta portolanların, küresel trigonometri ile yapılmış olacağı izlenimini veriyor. Bu haritada bulunan Afrika’nın Hint denizi sahilleri ile Atlantik sahilleri haritasının yeni bir problem getirdiği belirtilerek Portekizliler’in bu sahillerdeki gezileri; Diogo Cão, Bartholomew Diaz, da Gama gibi kâşiflerin yolculuklarının eleştirileri yapıldıktan sonra, ne Diaz’ın, ne da Gama’nın, ne de başka araştırmacıların doğu ve batı Afrika sahillerini, De canario haritasındaki gibi doğru yapabilecekleri kanısına varılıyor.

3) Venedik (Venetian-1484) Haritası (Sayfa 106-110):

Portalan haritası içinde, venedik’te çizilen veya bulunan bu harita; doğruluğu, trigonometri ve “12 rüzgâr sistemi” ile çizilmiş olması yönünden önemlidir. Özellikle “12 rüzgâr sistemi”nin bulunması nedeniyle, portolanlar içinde tektir. Bu haritanın hesapları, bütün trigonometri ve 12 rüzgâr sistemine göre yapıldıktan sonra, belirlenen yerlerin enlemleri, ancak bir derecenin üçte biri bir yanlışlıkla doğru çıkıyor. Boylamlarda o kadar doğruluk görülüyor. Bunun da nedenleri araştırılıyor ve oralarını keşfeden Portekizlerin bu haritayı yapmış olamayacakları, fakat Afrika’nın Ekvator’dan güneye doğru olan kısmına ilâve etmiş olabilecekleri düşüncesine varılıyor.

4) De Canestris (1335-1337) Haritası (Sayfa 110-117):

Venedik haritasında 12 rüzgâr sistemi tesbit edilince, bu defa birçok kişi, özellikle kütüphanelerin harita bölümü müdürleri, eski haritaları ara-

maya başlamış. Araştırmalardan birisi pek harap bir halde bulunan De Canestris haritasında 12 rüzgâr sistemini buluyor. Bu haritada yerler, kadın, erkek ve hayvan şekillerinde yapılmış. Haritaya ait kroki ve hesaplardan sonra, bunun ortaçağın bütün bu tür haritalarının orijinallerinin, İskenderiye okulu coğrafyacılarına veya daha çok eski zamana dayandığı kanısına varılıyor.

5) *Hint Denizi'nin Reinel Tarafından yapılan (1510) Haritası(Sayfa 118):*

Bu harita, şimdiye kadar bulunan sistemin, dünyanın doğu tarafına da yayılıp yayılmadığını araştırmak amacı ile ele alınmış. Böylece haritanın bazı yönlerden Piri Reis haritası ve Amerikan Hava Kuvvetlerinin yaptığı harita ile karşılaştırıldıktan sonra, 16. yüzyılda Portekizliler'in coğrafi bilgilerinden daha çok bilgi gösterdiği, enlem ve boylamlar hakkında da daha iyi bilgi verdiği anlaşılıyor.

6) *Yü Chi Fu Haritası (Sayfa 118-123):*

Aynı sistemin daha doğuya yayılıp yayılmadığını anlamak için eski Çin ve Japon haritalarına başvuruluyor. Japonya'dan birçok eski haritalar gönderilmiş ama onlarda bir bağlantı bulunamamış. Yanlız, bir Çin haritası soruya cevap veriyor. Bu harita, Çin'de bir taş üzerinde 1137 yılında kazılmış, fakat bunun varlığı çok önceden, zamanı bilinmeyen bir çağdan itibaren biliniyormuş. Bu da batıdaki portolanlar gibi bir gizem altında. Bu eski haritada, nehirler modern Çin haritasındaki kadar doğru. Bu haritada boylamlar portolanlarda bulunan, fakat klasik Yunan ve Roma'da bulunmayan son derece mükemmel bir bilgi ile çizilmiş. Harita için yapılan krokiler, gridler, hesaplar, ölçüler sonucu, Piri Reis haritasında, Ptolemy haritalarından ve De Canario haritasındaki dikdörtgen gridler, portolanlardaki kare gridler ile Çin haritasındakiler arasında bir paralellik görülüyor. Bu da haritanın batı haritaları ile tarihi bir bağlantısı bulunduğuna bir kanıt oluyor. 5-10 bin yıl önceye giden kaybolmuş uygarlığın harita yapıcılığının, buradan Amerika ve Antarktika'ya kadar uzanmış olacağı varsayımına yol açıyor. Yapılan hesaplardan, enlem ve boylamların doğru yapılmış olduğu ve küresel trigonometriye dayandığı görülüyor. Sonuç olarak çok eskiden dünyaya yayılmış bir uygarlık vardı. Bunlar tarafından genel bir teknoloji ile dünya küresinin haritası yapılmış. Haritayı yapanlar, aynı metodları, hatta aynı aletleri kullanmışlar.

VI. KUZEY'E AİT ESKİ HARİTALAR (Sayfa 124):

Şimdiye kadar incelenen haritalar, haritacılık ve jeoloji tarihi bakımından çok önemlidir. Oronteus Finaeus haritası, Antarktik'in buzsuz olduğu çağda insanların oraya gittiğini ve oraya yerleşmiş olabileceğini gösterdi. Bu bölümde, bu düşüncüyü kanıtlayan yeni ipuçları işlenecektir.

1) 1380'de yapılan Zeno Haritası (Sayfa 124-133):

Bu haritanın, 14. yy.da Greenland ve belki Nova Scotia'ya giden Venedikli Niccolo ve Antonio Zeno tarafından yapıldığı tahmin ediliyor. Haritayı, iki yüzyıl sonra aile arşivinde bulan kişinin, ona bir ilâve yapıp yapmadığı bilinmiyor. Birincisi, bu haritayı yaptıkları söylenen şahıslar, İskandinavya ve İskoçya'ya gitmemişlerdi; ikincisi, haritanın birçok yerlerinde enlem ve boylamlar doğru; üçüncüsü de, yapılan incelemelere göre, bu haritanın 4 ayrı orijinal haritadan birleştirilerek çizilmiş olduğudur. Bunları tespit edebilmek için birçok çalışmalar yapılmış ve krokiler çizilmiş. Sonuç olarak haritada, bugün buzlar altında olan yerler buzsuz olarak görünüyor. Adaların bazı yerleri çökmüş, bazı yerleri yükselmiş ve bu da, Kuzey'de havanın daha sıcak olduğu zamanda orijinaleri yapılan haritalardan çizilmiş olduğuna bir kanıttır.

2) Kuzey'in Claudius Ptolemy Tarafından Yapılan Haritası (Sayfa 133-140):

Claudius Ptolemy'nin yaptığı harita 15. yüzyılda bulunmuş. "Gerek Ptolemy'nin tarihi şahsiyeti, gerek yaptığı harita uzun uzun incelendikten sonra, Greenland ve Kuzey Avrupa'daki birçok yerlerde buzulların bulunduğu zamanı gösterdiği anlaşılıyor ki, bunların varlığı hakkında ne 15. yüzyıl Avrupası'nda, ne ortaçağ, ne de Roma çağında bir bilgi bulunuyor, ve kuşkusuz bir hayal olarak uydurulmuş da olamaz", diyor, yazar. Ptolemy haritası ile Zeno haritası karşılaştırıldığında, birbirleriyle bağlantısı görülüyor. Fakat ayrı zamanlara ait değişik kaynaklardan alınmış. Eğer Ptolemy haritası buzul çağının sonuna ait bir kaynak haritadan yapılmış dersek, Zeno haritasının kaynağı daha eskiye gitmeli.

3) 1508 Yılına Ait Andrea Benincasa Haritası (Sayfa 140-144):

Bu harita, portolan haritaları içinden biri. En önemli özelliği, sahillerin ayrıntılarının bütün portolanlardan daha iyi olarak gösterilmiş olması. Aynı zamanda enlem ve boylamların doğruluğu, bunun da küresel trigonometri ile yapıldığına bir kanıt oluyor. Harita, batıda Atlas Denizi'nden Karadeniz'in sonuna kadar, güneyde Afrika'nın kuzeyinden Avrupa'nın

kuzeyine kadar olan kısmı kapsıyor. Yapılan incelemelere göre, Cebelitarık Boğazı'ndan Batum'a kadar (3000 mil) olan boylamda ancak yarım derece, enlem de ise değişik yerlerde değişik derece yanlışlıkları bulunuyor. Buna neden olarak, Piri Reis ve Dulcert haritalarında bulunan iki Ekvator çizgisinden yüksek olanının kullanılması gösteriliyor. Burada Baltık Denizi, bu kadar doğru çizilmiş haritada, kuzeyden güneye yerine, batıdan doğuya doğru uzanıyor ve Bothnia ve Riga körfezini kapsayan kuzey kısmı yok. Bu haritanın yapıldığı 1508'den en az 300 yıl önce buralara ticari amaçlı gemilerle gidildiği iyi biliniyor. Üstelik Ptolemy, haritasında burasını daha iyi şekillendirmiş. Bundan, ya buraların henüz buz altında olduğu anlamı çıkıyor, ya da buzul çağıının sonunda Baltık Denizi bu şekilde görünüyordu. İhtimal, denizin güney kısmı erimeye başladığı zaman, yukarı kısmı henüz buzlar altındaydı ve hatta denizin 50-100 metre arasında aşağı indiği zamanki görünüşü de olabilir. Bu haritanın durumuna göre, bunun İstanbul'dan ya da herhangi bir yerden Avrupa'ya ulaşmış olan eski haritalarla, 1500'lerdeki portolanların birleştirilmesi ile yapılmış olacağı kanısına varılıyor.

4) *İskenderiye'den İhuda İbn Ben Zera'nın Portolanı (Sayfa 144-150):*

Bu haritada, Avrupa'nın Karadeniz'in doğusuna kadar uzanan bir kısmı ile Afrika'nın kuzeyi var. Ayrıca, Akdeniz ve Ege Denizi, en küçük adalarına kadar çizilmiş. Yapılan hesaplara göre enlem ve boylamları, çok küçük hatalar dışında, son derece doğru.

İspanya'da bulunan Guadalquivir nehri ağzının, henüz delta yok iken bir koy olarak gösterilmesi, Ege Denizi'nde Thera adasının durumu, diğer birçok adaların bugün bulunmayışı, İngiltere ve İrlanda'nın orta kısımlarında ve Baltık Denizi'nde buzulların gösterilişi, bu haritanın aslının da çok eskiye dayandığına kanıt oluyor.

VII. 1502'LERE AİT HAMY-KING HARİTASI (Sayfa 151-173):

Bu haritada Avrupa, Afrika ve Asya kıtaları var, etrafları deniz. Güney Amerika'nın batı sahilinin bir kısmı çizgi halinde, Alaska'nın bir kısmı iz halinde görünüyor ve hatta Çin seddi var. Haritada:

1) *Haritanın yapısı (Sayfa 151-161)*

2) *Haritanın coğrafyası*

a) Amerika (Sayfa 161-164)

b) Sibiryah sahilleri ve Alaska (Sayfa 164-165)

- c) Afrika (Sayfa 166)
- d) Hindistan (sayfa 166-169)
- e) Avrupa kısmı, bir eski portolan haritası (sayfa 169-173)

olmak üzere, her bölüm inceden inceye işlenmiş, gridleri yapılmış. Hamy-King haritası, Piri Reis haritası ve diğer haritalarla karşılaştırılmış ve harita üzerindeki yerler hakkında jeolojik bilgilere dayanarak bunun, çok eski ve çeşitli haritaların birleştirilmesi ile yapıldığı kanısına varılmış. Bunda da Piri Reis haritasındaki gibi iki Ekvator çizgisi bulunuyor. Haritanın önemli özelliği de yer ve iklim değişikliklerini göstermesi. Kutup Denizi'nin sıcak olduğu, Sibirya'nın şimdi tundra olan yerlerinde mamutlar, geyikler, atlar ve kaplanların birlikte yaşadığı ormanlarla kaplı bulunduğu zamanlara dayanıyor harita. Vaktiyle çökmüş olan yerler, Avrupa ve Afrika'da şimdi bulunmayan nehirler, dünya üzerindeki yer ve iklim değişimlerinin kanıtı olarak gösteriliyor.

VIII. ANTİK HARİTALARIN, İKLİM VE YER KABUĞU DEĞİŞMELERİ HAKKINDA VERDİĞİ BİLGİLER (Sayfa 174-187):

1) *Jeolojik Araştırmalar (Sayfa 174-178):*

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iklim değişikliklerinin araştırılması için İngiliz bilginleri, dünya jeoloji tarihinde devrim yapacak nitelikte, çok yeni metodlar keşfediyorlar. Bu metodlar anlatıldıktan sonra, magnetik kutup ile coğrafi kutup arasında zamanla farklılıklar ortaya çıkıyor. Yapılan araştırmalara göre, jeoloji tarihinde coğrafi kutbun 200 defa yer değiştirdiği anlaşılıyor. Bunun 16'sı Pleistocene çağında oluyor. Hapgood, bunun nedenleri hakkındaki araştırmalarının sonucunu *The Path of the Pole* isimli kitabında yazmış. Bulunan sonuçlara göre, yüz bin yıl içinde, dünyanın üç defa şekil değiştirdiği anlaşılıyor. Son buz çağı sırasında Hudson Körfezi Kuzey Kutbu'nda bulunuyor. Buzul çağının sebep olduğu düşünülen değişikliklerin nasıl olduğu, jeolojide hâlâ bir sır. Astronomi, biyoloji, jeoloji, meteoroloji ve fizik bilginlerinin kuşaklar boyu yaptıkları araştırmalar hâlâ tam bir sonuç vermemiş. Radyokarbon ve diğer kanıtlara dayanarak Hapgood, yer katmanlarının bugünkü şekline dönüşmesinin 17 000 yıl önce başladığını ve değişme sürecinin 5 000 yıl olduğunu söylüyor. Kuzey Amerika'nın batı kesimi güneye, doğu kesimi ise kuzeye dönüyor. Böylece Kuzey Amerika'da buzlar erirken Sibirya'da dondurucu

soğuklar başlıyor. Bu da sıcak iklim hayvanlarının donmuş olarak bulunmasına bir ışık tutuyor. Antarktika da bu değişmeden etkileniyor. Kuzey Kutbu, Hudson Körfezi'nde olunca, Güney Kutbu da yer değiştirerek kuzeye kayacak ve o zaman buzlar olmayacak. Diğer yerlerde de iklim değişecek. Bu varsayıma göre, Antarktika'nın buzlarla kaplanması 17 000 yıl önce başlıyor ve binlerce yıl sürüyor. Burası soğumaya başlayınca, oturmaya elverişli olmuyor ve 15 000 yıldan beri orada insan yaşamadığı tahmin ediliyor.

Buna göre, Piri Reis haritası ile Oronteus Finaeus haritasında görülen bu kıtanın, buzullardan önce çizilmiş olması gerek. Aynı şekilde eski Avrupa haritalarında da Avrupa, yer yer buzla kaplı olarak gösterilmiş. Halbuki İngiltere'de 10 000 yıl önce buzların eridiği biliniyor. Böylece gerek Antarktika, gerek Avrupa haritalarının çok eski oluşu ve gerek dünya kabuğunun yer değiştirmesi hakkında tartışılabilir iki konu ortaya çıkıyor.

Buz çağını izleyen çok yağmurlu çağ, 6 000 yıl önceye kadar devam etmiş; Avrupa ve Afrika'da nehirler, göller bolluşmuş; Büyük Sahra orman ve yeşilliklerle çok verimli bir yer olmuş, buralarda insanlar ve çok büyük hayvanlar yaşamış. Bu değişme hakkında, daha geniş bilgi veriliyor.

2) Haritaların Kanıtları (Sayfa 178-187):

1 — Eratosthenes'in Haritası (Sayfa 178-179)

İÖ. üçüncü yüzyılda yapılmış ve basit olan bu haritadaki çok önemli nokta, Hazar Denizi'nin Kuzey Denizi'ne birleşik olarak gösterilmesidir. Kuzey Denizi fokları ile oraya ait bazı deniz hayvanlarının Hazar Denizi'nde bulunması, onların daha önceden birleşik olduklarına bir kanıttır. Bu birleşme, jeolojik zamanda geniş yerlerle beraber olmuş olmalı. Yapılan araştırmalara göre, dünya kabuğunun değişmesi sırasında, yani 10 000 yıl önce, Hazar Denizi, Kuzey Denizi'nden ayrılmış. Vaktiyle olan bu birleşmenin hatırası herhangi bir yol ile antik kitaplara geçerek İskenderiye kütüphanesine ulaşmış, Eratosthenes de bu bilgiyi oradan almıştır. Aynı birleşme, geç Roma coğrafyacısı Pomponius Mela tarafından yapıla haritada da görülüyor.

2 — Ptolemy'in Dünya Haritası (Sayfa 179-180)

Bu harita, yağışlı çağ hakkında bazı kanıtlar veriyor. Eski Kartaca yakınındaki (hâlâ orada olan) bir nehri, İtalya'da kurumuş olan bir nehri, Büyük Sahra'da dağlardan ve göllerden çıkan nehirleri gösteriyor. Bu ha-

ritada, Skira Körfezi'nin tam kuzeyinde Sicilya kadar bir ada bulunuyor ki, bu ada şimdi yok; portolan haritalarında da yok.

Ptolemy'nin bilgisinden, coğrafya çalışmalarından ve kaynaklardan sözedildikten sonra, onun İskenderiye'nin hemen yakınında olan bu adanın varlığını eski kaynaklardan görmüş olabileceği, bu adanın belki de 1400'lerde Thera adasındaki yanardağın patlaması sırasında batmış olabileceği anlatılıyor.

3 — İdrisi'nin Dünya Haritası (Sayfa 180)

Bu harita, Ptolemy'den bin yıl kadar sonra yapılmış olmasına rağmen, aynı büyük ada gösteriliyor. Bağdat'ın parlak klasik öğrenim çağında yetişmiş büyük bir Arap coğrafyacısı olan İdrisi, adayı haritasına aldığı halde, denizci olan Araplar'ın bu adayı dolaştıklarına ait bir iz bulunmaması, adanın o zaman yok olduğunu gösteriyor. Nordenskiöld bu haritaların antik çağa dayandığını söylemiş, fakat modern bilginlerden hemen hiçbiri portolanların ölçümünü yapmamış, onları amatör bir ürün olarak görmüşlerdir.

4 — Piri Reis Haritası (Sayfa 180-182)

Bu haritada yer kabuğunun ve iklimin değişmesini gösteren bir hayli kanıt var:

a) Afrika ve İspanya'da: Haritanın üzerindeki renkler ve çizilen birçok göller, Afrika'nın iyi sulanmış olduğunu gösteriyor. İspanya'nın ortasında büyük bir göl bulunuyor.

b) Karaip Bölümü: Piri Reis'in haritada Santa Dominigo olarak isimlendirdiği Küba'nın batı yarısı yok, fakat yapılan ölçümlere göre, adanın büyüklüğü ve boylamı doğru. Yalnız adanın batı tarafı kuzeye dönmüş biçimde çizildiğinden, enlem iki katı. "Bu bir gizem", diyor yazar. İskenderiye coğrafyacıları veya başkaları Küba'nın doğru yerini ve hakiki ölçüsünü biliyorlar da, ada için şimdi nasıl yanlış bir kaynak harita kullanıyorlar? Bu coğrafyacıların, adanın şimdiki uzunluğu hakkında bilgileri vardı. Ondan sonra bir harita buldular ve Küba olduğunu varsaydılar. Fakat onların bilmedikleri, bu harita belki binlerce yıl önce Küba'nın batı bölümü denizin altında iken yapılmıştı. Ölçüleri ona uydurmak için adanın batı bölümünü kuzeye çevirdiler. Bu, 1492'den önce Cipango adı ile Avrupa'da dolaşan haritadan başkası olmamalı. Bu da Karaip coğrafyasının değişmiş olduğu zamanı gösteriyor. Bu zamanda deniz tabanı yukarı-

ya yükselmiş. Tüm Amerika'da olan bu tür yükselmelerden kanıtlar veriliyor.

5 — Kuzeye Ait Zeno Haritası (Sayfa 183)

14. yüzyılda Zeno Kardeşler tarafından dört haritadan toplanarak yapıldığı söylenen bu haritada, dünya kabuğunda değişen birçok yerler gösteriliyor.

6 — Ptolemy'nin Kuzey Haritası (Sayfa 183-184)

Kötü çizilmiş ve çok eski bir haritaya dayanan bu haritada, göze çarpan iklim değişiklikleri görünüyor. Burada gösterilen buz altında veya buzsuz yerlere göre Ptolemy'nin kullandığı kaynak haritanın, kutupların değişmeye başladığı, İskandinavya ve Alman glasyalarının eridiği ve Kuzey Amerika'daki buz yüzeyinin kaybolmaya başladığı en az 10 000 yıl önceye ait olduğu ortaya çıkıyor.

7 — Büyük Sahra Tarihi ve Haritası (Sayfa 184-186)

Buranın vaktiyle yağmurlu ve sulak olduğu, bunun nedenleri, niçin çöle dönüştüğü anlatılıyor ve bunları kanıtlayan çeşitli haritalar sayılıyor.

8 — İbn ben Zera ve Hamy-King Haritasındaki Yer Kabuğu Değişimi

Bu iki harita da Akdeniz ve Karadeniz'deki çöküntü yerlerini, yok olan adaları gösteriyor. Ayrıca Hazar Denizi'nde şimdi olmayan adalar da gösteriliyor. Rus bilim adamlarının Hazar Denizi'ne dökülen Kura nehri ağzında batmış bir şehir bulmaları, buna kanıttır. Bu haritalarda göze çarpan bir başka nokta da Avrupa, Afrika, Asya, Kuzey Kutbu, Antarktik hatta Avustralya sahilleri bulunduğu halde Kuzey Amerika'nın haritası yok. Bundan da haritaların, Amerika'nın büyük bir kısmının buzullarla kaplı olduğu zamanlarda yapıldığı sonucu çıkarılıyor.

IX. KAYBOLAN BİR UYGARLIK (Sayfa 188-202):

Bölümün başında bu haritaların, geçmiş zamanlarda var olmuş, fakat bugün için bilinmeyen çok uygar bir kültüre ait olduğu kanısına varılıyor. Ya bu kültür bir yerde yerleşmiş, bütün dünya ile ticari ilişkide bulunuyordu veya dünyayı kaplayan bir tek kültür vardı. Bu kültür Yunan'dan, Roma'dan hatta 18. yüzyıldan evvelki Hıristiyan kültüründen çok uygardı. Zira 18. yüzyılda boylamlar ancak pratik anlamda bulunmuş, dünyanın

çevresi doğru olarak bu zamanda ölçülmüştür. Kuzey Kutbu'na ve Antarktik'e 19. yüzyılda gidilebilmiştir. Okyanusun dibi ise daha yeni araştırılmakta. Halbuki bu eski haritalarda bunların hepsi görülüyor. Bütün bunların yapılması, büyük araştırmalara, matematik bilgisine, bu bilgilere uygun araç ve gereçlerin hazırlanabilmesine bağlı ki, hepsi çok gelişmiş bir kültürle olabilecek türden. Bu kültür, her nasılsa birdenbire kayboluyor.

Yazar bu olayı 4 prensipte topluyor:

1 – Avrupa'da 20 000 yıl önce Paleolitik kültür varken, dünyanın başka yerinde çok uygar bir kültür vardı. Bu kültürde, bilgiler halkdan halka geçti.

2 – Gördüğümüz gibi, insanlık tarihinde her kültür var oluyor, yok oluyor.

3 – Her kültür, geliştirdiği teknolojiyle kendini yok etmek için hazırlanıyor. Bir millet kendini korumak için bir duvar yapınca, öteki onu yıkmak için başka bir teknik buluyor; aynı bugünkü atom bombası gibi.

4 – Fazla uygarlık daha kolaylıkla yıkılıyor ve ondan çok az iz kalıyor.

Bundan sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadar yok edilen kütüphaneler ve bunların kapsadığı bilgilerden hiç haberimiz olmadığından, son yüzyılda, o zamana kadar bilinmeyen Mısır, Mezopotamya ve Maya kültürlerinin bulunuşundan, bu kültürlerdeki astronomi, matematik ve diğer bilimlere ait araştırmalar ve bunların sonuçlarından söz ediliyor, bugünkü araştırmalarla karşılaştırılıyor ve bunlar arasında eski bilinmeyen bir uygarlığa ait pek çok ipuçları açıklanıyor.

Meksika'da bulunan ve bir zamanlar volkan külleri ile kapanan Cuicuilco piramidinde yapılan kazılar, radyo karbon araştırmaları, bulunan kültür katları, piramidin dengesi ve yapılışındaki mükemmelliğe bakılarak 4-5 bin yıl önce Meksika'da yaşayan, dünyadaki denizcilığe hâkim, bu eski haritaları yapabilecek kadar bilgili, çok uygar bir kültürün bulunduğu varsayılabilir. Fakat, "Bu piramide de son bir ipucu olarak bakılamaz", diyor yazar. Meksika'da, Güney Amerika'da birçok yerlerin inceden inceleme araştırılması gerekli. Böyle bir proje için pek çok eller, yıllar ve paralar lâzım.

Birleşik bir dünya kültürünü kanıtlamak için arkeolojiden başka iki alan ortaya atılıyor:

Birinci alan, pek çok dillerin orijinini aramak. Bazı bilginler, birçok dillerin bir asıldan türediği inancında. Arnold D. Wadler, bütün ömrünü bu araştırmaya vermiş. Tevrat'ta "Eskiden bütün dünyada yalnız bir dil ve konuşma vardı", diye yazıyor. Aynı anlatım eski Mısır'da, Sumer'de, eski Hint ve Budist yazılarında bulunuyor. 16. yüzyılda Avrupa filozofları, bu konu üzerinde durmuş; bir bilgin, yer adlarının çok eskiye ait olduğunu belirten etkili kanıtlar bulmuştur.

İkinci alan mitoloji araştırması. Hapgood, üniversitesindeki antropoloji sınıfı ile birkaç yıl mitoloji araştırmaları yapıyor, sonuç olarak Avrupa, Asya, Kuzey ve Güney Amerika ve okyanuslarda mitolojilerin aynı örneği, aynı tanrısal prensipleri kapsadığını görüyorlar. Bütün efsanelerin ana elementi hava, su, toprak ve ateştir. (Bütün eski kültürlerde bunların adları liste halinde gösterilmiş). Bu efsaneler için çeşitli varsayımlar ortaya atılmış. Birisi aslının Mısır'a dayandığını ve oradan yayıldığını söylüyor; fakat inandırıcı bir kanıt yok. "Eğer böyle bir yayılma oldu ise daha çok eski bir kültürden yayılmış olmalı", diyor. Bazıları, mitolojilerin doğuşunu içgüdüye veriyor ve bütün insanların aynı içgüdüye sahip olduğunu ileri sürüyor. Modern psikologlar ise "Böyle bir içgüdü olsaydı, daha genel olan insan karakterindeki sevgi, nefret, mistik duyguları kapsayan konular olmalıydı", diyorlar. Sonuç olarak bunlar, çok eski bir zamanda dünyaya yayılmış veya dünyanın büyük bir kısmına hâkim olmuş bir kültürün varlığına bir kanıt oluyor. Bu alanlarda da daha derin araştırmalar gerek.

KİTABIN HAZIRLANMASINDA YARDIMCI OLANLARA TEŞEKKÜRLER (Sayfa 203-206):

Yazara göre, bilim bir sosyal eylemdir. Bilimde ilerleme ise birçok kişinin çalışması ile oluyor.

Bu bölümü okurken bir ekip çalışmasının ne demek olduğu çok iyi görülüyor. Evvelâ Hapgood, 24 Öğrencisi ve 2 oğlu ile işe başlıyor. Ondan sonra ordunun çeşitli bölümlerinden, özellikle hava kuvvetlerinden pek çok önemli kimseler, haritacılık ve coğrafya kurumları, kütüphaneler, Amerika içinde ilgilenen bilim adamları gönüllü olarak bu kitabın hazırlanmasında yardımcı olmuşlar.

NOTLAR (Sayfa 205-231):

Bundan sonra kitapta adı geçen konulara ait 26 not geliyor ki, konuların daha çok açıklanması ve kanıtlanması bunlarla sağlanıyor.

1 – *1513 tarihli Piri Reis haritası (Sayfa 206-207):*

Burada haritanın bulunuşu hakkındaki ilk yayınlar, harita üzerindeki bazı yazılara ait bilgiler veriliyor ve “Kitab-ı Bahriye” den söz ediliyor.

2 – *Piri Reis haritası üzerindeki yazıların açıklanması (Sayfa 207-211):*

Bunlar, Afet İnan’ın kitabında yazılı.

3 – *Portolan desenlerinin yapılışı hakkında Blundeville’in gösterdiği istikamet (Sayfa 211-212)*

4 – *Dr. Richard Strachan tarafından harita projeksiyonu (Sayfa 212-213):*

Burada, bir harita projeksiyonunun nasıl yapıldığı ve çeşitli harita projeksiyonları veriliyor.

5 – *Piri Reis haritasında yüzeysel ve küresel trigonometri (Sayfa 213-214):*

Piri Reis haritasında yüzeysel ve küresel trigonometri hesapları yapılmış ve her ikisinden çıkan sonuçlarla enlem ve boylamların dereceleri verilmiş.

6 – *Piri Reis Haritasının grid yapılışı hakkında Strachan’ın düşüncesi (Sayfa 214-215):*

Burada Strachan’ın mektubu veriliyor. Mektupta grid yapılışındaki yollar incelendikten sonra, Strachan “küçük problemler üzerinde çalıştık; onların çözülebileceğini de umut ediyoruz, fakat asıl büyük soru geride kaldı. Kim bu harita(ların)nın aslını yaptı, öğrenebilecek miyiz? Merak ediyorum.” diyor.

7 – *Tyrelı Marinus’un Projeksiyonu hakkında Nordenskiöld (Sayfa 215):*

Nordenskiöld, bu haritanın projeksiyonunu Ptolemy ile bazı yönlerden karşılatırıyor. Sonunda bu projeksiyonun, Piri Reis haritasında, Çin haritalarında ve Ben Zera haritasının İspanya bölümündeki dikdörtgen giridlerle bir bağlantısı olabileceği, söyleniyor.

8 – *Norveç, İngiliz ve İsveçliler’in Queen Moud Land araştırma gezisinin yolu (Sayfa 215-216):*

Bu gezinin çizdiği yollar enlem ve boylam dereceleriyle verildikten, dağlar ve buzlu yerler anlatıldıktan sonra “Piri Reis haritasında Antarktik sahillerinin 10 derece batı, 14 derece doğu istikametinde olan yerler gösterilmiştir”, deniyor.

9 – *Oronteus Finaeus Projeksiyonu hakkında Strachan (Sayfa 216-217):*

“Oronteus, bazı bilgi ve hesaplardan sonra, haritada Kuzey Kutbu’nu kendi bilgileriyle o yere yerleştiremezdi, ancak bir kaynaktan olduğu gibi geçirmiştir, bunun için matematik bilmesine gerek yoktur”, deniyor.

10 – *Nordenskiöld’in Oronteus Finaeus’un ilk dünya haritası hakkındaki sözleri (Sayfa 217):*

Bu haritanın da başka bir haritadan kopya edildiği anlatılıyor.

11 – *12 rüzgâr sisteminin ölçüye uydurulması için atılım (Sayfa 217-218):*

Nasıl yapıldığı hakkında bilgi veriliyor.

12 – *Ross Denizi Nüvesinin Hough tarafından eleştirilmesi (Sayfa 218):*

Güney Kutbu’nda bulunan Ross Denizi’nin dibindeki birikintiler incelenmiş ve oradaki tabakalar bir zamanlar Antarktik’in buzsuz olduğu çağı gözteriyormuş. Bu çağ 373 000 -350 000 yıl önceye gidiyor.

13 – *Gerard Marcator (Sayfa 218-219):*

Bu şahsın haritası üzerinde yapılan araştırma anlatılıyor. Bu haritada hem güney Amerika hem de Antarktik’in bulunması, onun da eski bir haritadan kopya edildiğini gösteriyor. Bütün araştırmalara rağmen, kaynak harita bulunamıyor.

14 – *12 rüzgâr sistemi (Sayfa 219-220):*

Ortaçağ ve Rönesans’ta, 8 rüzgâr sistemi kullanılmış. İlk 1484’de yapılmış. Venedik haritasında 12 rüzgâr sistemi görülüyor. Antik çağda bu sistem kullanılmış. Bilim tarihinde önemli olan bu sistem, bir dairenin 30 ile 12’ye bölünmesi. Bunun ilk Mezopotamya’da bulunmuş olduğu söyleniyordu, ancak şimdi, bunun daha eskiye dayandığı ortaya çıkıyor. “Fende eski Yunan, Mezopotamya, Çin hatta Hint ve Orta Amerika arasında bir bağlantı görülüyor”, deniyor.

15 – *Dr. Marshal Glagett’in eski çağ fen bilimi hakkında araştırması (Sayfa 220-221):*

Eski çağda çeşitli ulusların fen bilimi hakkında bilgi veriliyor. Bunlardan Mısır’da geometri, Babil’de cebirle matematik, astronomi gelişmiş, 6 ve 10 üzerine 2 sayı sistemi var. Çin ile Babil matematiğinin benzediği, bunun için ya birinin diğerinden veya her ikisinin de aynı kaynaktan etki-

lendiği anlatılıyor. Fakat Mısır ile bağlantıları görünmüyor. Haritalarda hem geometri hem matematik kullanıldığına göre, her iki bilginin, iyi bilen, ilerlemiş bir kültürden ve denizci olan bir ulus yolu ile taşındığı ve onlardan Mısırlılar'ın geometriyi; Babilliler, Çinliler ve Hintliler'in matematiği aldıkları yolunda bir varsayım ortaya atılıyor.

16 — *Cumming'in Meksika'daki Cuicuilco Piramidi hakkında verdiği bilgiler (Sayfa 222-223):*

Bu bilgin, 45 yıl önce, bu piramidin altındaki tabakaların, şimdiye kadar bilinen bütün kültürlerden daha eski olduğunu söylemiş. "Eğer öyle ise", diyor yazar, "Bizim aslını aradığımız haritalar onlar tarafından yapılmış olabilir".

17 — *Brogger'in Antik deniz seferlerinin "Altın Çağı" hakkındaki görüşleri (Sayfa 223):*

Prof. A. W. Brogger, 1936 yılında verdiği bir konferansta, bu altın çağda, İsa'dan en az üç bin yıl önce Atlantik, Hint Denizi ve Pasifik'te dolaşan insanlar olduğunu, bunların eski dünyayı, Amerika'yı, Brezilya'dan Groentland'a kadar bulduklarını söylemiş. Bu altın çağ için bir hayli bibliyografya verilmiş.

18 — *Piri Reis haritasında enlemleri işaret etmek için konan burçlar (Sayfa 224):*

Eski gemicilerin deniz yolculuğunda burçlardan yararlandıklarına dair birçok kanıt olduğundan, Piri Reis haritası üzerindeki gemi ve hayvan resimlerinin, burçları gösterdiği tahmin ediliyor. Bunu ilk ortaya atan, antik denizcilik ve astronomi üzerinde çalışan bilim adamı Archibald T. Robertson olmuştur. Ona göre, Piri Reis eski kaynak haritaları kopya ederken onlar üzerindeki bu resimleri alarak başka türlü yorumlamıştır. Queen Maud Land üzerinde bulunan yılan, Güney Kutbu'nda görünen Hydra burcunu; Arjantin olması lâzım gelen yerdeki gemi, Argo burcunu; Brezilya'nın ortasında bulunan boğa, Taurus'u göstermiş olabilir ki, bunlar, tam o burçların görüldüğü yerde bulunuyorlar. Piri Reis, Arap veya rönesans haritacıları bunları anlamadıkları için, oraların hayvanları olarak yorumlayabilmişler. Piri Reis haritasında olduğu gibi, kendileri de başka resimler koymuş, gemi resimlerini de 16. yüzyılın gemileri gibi yapmışlardır.

19 — *Hava kuvvetleri harita subaylarının desteği (Sayfa 224-225):*

Bu kuruma ait ve isimleri bildirilen harita daireleri otoriteleri, Piri Reis ve Oronteus Finaeus haritası üzerinde gönüllü olarak çalışmışlar. Bugün, bir mil buz altında olan Antarktika haritasının doğru olduğunu, haritada gösterilen sahildeki girinti-çıkıntı ve kıta üzerinde görülen su yollarının ancak buzlar olmadığı bir zamanda yapılmış olacağını ve her iki haritanın kopya edildiği antik haritaların da bilinmeyen bir çağ ve kültüre ait olacağını, çeşitli kanıtlarla bildiriyorlar.

20 — *Washington Türk sefirinin verdiği Piri Reis biyografisi (Sayfa 226):*21 — *Kolomb'un kaybolan haritası hakkında (Sayfa 226-227):*

Bununla ilgili bir olaydan söz ediliyor.

22 — *Piri Reis haritasının dengesi (Scales). (Sayfa 228):*23 — *Vedic halkının kutup asıllı olabileceği hakkında (Sayfa 229):*

Bu bölümde, Veda'yı yaratanların Hindistan'a kutuplardan geldiğini kanıtlamaya çalışan kitaplardan söz ediliyor.

Bunlardan biri Dr. William Warren, *Paradise Found, The Cradle of Human Race at the North Pole*, 1898; diğeri B. G. Tilak, *The Arctic home of the Vedas*.

Bu kitaplar hakkında yapılan eleştiriler ve Kuzey Kutbu'nun durumu anlatıldıktan sonra, Kuzey Kutbu değil ama Vedic halkının Güney Kutbu'ndan gelmiş olabileceği, çünkü oranın vaktiyle sıcak ve Asya'ya daha yakın olduğu söyleniyor.

24 — *The Vinland Map, Vinland Haritası (Sayfa 230):*

Yazar, bu haritada, Avrupa bölümünün 1436'da yapılmış Andrea Bianco haritasının iyi bir kopyası olduğunu ve doğu bölümünde Japon denizi sahillerinin çok iyi gösterildiğini fark etmiş; bu da küresel projeksiyon ile yapılmış. Haritada üç bölüm doğru; fakat bunların nasıl, ne zaman ve kimin tarafından birleştirildiği bilinmiyor.

25 — *Derek Allan'ın kutuplar hakkında bilgisi (Sayfa 230):*

Buraya, bu şahsın, kitabın yazarına gönderdiği mektuptan bir bölüm konmuş. Derek Allan mektubunda, Finaeus ve Ahmet'in haritasında Amerika'nın kuzey kısmının buzsuz, Marcator'unkinde ise buz altında ol-

duğunu, bu üç haritadaki kutup sahillerini birleştirdiğinde bugünkü sahillerin çıktığını yazıyor ve sonuç olarak bu kısma ait haritaların çeşitli çağlarda yapılmış olacağı varsayımını çıkarıyor. Ayrıca şunlar belirtilmiş:

Miami'de deniz arkeoloğu Dr. J. Mansell Valentine, son zamanlarda Bimini ve Andros adalarının denizi dibinde birçok yapı kalıntıları bulmuş. Bunlar, c. 14 testine göre İÖ. 9 600-10 000 yıllarına tarihlenebiliyor. Bu da dünya kabuğundaki bir felâketi gösteriyor. Antarktik'in buzlanması; And dağlarının, dolayısıyla Titicaca ve Tiahuanacu göllerinin yükselmesi gibi.

Florida kısmı, hiçbir haritada deniz yüzeyinin üstünde görülüyor. Bundan, harita yapanların bu tarihten sonra var olduğu ve haritacıların, bu felâketten sonra dünyanın çeşitli haritalarını yeniden yapmış olacakları sonucu çıkarılıyor.

26 — *Dogan kabilesinin geleneğindeki ileri bilim (Sayfa 230):*

Robert Temple'in, *The Sirius Mystery* (203a) adlı kitabında, Afrika'da Timbuktu yakınında yaşayan Dogan adlı bir kabilenin olağanüstü bilgilere sahip oldukları yazılı. Sirius yıldızının şimdi Sirius B olarak isimlendirilen ve görülmeyen arkadaş yıldızı, onların dinlerinin ve inançlarının merkezi imiş. Yıldızın, yörüngesinde 50 yılda olan devrinden ve evrendeki en ağır nesne olduğundan söz ediyorlar. Aslında o, beyaz, cüce yıldız olarak biliniyormuş. Ölülerinin ruhlarının Sirius yıldızına gittiğine inanıyorlarmış.

Bunlardan başka, ayın kuru ve ölü olduğunu, Satürn'ün halkasını, gezegenlerin Güneş'in etrafında dolaştığını, Saman yolunun uzak yıldızlardan oluştuğunu, Jüpiter'in 4 ayını, kanın kırmızı-beyazdan oluştuğunu biliyorlar ve bu bilgilerin, kendilerine uzaydan gelenler tarafından verildiğine inanıyorlarmış. Tapınaklarındaki kalıntılar, Mısır'ın Predinastik çağ kalıntlarına çok benziyormuş. Hapgood, "Bu bilgileri verenler, bu haritaları yapanlar olabilir", diyor.

En son bölüm olarak Richard W. Strachan tarafından, Ekvatora dayanan trigonometrik projeksiyonla yapılmış Piri Reis haritasının matematiği (Sayfa 232-235).

Çevirenden:

Prof. Hapgood'un teorisini destekleyen yeni bulduğum yazılar:

İsac Asimov, **Hey Alaska, here we came**, December 1982, s. 14-16

Bu yazıda, "Gök ya da yerle ilgili, bir deprem gibi, kuyruklu yıldız yaklaşması gibi veya gezegenlerle ilgili bir olay olduğunda, Kaliforniya denize gidecek", deniyormuş. Asimov, bunun olamayacağını anlatırken şunları belirtmiş:

Milyonlarca yıl önce Antarktika güney Afrika ile birleşmiş ve bu yüzden de iklimi ılıman imiş. Antarktika topraklarında bulunan, kara ve suda yaşayan kurbağa, kertenkele gibi hayvanların fosilleri ile kömür yatakları bunu kanıtıyormuş. Bu kıta, yavaş yavaş güneye ayrılmış ve bugün bulunduğu Güney Kutbu'na gelerek, birkaç mil kalınlığında buzlar altında kalmış. Yazılana göre, yakın zamanda Kaliforniya batmayacak ama bundan 40 milyon yıl sonra güney Alaska sahillerine doğru kayacak ve oradan belki Hindistan gibi Asya'yla birleşecekmiş.

Arthur Clark, **Galaciers in Arabia**, Aramco World Magazin, January, February 1987, s. 29-33.

Bu yazıya göre, Aramco şirketinin 55 kişilik jeologlar grubu, Suudi Arabistan'a giderek daha önce bulunduğu söylenen buzul çağından kalma buzul izlerini aramış ve birçok buzul izleri bulmuşlar. Bunlar, Afrika'nın kuzeyinde bulunan buzul izlerine çok benziyormuş. Bu buzullar, çeşitli yönlerden gelerek orayı, biri 420 milyon, diğeri 280 milyon yıl önce olmak üzere, iki defa işgal etmiş. Bunların varsayımına göre, vaktiyle Arabistan yarımadası, Afrika, Hindistan, Madagaskar, Avustralya ve Güney Kutbu birbirine bitişikmiş.

Aydın Sezginer, **Amon Mabedinde Saatlerin Esrarı**, Bilim ve Teknik, Sayı 153 (Ağustos 1980) s. 30.

Mısır'da İÖ. 1408-1372 yıllarında yaşayan Amonhotep III zamanında, Amon tapınağına konulmuş su saartıyla onun biraz kuzetinde Faijin'de güneş saati üzerinde yapılan incelemeler sonucu, günün saatlerinin, buldukları enlemlere uymayacak şekilde işaretlendiği görülmüştür. Bunlara göre, bundan 3500 yıl önce Karnak'ta en uzun gece 13 saat 35 dakika sürüyormuş, bugün ise 12 saat 42 dakika imiş. Ona mukabil en kısa gecenin 10 saat 19 dakika olması lâzım gelirken 11 saat 12 dakika olarak gösteriliyor.

Ünlü bilgin Valikovski, bunun, o zamandan bu zamana dünya ekseninin değişmesinden kaynaklandığını söylüyor.

Valikovski, Mars ve Venüs gezegenlerinin yer çekimi dolayısı ile dünyanın rotasının değiştiğini ileri sürüyor. Bu, büyük bir tepki görüyor, hatta bilgin tehdit ediliyor. Fakat uzay denemelerinde bu teori kısmen doğru kabul edilerek Ansiklopedia Britannica'ya geçiyor.

Allan W. Eckert, *The Hap Theory*, Boston, 1977.

566 sayfa olan bu kitap, konusu itibarıyla Piri Reis haritası etrafında dönen bir roman. Hapgood'un Piri Reis haritası ve diğer haritalar üzerindeki çalışmaları, bunları kanıtlayan örnekler, bilimsel bir şekilde roman haline getirilmiş.

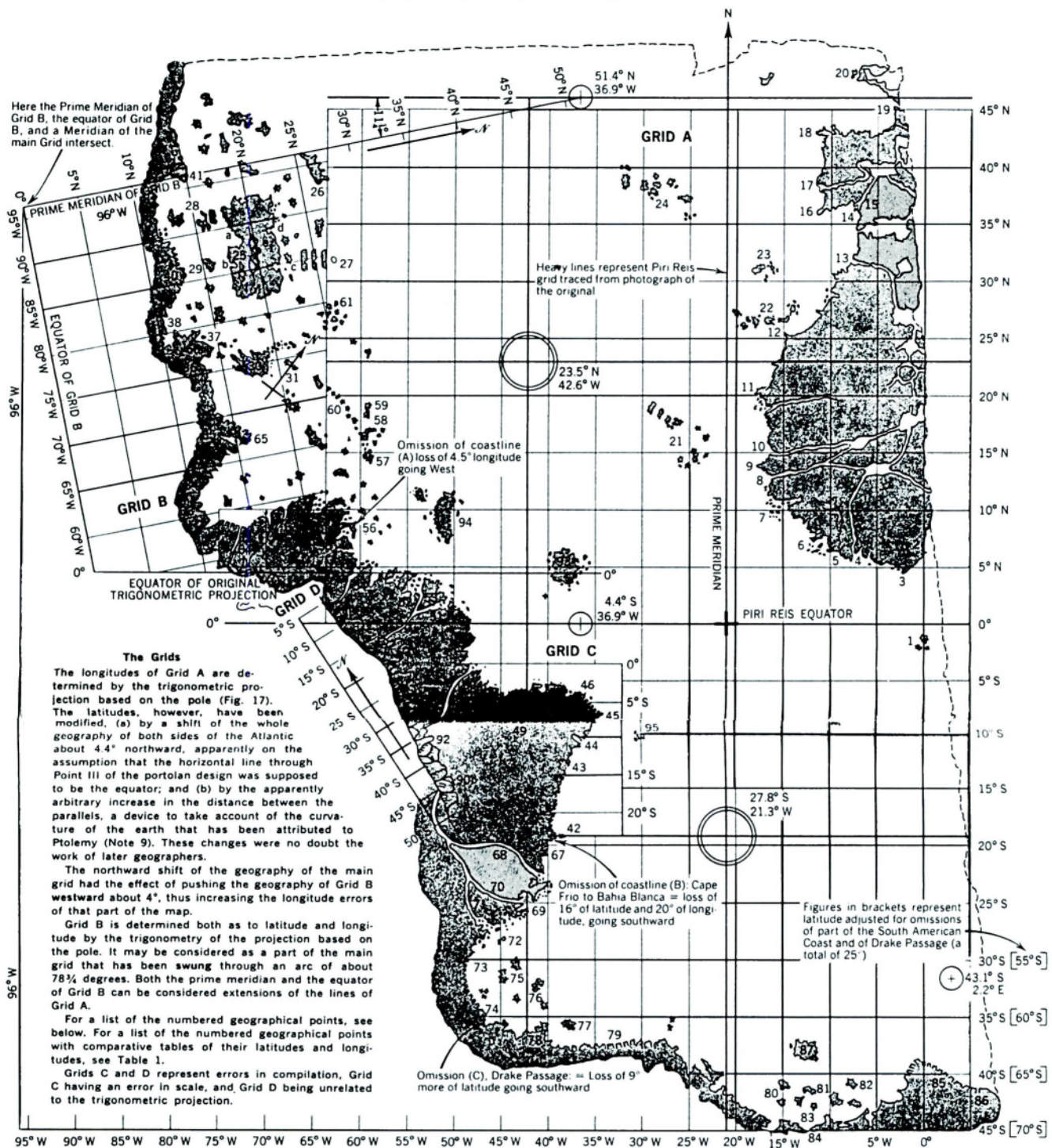
Kitapla, bu haritalara göre ileri sürülen ve bugün bilinmeyen çok eski bir uygarlığın olup olmadığını daha derin araştırmak amacı ile New York'ta 4000 kişilik bir sempozyum hazırlanıyor. Sempozyuma, dünyanın her tarafından bilginler katılıyor. Bilginlerin çoğu, böyle bir uygarlığın var olduğunu kanıtlayıcı örnekler gösteriyor. Buna, az da olsa, karşı çıkanlar da bulunuyor. Sempozyum sonunda, 2992 bilim adamı, böyle bir uygarlığın vaktiyle var olduğunu, ancak yer kabuğu, dolayısıyla iklimdeki değişmeler yüzünden tamamiyle ortadan kalktığını; eldeki verilere göre de çok yakında yeni bir yok olma çağına girileceğini kabul ediyor. 181 kişi bunu onaylıyor, 543 kişi ise çekimser kalıyor.

Sempozyumun arkasından, Amerika başkanı, bütün dünyaya ulaşan bir televizyon konuşması yapıyor. Bunda çok yakında bütün dünyayı kaplayacak bir felâketin gelip bütün uygarlığımızı yok edeceğini, bunun için çok acil önlemler alınması gerektiğini açıklıyor. Dünyada, bu felâketten kurtulma imkânı olabilecek yerler saptanmış. Bunlardan biri Kenya'da Nqaiia şehri civarı, ikicisi Antarktika'da Küçük Amerika denilen yer, üçüncüsü Alaska'da Barrow noktası, dördüncüsü Filipinler'de bir dağ ve beşincisi uzayda bir uydu. Oralarda yapılacak çok büyük ve son derece sağlam depolara, bütün milletlerin bilim, sanat, edebiyat, örf ve adetlerine ait ne kadar bilgi varsa mikrofilm halinde konacak. Bunlara milyonlarca insan bile sığabilecek. Kenya'da böyle bir yer yapılmaya başlanmış. Uzay için de hazırlıklar tamamlanmış. Başkan, bu projenin geliştirilebilmesi için bütün milletleri maddi ve manevî yardıma çağırıyor. Konuşmanın sonun-

da başkan, Türkiye devleti ve halkından, bürokratik nedenlerden izin alınması uzayacak olan (Atlantisi gösteren) çok eski üç haritayı ülkelerinden kaçırdıkları için özür diliyor. Onları, kendileri için çok değerli olan Amerika özgürlük belgesi ile anayasalarını Kenya'daki depoya yerleştirmek amacı ile kaçırmak zorunda kaldıklarını söylüyor.

THE PIRI REIS MAP OF 1513
 IN ALL THE WORLD THERE IS NO OTHER MAP LIKE THIS MAP—PIRI RE'IS

Muzzez İmriyi Çig

1. Annobon Islands	21. Cape Verde Islands	34. Essequibo River	53. Island of Marajo	73. Bahia Grande
2. Cavally River	22. The Canary Islands	35. Orinoco River	54. Essequibo (Demarara) River	74. Cape San Diego (near the Horn)
3. Cape Palmas	23. Madeira Islands	36. Gulf of Venezuela	55. Mouths of the Orinoco	75. Falkland Islands
4. St. Paul River	24. The Azores	37. Pt. Gallinas	56. Peninsula of Paria	76. The South Shetlands
5. Mano River	25. Cuba	38. Magdalena River	57. Martinique	77. South Georgia
6. Freetown	(a) Gulf of Guacanayabo	39. Gulf of Uraba	58. Guadaloupe	78. The Palmer Peninsula
7. Bijagos Islands	(b) Guantanamo Bay	40. Honduras (Cape Gracias a Dios)	59. Antigua	79. The Weddell Sea
8. Gambia River	(c) Bahia de Nipe	41. Yucatan	60. Leeward Islands	80. Mt. Ropke, Queen Maud Land
9. Dakar	(d) Bahia de la Gloria	42. Cape Frio	61. Virgin Islands	81. The Regula Range
10. Senegal River	(e) Camaguey Mountains	43. Salvador	62. Gulf of Venezuela	82. Muhlig-Hofmann Mountains
11. Cape Blanc	(f) Sierra Maestra Mountains	44. San Francisco River	63. Magdalena River	83. Penck Trough
12. Cape Juby	26. Andros Island	45. Recife (Pernambuco)	64. Atrato River	84. Neumeyer Escarpment
13. Sebu River	27. San Salvador (Watling)	46. Cape Sao Rocque	65. Honduras (Cape Gracias a Dios)	85. Drygalski Mountains
14. Gibraltar	28. Isle of Pines	47. Rio Parahyba	66. Yucatan	86. Vorposten Peak
15. Guadalquivir River	29. Jamaica	48. Bahia Sao Marcos	67. Bahia Blanca	87. Boreas, Passat Nunataks
16. Cape St. Vincent	30. Hispaniola	49. Serras de Gurupi, de Desordam, de Negro	68. Rio Colorado	90a, b Andes Mountains
17. Tagus River	31. Puerto Rico (Santo Domingo, Haiti)	50. The Amazon (No. 1)	69. Gulf of San Mathias	91. Peninsula of Paracas
18. Cape Finisterre	32. Rio Moroni	51. The Amazon (No. 2) Para River	70. Rio Negro (Argentina)	92. Valparaiso
19. Gironde River	33. Corantijn River	52. The Amazon (No. 2) western mouth	71. Rio Chubus	93. Equatorial Island
20. Brest			72. Gulf of San Gorge	94. 'Antilia' according to Piri Re'is
				95. Fernando da Naronha

BARTHOLOMAEUS GEORGIEVIÇ'İN TÜRKLER HAKKINDAKİ "DE TURCARUM RITU ET CAERMONIIS" (1544) ADLI YAZISI VE TÜRKÇE TERCÜMESİ

Dr. N. MELEK AKSULU

Bartholomaeus Georgievic, daha 16 yaşlarında bir delikanlıyken, Mohaç seferi (29. Ağustos 1526) esnasında Türkler tarafından esir alınmış ve yazılarından anlaşılacağı üzere, 13 yıl Türklerin esareti altında kalmıştır¹.

Georgievic'in 1505-1510 yılları arasında doğduğu ve 1566 yılında öldüğü tahmin edilmektedir. Yazılarında kendisini Macar veya Sırp asıllı olarak tanıtır.

Georgievic, 1544'de ilk kitapçığı olan *De Turcarum ritu et caeremoniis* (De ritu²) ve *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium christianorum*³u ve yine aynı sene *De ritibus et differentiis Graecorum et Armenorum*⁴u yayımlar. Bundan başka, 1545'de Türklerle karşı savaşa davet eden yazısı *Exhortatio contra Turcas*⁵ ve Türklerin gelecekteki çöküşünü anlatan Türkçe metnin tercümesi olan *Prognoma sive praesagium Mehemetanorum*⁶ adlı yazılarını yayımlar. *Pro fide christiana cum Turca disputationis habitae*⁷ adlı yazısında da, 29 Mayıs 1547'de Grosswardein şehrindeki bir Türk dervişiyile (Derviş Çelebi) yaptığı dinî tartışmasını anlatır.

Georgievic, bu yazılarını (*De ritibus et differentiis Graecorum et Armenorum* hariç) ileriki senelerde birkaç defa tekrar yayımlar. Ancak bunları tekrar yayımlarken, bazen bunlar üzerinde ufak tefek değişiklikler yapmış ve ya birkaç yazısını birarada toplayıp tek bir kitapçık halinde bastırmıştır⁸.

¹ bk. N.Melek Aksulu, *Die Türkerschrift 'De Turcarum ritu et caeremoniis' (1544) des Bartholomaeus Georgievic und ihre beiden deutschen Übersetzungen von 1545*, (Doktora Tezi) Ankara Üni. Sosyal Bilimler Esnt., Ankara 1989, s. 20-23.

² bk. N.M.Aksulu, *a.g.e.*, s. 67-104.

³ bk. N.M.Aksulu, *a.g.e.*, s. 111-119.

⁴ bk. N.M.Aksulu, *a.g.e.*, s. 24, 26-44.

⁵ bk. N.M.Aksulu, *a.g.e.*, s. 119-124.

⁶ bk. N.M.Aksulu, *a.g.e.*, s. 132-136.

⁷ bk. N.M.Aksulu, *a.g.e.*, s. 124-132.

⁸ bk. Franz Kdric, *Bartholomaeus Gjorgjevic*, MUSEION Mitteilungen II. c., Wien-Prag-Leipzig 1920, s. 19-22.

Georgieviç'in bu yazıları, 16. ve 17. yüzyıl Avrupasında gerçekten çok tutunmuştur. Hattâ Latince yazdığı bu yazılar, Avrupanın dört bir köşesinde çeşitli dillere tercüme edilmiştir.

Yazar, *De ritu* adlı eserini 1545, 1548, 1552, 1553 ve 1555 yıllarında tekrar bastırır. Ayrıca bu yazının Flamenkçeye (1544), Almancaya (1545'de birbirinden habersiz olarak iki Alman tarafından tercüme edilmiştir⁹, 1558, 1560, 1584), Lehçeye (1548, 1628), Fransızcaya (1545, 1600), İtalyancaya (1548, 1573, 1582), Çekçeye (1567), İngilizçeye (1570) tercümeleri mevcuttur.

De ritu adlı yazısında Georgieviç okuyucularına Türkler hakkında kısa bir rapor sunmaktadır. Yazısını üç temel konu etrafında toplar: din, ordu ve Türklerin günlük yaşayışları. Kitapçığın son bölümünde kısa bir Türkçe- Latince sözlük ilâve edilmiştir. Bunun, Avrupa'da basılan ilk Türkçe sözlük olduğu tahmin edilmektedir. Buna ilâveten bir de, Türkçe selâmlama şekilleri, rakamlar, dil bilgisi kuralları ve bir Türkle bir Hristiyan arasında geçen kısa bir diyalog vardır¹⁰.

Daha yazısının başında, bu kitapçığı, başka yazarların etkisi altında kalmadan kendi bilgi ve gözlemlerine dayanarak yazdığını vurgulamaktadır¹¹. Bu tür yazılar genellikle günlük türüne girer. 15.-16./17. yüzyıllarda yazılan Türkler hakkındaki yazıların çoğu günlük veya seyahatname türündendir. Yani yazar, bu tür yazılarda anlatımı boyunca kendisini gizlemez ve kendisini katmaktan çekinmez. Zaten Hümanizm akımının hüküm sürdüğü 16. yüzyılda, insan (homo) unsuru ön plana geçtiğinden olacak ki, kendi bilgi ve gözlemlerini anlatan yazılar epey artmıştır. Halbuki Georgieviç, kendi bilgi ve gözlemlerine dayanarak yazdığı *De ritu*'da mümkün olduğunca kendisini soyutlamak istemiştir. Böylece bu yazı günlük türünden uzaklaşıp daha çok bir rapor havasına bürünmektedir. Dernschwam, Schweigger ve Busbecq gibi kendi çağdaş yazarlara kıyasla, Georgieviç *De ritu* adlı yazısında oldukça soğuk ve donuk bir anlatım tarzı kullanmıştır. Fakat bu anlatım tarzı onu kısmen olumlu yönde etkilemiş olabilir. Meselâ kendisi Türk dostu olmadığı halde, Türklerin birçok

⁹ bk. N.M.Aksulu, *a.g.e.*, s. 13-14-143-158.

¹⁰ bk. W.Heffening, *Die türkischen Transkriptionstexte des B. Georgievits*, DMG, Leipzig 1942.

¹¹ Bartholomaeus Georgieviç, *De Turcarum ritu et caeremoniis*, Antwerpen 1544, s. 3a-3b: "nihilque mutuabor ab aliis scriptribused summa fide, quod coram vidi, et longo asu dici, pro ingenij mei tenuitate summissem et modeste describam."

olumlu iyi yönlerini gizlememiştir: Türk ordusunun disiplini ve kahramanlığı; Türklerin soğukluğa, açlığa ve susuzluğa karşı dayanma güçleri; Türklerin Hristiyanları mahkemede kendilerinden ayrı tutmamaları ve eşit davranmaları; avcılıktaki ustalıkları; insanlara karşı olduğu gibi hayvanlara karşı da iyilikte bulunmakta olmaları; okullarda kız çocuklarına da eğitim fırsatı vermeleri; fakirlere ve yolculara yardım amacıyla yapılan hayır kurumları; Türk yemeklerinin lezzetli oluşu ve bol meyva sebze yetiştirmeleri gibi...

Georgievic'in Türkler hakkındaki olumsuz düşünceleri en çok dinî konularda ağırlık kazanmaktadır. Meselâ, Türk din adamların bilgisizlikleri; Türklerin inanç sebebiyle değil de sadece ticarî amaçla hacca gitmeleri gibi. Bundan başka, Georgievic bir de kendi ülkesindeki el sanatları ustalarını Türkiyedekilerle kıyaslar ve Türkleri bu konuda oldukça yeteneksiz bulur. Türklerin, Hristiyan esirlere karşı, özellikle kadın esirlere karşı zalimce tutumları ve Türkiye'de yaşayan gayrimüslim ailelerin erkek çocuklarını alıp götürmeleri de Georgievic'in Türkler hakkındaki olumsuz izlenimlerindedir.

Türkler hakkındaki bu yazının son bölümünde, Georgievic bundan önce takındığı oldukça tarafsız sayılan tutumunu terk edip, Müslümanlara ve Hz. Muhammed'e karşı duyduğu nefretini dile getirir. Böylece, Türklerin iyi yönleri hakkında yazdıklarını bir kalemde silmiş oluyor. Ancak Georgievic, bu yazının sonraki baskılarında isabetli bir kararla bu kısmı çıkartır, zira bu paragraf yazının kalitesini bozmakta ve tarafsızlığına gölge düşürmektedir, ayrıca eserin anlatımı içinde bir bütünlük sağlayamamaktadır.

Yazar, haliyle bir Avrupalıya ilginç gelen konulara değinmiştir. Bazen de Türkleri Avrupalılarla kıyaslamıştır. Bir takım Türk veya İslamiyete dayalı tabirleri Hristiyanlığa veya Antik anlayış çerçevesi içine uydurmaya çalışması tabii ki bazı yanlışlara sebep olmaktadır; meselâ Gorgievic (birçok Avrupalı gibi) Türklerin Ramazan Bayramını Paskalya olarak, "Nefes-öğlü"nu da Kutsal Ruhun oğlu¹² olarak nitelemektedir. Ayrıca Antik kültüründen gelen "Tanrıça" deyimini birkaç defa kullanmıştır: Aşık için Aşk Tanrıçası, Nasip için Kader Tanrıçası¹³ gibi.

Georgievic başka yanlışlara da düşmüştür. 25. bölümde yazar, Türklerin, vücudun belirli yerlerinde bulunan kılları aldıklarını ve eğer

¹² bk. N.Melek Aksulu, *a.g.e.*, s. 93-97.

¹³ bk. N.M.Aksulu, *a.g.e.*, s. 91-92.

oradaki kıllar temizlenmeden camiye girerlerse o zaman ceza olarak ateşe atıldıklarından bahseder. Georgievic, bu "ateşe atılmak" tabirini dünyevî anlamda ele almıştır. Halbuki İslamiyette, Avrupa'da o zamanlar alışagelmış olan "insanları yakarak cezalandırma geleneği" hiç birzaman uygulanmamıştır¹⁴. Burada "ateş" kelimesiyle esasında "Cehennem ateşi" kastedildiğini herhalde Georgievic aklına getirememiş olmalıdır.

Osmanlıların ceza hukuku, eskiden beri Avrupalıların ilgisini büyük çapta çekmiştir. Avrupada 16.-17. yüzyıllarda yazılan Türkler hakkındaki yazıların hemen hemen hepsinde bu konuya değinilir, buna ait ilginç gözlemler dile getirilir¹⁵. Georgievic de, 26. bölümde, bu tür gözlemlerini okuyucularına nakletmektedir.

Georgievic özellikle askerî konularda iyi gözlemci olup, okuyucularına geniş çapta bilgi vermeye çalışmaktadır. Ancak dinî konularda oldukça ön yargılı tutum içerisindedir ve bundan dolayı da gözlemleri epey eksik kalabilmekte veya yanılırlara düşmektedir. Daha kitabın başlarında, Hz. Muhammed hakkında okuyuculara yanlış bilgi vermektedir. Ne gariptir ki, Hac'dan ve Mekke'den bahsederken de, Kâbe'den hiç söz etmez. Onun yerine, camiinin kubbesinden aşağı sarkıtılan, altından olan bir ayakkabıdan bahseder. Buradan anlaşılıyor ki, Georgievic Müslümanların hacları hakkında yanlış ve eksik bilgi edinmiştir. Ayrıca, kurbandan söz ederken, adak niyetine kurban edilen hayvanlardan bahseder, ancak kurbanla ilgili bu bölümde, Kurban Bayramından ve gerçek anlamda müslümanlıkdaki kurban kesme olayından söz etmez. Oruç vakitleri hakkında da - birçok Avrupalı gibi- okuyucularına yanlış bilgi verir.

Georgievic'in üzerinde hiç durmadığı bir konu da Osmanlı sanatıdır; yani Osmanlılardaki mimarî eserler (camiiler, köprüler v.s.), dokumacılık (halı, kilim), minyatür, çini gibi. Fakat yazarın bu konuya hiç değinmemiş olması çok olağandır. Zira Türkiye'ye bir esir olarak gelmişti ve bir turist gibi etrafı dolaşıp sanat eserleriyle ilgilenecek ne maddî ne de manevî imkâna sahipti.

Georgievic'in Türklerle ilgili bu yazısı oldukça kısa, ama muhteva yönünden oldukça zengin sayılır. Herhalde bütün Avrupa'da bu kadar çok ilgi görmesinin sebebi işte bu olsa gerek!

¹⁴ bk. Franz Taeschner, Georgios Gemistos Plethon. Anhang. Über einige Falle von Ketzerverbrennung bei den Osmanen in: *Der Islam*, c. 18, Berlin -Leipzig 1929-31, s. 241.

¹⁵ Adam Wenner, Tagebuch der Kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstantinopel 1616-1618, *Veröffentlichungen des Finnisch-Urgischen Seminars an der Universität München*, serie C.. c. 16.

Georgieviç ve eseri hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, bu eserin Türkçe tercümesini sunmak istiyorum. Bu tercüme doğrudan doğruya orijinal olan Latince metinden değil de, Prof. Dr. Wilfried Buch'un Almanca tercümesinden Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak orijinal metinde mevcut olan yazarın ithaf yazısı ve son bölümde bulunan Türkçe-Latince sözlük, Türkçe selâmlama şekilleri, bir Türkle bir Hristiyan arasında geçen diyalog ve dil bilgisi kuralları tercüme edilmemiştir.

DE TURCARUM RITU ET CAEREMONIIS (ANTVERPEN 1544)'İN TÜRKÇE TERCÜMESİ:

Türklerin İbadetleri ve Dinî Törenleri Hakkında,

13 yıl boyunca Türklerin esareti altında bulunan ve herşeyi kendi edindiği tecrübeleriyle öğrenen Macar asıllı bir Kudüs hacısı, yazar Bartholomaeus Georgievits.

İlave olarak, İranlılara¹⁶ ait birçok konuşma tarzları, sayılar, selâmlamalar ve cevaplar.

(1) Türklerin menşei hakkında

Birinci Bölüm

Ermenî tarihçilerine göre, Türkler "İsmailî" denilen Skythien soyundan, yani İsmail halkından gelmektedirler. Ermenî tarihçileri, askerleri tarafından hainlikle ve adaletsizlikle suçlanan Ermeni kralın bir komutanı, Türkleri Hazer dağından ve Kafkasya geçitlerinden geçirdiğini anlatmaktadırlar.

Türklerin menşei hakkında daha geniş yer vermek istemiyorum. Bunun yerine, bu halkın dinî merasimlerdeki geleneklerinden, evde ve ordu da kurdukları düzenden bahsetmek istiyorum.

Bütün bunları başka yazarların eserlerinden almadan, kendi gördüklerimi ve uzun sürede edindiğim tecrübelerden öğrendiklerimi sadıkane bir biçimde, kısa ve öz olarak aklımın yettiğince yazacağım.

(2) Mehemmet'in menşei hakkında

Mehemmed'in (bizimkiler Machomet olarak bilir) menşei hakkında büyük şüpheler vardır ve onun bir İranlı mı yoksa bir Arap mı olduğu hususunda yeterince bilgi yoktur. Osmanlıların Şah veya Sultan diye ad-

¹⁶ Yazar, İranlılarla Türkleri birbiriyle karıştırmaktadır.

landırdıkları kraliyet soyundan gelen bir İsmailî olduğu düşüncesi en doğrusu olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Mehemed'in doğduğu sırada beş bin kadar putun düşüp kırıldığı söylenilmektedir. Bu mucizevî olay ya bizim acizliğimizin işaretidir, ya da bizim mahvolmamızdan çıkan uydurma bir söylentidir.

(3) İbadethaneleri hakkında

Türklerin, büyük masraflarla inşa edilen muhteşem ibadethaneleri vardır. Türkler kendi dillerinde buna "Mescit" demektirler. Bu ibadethanelerin içinde hiç bir resim yoktur, sadece Arapça olan şu yazıyı gördüm: "La illah ilellah, Mehemed Irretsul allah, tanre bir peygamber hak". Bunun karşılığı şudur: Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur, Mehemed onun elçisidir, Yaratan tek ve peygamberler eşittir¹⁷. Bundan başka bir de şu sözler mevcuttur: "Fıla galib ilellah". Anlamı şudur: Allah kadar kimse güçlü olamaz. Ayrıca ibadethanelerin içerisinde yağla yakılan bir çok lambalar vardır ve içerisi tamamıyla beyaza boyanmıştır. Zemin şayak ile kaplanmıştır ve yukarıdan duvar halılarıyla bezenmiştir. İbadethanenin yanında şaşırtıcı yükseklikte bir kule vardır. İbadet vakti geldiğinde, kuleye onların imamları çıkar ve parmaklarıyla kulaklarını tıkayarak yüksek sesle "Allah Hechber" sözünü üç defa tekrar eder. Bunun anlamı: Tanrı tektir, gerçektir. Bunu duyanlar, eşraftan olsun, avare avare dolaşanlar olsun, ibadetten yükümlü olan herkes bir araya gelirler. İmam kuleden aşağı iner ve onlarla birlikte dua eder. Bunu, vazifesi gereği günde beş defa gündüz ve gece boyunca yapması gerekir.

Dua etmesi gereken herkes, ellerini, ayaklarını ve ayıp yerlerini yıkar. Sonra da üç defa başlarına su sıçratırlar ve şu sözleri söylerler: "Elhemdu lillahi". Anlamı: Allah'a hamd olsun. Sonra ayakabılarını - buna "paşmak" derler - çıkarırlar ve ibadethanenin kapısının önünde bırakıp içeri girerler. Bazıları yalınayak, bazıları da temiz ayakkabılarıyla girerler. Buna "mes" denilmektedir. Bunlarla (kirli) yere basmamaktadırlar.

Kadınlar hiçbir zaman erkeklerle biraraya gelmezler. Erkeklerin onları görüp duyamayacağı, kendilerine ait özel yerleri vardır. Kadınlar ibadethaneye çok ender giderler; meselâ Paskalya ve "Cuma günü".

Gece saat dokuzdan onikiye kadar, yani gece yarısına kadar dua ederler. Dua etmeleri esnasında vücutlarını devamlı hareket ettirirler ve

¹⁷ Georgievic "Peygamber hak" sözünü yanlış anlamış.

yüksek sesle bağırırlar, öyle ki, sonunda fiziksel ve ruhsal açıdan bitkin bir hale gelerek yere kapanırlar.

Eğer kadınlardan biri ibadetten sonra kendisinin gebe kaldığına inanırsa, o zaman kutsal Ruhun inayetiyle gebe olduğunu düşünür. Doğan çocuğa da kendi dillerinde "Nefesoğlu" derler, yani ruhun veya kutsal ruhun oğulları anlamını taşır. Bütün bunlar, bana kadınların hizmetçileri tarafından anlatıldı. Buna bizzat kendim şahit olmadım ve zaten erkeklerin, bu tür şamatalar esnasında, kadınların içinde bulunmaları imkânsızdır.

Erkeklerin ibadetlerinde (efendimle birlikte) sık sık bulundum. Töreleri şudur: ibadetleri esnasında şapkalarını (kendi dillerinde "takke" derler) çıkartmazlar, sadece parmak uçlarıyla hafifçe sanki şapkalarını yukarı kaldıracaklarmış gibi dokunurlar ve sonra dizlerinin üzerine çöküp yeri birkaç kez öperler. Dinî törenleri esnasında bir Hristiyanın bulunmasını doğru karşılamazlar. Düşüncelerine göre, bu pis insanlar (öyle diyorlar) ibadet yerlerini kirletmektedirler. Gerçekten de Hristiyanlar, onların âdetlerinde alışa geldiği gibi sık sık yıkanmazlar.

İmam, va'z kürsüsüne çıkarak iki saat kadar vaaz eder ve tören bittikten sonra da iki erkek çocuğu kürsüye çıkar ve orada ilahî söyler. Bu da sona erdikten sonra, imam oradaki insanlarla birlikte meyuz bir sesle ilahî söylemeye başlar, bu esnada bedenini her iki yana doğru hareket ettirir ve "La illah ilelah" der. Allah'tan başka illâh yoktur anlamına gelir. Bu, takriben yarım saat sürer. İlâhî okuyarak ve va'z vererek geçen bu dua ve tören, her gün yapılmamaktadır, sadece oruç tutma günlerinde ve merasimlerde, ayrıca perşembe gecelerinde saat dokuzla oniki arasında yapılır. Cuma günleri (o gün Mehmed'in doğduğunu söylemektedirler) onlara göre manevi değer taşır.

(4) Oruçları hakkında

Kendi dillerinde "oruç" diye adlandırdıkları günleri vardır. Her yıl bir ay ve bir hafta kadar oruç tutarlar, fakat her yıl değişik zamanlarda oruç tutarlar; meselâ bu yıl ocak ayında oruç tutarlarsa, gelecek yıl da şubat ayında oruç tutarlar ve böylece devam eder; öyle ki, 12 sene içerisinde bir sene ve 12 hafta tanrıya olan farzlarını yerine getirirler.

Oruç esnasında gündüzleri hiçbir şey içmezler, ne su içerler ne de ekmek yerler. Yıldızlar belirlendiği vakit, arzu ettikleri herşeyden yiyebilirler, ancak boğularak öldürülmüş hayvan ve domuz eti yemeleri yasaktır. Boğularak öldürülen hayvana "murdar" derler. Bu, leş veya temiz olma-

yan bir şey anlamına gelir. Oruç tutmaları bittikten sonra, Paskalya'yı büyük bir törenle üç gün boyunca kutlarlar. Buna kendi dillerinde "bayram" derler.

Parmak ve ayak tırnaklarına özel bir merhem sürerler. Buna "kına" derler. Bu merhem tırnakları kırmızıya boyar. Aynı sıvıyla atların kuyruklarını ve nallarını da boyarlar. Bu boya uzun süre kalıcıdır ve bu ne yıkamakla çıkar ne de ovalamakla. Bu rengin gitmesi için ancak kökünden yeni tırnağın çıkması gerekir. Sanki tekrar tekrar boyarlarmış gibi görünüyor, fakat eldeki boyayı ancak sık sık yıkayarak çıkarmak mümkündür. Kadınlar bu boya ile sadece tırnaklarını değil, ellerini ve ayaklarını da boyarlar.

(5) Sünnetleri hakkında

Kendi dillerinde "sünnet" derler. Erkek çocuk, yahudilerde olduğu gibi, daha henüz sekiz günlükken sünnet edilmeyip, konuşabildiği (dua edebildiği) zaman, yedi veya sekiz yaşını doldurduğunda sünnet edilir. Zira, kendilerine göre mukades sayılan, iman ettiğine dair sözleri - daha önce bahsettiğimiz ibadethanelerinde yazılı olan sözleri - sünnet edilmeden önce, çocuğun işaret parmağını kaldırarak söylemesi gerekir. Çocuk, sünnet olması için ibadethaneye götürülmez, ebeveyleerin evinde sünnet edilir.

Bu tür törenlere çok sık şahit olmuşumdur. Tören şöyle olmaktadır: Öncelikle arkadaşlarını çağırırlar ve onlara çok lezzetli yiyecekler hazırlanır. Yiyebilecekleri, yasaklanmamış her çeşit et pişirilir. Zenginler genellikle sığır keserler. Bu sığırın derisi yüzülür ve içi temizlenir ve sonra içine bir koyun konulur. Koyunun içine de bir tavuk. Tavuğun içine de bir yumurta. O günün şerefine bunların hepsi kızartılıp yenilir. Doktor, vazifesi gereği, çocuğun erkeklik organının baş kısmındaki üst deriyi küçük bir kıskaçla yakalar. Çocuğun korkusu geçsin diye, doktor onu ertesi gün sünnet etmek istediğini söyler ve oradan ayrılır. Kısa bir süre sonra, hazırlıklar için gerekli birşeyi unutmuş gibi yapıp, geri döner ve hiç beklenilmeyen bir anda deriyi keser. Yaranın üzerine biraz tuz ve ayva¹⁸ koyar. Böylece çocuğa "müslüman", yani sünnetli denilir.

Fakat çocuğa sünnet edildiği gün değil de, doğar doğmaz isim takılır. Kraloğullarının isimleri özellikle şunlardır, meselâ: Salomon anlamında

¹⁸ Georgievic "mali cotonei" (ayva) kelimesini "cotonum" (pamuk) kelimesiyle karıştırmıştır. Daha sonraki baskılarında bu hatasını düzeltmiştir.

olan "Süleyman", barışın prensi anlamında olan "Sultan Selim", istenilen bey anlamında olan "Murat bey" ve "Mustafa" v.s. Prens çocuklarının isimleri: "Pirin", "Hayradun", "Haydar", "İbrahim". Daha alt seviyedeki beylerin, yani "Sipahi", "Çavuş" ve "Eminler" in isimleri: "Bayram", "Memmi", "Mehmet", "Ali", "Ahmet Çelebi", "Beyazıt", "Harun", "Hüsrev". Ötekilerin isimleri de "Musa", "Yunus", "İskender", "Ferhat", "Ferruh". Tutukluların ve hizmetkârların çocuklarına genellikle hızlı (cesaretli) anlamına gelen "Seremet" adı takılır.

Üç günlük ziyafetten sonra, çocuk büyük bir tantanayla banyoya sokulur. Sonra çocuk tekrar evine getirildiğinde, misafirlerin huzuruna çıkar. Misafirler ona hediye verir: bazıları ipekten elbise, bazıları gümüşten bardak, bazıları para veya at hediye eder. Her misafir kendi kesesine ve arzusuna göre hediye verir.

Kadınlar, müslüman olmaları için sünnet edilmezler, sadece imanlarını tasdikleyen sözü (yukarıda bahsi olmuştu) söylemeleri yeter.

Bir Hristiyan kendi arzusıyla Muhammed'i kabul eder ve kendisini sünnet ettirirse (verdikleri ağır vergi nedeniyle çok sık görülmektedir), o zaman şehrin bütün sokak ve meydanlarında dolaştırılır. Davullar çalınır, hediyeler verilir ve vergiden muaf tutulur. Bu vergiye kendi dillerinde "haraç" derler. Bu amaçla birçok Rum ve Arnavutlar kendilerini sünnet ettirirler.

Fakat eğer biri, bir Müslümanı döver veya ona hakaret ederse veya Mehemed'e dil uzatırsa, o zaman o kişi zorla sünnet edilir (bu duruma, Rumların bir tarikatına mensup bir piskoposun başına geldiğini görmüştüm), fakat ona hiçbir şey hediye edilmez, ancak yine de öteki Müslümanlarda olduğu gibi, vergiden muaf edilir.

(6) Din adamları hakkında

Kendi dillerinde "Talismanlar" olarak adlandırdıkları din adamları, öteki alelade insanlardan ve en yüksek mertebedeki din adamlarından (bizde piskopos olur) da bir farkları yoktur ve fazla bilgi sahibi olmazlar. "Kuran"ı ve "mushaf"ı okuyabilmeleri yeterlidir. Bunları tercüme edebilen kişi oldukça bilgili sayılır. Çünkü Kuran ve musaf Türkçe yazılmamıştır. Mehemed bunları Arapça dilinde nakletmiştir. Başka bir dile tercüme ederek yazmak büyük günah sayılmaktadır.

Dinadamları cemaat tarafından seçilirler, fakat yaptıkları iş karşılığında hükümdarlardan ücret alırlar. Karıları vardır ve öteki insanlar gibi gi-

yinirler. Çok çocuğa sahip olmaları nedeniyle, aldıkları parayla geçinmiyorlarsa, esnaflık yaparlar ve hür insana yakışacak işlerde çalışırlar: okulda ders verirler veya kitap yazarlar. Onlarda matbaacı (ressam) görmedim, ama en iyi şekilde kitap yaparlar. Bazıları terzilik, ayakkabıcılık, veya buna benzer sanatla uğraşırlar.

(7) Okulları hakkında

Eğitimleri için okulları vardır. Bunlara kendi dillerinde “okumayerleri” derler. Öğretmenlere “Hocalar” derler. Bunlar erkek veya kadın olabilir, fakat kadın erkek ayrı yerlerde ders verirler. Erkekler erkek öğrencilere, kadınlar da kızlara ders verirler. Astronomi, felsefe ve edebiyat öğretirler. Öğrenirken berrak bir sesle bağırırlar ve bedenlerini her iki yana sallarlar.

Sanat müzikleri yoktur, fakat şarkılarını muhtelif kurallara göre teşkil ederler: 11 heceli olması gerekiyor. Bunun için misal olarak şu parçayı vermek uygun olur. Bu şarkılara “beyitler” denilir:

“Bir iken beş on eyledim derdumi
Yaradandan istemişem yardumi
Terk eyledum zahmanumi¹⁹ yurdumi²⁰
Neyleyim yenemezsem gönlümü.”

Bunlar, bir tanrıçanın aşk şarkılarıdır. “Aşık” sevgi (aşk) tanrıçası demektir.

(Georgievic sonra yukarıdaki şiirin latince tercümesini verir)

(8) Keşişleri hakkında

Onların keşişleri de vardır. Bunlara “Dervişler” derler. Birbirinden farklı değişik dervişleri vardır. Özellikle birbirinden farklı üç çeşit tarikatları vardır.

İlk tarikata mensup dervişler hiç birşeye sahip değillerdir. Neredeyse tamamıyla çıplak bir vaziyette dolaşırlar, sadece ayıp yerlerini koyun postuyla örterler. Kışın soğuk havalarda da sırtlarını örterler. Yan taraflarını,

¹⁹ Farsçada “zahm”, “bina, saray” anlamındadır. Georgievic de bu kelimeyi “patria” (:vatan) olarak doğru tercüme etmiştir. bk. Heffening, *a.g.e.*, s. 123.

²⁰ bk. Heffening, *a.g.e.*, s. 123. Heffening’e göre, Georgievic “yurdumi” kelimesini lat. “visitatio” olarak tercüme ederek yanlış yapmıştır. Halbuki “yurt” ve “ziyaret” kelimeleri eş anlamlıdır, yani dervişler tekkelerine aynı zamanda “yurt” ya da “ziyaret” de derlerdi.

ayaklarını ve başlarını hiç örtmezler. Türklerden ve Hristiyanlardan para dilenirler. Dilenirken "Allah için" derler. "Maslak" adında bir otu yedikten sonra kendilerinden geçerler, öyle ki kendi göğüs ve kollarını kanatırlar ve sanki hiç acı çekmiyormuş gibi davranırlar. Yanmakta olan bir ağaç mantarı dervişin başına, göğsüne veya ellerine konulup, kül haline gelinceye kadar o orada kalır.

Görmüş olduğum diğer tarikata mensup dervişler ise erkeklik organlarını delip birbuçuk kilo ağırlığında madenî halka geçirirler. Bunu, namuslarını korumak için yaparlar.

Üçüncü tarikat mensupları ise genellikle pek dışarı çıkmazlar, gece gündüz ibadethanede kalırlar. İbadethanenin yanında küçük barakaları bulunur. Elbisesiz, ayakkabısız ve açık başla dolaşırlar, üzerlerine sadece bir gömlek giyerler. Oruç tutarlar ve gelecek şeyler hakkında tanrının onlara bilgi vermesi için gün boyu dua ederler. Eğer hükümdar savaşa çıkmak isterse, o zaman bu dervişlere danışır.

(9) Evlilik akidleri hakkında

Kendi dillerinde "evlenmek" derler ve bu şöyle olur: Evlilik yeminini etmeden birbirlerini alırlar. Erkek kızı çeyizsiz satın alır. (Bu konuda, Romalıların törenlerinden tamamıyla farklıdır, zira Romalılar gelinlerini değil damatlarını satın alırlardı.) Gelinin kendine ait hiçbir mücevheri yoktur. Damadın bütün bunları alması ve ayrıca kayınpederine de istediği parayı ödemesi gerekir.

Genellikle ya kısırlık ya da kötü huylar boşanmaya sebep teşkil eder. Boşanmalarına karar veren bir hakimleri vardır.

Köle olan erkek ve kızlar da evlenebilir, ama doğacak çocukları hep hizmetkâr olarak kalır.

(10) Hac seferleri hakkında

Hac seferine çıkanlara "Hacılar" denilmektedir. Hac seferi, kendilerinin kutsal sayılan Mekke şehrine yapılıdır. Hristiyanlar için Kudüs ne kadar kutsalsa, onlar için de Mekke o kadar kutsaldır. Mehemmed'in orada öldüğü söylenir. Fakat onlar için hacseferi ibadet amacı taşıdığı kadar ticarî amaç da taşır. Mekke'de, ibadethanenin kubbesinde asılı duran "çarık" diye adlandırdıkları altundan ayakkabıya baktıktan sonra, saf ketenden olan kumaşı satın alıp evlerine dönerler ve orada bu kumaşı büyük bir

kârla satarlar. Bazıları, yurtlarına döndüklerinde sokaklarda dolaşarak gelip geçenerlere Allah rızası için su ikram ederler. Ötekiler de normal hayatlarına devam ederler.

(11) Bakım yurtlarının vakıfları hakkında

Her şehirde bakım yurtları vardır. Bunlara kendi dillerinde “İmaret” derler ve bunlar ölen hükümdarlarının vasiyetnameleri uyarınca vakfedilmiştir. Orada fakirlere ve yolculara yemek verilir. Verilen yemek bazen “Pirinç çorbası” dedikleri etli pilav, bazen de “Buğday aşısı” dedikleri, buğdaydan yapılmış bir tür püre. Bu, geleneksel yiyecekleridir. Bunun yanında ayrıca bir de oldukça büyük bir ekmeğe verilir. İçecek olarak suyu tercih ederler. Hiçkimse bu bakım yurtlarında yatamaz ve geceyi geçiremez. Bunun için, bedavadan kalınabilecek başka bir yer yapılmıştır. Oraya kendi dillerinde “Kervansaray” derler. Ancak orada da geceyi yatakta değil, ot ve saman üzerinde geçirirler.

(12) Kurbanları hakkında

Genellikle adak adadıkları zaman, kurbanlık hayvanları kurban ederler. “Kurban” kelimesi, Türkçe ve Arapçada aynıdır. Hasta olduklarında veya sıkıntı veya tehlike içinde bulduklarında kendi imkânları dahilinde, koyun veya sığır adak ederler. Hayvanı, Yahudiler gibi yakarak kurban etmezler. Hayvan kesilir, derisi, başı, bacakları ve etin dörtte biri hocaya, ikinci dörtte biri fakirlere, üçüncü dörtte biri komşulara, geri kalanı ise kurban edenin kendisine kalır ve bunu eş dostlarıyla birlikte yer.

Biri adakta bulunur da, hastalıktan veya bulunduğu tehlikeden kurtulmazsa, o kişi adağını yerine getirmekle yükümlü değildir. Eğer sen bana verirsen, ben de sana vereceğim düşüncesi hakimdir. Bu türde adakta bulunma, Rum ve Ermenilerde ve hristiyanlık inancını taşıyan Asya’daki öteki milletlerde gelenek haline gelmiştir.

(13) Vasiyetnameleri hakkında

Bir Müslüman öleceği vakit bir vasiyet bırakmak istiyorsa, ahabap ve komşularının, yanına gelmesini ister; ölmeden önce, bir bakım evine veya ibadethaneye veya insanların bulunduğu başka kurak bir bölgeye kuyu veya yahutta su kanalı açılması için vasiyette bulunur. Genellikle Allah rızası için (buna “Hayır için” derler) veya kendi vicdanları için (“Gşianitsi”?) vasiyette bulunur.

Bazıları da, tutuklu birini veya satın alınmış bir esiri veya hizmetkârı serbest bırakır. Türk kadınları ise (bunların çoğu bâtila inanır), savaşçılara bol miktarda para verirler, Hristiyanları öldürsünler diye. Böylece ruhlarının huzur içinde olacağına inanırlar. Hükümdarlar ve yüksek mevkide bulunan öteki Beyler, camilerin ve bakım evlerin inşa edilmesini isterler.

(14) Tedfin Merasimleri hakkında

Müslümanlardan bir erkek ölürse, erkekler tarafından; ama eğer bir kadın ölürse, kadınlar tarafından gömülür. Cesedi yıkarlar ve güzel bir ketenli kumaşa sararlar. Sonra onu şehir dışına bir yere gömerler. Şehir içine veya ibadethaneye gömmeyi büyük günah sayarlar. Kaideye göre, en önde dervişler ellerinde büyük mum taşıyarak yürürler, hocalar (din adamları) dervişleri takip eder ve mezarlığa gelinceye kadar şarkı (illahîler) söylerler. Fakir biri öldüyse, cenaze masraflarını ödemek için, ev ev dolaşip para toplanır.

(15) "Türbe" diye adlandırdıkları mezar abidesinin yapısı hakkında

Hükümdara ait bir tabutun (mezar abidesinin) üzerine bir ibadethane inşa edilir. Hükümdarlar, şehrin içerisinde gömülürler. Fakirlerin ve zenginlerin kabirleri yüksek yapılı; takriben kilise mihrabı yüksekliğinde olur. Kabrin üzerinden hiçbir hayvanın atlamaması ve üzerine pislememesi için, yüksek yapılı. Ölünün yakınları, oraya sık sık derin bir üzüntüyle gelirler. Ölünün ruhu için yemek getirirler. Kabrin üzerine ekmek, et, peynir, yumurta ve süt koyarlar. Dokuz gün boyunca süren bu yemek, (tıpkı putperestlerin geleneklerinde görüldüğü gibi) ölünün ruhu içindir. Bu yemeği, fakirler, hattâ göklerdeki kuşlar veya karıncalar yer.

İnançlarına göre, sadakanın kime verildiği önemli değil, ister insana verilsin, isterse hayvana verilsin, tanrı için fark etmez. Önemli olan, verilen sadakanın Allah rızası için verilmesidir. Kafesteki kuşları sırf serbest bırakmak için satın alanları, çok gördüm. Bazıları da Allah rızası için balıklara ekmek atarlar. Bunun için Allahın onları mükâfatlandıracağını inanırlar.

(16) Orduları hakkında. İkinci Bölüm.

"Osmanlı hanedanlarından Hünkâr Sultan Süleyman" diye adlandırdıkları hükümdarları vardır. Bu hükümdarın ilk oğlu şimdi aşağı yukarı yirmiüç yaşındadır. Adı "Mustafa"dır. Bu oğlu, zulüm ve acımasızlıkları-

la öteki kardeşlerini geçmiştir. Hattâ bir an önce hükümdar olmak için, kendi babasını bile öldürmeye teşebbüs edebilir.

Hükümdarın iki emri vardır, bunlara “Sancak Beyi” deniliyor. Bunlardan biri Avrupa topraklarında, öteki de Asya bölgesinde bulunmaktadır. Daha alt mevkiye, bu Beylerin vekili olan “Tımarcılar” vardır. Bunların emri altında askerleri vardır. Savaşta, bu askerler, verilen emri derhal yerine getirmeleri gerekiyor, yoksa asılarak cezaya çarptırılıyor.

“Paşalar” (“baş” olarak tercüme edebiliriz) sayıca çoktur. Daima hükümdarın yanında bulunurlar, çünkü hükümdarların müşaviridirler.

“Silahtarlar” hükümdarları korur, peşinden ayrılmazlar. Ayrıca bir de “Kapıcı Beyler” diye adlandırdıkları hazineدارlar, başvekil sıfatında olan “Beyler” ve vergi karşılığında çocuk veya para toplayan “Eminler”, hafif silah taşıyan “Sipahiler” diye adlandırılan süvariler, ayrıca “Ulaklar” diye adlandırılan birçok haberciler ve ayrıca bundan başkaları da hükümdarı (saray efradını) devamlı takip ederler.

(17) Beylerin²¹ mevkiileri hakkında

Hiç bir Bey, sahip olduğu toprakları veya şehri miras yoluyla elde etmez ve kendisi öldükten sonra da, hükümdarın müsaadesi olmadan bu topraklar çocuklarına kalmaz. Bir Bey belirli bir araziye istediği takdirde, şu işlemler yapılır: Bu topraklardan Bey’in eline ne kadar geçeceği hesaplanır. Türk (hükümdar) bir de, bu gelirle senede ne kadar asker yetiştirebileceğini tespit eder. Böylece Bey de tespit edilen sayıya göre asker yetiştirmesi gerekir. Emir verilir verilmez, Bey, askerleriyle birlikte anında hazır vaziyette bulunması gerekir. Aksi takdirde, Bey bunu kafasıyla ödemesi gerekir. Hastalıktan başka hiç bir mazeret kabul edilmez. Türk (hükümdar) isterse onu azleder. Eğer Bey ölünceye kadar yerinde kalırsa, mirasçıları onun yerine geçebilir, yapılan anlaşmayı sürdürebilirler. Eğer hükümdar buna razı olmazsa, bu durumda o topraklar başka birine devredilir.

Beylerden biri hükümdarla konuşmak isteyince, hükümdara bakmayı yere bakması gerekir, zira hükümdarın yüzüne bakmak yasaktır.

²¹ Georgieviċ esasında “Bey” kelimesini kullanmamıştır: Yüksek mevkiide bulunan kişi, yani prens, dük ayanında olan kişileri kast ediyor.

(18) "Gaziler" in durumu hakkında

"Gaziler" diye adlandırdıkları askerler, iyi eğitilmiş ve tecrübeli savaşçılardır. Düşmana yaptıkları ilk saldırıda, mızraklarını kullanırlar. Kalkan, mızrak ve paladan başka silahları yoktur. Bizimkiler gibi, zırh ve başlık kullanmazlar. Mızrakları kırıldığında, palalarını çıkarırlar ve kendilerini kalkanla korurlar. Erkekçe dövüşürler ve düşmanın başını ve ellerini hedef almaya çalışırlar, düşmanı öldürmek için ellerinden geleni yaparlar. Fakat düşmanı kılıçla sadece yaralamak veya düşmanın atına hedef almak, kendilerince hoş karşılanmaz ve hattâ bu bir alçaklık olarak nitelendirilir.

Bu askerler, hayatlarını ve selâmetlerini "Nasip" veya "sitare"²² dedikleri "Fortuna" (Şans) Tanrıçasına bırakırlar. Bunun hakkında çok meşhur bir atasözleri vardır: "Yazılan gelir başına". Latinceye şöyle tercüme edilebilir: "Scriptura ueniet capiti". Bu atasözünde anlatılmak istenen aşağı yukarı şudur: "İnsanın başına gelecek olanları, "Fortuna" Tanrıçası o kişinin alınına doğar doğmaz yazar. Bundan kaçması imkânsızdır. Yıkılması mümkün olmayan bir kuleye saklansa dahi, alnında yazılı olanlardan kaçması imkânsızdır".

Askerlerin kahramanlıkları, mısralar halinde kroniklerinde dile getirilir. Bu kahramanlık hikâyeleri her yerde okunur ve şarkı halinde söylenir. Erkekler hikâyelerin etkisi altında kalarak, ikbalperestlikleri artar, soğuk kanlılık ve kahramanlık damarları kabarıp. Böylece düşmana karşı erkekçe ve korkusuzca saldırırlar. Kahramanlıkta bulunan askerler iki misli daha fazla ücret alırlar ve bundan böyle hükümdarlarla birlikte savaşa katılması ve silah olarak mızrak, pala, ok ve demirden bir dipçik taşınması gerekir. Bazıları bir de kalkan bulundurur, ama bazıları bulundurmaz. Savaşta ve barışta maaş alırlar.

(19) Piyade askerlerin tanzimi hakkında

Ön sıradaki piyadeleri "Solaklar" oluşturur. Bunlar silah olarak pala, ok ve yay taşıyan okçulardır. "Solaklar", "Yeniçerilerden" daha değişik başlık takarlar.

İkinci kısmı "Yeniçeriler" teşkil eder ve Solaklardaki gibi silahları vardır, ancak ok ve yay yerine oluklu okyay ve balta taşırlar.

²² Bu kelime artık kullanılmıyor. "Şans, kader" anlamındadır. bk. Heffening, *a.g.e.*, s. 62.

Bütün bu askerler, vergi vermekle mükellef Hristiyan ailesinin çocuklarından oluşurlar. Bunlar zorla sünnet edilip, "Saray" denilen yerde eğitilirler. Hristiyanlara karşı bütün güçleriyle savaşır. Aldıkları maaş çok düşüktür. Takriben dört, beş veya altı "Akçe" alırlar. Altmış "Akçe" bir Kron değerindedir. Ata binmeleri yasaktır, eğer binerse ölüm cezasına çarptırılır. Ancak çok hasta oldukları vakit ata binebilirler. Türk ailesinden gelen çocuklar da Yeniçeri olarak yetiştirilir.

Üçüncü piyade alayı "Azaplar" dır. Savaş bitince onların da maaşları kesilir. Bu askerler Türk ailelerin çocuklarıdır. Daha uzun kargı ve palaları vardır. Kırmızı veya başka bir renkte başlık taşırlar. Başlıkları bezden olup, dört sivri ucu vardır, buna "Takke" derler. Giyim ve silah bakımından Yeniçerilere ve Solaklara benzemezler. Bunlar düşmanın atını bıçaklarlar.

Bunlardan başka, bir de Yunan dinine mensup "Vojinikler" denilen bir piyade daha vardır. Bunlar Türkten hiç bir ücret almazlar, fakat buna karşılık vergiden ve onda birinden muaf tutulurlar. Türk hükümdarının atlarına yiyecek vermekle ve onlara bakmakla yükümlüdürler. Bütün bu işleri kendi paralarıyla yaparlar. Savaş zamanında ise, atlara dikkat etmeleri ve ordugâha götürmeleri gerekir.

(20) Türk hükümdarlarının çadırları hakkında.

Türk hükümdarı Konstantinopol'den ayrılıp seferberliğe çıktığında, hükümdarın iki "Çadır"a ihtiyacı olur. Çadırın biri, hükümdarın o anda bulunduğu yere kurulur. Öteki çadır ise, ertesi günkü karargâh yerinde kurulur. Çadır o kadar büyüktür ki, çadırı uzaktan gören kimse, onun bir şehir olduğunu sanır. Yakından bakılınca, bir ordugâh büyüklüğünde görülür. Beylerin çadırı da hükümdarın çadırının etrafına çepeçevre kurulur. Onlardan sonra, süvarilerin çadırları gelir. İki veya üç süvari bir çadırı paylaşırlar. Piyadelerin de çadırları vardır. Dışarıda, açıklıkta, kimse yataamaz.

Ordu yola çıkmak istediği vakit, bir takım arabalar yol kenarından önden gider ve taş atarlar veya sopa dikerler. Böylece karanlıkta da yollarını kolayca bulabilirler. Gece yarısından öğle vaktine kadar, ordu sıra halinde ilerler.

Hükümdar yol boyunca, iki "Paşaları" arasında atın üzerinde gider ve onlarla konuşur. Onların önünde, atların üzerinde "Yeniçeriler" ilerler ve

geceleri fener tutarlar. “Yeniçeriler”i “Çavuşlar” takip eder. Çavuşlar, demirden, her tarafı dikenli bir dipçik taşırlar. Bu dipçikle, hükümdara ok veya taş atılmasını engellemek amacıyla, etrafta bulunan insanları uzaklaştırırlar.

Çavuşlardan sonra, Hassa muhafızları olan “Silahtarlar” ilerler. Bunlar sayıca çoktur. Bunların aralarında, içinde erkek çocukların bulunduğu, birçok araba ilerler. Bu oğlanlar, Türk’ün kendisini veya onun Beylerini eğlendirmek amacıyla bulunurlar. Süvari, piyade askerleri ve değişik insan topluluğundan oluşan bu büyük ordunun önünden, yukarıda bahsi geçen Beyler atın üzerinde ilerler.

(21) Beraberinde götürdükleri hayvanlar hakkında

Arkalarında çok sayıda deve, katır, at (arada bir “fil”) ilerler. Bunlar, erzak, çadır ve buna benzer ordu ihtiyaçlarını taşırlar. Hükümdara ait çadırın kurulduğu yerde, tıpkı şehirdeki gibi, herşeyin belli bir düzene girmesi gerekir.

Çadırın etrafında terzi, fırıncı, kasap ve değişik türde etli yemekler pişiren ahçı bulunur. Taze et bulamadıkları vakit, erzak olarak beraberinde getirdikleri ekme, peksimet, “Pastırma” diye adlandırdıkları kuru et, peynir ve kesilmiş sütün peynir kısmı alırlar. Türkler açlığa, susuzluğa, soğuğa ve hertürlü zorluklara karşı dayanıklıdırlar.

Şehirlerde pek yaşamazlar. Genellikle tarlada, pınar veya samanlığın yanına kurulan çadırlarda yaşarlar. Kendilerinden çok, hayvanlarını düşünürler. Kendileri az yiyeceklerle yetinirler. Kesilmiş süttten oluşan peyniri suyla karıştırıp içine ekmeği batırarak yemek, onlara kâfi geliyor. Evet, kalfa gibi, beyi de bununla yetinmesini biliyor.

Geceleri her taraf o kadar çok sessiz olur ki, bir esir kaçtığı takdirde bile, peşinden koşamazlar, yeter ki sessizlik bozulmasın, bağırılıp çağırılmasın. Gürültü yapan kişiye ağır ceza verilir. Fakat yatacakları vakit ve sabahları kalkıp giyinecekleri vakit, yüksek sesle üç defa şunu bağırırlar: Allah, Allah, Allah hu.

(22) Seferberlikteki hak ve hukukları hakkında

Savaşta iken çok sıkı disiplin kuralları vardır, öyle ki, hiç bir asker bir şey çalmaya cesaret edemez, aksi takdirde o kişi acımasızca cezaya çarptırılır. Aralarında bekçiler bulunur.

Yolculuk boyunca askerlerin ihtiyaç duyacağı yiyecekleri, sekiz on yaşlarındaki erkek çocukları tarafından satılmak üzere taşınır: ekmek, yumurta, meyva, yulaf v.s.

Bekçiler, yol üzerinde bulunan bütün bağ ve bahçeleri korumakla da yükümlüdür. Sahibin izni olmadan, bekçiler dahi tek bir elma veya başka bir meyva almaya cesaret edemez. Çünkü bunun cezası ölümdür. Bir keresinde Türk ordusunun İranlılara karşı açtığı savaşta bulunduğum zaman, bir "Sipahi"nin ve onun uşağının ve atının boyunları vurulduğunu gördüm. Sebebi şuydu: askerinin atı başı boşken bir tarlaya girmişti.

(23) Savaşı kazandıklarında, düzenledikleri kutlamalar hakkında

Türklerin zafer haberi geldiği zaman, bütün şehirler büyük bir coşku ve sevinç içinde kaynar. Özellikle gece olunca, muhteşem bir şekilde kutlarlar: her tarafa fener ve mum yerleştirirler. Evlere ve özellikle hükümdarın geçeceği sokaklara halı, örtü ve ipekli kumaş asarlar.

Hükümdar, zafer şenliğini nihayet Konstantinopol'e de getirir. Savaşa katılmadığı zamanlar, hükümdar Konstantinopol'de ikâmet eder. Ancak kanunlarına göre, üç senede bir bizzat kendisi de Hristiyanlara karşı açılan savaşa, İmparatorluğu genişletmek veya savunmak amacıyla katılması gerekir.

(24) Avcılıkları hakkında

Dünyada Türkler kadar avcılığa meraklı başka hiç bir millet yoktur. Yabanî hayvanların peşine düşerken, at sırtında ıssız dağ ve ovalardan geçmeler ve değişik hayvanlar avlarlar. Eğer hayvan, köpek tarafından öldürülseyse, bu hayvanı ne Türkler ne de o bölgelerde oturan Hristiyanlar yer. Yabanî bir domuz öldürülürse, onu Hristiyanlara verirler, çünkü Müslümanların domuz eti yemeleri yasaktır.

(25) Esnaf ve köylüleri hakkında. Üçüncü Bölüm.

Şehir sakinleri hizmetkârlarıyla tarlalarını ekerler. Bunun onda birini hükümdarlarına vermeleri gerekiyor.

Fakat esnaf zanaatlarıyla geçinir. Kim tembellik ederse, o açlıktan ölür. Türklerin ticarî işleri de oldukça yoğundur. Bugün "Anadolu" diye adlandırdıkları Küçük Asya'da, Arabistan'da, Mısır'da tüccarlar dolaşır ve Venediklilerle anlaşma yaparlar.

Şehirlerde, (günde) iki veya üç kere yıkanabilecekleri banyo yerleri (hamam) vardır. Küçük abdest yaptıklarında, oralarını yıkarlar. Büyük abdestlerini yaptıklarında da arkalarını temizlerler.

Aynı şekilde kadınlar da kendi başlarına temizlenirler. Uşak ve hizmetçileri peşlerinden su dolu kâseyle takip ederler: erkeği bir erkek, kadını da bir kız. Banyodan sonra da kadınlar kendilerine bir krem sürerler. Bu kremin etkisiyle yarım saat sonra kıllar dökülür. Erkekler uzuvlarındaki kıllardan aynı şekilde kurtulurlar. Kılların uzamasına hiç tahammül edemezler. Kadın olsun erkek olsun, ayda iki üç defa oralarındaki kılları yok ederler. Özellikle ibadethaneye gidecekleri zaman buna önem verirler, aksi takdirde kutsal yere saygısızlık ettiklerinden dolayı ateşe atılırlar.

Terzi, ayakkabıcı, altın, gümüş ve diğer madenleri işleyen kuyumcular, arabacı, ressam (badanacı), taş yontucu gibi değişik esnafları vardır. Ancak bunlar bizimkiler kadar sanatkâr değiller.

(26) Medenî kanunları hakkında

Türklerin ve Hristiyanların hakimi birdir. Fakat bu hakim müslümanlardandır ve her davada tarafsız davranması gerekir. Eğer biri, birini öldürürse, o zaman o kişinin de ölümü tatması gerekir. Eğer biri çalar, veya zor kullanarak birinden bir şey alırsa, o takdirde de o kişi asılır.

Bu durum, bir "Yeniçerinin" başına gelmişti. Bu Yeniçeri, pazardaki bir kadından sütü alıp içmiş ve parasını da ödememişti. Yeniçeri hakim tarafından sorguya çekildiğinde, suçunu inkâr etti. Yeniçeri ayaklarından başaşağı asıldı ve gövdesi etrafına ip bağlandı. Bir müddet sonra sütü kusdu. Böylece Yeniçeri derhal asılarak idam edildi. Bu olayı ben Ermenistan'dan Jerusalem'e doğru giderken Damaskos'da görmüştüm.

Zina işleyen erkek hapse atılır ve birkaç ay sonra para cezasıyla serbest bırakılır. Zina işleyen kadın ise, eşeğin üzerinde sokak sokak dolaştırılır ve çırılçplakken kırbaçlanır ve boynuna öküz barsakları asılıp taşlanır.

(27) Ziraatları hakkında

Müslümanlar ve Hristiyanlar tarla, üzümbağı ve otlak yerleri ekerler. Bizde olduğu gibi, burada da buğday, darı, arpa, yulaf, çavdar gibi hububat, fasulye ve çeşitli baklagil ve sebze yetiştirilir. Pirinç, keten, ayva²³ bakımından da bizden daha zengindirler.

²³ Georgievic esasında "pamuk" demek istiyor. Bu ilk baskıda yanlış lat. kelime kullanmış, ancak sonraki baskılarında bunun farkına varıp, hatasını düzeltmiş.

Her iki toplumun (Türk ve Hristiyan) üzüm bağları var, fakat bu meyvayı farklı alanlarda kullanıyorlar: Hristiyanlar üzümünden şarap, Türkler ise “Pekmez” diye adlandırdıkları bir tür tatlı meşrubat yaparlar. Astıkları üzümleri öyle bir muammeleden geçiriyorlar ki, lezzet ve görünüş itibariyle taze hissini veriyor. Buna “üzüm turşu”su diyorlar.

Türklerin çok çeşitli meyvaları var: Bahçelerinde ve tarlalarında birçok kavun, karpuz ve salatalık bulunur. Fındık, elma, armut, nar, kestane, incir, kiraz, turunç v.s. ucuza satılır, fakat ülkenin her bölgesinde bulunmaz. Kapadokya ve Küçük Ermenistan’ın bazı bölgelerinde, aşırı soğuklar nedeniyle hiç bir meyva yetişmez.

(28) Çeşitli hayvanları hakkında.

“Çobanları”ı vardır. Bunlar daima ıssız yerlerde günlerini geçirirler ve otlak yer bulma amacıyla, her ay yerlerini değiştirirler. Çadırlardan başka kalacak yerleri ve hayvan sürülerinden başka mal mülkleri yoktur. Deve, katır, at, koyun ve keçi otlatırlar. Peynir ve tereyağı yaparlar, yünlerden manto (örtü) yaparlar, buna “Kepenek” derler ve ayrıca halı da dokurlar. Bunları satarlar. Aldıkları parayla tahıl alırlar ve ailesini bununla geçindirirler.

Bu insanlar, her sene doğan hayvanların onda birini Türklerin hükümdarına vermeye mecburdurlar. Hristiyanlar ayrıca bir de haraç verirler: Her oğlan çocukları için bir Kron. Evli olmayan her erkek çocuğunu zorla alıp götürmeleri de çok acımasızcadır. Her beş yılda bir, Hristiyanların evlerini gözden geçirirler.

(29) Bina ve evleri hakkında.

Evleri pek görkemli değildir. Genellikle evlerini tuğlalardan yaparlar. Bu tuğlalar iki türdedir: bazıları fırında, bazıları da güneş altında pişirilir. Avrupadaki evlerde olduğu gibi, buradaki evlerin çatıları da sivridir. Fakat Anadolu’da çatılar masa gibi dümdüzdür.

(Çatının üzerinde) kanallar ve çukur kaplar vardır. Buradan aşağıya doğru bir boruyla yağmur suyu akar.

(30) Giyimleri hakkında.

Yünden, ketenden ve çok güzel ipekli kumaştan yapılmış elbiseleri vardır. “Kaftan” diye adlandırdıkları giyimleri vardır: dardır ve tâ ayak bileklerine kadar uzanır.

Bizdeki pantolonları kınıyorlar, çünkü bu pantolonlar insanın ayıp yerlerini çok fazla belli ediyormuş. Üzerlerine giydiklerine "gömlek" derler. Mendillerini leylak rengine boyarlar. Başlarında "Tülbent" veya "Türban" dedikleri başörtüsü vardır. Başörtüsü piramitsel olarak döndürülerek kule görünümünde sarılmıştır.

Zengin adamların karıları sokağa çıkarken, yüzlerine peçe takarlar ve hiç bir yabancı erkeğe yüzünü göstermezler. Hiç bir zaman pazara çıkmazlar. Kadın da erkek de "pabuç" veya "çizme" diye adlandırdıkları ayakkabıyı giyerler. Uzun süre kullanabilmeleri için ayakkabıların tabanı sağlam yapılıdır.

(13) Yemekleri hakkında.

"Ekmek"lerin lezzeti fena değildir. Bizdeki gibi siyah ve beyaz ekmekleri vardır. Fakat hamurun üzerine "susam" diye adlandırdıkları bir tür tahıl serperler. Sonra hamur pişirilir ve bu ekmeği yiyince susam ağızda hoş bir tad bırakıyor. Bizde susam hiç kullanılmaz, sadece İspanya'nın bazı bölgelerinde, meselâ Granatan ve Sibilya Krallıklarında susamın kullanıldığı görülmüştür.

(32) İçecekleri hakkında.

Üç çeşit içecekleri vardır. İlki "şeker" den yapılıdır veya suyla bal karıştırılır. Buna "şerbet" derler.

İkinci içecekleri kurutulmuş üzümden yapılıdır. Bu üzümler sapından ayrılıp suda kaynatılır ve içine gül suyu ve biraz bal karıştırılır. Buna "hoşaf" derler ve Türkiyenin her yerinde satılır. Bu içecek tatlıdır ve barsakları çalıştırır.

Üçüncü içecekleri ise, kayatılmış koyu meyva suyundan elde edilir ve buna "pekmez" derler. Lezzet ve görünüş açısından bala benzer. Suyla karıştırılır ve genç erkeklere içmeleri için verilir.

(33) Sofra âdâbları hakkında.

Yemek vakti geldiğinde "hasır" sererler, onun üzerine de halı veya minder koyarlar. Bazıları çıplak döşeme üzerine otururlar.

Masalarına "sofra" derler. Bu masa deriden yapılmış olup, cüzdandan keşesi gibi açılıp büzülebilir. Masaya bizdeki gibi oturamazlar, yaşlılar gibi de yatarak yemeklerini yemezler. Fakat terziler gibi bacaklarını bağdaş kura-

rak otururlar. Yemekten önce dua okurlar ve konuşmadan sessizce yemeklerini çabucak yerler.

Yemek esnasında kadınlar bulunmaz. Oniki yaşından büyük erkek hizmetkârlar kadınların bulunduğu eve giremezler. Fakat 12 yaşından küçük olanlar, onların bulunduğu yere girip çıkabilirler. Daha ileride başka bir evde oturan yaşlılara da hizmet ederler. Kadın kölelerin dışarı çıkmaları yasaktır, sadece hanımıyla beraber banyoya veya şehrin dışına, bağ-bahçelik yerlere gidebilir (Türk kadınları sık sık dolaşmaya çıkarlar). Fakat bunun haricinde hep evin içinde çalışırlar ve erkek kölelerle konuşmaları bile yasaktır.

Ah, lütufkâr tanrım, kim bu dünyevî yaşantılarındaki ve dinî inançlarındaki utanç verici yanlarını ve zalimliklerini anlatabilirdi! Mehmed'in inancını ve ayinlerini öğrenen sizler, temizlenmeleri ve yıkanmaları hakkında ve bu tür temizlenmelerle ruhlarını da temizlediklerini umut ettiklerini öğrendiniz. Halbuki onların kalbi pislikle doludur. Kör önderleri Mehmed sayesinde, gerçek ölümsüz tanrıyı göremiyorlar. Mehmed'in daha başka kurallarına da uymak zorundadırlar ve ona itaat da ediyorlar. Fakat ben, okuyucularımın midelerini bulandırmamak için, özellikle büyük bir titizlikle, tefferuattan uzak durdum²⁴.

²⁴ Georgieviç, öteki baskılarında bu son paragrafı çıkarmıştır.

1912 SEÇİMLERİ VE ESKİŞEHİR'DE MEYDANA GELEN OLAYLAR

İHSAN GÜNEŞ

İnsanların kendilerini yönetecek olanları belirli bir süre için özgür iradeleriyle kurallara uygun bir şekilde belirlemesine seçim denir. Seçim, çağdaş demokrasilerde yöneticilerin belirlenmesi için vazgeçilmez temel kuralların başında gelir.

Siyasal yönetim sistemlerinin gelişimine paralel olarak seçimlerin de geliştiği görülmektedir.

1789 Fransız İhtilali öncesinde yöneticiler seçime başvurmaktan hoşlanmazdı. Antik Yunan ve Roma kentlerinde kenti ilgilendiren bazı konularda sınırlı sayıda halkın oylarına başvurulurken; Ortaçağda ancak kent kilise ve meslek örgütlerinde seçim yapılırdı.

Kentlerin büyümesi, burjuva sınıfının güçlenmesi iktisadi yaşamı olduğu kadar siyasal yaşamı da etkiledi. Kent yönetimine katılarak varlıklarını, güçlerini ve yeterliliklerini kanıtlayan burjuvalar devlet yönetimine de katılmak istediler. Geleneksel sistemi kökünden değiştirecek olan bu isteklere yöneticiler pek de sıcak bakmadılar. Kimi ülkelerde yöneticiler halkın devlet yönetimine katılımını reformist uygulamalarla gerçekleştirirken kimi ülke yöneticileri de ülkelerini büyük kanlı devrimlere sürüklediler. Böylece mutlak monarşilerin yerini halkın temsilcilerinden oluşan parlamentolu yeni rejimler almaya başladı.

Seçme ve seçilme hakkının varlıklı erkeklere özgü olması tartışmalara yol açtı. Demokrasi halkın egemenliğine dayanan bir rejim olduğuna göre halkın tümünün iradesini yansıtan bir yönetimin getirilmesi zorunlu görüldü. Nitekim büyük bir mücadeleden sonra seçme ve seçilme hakkı zengin-yoksul, erkek-kadın ayrımı yapılmadan tüm halkın temel haklarından biri olduğu kabul edilerek, temsili rejimin vazgeçilmez bir unsuru oldu.

Biz, bu makalemizde Türk toplumunun yaşamında önemli bir yer tutan 1912 genel seçimleri sırasında Eskişehir'de meydana gelen olayları inceleyeceğiz. Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için seçim olgusunun toplumsal yaşamımızda izlediği gelişme çizgisini de kısaca açıklayacağız.

Seçim sorunu Türk toplumunun yaşamına 19. yüzyılın ilk yarısında girmeye başlamıştır. Tanzimat dönemi Osmanlı yöneticileri, devleti içinde bulunduğu açmazlardan kurtarabilmek için devlet ve toplum yaşamında yapılan reform hareketlerinin ivmesini artırmışlardır.

Reformların başarıya ulaşabilmesi için mali sorunların çözümlenmesi, bunun için de bir vergi reformunun yapılması gündeme gelmiştir. Osmanlı yöneticileri vergi toplarken devletle halkı karşı karşıya getirmemek, vergi miktarını artırabilmek için sancak merkezlerinde birer *muhasıllık meclislerinin* kurulmasını kararlaştırmışlardır (1840). “Bir muhasıl-ı mal, iki nefer katip, hakim, müftü bir asker zabiti ve vücuh-ı memlekette dirayetkar ve müstakümül etvar dört nefer” den oluşması saptanan muhasıllık meclislerine sancağın demografik yapısına göre metropolit ve kocabaşlar da girebilecekti¹. “Vücuhi memlekette dirayetkar ve müstakümül etvar dört neferin” seçimi Türk toplumunun siyasal yaşama katılmasının başlangıcını oluşturmuş ve seçme ve seçilme yeterliliği ile seçim sistemi sorununu gündeme getirmiştir.

Muhasıllık meclislerine aday olabilmek için;

“O idari ünitenin halkından olmak,

En akal, erşedi afif ve eslah olmak,

Umuru devlet ve ahval-ı memlekete vakıf ve aşına bulunmak” gerekiyordu².

Bu niteliğe sahip kişiler mahkemeye baş vurup muhasıllık meclislerine aday olduklarını bildiriyorlardı. Seçim iki aşamada gerçekleşiyordu. Önce her köy halkı bir yerde toplanarak kura ile aralarından beş kişiyi seçip köylerini temsil etmek üzere kazaya gönderiyordu. Kazanın “akıllı, sözden anlar, emlak sahibi” sakinleri de kazalarının nüfusuna göre (50-30-20) temsilciyi kura ile belirliyorlardı. Aynı yöntemle seçilip gelen köy temsilcileriyle kaza temsilcileri bir yerde toplanıyorlardı. Mahkemeye baş vurup muhasıllık meclislerine aday olanlar kura ile bu seçmenlerin önüne çıkarılıyordu. Adayı kabul edenler bir yana kabul etmeyenler öbür yana

¹ Abdurrahman Vefik, *Tekalifi Kavaidi*, c. 2. İstanbul: 1330, s. 9. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: 1991, s. 212 Reşat Kaynar; *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: 1985, s. 238.

² Kaynar, *a.g.e.*, s. 254, Abdurrahman Vefik, *a.g.e.*, s. 26.

ayrılıyordu. Kabul edenler çoğunlukta ise aday seçimi kazanmış oluyordu. Eşitlik durumunda ise kuraya başvuruluyordu³.

Vergi gelirlerini artırmak amacıyla oluşturulan bu kurumlardan beklenen fayda sağlanamadı. Bu gelirlerde artış olmadığı gibi; yer yer azalmalar da görüldü. Bunun üzerine 1841 yılı sonlarında muhassıllık meclisleri kaldırıldı. Bunların yerine önce *memleket meclisleri* 1849 da da *eyalet meclisleri* oluşturuldu.

Eyalet meclisleri de vali, defterdar, hâkim, müfti gibi devlet memurlarıyla Müslüman halkı temsilen seçilen dört kişiden oluşuyordu. Eyaletin dini durumuna göre Müslüman olmayan halk bulunduğu takdirde onları temsilen de din başkanları bu meclise katılacaklardı⁴.

Bu uygulama ülke yönetiminin vilayet, liva, kaza ve köy şeklinde yeniden örgütlenmesine ve her idari üniteye o idari ünitenin en üst mülki amirinin başkanlığında birer idare meclisinin kurulmasını öngören nizamnamenin hazırlanmasına kadar sürdü. Söz konusu nizamname idare meclislerine seçme ve seçilme haklarını yeni esaslara bağladı ve seçim yöntemi de değiştirdi. Buna göre idare meclislerine aday olabilmek için:

- Osmanlı tebasından olmak;
- Okuma yazma bilmek,
- Otuz yaşını doldurmuş olmak,
- Yılda en az 500 kuruş vergi vermek gerekiyordu⁵.

Vilayet halkından bu nitelikleri taşıyan kişiler arasından aday belirlemek üzere *Meclis-i Tefrik* adıyla yeni bir meclis oluşturuluyordu.

Bu mecliste her idari ünitenin en büyük mülki amiri örneğin vilayette vali - hakim, mektupçu, muhasebeci, Divan-ı Temyiz'in hukukçu üyeleri, müftü ve diğer din başkanları bulunacaktı. Yukarıda belirttiğimiz seçilme koşullarına sahip, halk arasından seçilecek üye sayısının üç katı kadar (6 Müslüm 6 Müslüman olmayan) aday saptayacaktı. Bu adayların isimleri vilayete bağlı liva merkezlerine gönderilecekti. Her liva idare meclisi bu adaylardan istediği iki kişiyi seçip vilayet merkezine bildirecekti. Tüm liva-

³ Kaynar, *a.g.e.*, s. 254-256., Vefik, *a.g.e.*, s. 2629, İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara: 1974, s. 15.

⁴ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 219.

⁵ Bkz. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 70, Çadırcı, *a.g.e.*, s. 261.

ların seçim sonuçları vilayet merkezine geldikten sonra Meclis-i Tefrik yeniden toplanacak ve her livadan gelen seçim sonuçlarını tek tek inceleyerek en çok oy almış olan 4'ü Müslüman, 4'ü Müslüman olmayanlardan olmak üzere 8 adayı belirleyecek ve valiye sunacaktı. Vali kendine sunulan bu adaylardan 2'si Müslüman, 2'si de Müslüman olmayanlardan olmak üzere 4 aday saptayıp Bab-ı Ali'ye gönderecekti. Bab-ı Ali'nin onaylaması ile vilayet idare meclisine halktan seçilip girecek üyeler belirlenmiş olacaktı⁶.

Ülke yönetiminde çağdaşlaşmaya doğru gidilirken halkın yönetime katılımında gerileme gözükmemektedir. Zira bu yönetime göre adayın belirlenmesinden adayın seçimine kadar mülki amirlere oldukça geniş yetkiler verilmişti.

İmparatorlukta yapılan reformlar ülkede batı düşüncesine sahip yeni bir aydın sınıf yaratmıştı. Bunlar yapılan reformları yeterli bulmuyorlar siyasi yapının değiştirilmesini mutlak monarşiden meşrutî monarşiye geçilmesini istiyorlardı. Böylece, Osmanlı halkının temsilcileriyle devlet yönetimine katılacağını ülke sorunlarının çözümünün daha da kolaylaşacağını düşünüyorlardı.

1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kuran genç idealist aydınlar mutlak yönetimi değiştirmek için örgütlenmeye başladılar. Ancak daha eyleme geçmeden hükümetin haberdar olması üzerine tutuklanmaktan kurtulabilmek için yurt dışına kaçtılar. Özgürlük mücadelelerini Fransa, Londra gibi özgürlüğün yaşandığı Avrupa kentlerinde sürdürdüler. Osmanlı yöneticileri ise, ülkedeki özgürlük hareketini durdurabilmek için her yola başvurdu. Ancak başarılı olamadı. Asker ve sivil aydınlar meşrutî sistemi getirebilmek için meşrutîyet karşıtı Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine meşrutîyetçi gözükken beşinci Murat'ı geçirdiler (29/30 Mayıs 1876).

Murat, meşrutîyet yanlısı olmasına karşın sağlığı ülkeyi yönetmeye uygun değildi. Nitekim padişah olduktan bir süre sonra hastalığı arttı. Bunun üzerine meşrutîyetçiler veliaht Abdülhamit ile ilişkiye geçtiler ve meşrutîyeti ilan edeceğine dair söz verdiği takdirde onu padişah yapacaklarını belirttiler. Abdülhamit "usulî meşrutîyet ve meşverete mübteni olmayacak bir hükümeti kabul edemeyeceğini"⁷ belirterek meşrutîyetçilerle anlaşmış ve Osmanlı tahtına oturdu (31 Ağustos 1876).

⁶ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 260.

⁷ Bkz. Bekir Sıtkı Baykal; "93 Meşrutîyeti" *Bellekten*, c. 6 (1942), s. 51.

Abdülhamit'in padişah olmasından sonra ülkede meşrutî sisteme geçiş çalışmaları yoğunlaştırıldı.

Meşrutî düzene geçebilmek için öncelikle devletin dayanacağı temel yapıyı, devlet organları arasındaki ilişkiyi belirleyecek, ülke bireylerinin haklarını yasal güvenceye alacak bir Anayasa'nın hazırlanması ve bu anayasanın öngördüğü ilkelere bağlı bir parlamentonun toplanması gerekiyordu.

Daha Abdülhamit padişah olmadan Mithat Paşa'nın başlattığı Anayasa hazırlama çalışmaları yeni boyutlar kazandı. Zira O Tuna Valiliği sırasında Anayasa ile ilgilenmiş⁸, 1875 yılında İngiltere elçisine ülkenin kurtuluşu için tek çarenin bir millet meclisi oluşturmak⁹ olduğunu söylemiştir⁹. 19 Ramazan 1293 yılında Mithat Paşa başkanlığında Anayasa hazırlamak için bir komisyon kuruldu. İlk toplantısını 24 Eylül 1876'da yapan komisyon, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayandan oluşacak bir Meclis-i Umumi'nin kurulmasını kararlaştırdı¹⁰. Bab-ı Ali de parlamentoya katılacak mebusları saptamak üzere 10 Şevval 1293/28 Ekim 1876 da Meclis-i Mebusan'ın Suret-i İntihabı ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate" yi hazırladı ve valilere gönderdi¹¹. Bu belgedeki adı ile Meclis-i Umumi'ye (parlamentoya) "sınıf-ı ahali tarafından" seçilecek kişilerin aday olabilmesi için;

Osmanlı tebasından olması,

İyi ahlak sahibi olması,

Az çok emlak sahibi olması,

Yirmibeş yaşından küçük olmaması,

Cinayetten, siyasi suçlardan ceza almamış olması.

Devletin resmi dilini bilmesi gerekiyordu¹².

Vilayette bulunan tüm kaza, liva idare meclislerinin üyeleri Meclis-i Mebusan'a seçilecek mebusları saptayacaktı. Vilayetlerden seçilecek Müslüman ve Müslüman olmayan mebus sayısı vali tarafından bir yazı ile mutasarrıflara ve kaymakamlara bildirilecekti. Bu duyumdan sonra kaza,

⁸ Baykal, a.g.m., s. 49.

⁹ Baykal a.g.m. s. 49-50.

¹⁰ Stanford J. Show, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çeviren Mehmet Harmanlı) c. 2, İstanbul: 1983, s. 219 Baykal., a.g.m., s. 56.

¹¹ Sarkiz Karakoç, *Tahşiyeli Kavanin*, c. 2 İstanbul: 1341, s. 34 vd.

¹² Karakoç, a.g.e., s. 34.

liva ve vilayet idare meclisi üyeleri ayrı ayrı istedikleri kişilerin isimlerini birer kağıda yazıp zarfa koyacaklar, üstünü mühürleyip kazalarda kaymakamlara, livalarda mutasarrıflara, vilayetlerde valiye teslim edeceklerdi. Kaymakam ve mutasarrıflar kendilerine teslim edilen bu zarfları açmadan valiye göndereceklerdi. Kaza, livaya ve vilayette seçim işi bittikten sonra vali kendisine iletilen kapalı zarfları vilayette bulunan ulema ve dini önderlerden oluşan en az onbeş kişilik bir komisyon ile açacaktı. Her zarfta bulunan isimleri tek tek yazarak en çok adı yazılan kişiler vilayet mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a katılmaya hak kazanmış olacaktı¹³.

Anayasa komisyonunun hazırladığı ve padişahın da onayından geçen Kanun-ı Esasi 23 Aralık 1876'da büyük bir törenle ilan edildi¹⁴. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak monarşi sona erdi ve meşrutiyet dönemi başladı.

Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü Meclis-i Mebusan için bu talimatname doğrultusunda seçimler yapıldı ve mebuslar İstanbul'a geldiler. 19 Mart 1877'de açılan¹⁵ Meclis-i Mebusan, çalışmalarını 19 Temmuz 1877'de tamamladı.

Meclis-i Mebusan üyelerinin seçimi için gerekli yasanın yapılacağı Talimat-ı Muvakkate'de vurgulanmıştı¹⁶. Ancak Meclis-i Mebusan'ın birinci devresinde seçim yasası yapılmadığı için ikinci devre mebusları da bu belgeye göre saptanacaktır.

Meclis-i Umumi'nin kısa sürede toplanmasını sağlamak için hazırlanan Talimat-ı Muvakkate'nin bazı hükümleri Kanun-ı Esasi'nin bazı maddeleri ile çelişiyordu. Zira Kanun-ı Esasi'nin 65 maddesine göre her elli bin erkek seçmen için bir mebus seçilecekti. Mebus olabilmek için ise 30 yaşını bitirmiş olmak, hiç kimsenin hizmetkarı olmamak, iflas etmiş ise itibarını yeniden kazanmış olmak, yabancı bir devletin tebası olduğunu iddia etmemek, medeni haklarını kaybetmemiş olmak gerekiyordu¹⁷.

¹³ Karakoç, *a.g.e.*, s. 35 Mebusların vilayetlere göre dağılımı için bkz. *a.g.e.*, s. 35-36.

¹⁴ Bkz. *Ceride-i Havadis* 8 Zilhicce 1293; *Sabah*, 9 Zilhicce 1293.

¹⁵ Robert Deveraux, *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimor: 1963, s. 108 vd.

¹⁶ Karakoç, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁷ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri* (1839-1980), Ankara: 1982, s. 35-36 Sarkiz Karakoç'a göre 1877 yılında Meclis-i Mebusan'a bir seçim yasası sunulmuştur. Bu yasanın uygulanabilmesi için Nahiyeler yasının çıkarılması, Nüfus defterlerinin hazırlanması ve bu defterlerin Haziran ayı içinde bitirilerek, Temmuz ayında seçimlere başlanması gerekiyordu. Yasa meclise Haziran ayında geldiği için defterler hazırlanamamıştır.

Bu çelişkiye karşın ikinci yıl yine Talimat-ı Muvakkate'de öngörülen ilkelere göre seçimin yapılması zorunlu oldu¹⁸. 13 Aralık 1877'de çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan 14 Şubat 1878'de padişah iradesiyle kapatıldı, mebuslar vilayetlerine gönderildi, Anayasa askıya alındı.

Çok büyük amaçlarla açılan parlamentonun çok kısa yaşamı Osmanlı Devleti'nde demokratik kurumların oluşumuna, demokratik açılımlara yol açacak, bireylere özgürlüğün tadını tattıracak bir düzenin kurulmasını engelledi. Bu nedenle de Anayasalı düzen başlangıçta mutlakiyet daha sonra ise istibdat karşıtları için ülke sorunlarını çözecek adeta sihirli bir değnek niteliğine büründürüldü.

İstibdat karşıtları 1889'da örgütlenmeye başladılar. Askeri Tıbbiye'de başlayan bu hareket giderek asker sivil tüm okulları kapsadı. 23 Temmuz 1908'de kansız bir darbe ile istibdat idaresine son verilerek yeniden meşrutî düzene geçildi. Meşrutî düzenin kurulabilmesi için Anayasa'nın uygulamaya konulması ve Meclis-i Mebusan'ın toplanması gerekiyordu. Oysa Birinci Meşrutiyet devrinde Osmanlı parlamentosu seçim yasağı üzerinde çalışmasına rağmen bu çalışmayı yasalastıramamıştı. O nedenle elde bir seçim yasağı yoktu. Bu durum, kuşkusuz parlamentonun açılmasını geciktiriyordu. Nitekim hükümet Meclis-i Mebusan'da görüşülen ancak yasalastırılmayan seçim yasağı tasarısını 20 Eylül 1908'de "İntihabı Mebusan Kanun Layıhası" adıyla yayınladı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimlerinin dayanağını oluşturan bu belgeyle seçme ve seçilme koşulları yeniden düzenlendi, seçim yöntemine açıklık kazandırıldı. Bu belgeye göre; her elli bin seçmen için bir mebus seçilecekti. Nüfusu elli binden aşağı olan seçim çevreleri elli bin olarak kabul edilecekti. Ellibinden yukarı olan yerlerde ise yüzyirmibeşbine kadar iki yüzyetmişbeşbine kadar olan yerlerden üç, ikiyüzbine kadar olan yerlerden dört mebus seçilecekti. Her sancak bir seçim çevresini oluşturacaktı.

Sancaklardan seçilecek mebus sayısı hükümetin seçim kararı almasından ve bu kararı mülki ve yerel yöneticilere iletmesinden sonra hazırlanacak nüfus defterlerine göre belirlenecekti. Nüfus defterleri mahalle ve köy

Ülkenin savaş içinde olması nedeniyle de Nahiyeler yasağı çıkarılamamıştır. Kanun-ı Esasi'nin en büyük eseri olan Meclis-i Umumi'nin açılmasının geciktirilmemesi için Talimat-ı Muvakkate'nin uygulanması zorunlu görülmüştür. bkz. Karakoç *a.g.e.*, s. 60.

¹⁸ Karakoç, *a.g.e.*, s. 60.

düzeyinde hazırlanacaktı. Defterin hazırlanmasına köyün/mahallenin, imamı, papazı, hahamı gibi din başkanları yanında muhtar ve köyün/mahallenin ileri gelenlerinden 2-3 kişi de yardım edecekti. Defterler iki bölümden oluşacak bir bölümüne 25 yaşından küçük diğer bölüme de 25 yaşından büyük erkekler yazılacaktı.

Bu belgeye göre seçmen olabilmek için;

“25 yaşından büyük olmak,

Medeni haklardan yoksun olmamak,

Yabancı bir devletin tebası olmamak ya da böyle bir iddiada bulunmamak,

Birinin hizmetinde olmamak,

İflas etmiş ise itibarını iade etmiş olmak,

Az çok devlete vergi verir olmak,

Bulunduğu yerde bir yıldan beri oturuyor olmak” gerekiyordu.

Seçmen sayısını saptayacak olan nüfus defterleri ikişer adet hazırlanacak, biri mahalle/köyün muhtarında kalacak, diğeri ise kazaya gönderilecekti. Defterin hazırlanması tamamlandıktan sonra Belediye Başkanının emrinde belediye meclisi üyelerinden kazanın büyüklüğüne göre (4-6 kişiden oluşan) bir *Teftiş Heyeti* oluşturulacaktı.

Teftiş heyetleri nüfus defterlerini inceleyip onları halkın kolaylıkla görüp inceleyebileceği yerlere asturacaktı. Basının ve özel görevlendirilmiş kişilerin yardımıyla halkın bu defterleri incelemesi sağlanacaktı. Halkın itirazları alındıktan ve defterlerdeki eksiklikler, yanlışlıklar giderildikten sonra defterlere kesin şekil verilecek daha sonra da sancaktan çıkarılacak mebus sayısı saptanacaktı. Sonuç, basın yoluyla, kaymakam, nahiye müdürleri ve teftiş heyetleri aracılığıyla halka duyurulacaktı.

Seçim iki dereceli olacaktı. Seçmenler önce mebusları seçecek kişileri (müntehibi sanileri-ikinci seçmenleri) seçecek, onlar da mebusları seçecekti. Her beşyüz seçmenin bir ikinci seçmen seçmesi gerekiyordu. Bir nahiyede;

250-750 seçmen var ise 1;

750-1250 seçmen var ise 2;

1250-1750 seçmen var ise 3;

1750-2250 seçmen var ise 4 ikinci seçmen seçilecekti.

Nahiyelerdeki seçimlerin kurallara uygun yapılabilmesini sağlamak için Kaza Teftiş Heyeti'nden nahiyelere kura ile memur gönderilecekti. Bunlar nahiyeye giderken arkası teftiş heyetinin mühüriyle mühürlenmiş seçmen sayısı kadar oy pusulasını ve seçim sandığını da yanında götürecekti. Memur nahiyeye vardığında Nahiy Meclisi Reisi ve üyeleriyle toplanıp geçici bir seçim heyeti oluşturacaktı. Bu heyette imam, papaz, haham gibi din başkanlarıyla muhtar da bulunacaktı. Oluşturulan bu seçim heyeti sandık kurulu olarak görev yapacaktı. Sandık kurulu oy verme işlemini en uzak köyden başlatacak ve günde 300 seçmenin oy vermesini sağlayacak düzeni oluşturacaktı.

Seçmenler nahiyelerinden çıkacak ikinci seçmen sayısı kadar ismi oy pusulasına yazıp oy sandığına atacaktı. Okuma yazma bilmeyenler ise güvendiği birine istediği isimleri oy pusulasına yazdırabilecekti.

Nahiyedeki oy verme işlemi bittikten sonra sandık açılacak oy kullanan seçmenlerin sayısı ile sandıktan çıkan oy sayısı karşılaştırıldıktan ve gerekli eşitlik sağlandıktan sonra tasnif işine geçilecekti. Her adayın aldığı oy tek tek incelenecek ve en çok oy alanlar ikinci seçmen olarak belirlenecekti. Bunların adına bir mazbata düzenlenecek ve Teftiş Heyeti'ne gönderilecekti. Kaza Teftiş Heyeti bu mazbataları inceledikten sonra, ikinci seçmenliğe seçilenlerin adlarını kaydedecek ve mebus seçiminin nerede ne zaman yapılacağını bildirecek ve seçimde kullanacakları oy pusulalarını verecekti. İkinci seçmenler kendilerine verilen bu oy pusulalarına ya kendi istediği adayların adlarını ya da adaylığını koymuş adayların adlarını yazabilecekti. Okur yazar olmayanlar ise güvendiği birine adayların isimlerini yazdırabilecekti. Oy verme işlemi bittikten sonra ikinci seçmenlerin 8/10'unun hazır olmasıyla sandık açılacak ve mebus adaylarının aldığı oylar saptanacak ve bir tutanakla sancağa bildirilecekti. Mutasarrıflar kazadan gelen seçim sonuçlarını vilayete göndereceklerdi. Vali vilayet idare meclisi ile Teftiş Heyetini toplayıp seçilen mebusları belirleyecekti. Seçimi kazanan adayların adları vilayet gazetesinde yayınlandığı gibi adlarına düzenlenen mazbatalar da Dahiliye Nezareti'ne gönderilecekti. Dahiliye Nezareti bu mazbataları Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına kadar bekletecekti¹⁹.

¹⁹ Bkz. *Düster Tertib-i Sani* c. 1 s. 18-37.

1908 yılında yapılan ilk genel ve özgür seçimler bu ilkeler doğrultusunda yapıldı. Ancak bu seçimler Tunaya'nın da vurguladığı gibi "unsurları bir birine pamuk ipliği ile bağlı bir imparatorluk ülkesinde kendilerini azınlık sayan cemaatler ve bunlara hakim unsur sayılan Türkler arasındaki kavgaları"da ateşledi. Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler Türklere karşı çeşitli şekillerde eylemler sergilediler. Rumlar, azınlıklar için nisbi temsil yöntemini isterken, Bulgarlar da sahip oldukları ayrıcalıkların korunmasında direndiler²⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ilk genel seçimine *İttihat ve Terakki Cemiyeti* dışında *Ahrar Partisi* de katıldı. Ancak seçimi büyük bir çoğunlukla *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adayları kazandı²¹.

Meclis-i Mebusan'ın 17 Aralık 1908'de açılmasından sonra mebuslar arasında hizipleşmeler, gruplaşmalar başladı ve meclis içinde yeni yeni partiler doğdu²². Başlangıçta küçük ve etkisiz olan bu yeni oluşumlar 21 Kasım 1911'de bir araya gelerek *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* gibi yeni ve büyük bir partinin çatısı altında toplandılar²³. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda da demokratik düzenlerin vazgeçilmez bir ögesi olan muhalefet partisi doğmuş ve çağdaş demokrasiye doğru bir büyük adım atılmış oldu.

Ülkenin içinde bulunduğu koşullar *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın güçlenmesine olanak veriyordu. Nitekim kuruluşundan çok kısa bir süre sonra İstanbul'da yapılan bir ara seçimi tek bir oy farkıyla *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın kazanması *İttihat ve Terakkicileri* korkuttu²⁴. Bunlar *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın daha kuruluşunu tamamlamadan bir baskın seçimle meclisteki çoğunluklarını sürdürmenin yollarını aramaya koyuldular.

Anayasanın 35. maddesini değiştirerek seçimin yenilenmesini planladılar. Her ne kadar muhalefet bu plana karşı çıktı ise de padişahın yardı-

²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c. 3. İstanbul: 1989, s. 162. Sina Akşin, 100 *Soruda İttihat ve Terakki*, İstanbul: 1980, s.

²¹ Bkz. Ahmad Feroz-Dankwart Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi Sayı 4-5* (1976), s. 245-284.

²² Tunaya *a.g.e.*, c. 1, s. 131 vd.

²³ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Ankara: 1990, s. 45 vd.

²⁴ Tunaya, *a.g.e.*, s. 263-283, Birinci, *a.g.e.*, s. 45 vd.

mıyla Anayasanın 35. maddesini değiştirdiler ve seçime giden yolu açtılar²⁵.

Ülkede yeni bir seçim dönemi başladı. Ancak bu dönemin kendine özgü koşulları vardı. Osmanlı İtalyan Savaşı devam ediyordu. Balkanlarda huzursuzluk giderek artıyordu. İç politikada ki, İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesinin boyutları büyümüştü. İktidar ve muhalefet sahip oldukları tüm olanakları seçim meydanlarına sürerek daha çok mebus çıkarabilmek için birbirlerinin adaylarına sözle, yazıyla hatta fiili saldırıda bulunarak henüz seçim olgunluğuna ulaşmamış halkın karşı kamplara ayrılmasına yol açıyor, dolayısıyla da geleceğe kötü bir iz bırakıyordu. 31 Mart isyanı nedeniyle ilan edilen sıkıyönetim de kaldırılmamıştı.

Meşrutiyetin getirdiklerini içlerine sindiremeyen mutlakiyet yanlıları, İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi uygulamalarından kaygı duyan azınlık unsurları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın etrafında toplanarak, ülkenin çeşitli yerlerinde bu arada da Eskişehir'de de büyük toplumsal olaylar çıkardılar. Eskişehir'de meydana gelen olayları incelemek üzere buraya gelen Tanin Gazetesi muhabiri Ahmet Şerif, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilafı karşılaştırırken; İttihat ve Terakki inkılabı tamamlamak, III. Selim'den beri süregelen çağdaşlaşma düşüncesini çağdaş gereksinimleri de göz önüne alarak sürdürmek isteyen, bu amaca ulaşmak için ülkenin çeşitli yerlerinde kulüpler açıp taraftar toplayan, ülkenin aydınını yanına alan bir güç olarak nitelermekte, Hürriyet ve İtilafı ise; çeşitli değişikliklerle o güne değin varlığını sürdüren 31 Mart isyancılarının kalıntıları, yenileşme ve reformist uygulamalara karşı, bunları ezmeye, boğmaya çalışan meşrutiyet karşıtı Abdülhamitçi parti olarak tanımlamakta ve bu parti üyelerini de en ılımlı yenileşme hareketlerini bile ilgisi olmadığı halde din silahı ile karşılayan, halkın uyanmasıyla düzenlerinin bozulacağından korkan kişiler olarak göstermektedir²⁶.

Gerçekten de İttihat ve Terakki'nin halkçı davranışlarından memnun olmayanlar, görevlerinden alınanlar, dini giysi içinde dolaşmasına rağmen bu görevi yapmayanlar, bunların propagandalarına kanan saf, gerçeği anlayamayacak düzeyde bulunan ve sürekli geçmişte yaşayan bedenen ve zihnen yaşlı insanlar Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın etkisinde kalarak bu olaylarda potansiyel gücü oluşturmuşlardır.

²⁵ Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* 1. Devre 4. İçtima Senesi c. 2. Ankara: 1991, s. 325-510. Birinc, a.g.e., s. 103-104. Recai G. Okandan, *Âmme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri*, İstanbul: 1947, s. 94-108.

²⁶ Bkz. *Tanin Gazetesi* 3 Nisan 1912, s. 3.

Meclis-i Mebusan'ın padişah iradesiyle feshedilmesi üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçim çalışmalarını tüm yurt yüzeyinde bu arada Eskişehirde de yoğunlaştırmıştı.

Tanın Gazetesi'nin saptamalarına göre Eskişehir'deki Hürriyet ve İtilaf Fırkası çalışmalarını, Eskişehirin büyük eşraflarından biri olan *Zeytunzadeler* organize ediyordu.

Zeytunzadeler II. Abdülhamit'in despotik yönetimi sırasında kaza idaresini adeta ellerine geçirmişlerdi. Sırtlarını devlete dayadıkları için kısa süre içinde Eskişehir ve çevresinde gerek ekonomik gerekse siyasal bakımdan büyük bir güce ulaşmışlardı. Meşrutiyetin yeniden ilanı üzerine İttihatçılara yanaşarak siyasal ve ekonomik konumlarını korumayı denemişlerse de başarılı olamamışlardı. Zira İttihatçılar bunlara yüz vermemişti. Bunun üzerine Zeytunzadeler İttihatçılara karşı cephe almaya kalkmışlardı. Meşruti sistemin güvencesi altında siyasal partileşme hareketi başlayınca onlar da İttihat ve Terakki karşıtı Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde yer almayı çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır.

Zeytunzadelerden Tevfik Bey'in yönlendirmesiyle Eskişehir'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir şubesi açılmış ve 3-4 bin kişi bu şubeye üye olarak kaydedilmiştir. Tevfik Bey şube başkanlığına ortağı olan Romanya göçmenlerinden *Hacı Veli Efendi*'yi getirerek kendini kamufle etmiştir²⁷.

Hacı Veli Efendi kendi simgesi olan bir sancak yaptırmış ve partinin şube binasına astırmıştır. Kentte olaylar başlayınca Hürriyet ve İtilafçılar halkı bu sancağın altına çağırarak onu adeta başkaldırının bir simgesi olarak kullanmışlardır.

Kent merkezinde parti şubesi açıldıktan sonra siyasal faaliyetler de artmıştır. Zeytunzadeler ekonomik güçlerine dayanarak iş ilişkileriyle Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin üye sayısını artırmaya çalışmışlardır²⁸.

Seçim kararı kente ulaşınca, yöneticiler yürürlükte bulunan seçim yasasına dayanarak, halkın daha kolay oy vermelerini sağlayabilmek için kenti 16 bölgeye ayırdılar ve her bölge için ayrı ayrı sandık kurulları oluşturduklar. Oy verme günü olarak da 3 Mart Cumartesi gününü belirlediler. Görevliler 3 Mart günü görev yerine giderek oy verme işlemini başlattılar. Oyların sandığa atılmaya başlamasıyla birlikte bazı seçmenlerde tedirgin-

²⁷ Bkz. *Tanın* 2, 4 Nisan 1912, s. 1.

²⁸ *Tanın* 4 Nisan 1912, s. 1.

likler görüldü. "Biz Hacı Veli'nin sancağını tanır onun altında toplanınız" sözleri duyuldu. Kimi yerlerde ise Hürriyet ve İtilafçılar Hacı Veli lehinde gösteri yapmaya kalktılar. Özellikle Yenimahalle'de olaylar büyüdü. Zira buradan iki ikinci seçmen seçilecekti. Seçmenler seçim kurallarını bir kenara iterek kendi istekleri doğrultusunda seçimi yönlendirmeye kalktılar. Bu durum kent yöneticilerini rahatsız etti. Vakit geçirilmeden önlem alındı ve jandarma sokaklarda devriye gezdirildi. Bu önlem olumlu sonuç verdi. Olaylar büyümeden yatıştırıldı ve seçimlerin yapılması sağlandı. İttihat ve Terakkiciler 13. Hürriyet ve İtilafçılar ise 5 (ki bunlardan 2 Rumdu) ikinci seçmen kazandılar²⁹.

Kuşkusuz bu sonuç Hürriyet ve İtilafçılar için büyük bir yenilgiydi. Çünkü onlar Eskişehir seçimleri yanında Kütahya seçimlerini de kazanacaklarına inanıyorlardı.

Kaza merkezinde ikinci seçmenlerin seçimi bitmiş olmasına rağmen köylerde henüz seçim başlamamıştı. Bu nedenle Hürriyet ve İtilafçılar seçim meydanlarından tümüyle çekilmediler, aksine bu durumu kendileri için bir avantaj sayarak köylerdeki propaganda çalışmalarına ağırlık verdiler. Zira köylerde oy verme işlemi 10 Mart Cumartesi günü başlayacaktı³⁰.

Kent merkezinde seçimlerin kaybedilmesi kimi köylüler üzerinde etkili oldu. Hürriyet ve İtilafçıların propagandaları karşısında bazı köy halkı "siz güçlü olsaydınız Eskişehir'i kazanırdınız. Merkezde kaybettiniz. Şehirli işin hayırlısını bizden daha iyi bilir. Demek ki siz bizi aldatıyorsunuz, bizi hükümete kırdırmak istiyorsunuz" diyerek onlara karşı çıkmaya başladı. Bu gelişmeler karşısında Hürriyet ve İtilafçılar seçim propagandalarında dini unsurlara daha çok yer vermeye yöneldiler³¹.

Hürriyet ve İtilafçılar bu yarışta da geleneksel doğu toplumlarını eyleme sürüklemekte başvurulan klasik yöntem olan dini kullanıyorlardı³².

²⁹ 1908 Hüdavendigâr Salnamesine göre bu sırada Eskişehirin demografik durumu şöyleydi: toplam nüfus: 90880, Müslüman: 84051, Rum: 2303, Ermeni: 3427, Katolik: 407, Protestan: 210, Yabancı: 431, 1914 Nüfus İstatistiğine göre ise: Toplam nüfus: 152726. Müslüman: 140578, Rum: 2613, Ermeni: 8807 Yabancı: 728 bkz. Meir Zamir, "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919" *Middle Eastern Studies* Vol: 7, Number, 1 Jenuvary 1981, s. 98.

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Siyasi Dosya No: 83-2/3 Belge No:7 (BOA-DH-SYS).

³¹ BOA-DH-SYS No: 73, 59.

³² BOA-DH-SYS No: 71, 59.

Jönler olarak adlandırdıkları İttihatçıların, çocuklara şapka giydireceklerini giymeyenleri keseceklerini³³, halkı dinsizleştireceklerini³⁴, ülkeyi düşmana satacaklarını³⁵, Padişah da dahil olmak üzere tüm memurların dinsiz olduğunu iddia ediyorlardı³⁶. Bazı köylerde de köylüyü öğretmenlere karşı kışkırtarak “artık şeriat olacak jönlerin dinsizlerin mekteplerini istemeyiz” şeklinde slogan attıyorlardı³⁷. Köy halkının mezhepsel farklılıklarından yararlanarak kimi köylerde sünnilik-kızılbaşlık çelişmesini derinleştirerek bu insanları birbirlerine karşı kışkırtıyorlardı. Seyyit Battalgazi Tekkesi’nin şeyhi Şükrü Efendi’ye hükümetin 40 sandık tüfek gönderdiğini, onun da bu tüfekleri sünnileri öldürmek için kızılbaş köylerine dağıttığı gibi yalan haberler yayarak halkı hem birbirlerine hem de hükümete karşı kışkırtıyorlardı³⁸. İşte bu ağır tahrikler sonunda Hürriyet ve İtilafçılar bir kısım halkı İttihat ve Terakkiye dolayısıyla devlete karşı isyana hazır bir duruma getirdiler. 31 Mart isyanının yaratıcılarından bazı kişiler de din adamı kılığında bu yörede dolaşarak halkı tahrik ettiler³⁹. Nitekim 10 Mart Cumartesi günü başta Seyyitgazi olmak üzere Eskişehir’in birçok yerleşim yerinde çetnli olaylar çıktı⁴⁰.

SEYİTGAZİ OLAYLARI

Seyyitgazi’de yapılacak seçimler için Hakikat Gazetesi baş yazarı Mestan Bey kaza teftiş heyetince görevlendirilmişti. Mestan Bey oy verme merkezi olarak Seyyit Battalgazi Türbesini saptamıştı. Seçim yasaının

³³ BOA-DH-SYS No: 70.

³⁴ BOA-DH-SYS No: 73, 59.

³⁵ BOA-DH-SYS No: 70, 59.

³⁶ BOA-DH—SYS No: 70.

³⁷ y.a.g.b.

³⁸ Tanin Gazetesi, 5. Mart 1912, s. 3.

³⁹ Otuz Bir Mart Olayı için bkz. Sina Akşin *31 Mart Olayı*, İstanbul: 1972.

⁴⁰ Olayların çıkış nedenini Hürriyet ve İtilaf Fırkası Eskişehir şubesi başkanı Hacı Veli Sadrazama gönderdiği 14 Mart tarihli telgrafta şöyle açıklıyordu: İttihat ve Terakki kazadaki ikinci seçmenleri ittihadçı adaylara zorla oy verdirmek için bir takım “kolcu, eşirra, maznun, mahkum, kail ve sabıkali eşhası” silahlandırarak seçim merkezlerine göndermiştir. Bunlar da halka “hatır ve hayale gelmedik hakarete” bulunmuş, “biçare ahaliyi darp ve cerh” etmiştir. Köylere gönderilen seçim memurları da Kaza Kaymakamı Zekai Bey, Jandarma Kumandanı Nail Bey, Hakikat Gazetesi Başyazarı Mestan Bey ve Biraderi tarafından özel olarak seçilmiş “ücretle tedarik” edilmiş kişilerdir. Olaylar işte bu kişilerin yanlış tavrı ve davranışlarıyla beceriksizliklerinden meydana gelmiştir. Mestan ve Hamdi Bey’in görevli oldukları seçim merkezlerinde meydana gelen olaylar bu savı kanıtlar. bkz. BOA-DH-SYS. No: 62, 63.

öngördüğü ilkeler doğrultusunda sandık kurulunu oluşturdu ve 10 Mart Cumartesi günü oy verme işlemini başlattı. Sandığa henüz 5-10 oy atılmıştı ki 31 Mart olayının yaratıcılarından⁴¹ Tatar Hoca Abdurahman'ın "vurun jönlere, gavurlara, bunlara vurmak her Müslüman için farz-ı ayn dır. Bu din kavgasıdır" diyen sesi duyuldu. Bazı ayetler okuyarak halkta ki heyecanı daha da artırdı. O'nun etkisiyle saf halk günahlarından kurtulabilecekleri kutsal anın geldiğine inanarak silahına sarıldı ve sandık kuruluna karşı saldırıya geçti⁴². Tahsildar Mustafa Efendi ile Jandarma Mustafa Çavuş saldırıya uğradı. Nahiye Müdürü, sandık kurulu üyeleri ile birlikte halkı yatıştırabilmek için emrindeki jandarmalara havaya ateş açtırdı. Bu durum olayları daha da şiddetlendirdi. Halk jandarmaların kasaturalarını aldı ve onları dövdü. Mestan Bey seçimi iptal ettiğini belirterek halktan dağılmalarını istedi. Kızgın halk Mestan Bey'e karşı saldırıya geçti. O da oy verilen odaya kaçarak canını kurtarmaya çalıştı.

İsyancı güçlerin önderlerinden Fakih Süleyman, Karakatip Mehmet Efendi, Tatar Abdurahman bir yandan saldırıyı yoğunlaştırırken öbür yandan da "bu hükümet dinsizler hükümetidir. Şimdiki memurlar ahaliyi dinsiz yapacak, çocuklara şapka giydirecek, kızılbaşlarla beraber olacaklar" diyerek halkın tepkisini daha da artırmaya, dolayısıyla da eyleme daha büyük bir boyut kazandırmaya gayret ettiler.

Sandık kurulu üyelerini kasederek bunları öldürmek helaldir deyince çatışmanın boyutları da büyüdü ve çıkan çatışmada beş kişi öldü, birçok insan da yaralandı⁴³. Bunun üzerine halk seçim yerini terk ederek sokaklara dağıldı. Kazadan "adliye heyeti" ve doktor geldi. Bir yandan olayların adli yönü araştırılırken diğer yandan da yaralıların tedavisine başlandı⁴⁴.

Bu ortamda canlarını kurtarmak zorunda kalan Nahiye Müdürü ve sandık kurulu üyeleri, Eskişehir'e kaçtılar⁴⁵. Tahriklere kapılan saf halk Seyitgazi'de bulunan 2. Ordu 23. Redif Alayı'nın 4. Taburunun silah de-

⁴¹ Tanin 5 Mart 1912, s. 3 Tutuklular ise; olayların Nahiye Müdürü'nün oy pusulalarını yazdırmak için görevlendirdiği tahsildarın tavırlarından kaynaklandığını iddia ediyorlar. bkz. BOA-DH-SYS. No: 7.

⁴² BOA-DH-SYS. No: 7; Tanin 5 Mart 1912 s. 3.

⁴³ BOA-DH-SYS. No: 7.

⁴⁴ Hürriyet ve İtilafçılarn iddialarına göre ilk soruşturmada halk suçsuz bulunmuş Nahiye Müdürü ile Zaptiye Mustafa Çavuş suçlu bulunmuştur. bkz. BOA-DH-SYS. No: 7.

⁴⁵ Bunlar, Eskişehir'e dönerken Derbent'te karşılaştıkları bir kişiden şüphelenmişler, onun üstünü yanlarındaki jandarmalara aratmışlar ve Fakih Süleyman ve Tatar Abdurrahman tarafından Hacı Veli'ye yazılmış mektup bulmuşlar.

posuna saldırdı. Subayların bilinçli ve kararlı davranışları burada bulunan askeri silah ve cephanenin isyancı güçlerin eline geçmesini önledi. Bu başarısızlık isyancıların moralini bozdu ve onları daha başlangıçta başarısızlığa uğrattığı gibi isyanın yayılmasını da önledi.

Olaylardan haberdar olan Kaymakam, bir yandan yanına aldığı jandarmalarla vakit geçirmeden Seyitgazi'ye giderek hükümet binasına yerleşip zanlıları yakalatmaya çalışırken; diğer yandan da Seyitgazi'de yaşanan olayları bağlı bulunduğu Kütahya Mutasarrıfına o da Hüdavendigâr (Bursa) Valisine bildirdi⁴⁶.

ÖZDENK OLAYLARI

Etraftaki birkaç köyle birleştirilen Özdenk bir seçim şubesi yapılmıştı. Seçimlerin düzenli yapılabilmesi için Teftiş Heyeti buraya Süleyman Efendi'yi göndermişti. Süleyman Efendi yanına bir katip ile iki jandarma alarak Özdenk'e gelmişti. Ancak daha köye girer girmez örgütlü bir tepkiyle karşılaştı. Köylüler uzun uzun Süleyman Efendi'nin kimliğini saptamaya çalıştılar. Cumartesi günü dört köyün seçmenleri oylarını verdikten sonra seçim sandığının kilitlenerek Özdenk Köyü'nün oylarını ertesi günü vermesi kararlaştırıldı. Kilitli sandığın anahtarlarından birinin Süleyman Efendi'de diğerinin ise ihtiyar heyetinde bulunması ve sandığın köyde en güvenli yer olarak görülen camiiye konulması saptandı. Dereköylü Hacı Emin bu karara itiraz etti ve sandığın kendilerinde kalmasını istedi. Bu tartışma sırasında görevli Jandarma Hacı Emin'i dışarı çıkardı. O da daha önceden hazırlanmış olan halkı sandık kuruluna karşı saldırıya geçirdi. Böylece taşlı sopalı saldırı başladı. Seçim memuru ve sandık kurulu üyeleri tehdit edildi. Jandarmaların silahları alındı. İsyancılar seçim sandığını yerine koyarak seçime devam ettiler ve 261 oyla Dereköylü Hacı Emin'in seçimi kazanmasını sağladılar.

Seçim bitince Süleyman Efendi köylülerden izin isteyerek köyden ayrılmak istedi. Ancak köylüler "biz hükümet memurlarına hürmet ederiz, onları yaya göndermeyiz" diyerek araba istediklerini o gelinceye değin beklemelerini söylediler. Bu sırada Süleyman Efendi köylülerden jandarmaların silahlarını geri vermelerini istedi. Bunun üzerine köylüler, Süleyman Efendi'den "seçimin yasalara uygun bir şekilde yapıldığını jandarmanın teşhiri silah etmesi üzerine halkın saldırıya geçtiğini" belirten bir yazı vermesini istediler. Süleyman Efendi'nin bu isteğe karşı çıkması üzerine, is-

⁴⁶ BOA-DH-SYS. No: 7, 69.

yancı köylüler Süleyman Efendi'yi tehdit ettiler. Hem canını hem de jandarmaların silahlarını alabilmek için Süleyman Efendi köylülerin istediği belgeyi verdi⁴⁷.

TANDIR OLAYLARI

Tandır ve çevresindeki köylerin seçimlerinin düzenli yapılmasını sağlamak üzere Şakir Bey görevlendirilmişti. Şakir Bey de diğer köylerde olduğu gibi Tandır'da da Cumartesi günü oy verme işlemini başlattı. Bir yandan kimi köylüler oylarını kullanırken öte yandan da bazı köylülerin taşı ve sopalı bir şekilde etrafta toplanmaya başladıkları görüldü. Koca Ali, Kara Hasan, Hafız İbrahim oğlu Ahmed, İmam Hafız İbrahim, Çay köylü Hafız Hüsnü, İsa'nın oğlu Koca Mustafa gibi kışkırtıcılar sandık kurulunu göstererek "bunlar gavurdur, sizde mi gavur olacaksınız? Bunlar şapka giydirecekler" diyerek köy halkını tahrik ettiler. Bunun üzerine halk "biri jönlere diğeri şeriata ait olmak üzere" iki sandık kurulmasını istedi. Heyeti Teftiş'e'nin mühürleriyle mühürlenmiş oy pusulalarını da "bunlar jönlerin kağıdı. Bunlara yazınca jönlere oy vermiş oluruz" diyerek reddettiler. Ortamın gerginleşmesi üzerine Tandır'da seçimlere ara verildi⁴⁸.

TAŞKÖPRÜ OLAYLARI

Taşköprü, Sulukağaç, Kavacık, Yarımca ve Bozdağ köylerinin seçimlerinin yasalara uygun bir şekilde geçmesini sağlamak üzere Teftiş Heyeti Hacı Ahmet Efendi'yi görevlendirmişti.

Hacı Ahmet Efendi Cuma günü Taşköprü'ye giderek görevine başladı. Oy pusulalarını seçmenlere dağıttı. En uzak köy olan Kavacık köylüleri oy pusulalarına adayların adlarını yazmak üzere dışarı çıktılar. Kavacıktan Bakkal Halim, Hacı Said, Muhtar Zekeriya, askerden henüz yeni gelmiş resmi giysilerini bile çıkarmamış yetim Mehmet "bu pusuladaki mühür İttihad ve Terakki'nin yani gavur mührüdür. Bunlara sakın reylerinizi yazmayınız" diyerek halkı tahrik ederek olayları başlattılar. Hacı Ahmet Efendi ve Jandarmalar halkı yatıştırmak için büyük bir çaba gösterdilerse de başarılı olamadılar. Kandırılmış halk "kağıtların eczalı, sandıkların elektrikli" olduğunu, onların Ahmet yazmalarına karşılık sandıktan Mehmet çıkacağı gibi aklın alamayacağı iddialarla olayları büyüttüler. Hacı Ahmet Efendi sandığı açarak içinde hiçbir şey olmadığını halka gösterdi

⁴⁷ Tanin, 5 Nisan 1912, s. 2.

⁴⁸ Tanin, 6 Nisan 1912, s. 3.

ve oy verme işlemini başlattı. Halk oy pusulaları yerine mühürsüz adi kağıtları kullanmaya kalktı. Bu durum tartışmalara yol açtı. Yarımca köylü Karakeçili Aşireti'nden Hacı Hüseyin "bize zorla seçim yaptırıyorlar" diyerek halkı direnişe çağırdı. Taşköprülü Çerkez Kel Şakir, eski muhtar ve oğlu, tütün kaçakçısı Koca İsmail, Kıyıcıoğlu Süleyman, yetim Mehmet ve bakkal Halim vs sandık kurulunun bulunduğu odaya girerek "gavur" olarak nitelendirdikleri sandık kurulu üyelerine saldırdılar. Odada bulunan çerkez Hasan Bey ve Hasan Çavuş sandık kurulunun canlarını kurtardı. Halk okulun salonuna girerek kendi isteğine göre oylarını kullandı. Seçim mazbatasını da istedikleri gibi düzenlediler. Böylece Taşköprü'de de yasalara uygun seçim yapılamadı⁴⁹.

KIRKA OLAYLARI

Kırka ve on üç köy bir sandık kuruluna bağlanmıştı. Buradaki seçimlerin düzenli yapılmasını sağlamak üzere Teftiş Heyeti, Artin Efendi'yi seçim memuru olarak görevlendirmişti. O da Mestan Bey'in kardeşi Hamdi Bey'i kâtip olarak yanına almıştı.

Seçimler sırasında Kırka'da olaylar çıkacağı konusunda kaza merkezi-ne bazı duyurular ulaşıp ve jandarma mülazımı Abdullah Efendi'yle birkaç er Kırka'ya gönderilmişti.

Karakeçili Aşireti'nden Etem Bey halkı kışkırtıyordu. Hamdi Bey seçmenlerin olay çıkarmasını önleyebilmek için seçim yasaasının ilgili hükümlerini okumaya başladı. Bu sırada kazadan gönderilen askerler de köye ulaşmışlardı. Askerin geldiğini gören halk görevlilere saldırdı. Jandarmaların silahlarını aldılar. Bir jandarmanın hem kendisini hem de hayvanını yaraladılar. Hamdi Bey bu sırada kaçıp bir samanlığa saklanmak zorunda kaldı. Gözü dönmüş Hürriyet ve İtilaf Fırkası militanları Mülazım Abdullah Efendi'yi hazırola geçirip dövdüler psikolojik işkenceye tabi tutarak birkaç kez kelime-i şehadet getirttiler. Diledikleri gibi oylarını kullandılar ve seçim sandığını törenle Eskişehir'e getirmeye kalktılar⁵⁰.

Bir grup isyancı seçim sandığını, Eskişehir'e taşıırken onlardan ayrılan bir başka grup da Kızılınler'e giderek oradaki isyancılara yardım etti⁵¹.

⁴⁹ Tanin, 6 Nisan 1912, s. 3.

⁵⁰ Tanin, 29 Mart 1912, s. 3.

⁵¹ Tanin, 29 Mart 1912 s. 3, Kırka olaylarını yaratanların Karacaşehir'den Hacı Bekir, Ethem, Aşin köyünden Hafız Mahmut, Karaataklı Köyünden Hacı Beslan Koca Mahmut ve Oğlu Selim olduğu saptanmıştır. bkz. BOA-DH-SYS, No: 72, 73. Tanine göre ise Kırka Olaylarının arkasında Zeytunzadeler vardır. bkz. Tanin 4 Mart 1912, s. 1.

KIZILINLER OLAYI

Kızılınler ve altı köy birleştirilerek bir sandık kuruluna bağlanmış ve seçim memuru olarak da Raif Bey atanmıştı.

Cumartesi günü oy verme işlemi başladığı sırada Uluçayır köylüleri “bizim emin olduğumuz köylülerimiz resmi heyette bulunacak ve pusulaları yazacak bizim istediğimiz adamlar çıkacak” diye gürültü yaptılar. Me murlar halkı yatıştırmak istedi ise de sonuç değişmedi. Kırka’dan gelen kişilerin de etkisiyle olaylar büyüdü ve isyancılar kendi isteklerine göre seçimi yaptılar⁵².

BARDAKÇI OLAYLARI

Bardakçı’nın seçim işlerinden Arif Bey sorumluydu. O Bardakçı’ya vardığında köylüler “ne seçim isteriz ne mebus ne de sandık. Hoca Abdurahman Efendi’ye mazbata veriniz İstanbul’a gitsin, hukukumuzu muhafaza etsin. Geçen defa bize bir kağıt mühürlettiniz, Sultan Hamid’i tahtan indirdiniz. Bu defa kağıtları mühürletip dinimizi alacaksınız. Sultan Hamid’in nesi vardı” diyerek seçime karşı çıktılar. Sandık kuruluna saldırdılar, kapıları, pencereleri kırdılar, jandarmaların silahlarını aldılar. Bu eylemin “bir din kavgası” olduğunu “bir yön öldürmenin yüz gavur öldürmeden daha sevap” olacağını söyleyerek halkı tahrik ettiler. Görevlilerden birine otuz kez kelime-i şehadet getirterek psikolojik işkence yapan isyancılar Bardakçı’da da yasaların öngördüğü şekilde seçimlerin yapılmasını engellediler⁵³.

KÜMBET OLAYLARI

Kümbet ve çevresindeki on köy bir sandık kuruluna bağlanmıştı. Buradaki görevli ise Bahaaddin Efendi idi. Kümbet, Karaviran ve Yapıldak hükümete karşıtlık bakımından ön sırada bulunan köylerdi. Bahattin Efendi Cuma günü Kümbet’e ulaştı. İhtiyar Heyetinden Hacı Ömer ile Yapıldak Köyünden Ali Çavuş’un Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına aday olduklarını, bunların arkası Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın mühürüyle mühürlenmiş oy pusulalarını seçmenlere dağıttığını belirledi.

Cumartesi günü oy verme işlemi başladığında seçmenler arkası Teftiş Heyeti’nin mührüyle mühürlenmiş oy pusulalarını “bu İttihad ve Terakki’nin mührüdür, bunlara oylarımızı yazamayız” diyerek almadılar. Tepki-

⁵² Tanin, 6 Nisan 1912, s. 3.

⁵³ Tanin 29 Mart 1912, s. 9. Nisan 1912, s. 3.

li seçmenler mazbata yapılarak oyların oraya yazılmasını istediler. Görevliler halkın bu tavrının seçim yasasını bilmediklerinden kaynaklandığını düşünerek yasanın ilgili maddelerini okuyarak halkı yatıştırmaya çalıştılar. Bu sırada Ayı Mehmet'in "bu kağıtları bize yazdıracaklar sonra Eskişehir'de istedikleri mührü basıp İttihad ve Terakki'ye verecekler. Bizi Jön, gavur yapacaklar" diyen sesi duyuldu. Bahaaddin Bey, Mehmet'i ayıplayarak yaptığının kışkırtıcılık olduğunu söyledi ise de olayların çıkmasını engelleyemedi. Zira seçimlerden bir süre önce kendilerini koyun tüccarı olarak tanıtan ve Kütahya'dan geldiklerini söyleyen iki kişi bu köylerde İttihat ve Terakki'yi eleştirici çalışmalarda bulunmuştu. Bu çalışmalar sırasında birhayli de para harcayan bu kişiler kuşkusuz İttihad ve Terakki karşıtı olarak bilinen Kümbet, Karaviran ve Yapıldak köylülerindeki tepkiyi daha da artırmışlardır.

Bu üç köyün seçmenlerinin tavrı karşısında düzenli bir oyverme ortamı sağlanamamıştır. Bunun üzerine bazı köyün seçmenleri sandık kurulu-na baş vurarak "yasalar çerçevesinde oy vermeye hazır olduklarını ancak Kümbet, Karaviran ve Yapıldak köylülerince tehdit edildiklerini, kendilerini güven içinde görmediklerini" belirterek oylarını kullanmadan köylerine dönmüşlerdir. Seçime uygun bir ortamın kalmadığını gören seçim görevlileri de Kümbet'ten ayrılmak zorunda kalmıştır, böylece burada da seçim yapılamamıştır⁵⁴.

Eskişehir Kaymakamı Zekai Bey Seyitgazi'de meydana gelen olayları öğrenince bir yandan yanına aldığı bir miktar jandarma ile olay yerine gitmiş⁵⁵; diğer yandan da hiyerarşik sıra içinde olayı üst makamlara duyurmuşur⁵⁶.

Hüdavendigâr (Bursa) valisi kaymakamın anlattıklarının doğru olup olmadığını saptamak ve olayları yerinde incelemek üzere Kütahya Mutasarrıfını Eskişehir'e göndermiştir. Eskişehir'deki gelişmeleri Dahiliye Nazırına da aktaran Vali; olayların bastırılabilmesi için kaymakamca istenilen bir bölük nizamiye askerinin vakit geçirilmeden Eskişehir'e gönderilmesini belirtmiştir⁵⁷.

⁵⁴ Y.a.g.y.

⁵⁵ BOA-DH-SYS, No: 6, 7.

⁵⁶ BOA-DH-SYS, No: 6g.

⁵⁷ BOA-DH-SYS, No. 6g.

Dahiliye Nazırı valinin bu isteğini Harbiye Nazırı ile görüşmüştür. Gelişmeleri dikkatle izlemeye alan Hükümet üyeleri kendilerine ulaşan bilgileri değerlendirerek Eskişehir'deki olayların son derece ciddi nitelikte olduğunu anlamış olacak ki valinin isteğini kabul ederek Eskişehir'e asker gönderilmesini uygun bulmuştur⁵⁸.

Dahiliye Nazırı 11 Mart 1328/1912'de Eskişehir Kaymakamlığına yazdığı bir telgrafta "Dersaadet'ten bir bölük askerin sevk edildiğini" gerekirse daha fazla askerin de gönderilebileceğini belirterek alınmış ve alınacak önlemlerin kendisine bildirilmesini istemiştir⁵⁹.

Eskişehir'de bulunan jandarma İstanbul'dan gelen Nizamiye askeri ile birleştirilerek olay çıkaran köylere gönderilmiştir. Böylece seçimler bahane edilerek yakılmaya çalışılan irtica ateşinin Eskişehir'in dışına taşması önlenmiş, suçlular birer ikişer yakalanmaya başlanmıştır. Yakalananlar arasında Derici Hacı Veli, Kayınbiraderi Karakatıp, Fakih Süleyman ve Tatar Abdurahman gibi lider kişiler de vardı⁶⁰. Askerin silahını alan, halkı seçim memurlarına karşı kışkırtan ikinci derecede suçlu görülen bazı kişiler de gözaltına alınmıştır⁶¹. Kırka Olaylarını yaratanların baş sorumlusu olarak belirlenen Karacaşehir'li Hacı Bekir, Ethem, Hafız Mehmet, Hacı Beslan, Koca Mehmet ve Oğlu Selim ise ilk günlerde yakalanamamıştır. Yakalanamayan kişilerin suç kanıtlarını yok etmelerini önlemek için evlerinin aranması ve sürekli gözetim altında tutulması kararlaştırılmıştır⁶². Ayrıca bu kişileri yakalamak için 40 Nizamiye, 10 Jandarmadan oluşan bir birlik oluşturulmuştur⁶³.

Olayların kontrol altına alınması ve suçluların tutuklanması üzerine Hacı Veli siyasal kimliğini ortaya koyarak Sadrazam ve Dahiliye Nazırı nezdinde girişimde bulunarak hem kendini hem de arkadaşlarını kurtarmaya çalışmıştır. Zira Hacı Veliye göre Eskişehir'de meydana gelen olaylar siyasal nitelik taşımıyordu. Oy verme sırasında meydana gelmiş sıra-

⁵⁸ Hükümetin adeta yarı resmi yayın organı niteliğini taşıyan Tanin Gazetesi "İstihbarat Kaleminden Vuku Bulan Tebligat" adıyla bir duyuru yayımlayarak Eskişehir'deki olayların siyasal nitelik taşıdığı ve arkasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bulunduğunu açıklamıştır. bkz. BOA-DH-SYS, No: 62.

⁵⁹ BOA-DH-SYS, No: 74/1.

⁶⁰ Bkz. BOA-DH-SYS, No: 52.

⁶¹ BOA-DH-SYS, No: 49 Hürriyet ve İtilafçılar yakalananların Seyitgazi eşrafından olduğunu ve işkenceye tabi tutulduklarını iddia etmektedir. bkz. BOA-DH-SYS, No. 6.

⁶² BOA-DH-SYS, No: 60, 58/1.

⁶³ BOA-DH.SYS. No: 60.

dan bir olaydı. Bunun da sorumlusu İtilafçılar değil İttihatçılardı. Halk, İttihatçıların kendi adaylarını seçtirme isteğine karşı çıkmıştır. Böylece onlar Anayasanın kendilerine tanıdığı hakları kullanarak seçime müdahaleyi önlemişlerdir. Yöneticiler kendi beceriksizliklerini örtmek için suçu Hürriyet ve İtilafçılara atmışlardır⁶⁴. Suçsuz yere birçok insan tutuklanmış ve jandarma kumandanının emriyle işkenceye tabi tutulmuştur⁶⁵.

Seyitgazi olayları Eskişehir'de duyulunca, Kaza yargı organı olaya el koymuş ve adli soruşturmayı başlatmıştı. Ancak bu sırada yargı görevlilerinden bazılarının olay çıkaran kişilerle işbirliği içinde olduğu iddiaları vardı. Bu iddialar kuşkusuz olayların gerisinde bulunan güçlerin ortaya çıkarılmasını engelleyeceği endişesini yaratıyordu⁶⁶. Bu nedenle Kaymakam Zekai Bey olayların derinliğine incelenerek siyasal boyutunun saptanabilmesi ve arkasında ki güçlerin ortaya çıkarılabilmesi için suçluların Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmasını istemiştir⁶⁷.

Hükümet elde edilen bilgi ve bulguları inceledikten sonra Kaymakamın isteğini yerinde bulmuş ve suçluların Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmasını kararlaştırmıştır⁶⁸. Adli makamlarca yapılan soruşturmalarda elde edilen bilgi ve bulguların da Divan-ı Harb-i Örfi'ye aktarılmasını istemiştir. Yakalanan kişiler trenle asker denetiminde İstanbul'a gönderilmiştir⁶⁹.

31 Mart olayından ders alan hükümet bu irticai olayı yerinde incelemek üzere Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiyesi adıyla bir inceleme heyeti oluşturup Eskişehir'e gönderirken⁷⁰; Ankara, Konya, Sivas, Hüdavendigâr, Kastamonu Vilayetleriyle, Karesi ve Bolu Mutasarrıflıklarına da şu genelgeyi göndererek irticai olaylar karşısında dikkatli olunmasını istemiştir.

“Eskişehir mülhakatından Seyitgazi Karyesi'nden bazı ahali biz hürriyete değil şeriata oy vereceğiz diyerek intihab sebebiyle giden heyetlere müsellahan hucum ve bazı jandarmaların silahlarını ahz teşebbüsünde

⁶⁴ Bkz. BOA-DH-SYS, No: 62, 63, 56.

⁶⁵ BOA-DH-SYS, No: 55 Suçluların iddialarına göre Kaymakam işkenceye uğrayanların yaralarının berelerinin geçmesi için 15 gün Seyitgazi'de, 20 günden fazla da Eskişehir'de tutmuştur. bkz. BOA-DH-SYS, No: 6.

⁶⁶ BOA-DH-SYS, No: 41.

⁶⁷ BOA-DH-SYS, No: 70.

⁶⁸ BOA-DH-SYS; No: 45/1.

⁶⁹ BOA-DH-SYS, No: 52.

⁷⁰ Bu heyet 7 Haziran 1328'e kadar Eskişehir'de kalmıştır. BOA-DH-SYS; No: 25, 24.

bulunmuşlardır. Bu hareketin irtica maksadıyla telkin edilmiş olduğu tarz-ı cereyanından anlaşılmiş ve hükümetin hal-i harbde bulunduğu bir sırada dahilen bir karışıklığa mucib olabilecek hareket ve telkinata karşı berveçhi müsamahakar olunamayacağı tabii olub, Dersaadetteki Divan-ı Harb-i Örfi dahi esasen men'i irtica için müteşekkil ve bu maksada mebni elyevm baki bulunmasına binaen, ahaliye bu yolda irticakerane telkin edenlerin veya bu fikir ile teşvikatta bulunanların derhal Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi'ne sevk edilmeleri lazım gelir⁷¹”.

Hükümetin bu duyarlı davranışı başta Eskişehir olmak üzere ülkenin birçok yerinde meşrutiyet karşıtlarınca çıkarılmaya çalışılan gerici ayaklanmaların meşrutî sistemi tehdit edici boyutlara ulaşmasını önlemiştir. Yapılmayan yapıldığı halde kurallara uymayan seçimler yinelenmiş 13 Mart 1328'de ikinci seçmenlerin, 30 Mart 1328'de de mebusların seçimi tamamlanarak Abdullah Azmi Efendi'yle, Cemal Bey'in 47; Nail Bey'in 45; Sadık Efendi'nin de 42 oy aldığı saptanmıştır⁷².

Tarihimize “sopalı seçim” olarak geçen 1912 seçimleri dolayısıyla yurt yüzeyinde meydana gelen olaylar küçümsenecek boyutta gözüküyor. Eskişehir'deki olayların baş sorumlusu olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Eskişehir Şubesi Başkanı Hacı Veli Anayasa ve Meşrutî sisteme bağlı olduklarını, meşrutî sistemin korunmasına büyük önem verdiklerini, seçimlerde anayasanın siyasal parti olarak kendilerine tanıdığı hakları kullandıklarını, seçimin serbestliği ilkesini zedelemek isteyenlere karşı çıktıklarını iddia ederek olayların gerisindeki irticai düşüncüyü gizlemeye çalışmış ise de başaramamıştır⁷³. Hükümetin olayları seçim olayının ilerisinde siyasal boyutta ele alması yerinde bir hareket olmuş, böylece ülke yeni bir 31 Mart olayından kurtulmuştur.

⁷¹ Bkz. BOA-DH-SYS, No: 66/1.

⁷² Bkz. Tanin, 13 Nisan 1912, s. 4.

⁷³ BOA-DH-SYS No: 15, 20 Mütareke döneminde yapılan 1919 seçimlerinde Eskişehir'den mebus seçilen Hacı Veli Meclis-i Mebusan'a katılmış ve Dilekçe komisyonuna üye seçilmiştir. (bkz. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 4. Dönem. s. 82) 11 Mart'a kadar görev yaptığını saptadığımız Hacı Veli daha sonra tutuklanmıştır. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da çalışmalarına başlayınca İstanbul'un işgali üzerine tutuklanıp Malta'ya gönderilen mebusların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyesi sayılmaları kararlaştırılmıştı. Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey 18 Ağustos 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığına başvurarak Hacı Veli Efendi'nin de Büyük Millet Meclisi üyesi sayılmasını istemiş (bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* c.4 3.b, Ankara: 1981, s. 513) ve 6 Ekim 1920'de Hacı Veli'nin Büyük Millet Meclisi üyesi olması kabul edilmiştir. (bkz. a.g.e.,

Meşrutiyetin getirdiği özgürlüklerin bilincine varamayan, sürekli geçmişte yaşayan bazı insanların saf, temiz fakat bilinçsiz halkı, dinsel sloganlarla devlete karşı kışkırtma eyleminin bitmediği; meşruti sistemi getirenlerin getirdikleri sistemi korumak zorunda oldukları bu seçimler dolayısıyla yalın bir şekilde ortaya çıkmıştır. Zira gelişmemiş ve oyun bilincine ulaşmamış toplumlarda dini kullanarak siyasal iktidara doğru yürümenin, boyutları önceden saptanamayacak olaylara yol açabileceğini; 1912 seçimleri adeta belgelemiştir.

s. 549) Büyük Millet Meclisi'ne Adana mebusu olarak katılmış olan Damar Arıkoğlu Hacı Veli'ye geçmişteki eylemlerinin nedenlerini sorduğunda O "ne bileyim evlat din elden gidiyor diye hocalar beni yeminle aldatular. Bildiğiniz hareketi yaptım. Sonradan kandırıldığımı anladım, pişman oldum ise de iş işten geçmişti. Dikkat ederseniz mecliste hocalarla hiç konuşmam ve ahbablığım da yoktur. Tanrı kusurumu affetsin günahımı ödemek üzere Mustafa Kemal'in bayrağı altına ilk koşanlardanım" yanıtını vererek suçunu ikrar etmiştir (bkz. Damar Arıkoğlu, *Milli Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: 1961, s. 89).

TELEGRAMME

تلگرامنامه

دولت علیه عثمانیه تلگراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

Retransmission ou Expédition			RECEPTION					
تکرار کشیده و یا سبق			اخذ					
سبق نومبروس No d'expédit.	کلیده اولتان مرکز transmis à	تاریخ ۱۳۰۵ ۱۸	مأمور امضای Signature de l'employé	مأمور امضای Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطه مرکزی Reçu de	سبره نومبروس N° d'ordre
		ساعت ۱۸	دقیقه ۲۰		ساعت H. —	دقیقه M. —		

De: ریس سیمنازی Pour: موردی

Mots: ۱۸ Date: ۱۳۰۵ H. ۱۸ M. ۲۰

Voie: عومرک Ind. Eventuelles: ()

صدار نظام

مانند اوتیمی کوی استخراجه قصبه خان جنبه سید به ل غازی تکیه سنه
اجرا قلمچین اعلامه ایله دیجه اهل کمال اطاعت و ارادیه تابعه مبدین
مهمی اوله رده یوسله یانمونه ایچونه اقامه ایندیکی تحصیلیه مطنی اقتدیجی
ایر بکر اوغلی صفوت یانز مقده اشاعه ایتمی اوزرینه تابعه مبدین ازاره لره
فورد بخود آتسه امری و بردی اهل لیده بسه کئی چنخار ملاکم سردی اهل ک
ینده متابعه بکله امری کمال اطاعت و طاعتی طایر بیکیتمی اهل لیده
و مأمور لرده تحقیقانه اجرا ایردک ناموریه استعمال سار ایله لیکلی اهل ک
اولونه قلمچین اذیمیت قویانه اتمق مملوکی و بردی قضاده علیه کیمی دو قور
کلدی تحقیقانه اجرا ایندی اهل لیده قطباً تجاوزه و قویوما دیفتی کرک قطب لره
کرک اشاعه قلنا به شاه لره آفاده سیده تحفه ایردک مبدین اچم بی ایله
قطبیه مطنی یوادشک نظمی نیتی سیر ایندی بوق قهر الیه تابعه مبدین مستانه
تضایه یوازه آندی قلمچین شگانی بی صرفه سیر ایله قطبیه ی قور تارعه اوزر هقلما
قیامت قویا بردی ملازم عیدانه اقصه ایله یوزده متجاوزه ازاره معینه آلر رده
در حال سیمنازی کدی مکتمک المرافقه ازاره اقامه ایردک آره و یورو

دولت علیه عثمانیه تلگراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

حکومت تلگراف معاملاتدن حوالای مسؤلیت قبول نمائند

[1914]

Retransmission ou Expédition			تکرار کثیده و یا سونی		RECEPTION				اشد	
N° d'expédition	کثیده اولون مرکز	Date	تاریخ	Signature de l'employé	Signature de l'employé	Date	تاریخ	Reçu de	N° d'ordre	
		H. M.				H. M.				

De _____ Pour _____ موزدی _____

_____ H. M. _____ ساعت _____

_____ M. _____ دقیقه _____

Via _____ Indic. Eventuelles _____

عقلمی بشتند اولایه ناحیه اشراقی و سائرده سونکولی هیفته قطیبه لر ایلدیا شونده
 طویلایندی دهها سوال جواب اینکستریه ملازم عمدا نه اوقفه قاصد مدیری واسطه
 بره اکیشر او طم لره قیانا نه ضرب و اشکتی ایلدیا شولادی بر طرفیه معلومند استات هیجته
 آه قفانلر اما نه انه فور تاردیه جریم جریم هیجته بشاره قریب اداری حکومته قاشونست
 لقب رشیدی ده انتخاب کلامه العالی اوزرنده قفانلر ایلدیا شولادی لکری بوشکتی
 الهی اولاده قفانلر لهر قفنده اقامه ایلدیله بیخی شکتیله قرداشی عیبه و وظایف
 کاتبه نایم ویریه قاجیدی اوتوز کس طاملرده اکللمکده باره بره لرا ایلدیا شولادی
 لهر قفانلر یوقا ریده سندیکن کی یازدی هیجته مالک اولدیله نیم مردود برهاله
 لاره برلری یازدیله لهماه اوراقی موهن لیک تهید ایلدی یازدیله بره لکریه دیر
 اونه بیه کوبه ناحیه همی یگرمی کونده زیاده سکیشر هم اختلاطده منع ایلدی
 وقیه ایلدی قسماً دیوانه عمرتی سوره ایلدی یازدیله دیوانه ضرب عمرتی ده کلامه
 قیبه مؤثر لریه قفانلر لعلیا به ویریه ناحیه کوندری اوتوز ناحیه مدیریک
 راندی لهر قفانلر یازدیله برلری قاجی و بیخی صوبالریه ضرب و اشکتی
 جدرک آدم بر اقدی لقیته حقیقت اوزرنیم سکیشر هم قفانلر سوره ایلدی
 بره یازدیله دیوانه ضرب عمرتی لعلیا ایلدیله لعلیا اوراق قفانلر سکیشر علیه

TELEGRAMME

تلگرافنامه

دولت علیه عثمانیه تلگراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie دولت تلگراف مملکتده مزای مسئولیت قبول نمیکند [مورد ۱۶]

Retransmission ou Expédition				RECEPTION			
تکرار کشیده و یا سوق				گرفتند			
سوق نومردوس No d'expédit.	کشیده اولتان مرکز transmis à	Date	مأمور امضای Signature de l'employé	مأمور امضای Signature de l'employé	Date	واسطه مرکزی Reçu de	سره نومردوس N° d'ordre
		H. _____ M. _____			H. _____ M. _____		

De _____ Pour _____
 V° _____ Mots _____ Date _____ H. _____ ساعت _____
 M. _____ دقیقه _____ کات _____
 Voie _____ Indie. Eventuelles _____ عتده _____

تجدید قلمدی تحقیقات ابتدا را ایدیلور ایدیلر فاشقاج و تا هیچ مدیرتیه هیچ ایجاته
 ظلم و استکباری بالبدلای میله میقیغه بشله بنجیم اکیشر عمایه سیده تا غیر نفوذ
 ایدرک لکچ بر ایست مجوره و قاتونیه یوهه ایلنه اورا قاریمز برکجه کوندر لری آباریم
 بوستانه لری سور تدیکت استانیولر لید فایمجله یقغه فضاغت ایجه لک بریم برکجه بولانده آیل
 بی علا لری اولدیریمک همه فانتونیزی آلامقده فانتونیز ملک اوزره صلک یلانته ایله ایدرک برک
 بورا آلتیقه ساعتک بریولره نانه پاره ستمه مختلای برک و اعقاصه همه ایچونه ارا
 ایدرک بکسره حقونه عمایه شاکه لری اولدیر فصل کیندر مرحمت بیورک ما دامک اکیشر
 لوداریم سنه تشکیلده عمایه محاکم و ادرار اورا قاریمز اورا با اعلایه کیدله
 بیله فانه و عا دلانته تحقیقاته ایلر سنه قوما بیورک لری یوزده متجاوز اعالینک
 مغدوریننده وقایه سنه استیلام ایلر قوما

ایمیل بیواص عیالرمهره عیال احمد
 عیال سلمتی محمود اوقه داماد کمال
 سیمتازیده قره کاشی محمد
 عیال سلمتی محمد سلامت قهقه سلیمان

TELEGRAMME تلفنگرامنامه

دولت علیه ضمانیه تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie دولت تلفراف معاملاتدن مولای مسئولیت قبول نغز [موردی]

Retransmission ou Expédition				RECEPTION			
تکرار کشیده ویا سونق		تاریخ		تاریخ		اشد	
سوق نومردوسی No d'expédit.	کشیده اولتان مرکز transmis à	Date	مأمور امضای Signature de l'employé	مأمور امضای Signature de l'employé	Date	دائمه مرکزی Requ de	سوق نومردوسی No d'ordre
		ساعت H. M.			ساعت H. M.		

De _____ Pour _____ موردی _____

N° _____ Mois _____ Date _____ H. _____ M. _____ ساعت _____ دقیقه _____

Voie _____ Indiq. Eventuelles _____

عالمی ملای بطال اتوق رفعت لطیف فقیرزاده ادم عباسی محمد تیموری محمد

میرزا سید ابراهیم امیر اوقالی میرزا سید ابراهیم امیر اوقالی میرزا سید ابراهیم امیر اوقالی

محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد

محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد یوسف محمد

آقا صفالی اوقالی احمد محمد رفعت قزو کوز ادخل اول اعلی شاه

عاشق خان اوقالی رضا وطنی محمد سلیمان محمد اوقالی محمد

هـ
خداوندگار، دوستی نه انانیت

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

اكتيڤدك سبي قازي نا حيدر مرز بيم قرغه قزيب سنده شخيداي اتقي يينه ناسي دوقاي ه
هادت اولاره برقايم مجروح دوقوله بولنده يفتك قرغه اتا سيب تته قاتق مهنه بيدير ليملي
بويصاج كونا هر منفردنه اتقا اولكسبم محله مخمينه و ناميه سكونه واسايه غير نه ايتي
وجريانه حلك تقصيد بيديركس دوجيك منفردنه تبليغ ايكه ايدى سكي انان نه منفردنه اه
اكتيڤدقا قاتق موقت زيرنه مندرج غرقا سنده كوره بر قلم بولونك قاي جيل و جويون و كنده رنه
ترمله حركت ايتيكن اتقا ايد بوي انا زارم الاي قاي شاطعه مورود و غرقا نه ده دوق قاي بويورنه
اولاره سبي نا حيد سنده ك رويف يلبا سيني نا حيدنك سبي ع اديبه و كوسبته و احمده قزيب / نه
اتقا سيبه واقف اولاره مانده نتيجه سنده سبه اوله مجروح اولدقنا دهسنته اتقا بونك كويچ حاك
ايد قوناردين و حنده ده باسكند و بوينا نه انا زارم ان سلا حدين الدقري و مرشد اولاره بويچك
تيرده صفنا شاطعه سراسيه ايد حكي و سبي قازي ده انا حيك سلاج و بوينا هجيم و ضابطه نه ايد
ماورديه عالمكزيه قرضه ايد حكي با زرفينه نه حيك اولنوب با زرفينه حاصل اولره حيك صفنا
كوره ايجاي عصبه ايد حيك ده كد سزيمه لزوم نظر و ضة اله رنه ايكي بولون نظر بونك محله
نه بر صولله اعزام بويوركس موفنده نا و درود
صوره

اكتيڤد قصبه سنده ايكي كنه اوله با سلا يانه اتقا يه اختلاف فرقه اولره اولدور
ا اجهت قسريه اتقا عموبي نيز حيك حيك بونك و ندر حيو حيله سايه كيدره حيك ايسه

لبندی که جنت میسر است مقرر است علمیه اولاً استلاف رئیس حاجی و نائب سنی
 الله کلمه او را به این وسیله که اساتذت او را به تحقیق سید اربابیه که مقبله و ضبط در
 جنت عدلیه نیز در وقتش آید بد فرضه نیک کوی برده که بدو یا خانه الری تصدیق بیاسی او در
 یعنی دیانت و شرفین آلت اهتزاز ای-ک حکمت مایه لرزیدن بیارت کده ال کوه جنت خدیجه
 و آنچه به قدر هفت و شصت اولدینا شاع اولدینا کینه و کویک فریخته که حکم معارف
 خواهد بود که این طرفه و دفعه بدو را بخا و زاده اما سنه و نهمه شریفه اولم جمع و ندر و نیز
 اندک مکتب ایستادگی سوزر سوخته یکی تحفه ایستادگی و اربابیه که او را فقه عدلیه در دست
 تدویم بولتد فرضه و از این اختیار بیسنه و مایه عیاده افندیک باشد کلوه فلانده بواسطه
 بنفش چونکه اوله طرفه بیسبب موصاله ایستادگی و از این امر او نیز به کوی مدینه
 سزاوار بیارت کده ال کوه جنت خدیجه فرضه و نیز سکر پیازی ایستادگی از کله سه مسی به
 ایستادگی به بیبه ایت باقمه لم ویرک جلدش معاذله و نیک آورنده و فالدیله ایستادگی طلیعه بیبه
 قضیت و نیز لریم مایه ضابطه ادبیه تمکنت الله معارفی و کینتد رود و کینتد اولم کینتد
 پیاده و کینتد صوب اولدینا حکم صادره و فاری موصاله کویله افندیله افندیله و سنه و کدیله
 تدویم نیز یکی ضابطه فرضه سنه سنیه اولم سبب سبب غازی و فوهای ده بو معاده بولتد من
 معاذله تعالی الله فادوی زیاده اطرافه سزیده فوسه و مملکت به بر افتدال حدوته معی
 بر خانی معاذله کینه ایستادگی فاعلی و سبب دست کویک و پیاده عربیه و فیه اجزای معاذله
 اجیره اراکلی و تا سیه کوهه اجیره معی اولم کینتد سزیده کینتد سزیده کینتد سزیده کینتد
 خصوصاً مایه بیولتد با این

TELEGRAMME

تلگرامنامه

دولت عالی عثمانیه تتراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie (1906)

Retransmission ou Expédition			تکرار شیده و یا سوک		RECEPTION				اخذ	
No d'expédit.	کتبده اولتان مرکز	Date	تاریخ	مأمور امضای	مأمور امضای	Date	تاریخ	واسطه مرکزی	سره نومروسی	
No	transmis à			Signature de l'employé	Signature de l'employé			Requ de	N° d'ordre	
		۱۳۰۸	۱۳۰۸	<i>[Signature]</i>						

De _____ Pour _____ مودی _____

No _____ Mots _____ Date _____ H. _____ ساعت _____
M. _____ دقیقه _____

Note _____ Indic. Eventuelles _____ اشارت عمدتہ _____

مضمون: ...

۱۳۰۸ تاریخ ۱۳۰۸ مورخه ۱۳۰۸ ...

فوق مزبور عمده احوالیه بر طبق اقتدا و اسناد ...

قضا مزبور و وقوع کلاسه ...

و چه متعجب اولاد ...

و اشرا و نظونه و معلوم و قائل و سابقه ...

سوره ایریه و منکوری ...

کلاسه عقده ...

ناموسد سیمالربنه ...

و استیلا ...

ایه کادی ...

عباره اولوب ...

و قلم ...

و فرقه ...

ضرب ...

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت عالیہ عثمانیہ تفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معاملاتدن دولای مسئولیت قبول دلمیز
[مک ۱۹۰۱]

Retransmission ou Expédition			تکرار شدہ ویا سونق		RECEPTION				اخذ	
Sonq No d'expédit.	کتبده اولتان مرکز	Date	تاریخ	مأورد امضای Signature de l'employé	مأورد امضای Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطه مرکزی Reçu de	نمبره نومردوسی N° d'ordre	
		ساعت H. M.				ساعت H. M.				

De Pour موددی
 N° Mots Date H. ساعت
 M. دقیقه تاریخ کلات
 Voie Indic. Eventuelles اشارت عتله
 طریقی

مقدورین سزا ایله دیکونه بولج غزدايه کيفه تحقيق کندی به ظالمین المده اعلم معاطرة
 اغضای ایله حاله قدره غزیه لرنه کی نسیه لرنه به اعلام شدنی و بو احادیله طایفه به تامل
 اتراد و ایتانه مهیا بولند بفرزده تحذیر به رد و تنذیه بولاید و علاوه دولت البتده بوظیفه
 جرمه مغلدار اولانده حلاله ایتیوه تحقیقاه عارده به مقدری و تاسر اولانک نجه قانون
 چاییدیریم جفته معصوم و نزه قیدینله ایله لرنه انتقد ایله بناه عیم کجا ایله تعالی
 قضایزده عمل اساسیه بریش اولیوب فرض آتمانده سالف العمره کيفه نومه جبراً اجرا
 ایدریم اعلیسه بشق بریش اولدینن همه ایله قانونه و عدالت اجرائی استدم ایله

۴۸
۳۱
۱۴

استیضه حجت استاذ شریف

رئیس جلد اول

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت علیّه عثمانیه تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'État n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف ممالکدن دولای مشولیت قبول اغز
[نومره 1]

Retransmission ou Expédition تکرار شیوه ویا سوق			RECEPTION اخذ		
No d'expédit. سوق نومروس	كشیده اولغان مرکز transmis	Date تاریخ M. II	Signature de l'employé مأمور امضای M. II	Signature de l'employé مأمور امضای M. II	Date تاریخ M. II
		۲ ساعت		هلا	۲ ساعت

De _____ l'our _____ مودی _____ غزوی _____

N° _____ Mots _____ Dale _____ ساعت _____ دقیقه _____ تاریخ _____ کات _____ ثوب _____ نومروس _____

Voie _____ Indic. Eventuelles _____ اشارت عتمله _____ طریق _____

مفیده
دخلة نقره نذرانه

تاریخ ۱۳۰۱ م ۱۱ / ۱۱ / ۱۱
استبداد کلا کونایه نظریه انده نقره نذرانه در سخاوت نهیم سینه
نمیسه سکونه و مرکز نامه انجمنان المله و اولیور و سردارای در معاهده کدیس باره نقره نذرانه
فوری کومیت دلیله انجمنیه سینه اعزام اولونجا کیسه نقره نذرانه انجمنان سید غازی
باغلیجه و اجرا ایسلا نقره نذرانه نظر انجمنان فوریه سفیر ایسلا نذرانه کدی نقره نذرانه
نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه اهلانیه سفیر نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه
انجمنان انجمنان نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه
نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه
داهای معاندیه کافور یا ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه
انجمنان ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه
ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه
پر شعله سیله نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه
کس سیله ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه
شاهه مفیده استماع اولسانه کسانه دیالنجیه سید غازی سفیر نقره نذرانه
انجمنان نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه ایسلا نقره نذرانه

دولت علیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie دولت تلفراف معاملاتدن دولای مسئولیت قبول نغز

Retransmission ou Expédition			تکرار شدہ ویا سوئی		RECEPTION				اخذ	
No d'expédition	کتابتہ اولتان مرکز	Date	تاریخ	Signature de l'employé	Signature de l'employé	Date	تاریخ	Reçu de	N° d'ordre	
				
				

De Pour موردی

N° Mols Date H. M. ساعت دقیقه

Voie Indic. Erentuelles اشارت عنده

سما فیکہ سلیمان تاتار علیہ الرحمہ اقتصد و معیہ مکاتیب امیر الدولہ فرمودہ در اینصورت
 حال خدمت بولنشین و در کابل از اسکندریہ و انجمن اولیاد و فرزند خوانان و اصحاب راهی که
 ذریعہ اختلاط بنده معیہ کونکہ ارجح استہ فریبک عاقلہ کسمہ و فرہ الاکل علیہ السلام
 و فریبک کہ انجمن مع اولیاد اسکندریہ الہو ایدیم سکون در دستند انجمن
 فرہ نقیہ کہ اولیاد تاتار و فریبک ایدیم کہ تاتار و معیہ نقیہ کسمہ و فریبک
 سولہ بہ فریبک سنج بر وقت انجمن فریبک ایدیم کہ انجمن اخطار و اجاعا کہ فریبک
 انجمن و با بوتکہ ایدیم فریبک ایدیم کہ انجمن فریبک ایدیم کہ انجمن
 بولنشین معیہ عذبتہ سولہ ایدیم کہ انجمن فریبک ایدیم کہ انجمن ایدیم کہ انجمن
 بنام فریبک دولہ معیہ فریبک فریبک فریبک فریبک فریبک فریبک فریبک فریبک

فدولت و اولیاد

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت عالیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معاملاتدن دولای مسئولیت قبول نمیز
[۱۹۰۹]

Retransmission ou Expédition			RECEPTION		
تکرار شدہ ویا سون			اخذ		
No d'expédit.	کشیده اولتان مرکز transmis à	Date تاریخ	مأمور امضای Signature de l'employé	Date تاریخ	مردہ نومبروسی واسطہ مرکزی Reçu de N° d'ordre
		۱۵ ساعت H. M.	<i>[Signature]</i>		

De *[Signature]* Pour *[Signature]* موردی
 No Mots Date H. M. ۱۵ تاریخ ۱۹۹
 Voie Indic. Eventuelles اشارت عنانه *[Signature]*

راخبر نصیب

مردود موردی قریب رسید اقدار بدین بر دھرمی انھن فرورم زوند
 قطعہ اولیٰ کا معرہ راجعہ لری قانون بارہ نمبر اولیہ مشروطہ
 سار و قطعہ فقہ تانہ ہر انتخابتہ باشا اولیٰ رو معلومہ اتحاد قریبی
 قریب لری اتحاد برست قوم فقہی کی اختلاف و حدیث فرور خندہ
 بو سرتی رہ استفارہ لری قانون نظر آئندہ بدین لری سار نہ لری
 موقوفہ طردہ انتخابات آئندہ محض آید و قری تانہ لری فرور امری
 عقیدہ چاہتہ راجعہ نامہ امک ایچون ناظمہ لری و زانہ قریب
 نالی لری عقیدہ غریبی شری منہا بدین احمد فقہی لری
 لری عقیدہ نالی احمد لری بر لری اولیہ لری اتعاج اسکندر قطعہ دولتی
 لری لری و برین لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری

TELEGRAMME

تلگرافنامه

دولت عالیہ عثمانیہ تلگراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلگراف معاملاتدن بولای مسؤلیت قبول نکر
[۱۴۰۶]

Retransmission ou Expédition			RECEPTION				
تکرار شدہ ویا سوق			اخذ				
No d'expédit.	کشیده اولکان مرکز	Date	مأدور امضای Signature de l'employé	مأدور امضای Signature de l'employé	Date	وسطہ مرکزی Reçu de	سره نومبروسى N° d'ordre
		ساعت دقیقه H. M.			ساعت دقیقه H. M.		

De Pour موددی عفری
 N° Mots Date H. ساعت دقیقه
 Voie Indic. Eventuelles اشارت عمدہ طریقی C

حکم کردہ اہم رد و تہذیب اہم اہم اتحاد ضمیمہ تاج او ایڈیٹور
 و عقابت سے بوجہ کہیں بھاری تاج سندھ و قاضی کے ہونے سے
 ایدہ ہرگز مرخصی نہ اختیار کریں کیا ویرگی و تاج ہاؤس ہاؤس
 لہذا کتب فرستادہ بروقت و بوقت خود و یا قریب منزل ہر روز
 وین و لاخرہ جہاں ایدہ ہو گا ہر روز اسے اطلاع دلو جو کہ
 کورسہ بندت سے کہہ رہے آج سے کہہ ہو کہ ہر روز سے افسانہ سازی
 حیرت و تباہی حیرت و تباہی قدرہ ہو کہ تاج و تاج ہر روز
 صحت علیہ طریقی ایدہ تحقیق سے ایدہ تاج او ایڈیٹور
 ہر ایدہ ہر روز وک انجاء و ترجمہ نمود آوارہ ہر روز « بعد عیاش »
 ایدہ ہر روز بلکہ تاجا سے مسترد ہو کہ ہر روز ایدہ ایدہ
 جو تہذیب و تاج ہر روز ہر روز ہر روز ہر روز ہر روز
 و ہر روز ہر روز ہر روز ہر روز ہر روز ہر روز

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت عالیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'État n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معاملاتدن دولای مسئولیت قبول نمیزد [مکده ۱۴۰۸]

Retransmission ou Expédition			تکرار شدہ و یا سوق		RECEPTION				اخذ	
No d'expédit.	کشیده اولان مرکز	Date	تاریخ	مأمور امضای Signature de l'employé	مأمور امضای Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطہ مرکزی Reçu de	سره نومبردی N° d'ordre	
		ساعت H. M.				دقیقه H. M.				

De _____ Pour _____ موردی _____

N° _____ Mots _____ Date _____ H. _____ M. _____

Voie _____ Indic. Eventuelles _____ اشارت عنناه

بہ ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
تھانڈر ہائیڈراپاٹ ایلیور ادارہ و عدلیت ایف ہندی ہندوستان
صالح پٹیل ہندی ہندوستان و بنگالہ ایلیور ہندوستان ہندوستان ہندوستان
انبارہ ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ایف ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق
ہندوستان ایف آف فور ہائر ڈیپارٹمنٹ ایف ہندوستان و بنگالہ توفیق

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت علیہ ثنائیہ تتراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معملات لایق مسئولیت قبولانتر
[نمبر 14]

Retransmission ou Expédition			RECEPTION			
تکرار شدہ ویا سفین			اخذہ			
No d'expédit.	کتبہ اولان مرکز	Date	مذکورہ امضای	مذکورہ امضای	Date	سره لومبوس واسطہ مرکزی
No d'expédit.	transmis à	Date	Signature de l'employé	Signature de l'employé	Date	Reçu de N° d'ordre
10		1908	[Signature]	[Signature]	1908	[Signature]

De _____ Pour _____ مودی _____

N° _____ Mols _____ Date _____ ساعت _____

Voie _____ Parir. Eventuelles _____ اشارت محلہ _____

دقیقہ سے یہ ہے

ایکٹہ در مکانہ اینجایگانہ بولندری اکلیمتہ انحصار محمد عم قند در دستہ
 دہشتہ در بیجی میں دی و خانہ باری عبد اللہ و سید غازیوں فرہ کانیہ محمد
 و فقیر سلیمانہ و سلطانہ عبدالرحمن خلیفہ نہ بولندری نرودہ اولیہ خلیفہ سلیم
 بلکہ بولندری جیری بلہ خلیفہ در خانہ در خانہ و اعزام ایڈلر در حلقہ ہجرتہ
 کو بولندری جیری در دستہ انکہ اعزام اولیہ خلیفہ محمد
 کو بولندری خلیفہ

TELEGRAMME

تلگرامنامه

دولت علیہ عثمانیہ تلگراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلگراف معاملاتین دولای مسئولیت قبول نمی کند [14]

Retransmission ou Expédition			تکرار شدہ ویا سوق		RECEPTION			اخذ	
No d'expédition	کشیہ اولتان مرکز	Date	تاریخ	مأمور امضای	مأمور امضای	Date	تاریخ	واسطہ مرکزی	سردہ نومردہ
N° d'expédit.	transmis à			Signature de l'employé	Signature de l'employé			Requ de	N° d'ordre
۱۰		۱۱	۱۱	محمد	محمد	۱۱	۱۱	محمد	۱۱

De _____ Pour _____ موردي _____
 N° _____ Mots _____ Date _____ H. _____ M. _____ تاریخ _____ کات _____
 Voie _____ Indir. Eventuelles _____ اشارت عثمانیہ رور _____ طریق _____

دعوتی تقیہ محمد
 محمد

مکتوبہ حافظہ علیہ اہلکارہ افکارہ اجماعاً تقیہ ایشیہ کبری و تقیہ
 برسدہ تقیہ تقیہ ثابت اولانردہ الہ ایشیہ کبری و کوشاہ با حاجی سون
 ویاہرہ منہ زارہ شاکر و در تقیہ تقیہ زارہ کشف اقتدیلم بوسید تقیہ
 حدیث عقیدہ تقیہ تقیہ تقیہ ایشیہ کبری ایشیہ کبری ویاہرہ تقیہ
 تقیہ سونہ داغرام ایشیہ کبری اولد تقیہ تقیہ

تقریب تقیہ
 تقیہ
 تقیہ تقیہ
 تقیہ

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت علیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معاملاتنک دولایہ مسؤلیت قبول افرم
(کد ۱۶۸)

Retransmission ou Expédition		تکرار کشیدہ ویاسوق		RECEPTION		اخذ	
سوق نومبروس No d'expédit.	کشیدہ اولتان مرکز transmis à	تاریخ Date	مأمور امضای Signature de l'employé	مأمور امضای Signature de l'employé	تاریخ Date	واسطہ مرکزی Reçu de	نمبر نومبروس N° d'ordre
		۱۳۸۸ ۱۳ ۱۳			۱۳۸۸ ۱۳ ۱۳	۱۳	۱۳

De _____ Pour _____ غرضی بوجہ _____
 No _____ Mots _____ Date _____ H. _____ ساعت _____
 M. _____ دقیقه _____ تاریخ _____ کات _____
 Voie _____ Indic. Eventuell _____ اشارت عملہ _____ طریق _____

را خلیہ نظر آئے و کالہ

۱۳۸۸

۸ و ۱۳۸۸ ۵۷۱۷۶
 اس کیسہ وہ کہ تطایمہ بوجہ تو ریو ایلمہ
 اولتہ و لحائفہ اخیراً زانارہ بہ دور ایلمہ اولتہ نظر مغزہ مذکورہ
 قطعہ سے عودتہ ایلمہ یاس اولایوب کوتا حصہ قلم طغیو رہ بویولہ مطالعہ دریا
 ایلمہ بلانقلہ اولایوب (۱۰ سائیکہ)
 عہدہ کار و الیخا
 خیران صدیقہ
 قوس

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت علیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معاملاتین دولای مسئولیت قبول نغز

[۱۹۰۵]

Retransmission ou Expédition			تکرار کثیده و یا سوق		RECEPTION			اخذ	
سوق نومروس N° d'expédit.	کثیده اولتان ترکز transmis à	Date	تاریخ	مأمور اشخاصی Signature de l'employé	مأمور اشخاصی Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطه مرکز Reçu de	سره نومروس N° d'ordre
		ساعت _____ دقیقه _____ H. _____ M. _____	۱۸۸۵			ساعت _____ دقیقه _____ H. _____ M. _____			

De غری الکلیسر Pour موردی ۲۰ مردان
 N° _____ Mois _____ Date _____ H. _____ ساعت _____
 M. _____ دقیقه _____ تاریخ _____ کات _____
 Voie _____ Indic. Eventuelles عس ۱۸۵۰ ۲۰ ۱۸۵۰ ۱۸۵۰
 طریق _____ اشارت عتله _____

دعوت و احاطت تقدیر در هر یک

۱۸۸۵ عری الکلیسر تا قیام عریقه تقابل مزه سرفور د ایدیه ۱۹۰۵ حررتی تا قیام اولو لولیزه
 تعجیلده زیاده تألیف لزوم ایراد اشار بیولید ایدیه دره ایدر پائنه علم لری
 کتیده بیانه در برابره عریقه طرفیم موقوف بولوندر بزه اسناد اولمانه جوده دره
 ال ایله حالیه قیوم و کتیده عهد و پیمانده ایلیک فائزده اساسیه شرطیه اداره ملک
 بزه و بویکی مقصود اساسیه ملک ان مهنه تسلیم ایدیه عهد انجمنی عهد اشغال ساعی
 اولمان اولولورک بوسجمن چندنده اشغال اولقوه صورتیم انجمن اولولورک در بیکدر
 بز فائزده اساسیه ایل معیه اولوریه و مشروطیتک سزیم غیر مقصود بولنده سینه انجمنیه
 مدخله ایلمن طبعه اشکله بزه اسناد قیاحنه اولولورک بوقصدن حص
 اولولورک سلیم فائزده اساسیه ایفاد انتم المده کتیده بولندیلر مملوره دره بز نوج اولولورک
 اولولورک مشروطیت اولولورک فسادیه کتیده مشروطیت حیانت کتیده بولوندر اولولورک بوقصد
 حیانت سزیم ان اولولورک حکمک هر زمانه علیه طه جات بزم انقاد اولولورک

TELEGRAMME

تلگرامنامه

دولت علیّه عثمانیه تلغراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلغراف معاملاتدن دولای مسئولیت قبول نغز

[نمبر ۱۶۰۴]

Retransmission ou Expédition			تکرار کثیده و یا سونق		RECEPTION				اشخه	
سوق نومروس N° d'expédit.	کثیده اولقان مرکز transmis à	Date	تاریخ	مأمور امضاسی Signature de l'employé	مأمور امضاسی Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطه مرکزی Reçu de	سره نومروس N° d'ordre	
				
		H.	M.			H.	M.			

De Pour موردي

N° Mois Date H. M. ساعت دقیقه تاریخ کات قورپ

Voie Indic. Eventuelles اشارت بحثه طریق

شهرک ره چار اولشیری موقته ییلیرز اتخابانده کی مملکت ارجاع سونا اولید
 اداره عرقیه قرار نام سنه نلیجه ودریانه حرب عرقیه سوره ایملک خلیفه سن
 صیقلنده اکلده موقه کیم قالمیسه جمایتزه کونا هم و سارده ده کملده متالریک
 صیالیور لری ایلم الیریم اداره عرقیه نله عدم صیو صیو رار سسی
 وز قمر وریس بولای شاهد عادلر اتیای اتخابیه جینه عدلیه یله
 اجرا ایملیج تحفظیه تیج سنده افاده فریه مؤید برکته آید اضر
 و زور آید لکینه تحقیق اکتاد کرامت مصلحتیه ترفیقه ایملده بیجه
 کیم لریک تحفظیه فریه سنده لایزه اولایه شهادتیه اشخاص اتخابک
 و شهورک الیزم فریه و نه سیکل عدلیه زوره ایفای مصلحتیه مجبور ایلمه
 اولدیقه مبادیه لکینه واک بولای آید زهالده اولیجه اوزولوروز
 دیواره حرب عرقیه لکینه کرامت ایله اولمید لریک برمه فریه بواندیله اولمیشلر
 تانلار مصلحتیه نالی بیک مبعوث اولری تقدیمیه حلقه ایملده اولمیش
 جهله اولری ارتقد زره با بیلده شوه قلمتیه مبادیه بوسله قالمی شرم
 جینه لکینه لایله انصر زحمتیه عهد ایله وسبب قلم لریک نم اولدیق

دولت علیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معاملاتدن دولای مسئولیت قبول افیز

[نمبر ۱۴۰]

Retransmission ou Expédition			تکرار کبیده ویا سوق		RECEPTION				اشخ	
N° d'expédit.	کشیده اولان مرکز transmis-à	Date	تاریخ	مأمور امضای Signature de l'employé	مأمور امضای Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطه مرکزی Reçu de	سره نومروس N° d'ordre	
		دقیقه: _____ H. _____ M. _____				دقیقه: _____ H. _____ M. _____				

مخبرى موردى
 De Pour
 N° Mots Date H. _____ ساعت
 M. _____ دقیقه
 Voie Indic. Eventuelles اشارت محتمله

و من اوله حق حفظ بقدر اجمالی دیره ایضا لایزنی بوضه عدم ایلاجه
 لدرایه نجایه بوضه و محلیه افکاره اقرار اولورم محکم علیه من
 اقامه دعوی بقرار و برطن دیوانه عالیزاده عدالت مشروطیت
 حاضر استیضا ایاز اولایه
 ادهم امیر جهان محمد نوری
 موقوفه حاجی وک
 بجان عباسه عمر ادهم جهانمورد محمد
 محمد جمعه حاجی اعلی حاجی اسماعیل حاجی
 اعلی حاجی منوره جمعه تقی ابراهیم سیم
 محمد رفیع محمد رفیع احمد

GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİ'NDE AKRABALIK TERİMLERİNİN KULLANIMI

DOÇ. DR. AYGEN ERDENTUĞ*

Bir kültür ile o kültürün mensuplarının konuştuıkları dil arasında, iki yönlü, karmaşık türden bir ilişki olduğu görüşü benimsenmektedir. Kültürün oluştuğu fizikî ortam kadar o toplumdaki deneyimler birikiminin ortaya çıkardığı kültürel özellikler de, kullanılan dile yansiyarak, belirli terimlerin oluşmasına yol açar. Öte yandan, bizzat dilin kendisi, toplum üyelerinin kullanabilecekleri sözcüklerin sınırlılığı nedeniyle, belirli bir gerçeğin de sınırlı bir biçimde idrak edilmesinde önemli bir rol oynar (D.Bates ve F.Plog, 1990: 275-277).

Bir toplumda kullanılan dile, başka kültürlerle etkileşme sonucu, yeni kültür öğeleri ile birlikte yeni sözcüklerin katıldığı bilinmektedir. Bu arada, eski sözcüklerin bir kısmı da, yeni koşullara göre yeni anlamlar alarak yaşmaya devam ederler. Hatta, belirli bir zamanda tek bir görevi ya da anlamı olan terimlerin, yeni koşullar karşısında, birbirinin yerine kullanılmaya başlayan eşanlamlı sözcükler haline dönüştükleri de görülür (A.İnan, 1968:295).

Bu gibi gelişmeler, yakın bir tarihe kadar, zoraki kültür değişmesine hedef olan sömürgeler dışındaki toplumlarda yavaş seyreden bir süreçti. Oysa, yüzyılımızın özellikle son çeyreğinde, kitle iletişim araçları oldukça yaygınlaşarak, insanların kendi kültürleri dışındaki kültürlere açılmalarını sağlamışlardır. İlk planda, diğer kültürlerden yapılan çeviri ve "görsel-işitsel" yayınlarla birlikte, toplumun sözcük dağarcığına, önemli ölçüde yeni terimler aktarılması söz konusudur. Bunun çarpıcı bir örneğini, geçtiğimiz günlerde, Körfez krizi esnasında yaşadık: Kitle iletişim araçlarının bu konudaki sürekli yayınları sayesinde, düne kadar, ülkemizde belirli birkaç meslek grubunun tekelinde olan Batı kaynaklı ve çoğu askeri, örneğin, "sorti", "patriot füzeleri", "konuşlandırma" v.b. gibi terimler, yediden yetmiş, kentli ve köylü, doğru veya eğri, herkesin ağzından düşmez oldu.

Bu tür bir yayılma (*diffusion*), batı teknolojisi ithal eden kalkınmakta olan ülkelerde daha belirgindir. Bu gibi ülkelerin dünya ekonomisindeki yerleri, onları, Batı'dan, yeni teknoloji yanı sıra, gerekli ekonomik kurumları ve

* Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ilgili terimleri de ithal etmeye zorlamaktadır. Örneğin, ülkemizde bankacılığın ve borsanın, Batıdaki örneklerine göre gelişmesi üzerine, ilgili terimlerin günlük konuşma dilimize girmesi gibi. Genelde ekonomik kurumda başlayan zorunlu değişim, zamanla toplumun diğer temel kurumlarını da etkilemekte, bu kurumlarda da yeni öğelerle birlikte birtakım yeni sözcükler dile girerek kültürün bir parçası olmaktadır.

Bu ülkelerdeki toplulukları inceleyen sosyal içerikli araştırmalar, bu insanlarda, mevcut kültürel yapının, yeniliklere karşı sanıldığından daha uzun bir süre korunduğunu göstermektedir. Çağdaş toplum tipine “geçiş halindeki” (*transitional*) toplumlar olarak da tanımlanabilen bu topluluklarda, yeni yeni gelişen “çağdaş” sektör ile birlikte, “geleneksel” ya da “sanayi öncesi” sektör bulunmaktadır (I.Light, 1983:142). Bir başka deyişle, “kent toplumu” ya da “Batılılar” ile temasla, “kültürleşme” ya da “akültürasyon” (*acculturation*) olarak bilinen süreç sonucu, eski ile yeninin yan yana bulunduğu bir “melez toplum” (*hybrid society*) ortaya çıkar (G.Lenski, 1970: 430-467). Bu, örneğin, aşırı iç göç nedeniyle “kırsallaşan” ülkemiz metropol alanları kadar, Türkiye’nin ekonomik bakımdan daha gelişmiş yörelerinde yaşayan ve çağdaş teknolojinin nimetlerinden yararlanan köy topluluklarımızın sosyo-ekonomik yapıları (F.Merter, 1990: 40-51) için de geçerlidir. Bu “melez” topluluklarda yöre halkının konuştuğu dil, yeni koşullarla birlikte gün be gün zenginleşmektedir. Ama bu arada, dilin özgün özellikleri yitirmekte ve çarpıtılmış ifadeler kullanıma girmektedir. Örneğin, İstanbul şivesine ters düşen “Merak etme sen” ifadesinde olduğu üzere.

Ülkemizde, kelime hazinemizi etkileyen doğrudan yayılma dışında, bir de, toplumumuzun “seçkin” ya da aydın kesimleri kanalıyla, dolaylı olarak, topluma aktarılan yabancı terimler vardır: Bu grupta, günlük konuşmada bile, Batı kaynaklı sözcükleri serpiştirerek kullanma eğilimi dikkati çekmektedir. Bu gruptakiler, Batıya yönelik kültür birikimlerinin bir sonucu olarak, bu tür ifadeleri, çoğu kez, kültürümüzde karşılığı bulunmadığı gerekçesiyle kullanmaktadırlar. Oysa, toplumun sonradan görme, yeni zenginlerinde ve daha aşağı katmanlarında, bu gruptakilere özenmenin bir uzantısı olarak, söz konusu ifadelerin, yerli yersiz, yalan yanlış kullanımları vardır. Eğitim yetersizliğinin de etkisiyle, kendi ana dillerini konuşmakta ve yazmakta zorlanan bu kesimin bu yabancı kaynaklı sözcükleri kullanma çabaları, ülkemizdeki dil sorununa bir başka boyut getirmektedir.

Toplumumuzda ve dilimizdeki bu çarpık “Batılılaşma” çabaları, artık, yüzyıllardır kullanılan kan akrabalığı terimlerimizi bile etkiler hale gelmiştir.

Burada, bu alandaki değişimin nedenleri ve muhtemel sonuçları üzerinde durulacaktır.

Toplumda sosyal düzeni sağlamada akrabalık terimlerinin oldukça önemli bir işlevi vardır. Bu işlev, özellikle basit teknolojiye sahip göçer boy-larda ve köy topluluklarında daha belirgindir. Bu durum, nüfumuzun yarısı kadarını oluşturan köy topluluklarımız için de geçerlidir. Bu gibi toplumlar-da, sosyal ilişkilerin temelinde akrabalık ilişkisi türleri yatar. Bireyin, bir diğer kişi ile mutlaka, kan akrabalığı ya da hısımlık sonucu bir yakınlığı olması ge-rekir. Ayrıca, türleri ve oluş biçimleri bir topluluktan diğerine değişebilen, “tasavvuri akrabalık”¹ kanalıyla da bireyler arası bir yakınlık oluşur. Bu üç “akraba” kategorisi dışında kalanlar “yabancı” kabul edilerek, davranışları kuşku ile izlenir.

Diğer yandan, bireyin akrabalarını tasnif etmede kullandığı terimler, o kültürdeki sosyal ilişkilerin yapısını yansıtır. Bu bakımdan, antropoloji’de, bir toplumdaki akrabalık terimlerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Top-lumda hangi akrabaların “yakın”, hangilerinin “uzak” görüldüğünü bu sözcükler belirler. Ancak, bu yüzeysel inceleme ile sadece ilişki yapısı anlaşılabilir. Çağrıştırılan rolün —yani toplulukta bu terimin kişiye tanıdığı konum gereği ondan beklenen davranışların— içeriğini tam olarak yansıtmaz. Bunu belirlemek için, söz konusu olan toplumda uzun bir süre yaşamak gerekmektedir. (Bates ve Plog, 1990:286-288). Zira, belirli bir terime ait rol, aynı ya da benzer dili konuşan topluluklarda farklı yorumlanabilir. Ayrıca, aynı sözcük zaman içinde daha başka anlamlar kazanabilir. Bu arada, yaşamın çeşitli yönlerindeki diğer sosyal roller gibi, ideal akrabalık rollerinin de, uygulamada, kişi tarafından farklı biçimde yorumlanması her zaman için mümkündür.

Aslında, akrabalık terimlerinin sosyal ilişkileri ne derece yansıttığı, an-tropoloji ilminin ilk dönemlerinde büyük bir tartışma konusu olmuştur. (bkz.B.Güvenç, 1972:271-273). Tartışma, bu sözcüklerin “tanımlayıcı” ya da

¹ Antropolojik literatürde, İngilizce, “fictive kin”, “fictional kinship” veya “quasi-kinship” olarak geçen bu olguda, birey ile akraba olunmayan bir yabancı arasında, sonradan kazanılan bir akrabalık söz konusudur. Kişisel, karşılıklı kanbullenme sonucu ya da toplumca öngörülen nedenlerle, iki kişi arasındaki dostluğu belirleyen bir özel törenle, bir “yakınlık” geliştirilir. Bu yakınlığı, ifade için, örneğin, kültürümüzde “kirve”, “musahib”, “sağ-dıç” gibi özel terimler kullanılır. Ayrıca, yakınlık türünü belirleyen bir sözcük yanı sıra bir kan akrabalığı terimi de kullanılabilir. Örneğin “ahret kardeşliği”, “süt kardeşliği”, v.b. Bu gibi ilişkilere “tasavvuri”, “yanı” ya da “sanal” akrabalık denilmektedir. Ülkemizde yayınlanan ilk etnografik çalışma olan Hal köyü incelemesinde Nermin Erdentuğ’un dikkati çektiği tasavvuri akrabalığın (N.Erdentuğ, 1956:42) Türkiye’deki bugünkü uygulaması için bkz. Mahmut Tezcan, 1982 ve DPT, 1989: 53-55.

“sınıflayıcı” olup olmadıkları etrafında dönmekteydi: İlk olarak, H.L.Morgan ve onu izleyenler, akrabalık terimlerinin “sınıflayıcı” bir görevi olduğunu savunmuşlardı. Diğer bir deyişle, akrabalık sözcükleri, karşılıklı görev ve sorumlulukları, saygı ve sevgiyi göstermekteydi. Örneğin, bizim akrabalık terimlerimizden “dayı” ve “yeğen”, sadece dayı-yeğen ilişkisini göstermez. Kişi kime “dayı” diye hitap ediyor veya atıfta bulunuyorsa, onunla dayı-yeğen ilişkisine benzer bir beklentisi içinde olduğunu da belirtmiş olmaktadır (B.Güvenç, 1972:272). Oysa A.L.Kroeber, önceleri, bu görüşe karşı çıkarak, akrabalık terimlerinin toplum yapısını, ya da kültürünü, yansıtmadığını ileri sürmüştü. Ama, daha sonra, Rivers, Lowie, Levi-Strauss ve Radcliffe-Brown’un Morgan’ı destekliyen bulguları karşısında, bu savından vazgeçmiştir. Bu tartışmaya uzlaştırmacı bir yaklaşım ise, Radcliffe-Brown’dan gelmiştir: “Akrabalık sözcüklerinin *tanımlayıcı (descriptive)* olmaları, onların aynı zamanda *sınıflayıcı (classifactory)* görev yapmalarına engel değildir” (B.Güvenç, 1972:272). Güvenç buna tipik bir örnek olarak, bizdeki “amca” terimini vermiştir: Tanımlayıcı olan bu sözcük, “amca babanın yarısıdır” deyimimiz ile “sınıflayıcı” bir niteliğe bürünür. Böylece, “amca”nın, yeğenine, baba gibi yakın davranması ve ona karşı gerekli görevleri ve sorumlulukları yerine getirmesi beklenilir.

TÜRKLERDE AKRABALIK TERİMLERİ

Türklerin kökenleri, bilindiği üzere, öncelikle göçer kabile yaşamına, daha sonra da yerleşik tarım topluluklarına dayanmaktadır. Türklerdeki akrabalık terimlerinin de, bu tür yaşam biçimlerinin gereklerine uygun olarak, soy grubu ve akrabalık ilişkilerini yansıtacak bir şekilde bir tasnife tabi olduğu anlaşılmaktadır (M.Matsubara, 1978: 97-99). Geleneksel kan akrabalığı terminolojimiz, antropolojik literatürde, altı temel akrabalık tasnif sisteminden biri olan “Sudan akrabalık terminolojisi” tipine girmektedir². Bu sistem, diğerlerine göre, en tanımlayıcı olanıdır ve “baba soyunun izlendiği” (*patrilineal descent*) Orta Doğu toplulukları dışında Çin’de de görülmektedir (D.Bates ve F.Plog, 1990: 290-291; V.Barnouw, 1978:125).

Ülkemizdeki kan akrabalığı terminolojisinde, yakın tarihlere kadar kullanıldığı üzere, temel kalıp olarak, kişinin, kendi ve ana-babasının kuşağında

² Bu tasnif sistemlerinin her biri, sosyolojik literatürde geçen, “ideal tip”lerdir. Analitik amaçlarla ortaya çıkan, ve çoklukla görüldükleri yöre veya topluluklara göre adlandırılan (Sudan, Eskimo, Hawaii, İrokoa, Omaha ve Crow) bu tasnif sistemindeki tiplerden her hangi birine bütünüyle uyan ancak birkaç topluluk vardır. Çoğu toplumlardaki tasnif sistemi, bir esas kalıba girmekle birlikte bu kalıptan sapma göstermektedir (D.Bates ve F.Plog, 1990:290).

mümkün olabilecek on altı kan akrabalığı ilişkisini belirlemek üzere on altı farklı sözcük bulunmaktaydı. Ayrıca, ana-babanın ebeveynlerini tanımlamak üzere de, cinsiyet farkına dayalı özel terimler vardı. Türk akrabalık terimleri, Osmanlı dönemindeki saray veya seçkinler ile halk dili ikiciliğine (*dichotomy*) paralel olarak, kent ve kırsal alana göre de farklılık göstermiştir. Ayrıca, Anadolu'da yöresel ve yerel lehçelerin etkisi ile aynı akrabalığı belirleyen sözcüklerde söyleyiş farkları, hatta apayrı deyişler dikkati çekmektedir. (M.Matsubara, 1978: 105-131). M.Matsubara, Türk Dil Kurumu'nun "halk ağzından derleme"ye ilişkin yayınlarının taranmasına dayanan incelemesinde, akrabalık terimlerimizin yerel lehçelere göre dağılımının, "doğu" ve "batı" olmak üzere, iki yöresel grup oluşturduğunu ileri sürmüştür: Karadeniz yöremizdeki Zonguldak-Kastamonu kuşağından, Akdeniz yöremizdeki Antalya-İçel kuşağına çekilen bir hat, bu "doğu" ile "batı" lehçe grupları arasındaki sınırı belirlemektedir (M.Matsubara, 1978: 142). Yerel lehçelere tipik iki örnek, tartışılan konunun boyutu hakkında fikir vermektedir: Bunlardan birinde, tanımlayıcı bir terim olan "çocuk" için, S.V.Örnek'in tespitleri doğrultusunda, değişik yörelerde, *elli iki* değişik hitap veya atıfta bulunma sözcüğü vardır. Diğerinde ise, erkeğin karısını çağırırken veya ona atıfta bulunurken, *yüz dört* kadar sözcüğün kullanılmasıdır (A.R.Balaman, 1982:17-18). Bununla birlikte, temel kan akrabalık terimlerimiz, sistem olarak, aynı Sudan kalıbına girmektedir.

Biri Elazığ (N.Erdentuğ, 1956), diğeri Kayseri (P.Stirling, 1965) köylerinden olan iki köyde, 1950 li yılların başında yapılan tespitlere göre akrabalık terminolojisinin incelenmesi ise³, konuya açıklık getirecektir (bkz.Tablo 1 ve 2).

Her iki tasnifte ortak terimler olmakla birlikte, annenin kız kardeşine, birinde "deyze" denirken diğerinde "hala" denilmekte; babanın kız kardeşi, bir yörede "hala" iken diğer yörede "amme" olarak bilinmektedir. Köylerden birinde ise kişinin ağabeyine "gakko" şeklinde özel bir hitap vardır. Bir alt kuşaktaki kardeş çocukları ise "yiğen" veya "yeğen" dir.

Daha sonraki bir dönemde, 1970'li yıllarda Erzurum'da yapılan bir araştırmada incelenen iki köyde ise, babanın kızkardeşinin "bibi", babanın erkek kardeşinin "emmi", amca çocuğunun "emmi uşağı", annenin kızkardeşinin "eze", onun çocuklarının da "ezem kızı" ve "ezem oğlu" olduğunu görüyoruz (A.Eserpek, 1979:128-129).

³ Makalenin basılacağı derginin okuyucu kitlesi için çok teknik kalacağı endişesi ile antropolojik şemalardan kaçınılmış, antropolojik tanımlama biçimi ile yetinilmiştir.

Tablo 1 : KAYSERİ'NİN BİR KÖYÜNDEKİ AKRABALIK TERİMLERİ (1950)

1. KUŞAK	“dede” (babanın babası) “ebbe” (babanın annesi)	
2. KUŞAK	“baba” “amme” (babanın k. kardeşi) “emme” (babanın e. kardeşi)	“ana” “hala” (annenin k. kardeşi) “dayı” (annenin e. kardeşi)
_____	“yiğen”	
3. KUŞAK	“ağabey” (kişinin büyük e. kardeşi) “kardeş” (kişinin küçük e. kardeşi) “ammem oğlu” (babanın k. k. oğlu) “ammem kızı” (babanın k. k. kızı) “emmem oğlu” (babanın e. k. oğlu) “emmem kızı” (babanın e.k. kızı)	“abla” (kişinin büyük k. kardeşi) “halam oğlu” (annenin k. k. oğlu) “halam kızı” (annenin k. k. kızı) “dayım oğlu” (annenin e. k. oğlu) “dayım kızı” (annenin e. k. kızı)

Tablo 2 : ELAZIĞ'IN BİR KÖYÜNDEKİ AKRABALIK TERİMLERİ (1952)

1. KUŞAK	“dede” (babanın babası) “nene” (“ebbe”) (babanın annesi)	
2. KUŞAK	“baba” (“ağa”) “hala” (babanın k. kardeşi) “emmi” (babanın e. kardeşi)	“ana” “deyze” (annenin k. kardeşi) “dayı” (annenin e. kardeşi)
_____	“yegen”	
3. KUŞAK	“gakko” (“ağabey”) (kişinin büyük e. kardeşi) “gardaş” (kişinin küçük e. kardeşi) “halam oğlu” (babanın k. k. oğlu) “halam kızı” (babanın k. k. kızı) “emmim oğlu” (babanın e. k. oğlu) “emmim kızı” (babanın e.k. kızı)	“bacı” (kişinin büyük k. kardeşi) adıyl (kişinin küçük k. kardeşi) “deyzem oğlu” (annenin k. k. oğlu) “deyzem kızı” (annenin k. k. kızı) “dayım oğlu” (annenin e. k. oğlu) “dayım kızı” (annenin e. k. kızı)

Üç araştırmacının da, bu temel akrabalık terimleriyle ilgili bir başka tespitleri vardır. O da, aynı kişiyi belirtmek üzere, biri eskiden beri, diğeri veya diğeri sonradan kullanıma girmiş, birden fazla sözcüğün varlığıdır.

Bu görüş, yine 1970'li yıllarda, Burdur yöresindeki akrabalık sözcüklerini konu edinen bir başka araştırmada (M.Matsubara, 1978: 69-71) da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, daha önce belirttiğimiz, yeni koşullar karşısında, yeni terimler yanı sıra eskilerinin de varlığını sürdürdükleri görüşüne uygundur. Bu araştırmacılardan, Türkçeyi alan araştırması için öğrenmek zorunda kalan Stirling, bir "standart Türkçe"den söz etmektedir. Araştırmacının bu ifade ile, o dönemde, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi üç büyük kentimizde yaşayan üst ve orta sınıfın ya da bu kentlerimizde eğitim görmüş olanların çoğunun konuştuğu Türkçeyi kastettiği anlaşılmaktadır. Zira, incelediği iki köyde, bazı akrabalık terimlerin bu kalıba girdiğini, bazılarının da yerel deyişler olduğunu belirtmiştir. Stirling, özellikle aynı kişi için kullanılan eşanlamlı sözcüklerin çokluğuna şaşkınlığını dile getirmekle birlikte bu duruma bir açıklık getirmemiştir. Elazığ, Erzurum ve Burdur çalışmalarında da tespit edilen bu husus, sadece, göçerler ve köy toplulukları arasında yüzyıllardır süren kız alıp vermenin, dostça ilişkilerin ya da hükümlerliliğin bir sonucu (M.Matsubara, 1978: 98-99) değildir. Bu "terim enflasyonu"nda, kanımızca, kent ile köy kültürleri arasındaki etkileşimin, kentten köye yayılmanın da önemli bir katkısı bulunmaktadır.

Okur-yazar oranının çok düşük, radyo gibi olanakların sınırlı, ve köy yollarının yok denilecek kadar az olduğu 1950 öncesi dönemde, kentten köye kültürel unsurların aktarılmasında, yüz yüze temas önemini korumaktaydı. Köydeki erkekler, köyün "dış dünyaya açılan bir penceresi" konumundaydılar. En yakın kasaba veya kentte, gerekli alış verişi, alım satım işlerini gerçekleştiren onlardı. Ayrıca, askerlik, daha sonra da, geçim derdine, mevsimlik işçilik için köy dışına gitme zorunluluğu vardı. Bu koşullar, bunların bir kısmının köylerinde "yenilik getirici" (*innovator*) ya da "değişim ajanı" (*agent of change*) konumuna geçmelerine yol açmıştır. Köylerinde eğitim görme şansına sahip olamayanlar, askerlikte okuma yazma öğrenerek, kent kültürüne bu yönden de açılmışlardır. Kentlerde gördüklerini hemşehrilerine aktaran bu kişiler, muhtemelen yeni tanıştıkları kent dilinden birtakım terimleri de kendi özgün kültürlerine aktarılmasında rol oynamışlardır. Nitekim, Casson, bir Orta Anadolu köyünde, akrabalık terimleri üzerine yaptığı semantik ve ayrıntılı bir çalışmada, köylülerin, "köy dili" ve "şehir dili" ayırımını yaptıklarından söz eder (R.Casson, 1973:277). Eserpek ise, Erzurum'daki araştırmasında, özellikle erkeklerin, "kentlerde kullanılan akrabalık sözcüklerinden haberdar olup, araştırmacı ile konuşurken, akrabalık sözcüklerinin kent kullanışlarını söylemeye" (A.Eserpek, 1979:128) dikkat ettiklerini belirtmiştir.

Sirling'in sözünü ettiği o dönemin "standart Türkçe"sinde ya da Türk dilinin öğretilmesinde esas alınan eski İstanbul şivesinde ise temel kan akrabalı terimleri Tablo 3'de verilmektedir⁴. Buna göre, babanın veya annenin babasını belirleyen "dede" terimi yanı sıra, her iki tarafın "dede"sinin eşlerini belirtmek üzere de "nine" vardı. Ama, "nine" yerine, daha tanımlayıcı olan "babaanne" ile "anneanne" kullanımı da bulunmaktaydı. Erkek çocuğa "mahdum", kız çocuğa da "kerime" olarak atıfta bulunulurdu. Babanın veya annenin kardeşlerinin çocukları için de, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin, Farsça kökenli, "amcazade", "teyzezade", v.b. sözcükleri kullanılırdı. "Yeğen" sözcüğünü ise, kardeşler, birbirlerinin çocuklarından söz ederken kullanırlardı.

Tablo 3 : İSTANBUL'DAKİ AKRABALIK TERİMLERİ (1950 öncesi)

1. KUŞAK	"dede" (babanın babası) "babaanne" (babanın annesi)	"anneanne" (annenin annesi)
2. KUŞAK	"peder" "hala" (babanın k. kardeşi) "amca" (babanın e. kardeşi)	"valide" "teyze" (annenin k. kardeşi) "dayı" (annenin e. kardeşi)
_____ "yeğen"		
3. KUŞAK	"ağabey" (kişinin büyük e. kardeşi) "birader" (kişinin küçük e. kardeşi)	"abla" (kişinin büyük k. kardeşi) "hemşire" (kişinin küçük k. kardeşi)
"halazade" veya "amcazade" veya	(babanın k. k. oğlu babanın k. k. (kızı) (babanın e. k. (oğlu) babanın e. k. kızı)	"teyzezade" (annenin k. k. oğlu) veya annenin k. k. kızı) "dayızade" (annenin e. k. oğlu) veya annenin e. k. kızı)

O dönemin seçkin kesiminde kullanılan akrabalık sözcüklerinde ise, bu grupta Tanzimat'tan beri önem kazanmış olan Fransız dilinde eğitim görmeyen ve "ikmali tahsil" için Fransa'da uzun süre yaşamının etkisi görülmekteydi. Azınlıkta kalan bu Türk ailelerinde, Fransız kültüründen aktarma, "büyükbaba" ve "büyükanne" kullanımları yok değildi. Yine aynı grup ailelerde, ikinci kuşaktan biri, kendi kuşağından birini ifade ederken, "-zade" eki ile belirtilmeyen cinsiyet ayrımını dile getirmek üzere, erkek için "kuzen", dişi cinsiyetten olana da "kuzin" demektedir⁵.

⁴ 1950'li yıllar, ülkemizde belirli politik, ekonomik ve sosyal değişimlerin dikkati çektiği bir dönem olduğu için bu tarih esas alınmıştır.

⁵ İstanbul kökenli bu tip bir ailenin torunlarından biri olan yazarın anıları.

BUGÜNKÜ DURUM

Günümüzde yapılabilen tespit ve gözlemlere göre, kan bağı olan kişilere hitaben ya da atıfta bulunurken eskiden beri var olan sözcüklerin çoğu kırsal alanda varlıklarını, şimdilik, sürdürmektedir. Öte yandan, eğitim, ulaşım ve kitle iletişim olanaklarının sürekli artması ile, kırsal kesim, kendi yerel terimleri dışında, kente özgü akrabalık sözcüklerinden artık haberdardır. Bunlar gerektiğinde kullanılmaktadır. Aynı şekilde, hısımlık ve “kirvelik”, “süt kardeşlik”, “sağdıçlık ve yengelik” ve “ahret kardeşliği” gibi tasavvuri akrabalık türleri de kırsal alanda önemlerini korumaktadır (DPT, 1989: 54-55).

Kırsal alanda akrabalık sözcüklerinin kullanımı hakkında bir diğer özellik de, yüzyıllardır kırsal yerleşim birimlerimizde kullanılmış olan yabancılara hitap şeklidir:

“Delikanlılar köyün büyüklerine “emmi”, küçüklerine “oğlum” diye çağdaşlarını adları ile çağırırlar.

...Köyde akraba olmadığı halde yaşça büyük olan kadınlar umumiyetle adları ile değil “yenge” diye çağırılırlar.

...Köy sakinleri köye gelen ve hiçbir akrabalık veya tanışıklık olmayan kimselere yani yabancılardan erkeklere “dayı”, kadınlara ise “deyze” diye ve keza akrabalığı olmayan arkadaş karılarını da “bacı” diye çağırırlar”. (N.Erdentuğ, 1956:41).

Kırsal kesimde, kan akrabalığı veya hısımlık olmadığı halde, yabancılara çeşitli akrabalık terimleri ile hitap etme, “tasavvuri akrabalık sistemi” ile ilgilidir. Bu tür hitap ile, bu sistemin çeşitli işlevlerinden (DPT, 1989:55), örneğin, toplumda sosyal ilişkileri düzenleme; ilişki ağını genişletme; toplumda bütünleşme ve dayanışma sağlamak mümkün olur. Böylece, bu terimlere özgü roller de karşılıkine benimsetilerek, iyi ilişkiler teşvik edilir.

Oysa, bu tür hitap şekli, özgün “tasavvuri” özelliğini önemli ölçüde yitirmekle birlikte, bireyler arası etkileşim aracı olarak, bir süredir kentlerimizdeki yaşamın bir özelliği olmuştur. Akrabalık terimlerinin kent yaşamında bu tür kullanımı, antropolojik literatürde “akrabalık terimlerinin alet edilmesi” (*manipulation*) olarak bilinen olguya ülkemizden bir örnektir. Buna göre kişi, karşısındaki ile kabul edilebilir bir rol ilişkisine girmek için bu tür, geçici bir akrabalık yaratmaktadır (D. Bates ve F.Plog, 1990:288; A.Duben, 1982:86-93). Kişinin seçtiği sözcük ise, kendi alt kültüründe var olan terimler dizisinde, o sözcüğün çağrıştırdığı yakınlık ya da saygı derecesi ile belirlenebilmektedir.

Kentlerimizde, hitap şekilleri konusundaki bu yeni ve de kalıcı olduğu anlaşılan kültür kalıbı, kökenleri 1950'li yıllara kadar giden, ama 1970 li yıllarda iyice belirginleşmeye başlayan, sürekli iç göç hareketleri ile, kentleşmeye başat giden, kentlerimizin "kırsallaşması" (*ruralization*) sürecinin kaçınılmaz bir boyutudur. Aslında, ülkemizde, Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere, her zaman kırsal alandan kente, bir göç olgusuna şahit olunmuşsa da bu olgu Cumhuriyet döneminde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dikkati çeker hale dönüşmüştür. 1950-1980 arasındaki onar yıllık dilimlerden oluşan dönemde, her dilimde kentleşme hızında 5-7 puanlık bir artış olduğundan, kente göç edenler, kent yaşamında ve verilen hizmetlerde, sosyo-ekonomik bakımdan,bugünkü duruma kıyasla, büyük bir sorun oluşturmuyorlardı. Oysa, 1980'den itibaren her 5 yılda 10 puanlık bir artış ile bugün ülke nüfusunun yarıdan fazlası kentlerde yaşar hale gelmiştir. (M.Karayalçın, 1990). Bu da, göç çeken kentlerimizde yaşayanların yarıdan fazlasının son yirmi yıldır, yani bir kuşaklık süre içinde, yer değiştirmesi demektir. Geldikleri kırsal yöredeki değerlere göre yetişmiş olan, bu "yeni kentli"lerin eski dönemlerde olduğu üzere, artık kent sakinleri arasında eriyip gidemeyecekleri açıktır. Gelenler, kırsal özelliklerini kent yaşamına aktararak, kent yaşamını değerler ve davranışlar bakımından daha da çeşitli kılmışlardır. Bu arada, kendi yörelerinde tipik sosyal ilişki kurma aracı olan, yabancılara muhtelif akrabalık terimleri ile hitap etme alışkanlıklarını yeni ortamlarında da sürdürmektedirler.

Bu hitap şekli, kendini, daha çok, kent kökenliler ile kırsal kökenlilerin başlıca etkileşim ortamı olan, hizmet ve küçük sanayii sektörlerindeki sosyal ilişkilerde kendini göstermektedir: Bir yandan, kırsal özelliklerini koruyan çarşı esnafı, şoförler, pazarcılar ve işportacılar, hatta kamu ve özel kuruluşlardaki destek hizmetlileri bu sözcükleri yaygınlaştırmaktadırlar. Diğer yandan, evin günlük alışveriş işlerini üstlenen "taşra" kökenli ev kadınlarının, muhtemelen, yabancı erkeklerle tutulması gereken mesafeyi korumak üzere,kendi alt kültürlerinden öğrendikleri üzere, "dayı", "yeğenim", "oğlum" gibi sözcükleri kullanmayı sürdürdükleri tarafımızdan gözlemlenmiştir. Aynı şekilde, kentlilerin önemli bir kısmının alışveriş yaptığı pazaryerlerinde, satıcı, müşteriyle konuşmasında, cinsiyeti dışında neye göre belirlediği kent kökenli için hiç de açık olmayan, "abi", "amca", "abla", "teyze", "yenge", "bacı", hatta çok yaşlılara, "baba" ve "ana" terimleri ile hitap etmektedir. Bu hitap şekli, haliyle, kent kökenli tüketici, özellikle eski kuşak tarafından yadırganmaktadır. Satıcıyı ya da hizmet verene, "Ben senin nereden yengen oluyor musum?" şeklinde çıkışanlar az değildir.

Aslında bu olgunun, eskiden beri kent kültürümüzde olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda, ustasından çırağına aktarılarak, tuluat olarak süregelen sözlü geleneksel temaşa oyunlarımızdan 1880'li yıllarda yazıya geçirilenleri bize bir fikir verebilmektedir:

Bu oyunlarda, İstanbul ağzı ile birlikte, "azınlıklar"ın ve "taşralılar"ın şi ve taklitleri yapıldığından, Osmanlı dönemindeki çeşitli alt kültürlerin dilleri hakkında bize bilgi aktarılmaktadır. Bu taklitlerin gerçek durumu yansıttıkları hususunda bir şüphe yoktur. Zira, İstanbul şivesine aykırı düşen taşralılar ile Türk ve Müslüman olmayan azınlıklar, oyuncuların ("mudhik" ve "mukallid"lerin)başlıca sermayesi idiler. Her taklit için ayrı bir mukallidin çıkması gereği, her taklitte iyi bir gözleme dayanan bir uzmanlaşmayı da getirmişti (C.Kudret, 1973: 14,80-84, 88-90). Bu oyunlarda "akrabalık terimlerinin alet edilmesi"ne sayısız örnekler vardır: Kavuklu-Pişekar muhaverelerinde, daha çok Pişekar, sürekli olarak, bir yerden tanışmış olan Kavuklu'ya "birader" der. Kavuklu, Denyo'ya "oğlum", Zenne'ye "kızım", Çelebi'ye, bir taşralıya veya azınlıktan birine, "evladım" ya da "oğlum" şeklinde hitap eder. Buna karşılık, Kavuklu'ya Denyo, "amca" veya "amcacığım"; Laz, "Pabacığım", ya da "kardaşlık"; Kayseri'li, "gardaşlık" veya "yeğenim"; Rumeli'li, "ahretlik" ve Kürt de "babo" sözcükleri ile çağırır. Oyun metinlerinde, ayrıca, "İsmail Efendi pederim", "İsmail Efendi baba", "Ali Efendi oğlum", "bekçi baba", "hanım teyze", "valide" ve "peder" gibi hitap şekilleri de geçmektedir (C.Kudret, 1973: 126-445).

Ortaoyun'da dikkati çeken temel sürtüşme unsuru, Kavuklu'nun, bir taşralı veya azınlıktan biri ile karşılaştığında, onların İstanbul şivesine aykırı düşen konuşmalarına sataşmasıdır: "Bunlar nasıl lakırdı? ...Sen ne demek istiyorsun, onu söyle oğlum" (C.Kudret, 1973: 133) gibi. Oysa günümüz Türkiye'sinde durum başkadır: Kent kökenlileri rahatsız eden husus, kentin oldukça karmaşık ilişkiler ağının zorunlu kıldığı etkileşimde, kendi tarzlarından farklı davranışlarla birlikte bu tasavvuri hitap terimlerinin yaygın bir şekilde günlük yaşamlarında karşılına çıkmasıdır. Kuşaklar boyunca kentli olan grupların bugünkü orta yaş kuşağı, "hanımefendi" ve "beyefendi" gibi temel hitap şekilleri dışında, oğuldan "mahdum bendeniz", kız çocukdan "kerime cariyeniz", babadan "peder duacınız", yaşlı kişilerden de "efendi hazretleri" diye söz edildiğini (A.Gölpınarlı, 1991) duyarak büyümüşlerdi. Yine bu kuşak, görüşülen konu komşuya da "hanım teyze", "bey amca", "hanım kızım", "bey oğlum", "evladım" denildiğini bilmektedir. Bu bakımdan, günümüz kentlileri arasında gün be gün yaygınlaşan "taşra" ya da kırsal alan davranış ve hitap şekilleri, özellikle, belirli bir eğitime ve mazide kaldığı anla-

şılan “eski” kent yaşamımız görgüsüne sahip ailelerde bir hayli yadırganmaktadır. Hatta, bir görüşe göre Ortaoyunu’nu günümüze aktarma denemelerinden biri kabul edilen “Kabare tiyatrosu”nda (C.Kudret, 1973: 105-106) bu yadırganmanın dramatize edildiği de olmuştur. Sözkonusu “muhavere” de, birbirine yabancı iki kişiden birinin diğerine, “amca” diye hitap etmesi üzerine, bu hitabın kent soylu açısından mantıksızlığını gösteren bir diyalog oluşur. Bu hitaba tepki gösteren kişi, “Sen benim anamı tanıyor musun?” diye başlayarak, diğerine, tek tek kan akrabalığı ve hısımlık terimlerini kullanarak, onları tanıyıp tanımadığını sorar. Hepsine aldığı olumsuz yanıtlar üzerine de, “O halde sen ne demeye bana amca diyorsun?” diyerek, o kişi ile bu düzeydeki bir etkileşim kanalını reddeder⁶.

Metropol alanlarda, değişken sosyo-ekonomik koşullar, akrabalık terimlerinin kullanımında, bu “alet edilme” dışında, bir belirsizlik, işlevini yitirdiği için unutulma, hatta değişim bile getirmiştir. Örneğin, büyük kentlerimizde, gençlerimizin önemli bir kısmı, yukarıda verilen ve yaygınlığını “taşra”da hâlâ koruyan bir takım temel tasavvuri akrabalık türlerinin çoğundan habersizdir: Bu hususta, farklı dönemlerde ve çeşitli fakültelerde verdiğimiz derslerde karşımıza çıkan öğrencilerle ilgili gözlemlerimize göre, iki-üç kuşaktan beri kentli olan gençler başı çekmekteydi. Buna karşılık, kente kırsal alandan en çok on yıl kadar önce göç etmiş olan gençlerin çevrelerinde ise bu tür uygulamalar vardı. Kentli ailelerin bir kısmında, erkek çocuğun sünneti, henüz ane sütü emici bir dönemde, doğumdan sonraki ilk hafta içinde, törensiz veya bir mevlit okutulmaksızın, ve de “kirve”siz geçirilivermektedir. Aynı şekilde evlenirken de “sağdıç” ve özellikle “yenge” artık yoktur. Bunlara, ancak kentlerde, “gecekondu” olarak bilinen, ve kırsal değerlerin korunduğu mahallelerdeki düğünlerde rastlamak mümkündür. Aslında “yenge”, gözlemlerimize göre, eş seçiminin, geleneksel kalıplara göre gerçekleştiği evlenmelerde önemini korumaktadır. Kentlerin eski “gecekondu” bölgelerinde, ya da önemli ölçüde kent değerlerine açılmış büyük kente yakın köylerde, belirli bir eğitim görmüş ve birbirlerini tanıyarak evlenmeye karar veren gençler “yenge”yi gerekli görmemektedirler. Bu arada, eskiden beri kent kültürüne özgü olan “el-ti” ile “bacanak” gibi hısımlık terimlerini çevrelerinde hiç duymamış, kentte doğma büyüme gençlere de rastlanmıştır.

Günümüz Türkiye’sinde, akrabalık sözcüklerine ilişkin yeni bir özellik ise, bu terimlerde işlevsel olduğu kadar yapısal bir değişimin başlamış olmasıdır. Akrabalık terminolojimizde, tespit edebildiğimiz kadarı ile, Güvenç’in

⁶ Ülkemizde bu türde uzmanlaşmış tiyatro gruplarından birinin sahneye koyduğu bir oyundan. Oyunun adı ve grup kesin olarak hatırlanamamıştır. Zeki Alasya-Metin Akpınar ekibinin “Bu Şehri İstanbul” olması mümkündür.

de belirttiği gibi, Sudan tipinden, *Batı toplumlarındaki* akrabalık terimleri tasnif sistemi olan "Eskimo akrabalık terminolojisi" tipine bir geçiş (B.Güvenç, 1972: 293-294) dikkati çekmektedir. Bu geçişin kökenlerini, kanımızca, yukarıda değindiğimiz, Osmanlının Batıya açıldığı Tanzimat dönemindeki "Batıya yönelik" seçkin grubun ailelerindeki "kuzin" ve "kuzen" uygulamasına kadar götürmek mümkündür. Bugünkü gelişmelere göre de, "dayı/amca ve teyze/hala farkları da kalkarsa, Türk akrabalık sözcükleri tümüyle *Eskimo* veya "Batı" sistemine benzeyecektir (B.Güvenç, 1972:294).

Türk akrabalık sözcüklerinde ne tür bir değişimden söz edildiğinin daha iyi anlaşılması bakımından, adı geçen Eskimo akrabalık tasnifine somut bir örnek olarak, Batının Amerikan ve İngiliz toplumlarındaki akrabalık terimleri kullanımı Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4 : AMERİKAN (ve İNGİLİZ) AKRABALIK TERİMLERİ

1. KUŞAK	"grandfather" (babanın babası) "grandmother" (babanın annesi)	"grandmother" (annenin annesi)
2. KUŞAK	"father" "aunt" (babanın k. kardeşi) "uncle" (babanın e. kardeşi) "nephew-niece" (yeğen)	"mother" "aunt" (annenin k. kardeşi) "uncle" (annenin e. kardeşi)
3. KUŞAK	"brother" (kişinin ağabeyi veya e. kardeşi) cousin" (babanın k. k. oğlu veya babanın k. k. kızı veya babanın k. k. oğlu veya babanın k. k. kızı)	"sister" (kişinin ablası veya k. kardeşi) "cousin" (annenin k. k. oğlu veya annenin k. k. kızı veya annenin k. k. oğlu veya annenin k. k. kızı)

Bu tasnife göre, babanın kız kardeşi ile annenin kız kardeşi için aynı terim kullanılmaktadır. Aynı durum, babanın erkek kardeşi ile annenin erkek kardeşi için de geçerlidir. Ayrıca, kişinin kendi kuşağında, kendi ana-baba ailesi dışındaki kız veya erkek akrabaları için de tek bir terim, "cousin" kullanılmaktadır. Bununla beraber, bu toplumdaki çoğu ailelerde, kuşak farkına bakılmaksızın, kişiyi *adı* ile çağırma örneğin, çocuğun, kendi ana-babasını ve onların kardeşlerini adları ile çağırması eğilimi de oldukça gelişmiştir. Ayrıca, bu kan akrabaları dışında kalan, ve evlilik sonucu edinilen akrabalara ilişkin terimler de sınırlıdır. Örneğin, dayının veya amcanın eşi için, bizdeki "yenge" gibi ayrı bir terim bulunmayıp, anne veya babanın kızkardeşi için geçerli olan "aunt" sözcüğü bu kişiler için de kullanılmaktadır. Teyze veya halanın eşi için de bizdeki "enişte" karşılığı bir ifade bulunmayıp, babanın ve-

ya annenin erkek kardeşi için kullanılan "uncle" yeterlidir. Bunların dışında kalan ve bizde her iki cins için ayrı terimlerle ifade edilen ("görümce", "kayınbirader", "gelin", "damat", "dünür", v.b.) kişiler ise, "...-in-law" eki ile ifade edilmektedir.

İşte, ülkemizde, en az birkaç kuşak kentli üst ve orta sınıfın kullandıkları akrabalık sözcüklerinde, özellikle tablomuzdaki üçüncü kuşak terimlerinin kullanımında gün geçtikçe, İngilizce'den düz çevirme ile aktarılan *kuzen* yerleşmektedir. Aynı şekilde, "yeğen", aynı kuşaktaki kardeş çocuklarını da kapsayacak şekilde "kuzen" ile eş anlamlı kullanıldığı gibi, ikinci ve üçüncü derece akrabaları ifade için de kullanılmaktadır. Ayrıca, Batının çocuk eğitim sistemini benimsemiş olan yine bu üst ve orta sınıf Türk ailelerinin henüz azınlıkta olduğunu sandığımız bir kısmında, çocuğun ana-babaya, hatta dedeye adıyla hitap etmesi hoş görülmektedir.

Bu tür bir değişime yol açan etmenler, çeşitli gruplara ve ortamlara göre farklı ve karmaşıktır. Yine de, sınırlı da olsa bir analiz yapabilmek amacıyla, bu etmenleri, kabataslak, üç başlık altında inceleyebiliriz: a) kitle iletişim araçlarının etkisi, b) batı dillerinde eğitimin artması ve c) iç göç sonucu soy sop grubunun eski önemini yitirerek ailenin küçülmesi.

a) *Kitle İletişim Araçlarının Etkisi*

1960'lı yılların sonunda Türklerin yaşamına giren televizyon, diğer ülkelerde olduğu gibi, radyodan daha güçlü bir şekilde kitleleri etkilemede önemli bir rolü üstlenmiştir. "Bireyin, köyde olsun, kentte olsun, içinde bulunduğu evren, bu elektronik ağla örülmüştür. Bu ise, uzakları yakın etmiş, Mc Luhan'ın çok iyi bilinen deyişi ile evrenimiz, büyük bir köy durumuna, herkesin, herkes hakkında her şeyi bildiği köysel yaşama biçimine dönüşmüştür". (A.Aziz, 1982:3)

Okuma alışkanlığının olmadığı ülkemizde, yazılı kitle iletişim araçlarından çok, elektronik görsel ve işitsel kitle iletişim araçları olan rayo ve televizyon, bireylere, kendi alt kültürleri dışındaki bilgilerin aktarılmasında ve benimsenmesinde etkin olabilmektedir. Özellikle, "gençler, rayo ve televizyona açık olmaları oranında, toplumsallaşma olgularında geleneksel ya da gelenek dışı bir toplumsallaşma süreci içinde bulunmaktadırlar" (A.Aziz, 1982:182). Bu durumda, özellikle son yıllarda pek tutulan "tele novelas" türü yabancı kaynaklı "pembe" ya da "beyaz" dizilerin bireylerin toplumsallaşmasını etkileyeceğini söylemek mümkündür. Bu tür dizilerde, seyirci, genelde akraba ve arkadaş grupları çevresinde geçen olaylarda, sık sık, Batı toplumlarının akrabalık sözcükleri, o toplumlara özgü akrabalık rolleri, yani davranış beklentile-

ri, hatta yaşlı kuşağa adı ile hitap edilme durumu ile karşılaşmaktadır. Durum diğer tür yabancı dizilerde de aynıdır. Evdeki çocukların, hatta gençlerin, izledikleri bu dizilerden bu yönde etkilenmemeleri mümkün değildir.

Bu arada, konuya açıklık getirmek üzere, özellikle TRT'nin televizyon yayınlarındaki dış kaynaklı filmlerin dublajında seyirciye sunulan temel akrabalık terimlerine göz atmakta yarar görülmektedir:

-
1. kuşak için "büyük anne" ve "büyük baba"; adı ile hitap
 2. kuşakta, terimler kargaşası ve 3.kuşağın 2.ye kişinin adı ile hitabı;
 3. kuşakta, "kuzen", "yeğen" ve kişilere adları ile hitap etme.
-

Bunları Tablo 4'deki Amerikan-İngiliz terimleri ile karşılaştırdığımızda, TRT kanalıyla bize, Batı toplumlarındaki akrabalık terimlerinin, "Türkçeleştirilmiş" değil de "düz çeviri" şekliyle sunulduğu ortaya çıkmaktadır. Yani, *bu terimlerin Türk kültürüne uyarlanması gerekirken, bu yapılmamıştır*. Gerçi daha önce açıklamaya çalıştığımız üzere, Türk ve Batı toplumlarının akrabalık terminolojisi birbirinden çok farklıdır. Yine de, çeviride, olayların gidişine ve söylenen sözlere dikkat ederek bir uyarlama yapmak mümkündür. Bu açıdan, televizyonda seyrettiğimiz yabancı dizi ve filmlerde bu konuda karşılaşılan hataların bir umursamazlık ya da bilgisizlik sonucu olduğu izlenimi kalmıştır. Örneğin, olayların gelişimi ile "hala" olması gerektiği anlaşılan kişiye "teyze" diye hitap edilmekte, "dayı" da "amca" oluvermektedir. Somut bir örnek, yakın bir tarihte TRT kanallarından birinde gösterilen, ünlü film yönetmeni Jacques Tati'nin başyapıtı "Mon Oncle" un çevirisidir. Filmin temel oyuncularından biri, filmdeki olayların büyük bir kısmının geçtiği evin evsahibesinin erkek kardeşi, yani bu evdeki çocuğun *dayısıdır*. Filmin adı ile de bu kişiye atıfta bulunmaktadır. Film boyunca, çocuğun "amca"sı olabilecek bir kişiye ratslanmamakla birlikte, "dayı", "amca" olarak geçer. Bu filmin, ülkemizde, ithalatçı firma marifetiyle "Amcam" olarak gösterime girdiği anlaşılmaktadır (Tempo: 1991). Benzer hatalara, Video kulüplerinde, ticari kuruluşların ürettikleri kasetlerdeki seslendirmede veya alt yazılarda da rastlamak mümkündür.

İşin esef verici yanı da "telemania" ve "videomania" kurbanlarının bir hayli yüksek olduğu ülkemizde fazla düşünülmeden yapılan bu tür çevirilerin, diğer bazı etmenlerle birlikte, özellikle yeni kuşakta, özgün akrabalık terimlerimizi yok etmesi ya da kullanımlarını "muğlak"laştırma tehlikesidir. Batı toplumlarında bu tür bir endişe söz konusu değildir, çünkü, bir Batı kültüründeki bir akrabalık teriminin bir diğerinde, çağrıştırdığı rol ile birlikte, benzer bir şekilde karşılığı vardır. Bizim özgün akrabalık terimlerimiz ve

çağrıştırdıkları rol beklentileri ile Batınkiler arasındaki gibi bir “aykırılık” yoktur. Daha şimdiden, bu konudaki endişemizi haklı kılacak bir örnekle, TV4 deki bir programda karşılaştık: Tarih öğretiminin tartışıldığı bir genç grubunda⁷, bir hanım kızımız, konuşması esnasında, “...annem, *büyük annem*” (“ninem”, “anneannem”, “babaannem” yerine)...” deyivermiştir.

b) Batı Dillerinde Eğitimin Artması

Osmanlı dönemindeki üçlü eğitim sisteminde, yenilikçi Tanzimat okulları olan idadiler ve sultanîler yanı sıra, kolejler ve azınlık okulları olarak bilinen yabancı dilde öğretim yapan okullar bulunuyordu. Üçüncüsünde ise Kur’an öğretimi verilmekteydi. “Bu üç kanalda üç ayrı görüşün, üç ayrı yaşam biçiminin, hatta üç ayrı çağın insanı yetiştiriliyordu” (Z.Baloğlu, 1990:6). Bugün, yine buna benzer bir üçlü kanal söz konusudur. “Birbirine kapalı bu kanallarda eğitim profili farklı üç ayrı tür gençlik yetiştirilmektedir” (Z.Baloğlu, 1990:8). Ayrı kanalların doğmasında ise, birinde din faktörü, diğ erinde artan nüfus faktörünün baskısı rol oynamaktadır. Bir diğ eri de, çocuklarının yabancı dil öğrenmesini ve iyi bir eğitimle toplumda gözde olan, bol kazançlı ve sağlam gelecekle meslekler edinmesini isteyen ailelerin talebinden doğmaktadır (Z.Baloğlu, 1990:8-9). Bu talep sonucunda, “yabancı dilde eğitim yapan özel liseler”, yani “Kolej”ler yanı sıra, “Anadolu liseleri” olarak bilinen “yabancı dilde eğitim yapan resmi liseler” ortaya çıkmıştır. Talep patlaması karşısında her yıl bu okullara giriş için yapılan sınavlar ve çocukların yerleştirilmesinde çıkan aksaklıkların günlerce gazetelerde konu edildiğ i malûmdur.

Genel liselerimizde de yabancı dil öğretilmektedir, ama ne süresi ne de niteliğ i tatminkârdır. Aslında, “lisan-ı ecnebi” ya da yabancı dil dersinin, gerek Osmanlı “Mekteb-i İdadîyye”sinde, gerek Cumhuriyet döneminin ortaokul ve lise mufredat programlarında, haftalık ders yükünün ortalama % 14-17 sini oluşturduğ u anlaşılmaktadır (H.Cicioğlu, 1982: 167-218). Oysa, ilki 1867 de “Galatasaray Sultanîsi” adı altında açılan Mekteb-i Sultanî’de ise öğretim yarı yarıya Türkçe ve Fransızca dillerinde idi (H.Cicioğlu, 1982:14). Bu okullar yanı sıra, azınlık okulları, zamanla, Türkleri de kabul etmiştir.

Bugün “Kolej” olarak da bilinen bu tip eski veya yeni okulların mufredat programındaki derslerin yarısında, yabancı dilde eğitim yapılmaktadır. Artık Fransızca dışında, Almanca, İtalyanca, ama çoğunlukla İngilizce dilin-

⁷ TV4, 4 Temmuz 1991, “Lisans Tamamlama Programları, Tarih Öğretimi (4)”; Doç.Dr.Fersun Paykoç’un hazırladığı bu bölümde, Devlet Tiyatrosu sanatçısı Tamer Levent’in, “eğitimde drama”yı benimsetmeye çalıştığı bir tartışma grubunda.

de eğitim yaygındır. Hatta, bu okulların bir kısmında etkin bir biçimde ikinci bir yabancı dil de öğretilmektedir.

Ailelerin yabancı dilde iyi bir eğitim talebinde, şüphesiz, bir takım sosyal ve psikolojik nedenler vardır. Ancak, çağın gerekleri ve ülkemizdeki iş olanakları da aileleri, çocuklarına, bedeli ne olursa olsun, yabancı dilde eğitim sağlama isteklerinde haklı kılmaktadır. "Dünyayı kapsayan bir köyden" (*global village*), "dünya çapında bir yaşam biçiminden" (*global lifestyle*) (J.Naisbitt ve P.Aburdene, 1990: 116-119) ve gittikçe yoğunlaşan uluslararası politik ve ekonomik ilişkilerden söz edildiği bir ortamda, yabancı dil bilme önem kazanmıştır.

Öte yandan, bir toplumun dilini öğrenmek, aslında o toplumun bütün yönleriyle kültürünü de öğrenmek, o toplumun değerler sistemine açılmak demektir. O dili gerektiği gibi konuşabilmek için bu zorunludur. Onun için, Türkiye'deki aydınlar arasında, milli değerlerimizin, kültürümüzün yok olacağı endişesi ile, özellikle temel eğitimden başlayan yabancı dilde eğitim görülmesine karşı çıkan bir grup bulunmaktadır. Bu endişelerinde de pek haksız değildirlir: İşte, bu tip okullardan mezun olanların, her zaman için, toplumumuzda ayrıcalıklı ve "kültür aktarıcı" bir konumları olmuştur. Örneğin, bu tür bir eğitim görmüş olan Osmanlı seçkinleri, aşinalık kazandıkları "frenk" kültürünün bir takım özelliklerini, Osmanlı toplumunda bu yabancı dili kullanan azınlık gruplarla birlikte Osmanlı toplumuna aktarılmasında aracı olmuşlardır. Daha önce sözünü ettiğimiz, "kuzen" ve "kuzin" kullanımları buna tipik bir örnektir. "Kuzen" sözcüğünün yaygın olarak kullanımı ise daha sonradır.

Bunda, yukarıda sözünü ettiğimiz, görsel-işitsel yayınlardaki yabancı terimlerin "düz çeviri"si kadar Batı dillerinde eğitim görmenin etkisi büyüktür. Yurdumuzda, dilinde eğitim yapılan Batı kültürlerinde, her dile göre yazım ve telafuz farkına rağmen, "kuzen" sözcüğünün karşılığı vardır. Bu okullarda verilen dil ve edebi derslerin içeriği, her kültürde var olan akrabalık sistemini de kapsamaktadır. Bu durumda öğrenci, okulda okuduğunu, yaşadığı çevrede, ekranda görüp duyarak, ya da ekranda seyrettiğini okulda okuyarak pekiştirmektedir. Böylece, bir zamanlar küçük bir grubun tekelinde olan "kuzen", daha geniş bir kitleye yayılabilmiş, Türkçe sözlük⁸ ve imlâ klavuzlarına girmiştir.

Bu arada yurt dışında, bir Batı toplumunda yaşarken, o toplumun dilinde eğitim görmek zorunda kalanları da unutmamak gerekir. Bu kişiler, ge-

⁸ Örneğin, Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı *Türkçe Sözlük*'ün 1955 yılındaki ikinci baskısında "kuzen" sözcüğü yoktur. Oysa, daha sonraki yedinci baskısında (1983) ve 1985 basımı İmlâ Klavuzu'nda bu sözcüğe yer verilmiş olduğu görülmektedir.

nellikle, toplumsallaşma sürecinin en önemli ve kalıcı olan çocukluk dönemlerini yurt dışında geçirmektedirler. Yurt dışındaki Türk ailesinin, ailenin Batıya yönelik bir seçkin ya da üst orta sınıf Türk ailesi olması halinde, bu tip aile, ana-babanın da yabancı dil bilmesi sonucu, yaşadıkları kentteki yerli halk ile sağlıklı, ama çocuğun kendi kültür değerlerini öğrenmesi bakımından sağlıklı, bir iletişime girebilmektedir⁹. Bu da, bu grup ailelerin, yaşadıkları yabancı toplumun değerlerine yoğun bir şekilde açık olmaları, ve bu ülkede kalış süreleri ile doğru orantılı bir şekilde, bu değerlerin ve kullanılan sözcüklerin benimsenmesi demektir. Akrabalık terimleri de bu gelişmeden nasibini almaktadır. O derece ki, çocuk, yaşanan ülkedeki temel kan akrabalığı sözcüklerini, söz gelimi, “mommy”, “daddy”, “mom”, “dad” veya “mami” gibi ana veya babasına hitapta kullanmayı alışkanlık haline getirmekte, bu alışkanlık yurda döndüğünde çok zor bırakılmaktadır. Bunda çevreden “özentî” olarak yapılan eleştiriler etkin olabilmektedir.

Oysa, kır, taşra ya da bu özellikleri yansıtan gecekondu bölgesi kökenli “gurbetçi” Türk işçi ailelerinde durumun daha değişik olduğu anlaşılmaktadır. Bu aileler, kentin belirli mahallelerinde yoğunlaştıklarından, bu kişiler arasında, yerli halk ile olandan çok daha yoğun bir etkileşim ve dayanışma sözkonusudur. Bu dayanışma ve kültürel kimliği koruma çabaları, onları, buldukları toplumda sosyal açıdan “tecrit edilme” boyutuna kadar götürebilmektedir (J.M.Mushaben, 1985: 134). Çocukların önemli bir kısmı, bu soyutlanma ile birlikte, örneğin Alman sistemine hiç de uygun düşmeyen Türk yetiştirme tarzının etkisiyle, kendilerini ifade etmede aciz kalmaktadır. Oysa bir görüşe göre, çocuk, konuşmayı öğrendiği zaman kendi toplumunun yapısının beklentilerine de açılmaktadır. Çocuk, ne Türkçeyi ne de, örneğin, Almancayı gerektiği kadar öğrenemediğinden, ne Türk ne de Alman sosyal ilişkiler yapısını tam olarak algılayamamaktadır (N. Abadan-Unat, 1985: 11-14). Dolayısıyla, işçilerimizin Anadolu doğma büyüme birinci kuşağı ile Türkiye’de doğmakla birlikte, küçük yaşta yurt dışında yaşamaya başlayan ikinci kuşak arasında, iki farklı kültürün çatışması bütün boyutları ile yaşanmaktadır¹⁰. Bu çatışmadan, aile içi ve akrabalık rolleri de nasiplerini almaktadır.

Birinci kuşak Anadolu yaşam biçimini, biraz “elektronize” bir biçimde sürdürmeye devam ederken, ikinci kuşak, aile ocağı ile okul ve kendi mahallesi dışında gözlediği günlük yaşamda karşılaştığı değerler arasında bo-

⁹ Bu konuda bir araştırma bulunmamaktadır. Yazarın çocukluğu, bu tip bir ailenin üyesi olarak yurt dışında geçtiği için, burada bu konudaki gözlemler ve deneyimler aktarılmaktadır.

¹⁰ Bu konuda, işçilerimizin karşılaştıkları “kimlik krizi” için bkz. Nermin Abadan-Unat, 1984.

calamaktadır. Ayrıca, bu ikinci kuşak, yurt dışındaki Türk işçi ailesinin “çekirdek” (karı-koca ve çocuklar) bir yapısı olması (M.Kıray, 1976; A.Kudat, 1975) sonucu, kan akrabası ve hısım (kan akrabası olanların eş ve çocukları) grubu dışında bir “akraba” grubu tanımamaktadır. Bu deneyim, yurt dışında devam ettiği yerel okuldaki Batı kültürüne ilişkin bilgilenmeyi pekiştiricidir. Yine yabancı dilde izlediği yerel dizi ve filmler de kendisine, ana-baba kültüründen farklı akrabalık sözcükleri, davranış beklentileri vermektedir. Bir görüşe göre, bulunduğu sosyal çevrenin empoze ettiği kültür değerlerinin veya normlarının televizyonda izlenen programdaki davranışlarla uygunluğu, kişinin benzer davranışlar içine girmesini kolaylaştırmaktadır. Bu ortamda, çoğu kez, aile üyeleri dışında, arkadaş grubundan olumlu tepkiler beklentisi umudu vardır. Bu beklenti de, çocuğun veya gencin, gerek kitle iletişim araçlarında gerek etrafında gördüğüne benzer davranışlara girmesine yardımcı olabilmektedir (M.Küçük Kurt, 1990: 92). “Almanca” ikinci kuşakta sorun, aile çevresinin beklentileri ile okulda edindiği arkadaş grubunun beklentilerinin farklı olmasıdır. Bu da onu, ya bunalıma itecek ya da gencin kendi öz kültürüne “yabancılaşması” na yol açacaktır. Ama, bir de madalyonun öbür yüzü vardır: O da, bu gençlerin, içinde yaşadıkları toplum üyelerince de, bir başka kültür üyesi olarak dışlanmalarıdır (J.M.Mushaben: 138). “Yitirilen kuşak” olarak da bilinen bu gençlerimizde, Türk kültür özelliklerinin çoğunun erozyona uğradığı bir gerçektir. Bunu, konumuzla ilgili bir örnek ile pekiştirmekte yarar vardır: “Almanca” ikinci kuşak olduğu anlaşılan bir Türk gencimiz, kendisine bir şey sormak üzere dikkatini çekmek isteyen, İstanbul kökenli yaşlıca bir komşu hanımın “evladım” şeklindeki hitabına, “Ben senin evladın değilim” diye sinirlenerek yanıt vermiştir. Hanımın, gence, bu tür bir hitabın bir Türk adeti olduğunu açıklaması üzerine de, gencimiz, bu tür bir uygulamadan haberdar olmadığını, bu adeti horlayıcı bir şekilde ifade etmiştir¹¹.

c) *Soy Sop Grubunun Önemini Yitirmesi ve Ailenin Küçülmesi*

Akrabalık terimlerimizin bugünkü kullanımlarını kırsal alan ve kente göre değerlendirdiğimizde de, bunların daha çok kentlerde değişime uğradığını belirtmiştik. Kırsal alanda ise, eski sözcükler korunmakla birlikte köylünün artık kentli akrabalık terimlerinden haberdar olduğunu ama kendi özgün terimlerini kullanmayı sürdürdüğüne dikkat çekilmiştir. Kanı-

¹¹ Prof.Dr.Nermin Erdentuğ'dan naklen; bu, münferit bir olay olmayıp, bu özelliğe sahip gençlerimizde çoğunlukla görülen bir tutumdur.

mızca, bunda “soy sop grubu”na bakış açısındaki değişimin de göz ardı edilemeyecek bir rolü vardır.

Türkiye Türk toplulukları, “baba soyunun izlendiği” ve erkeklerin ayrıcalıklı bir konumda olduğu bir sosyal yapıya sahiptir. Buna rağmen, 1960 dan bu yana, köy topluluklarımızda yapılan birtakım araştırmaların sonuçları, bu yerleşim birimlerinde “babanın soy sop grubu”nun (*patrilineage*) varlığına ve dolayısıyla, *sadece* baba ya da erkek tarafı akrabaların önemsendiği görüşüne şüphe düşürmektedir. Örneğin, Stirling, köydeki “sülale” ile, yaşamakta olan en yaşlı kuşağın dedelerine ya da dedelerinin babasına kadar geriye gidebilen, sınırlı bir erkek akrabalar grubundan söz edildiğini belirtmektedir. Köydekilerin çoğunluğu bundan daha geriye, köydeki diğer haneler ile yakınlıklarını belirleyecek bilgiden yoksundular (P.Stirling, 1965:158). Eserpek’in de 1970’li yıllardaki Erzurum çalışmasında benzer bir bulgusu vardır (A.Eserpek, 1979: 128-129). Stirling, bu erkek akrabalar arası dayanışmanın daha çok kavga ve çatışmalarda kendini gösterdiğine ve bunun bir “soy sop grubu” nun varlığı için yeterli bir özellik olmadığına dikkati çeker (P.Stirling, 1965:158). Ayrıca, ona göre, kullandığımız akrabalık terimleri ile akrabalık rol yapımız arasında, çoğu baba tarafı soy sop gruplarında olduğu üzere, bir uyum yoktur. Terimlerin yerel kullanımında da, aynı kişiyi belirtmek için, eşanlamlı, birden fazla sözcük bulunmaktadır. Dahası, köydeki akrabalık sözcükleri, ne erkek tarafı akrabaların önemini vurgulamaktadır ne de bir soy sop grubu yapısını yansıtmaktadır (P.Stirling, 1965:151).

Casson ve Özertuğ ise, inceledikleri bir Orta Anadolu köyünde, “babanın soy sop grubu” yerine “hane”lerin sosyal yapının temel birimleri olduğunu ortaya koymuşlardır. Hanelerin oluşumunda ise, geleneklere göre tercihin baba yanına yerleşme olmasına rağmen, “iki yanlı soy sistemi” (*bilateral*)¹² ilkesinin de işlediğini belirlemişlerdir (Casson ve Özertuğ, 1974:347). Kişinin babası veya annesi tarafındaki akrabalarına öncelik verilmediği, ya da, her iki taraftan olanların aynı derecede önemli olduğu bu durumu, Eserpek de, yine Erzurum araştırmasında tespit etmiştir (A.Eserpek, 1979:131). Yine de, birkaç köy araştırmasında ortaya çıkan bu özelliği, Türkiye çapında genelleştirebilmek için daha fazla veriye ihtiyaç olduğu kanısındayız.

Bu arada Casson ve Özertuğ, kendi bulguları ile, ülkemizde yapılmış olan diğer köy çalışmalarının bu konudaki benzer verilerini değerlendire-

¹² Soyun izlenmesi ve yerleşme kuralları için bkz. Aygen Erdentuğ, 1985: 173-175.

rek, baba tarafı soy sop grubunun yokluğuna, şu yorumu getirmişlerdir: Bugün Anadolu'da yaşayanlarda, bir vakitler, yerleşik yaşama geçmeden önce "baba soyunun izlendiği" ve "baba yanı yerleşik" (*patrilocal*) ve de baba tarafı soy sopun önemsendiği gruplar vardı. Baba tarafı soy sop grupları, zamanla değişen koşullar karşısında işlevlerinin yitirdiklerinden, yerlerini "iki yanlı soy sistemi"nin dikkate alındığı gruplara bırakmışlardır. Bu insanların, bu ilk dönemlerdeki akrabalık terimlerinde, baba tarafı soy sopun ağırlığını gösteren sözcükler de, zamanla, Sudan tipindekilere dönüşmüştür (R.Casson ve B.Özertuğ, 1974: 350-353). Bu araştırmada, incelenen konunun sınırlılığı etkisiyle olsa gerek, bu grupların işlevlerini yitirmelerindeki ya da örgütlenmelerini gerektirmeyecek nedenler üzerinde durulmamıştır.

Bu konudaki açıklama ise Eserpek'ten gelmektedir: Erzurum çalışmasında, köylerde "babanın soy sop grubu"nun örgütlenmemesine yol açan etmenleri belirtirken, bir bakıma, bu etmenler arasında saydığı, "iki yanlı soy sistemi"nin temelindeki nedenler hakkında da bir açıklama yapmaktadır. Bunları, şu şekilde özetlemek mümkündür: Merkezi politik otoritenin gelişmesi ve köyde yerleşmiş adalet duygusu; bireyciliğin ve eşitliğin gelişmesi; köy nüfusunun coğrafi hareketliliği; uyumluluk yönünde köy içinde ve akraba arasında baskının artışı; gerekli yardım ve desteğin geniş ve birleşik ailede karşılanması; birbirini aşan akrabalık ilişkileri; ekonomik farklılaşmanın akrabalık ilişkileri ile kesişmesi ve erkek kardeşler arası şiddetli bir çatışma sonucu, ayrılan hane reisinin, köyün bir başka mahallesine, kardeş hanelerinden uzak bir yere yerleşmesi ile oluşan fiziki uzaklık (A.Eserpek, 1979: 130-132). Bu açıdan, kanımızca, kırsal kültürümüzün bir özelliği olduğu iddia edilmiş olan "babanın soy sop grubu"na, olsa olsa, ülkemizin güneydoğusundaki göçer ya da yerleşik "aşiret"lerde rastlamak mümkün olacaktır.

Aslında, soy sop grubunun oluşmasını engelleyen bu etmenlerden çoğu, kentte yaşayanlar için de geçerlidir. Kentlerdeki gecekondu bölgelerinde yapılmış olan sayısız araştırmalar, bu yerleşim birimlerinde de "hane"lerin sosyal yapının temel birimleri olduğunu ve "hane"ler arası ilişkilerin, belirli bir akraba grubu dışında, hemşehrisi olma olasılığı yüksek komşularla sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır (A.Erdentuğ, 1990:29). Bu "belirli" akraba grubunun oluşmasında ise, gözlemlerimize göre, hem hane reisi erkeğin hem de karısının soy sop grubunun coğrafi hareketliliği önemli bir etken olabilmektedir. Bu ise, bu yerleşim birimlerinde, elde kesin veriler olmamakla birlikte, "iki yanlı soy sistemi" ilkesinin benimsenmiş olma ihtimalini yükseltmektedir.

Diğer yandan, tayinler ve yeni iş olanakları sonucu, birkaç kuşak kentli olan nüfus da yer değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bu da, ister istemez, soy sop gruplarında bölünme, mekansal uzaklık sonucu bölünen "aile"ler arasında, çeşitli ekonomik zorlamalarla birlikte, iletişim azlığı demektir. Dolayısıyla, bu kentli gruplarda da, "iki yanlı soy sistemi"nin dik-kate alınmak zorunda kalındığı, belirli akrabalarla sınırlı sosyal ilişki ve dayanışma söz konusudur.

Aslında, kentlerimizde gözlemediğimiz, ve gittikçe "daralan" bu akraba grubu, Amerikan antropolijisinde, *kindred* olarak bilinen grubu anımsatmaktadır. Bizdeki gelişmelerin, sanayileşmenin ve kentleşmenin bilinen aşamalarını geçerek "sanayi ötesi" bir topluma dönüşen bir Batı toplumdaki *kindred* grubuna denk düşüp düşmediği araştırmaya açık bir husustur. Dilimizde "sınırlı akraba grubu" şeklinde ifade edebileceğimiz bu akraba grubunun odak noktası soy sop grubunun "atalara yönelik" (*ancestor-oriented*) özelliğinden farklı olarak kişinin kendisidir. Bu akraba grubuna, kişinin, hem ana hem de baba tarafındaki akrabalarından, kendi kuşağındakiler dışında bir üst, ya da kendisi yaşlandığında, bir alt kuşaktakiler girmektedir. Böylece, kişinin "sınırlı akraba grubu" sadece kardeşleri ile aynı olup, anne veya babasınınkinden, ya da çocuklarınınkinden, ortak üyeler olmasına rağmen, farklıdır (D.Bates ve F.Plog, 1990:328). Zaten, daha önce bahsettiğimiz, Amerikan akrabalık terimleri de bu yapıya uygunluk göstermektedir.

Öte yandan, daha başka etmenler yanı sıra göç olgusunun da etkisiyle, 1960'lı yıllardan beri yapılan farklı sosyal içerikli araştırmalar, ülkemizde, çeşitli aile tiplerini ile sonuçlanmıştır. Bunların, konumuza uygun düşmesi açısından, üç başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür:

- a) Geleneksel (geniş) aile tipi ya da kır kesimi ailesi,
- b) İntikal (geçiş) aile tipi ya da gecekondu ailesi,
- c) Modern (çekirdek) aile tipi ya da kentsel aile.

"Geleneksel" aile kan bağı itibariyle yakın akrabalar, ebeveyn ve çocuklardan oluşurken, "intikal" tipi aile, anne, baba, evlenmemiş çocuklar ile üst ebeveynlerden oluşan aile grubudur. "Çekirdek" aile ise, anne, baba ve evlenmemiş çocukların oluşturduğu bir aile tipidir" (O. Türkdoğan, 1970 : 166; M.Küçükyurt, 1990 : 86).

Yine, bu sayısız araştırmalarda, "a" dan "c"ye doğru, hem soy grubu hem de "aile" olarak kabul edilen birimin küçüldüğüne, ve "sülale" yerine

“aile”nin ön plana çıktığına dair veriler bulunmaktadır (DPT, 1989:24). Aile bireylerinin sayısındaki değişim, hem aile içi iletişim hatlarının sayısını, hem niteliğini hem de çıkabilecek sorunların sayısını etkilemektedir (N.Avcı, 1990:100, M.Kıray, 1984:72-74). Ayrıca, ailenin işlevlerinde (M.Tezcan, 1990: 67-70), aile içi rollerinde ve etkileşiminde olduğu kadar, akrabalık rollerinde de değişim kaçınılmazdır (Ç.Kağıtçıbaşı, 1984). Tabii ki, bu ilişkilerin ya da rollerin değişiminde, ev içi düzenlemelere yön veren yeni kültürel değerleri unutmamak gerekir: Mekan darlığı ve kullanımı, ekonomik zorlamalar ve ilişkilerin yarattığı psikolojik rahatsızlık da önemlidir. Ama bu değişimde, kitle iletişim araçlarının, “Amerikan çekirdek ailesi”nin (Ö.Sayın, 1990: 51-56) konu edildiği, dış kaynaklı dizilerden yoğun bir şekilde aktarılan davranış beklentilerinin hiç de azımsanmayacak bir rolü olduğu kanısındayız. Örneğin, televizyonda izlenen karakter ile kişi arasındaki sosyo-ekonomik benzerlik, yayında verilen “mesajın algılanmasını kolaylaştırarak etkisini de artırabilmektedir” (M.Küçükuyurt, 1990:92). Böylece, söz gelimi, çocuğuna karşı “otoriter” baba yerine, ona “arkadaş” olan baba rolü benimsenebilir, hatta, bazı yayınlarda olduğu gibi, çocuğun ona adı ile hitabı hoş görülür hale gelebilir. Yine de, sosyal değişimin, akrabalık ilişkilerini zayıflattığı, yeni biçimlenmelerin görüldüğü kabul edilmekle birlikte, kültürümüzde, bu yeni kalıplara karşın, hala, eskilerinin de devam ettiği anlaşılmaktadır (DPT, 1989:53; M.Kıray, 1984: 71)

Ailenin küçülmesi ve soy sop grubunun gittikçe önemini yitirmesinin belirli bir akrabalık teriminin çağrıştırdığı rolde nasıl bir değişim yaratabildiğine, ve aynı terimin işlev yitirmesi sonucu, yerini yeni bir terime bırakabildiğine tipik bir örnek olarak “amca oğlunu” verebiliriz. Geleneksel kültür kalıbımızda, tercih edilen bir evlilik türü olarak, antropolojik literatürde “paralel-kuzen evliliği” diye bilinen, aynı cinsten kardeşlerin çocukların evliliği vardır. Bu bizde, daha çok amca oğlu ile yapılan bir evliktir. Bununla ilintili bir başka adete, “amca haleti” veya “amca hakkı”na göre de, hanedeki kız istendiğinde, yanıt vermeden önce, amcaya, kızı oğluna isteyip istemediği sorulur. Bunda soyun devamı, malın ailede kalması, daha az başlık parası ödenmesi gibi etmenler rol oynar. İşte bu özellikler, “amca oğlu” için, “muhtemel koca adayı” sınıflandırmasını da getirir. Kanımızca, kırsal alanda, bu terimin kullanımının sürmesinde bu husus önemlidir. Oysa, kentlerde, kitle iletişim araçlarında sürekli olarak akraba evliliklerinin sakıncası konusundaki yayınlar ve genelde kardeş çocuklarının kırsal alandaki, belirli bir yaştan sonra uygulanan “kaçınma”dan farklı

olarak, “kardeş gibi” birlikte büyümeleri, “amca oğlu” sözcüğünün anlamında bir değişim yaratmıştır. Dolayısıyla, yukarıda açıklanan diğer etmenlerin de etkisiyle, bu terim, bu tür ailelerde, kolaylıkla yerini, ana veya babanın kardeşlerinin çocukları arasında ayırımı kaldıran “kuzen”e bırakabilmiştir.

ÖZET VE SONUÇ

Görüldüğü kadarıyla, günümüz Türkiye’sinde, akrabalık terimleri işlevsel olduğu kadar yapısal bir değişim içindedir. Akrabalık terminolojimizi etkileyen karmaşık değişkenler arasında, özellikle görsel-işitsel kitle iletişim araçları, batı dillerinde eğitim görmeyi önemli kılan sosyo-ekonomik talep ile soy sop grubunun önemini yitirmesi ve “aile”nin küçülmesi gibi etkenler dikkati çekmektedir. Bu değişim, söz gelimi, en az birkaç kuşak kentliler arasında, Batı dillerinden “düz çevirme” ile aktarılan “kuzen” teriminin yerleşmesidir. Bu arada, Planlı Kalkınma dönemine girmemiz ile birlikte her geçen yıl daha da süratle artan, kırsal alandan kentlerimize göç ile, daha çok kırsal kesimde geçerli olan “tasavvuri” akrabalık terimlerinin de yaygın bir biçimde kent kültürüne aktarılmasına şahit olunmuştur. Buna karşılık, 1940’larda yapılan tespitlere göre, kentlerde geçerliliğini koruyan, “yenge”, “sağdıç” (H.Z.Koşay, 1944), hatta “kirve” gibi bir takım “tasavvuri” akrabalık terimleri, belirli bir kentli grup için önemlerini yitirmişlerdir. Kente göçün önemli bir etken olduğu “aile”nin küçülmesi ve soy sop grubunun eski önemini yitirmesi de akrabalık terimlerinin özgün anlamlarında ve rollerinde bir değişim yaratmıştır.

Ülkenin ekonomik koşullarına, halkın geçim tarzındaki değişimine ve değerlerde “kentleşmeye” bağlı olarak, soy sop grubunun öneminin azalması kaçınılmaz gibi görülmektedir. Buna karşılık, kitle iletişim araçları ile ilk ve orta öğrenimde yabancı dilde eğitimin Türk kültürüne etkisi hususlarında, sınırlı da olsa çözüm vardır.

Ülkemizde bir dönem gözde olan Fransızca konuşmaya, zamanla İngilizce ve Almanca, hatta Almanya’daki “gurbetçi”lerimizi de dikkate alırsak, “Almanbesk” (M.Aşık, 1991) de katılmıştır. Bu arada, uluslararası hizmetlerde ve görüşmelerde tercih edilir hale gelen İngilizce, “dünya dili”ne aday olarak da görülmektedir. Nitekim, bu dili konuşan ülkelerin kitle iletişim alanındaki “kültür emperyalizmi”nden söz edilmektedir. (J.Naisbitt ve P.Aburdene, 1990: 139-146). Bu da, çağdaşlaşma uğruna ya-

pılan girişimlerde, İngilizce konuşan toplumların kültürlerinin dünyada yaygınlaşması, yani alıcı toplumların çağdaşlaşması değil "Batılılaşması" anlamını taşımaktadır. Bir diğer deyişle, Batı kültürlerinden etkilenmek, artık kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Yapılabilecek iki şey vardır: Biri, bu toplumlarda, ekonomik ve kültürel, her türlü teması kesmek, ki bu, bugünkü dünya ekonomisinde olanaksızdır. İkincisi ve daha da zor olanı, Batıdan etkilenmeyi "seçici" ve "denetleyici" (*sansür edici değil*) bir tutumla yavaşlatarak, alıcı toplumun kültürel özelliklerini de mümkün olduğunca korumaktır. Bu ikinci kanalda ise biri kitle iletişiminde diğeri eğitim sistemimizde olmak üzere iki temel önlem paketi düşünülebilir.

Bunlardan birinde, "Batılılaşma"da etkili olan kitle iletişim araçlarımızdan yapılan yayınlarda, çevirilere gereken özeni göstermekle kalmayıp, çevirisi yapılmış metnin de Türk dili kurallarına uygunluğu gözden geçirildikten sonra seslendirmeye geçilmelidir. Aslında, bütün dış kaynaklı yayınların Türkçe seslendirilmesinin mantığını anlamak zordur. Nitekim, bu yönde, T.B.M.M.de zaman zaman önergeler sunulmasına rağmen, bir sonuç çıkmamaktadır. Tiyatro sanatçılarının bu konuda gazetelere yansıyan tepkilerinden anlaşıldığı kadarı ile, kendilerinin bir "kazanç kapısı" tehlikeye girmektedir. Çoğu Kültür Bakanlığı'mıza bağlı birimlerde çalışan değerli tiyatro sanatçılarımızın maaşlarında gerekli ayarlama ile onların muhtemel mağduriyetleri telafi edilebilir. Böylece, onların, duya duya ezberlediğimiz seslerini ve de dolaylı olarak aşınan imajlarını korumamız mümkündür. Ama, çoğu kez, tiyatro sanatçılarımızın seslendirmedeki üstün başarıları nedeniyle zevk alındığı için seyredilebilen, hatta tutulan, birtakım yabancı film ya da diziyi yalan yanlış çeviri ile Türk seyircisine sunarak bunun toplumumuzda yaratacağı tahribatı telafi etmek mümkün değildir.

Öte yandan, Batılı toplumların bu "kültürel emperyalizm"ine tepki olarak da, bir kısım topluluklarda "kültürel milliyetçilik" denilen bir akım hızla gelişmektedir. (J.Naisbitt ve P.Aburdene, 1990: 146-156). Kendi kültürel kimliklerinin ya da öz varlıklarının yok olmasından endişelenen uluslar ve etnik gruplar, kendi dillerinde eğitim yaparak kendi dil özelliklerini ve milli değerlerini koruyarak gelecek kuşaklara miras bırakabilmek için büyük bir çaba içerisinde dirler. Oysa, kültürel kimlik, "durağan bir yapı içermez, içinde var olduğu toplumun koşullarından, çevreden etkilenir; çevresiyle olan iletişiminde bir yandan kendine özgü yapısını koruma-

ya çalışır, öte yandan bu iletişimin sonunda kendini yeniler, geliştirir zenginleştirir". (Ş.Sayın: 1991). Kültürel milliyetçiliği savunanlar, çoğu kez, durağan bir kimlikten yanadırlar. Hatta, aralarında, Batı etkisiyle değişmiş olan toplumda, "altın yıllar" kabul edilen, etkisi altına girilen Batı kültüründen önceki "eski" dönemin özlemini çekenler vardır. Bu özlem, özellikle Orta Doğu olarak bilinen bölgede, toplumda eski düzeni sağlamış olan İslam dininin "yeniden canlandırılması" (*revilatisation* veya *revivalism*) şekline de dönüşmüştür.

Batı ile Doğu arasında, çok yönlü etkileşime açık konumu nedeni ile, Türkiye'de, "İslami kültür emperyalizmi" olarak nitelendirilebilecek bu gibi dini akımlardan uzak durmak da, "Amerikan kültürü emperyalizmi" etkisinden kendini kurtarmak kadar zordur. Bu bakımdan, ülkemizde, biri "Batılı" ya da "sosyetik", diğeri "Şeriatçı İslam" olmak üzere, geçmiş dönemlere kıyasla daha geniş kitlelerde uyarılma alanı bulan iki belirgin yaşam biçimi vardır. Şimdilik, aralarında bir güç dengesi oluşmuştur. Her iki tarafın kendisine özgü bir örgün eğitim sistemi ile pekiştirilen bu iki farklı yaşamda, ekonomik olduğu kadar sosyal ilişkiler ve akrabalık sistemine ilişkin sözcükler ve rollerde de köklü farklılıklar vardır. Bilimsel veriler, bu ikili yapıdan, taraflardan biri lehine bir müdahale olmaksızın, zamanla, kendiliğinden bir sentezin ortaya çıkacağı yönündedir. Kanımızca, bir tarafın körüklendiği, müdahale edici davranışlarla bu doğal gidişatın saptırılmasını önlemek şarttır. "Laik" ve "Türk" toplulumuzda, dengeyi sağlamak için her iki tarafa da eşit oranda yüklenilmesi gerekmektedir.

Bu hususta en önemli "tampon bölge" ise, bugünkü eğitim sistemimizde, daha önce sözünü ettiğimiz, devletin "genel eğitim" verilen ortaokul ve liselerindeki kitleleri oluşturan "üçüncü kanal" dır. Bu kanal gün geçtikçe, bir taraftan "Batı" özentisi, diğer taraftan, kurtuluşu "İslam"da arayan tarikatçıların çabalarıyla erozyona uğramaktadır. Yeterli eğitim göremediği için, ya da görse bile, istihdam fazlalığı nedeniyle, iş olanakları olmadığı için huzursuz ve hatta husumet dolu olma ihtimali yüksek olan bu kitleye acilen eğilinmelidir. Bu kesim, kitle iletişim araçlarına olduğu kadar, kısa bir eğitim sonrası hayata atılmalarını sağlayacak eğitim olanaklarına da açıktır. Çoğu "taşra" kökenli olan bu kesimde, gözlemlerimize göre, Türk kültür değerlerimiz hâlâ korunabilmektedir.

Bu kesimdeki erozyonu yavaşlatmak için, büyük kentlerimizde bir süredir başlatılan, meslek kazandırıcı kursların rasyonel bir plan dahilinde ülke çapında artırılmalı ve de, tabii ki, istihdam yaratıcı yatırımlara acilen ağırlık verilmelidir. Ayrıca devlet okullarında sunulan eğitimin niteliğini

yükseltmek ve, artık iş verenlerin öncelik tanıdığı yabancı dilin etkin bir biçimde öğrenimi desteklenmelidir. Bu şekilde, velilerin, ister istemez, “Batılılaştırma misyonu”nu üstlenmiş bulunan “Kolej” veya “Anadolu Lisesi” ne olan çılgın talebine bir gem vurulacaktır. Bu da, kitle iletişim araçları yanı sıra, Batı dillerinde eğitim koşullarının yol açtığı Batının etkisinin görece olarak azaltılması demektir.

Kişisel deneyim ve gözlemlerimiz göre, ilk ve orta öğretimde yabancı dilde eğitim sistemi, öğrencinin yaşamında, kitle iletişim araçları kadar olmasa bile onlarınkine benzeyen, olumlu veya olumsuz etki yaratabilecek değişikliklere yol açmaktadır. Nitekim, Aziz de bu görüşümüzü desteklemektedir: “Bu değişikliklerin o topluluk yapısı, kurumları ile bağdaşması durumunda, toplumsal değişimin uyumlu olacağı, tersi olduğunda, yani, gelen iletilerin, o topluluğun değerleri ile çatışması durumunda ise, uyumsuzluk yaratacağı, geleneksel yapıdaki ilişkileri zorlayacağı, hatta koparabileceği kuşkusuzdur” (A.Aziz, 1984:233).

Bu da bizi, bu yazıyı kaleme almamıza iten akrabalık terimlerimizin kullanımındaki değişim hakkında son bir noktaya değinmemizi gerektirmektedir: Ülkemizde, sosyal ilişkilerin bir temeli olan akrabalık terimlerinin doğru bilinmemesi, ya da yanlış anlamda kullanılması veya dış etken ile yok olması, zamanla, sosyal yapının değişmesine neden olabilecektir. Örneğin, Batı toplumlarında, çocuğun, kendisi hangi yaşta olursa olsun, öz veya üvey, anne veya babaya adı ile hitap etmesi, çocuk ile bu kişi arasındaki rollerin, yani, karşılıklı yükümlülük ve sorumlulukların da değişmiş olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, Türk kültürüne özgü, aile ve toplumda düzenleyici ve yakınlaştırıcı, ister kan, ister hısımlar ister “tasavvuri” olsun, akrabalık ilişki ve rollerinin ikinci plana atılması ve hatta unutulması, kişinin kendi kültürüne yabancılaşmasını getirecektir. Bu yabancılaşmayla birlikte ortaya çıkacak olan toplumdaki sosyal ilişkiler çerçevesinde de yepyeni kültürel sorunların doğması ve artması önlenemeyecektir. Zira, akrabalık terimleriyle çağrıştırılan rollerin içeriğinde bir yaptırım, bir zorlayıcılık, bir baskı bulunmaktadır. Bunlara göre yetiştirilen kişi, bu tür beklentilerin olmadığı bir ortamda kendini “başiboş” ve “özgür” hissedecektir. Bu ruh hali, çoğu kez kriminolojik vakalara dönüşen olaylarla kendilerini, çoktandır gazetelerimizde göstermeye başlamıştır bile.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, Nermin. (1985), "Identity Crisis of Turkish Migrants", İlhan Başgöz ve Norman Furniss (der.), *Turkish Workers in Europe: An Interdisciplinary Study*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press. 125-147.
- AŞIK, Melih. "Açık Pencere", *Milliyet*, 26 Şubat 1991.
- AVCI, Nabi. (1990), "İletişim Araştırmaları Açısından Bir Sorun Alanı Olarak Aile", *Türkiye Aile Yılığ*, Ankara: T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 98-105.
- AZİZ, Aysel. (1982), *Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim*. Ankara: A.Ü.S.B.F. ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi.
- (1984), "Kırsal Kesimde Kitle İletişim Araçlarının Aile Yapısına Etkisi", *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., 215-234.
- BALAMAN, Ali Rıza. (1982), *Evlilik-Akrabalık Türleri: Sosyal Antropolojik Yaklaşımla*. İzmir: Karınca Matbaacılık Şti.
- BALOĞLU, Zekai. (1990), *Türkiye'de Eğitim: Sorunlar ve Yapısal Uyum Önerileri*. İstanbul: TÜSIAD
- BARNOUW, Victor. (1978), *An Introduction to Anthropology, II: Ethnology*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press, 3rd ed.
- BATES, Daniel G., PLOG, F. (1990), *Cultural Anthropology*. New York: McGraw-Hill Pub.Comp, 3rd ed.
- CASSON, Ronald. (1973), "Paried Polarity Relations in the Formal Analysis of a Turkish Kinship Terminology", *Ethnology*, July 1973, XII:3, 275-297.
- CASSON, Ronald W., ÖZERTUĞ, Banu. (1974), "Semantic Structure and Social Structure in a Central Anatolian Village", *Anthropological Quarterly*, 47:4, 347-373.
- CİCİOĞLU, Hasan. (1983), *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, A.Ü.D.T.C.F Yay. No.334.
- DPT. (1989), *VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Ö.İ.K. Raporu*. Ankara: DPT Yay. No. 2165, ÖİK:338.
- DUBEN, Alan. (1982), "The Significance of Family and Kinship in Urban Turkey", Çiğdem Kağıtçıbaşı (der.) *Sex Roles, Family, and Community in Turkey*. Bloomington, Indiana: Indiana University Turkish Studies No. 3, 73-99.
- ERDENTUĞ, Aygen. (1985), "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile", *Antropoloji*, Sayı 12, 165-212.
- (1990), "Türkiye'de ve Yurt Dışında, Sanayi Sektöründe Çalışan İşçilerimizde Aileye İlişkin Özellikler", *Türk Yurdu*, 10:40 (Aralık 1990), Aile Özel Sayısı, 27-33.
- ERDENTUĞ, Nermin. (1956), *Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. A.Ü.D.T.C.F. Yay.No:109.

- ESERPEK, Altan. (1979), *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Ankara: A.Ü. Basımevi, A.Ü. Eğitim Fak. Yay.No.76.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1991), "Mazi Özlemi veya Dün Bugün", *Kültür ve Sanat*, Mart 1991, 12-15.
- GÜVENÇ, Bozkurt. (1972) *İnsan ve Kültür: Antropoloji'ye Giriş*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları: G-1.
- İNAN, Abdulkadir. (1968), "Adaş ve Sağdıç Kelimlerinin En Eski Anlamları", *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 295-304.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem. (1984), "Aile-İç Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi", *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., 131-143.
- KARAYALÇIN, Murat. *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1990.
- KIRAY, Mübeccel. (1976), "The Family of the Immigrant Worker", N.Abadan-Unat (der.), *Turkish Workers in Europe, 1960-1975*. Leiden: E.J. Brill, 210-234.
- (1984), "Büyük Kent ve Değişen Aile", *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*. Ankara: Türk Sosyal Bilimsel Derneği Yay., 69-78.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr. (1944), *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. Ankara: Maarif Matbaası.
- KUDAT, Ayşe. (1975), "Structural Change in the Migrant Turkish Family", R.Krane (der.), *Manpower Mobility Across Cultural Boundaries*. Leiden: E.J.Brill, 77-95.
- KUDRET, Cevdet. (1973), *Ortaoyunu I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Türk İş Bankası Kültür Yay. No. 128.
- KÜÇÜKKURT, Mehmet. (1990), "Ailenin Psikolojik (Moral) Fonksiyonu", *Türkiye Aile Yıllığı*, Ankara: T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 82-93.
- LENSKI, Gerhard. (1970), *Human Societies: A Macrolevel Introduction to Sociology*. New York: McGraw-Hill Book Comp.
- LIGHT, Ivan. (1983), *Cities in World Perspective*. New York: Macmillan Pub. Co., Inc.
- MATSUBARA, Masatake. (1978), "Turkish Kinship Terminology: Its Historical Changes and Dialectal Distribution", *Senri Ethnological Studies*, no. 2, 67-146.
- MERTER, Feridun. (1990), "Türkiye'de Köy Sosyal ve Aile Yapısını Değiştiren Sosyo-Ekonomik Faktörler", *Türk Yurdu*, Cilt 10, Aralık 1990, 40-51.
- MUSHABEN, Joyce Marie. (1985), "A Crisis of Culture: Isolation and Integration Among Turkish Guestworkers in the German Federal Republic", İlhan Başgöz ve Norman Furniss (der.), *Turkish Workers in Europe: An Interdisciplinary Study*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press. 125-147
- NAISBITT, John ve ABURDENE, Patricia. (1990), *Megatrends 2000: Ten New Directions For the 1990's*. New York: Avon Books.
- SAYIN, Önal. (1990), *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*. Bornova, İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fak. Yay. No.57.

- SAYIN, Şara. (1991) "Kültürel Kimlik Sorunu", *Cumhuriyet* (Olaylar ve Görüşler), 10 Ocak 1991.
- STIRLING, Paul. (1965), *Turkish Village*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- TEMPO. (1991), "TV'lerden Seçmeler", 4:15 (7-13 Nisan 1991).
- TEZCAN, Mahmut. (1982), "Tasavvuri Akrabalık ve Ülkemizdeki Uygulama", *A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi: İbni Sina Armağanı*, 15:1, 117-130.
- (1990), "Toplumsal Değişme ve Aile", *Türkiye Aile Yıllığı*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 66-74.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1970), *Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, Atatürk Üniv. Yay. No. 76.

YİRMİBİRİNCİ YÜZYILA GİRERKEN KLASİK ÇAĞ DÜŞÜNCESİ, AVRUPA VE TÜRKİYE

SUAT SİNANOĞLU

Avrupa'yı ortaçağdan çıkarıp onu yeni bir hayata kavuşturan, yeni çağı açan klasik çağ düşünürlerinin 21. yüzyıla girmeye hazırlanan Avrupa için ve Atatürk devrimi ile çağdaşlaşma yolunda büyük bir atılım yapan ülkemiz için anlamı ve önemi nedir? Bu soruyu cevaplandırmadan önce klasik filolojinin, klasik eğitimin, humanist düşüncenin Atatürk'ün yaratmak istediği yeni Türkiye için hayati önem taşıdığı fikrinin ilk olarak 1940'ta Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Filoloji kürsüsünde dile getirildiği belirtilmelidir. 1940 yılından beri de kürsü mensuplarının çalışmalarında ön planda tutulduğunu hatırlatmak gerekir. Daha sonra 1960'ta yayınlanan *L'Humanisme à Venir*'de sorun tarihi bir çerçeve içinde teorik açıdan incelendi. 1976 ve 1977 yıllarında, bilindiği gibi, Klasik Çağ Araştırmaları Kurumu düzenlediği iki simpozyumda sorunu değişik açılardan inceledi¹. Son olarak 1-2 Aralık 1991'de düzenlenen seminerin amacı 21. yüzyıla girerken klasik filoloji, klasik eğitim ve klasik düşüncenin Avrupa'daki ve Türkiye'deki yerini saptamaktır.

Öncelikle belirtilmelidir ki Klasik Çağ Araştırmaları Kurumu ile Türkiye Felsefe Kurumunun böyle bir semineri düzenlemesi, Unesco Türkiye Milli Komisyonunun da toplantıyı desteklemesi önemli bir olaydır. Bu üç kuruluşun düzenlediği seminer, dünyanın -üç bin yıllık bir evrim süreci sonunda oluşan insanlık ve akılcı değerler sistemini dikkate almadan- tuttuğu yola gösterilen ilk tepkidir.

Bugün klasik düşünce batıda büyük bir bunalım içindedir. Batılı toplumlar -belki de farkında olmadan- humanist formasyondan vazgeçmişlerdir. Bu durum, klasik düşüncenin kök salmadığı, değeri -çok sınırlı bir çevre dışında- henüz bilinmeyen ülkemizde Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ve batılı kuşakların sahip oldukları forma mentis'in benimsenmesini

¹ *Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür* (I. Simpozyum 1976). Baskıya hazırlayanlar Prof. Dr. Suat Sinanoğlu, Dr. Filiz Öktem, Dr. Candan Türkkan. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1977. *Klasik Düşünce ve Türkiye* (II. Simpozyum 1977). Baskıya hazırlayanlar Prof. Dr. Suat Sinanoğlu, Asist. Dr. C. Şentuna, Asist. Dr. F. Öktem, Asist. G. Gebelek. Ankara Üniversitesi 1981.

amaçlayan çabaların başarıya ulaşma şansının yitirilmesine neden olabilecektir.

Bugün klasik düşüncenin Avrupa'da, Amerika'da ve bunların yanında Türkiye'de ne durumda olduğunu ve bu duruma nasıl gelindiğini kısaca açıklamak yerinde olacaktır. Bu tarihi tablo iyi bilinmezse klasik düşüncenin geleceği hakkında herhangi bir fikir beyan etmek, tahminde bulunmak mümkün olmaz. Avrupa'da yeni çağın kapılarını açan İtalyan humanizmi döneminden bu yana Avrupalılar kendi kültürlerinin Yunan ve Roma kültürlerine bağlandığı bilincini korumuşlar, yüzyıllar boyunca klasik çağı her açıdan incelemişler, klasik eğitime ve klasik filolojiye üniversitelerinde ve orta öğretimde büyük önem vermişlerdir. 20. yüzyılın ilk yarısında, 1920 ile 1950'li yıllar arasında klasik etüdler Avrupa'da en yüksek itibarı gören disiplin durumunu muhafaza etmekteydi. Almanya'da Humanistisches Gymnasium, Fransa'da Lycée classique, İngiltere'de Grammar School, İtalya'da Ginnasio-Liceo classico adı ile ünlü olan ortaokul-liseler genellikle sekiz yıllıktı; bu okullarda 7 veya 8 yıl latince, 5 yıl da yunanca okutulurdu. Bu liselerden mezun olanlar yüksek öğrenimlerinde kendi dalları dışında, hatta İngilizlerin "humanities" dedikleri alanın dışında -fizik, kimya, doğa bilimleri, tıp gibi- bir dalı seçtikleri durumlarda bile son derece başarılı oluyorlardı. İtalya ve Almanya'da bu konuda tutulan istatistiklere büyük önem verilirdi. Klasik liselerin gençlerin gözlem, eleştiri, fikir yürütme, hükme varma yeteneklerini büyük ölçüde geliştirdiği kanısı egemendi. Bu gençlerin zihin yapısı, bilimsel formasyonu her alanda başarılı olmalarını sağlıyordu. İtalya'daki ve Almanya'daki totaliter rejimler, -düşünce özgürlüğünü, demokratik idealleri ön planda tutmasına rağmen- klasik okuldan vazgeçilemeyeceği inancı ile bu okulları olduğu gibi muhafaza etmişlerdir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde filoloji çalışmaları 19. yüzyılın ikinci yarısında başladı. Avrupa'da Almanya'da ve İngiltere'de okuyan, bu ülkelerin üniversitelerinde tezlerini veren Amerikalı gençler filoloji çalışmalarının öncüsü oldular. Aslında Birleşik Devletler bağımsızlığa kavuştuğu günden beri Amerikalılar Avrupa'ya kendi kültürlerinin kaynağı olarak bakmışlardır. Ancak o imrendikleri kültürün kaynağını bizzat araştırmak, bizzat değerlendirmek gereksinimini bir hayli geç duymuşlardır. 1930'lu yıllara kadar Amerika'da klasik etüdler bir uzmanlık konusu olarak görülmüştür; bu etüdlerin insana düşünsel, etik ve estetik bir formasyon verdiği, Avrupa'nın kültürel üstünlüğünün buradan kaynaklandığı hiç düşünülmemiştir. Ancak Hitler zamanında Almanya'dan kaçan birçok

ünlü Alman filologu Amerikan üniversitelerinde kürsü sahibi olunca, birçok Amerikalı genç bu alana büyük ilgi gösterdi. Bilindiği gibi, o dönemde yurtlarını terk eden Alman bilginlerine kucak açan başka bir ülke de Türkiye'dir. Atatürk'ün girişimi ile üniversitemizde görev alan Alman bilginleri ülkemizde yüksek öğretimin yüksek bir düzeye çıkmasında önemli rol oynamışlardır. Klasik filoloji alanında Ankara'da Prof. Georg Rohde, İstanbul Üniversitesi'nde önce Walter Kranz, sonra bir Belçika'lı -Prof. Paul Moreaux- klasik edütleri başlatan kişiler olmuşlardır.

Amerika'ya yerleşen Alman filologları sayıca ve şöhretçe dikkati çekmektedir. Bunların arasında Werner Jaeger vardı, Hermann Fränkel, Friedrich Solmsen vardı, Paul Friedländer ve Kurt von Fritz vardı. Bu otoriteler Amerikalılara Yunan ve Roma uygarlığının fikir ve sanat hazinelerini tanıttılar. Bu hazinelere yaklaşmanın ve onları değerlendirmenin usullerini gösterdiler. Amerika'da yeni bir filolog kuşağı yetişti: bu gençler metin tespiti, yorum, açıklama konularında bol sayıda eser verdiler, Yunan edebiyatına merak sardılar. Monografiler, incelemeler yayınladılar. Klasik filolojiye ilgi bütün Birleşik Devletlere yayıldı. Homeros ve Yunan tragedya-ları Amerikalının genel kültüründe yer edeceği izlenimini uyandırdı. Klasik düşünce yeni dünyaya egemen olmak üzereydi². Filoloji alanında bir Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan ekolü olduğu gibi bir Amerikan ekolü de oluşabilirdi. Gerçi ilk Amerikalı filologlar Almanya'da ve İngiltere'de yetişmişlerdi. 30'lu yıllarda Birleşik Devletlere sığınan Alman filologları kendi ekollerinin yayılmasına neden olmuşlardı. Ancak aynı yıllarda birkaç İngiliz filologu da Amerika'ya göç etmişti³. Amerikalılar yaradılış itibarıyla Almanların usta-çırak usulüne yatkın değildiler. Bugün tuttukları yol İngiliz ekolüne daha yakın olduklarını göstermektedir⁴. Ama önemli olan bu değildi, önemli olan Amerika'nın Avrupa'ya uyarak kendi eğitim ve

² Bk. Diskin Clay "Greek Studies" in *La Filologia Greca e Latina nel Secolo XX*, Atti del Congresso internazionale, vol. I, Giardini Editori e Stampatori, Pisa 1989, s. 277: "There was Richmond Lattimore's *Iliad* (1951), which has become the American Homer, Greek tragedy was made a part of American culture by the Chicago series, and..."

³ Bunların arasında Arthur Darby Nock ve Shackleton Bailey vardı. Bk. Georg Luck, "La critica testuale greco-latina" in *La Filologia Greca e Latina nel Secolo XX*, s. 237.

⁴ David O. Ross Jr. Alman öğretim sisteminde seminerin önemine işaret ettikten sonra şöyle diyor: "I suspect that the average American seminar bears little resemblance to its German model. The German system is based on respect for professorial authority and on discipline and intellectual rigor and thoroughness: these are not virtues usually attributed to the American character". Bk. "Latin Philology" in *La Filologia Greca e Latina nel Secolo XX*, vol. I, s. 310.

kültürünün temelini humanist düşüncenin ürünü olan değerler sistemini yerleştirmeye yönelmiş olmasıydı.

İnsanlığın manevi evriminin bu aşamaya gelmesi her bakımdan sevindiriciydi. Bilim ve bilime paralel olarak teknoloji süratle geliyordu; insanlığın düşünsel ve etik alanlarda da aynı hızla ilerleme kaydetmesi doğal bile karşılanabilirdi. Ancak daha 1920'lerde iş hayatında nitelikli işçi, okul çıkışlı usta, yetenekli teknik eleman gereksiniminin artması ile eğitim alanında modernist diye bilinen bir akım başgöstermişti. Modernistler klasik öğretimin gerekliliği konusunda kuşkulu olduklarını ileri sürüyorlardı. İki ölü dilin öğrenilmesi çok vakit alıyordu, pratik bir yararı da görülüyordu. Bu dillerin biri hatta her ikisi kaldırılabilir, yerine ikinci bir yabancı dil konabilir ya da matematik gibi derslere daha çok ağırlık verilebilirdi. Böyle düşünenler filolojinin insana belli bir zihin habitus'u kazandırdığını bilmeyenlerdir. "Böyle bir zihin habitus'una sahip insan, somut gerçekle sürdürdüğü ilişkinin verdiği bir alışkanlıkla, her şeyin doğruluğunu bizzat aramak ister; bu da araştırmacının eleştiri süzgecinden geçmeyen her türlü dogmanın ve auctoritas'ın yıkılıp yok olmasına neden olur"⁵. Modernist akım karşısında endişemi 1960'ta bu sözlerle dile getirmiştik. Ama batıda klasik liselerin yanında fen liselerinin kurulması ile bu sorun bir süre için halledilmiş oldu.

Humanist temelli eğitimin bütün gelişmiş ülkelerde egemen olacağı izlenimini uyandıran bu dönemde aksayan daha başka yanlar yok değildi. Klasik filoloji bütün batılı toplumların ilgilendiği bir alan olmakla beraber ulusal sınırlar her ülkenin çalışmalarının başka ülkelerde tanınmasına sanki engel oluyordu. Alman ekolü Fransız ekolünü, Fransız ekolü İngiliz ve İtalyan ekollerini tanımıyor ya da tanımak istemiyordu. Her ekol kendi içine kapanmıştı. Nedenleri üzerinde durulmamıştır. Ancak basit olduğu kadar en etkili neden şu olabilir: filologlar dilcilerdir, iki ölü dil bilirler, ana dillerinden başka bir ya da iki yabancı dil de bilirler, ama filologlar klasik çağla ilgili etüdlerin yazıldığı bütün dilleri bilemezler. Bilinmeyen bir dilde yazılı bir metni değerlendirmek hiç te kolay değildir. Klasik filoloji alanında uluslararası işbirliği en önemli eserlerin çeşitli dillere çevrilmesi ile başlamıştır. Örnek olarak Werner Jaeger'in ünlü eseri *Paideia*'nın 1939'da Highet tarafından İngilizceye çevrilmesini gösterebiliriz.

⁵ Suat Sinanoğlu, *L'Humanisme à Venir*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1960, s. 208. (2. Baskı 1973). Türkçe çevirisi: *Türk Humanizmi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1980, s. 193. (2. Baskı 1988).

Amerikalıların bütün gayretlerine rağmen istedikleri ölçüde ve değer- de klasik etüdlere katkıda bulunamamalarının nedeni Birleşik Devletlerde ortaöğretimde yunanca ve latince'nin yer almaması, dolayısıyla -tıpkı Türkiye'de olduğu gibi- Amerikalı gençlerin klasik filoloji çalışmalarına 17-18 yaşlarında başlamalarıdır.

Humanist değerlerin -modernistlerin karşı çıkmalarına rağmen- Avrupa'da egemen olduğu, Amerika'da da yayılmaya başladığı, humanist aydınların kamuoyunun oluşmasında önemli rol oynadığı bu dönemin İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda da sürdüğüne tanık oluyoruz. Büyük, ani değişim; Amerika ve Avrupa'yı temelinden sarsan, eğitim sistemlerini terk etmelerine, kültürel kaynakları ile ilgilerini kesmelerine, başka bir yaşam felsefesi benimsemelerine neden olan büyük değişim 50'li yılların sonlarına rastlar.

Radikal bir değişimdir bu, çünkü eğitimin özü ve hedefleri değiştirilmiştir: insanın insan olarak değil, üretici olarak, teknik eleman, yarı ya da tam robot olarak yetişmesi yeğlenmiştir. Böylece farkına varılmadan çağdaş uygarlığın varlığı tehlikeye düşürülmüş, insanlığın üç dört bin yıllık manevi evrim sürecine set çekilmiştir.

Değişimin birden ve çok kısa bir sürede gerçekleşmesine yol açan olay ise Sovyet Rusya'nın 1957 yılında uzaya ilk sputnik'ini fırlatmayı başarmasıdır⁶. Birleşik Devletler'de bir sputnik psikozu hasıl oldu; kamuoyu Sovyet Rusya'nın uzay yarışında ne kadar ilerde olduğunu açık bir şekilde görmüş oldu. Aradaki mesafeyi kapatmak için inanılmaz bir gayret sarf edildi: bütün yetenekli gençler müspet bilimler alanına çekilmek istendi, onlara her türlü imkan tanındı. Bununla da yetinilmeyerek dünyada genç yaşta yeteneklerini göstermiş olanlar Amerika'ya davet edildi, onlara da aynı imkanlar sağlandı. Bu bir çeşit dünya zeka seferberliği idi. Avrupa Amerika'ya uymakta hiç gecikmedi. Şaşılacak bir süratle aynı yolu tuttu. Teknoloji yarışması başlamıştı. Böyle bir çağda latince, yunanca okumakla vakit kaybetmenin anlamsız olduğu kanısı bir anda yayıldı; klasik eğitim gözden düştü. Hemen o yıllarda İngiltere'de Oxford Üniversitesi'ne girme şartlarından latince okumuş olma şartı kaldırıldı. Fransa'da üniversitenin hiçbir fakültesi için klasik eğitim görmüş olma şartı aranmadı.

⁶ Bk. Suat Sinanoğlu, "Teknolojik çağda klasik etüdlere durumu" in *Anadolu XV* (1977), Ankara Üniv. 1973, ss. 27-39, özellikle s. 28.

Edebiyat fakültelerinde Fransız dili ve edebiyatı için bile üniversitede izlenecek bir iki yıllık latince dersleri yeterli görüldü⁷.

Bugün Avrupa ülkelerinde yunanca öğretimi hemen hemen tamamıyla terk edilmiştir. İskandinav ülkelerinde durum budur. Almanya'da, neo-humanizm çağında Yunan kültürünü ön plana çıkaran, hatta Roma edebiyatını Yunan edebiyatının bir taklidi olarak gören akım sayesinde, üniversiteye hazırlayan ortaöğretim kuruluşlarında yunanca şubesi kaldırılmış değildir. Ancak bu şubelerde kaç öğrenci okuduğu, kaç şubenin öğrencisizlikten faal olmadığı ayrı bir araştırma konusudur. Fransa'da, İtalya'da ana dillerinin kaynağı latince olduğu için öğrenciler latince şubesini yeğlemektedirler.

Modernistler iki ölü dil öğrenmektense, Yunan ve Roma yazarlarının eserlerini çevirilerinden okunmasını tavsiye etmişlerdi. Günümüzde, bu iki dili bilmemenin sonucunda İngiliz gençleri Shakespeare'in, Fransız gençleri ise kendi eski klasiklerinin bugünkü dile çevrilmesini talep etmektedirler. Eğitimciler yeni kuşakların bu talepleri karşısında, ana dillerini imla hatası yapmadan yazamamaları karşısında soruna kesin bir çözüm bulamamaktadırlar. Filolojinin insanın zihin yapısını oluşturmakta temel etken olduğu gerçeği gözden kaçmaktadır. Yeni kuşaklar kendi çağlarının büyümesine kapıldıkları için, bugüne nasıl gelindiğini merak etmedikleri ve bilmedikleri için, tarih perspektifi kavramına yabancılaşmıştır ve insanlığın geçirdiği manevi evrim sürecinden habersizdir. Bir takım batılı aydınlar bu durumu yakınlarda keşfetmiş görünüyorlar⁸.

Bugün batıda klasik eğitim büyük bir gerileme gösteriyorsa da, hatta tarihe karışmakta olduğu izlenimi uyandırıyor da, klasik etüdler üniversitelerde -Amerika Birleşik Devletleri'nde de: bu ülkede 35 üniversitede klasik filoloji kürsüsü vardır- bütün ciddiyeti ile sürdürülmektedir. Ancak

⁷ 1962'de Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Eski Çağ tarihçisi Prof. Aymard ile görüştüğümde klasik okullardan gelenlerin arkadaşlarından üstün durumda bulunmalarının doğal olduğunu, ancak klasik okul çıkışlı olma şartı aranmadığı için Fransızca bölümünü seçen her öğrencinin Fransızca öğretmeni veya profesörü olabileceğini ifade etmiştir. Ancak o yıllarda klasik liselilerin sayısı bir hayli yüksekti. Bugün böyle bir durum söz konusu değildir.

⁸ Bk. Jean-Marie Domenach, *Europe: Le défi culturel*. Ed. La Découverte, Paris 1990, ss. 33-34: "L'Europe des années cinquante n'était pas si loin de celle d'Erasmus et de Budé. Les gens qu'on y rencontraient avaient fait du grec et du latin, lu Platon, Goethe et Descartes...." Bugün ise "Ce n'est plus l'Europe d'une élite humaniste, mais celle des masses, d'où d'autres élites ont surgi, portées vers la technique et l'économie".

klasik etüdler artık bir uzmanlık alanı olarak görülmektedir; klasik çağın büyük sanat ve fikir eserleri çağdaş batılı toplumların genel kültüründeki yerini gitgide yitirmektedir. Homeros, Yunan tragedya şairleri batılı insanın kültür bilincinde artık yaşamamaktadırlar. Bunda klasik etüdlere yaşamını adanmış bilim adamları arasından büyük humanistlerin çok daha az sayıda çıkmasının da etkisi vardır. Nedenleri üzerinde durulmamıştır. Buna öyle geliyor ki eski çağın büyük klasikleri üzerine yüzyıllar boyunca o kadar çok eser yayınlanmış, her açıdan öylesine incelenmişlerdir ki, yeni kuşaklar kendilerinden önceki bibliyografya yükünün altından kolay kolay kalkmamaktadırlar; üstelik yeni bir görüş getirmelerinin uzak bir olasılık olduğunun da farkındadırlar. Bu yüzden -her bilim adamı ele aldığı konuya özgün bir katkıda bulunmayı arzu eder- bugünkü filologlar ya bugüne kadar daha az ilgi çekmiş ikinci, üçüncü derecedeki yazarlarla meşgul olmayı yeğlemektedirler, ya da çok daha az ilginç oldukları için bir kenarda kalmış geç devir yazarlarına yönelmektedirler. Bu çeşit yazarlar da o araştırmacıların düşünce ufuklarını genişletecek, insanlık anlayışlarını yüceltecek güçte olmadıkları için, Avrupa fikir tarihine yön vermiş olan büyük humanistler gibi humanistler artık yetişmemektedir.

Buna karşılık filolojinin bütün inceliklerini bilen, elyazmalarını değerlendirmede ve metin saptamasında usta, bir metnin yorumlanması için gereken bütün yan bilgilere sahip çok değerli filologlar bugün de yetişmektedir, ancak kendi uzmanlık konularının derinine inen bu insanlar dar bir uzmanlık alanı içinde kalıyorlar, çağdaş kuşakların eğitimi üzerine, dünyanın genel sorunları üzerine eğilemiyorlar ve klasik düşüncenin ortaya koyduğu değerlerin koruyucusu ve yayıcısı olma görevini terk etmiş görünüyorlar. Bugün dünya kamuoyunu onlar değil, sosyologlar ve teknokratlar yönlendiriyor. Eğitimde yetkili söz sahibi pedagoğlardır. Yetki eğitim bakanlıkları ile eğitimde söz sahibi olduklarını iddia eden iş çevrelerinin elindedir. Yeni çağa, yeni şartlara uymak, dolayısıyla iş hayatında gereksinim duyulan teknik elemanları, meslek formasyonu olan kişileri yetiştirmek gerektiği düşüncesi eğitim alanına hakimdir ve insanın her şeyden önce insan olarak yetişmesini sağlayacak gerçek eğitimin değeri, anlamı büsbütün unutulmuştur. Bunun en açık kanıtı Unesco'dur. Birleşmiş Milletler sistemi içinde yer alan ve görevi eğitim, bilim, kültür ve iletişim yolu ile insanlara yeni değerler kazandırmak ve böylece başlıca hedefi yeryüzünde sürekli evrensel barışı kurmak olan bu büyük örgütte klasik formasyonlu humanistlerin sesi duyulmamaktadır. Teknolojik gelişmenin insanlık ve akılcı düşüncüyü ve bu düşüncenin yarattığı değerler sistemini

tehdit ettiği bir sırada, Unesco'da insan ve toplum bilimlerine bugüne kadar çok az yer verilmiştir. Klasik düşünceyi bir süreden beri Unesco'da yalnızca iki kişi temsil etmektedir: Fransa milli komisyonu başkanı Prof. Sirinelli ile Türkiye milli komisyonu başkanı Prof. Sinanoğlu.

Milli Komisyonumuz yıllardan beri Unesco'da insan ve toplum bilimlerine daha geniş bir yer verilmesi tezini savunmuş, bu disiplinler arasında felsefeye tanınan önceliğin tarihe de tanınmasını (Hindistan'la birlikte) talep etmiş ve sağlamış, 1985'ten beri de filolojiye de öncelik tanınması gerektiğini ileri sürmüştü, son olarak toplumların sosyal ve kültürel yapısı üzerindeki etkisini göz önünde tutarak hukuka da yer verilmesini istemiştir. Ancak bu görüşleri açıklamakta ülkemizde ne kadar güçlük çekiyorsak, bugün aynı güçlüğü batıda da çekmekteyiz. Karşımıza çıkan insanın problemlere bakışı, ilgileri, forma mentis'i klasik düşünceden esinlenmektedir, kaynaklanmamaktadır. Bu insanlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'yı kasıp kavuran ve en büyük tahribatı eğitim alanında yapan bunalımlı yılların yetiştirdiği kuşağa mensupturlar. Bu kuşak bugün iş başındadır. Onlara hummalı bir hareketlilik içinde olan dünyalarında felsefenin, tarihin ve özellikle filolojinin yerinin ne olduğunu anlatmak kolay değildir. Klasik dünyayı kendi araştırma alanı olarak seçenler bile -Avrupa'nın değişmekte olduğunu ve bu değişimin kaygı verici olduğunu fark etmelerine rağmen- Unesco ile filoloji arasında bir ilişki kuramamaktadırlar. Unutulmamalıdır ki bugün bütün okullarda felsefenin, hatta tarihin okutulmasında yarar görmeyen pek çok "eğitimci" bulunmaktadır. Şu sıralarda okullarda tarih dersini kısıtlamak, bazı tarih dönemlerini (bu arada klasik çağ tarihini) okutmamak, hatta tarih derslerine hiç yer vermemek için yapılan çeşitli girişimlere tanık olmaktayız. Böyle bir ortamda filolojiyi savunmak olanaksızdır. Esasen batıda filolojinin insan zihnini biçimlendirici bir disiplin olduğu açıklıkla ortaya konmamıştır; filolojinin tıpkı tarih gibi gerçeklere bir yaklaşma şekli, bir tanıma şekli olarak değerlendirilmesi gerektiği ise hiç akla gelmemiştir⁹. Batılı insana gerçekleri tanımayı öğreten, ona gözlemcilik, eleştiricilik niteliklerini kazandıran, onu sistemli düşünmeye sevk eden, yargıya varma gücünü veren filolojidir. Batı filolojik eğitimi terk etmekle, kendi kendini inkar etmekte, insancıl ve akılcı değerler sistemine yabancılaşmakta, insanlığın manevi evrim sürecini engellemektedir.

⁹ Bk. Suat Sinanoğlu, *L'Humanisme à Venir*, ss. 188-199, özellikle ss. 193-195.

Bu söylediklerimin en açık kanıtı bugünkü dünyanın halidir. Batılılar yakın zamana kadar bunun bilincindeydiler. Bugüne kadar kendi dünyaları dışında kalan ülkelerin kültürleri ile fazla ilgilenmedikleri için, batılı olmayan toplumların kendi yazılı kaynaklarını (özellikle kutsal kitaplarını) hangi esaslara göre yorumladıkları üzerinde durmuyorlardı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, bu amaçla kurulan Unesco'nun büyük çabası ile ilk defa ve bilimsel düzeyde yeryüzünde mevcut çeşitli ülkelerin eğitim sorunları, geleneklerinin dayandığı değerler, sanat anlayışları, sosyal ve kültürel yapıları, ekonomik durumları karşılaştırmalı olarak ve evrensel açıdan ele alınmaktadır. Bu ortamda bir takım ülkelerin kendi varlıklarını daha güçlü bir şekilde duyurma ve kendi kültürel kimliklerini ortaya koyma hareketi karşısında, bugün dünyada varlığını sürdüren kültürlerin kaynaklarının hangi esaslara göre değerlendirildiği sorunu ciddiyetle ele alındı. Sonuç bilinen sonuç olmuştur. Filolojik formasyonu olmayan insan açıklayacağı metnin ne ifade etmek istediğine değil, kendisince ne ifade etmesi gerektiğine önem verir, metni sahip olduğu inanca ya da güttüğü maksada uygun şekilde yorumlar; bir başka deyişle "quod erat demonstrandum" kanıtlanmış olur¹⁰.

Ne yazık ki bu çeşitli metin yorumlarına bugün filolojinin vatanı olan batıda da rastlanmaktadır. Örneğin, Katolik aydınlar sosyal adalet gibi insanlığın son zamanlarda eriştiği bir takım kavramların kendi kutsal kitaplarında mevcut olduğunu ciddiyetle ileri sürebilmektedirler.

Şurası açıktır ki batılıların kendi eğitim sistemlerinin dayandığı temel değerlerden ve güttüğü amaçlardan kopmaları yeni yetişen kuşakların düşüncesini, ahlâk değerlerini, estetik anlayışını çok derinden etkilemiştir.

¹⁰ Bu konuda bk. Tzevetan Todorov, *Symbolism and Interpretation*. Translated by Catherine Porter. Routledge a. Kegan Paul, London 1985, özellikle ss. 97-129: "A Finalist Interpretation: Patristic Exegesis". - 1989'da 25. Unesco Genel Konferansında, tarih konusunda konuşurken, filolojinin bütün dünyada itibar gören bir disiplin haline gelmesi gerektiğini savundum: "A notre avis, la philologie devrait être incluse dans la liste des disciplines prioritaires. C'est un fait que tout peuple éprouve orgueil de son histoire, mais il ne faut pas oublier que l'obscurantisme, le fanatisme, le militarisme, le racisme, la discrimination entre les sexes sont l'héritage du passé. Or l'étude du passé, dès le début de l'âge historique, se base sur le matériel écrit. Et l'étude des sources écrites est le domaine de la philologie. Si l'on ne veut pas que l'histoire reste une espèce d'épopée nationale qui s'écarte de toute vérité historique, si l'on ne veut pas que le passé soit un modèle interchangeable empêchant tout effort de modernisation, si on veut que la vérité historique ait le dessus sur l'apologie du passé, il faut que la philologie devienne une discipline cultivée universellement". Bk. Unesco Türkiye Milli Komisyonu, *Yönetim Kurulu Raporu 1989*, s. 285.

Yeni kuşakların yaşayışı, yaşam felsefesi, zihin yapısı değişmiştir. Bu değişikliğin en korkulur yanı, batılı insanın en az üç bin yıldan beri süregelen insanlığın manevi evrim sürecine ve bu sürecin Klasik çağ, Rönesans, Aydınlanma çağı, Fransız İhtilali gibi belli başlı fikir kaynaklarına süratle yabancılaşmakta olmasıdır. Avrupa'nın "deshumanisation" -Avrupa'nın kendine özgü humanist kültüründen uzaklaşması- olayı ile karşı karşıyayız¹¹.

Konumuz "21. yüzyıla girerken klâsik çağ düşünçesi, Avrupa ve Türkiye" olduğuna göre, ele aldığımız konulara daha büyük bir açıklık getirebilmek için, bu sorunları daha geniş bir çerçeve içinde evrensel boyutları ile değerlendirmek gerekir. Bugün Türkiye'de, Avrupa'da ve bütün dünyada değilse de Ortadoğu menşeli tek tanrılı üç büyük dinin yayıldığı beş kıtanın bütün ülkelerinde gözlenen bir fenomen üzerinde durmamız yararlı olur.

Çağımız düşünürleri bugün bütün dünyada çok canlı ve güçlü bir dine dönüş hareketinin süratle yayıldığı konusunda fikir birliği etmektedirler. Bu gözlem doğrudur. Ancak İslam alemindeki fundamentalist akımlara bakarak yeryüzündeki bütün Müslümanların siyasal, sosyal ve kültürel yaşamlarında dinsel esaslara dönmek azminde olduklarını sanmakla ya da öyle göstermeyi yeğlemekle ne kadar yanılıyorlar ya da maksatlı davranıyorlarsa, Hıristiyan ve Yahudi toplumlarında görülen dinsel nitelikli hareketlerin çok değişik nedenlerden kaynaklandığını dikkate almadan, bütün bu akımları dünyayı kaplayan tek bir fenomen olarak değerlendirmekle de aynı ölçüde yanılıyorlar.

Dinsel hareketlerin kaynaklandığı nedenler üzerine eğilen insanlar bunların çok çeşitli ve birbiriyle irtibatsız denecek kadar farklı olduklarını görecektir. Bu nedenlerin başlıcaları, bence, şunlardır: 1) İslam aleminde toplumların sosyal ve kültürel yapısı dinsel esaslara dayanır; çağımızın şartları ve gerçekleri karşısında yenilenme gayreti içine giren Müslüman ülkeler dahi bu esaslara, teorik düzeyde de olsa, bağlı kalmaktadırlar. Müslüman toplumların bir kısmı bilim, fikir ve sanat adamlarının evrensel forumu olmak iddiası ile kurulan Unesco gibi örgütlerde, kendi kültürel kimliğini perçinlemek gereksinimini duymuş, din alanında yoğun çalış-

¹¹ Bu konuya değinen konuşmalarımın ilkini 1-6 Nisan 1963'te Aix-en-Provence'da düzenlenen VII. G. Budé Kongresinde yaptım; bk. Suat Sinanoğlu, "Humanisme actuel et occidentalisation" in *Actes du VII. Congrès de l'Assoc. G. Budé*, Les Belles Lettres, Paris 1964, ss. 579-588 (aynı metin *Humanisme Contemporaine*'de yayınlandı, Les Belles Lettres, Paris 1964, ss. 69-76).

malara girişmiş, Müslümanlığı kuruluş yıllarındaki saflığı ile ihya etmek amacı ile -kitlelerden gördüğü büyük desteğe dayanarak- eyleme bile geçmiştir. 2) Museviler aralarındaki bağları ve dayanışmayı koruyabilmek için ezelden beri kültürel kimliklerinin esasını oluşturan dini inançlarına bağlıdırlar. İsrail devleti varlığını koruyabilmek için bütün dünyadaki soydaşlarının desteğine muhtaçtır. 3) Hıristiyan aleminde dinsel akımlar daha çok çağımızın siyasal şartları ile bu şartların insanlarda yarattığı manevi sarsıntılardan kaynaklanmaktadır. Doğu Avrupa'da gözlenen dinsel uyanışın temel nedeni sosyalist devletlerde kurulan totaliter rejimlerin baskısına karşı Kilisenin halkın koruyucusu ve ona teselli kaynağı olmak gibi bir rol üstlenmiş olmasıdır. Katolik ve Protestan batıda ise birçok ve birbirinden çok farklı çevrelerde dine dönüş diye nitelenebilecek hareketlerin doğuş nedenlerini tahlil etmek o kadar kolay değildir. Başlıcalarını saymakla yetinmeliyiz: a) orta öğretimde klâsik etüdlerin yerine teknik ve mesleki derslere ağırlık verilmesi sonucunda humanist değerlerin batılı insanın formasyonunda yer almayışı onda manevi büyük bir boşluk yaratmıştır; b) bu, akılcı düşüncenin her sorunun üstesinden gelebileceğinden kuşku duyulmasına yol açmıştır; c) "gaddar" neo-kapitalist düzende birey ekonomik güç sahipleri karşısında korumasız bırakılmıştır.

İslam aleminde fundamentalist akımlar bu ülkelerin çağdaşlaşma çabasını büyük ölçüde engellemekte, bilim ve teknoloji alanlarında hamle yapmalarını, birer ekonomik güç haline gelmelerini önlemektedir.

Kültürel kimliğin kendi içine kapanmak, kültürler arası ilişkilere set çekmek olarak anlaşılması sonucunda, örneğin bağımsızlığına bir süre önce kavuşan Cezayir'de eğitimden sömürgecilik yıllarının bütün izlerini silmek gayreti ile 70'li yılların ortalarında eğitimi bütünüyle "araplaştırma" politikası okullardan fransızca dersinin kaldırılmasına neden olmuştur. Ancak fransızca, sömürgeci Fransızların dili olma niteliği yanında batı fikir ve bilim dünyasının kapısını açan bir kültür dili de olduğu dikkatten kaçmamıştır. Bugün Cezayir'de yeni kuşaklar çağın gereklerini karşılama açısından daha önceki kuşaklara göre daha az hazırlıklı görünmektedirler¹².

Çağdaş yaşamın şartlarını değerlendirmeyen, gereklerine eğitim sistemlerinde yeterince yer vermeyen bu aşırı davranışların sanayileşmiş ülkelere yaradığından kuşku duyulmamalıdır. Sanayileşmiş ülkeler

¹² Jilles Kepel, *La revanche de Dieu: Chrétiens, Juifs et Musulmans à la reconquête du monde*. Paris, Seuil 1991, s. 70.

sömürgecilik döneminde de, sömürgecilikten sonraki dönemde de üçüncü dünya toplumlarının ilerlemesini, insanlığın evrim sürecine katılmasını elden geldiğince önlemeye çalışmışlardır¹³.

Ele aldığımız konu açısından Hıristiyan -Katolik ve Protestan- batıda halen etkin olan ve gittikçe güç kazanan dinsel akımlar çok daha ilginçtir. Katolikler Fransız İhtilali'ni başından itibaren İsa'nın yeryüzündeki egemenliğine son vermeye yönelik meşum bir olay olarak görmüşler ve Fransız İhtilali'nin ilkelerine karşı amansız bir savaşım vermişlerdir. İtalya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Mussolini'nin diktatörlüğü zamanında bile bir Katolik gençlik örgütü olan Azione Cattolica rejime karşı direnmekle ün salmıştı. İtalya'da ve diğer Katolik ülkelerde, bu çeşit örgütler ve bu örgütleri destekleyen Katolik kilisesi dinsel inanışlarla çağdaş düşünce ve modern bilimsel teoriler arasında bir anlaşma ve uyuşma yolu bulmak için büyük çaba gösterirlerken, bugün artık Hıristiyan dinini devlet yönetimi katında, toplumun ahlak anlayışı ve günlük yaşamında egemen kılmak için çalışmaktadırlar. Katolik çevreler akılcı düşüncenin varabileceği en yüksek noktaya vardığını ve tükendiğini iddia ederek kendi düzenlerini alternatif olarak ileri sürmektedirler.

Kuzey Afrikalı Müslüman kızların Fransa'da okula başlarını örterek gitmekte direnmeleri bu hükümet için ciddi bir sorun olmuş, bu arada laik yasalara, laik yaşayışa rağmen Fransa'da laikliğin tartışmaya açılmasından korkulduğu, Fransa'da ve genellikle Avrupa'da laikliğin yeterince anlaşılmadığı ve yeterince -teorik düzeyde- yerleşmediği gerçeği ortaya çıkmıştır. Nitekim Fransız hükümeti inandırıcı olmayan gerekçelerin arkasına sığınarak, baş örtüsü konusunda karar verememiş ve karar yetkisini okul müdürlerine devrettiğini ilan etmiştir. Batının bugünkü durumu Edouard Herriot'nun Atatürk'ün kurduğu laik düzene niçin hayran olduğunu çok iyi açıklamaktadır.

Hıristiyan aleminde akılcı düşünceye en çok itibar eden Protestanlardır. Ama Protestanlık ta bugünkü zaman zaman aşırı eğilim gösteren din-

¹³ Beyazlardan oluşan Güney Afrika hükümetleri sürekli olarak yerli halkın geleneklerinden, geleneksel yaşayışlarından kopmamaları telkininde bulunmuşlardır, bk. Suat Sinanoğlu, "Teknolojik çağda klâsik etüdlerin durumu", in *Anatolia XV (1971)*, Ankara Univ. 1973, s. 39. Ancak 1985'te, XXIII. Unesco Genel Konferansında genel kurulda söz alan Afrika Milli Kongresi temsilcisi Msiman bu duruma isyan ederek, Bantu'lara özel bir eğitim programı uygulanmasını şiddetle eleştirmiş, öğrenim ve kültür kapılarının herkese açık olması gerektiği görüşünü savunmuştur, bk. Unesco Türkiye Milli Komisyonu, *Yönetim Kurulu Raporu, 1984-1986*, s. 136.

sel akımların etkisi dışında kalamamıştır. İncil'in saptadığı esaslara aynen uyulması gerektiği inancını yaymakla öz bakımından İslam dünyasındaki fundamentalist akımlardan pek de farklı olmadığını gösteren Evanjelist akımlar dikkat çekicidir. Unutulmamalıdır ki Avrupa'dan Yeni dünyaya göç edenler, zamanın tahribine uğramış evlerini, eski mahallelerini terk ederken ortaçağın manevi mirasının yükü altında ezilen yurtlarında zihinlerini saran pek çok hurafeyi, peşin hükümleri, saplantıları da bırakmışlardı. Oysa bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde bu davayı bilimsel bir temele dayandırmak, aydın çevreleri etki altına almak için evanjelist üniversiteler kurulmaktadır. Ancak ne Amerika'da ne de Avrupa'da dinsel esaslara uygun bir düzen kurmayı tasarlayanlar, bu dünyada özgür düşünceye, bilimsel araştırmalara olanak tanınıp tanınmayacağı, insanın doğal haklarına saygı gösterilip gösterilmeyeceği üzerinde durmamakta; akılcı ve laik düşüncenin yanlıları ise hiçbir tepki göstermemekte ve insanlığın üç bin yılı aşkın evrim sürecini ve insanlığa kazandırdıklarını tehlikeye sokan bu gidiş karşısında ağız açmamaktadırlar.

1980'de cereyan eden bir olay batı dünyasında düşüncenin, din ve laiklik konularında genel bilginin, etik değerlerin insanı endişelendirecek şekilde gerilediğini göstermektedir. 1980 cumhurbaşkanı seçimlerine aday olarak giren üç en önemli adayın üçü de -Reagan, Anderson ve Carter- evanjelist olduklarını ilan etmişler, Reagan seçim kampanyasında Darwin'in evrim teorisinin doğruluğu hakkında kuşkuları olduğunu ileri sürmüş, bu teoriye paralel olarak dünyanın Tanrı tarafından yaratılması "teori"sinin de okullarda okutulmasını istemiştir¹⁴.

20. yüzyılı arkamızda bırakmaya hazırlanırken, bilimsel bir teori ile insanlara mutlak gerçekleri açıklayan Tanrı sözünün bir tutulması, düşünce ile inancın ayırt edilmemesi, ikisinden de her teori gibi aşılması kaçınılmaz olan birer teori olarak söz edilmesi inanılmaz bir şeydir. Sayın Ahmet Cemal yakınlarda yayınlanan bir makalesinde "Türkiye'nin, Avrupa gerçeğiyle nerede buluşabileceğini iyi saptayabilmesi için önce karşısında nasıl bir Avrupa'nın bulunduğunu iyi bilmesi gerekmektedir" diyordu. Ben kendi hesabıma ülkemizin Avrupa'ya yaklaşmadığını, ancak, Avrupa'nın son birkaç on yıl içinde süratle gerilemesi sonucunda, aranın bir hayli kapandığını, yani zihin yapısı, eğitim ve kültür açılarından bizim Avrupa'ya değil, Avrupa'nın bize yaklaştığını düşünüyorum. Düşünce insan aklının ürünüdür, mutlak gerçeğe eriştiği veya erişeceği konusunda hiçbir

¹⁴ Jilles Kepel, *o.c.*, s. 168.

iddiası yoktur. İnsan gerçekleri akli ile kavramaya çalışır, aklının sınırlarını bilir ve mutlak gerçeğe ulaşabilmesinin ne kadar uzak bir olasılık olduğunun bilincindedir. Bilimsel bir teorinin ömrü yeni ve gerçeğe daha yaklaştığına inanılan bir teori oluşturulduğu zaman sona erer. Tıp alanındaki ilerlemeler bunu herkesin kolaylıkla değerlendirebileceği bir kanıttır. Geçmişte tedavi edilemeyen birçok hastalıklar bugün tedavi edilebilmektedir, bugün tedavi edilemeyen bir takım hastalıkların da gelecekte tedavi edileceğinden kuşku duyulmamalıdır; tedavi usulleri, öte yandan, her gün değişmekte, hastanın daha ıstıraplı, daha kısa zamanda eski sağlıklı durumuna kavuşması sağlanmaktadır. Darwin teorisi de aşılabilir ve bir gün aşılacaktır; ancak bugün yeryüzünün ve yeryüzünde yaşayan çeşit çeşit canlıların varlığını daha iyi açıklayan bir teori henüz yoktur. Büyük Millet Meclisinin kurulduğu 1920'li yılların başında din adamı olan bir milletvekilinin etrafında cereyan eden olayları şaşkınlıkla seyretmesini doğal karşılayabiliriz: medreseler kapatılıyor, padişap tahttan indiriliyor, milletin söz sahibi olduğu demokratik yeni bir devlet kuruluyor ve bütün bunlar "muasır medeniyet" adına yapılmak isteniyor. Milletvekili kendi kutsal inanç dünyasının karşısına çıkan şu "muasır medeniyet" in ne olduğunu, ne anlama geldiğini sormakta haklıydı; çünkü o, kendi dünyasının dışında, üç bin yıldan beri insanoğlunun evrenin, dünyanın, kendisinin var oluş nedenlerini bizzat araştırdığından habersizdi. Ama 20. yüzyılın son yıllarında hem de batı bu aynı soruyu kendine soracak duruma düşerse, insanlığı çok karanlık bir geleceğin beklediğine hükmetmek gerekir.

Batının içinde bulunduğu bu tehlikeli bunalımı her yanı ile inceleyen aydınların sayısı bir hayli kabarıktır. Ancak bu gidişe karşı çıkanlara, durumu sert bir dille eleştirenlere pek rastlanmamaktadır. Alain Finkielkraut bu nadir düşünürlerden biridir¹⁵. Günümüzde humanist düşüncenin dağılıp gittiğini endişe ile görmekte, Aydınlanma çağı ile Fransız İhtilali'nin insanlığa kazandırdıklarını belirtmekte, Volksgeist gibi akılcı düşünceye ters düşen kavramları eleştirmektedir¹⁶. Kitabının "Un monde désoccidentalisé" başlıklı bölümünde (ss. 73-82) Lévi-Strauss'un dünyanın batının manevi egemenliğinden kurtulması gerektiği fikri üzerinde durmakta, an-

¹⁵ Alain Finkielkraut, *La défaite de la pensée*, Gallimard 1987.

¹⁶ Halkın ruhunda, yaratıcılığında insanoğlunun doğasının ve temel sorunlarının yansıdığı fikri, bir başka deyimle Alman efsane aleminin düşünürlere esin kaynağı olması gerektiği görüşü Sokrates'in kabul edebileceği bir görüş değildir. Sokrates, Platon'un *Phaidros* adlı dialogunda, halkın hayalinde şekillenen efsanelerin güzelliğine hayrandır, ama efsanelerin aklın araştırmalarının hareket noktası olamayacağı kanısındadır.

cak ilk olarak bizzat batının “désoccidentalisation” yoluna girmiş olduğunu fark etmiş görünmemektedir.

Finkelkraut ve onun gibi düşünürler gidişten rahatsızdırlar, endişe duymaktadırlar, ama bu gidişin batı uygarlığının son bulması ile sonuçlanabileceği olasılığı akıllarından geçmiyor. Humanist düşüncenin odağı olan klasik etüd çevreleri ise 30-35 yıllık bir gecikme ile ilk ve bir hayli zayıf tepkilerini göstermeye başlıyorlar. İtalya’da Consiglio Nazionale delle Ricerche’nin girişimiyle “XX. yüzyılda Yunan ve Latin filolojisi”nin durumunu saptamak üzere düzenlenen uluslararası kongreyi anmamız yerinde olur. Kongre Roma’da 1984 yılında toplandı. Amacı, bu işe önyak olan Scevola Mariotti’nin söylediğine göre, Sandys’in *History of Classical Scholarship*’in yüzyılımızın başlarına kadar gelen eserinin günümüze kadar “devamı”nı sağlamaktı. Kongreye Avrupa’nın bir iki istisna ile bütün ülkeleri katıldı. Avrupa dışından, klâsik filolojiye ilgi gösteren ve temsil edilen ülkeler Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada’dan başka Avustralya-Yeni Zelanda, Güney Afrika, İsrail, Brezilya, Arjantin ve Japonya idi.

Kongrenin asıl konusu benim konumun sınırları dışında kalıyor. Ben sadece toplantıda çoğu çağımızın en ünlü filologlarından olan bilim adamlarından birkaçının XX. yüzyılın son çeyreğinde klasik etüdlerin süratle gerilemesinden duydukları üzüntüyü dile getirdiklerini belirtmek istiyorum¹⁷. Gerilemenin nedenleri ve -en önemlisi- sonuçları üzerinde ne düşündüklerine değinen olmadı. Öyle anlaşılıyor ki çağdaş filologlar klâsik etüdlerin gerilemesi ile Avrupa’da ve dünyada dinsel akımların güçlenmesi, evrim ve laik ahlak gibi batıya özgü kavramlardan birdenbire söz edilmez olması arasındaki ilişkiyi henüz göremiyorlar.

XXI. yüzyıla işte bu şartlar altında girmek üzereyiz. J. Kepel’in dediği gibi büyük dinler dünyayı egemenlikleri altına almak için harekete geçmişlerdir. Batıda Hıristiyanlık artık laik düzenle uyuşmaya çalışmıyor, kendi esasları üzerine yeni bir düzen kurmak için gayret ediyor. Böyle bir durumda, ülkemiz henüz kültür sorununu halledememişken, hala doğu mu batı mı kavgası sürerken, Avrupa bize örnek olabilmenin çok dışında bir manzara sergilerken, klasik filoloji ile meşgul olan genç meslekdaşlarımız tutacakları yolun ne olması gerektiğini çok iyi düşünmelidirler. Filolojinin aynı zamanda bir yaklaşım, tanıma tarzı olduğunu, ülkemizin her ne

¹⁷ Jacqueline de Romilly bunlardan biridir. Yakınlarda de Romilly “Sauvegarde des Enseignements Littéraires” (S.E.L.) adlı bir dernek kurdu.

olursa olsun φιλολογοειν bilen sayısı sınırlı ülkelerin arasına katılması gerektiğini unutmamalıdır.

Batının itildiği bu karanlıktan kendini kurtarması olanak dışı değildir. Ancak kurtuluş yolunu, klasik düşüncenin temsilcileri aralarında işbirliği ederek aramalıdır. Çünkü daha gecikilecek olursa Avrupa'nın ve Avrupa ile birlikte bütün dünyanın yeni bir ortaçağın içine girmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu ortaçağ, eskisinden çok daha korkulur teknolojik bir ortaçağ olacaktır. Felsefesi iki kelime ("katlan - yetin") ile özetlenebilen Epiktetos, işkenceye bile gönül rahatlığı ile katlanabilen şu ünlü Frigyalı köle, işkencenin bedenine edildiğini, ama ruhuna kimsenin dokunmadığını, ruhunun özgür olduğunu söyler. Epiktetos'un felsefesi insanın doğal yapısını pek dikkate almadığı için, Epiktetos gibi olmak güçtür. Ama bizi bekleyen ortaçağda Epiktetos olmanın yararı da yoktur. Bugün insan beyninin sırları önemli ölçüde çözülmüştür; beyne de hükümetmenin yolu çoktan açılmıştır. İnsanın yalnız bedeni değil, zihni de ruhu da köle edilebilir. Başka bir deyimle teknolojik çağın insanı köle-insan değil, robot-insan haline getirilecektir. Nitekim gümünüzde insanı robotlaştırma çabaları gözden kaçmayacak kadar belirginleşmiştir.

Humanist düşüncenin son 30-35 yıl içinde nasıl gerileyip etkisiz hale geldiğini, düşünce ile inancın nasıl karıştırıldığını açıklamaya çalıştım. Son olarak bu teknolojik ortaçağ konusunun benim bir korkulu rüyam değil, insanlık için yakın bir tehlike olduğunu belirtmek istiyorum. Bunun için de bugün eğitim alanında olup bitenlere bir göz atmamız yetecektir. Unesco'ya bağlı Uluslararası Eğitim Planlaması Enstitüsü'nün yaptığı araştırmalara göre, silahlanma yarışından vazgeçip ekonomik güçlerini artırma yarışına kalkan ülkeler bütün mali olanaklarını yatırımlara yöneltmek hırsları ile eğitim ve sağlığa ayırdıkları ödeneklerden kısıntı yapma yoluna gitmekte, eğitim ve sağlığın devletin kaldıramayacağı bir külfet olduğunu ileri sürmektedirler. Bu konuda İngiltere ve Kanada kesin tavır takınmışlardır. Daha yakın zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri'nde de eğitim ödeneğinin kısıtlanmasına gidilmesinin zorunluluğundan söz edilmektedir. Eğitim masraflarının ailelerce karşılanması istenmekte, böylece dünya kamuoyuna ilan edilen eğitimde fırsat eşitliği lafta kalmaktadır. Zenginler çocuklarını özel okullarda okutacaklar, geri kalanlar çocuklarını öğretim araç-gereçlerinden yana yoksul, laboratuversiz, binaları bakımsız, her bakımdan yetersiz devlet okullarında okutacaklar. Geçen yıl Fransa'da lise öğrencileri yürüyüş yaparak daha iyi okul, daha iyi öğretim istediklerini haykırdılar. Fransız hükümeti bunun üzerine arttırmama kararı aldığı

eğitim ödeneğini % 7 oranında arttırmak zorunda kaldı. Ama bu geçici bir tavizdi. Gabriele Göttelmann'ın adını andığımız enstitü adına yaptığı bir araştırmada¹⁸ Fransa, Federal Almanya ve İngiltere'deki durumu karşılaştırmıştır. İngiltere ile Almanya farklı yollardan ve değişik ölçüde, Fransa ise ikisinin arası bir yol tutarak aynı hedefe yönelmektedirler.

Asya-Pasifik bölgesinde Unesco'nun yardımı ile Avustralya'nın Adelaide kentinde düzenlenen "Avustralya ve Yeni Zelanda'da ortaöğretimin geleceği"¹⁹ konulu bir toplantıda insan haklarını ve insan haysiyetini hiçe sayan bu tehlikeli tutumun hangi boyutlara ulaştığı daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaöğretim programlarının yalnızca ekonominin öncelikli gereksinimlerine göre ayarlanması,²⁰ çocukların ilkokuldan itibaren yeteneklerine göre (o yaştaki çocukların yeteneklerini kim saptayabiliyorsa!) sınıflandırılması, eğitimin yönlendirilmesinde eğitim bakanlığı yanısıra iş verenlerin de söz sahibi olması, gençlerin ufkunun dar tutulması²¹ gibi görüşlere yer verilmektedir. Hedefi yarı-robot ve tam-robot yetiştirmek olan böyle bir eğitim sistemi humanist düşünceye ancak bu kadar ters düşebilir. Ahlak dışı bu tutum karşısında dinsel akımların güçlenmesine ve kendi ahlak anlayışlarının toplumdaki eski yerini bulması için çalışılmasına kimse şaşmamalıdır. İnsancıl ve akılcı değerlerin bu kadar hoyratça bir kenara itilip, her bireyin kendi arzu, yetenek ve olanaklarına göre kendi yaşamını düzenleyebilecek bir insan olarak değil, ekonomik çarkın bir dişlisi olarak yetiştirilmesinin tek nedeni o değerlerin kaynağı olan klasik düşüncenin yitip gitmiş olmasıdır.

Biz Avrupa'nın bir ucunda bulunmamız ve çok değişik kültürlerle karşılaşmış olmamız nedeniyle, batılı toplumların nasıl, ne yönde değiştiğini onlardan çok önce görebiliyoruz. Bu ayrıcalıklı durumu koruyabilmeliyiz. Bana öyle geliyor ki Atatürk'ün öğretilerine bağlı kalsaydık, o öğretiyi süratle değişen dünyanın şartları karşısında geliştirebilseydik -biz rönesansımızı bu yüzyılda yaptığımız için taze ve daha coşkulu bir güce sahibiz- bocalıyan batının tutacağı yol hakkında kendimize özgü bir görüş sahibi

¹⁸ Gabriele Göttelmann, *Stratégies d'innovation technologiques et politiques en France, en République Fédérale d'Allemagne et au Royaume-Uni*. Unesco, Institut de planification de l'éducation, Paris 1989.

¹⁹ *The Futur of Secondary Education in Australia and New Zealand*, edited by Colin Power, Canberra 1988.

²⁰ *o.c.*, s. 7.

²¹ *o.c.*, ss. 40-41.

olabilirdik. Bu şansı henüz kaçırmış değiliz. Bu, büyük ölçüde çağdaş uygarlığın kaynakları üzerinde çalışan bilim adamlarımıza bağlıdır. Onların bu bilinçle yapacakları çalışmalar karanlığa dalmakta olan insanlığa ışık tutabilecektir.

“BİR ŞART-BİR DİLEK” ADLI BROŞÜRLER İLE “BAYBURD MÜSLÜMAN DİLENDİRMEZLER CEMİYETİ” HAKKINDA BİR İNCELEME DENEMESİ

YAĞMUR SAY

Her iki olguyu da ele alırken, dağınık haldeki verilerin daha net bir sentezini verebilmek için “İçerik Çözümleme Analizi” tekniğinden yararlanmayı; böylece H. 1320 (M. 1902) tarihli “Bir Şart - Bir Dilek” adlı iki broşürün özünden hareketle Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti’nin fonksiyonlarının daha iyi kavranabileceğini zannediyoruz.

Temel ve alt problemler ile sorunun analizine geçmeden önce içerik analizinin kısa bir tarihçesini vermek gerekmektedir.

İçerik analizi veya içerik çözümleme tekniklerinin ilk uygulamaları XVI. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu tür bir çözümleme tekniği o dönemin hemen hemen tek iletişim aracı olan gazeteler üzerinde yapılabilmektedir. Örneğin: Burada; gazetelerdeki dinsel mesajların ne ölçüde yer aldığı bu yöntem kullanılarak öğrenilmeye çalışılmıştır.

Ancak o dönemlerde de kullanılan bu yöntem, günümüzde kullanılan içerik çözümleme tekniklerinden farklıdır. Daha kesin bir ifadeyle o dönemde kullanılan içerik analizi teknikleri bu yöntemin başlangıçtaki gelişimini oluşturur.

Gerçek gelişme XX. yüzyılın başlarında olmuştur. ABD’de gazetecilik öğrenimi gören öğrenciler tarafından gazeteler üzerinde yapılan bu analiz tekniği örneklerinde; gazetelerdeki konular (türlerine göre) konu başlıklarına göre yer almıştır. Daha sonraları ise ilgi edebiyat ve dil konularına kaymıştır. Tarihsel araştırmalarda ise bu tür teknikleri kullanan araştırmacılar yok denecek kadar azdır.

1930’lu yıllar içerik çözümleme tekniklerinin adeta bir rönesansı olmuştur. Bu tekniğe giderek azalan ilginin, bu sefer politika, propaganda ve radyo üçlüsünün oluşturduğu bir alana kaydığını görmekteyiz. II. Dünya Savaşı sırasında önce, Harold D. Lasswell ve arkadaşları, politika kuramları çerçevesinde iletişim sorunlarını gözlemleyerek yeni konular, yeni yöntemler ve yeni kümelendirmeler yaparak politika ve iletişim ikilisini açıklamaya çalışmışlar-

dır. Lasswell, kuramsal yapı içerisinde özgürlük, demokrasi, faşizm, komünizm gibi siyasal kavram ve simgeler ile siyasal değerlerin gerçekleşmesinde kullanılan şiddet, tartışma, simge değişimi, rüşvet gibi yöntemler üzerinde araştırmalar yapmış, ilişkileri ortaya koymaya çalışmıştır¹.

II. Dünya Savaşı sırasında radyonun propaganda amacı ile özellikle Hitler Almanyası tarafından kullanılması, içerik çözümlemesi yönteminin bu propaganda mesajlarının çözümlenmesinde kullanılmasına yolaçmıştır. Lasswell ve arkadaşları, Hitlerin propaganda bakanı Goebbels'in radyo ve gazetelerde yapmış olduğu propagandaları çözümlemişler ve özellikle ulaşım, ölüm ilanları haberleri gibi konular ile askeri hareket arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmışlardır. Ayrıca ABD'ndeki Nazi yanlısı yazılı basın içerik çözümlemesi yapılarak, Goebbels'in yapmış olduğu propaganda yayınları ile bu yayınlar arasındaki ilişki araştırılmıştır².

Savaş sırasında yapılan içerik çözümlenmeleri yalnızca bilimsel nedenlerle yapılmamış, özellikle ABD Savaş Dairesi Kitle İletişim Bölümü'nce pek çoğu Lasswell'in yönetiminde olmak üzere yazılı basın ve radyo ile ilgili olarak içerik analizleri yapılmıştır. Bunlar içerisinde Lasswell'in başkanlığında Washington'daki Kongre Kütüphanesi (Library of Congress) ile Erns Kris ve Hans Spier'in yönetiminde New York kentinde Toplumsal Araştırmalar Yeni Okulu'nda yürüttükleri Totaliter İletişim (Totaliterian Communication) araştırma projeleri önemlidir. Savaş sırasında ABD hükümeti tarafından sonuçlarından pratikte de yararlanılmasını amaçlayan bir başka içerik çözümlemesi Adalet Bakanlığı tarafından çeşitli şüpheli örgüt ve bireylerin propagandalarının içeriklerinin analizidir. Bu araştırmaların sonuçları banklıkça mahkemelerde yasal delil olarak kabul edilmiştir. Yargı organı ile ilgili olarak yapılan bir başka araştırmada üst mahkeme (Supreme Court) kararlarının tarihsel gelişim sürecinde analiz edilerek endüstrileşme, şehirleşme ve diğer etmenler sonucu nasıl bir değişim gösterdiğinin saptanmasıdır. Savaş sonrası yıllarında içerik çözümleme tekniği edebiyatta ve diğer sanat dallarında da uygulanmıştır³.

¹ Aysel Aziz, Kitle İletişiminde İçerik Çözümlemesi, A.Ü. Basın-Yayın Yüksek Okulu Yıllığı, 1986-1987, Ankara 1988, s. 105-121.

² Bernard Berelson, Content Analysis in Communications Research, Free Press, New York, 1952. s. 21-25.

³ Julian L. Simon-Paul Burstein, Basic Research Methods in Social Science, Random House, New York 1985, s. 194.

İçerik çözümleme yöntemi ile ilgili tanımlar:

İçerik çözümlemesinin tanımı oldukça karmaşıktır. Bunun nedeni de farklı problemlere, değişik materyallere, teknolojiye ve verilerin kompitürlerle işlenmesine bağımlı olarak içerik çözümlemenin tanımı da değişmektedir. Bu nedenle içerik çözümlemesinin genel bir tanımını vermeden önce bu konuda yayınlanmış kaynaklardaki tanımları gözden geçirmekte yarar vardır;

Holsti, içerik çözümlemesinin tanımını “bir metinde özelleştirilmiş karakteristiklerin nesnel ve sistematik olarak kimlikleştirilmesinden çıkarımlarda bulunma” olarak tanımlıyor.

Berelson içerik çözümlemesini “iletişimin açıklanan içeriğinin yansız, sistematik ve sayısal tanımlarını yapan bir araştırma tekniği” olarak belirtmektedir⁴. Başka bir anlamda içerik çözümlemesi, araştırmacının bir yazılı kaynağı incelerken görmek istediği bilgi, ölçüt (kriter) veya özün metinde ne kadar sıklıkla söylendiğinin ortaya konulmasıdır⁵. Krippendorff’a göre içerik çözümlemesi yazılı veya resimsel bir belgede beklenen mesajın (araştırmacının incelemek istediği) nicelleştirilmesi işlemidir⁶. Kerlinger içerik çözümlemesini, gözlem yönteminden farklı bir işlem olarak “Araştırma yapan bir kişinin, diğer kişilerin ortaya koymuş oldukları iletişim materyallerini belli ölçütlere göre ele alıp incelemesi” olarak açıklamaktadır⁷.

İçerik çözümlemesinin temel özellikleri; objektiflik, sistemlilik ve genelliktir. Bu açıklamaların ışığında içerik çözümlemesinin genel bir tanımı şu şekilde ifade edilebilir; içerik çözümlemesi; (Content Analysis) yazılı bir kaynağın (kitap, makale, vb.) verdiği mesajların ayrıca özelliklerini sistemli ve objektif olarak belirlemek ve mesajla ilgili intikaller yapmak için kullanılan bir tekniktir.

Problem ve problemin özgeçmişi:

Bu çalışmamızda Tunalı Hilmi Bey’in doğrularını veya yanlışlarını tartışmak yerine H. 1320 tarihli “*Bir Şart-Bir Dilek*”⁸ gibi iki broşürü yazıp dağı-

⁴ Aysel Aziz, Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim, A.Ü. S.B.F. ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ank. 1990, s. 107.

⁵ A.g.e., s. 108.

⁶ Klaus Krippendorff, Content Analysis (An Introduction to Its Methodology) The Sage Context Series, Sage Publications, Beverly Hills, 1984, s. 21-25.

⁷ W. Crano and M.B. Brewer, Principles of Research in Social Psychology. Mc Graw-Hill, Inc., 1973. s. 14.

⁸ Tunalı Hilmi, Bir Şart-Bir Dilek, T.T.K. Kütüphanesi Yazmalar Bölümü (Zarf).

tacak fikri temelleri, bunun getirdiği bir cemiyeti ve fikirlerini aksettirebilmektir. Tunalı Hilmi, çok yönlü bir insan tipini çağrıştırmaktadır. Onun düşünsel kişiliği; gelişmelere ayak uydurma, değişen dünyanın ve çağın takip edilmesi, fikirlerin özgürce savunulabilmesi, hak-hukuk-adalet kavramları ile bu iki belgede ve daha sonraları kurdurtacağı *Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti* isimli bir sosyal kurumla ortaya koyacağı bir düşünsel yapıyı içermektedir. Daha sonraları o Milli Mücadelenin de önemli isimlerinden biri olacaktır.

"*Bir Şart-Bir Dilek*" adlı iki broşür ilk olarak İsviçre'de taş baskı olarak basılıp çoğaltılarak Osmanlı-Türk halkına dağıtılmıştır. Bugün her iki broşür de Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Yazmalar Bölümünde bulunmaktadır. Başta da değindiğimiz gibi amacımız bu belgelerin yazımını sağlayan Tunalı Hilmi'yi eleştirmek değildir. Amacımız bu iki belgeyi ve bunların doğurduğu H. 1329 tarihli "*Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyetinin Nizamnamelerini*"⁹ alarak fikri temellerini irdeleyip Abdülhamid döneminin toplumsal, düşünsel ve sosyal yapısını genel bir perspektifte inceleyebilmektir.

Tunalı Hilmi, 1904'te Mısır'a gidecek ve burada Kanun-u Esâsi ve Hak gazetelerini de neşredecektir. Mısır'a gitmeden önce Tunalı Hilmi Bey, artık Osmanlı'nın ekonomik ve sosyal açıdan kurtuluşunun ne kadar güçleştiğini, kurtuluş için yeni ve kendisine göre ideal bir sistem olan "*Ahali Hakimliği*"¹⁰ ilkeler topluluğuna dayalı bir sistemin uygulanmasının zorunlu olduğunu 1902'de fikir babalığı ettiği bu broşürlerde verdiği maddelerle ifade ediyor. Bu dönemde Tunalı Hilmi'yi, birçok kaynağa dayalı olarak tanımlarsak; koyu bir Osmanlıcıdır ve Osmanlı'nın artık kendi benliğini bulması gerektiğini, bunu bulurken de batının boyunduruğundan çıkarak, onun gelişmişliğinden yararlanmasının en uygun bir seçim olacağını düşünen bir şahsiyettir. Tunalı Hilmi'nin *Bir Şart ve Bir Dilek* ismini verdiği, daha sonra da *Ahali Hakimliği* adı altında toplu olarak karakterize ettiği sistemler topluluğunun bir çok maddesinin sonraki dönemlerde hayata geçirildiği muhakkaktır. Ayrıca Tunalı'nın Mithat Paşa Kanun-ı Esasi'sini de desteklediği açık bir şekilde görülmektedir. Bunlarla birlikte onun bu broşürleri gizli olarak bastırıp dağıttığı esnada yönetimin hiç te hoşuna gitmediği açıktır. Ayrıca varılan kanı odur ki; bu sistemler topluluğu "Yeni Bir Buluş" anlamında da değildir. Yani bu tür sistemler dünyanın bir çok ülkesinde vazgeçilmez olan ve uygulanması zorunlu olan kavramlar ve ilkeler olarak bilinmektedir. Bu sisteme Os-

⁹ Tunalı Hilmi, *Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul 1911.

¹⁰ Tunalı Hilmi, *Ahali Hakimliği*, Mısır 1906 (1324). s. 1-18.

manlıdaki Meşrutiyet düşüncesini de eklemek gerekir. Çünkü *Ahali Hakimliği* adı altında karakterize edilen olgular gerçek anlamda Batıdaki örnekleri ile Osmanlıdaki düşünsel platformdaki gelişmelerin bir sentezidir. Tunalı'nın buradaki fonksiyonu çarpıklıkları görebilmesi ve bunu büyük oranda Batıdaki örneklerinden alarak Osmanlı hukuku ve yönetim anlayışıyla bir tepkimeye sokarak Osmanlı'ya uyarlayabilmesidir. Ayrıca bu dönemde Tunalı'da Batıyı örnek alma ve bir “Fransız İhtilali Sempatisi” ve daha keskin hükümleri, sınırları olan Mithat Paşa'nın etkileri de mevcuttur. Bunun da gözardı edilmemesi gerekir. Bu nedenle, bu sistemler topluluğu için bütünüyle (spesifik olarak) bir ulusallıktan sözedilemezse de Osmanlıya uyarlanabilmiş veya bozuklukların Batıdaki örnekleri sayesinde gözlenip değişik bir sentezi yapılmış olguların (Osmanlıdaki örnekleriyle de birlikte) dağınık, ama nesnel bir yaklaşımı olduğu söylenebilir.

İnceleme konusunu oluşturan bu iki belge aslında “*Ahali Hakimliği*” diye verilen ve birçok madde ile de desteklenen düşünsel bir temeli karakterize etmektedir. O halde “*Ahali Hakimliği*” nedir?

Ahali Hakimliği; bu dönemde Osmanlı'nın içine düştüğü karanlıktan kurtuluş için Tunalı Hilmi tarafından sistematikleştirilen ve Osmanlı toplumuna çıkış yolları gösteren dağınık bir sistemler topluluğudur. Dağınık sistemler topluluğudur dememizin nedeni de bu verilen çıkış yollarında belli bir sınıflama-kategorizasyon gözetilmemiş, toplumsal, ekonomik, siyasal vb. meseleler ile eğitim, kadın hakları, sağlık vb. olaylar da içiçe anlatılmıştır. Belli bir sistem topluluğunun sistematigiinden söz edilemese de düşünsel platformda, temel olarak bir sistemler bütünü ve sentezidir. Dönemin koşulları gözönüne alındığında bu verilen çıkış yollarının temelsiz olmadığı ve gerçekten yaşanan gerçeklere dayalı bir sistemler topluluğu oluşturulduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca *Bir Şart-Bir Dilek* adlı iki broşürde verilen ve daha sonra biraraya getirilerek adına da *Ahali Hakimliği* denen sistemler topluluğu dağınık ve oldukça yüzeysel de gelebilir. Bunun için yine günün koşulları içinde bu verilen çıkış yollarını değerlendirmek, siyasal, toplumsal ve ekonomik platformlara oturarak sistematikleştirmek daha kolay ve uygun olacaktır.

Genel olarak *Ahali Hakimliği*'nin; (Meşrutiyet düşüncesinde de olduğu gibi) yeniliklere açılma, her alanda görülen çarpıklıkların düzeltilip günün koşullarına uydurulması, devletin artık bir yönlendirme ve denetleme mekanizması olarak ortaya çıkması yani bir anlamda yeniden yapılanmayı gerçekleştirmek demek olduğu bu belgelerle ortaya konmuştur.

Ahali Hakimliği'nin temel olarak devlet düzeni, vergilendirme ve servet dağılımı, kadın hakları, eğitim eşitliği, Türkçenin sadeleştirilmesi, köyün ve

köylünün kalkınması, dil ve din ayrımının son bulması ve yine padişahın ve saltanatın olduğu ancak bu güçlerin hakimiyetlerini ve yetkilerini sınırlayacak ve denetleyecek, keyfi yönetime son verecek devlet sistemiyle buna bağlı olarak halkında yönetime katılımıyla yani *Ahali Hakimliği* genel sistemiyle bir devlet yönetiminin teşkili sözkonusudur.

Tunalı Hilmi'ye göre; birçok çürümüşlükten kurtuluş için bir inkılapçı gibi düşünüp, yine bu tarzda yenilikleri ve değişimleri uygulamak gerekmektedir. Herşeyden önemlisi ona göre, Osmanlı kendi benliğini bulmalı ve her zaman olduğu gibi bundan sonra da bağımsız yaşmalıdır.

Bir Şart ve Bir Dilek H. 1320 tarihinde iki ayrı broşür halinde taşbaskı olarak, çoğatılıp gizli bir şekilde dağıtılmıştır. Daha sonraları Hilmi Bey, Mısır'a gittikten sonra 1904 (H. 1322) yılında Osmanlı Matbaasında bastırttığı genel adıyla "*Ahali Hakimliği*" adını verdiği küçük kitapçıkta *Bir Şart-Bir Dilek ve İntihablar* (Seçimler)'i toplu olarak anlatmış, halka ve devlet yönetimine çıkış yollarını göstermiştir. *Bir Şart ve Bir Dilek* adlı iki broşürdeki maddeler *Ahali Hakimliği* adıyla 1324-1326 yılında yayınlandığı kitapçığındaki maddelerle temelde aynı olmakla birlikte, hemen hemen bütün maddeler genişletilmek amacıyla değiştirilmiş, bazıları aynı kalarak onlara da ilaveler yapılmıştır.

Genel olarak bu belgelerdeki temel düşünce; Türkiye'nin ve Türk insanının özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı, padişahlığın devam etmesine karşın halkı temsil eden ve onu sisteme dahil eden meclisin ve devlete bağlı cemiyetlerin bir denetleme mekanizması oluşturmaları ve devlet yönetiminin; yasama, yürütme ve yargı mekanizmalarının belli bir sisteme oturtulmasıdır.

Ahali Hakimliği'nde anlatılan önlemler ve çıkış yolları yetersiz ve yüzeysel, ayrıca belli bir sistemden uzak görünse de, dönemin vehametini, düşünce ve toplumun ne denli değişmeye başladığını vurgulaması bakımından da önem taşımaktadır.

Biz, *Bir Şart ve Bir Dilek* adlı broşürlerle *Ahali Hakimliği* adlı küçük kitapçığı karşılaştırarak sadece, Tunalı Hilmi'nin 'şart' olarak verdiği, ancak belli bir sınıflandırmaya gitmediği maddeleri sadeleştirerek ve konunun daha iyi anlaşılması için (tarih metodolojisine ek olarak İçerik Analiz Tekniği ile) belli bir sınıflama-analiz yaparak veriyoruz, ancak yapacağımız sınıflama ve analiz de ne derece doğru ve bu konu açısından uygunluğu tartışılırsa da temel düşünceyi daha sade ve objektif aktarabilmek için böyle bir kategorizasyona ihtiyaç duyulacağına inanıyoruz;

Yönetime ilişkin temel problem:

— Hukuk ve insan haklarına dayalı siyasi bir yönetim nasıl kurulmalıdır?

Yönetime ilişkin alt problemler:

— Varolan siyasi iktidar ve yönetimin yerine geçecek, tüm fonksiyonlarıyla işlerliği olabilecek, siyasi, idari, insani yönetim nasıl olmalıdır?

Hukuka ilişkin temel problemler:

— Osmanlıda hukuk anlayışı ne olmalı ve siyasi otoriteyi ne ölçüde belirlemelidir?

Hukuka ilişkin alt problemler:

— İşlerliğini kaybeden siyasi otorite'nin tekrar işlerliğe kavuşabilmesinde nasıl bir hukuksal kaynaktan güç almalıdır!

— Hukukun esas alınması ve uygulanması nasıl olmalıdır?

Yönetimsel çözümler ve kategoriler:

1 — Türkiye bağımsızdır, bir hükümet tanır, kendinden bir karış yer ayıramaz, hiçbir cemaate dince, idarece ayrı yeni bir ayrıcalık vermez.

2 — Hükümet 'Şartlıdır' (*Ahali Hakimliği*) altındadır, Padişahlıktır.

3 — Padişahlık, Halifelikle beraberdir, Osmanoğulları büyüğünden büyüğüne geçer.

4 — Padişahın vekilleri vardır, her işi nizama uygun olarak yaparlar. Yaptıklarından (Osmanlılar-Âyan) Meclislerince sorulurlar.

5 — Vekillerin başı Sadriazam'dır. Vekilleri, Padişahın rızasıyla seçer ve yerleştirir. Vekillerden birini ancak (Vükelâ Meclisi)'ne danışarak değiştirebilir.

6 — (Osmanlılar-Âyan) Meclislerinin kökü halk ise de görünüşte birbirinden doğan beş meclisten gelir. Herbiri köylerle her Nahiye, Kaza, Sancak, Vilayet merkezinde bulunur. En büyüğü (Vilayetliler Meclisi)'dir. Hepsinin birer Cemiyet'i (Ara Hakimi) vardır. Her Köy Meclisi'nden başka her yerin kendi meclisine vekili halkca seçilir. İstanbul'da bir Devlet Meclisi vardır. Hükümetin her dairesi adına bakar. Her yıl için bir cetvel, bir denkleştirme çalışması yapar. (Osmanlılar Âyan) Meclislerine tasdik ettirir.

7 — Hiçbir Osmanlının evine, yurduna zorla ne polis ne de memur elinde hükümetten resmi bir belge bulunmadan giremez, postadaki sırrına, emanetine dokunamaz, imanına, okuyuşuna, okutuşuna, doğuşuna karışamaz.

Hukuksal çözümler ve kategoriler:

- 1 — Gizli mahkeme yoktur, açılmaz, her mahkemeyi herkes dinleyebilir.
- 2 — Esir, hadım kullanan, birini hadım eden, ettiren cinayet mahkemesine gönderilir.
- 3 — Vekillerden biri değiştirilince (Divan)'a çıkarılır, sebebi gazetelere yazılır. Vekillerden birinin istifası da Mecliste sebebi açıkca sorularak, anlaşılacak ve danışılarak kabul edilir.
- 4 — Gerek vekiller gerek bir hükümet memuru padişahla, sarayıyla söz alıp veremez, bir iş tutamaz.
- 5 — Padişahın emirleri ancak Başvekil imzasıyla hükümlü olabilir.
- 6 — Nizama uymayan emirleri kim olsa tanımaz. İmzalayan Başvekil de cezalandırılır.
- 7 — Nizam, halk demektir. Halkca nizam (Osmanlı Âyan) Meclislerince yapılan, kabul edilendir.
- 8 — Eski nizamlardan (Osmanlı Âyan) Meclislerince kabul edilmeyenler geçersizdir.
- 9 — Seçme ve seçilme hakkı vergi şartı olmaksızın 21 yaşındaki (şimdilik erkekler) her Osmanlı için vardır.
- 10 — Her vilayet (kaldırılacak Sancaklar vilayet gibi olacak, İstanbul'a bağlanacak ise de şimdilik) ana nizamca bundan başka vilayetliler meclisinin yapacağı fakat (Osmanlılar-Âyan) meclislerinin tasdik edeceği nizamlara göre idare olunabilir. Her vilayette polis, yerli halktandır. Belediyeler bağımsızdır. Kurallarını buldukları yerlerin halk meclisine tasdik ettirirler. Vali, Mutasarrıf, Kaymakam; Vilayet, Sancak merkezi baş memurları İstanbulca, Nahiye müdürleri Kaymakamlıkca tayin edilir.
- 11 — Hiçbir ana nizam hiçbir vilayeti, hiçbirinden ayrı tutamaz.
- 12 — Hiçbir Osmanlı mahkeme kağıdı gösterilmeksizin padişah buyruğuyla bile sürgün ve hapis edilemez, memleketten dışarı atılamaz.
- 13 — 1293'den beri politikadan kim sürgün, hapis bulunuyorsa hemen bırakılır. Özgürlük verilir.
- 14 — Bütün Osmanlılar gazeteler, açıkca yazı yazma, söyleme, hatiplik, toplanma, ameleler, çıraklar istediklerinde grev yapma, sendikalar, sandıklar açma serbesttir. "Haddini Aştı" sayılanı ancak mahkeme suçlu tutabilir.

15 — Heryerde işleyenlerle işletenler arasında haksızlıklara, davalara, uyuşmazlıklara bakmak üzere başlıbaşına bir "Amele Mahkemesi" vardır. Âzasını, hakimlerini her kesim insanlardan seçebilir. Bunlar nöbetleşe Âzalık ve Hakimlik yaparlar. Günlük iş saati sekizdir. İşbaşında kazaya uğrayan bir işçinin ziyanını işletenler öder, çoluk çocuğuna aylık bağlar. Hükümet bir "İşçi Emekli Sandığı" açar. İşletenlerden ayrıca vergi alır. Her yıl yapılacak bir amele kongresi emekliliğe hak kazananları bildirir. Köylü, çiftçi, işçilere ağalarından tarla alınıp verilebilir. Osmanlılar-Âyan Meclisleri işleyenlerle işletenler için şimdiden kanunlar yapar.

16 — Türkiye'de zâdeganlık yoktu, yoktur, tanınmaz (Şehzadelere bile sadece "Efendi" lakabı verilmiştir. Geçen devrede mekteplere bir de zâdegan sınıfı sokulmuş olduğu gibi bir kadın sultanın oğlu da prens ünvanı takındı. Bizce Padişah bile olsan derler ki; er kişi niyetine.)

17 — Mülkiyede rütbe, nişan, efendiden başka da ünvan yoktur. Rütbe-ye, nişana aş erenler içinde muradına ermemiş olan varmı? herhalde rütbece, nişanca hemen herkes bir oldu. Şimdi de onlardan sıyrılarak bir olalım. Yalnız İstanbul'da herkes nişanlarını, rütbesinin sırmalarını satacak olsa, rütbe düşkünlüğünden heryeri geçmiş olduğu için heryerden çok muhtaç olduğu yüksek bir terbiye mektebini İstanbul kazanır. Altundan da çabukça kurtulur. Hele üvancılık rezaletimiz dünyada yoktur. Ünvanlar şöyle olacaktır; Padişah'a şevketli Abdülhamid Padişah, yalnız haremine Hatice Sultan, Velî uhde Reşat Han, haremine Fatıma Han, şehzadelere Yusuf İzzeddin Şehzade, askerlere Osman asker, Rütbelilere Şaban Çavuş, Recep Müşir... Bütün başıbozuklara Efendi (biz ne Efendiyiz, ne de Bey. Hilmi Arkadaş, Tunalı Hemşehri elverir.) İşçilere Ağa denir. Yani Ağa, usta gibi bir ünvan olur. Bey, Mebuslardır. Mebusluktan çıkan yine Efendi olur. Paşa, Âyandır.

18 — Padişah, *Ahali Hakimliğini* kabul eden, tanıyandır. Osmanoğullarından nöbeti olana fakat Ahali Hakimliğine 'Biat Edene' biat edilir. Şimdi İstanbul'da hükümetten ya hiç ya da emekli aylığından başka para almayan müderrisle, ulema, patriklik, halk, hahambaşılık meclislerinin büyükleri, eski büyük memurlar, asker paşaları ayrılırlar, Biat Meclisi adıyla toplanırlar. Gizli bir seçim yaparlar. İçlerinden lekeli, şüpheli kimseler üzerine oy verilerek bütün oyların beşte biri kimlere düşmüş ise onları meclisten atarlar. Bir seçim daha yaparlar. Bununla da mecliste bulunmayan fakat bulunmasını istedikleri değerli, namuslu hemşehrilere bütün oyların üçte birini kazananları meclise alırlar. Bunun üzerine (Osmanlılar-Âyan) meclisleri toplantıda yeni bir (Şart) yapılanı kadar hükmü geçmek üzere (Mithat Paşa Kanun-u

Esasi)'sini kabul ile bundan dışarı çıkamayacaklarına, halka sadakatle iş göreceklarine yemin ederek hükümet idaresinin ellerinde olduğunu ilan ederler.

19 — Biat Meclisi, usulümüz kabul edilince ancak 8 ay içinde açılabilceğini umduğumuz Osmanlılar-Âyan meclisleri toplanana dek hergün açık durur. Halka güvendiğini daima ilan ederek milletvekili gibi her işe bakar. İstedini Padişahın rızasıyla vekillğe geçirir valilikten, müşirlikten atar, düşürür, istediğini yerleştirir. Başka memurlar, memurluklar için padişaha danışmaksızın istediğini yapabilir. İlk işlerinden biri, bir seçim sistemi beğenmek, bir ay içinde seçimlere başlanacağı kararıyla beraber sistemini vilayetlere bildirmektir (Azasının yalnız üçte ikisi Müslümandır).

20 — Türkiye'de her yer, her Türk kanun önünde eşittir.

Halka ilişkin temel problemler:

Halk kimlerden oluşmaktadır ve hakları nelerdir?

Halka ait çözümler ve kategoriler:

1 — Türkiye'de her yer, her Türk kanun önünde eşittir.

2 — Her Türkiyeli Osmanlıdır.

Askerliğe ilişkin temel problem:

Askerliğin siyasal ve sosyal olaylardaki rolü ve gerekliliği nedir?

Askerliğe ilişkin alt problemler:

Kimler askerlik yapmalı, askerliğin süresi ne olmalı, siyasal ve sosyal olaylarda askerin kullanılabilmesi için nasıl bir temel hazırlanmalıdır?

Askerliğe ait çözümler ve kategoriler:

1 — Her Osmanlı askerlik yapar. Osmanoğulları, İstanbullular, Softalar, Mektepliler, Müslüman olmayanlar da askerlik yapar ancak Yahudi ve Hıristiyanlar beş yıl sonra askerliğe alınırlar.

2 — Askerlik iki, sonraları bir yıldır. Askerin bulunduğu yerlerde neferler için birer (Kışla Mektebi) açılır. (İstibdadı yıkmak için büyük bir topluluk olduğundan nasıl askerin ehemmiyeti var idiyse bugün sosyal ve siyasal fikirleri, terbiyeyi halka çabukça verebilmemizde asker vasıtasıyla olabilir.)

Ekonomiye ilişkin temel problem:

— Ekonominin kendine yeter hale gelmesi için vergilendirme ve kazanç dağılımının sistematik olarak düzenlenmesi nasıl olmalıdır?

Ekonomiye ilişkin alt problemler:

Vergilendirme, kazanç dağılımı, haksız kazancın takibi ve devlete olan servet birikiminin iadesi, kişisel imtiyazların geri alınması, çalışanlara verilebilecek maksimum ücretler ne olmalıdır?

Ekonomiye ait çözümler ve kategoriler:

1 — Her Osmanlı, memur, zabıt, imam, keşiş, artan ölçüde gelir, kazanç ve miras vergisi verir.

2 — Evkaf, padişah, Osmanoğulları mallarından, mülklerinden de gümrük vergisi -kaldırılmaz ise- Öşr'de alınır (Halktan alındığı kadar alınır). Öşr ve hertürlü iltizam kalkar.

3 — 1293'den beri devlet malından, halktan kim haksızca ne kapmış, almış ise, padişah malı, mülkü edilmiş ne varsa bunlar bir meclisce, bir hesap görülerek faiziyle kirasıyla beraber sahiplerine verilir.

4 — 1293'den beri verilmiş, hertürlü orman, maden gibi, şimdiye kadar devlete, memlekete bir hak bir fayda ayırmamış yahut haksızca birine verilmiş olan imtiyazlar tanınmaz, geriye alınır.

5 — Bir yerde, hertürlü vergi, önce vergisi en çok olanlardan toplanır.

6 — Hiçbir Osmanlıdan kanunun göstermediği vergi istenemez.

7 — Ayda, Padişah 1000, Han 200, Başvekil 150, Şeyhülislam ile her Nazır 125, Valiler yerine göre 100, 80, 60 altın alırlar. Asker aylıkları da buna göredir. Bir postacı 8 altın alır, üstadlar, değerli muallimler içinde ise 100, 120 altın alan vardır.

Dil-eğitim-öğretime ilişkin temel problemler:

— Osmanlı ülkesinde konuşulan ve resmi dil ne olmalı?

— Eğitim ve öğretim günün koşullarına ve Avrupanın gelişmişliğine eş bir çizgide nasıl bir değişim göstermelidir?

Dil-eğitim-öğretime ilişkin alt problemler:

Devlet dili ne olmalı?-halk hangi dilde konuşmalı?-Okulların durumu ve öğretimin zorunluluğu ne ölçüde olmalı?-Öğretimde dil yabancı dillerden

nasıl kurtarılmalı?-Programlar ve kitaplar nasıl hazırlanmalı?-Öğretim parasız mı olmalı?-Eğitim kurumları dini baskıdan uzaklaşmalı mı?-Avrupanın eğitimsel ve bilimsel gelişmişliğinden nasıl faydalanılmalıdır?

Dil-eğitim-öğretime ait çözümler ve kategoriler:

- 1 — Devlet dili Türkçedir.
- 2 — Her kanun bir yerde çokluk olan halk dilinde de ilan edilebilir.
- 3 — Muhakemelerde, (Türkçe dersler bulunmak şartıyla) yalnız ilk okullarda halkın çokluğuna göre olan dil de kullanılabilir.
- 4 — Okullar, hükümetin gözetiminde bulunarak serbesttir.
- 5 — Her Osmanlı, kız, oğlan çocuğunu en az rüşdiye diploması alana kadar okula yollar. Yoksa cezaya uğrar.

6 — Şehirlerde, kasabalarda, mahalle, köylerde ise bir veya birkaç (Hocası Kadın) "Ana Mektep"i vardır. Üç yaşından sekiz yaşına kadar olan kız, oğlan çocuklar burada usulünce eğlendirilir. Çok basit olarak yazmaya, okumaya başlattırılır. Başlı başına din dersi kitabı yoktur (Çocuk bunlardan birşey anlayamaz). Ençok el, göz terbiyesine, müzik eğitimine, türkülere, eğlenceli kır gezintilerine vakit verilir. Bu mektepleri, belediyeleriyle, ahali meclisleri idare eder. Bunların gelirlerini bulma işi belediyeler üzerindedir. Maarif daireleri, nezareti bunlara yalnız hoca göndermek, tedrisata uygun olmadığını görmek, programlarını tertip etmek üzere karışabilir. Ana Mektebi'nden sonra Maarif Nezaretine bağlı Rüşdiye denen ilk okul gelir. Kızlar, oğlanlar için ayrı ayrıdır. Dört yıldır. Buralar birer sanat mutfağıdır, her çocuk hem her sanatı görür hemde birini beğenir. Ençok ona çalışır. Her sınıfın programını sıhhiyat, tabiyat, faydalı bilgiler, medeniyet, Türkiye tarihi, ziraat, ticaret, sanat, coğrafya oluşturur. Bu iki mektepte okuma, kitaplar ve alet edevat bedavadır. Okullardan mükafaat kalkar. Her yıl mektepliler bayramı yapılır. Programlardan resmi kitaplar ile Acemce, Arapça dersler silinir. Yabancı dil İdadiden başlar.

7 — Mektepler, mabed köşelerinden kaldırılmalıdır. Bir yanda sarıklı hoca, ötede keşiş, beride haham tedrisiyle meşgul olmalı yavrular birbirlerine karışıp gülüşmeliler, görüşmeliler, isterlerse dövüşünler, bozuşsunlar, yine barışsınlar, sevişsinsinler. Çocuklar o umumi beşiklerde büyütülerek bir edilmelidirler.

8 — Hükümet bir vilayet şehriyle büyükçe kasabalarda ayrıca birer Terbiye Mektebi açar. Buraya kadın-erkek herkes gidebilir. Dersleri bir yılda bi-

ter. Yanıbaşında yetimhane benzeri bir Terbiye Evi bulunur, tecrübe içindir. Bu mektepten diploma almayan Ana-İlk Mektep hocalığı yapamaz.

9 — Maarif Nezareti terbiye ilminde mütehasıslar, üstadlar yetiştirmek üzere her yıl Avrupa'ya, Amerika'ya gençler gönderecek, terbiye ilmini, fen ilimlerini, sanatını olabildiği kadar öğrenmek, küçük okulların sistemlerini görmek, bir yılda dönmek üzere ilkin 500 kişi gönderir. Dönenlerden kimini vilayetlere mektep işleri başına yerleştirir, kimini halka, hocalara, hele kadınlara terbiyeyi öğrenmek üzere seyyar darscilikle köy köy, kasaba kasaba dolaştırır. Nezaret hemen bir yazı meclisi açar. Alfabemiz, imlamız için en uygun, en kullanışlı bir usul bulana 1000 altın vereceğini ilan eder. Hangi dilden olursa olsun her kelimenin bir kural gereğince yazılması şarttır. Hemen Akademi denen bir encümene temel atılır. Bu asla teşkilata, mektep işlerine karışmaz, yalnız fen, sanat, ilim tabirlerimizi kararlaştırır. Şimdiden nezaretin kararıyla mekteplere şu emir verilir; bundan böyle Türkçe içinde Arapça, Acemce, kaideler kullanılmayacaktır. Nezaretin en çok ilk mekteplere para sarfetmesi şarttır. İşlemeyen, dağılmış vakıfların gelirleri nezarete verilir.

10 — Rumeli ile Anadolu medreselerinde ders dili, kitapları Türkçedir. Arapça olarak yalnız Arap Dili dersi vardır. Medreseye, İdadiye diploması olanlar yazılabilir. Mübarek Kur'an Türkçeye (Tefsir değil) tercüme edilir. Dualar, hutbeler, Türkçe okunur.

Kadına ilişkin temel problem:

Kadının sosyal bir varlık olarak toplumsal hayattaki yeri nedir?

Kadına ilişkin alt problemler:

Kadının sosyal bir varlık olmasının şartı ve erkek ile olan ilişkilerindeki hakları nelerdir?

Kadına ait çözümler ve kategoriler:

1 — Kadınlar erkeklerle birdir. İnsanlığın şer' en çirkin gördüğü esir gibi tutulmaktan kurtarılarak erkeklere verilen her türlü yaşayış hakkı kadınlara da verilir.

Toplumsal yaşam ve cemiyetçiliğe ilişkin temel problemler:

Osmanlıda toplumsal yaşam nasıl olmalı ve bu sistem içinde cemiyetçiliğin rolü nedir?

Toplumsal yaşam ve cemiyetçiliğe ilişkin temel problemler:

Osmanlıda toplumsal yaşam nasıl olmalı ve bu sistem içinde cemiyetçiliğin rolü nedir?

Toplumsal yaşam ve cemiyetçiliğe ilişkin alt problemler:

— Cemiyet türleri ve işlevleri nedir?

Toplumsal yaşam-cemiyetçiliğe ait çözümler ve kategoriler:

1 — Osmanlılık Cemiyeti; Politika ile asla uğraşmaz. Sohbetler, eğlentiler, gezintiler, seyahatler, 11 Temmuzda Osmanlılık Bayramı yapar.

2 — Sağlık Cemiyeti; İçkiye, tütüne, böyle zehirlere düşmandır. Bunları Türkiyeden kaldırır. Kır, dağ gezintilerini, idmanlığı, insanlığı yayar. Sular, çiçek suları canıdır.

3 — Avrupa'da Amerika'da Tahsil Cemiyeti; Batıya tahsile gidebilecekleri teşvik eder. Gitmek isteyenlere bilgi verir, kolaylık gösterir.

4 — Osmanlı Mekteb-i Numunehaneleri Cemiyeti; Karşılıklı hediye olmak üzere her cemiyet birbirine buldukları yerlerden maden, taş, nebat, hayvan gibi numuneler gönderir.

5 — Terbiye Cemiyeti; Osmanlıca bir terbiye ile serbest terbiye ilminin, fen ilminin Türkiyede yayılmasına çalışır.

6 — Osmanlı Dil Cemiyeti; Türkçede, Arapça ve Acemce kaideler kullanmamaya and içmiştir. Türkçeyi Türkçeleştirir. Öz Türkçeye döndürür. Her yerde bedava Osmanlıca Mektebi açar.

Bulgular ve yorum:

Görüldüğü üzere Tunalı'nın bu sistem toplulukları, çağdaş anlamda bir kanun örneği olmayıp, mevcut kanunların toplumsal kural ve beğenilerin ıslahına yönelik ama köklü birtakım değişiklikleri de bağrında taşıyan yönetsel aktiviteleri içermektedir. Yani bir anlamda mevcut kanunların ve illegal olarak savunulan düşüncelerin ıslahına dönük bir çalışmadır. Başta belirttiğimiz bu sistem reformlarının dağınıklığının ana nedenini şöyle izah edebiliriz; Ahali Hakimliği adıyla karakterize edilen bu düşünsel yapı bir etki-tepki yansımasından doğmaktadır. Yani Ahali Hakimliğini devlet sistemindeki siyasal bozukluklar ortaya çıkarmıştır. Ancak bu doğuş da sistemin bütün yönlerini, bütün fonksiyonlarını insan faktörüyle birlikte değil,

sadece bozukluğu o gün için farkedilebilen olgular için geçerlidir. Örneğin Padişahlık müessesesinin devam etmesine karşın bu müesseseye karşı olabilecek birçok olgu bu getirilmek istenen sistemin bağrında saklıdır. Bu görülmüş veya görülmemiş olabilir, bu konu ayrı bir tartışma konusudur. Bunun içindir ki Ahali Hakimliği Osmanlının bütün siyasal-ekonomik sistemini değil sadece o gün için dağınık halde görünen bir çok karmaşık sorunlar yumağının çıkış noktalarının küçük küçük betimlemeleri, meselelerin ortaya konması anlamında bir tahlildir.

Bu bağlamda yukarıda zikrettiğimiz Cemiyetçilik fikri de Tunalı da her zaman hakim olmuş ve halkın haklarını alabilmesi ayrıca birçok sorunun çözümü ve en önemlisi toplumsal yaşamın geliştirilip insanların çağı yakalayabilmeleri için kaçınılmaz ve gerek-şart olarak gösterilmiştir. Bunu Tunalı bir ölçüde gerçek yaşama da geçirmiş ve onun direktifleriyle kurulan ama başarılı olup olmadığı tam anlamıyla bugün için bilinmeyen (halkın da büyük destek olduğunu zannettiğimiz) "Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" de bu fikri temelin bir neticesidir. Bu cemiyetin amacını ve neler yapmak istediğini nizamnamesini vererek belirtmeye çalışacağız. Ayrıca bu nizamname ile Bayburd ilinin ekonomik ve sosyal açıdan tarihi bir perspektifi de ortaya çıkacaktır kanısındayız. Çünkü bu cemiyetin faaliyete geçtiği dönem çok sıkıntılı savaş ekonomisinin uygulandığı bir dönemdir. Olaylar bu platformda değerlendirilmelidir. Bu nizamname 15 Ağustos 1329 (1911) tarihlidir. Bu nizamnamenin neşredilip kuruluşu gerçekleştiği sırada Tunalı Hilmi, Bayburd Kaymakamıdır. Burada Tunalının böyle bir cemiyete önyak olarak işsizliğe bir ölçüde de olsa engel olma ve toplumsal-kültürel yozlaşmanın bir ölçüde önüne geçebilme çabalarını görmekteyiz.

Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti hakkında temel problem:

Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti ne tür bir cemiyet olup fonksiyonları nelerdir?

Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti hakkında alt problemler:

- a – Bu cemiyetin kurulma amacı nedir?
- b – Bayburd'da kurulmasının nedeni nedir?
- c – Cemiyetin Dilencilik anlayışı nedir?
- d – Bir anlamda insanlara iş bulma kurumu mudur?

- e – Bu beldede dilencililiği yok etme çabaları nelerdir?
 f – Cemiyetin parasal kaynakları nelerdir?
 g – Muhtaç insanlara ne gibi parasal yardımlarda bulunmaktadır?
 h – Cemiyet kimlerden oluşmaktadır?

Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Nizamnamesi'nde temel ve alt problemlerin çözümüne ait kategoriler:

1 – Bayburd'da (Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti) adıyla bir cemiyet kurulmuştur.

2 – Cemiyet kısaca söylemekle maksadını bildirmiş, hatta husule gelmiş olmak ümidini besleyerek ilan eder ki; İşin, işlemenin dostudur. İşsizliğin, dilencililiğin düşmanıdır. Şimdi, işsizliği bahane edinerek dilencililiğe girişmiş, yahut girişecek olanlara iş bulmayı sadakanın en makbulü gibi tutar.

3 – Cemiyet her işsize iş bulmaya borçlu değildir. Yaşça, başça, sağlamlıkca, sanatca, işçilikçe ve her türlü yaşayışça göze çarpar bir halde güçlü bulunanlar cemiyete katıyen sığınmaz. Cemiyet, yalnız bir hastalık, bir felaket, belki de bir talihsizlik yüzünden düşmüş olanlara açktır.

4 – Cemiyet, uygun gördüğü bir işi işlemeyenden hemen alır. Eğer o kimseyi dilencilikte görür ise hükümet vasıtasıyla derhal cezalandırır.

5 – Köylü dilenciler, dilenciliklerine köylerinde de asla müsaade edilmemek için, köylüleri tarafından hallerine göre geçinmeleri temin edilmek üzere köylerine, kazalı olmayan dilenciler ise kazadan dışarıya hükümet vasıtasıyla attırılır.

6 – Cemiyet, şehirli güçsüzlere nüfus başına 15 yaşından aşağı, yukarı itibariyle yazın; 40, 60; kışın 60, 80 parayı geçmemek üzere gündelik verir. Güçsüz, hem kendisi, hem de nafakası şer'en üzerine vacip kişileri işleyemez olanlardır. Nafakası şer'en üzerine vacip kişileri işler olan bir güçsüze bakmaları için şer'iyyeye müracaatla işini neticelendirmekte cemiyetce bir vazifedir. Cemiyet bu vazifelerini (Dilendirmezler Ocağı) adıyla anılır bir idare heyeti eliyle görür.

7 – (Dilendirmezler Ocağı) ihtiyaca göre genel toplantılarda azaltılır veya çoğaltılır. Fakat en az 5 âzâ'dan oluşur. Biri, Birinci Reis, biri de İkinci Reis, biri, Başkatip, biri Müfettiş, biri de Sandıkkâr'dır. Diğerleri Ocak azasıdır. Haftada bir kere muntazaman Başkatipliğin davetiyle de olağanüstü toplanırlar. Kararlarını ekseriyet, fakat (Güçsüz Kararı)'nı mevcut azasının

dörtte üç reyyle verirler. Bunun kararı olmaksızın bir akçe sarf edilemez. Reisler, cemiyetin de reisleridir. Birinci Reis daima belde müftüsüdür, ikinci reisle beraber cemiyetin hariçte sorumlularıdır. Başkatip, muhaberatla hesabın gayrı kuyudattan, müfettiş tahkikatla güçsüzler mütealluk-u tahvilattan, Sandıkkar tahsilatla, hesabattan, maiyyetinden dahilde sorumlularıdır. Merci, vasıta, Başkatipliktir. Müracaat eden bir yoksul ise Başkatiplikten bir Hüviyet Kağıdı alır. Müfettişliğe götürür. Muamele (Dilendirmezler Ocağı) kararıyla biter. Ocağın Birinci Reisinden başka azası umumi toplantılarda seçilir (6 ay için).

8 — Umumi toplantılar Ağustos ile Şubat aylarında olmak üzere yılda iki defa, reisliğin toplanma gününden evvel kazadaki bütün cemiyet azasına gönderilecek davetiyelerle yapılır (Dilendirmezler Ocağı'nın üçte iki, yahut kazadaki azasının üçte biri tarafından başkatipliğe verilecek mazbata üzerine de olağanüstü olarak vuku bulur). Geçmiş, gelecek altı aylık işler, hesaplar hakkında bilgiler alınır, görüşülür, karar verilir, seçimler yapılır. Azadan çok büyük yararları görülenlere bir karşılık görevi de verilir.

9 — Âzâ; Sâ'iler ve Dilendirmezler adıyla iki koldur. Sâ'iler; Cemiyete duhuliyeye olarak en az bir çeyrek mecidiye (Sâ'iler Sadakası) verip yazılanlar her nerede olur ise olsun (Müslüman dilenmez, dilendirilmez) emelini takip etmek, ettirmek vaadinde bulunanlardır. Buyburd kazalılar bu kısma yazılmazlar. Dilendirmezler; nereli olur ise olsun cemiyete girerken bir çeyrek mecidiye “Dilendirmezler Sadakası” olarak hem girdiğinin ilk ayında hem de her senenin Mart ile Eylül'ünde yarımşar mecidiye “Aylar Sadakası” verenlerdir. Sadakasını zamanında vermeyen istifasını vermiş sayılır. Cemiyete yine girebilirse de yine dilendirmezler sadakası verecektir. Dilendirmezler, gönüllerinde (kati bir merhamet), ruhlarında (Müslüman dilenmez, dilendirilmez) emelini taşırlar. Kimki rastgeldiğine sadaka vermekten kendisini alamaz, hemen zaafının kefareti olmak, yani acıdığı kimseyi düşkünüğünden dolayı kurtarmak emeliyle, vazifesiyle hükümete, yahut cemiyete haber verir. Vermez ise ikinci bir kefaret karşısında bulunarak cemiyet sandığına hemen bir yıllık zekatını, sadakasını yatıracaktır.

10 — Cemiyet azası, 7 kişiye kadar inmiş, bunlarında reyleri birleşmiş ise fesh edilebilir. Yine o şart ile ki fesh kararını verenler cemiyetin bütün varını alarak Edirne'ye gidecekler, orada ömürlerinin sonuna kadar İslam yoksulları için çalışacaklardır.

11 — Bu nizamname cemiyet azasının kazada mevcut iki reyyle değiştirilebilir.

12 – Cemiyetin, mührü, nizamnamesi, kendisi hükümetce tanınmıştır. (15 Ağustos 1329).

Cemiyeti oluşturan insan faktörü hangi katmanlardan oluşmaktadır:

Kaza Kaymakamı Tunah Hilmi Bey'in Daveti Üzerine Cemiyeti Kuran Temel Âzâsı;

Topcu Yüzbaşısı Mahmud, Tabibi Refet, Baytarı Osman Efendiler

Posta Müdürü Nuri Efendi

Eytam Müdürü Fahri Efendi

Sıhhiye Baytarı Abdurrahman Efendi

Rüşdiye Müdürü Ali Fehhami

Âşâr Katibi Yakup Efendi

Evkaf Memuru Fehmi Efendi

Mütekaid Kolağası Es'ad Efendi

Düyun-u Umumiye Memuru Hamdi Efendi

Mal Müdürü Rıfkı Ekrem Efendi

Müfredat Katibi Sabri Efendi

Orman Memuru Hakkı Efendi

Erzincan'da Ma'lum Bayburdlu Mahmud Kemal Efendi

Dava Vekili Şerif, Tevfik, Ziya Efendiler

Tüccardan Durak Efendi

Hocaoğulları Hacı Mahmud ve Muhammed Efendiler

Dabbağ Esnafından Şükrü Efendi

Otlucu Muhyiddin Efendi

Bakkal Hasan Efendi

Çakıroğlu Nazım Efendi

Pamukcuoğlu Hacı Yusuf Efendi

Erzurumlu Tevfik Efendi

Tuzcuzade Şamil Efendi

Keskinoğlu Hamdi Efendi

Dabbağ İbrahim Ağa

Bilal Çavuş

Hacı Bey

Yine Temel Âzâsından Dilendirmeler Ocağı;

Birinci Reis: Müftü Mehmed Sa'id Efendi

İkinci Reis: Molla Muhammedioğlu Muhammed Efendi

Başkatip: Saraycıklı Derviş Efendi

Müfettiş: Hacı Dursunoğlu Şükrü Efendi

Sandıkkar: Palur Beyi Hafız Hayreddin Bey

Âzâ

Ceza Reisi Arslan Bey

Süleyman Paşaoğlu Hasib Bey

Ağaoğlu Hüsnü Bey

Ankavioğlu Hacı Mehmed Efendi

Müftüoğlu Hacı Nazım Efendi

Sekmenoğlu İlyas Efendi

Tahsil Memuru Alişan Bey

Esnaf Şeyhi Halil Ağa

Şinkahlı Hacı Mustafa Efendi

Develioğlu Nevrus Efendi

Karşlı Arslan Çavuş

Ziver Efendi

Bulgular ve yorumlar:

Görüldüğü gibi *Müslüman Dilendirmeler Cemiyeti* Bayburd tarihinde önemli bir yer işgal etmesine karşın bu araştırmamız esnasında bu cemiyet

ile ilgili bir kayda rastlayamadık. Bununla birlikte amaçlarını yukarıda zikrettiğimiz böyle bir cemiyetin Bayburd gibi bir beldede kurulmasının önemi de büyüktür. Böyle bir cemiyetle Bayburd'da bu dönemde dilencililiğin ve işsizliğin çok olduğuna hükmetmek de mümkündür ancak bu görüntü kanımızca soyut bir görüntü olup bu durum sadece Bayburd için değil Osmanlı beldelerinin genelindeki bir görüntüdür. Burada Bayburd'un kazancı Tunalı Hilmi gibi bir şahsiyetin bu beldede kaymakam olması ve cemiyetçilik ruhunun bir ifadesi olarak böyle bir girişimde bulunmasındadır. Bu cemiyetin faaliyetlerinin neler olduğu ve yukarıda sıralanan şartların gerçek yaşama geçirilip geçirilmediğini tam anlamıyla bilemiyoruz. Ancak bunun kurtuluş hareketinden önce Bayburd insanına hizmet verdiği ve kurtuluş hareketi esnasındada işlevini kaybettiğine hükmedilebilir.

HÖYÜCEK KAZILARI-1989

REFİK DURU

Burdur Bölgesinde 1976 yılında başladığımız arkeolojik araştırmaların ilk bölümünü, geçtiğimiz yıl sonuçlandırıp, Kuruçay Höyüğü kazılarını bitirmiştik. Kuruçay çalışmaları sırasında, bölgenin özellikle güney kesimlerinde yüzey araştırmaları yapmış ve bu arada Bucak ilçesi yakınlarında, birbirinden 2 km. uzaklıktaki iki höyüğü de gezmiştik (Lev.1). Araştırmalar sonunda, kuzeydeki Tepecik Höyüğü'nün yüzeyinde fazla keramik olmadığını, buna karşılık, yayvan ve daha küçük bir höyük olan Höyücek Höyüğü'nde (Bundan sonra Höyücek olarak anılacaktır), çok değişik nitelikli keramik ve önemli bazı eserler bulunduğunu saptadık. Bölgenin kültürel sürecini anlayabilmek, genel olarak tüm Burdur Göller Bölgesi tarih öncesi çağları kültürlerinin bazı problemlerini çözüme kavuşturmak ve önemli bir yerleşme yerinin tahribini de önleyebilmek için, Höyücek'de ivedi şekilde kazı yapılması gerektiğini, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne (Yeni adıyla Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü) ilettik. Genel Müdürlük başvurumuzu olumlu karşıladı ve 1989 yılında Burdur Müzesi Müdürlüğü adına, bizim bilimsel gözetimimiz ve sorumluluğumuzda kazılara başlanmasını uygun gördü.

Kazılar 2 Ağustos-5 Eylül 1989 tarihlerinde sürdürüldü. Kazı Kurulu Burdur Müzesi Müdürü Selçuk Başer'in başkanlığında ve bu satırların yazarının bilimsel başkanlığı ve yönetiminde, Yard. Doç. Dr. Gülsün Umurtak, arkeologlar Muharrem Kıcı, Hakan Özçelik ile öğrencilerimiz Hande Altan, Ferahnur Güven ve Mustafa Avcı'dan oluşuyordu. Kazılar büyük oranda Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sağladığı ödenekle yürütüldü. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Başkanlığı da bazı küçük harcamalarımızı karşıladılar. Kazılara izin veren ve ödenek ayıran bütün kuruluşların yöneticilerine öncelikle teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Meslektaşım, Burdur Müzesi Müdürü Selçuk Başer, asıl görevi nedeniyle Burdur'da kalmış ve kazının bürokratik işlerinin aksamadan yürümesini sağlamıştır. Kazı kurulunun diğer üyeleri de, hem kazı sırasında, hem de daha sonraki çalışmalarda, büyük bir özveriyle görevlerini yaptılar. Onlarsız bu kazıları gerçekleştirmek olanaksızdı. Kazıya emeği geçen herkese, candan teşekkürlerimi sunarım.

Burdur Valisi Sayın Memduh Oğuz, çalışmalarımızla yakından ilgilendi ve kazımızı ziyaret etti. Bucak Kaymakam Vekili Sayın Emrullah Öncel, Belediye Başkanı Sayın Arsal Sarı birkaç kez kazımıza geldiler; kazı yerinin korunması, atık toprağın kamyonlarla taşınması gibi önemli sorunlar, Kaymakam ve Belediye Başkanı sayesinde kolayca çözümlendi. Burdur İl Kültür Müdürü meslektaşım Mehmet Türkmen'in aracılığı ile, Burdur DSİ Müdürü Sayın Metin Gürdal'ın görevlendirdiği üç genç topograf, Arif Sarı, Veli Kara ve Ahmet Erdoğan Höyücek'in topografik haritasını çok kısa bir zamanda çıkartıp, bize teslim ettiler. Kampımızı Bucak'a 6 km. uzaklıktaki, İncirdere Köyü İlkokul'unda kurduk. İlkokul Müdürü Sayın Nuri Yıldız'ın bize ayırdığı sınıflarda, çok rahat ve huzur içinde kamp çalışmalarımızı yaptık. Kazıların bitiminde, açtığımız çukurların etrafının telle çevrilmesi gerekince, Bucak Orman İşletmesi Müdürü Sayın Halil Uzun, yeteri kadar ağacı bizi sağladı. Yukarıda saydığımız, hepsi bizim için çok önemli ve değerli yardımlar, çalışmalarımızı büyük ölçüde kolaylaştırdı ve kazı ödeneğinden karşılanması olanaksız işleri yapabildik. Bütün yetkililere en içten teşekkürlerimizi sunmak, bizim için zevkli bir görevdir.

Höyücek, Burdur iline bağlı Bucak ilçesinin güneybatısında, Bucak-Antalya karayolunun 100 m. kadar batısında, yaklaşık 120 m. çapında küçük bir höyüktür. Karayoluna çok yakın olmasına rağmen, araya son bir iki yılda bazı evler yapıldığından, höyüğü yoldan geçerken görebilmek ve çevresindeki tarlaların düzleminden de sadece 3,5 m. yüksek olduğu için, bu yayvan tepeyi uzaktan seçebilmek olanaksızdır (Lev.1; 2/1,2). 10 yıl kadar önce höyük ve çevresi parsellenmiş, ancak Burdur Müzesinin girişimiyle höyük sit alanı olarak tescil edilerek, yapılaşma engellenmeğe çalışılmış fakat bu arada, höyüğün doğu yamacında 15x20 m. lik bir alana, kaçak bir ev yapılmasının önüne geçilememiştir (Lev.1; 2/2).

Höyük üzerindeki yüzey araştırmalarında, yerleşmelere ait buluntuların, eteklerde bir hayli uzaklara kadar yayıldığını saptadık. Bu yayılım büyük oranda makinalı tarım sebebiyle olabileceğinden, höyüğün gerçek büyüklüğü konusunda konuşmak mümkün değildir. Çevredeki tarlaların sahipleriyle yaptığımız konuşmalarda, sulama amacıyla açılan kuyularda, yüzeyden 4 m. aşağılardan, keramik çıktığı söylendi. Kenarları yüksek, çukur bir alan olan Bucak Ovasında, höyüğümüzdeki yerleşmelerin başladığı sırada, ana toprağın bugünkünden bir hayli aşağıda olduğunu ve bu nedenle höyüğün birikim yükseltisinin, görünenden 3-4 m. daha fazla olduğunu tahmin ediyoruz. Bizim kanımızca Höyücek yaklaşık 150 m. ça-

pında ve 6-7 m. yüksekliğinde bir tepedir. Höyüğün tepe noktasının 4 m. kadar batısında, alttan, güneybatı-kuzeydoğu yönünde, bir petrol boru hattı geçmektedir.

Kazılara başlamadan önce, höyük üzerinde sistemli yüzey araştırmaları yaptık. Topladığımız keramik içinde az sayıda Hacılar-Kuruçay tipi boyasız mal türleriyle, tanımadığımız, değişik nitelikli çanak çömlek parçaları vardı. Keramik türlerinin höyük üzerindeki dağılımı konusunda, sağlıklılı gözlemler yapılamadı. Höyüğün en yüksek kesiminde ve keramiğin de en yoğun olduğu yerlerde, topoğrafik haritadaki kareleme sistemine göre, J/7-8 alanlarında kazılara başladık (Lev.1; 3/1,2).Kareler arasında 1 m. lik duvarlar bırakıldığından, kazı alanları 9x9 m. ölçülerinde idi. Daha sonra kuzeyde J/5 karesinde de çalışmalara başlandı. Böylece ilk yıl, toplam 270 m² lik üç çukurda çalışılmış oldu. Kazılar sona erdiğinde, höyüğün en yüksek noktası 0.00 m. olmak üzere, kuzeyden güneye çukurların derinlikleri, -1.50 m., -2.40 m. ve -2.50 m. lere varmıştı (Lev. 4/1,2; 5/1; 6; 7).

MİMARLIK

J/5 ve 7 karelerinde, yüzeye yakın derinliklerde, yoğun şekilde yanık kerpiç yığınlarına rastladık. Bunlar herhangi bir mimariye bağlı değillerdi ve bir başka yerden taşınmış, atık malzeme niteliğinde idiler (Lev.4/1; 6; 7). Tepenin en yüksek kesimi olan J/7 karesinde, söz konusu atık kerpiç yığınlarının eğiminden, bu kesimin, höyükteki yerleşmenin sonlarına doğru, bugünkünden farklı olarak, höyüğün en yüksek yeri olmadığı anlaşıldı. J/5 karesinde ise, bir bölümü kazı alanı içinde kalan, taş bir temel parçası vardı (Lev.5/1). Aynı çukurun orta kesimlerinde de, tuğlalaşmış kerpiçlerden bazı duvar parçaları ele geçmiş olmakla birlikte (Lev.3/1), bütün bu kalıntılardan, mimari hakkında fazla bilgi edinilememiştir. J/5 karesindeki kazılara, -1.50 m. dolaylarında son verdik. J/7 karesinin kuzey kenarında, derine batan kerpiç yığınlarından sonra (Lev.4/1; 6/2),alanın orta kesimlerinden itibaren, katmanlaşma izlerinin yatay duruma geldiği ve -1.50 m.lerde, yer yer ince kül tabakalarının başladığı görüldü (Lev.6/2). Kalınlığı 3-4 cm. olan bu katmanlar J/8 karesinde de devam ediyorlardı (Lev.7/2,3). Kül katmanlar taban niteliğinde ve görünümünde olmamakla beraber, birbirlerini sık aralarla izlemesinden, yerleşmelerle ilgili oldukları anlaşılmaktadır. Bu derinliklerde hiçbir yapı izine rastlanmamış, sadece J/7 karesinin kuzey doğu köşesinde, düzenli gibi görünen bazı yanmış kerpiçlerle (Lev.4/1; 6/2,3), bir iki yerde, ateş yakma yeri niteliğinde alan-

lar bulunmuştur. Bu katmanlaşma ile beraber, toprak içinden, çürümüş oldukları halde, görünüşleri bozulmamış dal parçaları gelmeğe başlamış ve inilen en derin düzeylere kadar, bunlar devam etmiştir (Lev.6; 7). Dallar genellikle 2-4 cm. çapındadır ve uzunlukları 5-20 cm. arasında değişmektedir (Lev.5/2). Dal kalıntıları kömürleşmemiştir ve parmaklar arasında sıkıldığında toz haline gelmektedir. Ağaçların toprak içindeki oksijensiz ortamda kalmaları nedeniyle, biçimleri bozulmamış ancak nitelikleri değişmiştir¹. Yaklaşık 1 m. kalınlığındaki birikim içinde, düzensiz şekilde dağılmış olan dal parçalarından yüzlercesini topladık. Ağaç kalıntılarının kulübe veya çit türü yapılaşmaya ait olabileceğini düşünerek, bunların bulunuş şekillerini dikkatle inceledik. Ancak hiçbir yerde, bu tipten yapılar için düşünülebilecek, dikine duran dal parçasına veya delik izlerine rastlamadık. Bütün parçalar yatay şekildeydi ve toprak içindeki buluntu durumları, herhangi bir işleme tabi tutulmadıklarını göstermekteydi. Ağaç dallarının çatı kaplaması için kullanıldıkları düşünülebilirse de, böyle bir çatı için gerekli yapıların temel, duvar veya tabanları da ele geçemediğinden, bu olasılık da kuvvetli değildir.

1989 kazılarının sonunda, Höyücek'te inilen -2.50 cm. derinliklere kadar, herhangi bir yapılaşma ve tabakalaşmanın saptanamadığını söyleyebiliriz. J/5 karesindeki temelleri de şimdilik yapı katı olarak ayırmak istemiyor ve önümüzdeki yıllardaki kazıların, tabakalaşma durumuna açıklık getireceğini umuyoruz.

BULUNTULAR

Mimarlık kalıntılarının olmamasına karşılık, üç kazı alanından da pek çok sayıda keramik ve küçük buluntu ele geçmiştir. Ancak yak. 2.50 m.lik birikim içinden gelen buluntuları, mimariye bağlayamadığımızdan, bunların birbirleri arasındaki kronolojik ilişkileri bilmek olanaksızdır. Özellikle J/7-8 karelerinin bir kısmı, höyüğün eski yamacına rastladığı için, bu eğik tabakalaşma içindeki buluntuların bir başka yerden sürüklenerek, atılarak burada biriktiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan keramik ve küçük buluntuları, kronolojik sıraya sokmadan tanıtmak zorunda kalıyoruz.

Keramik: Kazı alanlarında 50 cm. lik derinliklere ayrılarak toplanan keramik, oldukça homojen bir görünüm sergilemektedir. Ancak bu durumun özellikle üstteki karışık ve atık malzeme nedeniyle ortaya çıkabilece-

¹ İ.Ü. Orman Fakültesinden Sayın Prof. Dr. Burhan Aytuğ, parçaların 3-4 yaşındaki meşe ağaçlarına ait olduğunu ve tümüyle kireçleştiğini, içinde karbonize hiç bir hücre kalmadığını bildirmiştir. Sayın Aytuğ'a içten teşekkürlerimizi sunarız.

ğini düşünüyoruz. Bugün için, Höyücek buluntularını tanıtip değerlendirenken, geçici olarak şöyle bir ayırım yaptık.

Üst karışık birikim -- 0.00 - 1.50 m.ler arası

Dal parçalı katman -- 1.50 - 2.50 m.ler arası

Üst karışık birikim içinde birkaç değişik türde keramik bulunmuştur. En kalabalık grubu oluşturan ve bölgenin özgün keramiği niteliğindeki birinci tür mallarda, hamur renkleri koyu gri ve kahverenginin tonlarındadır (Bu keramiğe bundan sonra Höyücek malları adı verilecektir). Üzerlerinde genellikle hamurların sulandırılmasıyla elde edilmiş bir astar banyosu vardır ve açılanmışlardır. Hepsi elde yapılmış olan kapların pek çoğunda, ilginç bir yapım özelliği gözlenmektedir. Bu kaplarda ağızların 3-4 cm.lik üst kısımlarında dikine kabarık şeritler bulunmaktadır (Lev.9/5-8; 11/1; 17/4-10). Kabartılar bazen kapların her iki yüzünde, bazen de sadece bir tarafında, içte veya dışıdadır. Doğal olarak bu türden kabartmaların süsleme amaçlı oldukları akla gelmektedir. Ancak bunlar her zaman düz ve muntazam yapılmadıklarından, başka bir açıklamasının olması zorunluydu. Yaptığımız gözlemlerde, ağızlarının bir ya da iki tarafında kabarıklar olan parçaların bazılarında, kırılmaların tam bu kabartıların ortalarında olduğunu saptadık. Bu kabarıklıkların altında iki kil tabakasının birleşme çizgisi bulunmaktaydı. Bu kesimde birleşen iki kil tabakası, birbiriyle tam yapışmadığından, sanırım çömlekçi ustaları kapların bu zayıf yerini sağlamlaştırmak amacıyla, bir veya iki tarafa kil topaklar ekleyerek söz konusu bandları yapıyorlar ve bazen de bunları süslüyorlardı (Lev.9/6; 11/2). Bu teknik, bir yapım pratiğinin sonucu idi. Kapların bütün gövdelerinin bu teknikle yapılmadığı, kabartıların kapların diplerine kadar inmemiş olmasından anlaşılmaktadır. Gözlemlerimiz doğru ise, Höyücek'te çok değişik bir keramik yapım geleneği söz konusudur.

Höyücek mallarının formlarına gelince: Küçük çanak, kase ve derin çanaklar çoğunluktadır (Lev.8/1-8; 9/3-8; 10/1-4; 16/1-3,5). Sığ çanaklar-tabaklar (9/1,2), oval çanaklar (Lev.9/9,10;16/10) göreceli olarak daha azdır. Büyük boy çömleklerden de bir hayli değişik profil bulunmuştur (Lev.10/5-11; 11/1-5; 16/8).

Dip şekilleri arasında düz yuvarlak (Lev.8/2,4) ve halka (Lev.12/1-3) dipler çoğunluktadır. Bir çanağa üç küçük ayak eklenmiştir (Lev.8/3). Bir dip parçasının ortasına bir çukur nokta yapılmış, karşılıklı dört uca yine

birer çukur açılarak merkezdeki çukurla dıştakiler hafif oluklarla birleştirilmiştir (Lev.12/4). Kulp yoktur; kulp yerine değişik şekillerde parmak delikli tutamaklar kullanılmıştır (Lev.8/5,7,8; 10/10; 12/5-7). Bazı kapların dudaklarında, dışta (Lev.9/4; 10/9; 11/3,5) veya içte (Lev.10/1-3; 17/1-3), iri dolu tutamaklar vardır.

Höyücek malları ender olarak kırmızı boya bezeklidir (Lev.11/4). Süsleme daha çok kabartma yöntemiyle yapılmıştır. Kabartmalı kaplara ait pek çok karın parçası bulunmuştur (Lev.13; 18/1-4). Tüm kap bulunmadığından, kabartmaların kaplar üzerine yayılışlarını ve bazı bezeklerin, örneğin, önden tasvir edilmiş gibi görünen insan figürüne (Lev.13/1; 18/1), hayvan başına, boğa boynuzlarına (Lev.13/3-5; 18/2-4) ve deveye benzeyen (Lev.13/7) kabartmaların, tüm şekillerini bilmiyoruz. Halka şeklindeki bezeklerle (Lev.9/6; 13/10; 17/7), anlamını çıkartamadığımız bazı kabartmalar da, bezeme ögesi olarak kullanılmıştır (Lev.13/6,8,9, 11-13).

Höyücek'de küçük bir grup oluşturan ikinci keramik türü, koyu gri-kahverenk hamurlu, pütürlü yüzeyli bir yapıdır. Bunların hepsinin kaba ve açılanmamış dış yüzlerinde sivri uçlu bir aletle yapılmış derin noktalar veya çentikler vardır (Lev.12/12-15; 18/5-8).

Höyücek'in üst karışık birikimi içinde bulunmuş sonuncu keramik türü, Burdur Bölgesinin kırmızı boya astarlı veya bej astar üzerine kırmızı boya bezekli mallarının benzeridir.Yapım tekniği, biçim ve bezeme açısından bu tipler Hacılar-Kuruçay örneklerinden farksızdırlar (Lev.12/8-11).

Dal parçalı katman içinde bulunmuş keramik, genelde yukarıda tanıttıklarımızdan çok farklı değildir. Höyücek malları yine çoğunluktadır. Malların yapım kalitesi daha yüksek gibidir. Ağızların iki tarafında veya sadece bir yüzde görülen dikine kabartmalar, azalarak devam etmektedir (Lev.14/8,10). Genel olarak formlar, dip şekilleri, tutamaklar üst karışık birikimdeki örneklere benzemektedir (Lev.14/1-10; 15/1-2; 16/7,9). Bazı kapların iç taraflarında, tutamaktan çok, süsleme amacıyla yapılmış kabartmalar vardır (Lev.14/7).

Kaba yüzeyli ve üzeri çentik süslemeli gruptan sadece bir-iki örnek bulunmuştur (Lev.15/9).

Burdur Bölgesi keramiğine benzeyenlerin sayısı, göreceli olarak artmıştır (Lev.15/3-8; 16/6).

Pişmiş toprak eserler: Pişmiş toprak eserler arasında, insan figürlerinin hemen hepsi, üst karışık birikim'den gelmektedir. Sağlam durumdaki

figürinlerden biri, höyük yüzeyinde bulunmuştur (Lev.19/3; 21/3). Ayaklarını ileri uzatarak oturan bir kadını tasvir eden figürinde kollar, omuz başlarından çıkan küt sivriler halindedir. Kalça ve kabaetler iricedir. Baş yoktur. Omuzlar arasındaki yuvarlak kesitli delik, baş'ın ayrı olarak yapıldıktan sonra, buraya sokulduğunu göstermektedir.

İkinci sağlam insan figürünü, yine oturan iri gövdeli bir kadını tasvir etmektedir (Lev.19/2; 21/2). Baş'ın bu örnekte de ayrı yapıldığı anlaşılmaktadır.

Karışık birikim içinde bulunmuş ince, uzun boyunlu baş'lar, muhakkak yukarıda tanımlanan figürinler için yapılmış baş'lardır. Figürinlerin yüzlerinde saç ve gözlerin konturları çizgilerle verilmiştir (Lev.19/5-7; 21/6,7).

Figürinler içinde bir başka tipi, çok natüralist şekillendirilenler oluşturmaktadır. Bunlarda kadınlar ayakta durmaktadır ve kollar ya kalçaların yanına sarkıtılmış (Lev.19/1; 21/1), yahut göğüs önüne getirilmiştir. Bu tiplerde steatopiji daha çok vurgulanmıştır ve işçilik de iyidir. Böylesi bir figürine ait olduğunu düşündüğümüz bir baş'ın ölçülerine bakılacak olursa, figürinin boyu 25-30 cm. civarında olmalıdır (Lev.19/4; 21/5).

Doğal'a çok yakın tasvir edilen steatopik kadın figürinlerinin yanında, birkaç stilize idol de vardır. Sağlam durumdaki bir idolde baş ve kollar basit çıkıntılarla verilmiş, göbek bir delikle belirtilmiş ve belden alt taraf, dikdörtgen bir alan haline getirilmiştir (Lev.20/1; 22/1). Cinsiyet belli edilmemişse de, bir kadının söz konusu olduğu tahmin edilebilir. Yassı idollerden bir başkasının, sadece belden üst kısmı ele geçmiştir ve bunda da baş ve kollar küt sivriler halindedir (Lev.20/2; 22/2). Üçüncü bir stilize kadın figürünü, büyük olasılıkla oturan bir kadını tasvir etmektedir (Lev.20/3; 21/4). Vücudun kalınlaşan alt yarısı, yuvarlak kesitlidir ve baş'ın sopa şeklinde yapılıp, hazırlanan yuvası içine sokulduğu anlaşılmaktadır.

Pişmiş topraktan bir başka tam plastik buluntu, ortasında dikine deliği olan, bir ayak tasviridir (Lev.20/4; 22/3). Karışık birikimin altındaki katman içinden gelen bu ayak, olasılıkla bir figürinin bacağına apliance ediliyordu.

Yukarıda tarifini yaptığımız insan figürinleri üç büyük gruba ayrılmaktadır. Birinci grubu oluşturan figürinlerde, kadınlar doğala yakın şekilde, oturur pozisyondadır; organlar ayrıntılı verilmemiş ve başlar ayrı ya-

pıldıktan sonra omuzlar arasında açılan deliğe sokulmuşlardır. Bu figürin tipleri başka kazılarda bulunmadığından, bunları şimdilik Höyücek ve genel olarak Bucak yöresine özgü tipler olarak düşünüyoruz. Figürinlerden daha plastik ve özenli yapıp ayakta duruş pozisyonunda tasvir edilenleri ise, Hacılar Bölgesi figürinciliğinden tanınmaktadır. Bunlarda baş'lar sopa biçimli değildir ve daha plastik şekilde yapıldıktan sonra, omuzlar arasına yapıştırılmıştır. Üçüncü tür stilize figürinler - idollerdir ve bunlar yine Höyücek'e has tasvirler gibi görünmektedirler.

Karışık birikimde bulunmuş pişmiş topraktan bir hayvan protomu (Lev. 20/5), büyük olasılıkla başka bir esere, bir kaba a'plike edilmişti.

Pişmiş topraktan diğer eserler arasında, yuvarlak kaideli sığ bir kutu (Lev.23/1), küçük, derin bir kutu (Lev.23/2), kepçe (Lev.23/4) ve bir çömlek kapağı bulunmaktadır (Lev.23/3; 16/11). İki ucu sivrileşen, yumurta biçimli, çok az pişmiş kil toplaklara-sapan tanelerine, yüzeyden başlayarak, inilen en derin düzeylere kadar her yerde, pek çok rastlanılmıştır (Lev.23/5).

Kemik eserler: Kemik buluntuların tümü, iğne veya delici olarak kullanılan aletler ve eşyalardır (Lev.23/6,7).

Taş eserler: Taş eserler Höyücek'in en kalabalık buluntu grubudur. Bunların da hemen hemen hepsini, taş baltalar-keskiler oluşturur. Keski-lerden 10 kadarı tarlalardan toplanmış, daha sonra, kazıların son gününe kadar hemen her gün, bunlardan en az 6-7 tane bulunmuştur. Keski-ler 2-3 cm. den 10 cm.ye kadar çok farklı büyüklükte-lerdir (Lev.24/5-10; 26/2-7). Bunlarla beraber, çok sayıda iki ucunda delikleri olan boynuz parçaları da bulunmuştur. Boynuzdan sapların birinin içinde taş keski, *in-situ* durumundaydı (Lev.24/4; 26/1).

Taş eserler arasında tek örnek halinde olmak üzere, kenarları yongacıklar çıkartılarak keskinleştirilmiş, yassı disk biçimli bir kazıyıcı vardır (Lev.24/3).

Taş buluntular içinde ilginç bir grup, boncuklardır. Boncuk tanelerine önce, üst karışık birikimdeki yanık kerpiçler içinde rastlandı. Bunlardan bazıları, yeşilin tonlarında bir taştan (Yeşim ?) yapılmışlar ve değişik şekillerde biçimlendirilmişlerdi. Bir tür çömlek formunu taklit eden ip delikli tanelerle, farklı büyüklükteki yassı tanelerden oluşan bu kolyeye ait 16 boncuk bulduk (Lev.25/1; 26/8). Daha derinlerde de kolye taneleri de-

vam etmektedir. Bu kez boncuklar kirli beyaz, gri, siyah veya kirli beyaz damarlı siyah taşlardan yapılmışlardı (Lev.25/2-4; 27/1,2). Yassı, yuvarlak, iki ucu sivrileşen çift konik biçimli ve çok değişik boydaki boncukları, levhalarda görüldüğü gibi üç ayrı kolye halinde dizdik. Ancak bunların, gerçekten kaç kolyeye ait olduklarını bilmemize olanak yoktur.

Mühürler: Höyücek üst karışık birikim içinde, üçü taş biri pişmiş topraktan 4 mühür ele geçmiştir. Biri tüm ikisi kırık durumdaki taş mühürlerin dörtgen biçimli baskı yüzeylerinde, çizgilerle yarı geometrik oluk desenler yapılmıştır (Lev.20/6-8; 22/4-6). Gevrek pişirilmiş kilden yapılmış sonuncu mühürün, kavisli baskı yüzeyinde, karmaşık çizi desenler vardır (Lev.20/9; 22/7).

Sileks eserler: Her derinlikte sileks ve obsidiyen dilgilerler, alt düzeylerde konik biçimli dilgi çekirdekleri bulunmuştur. Dal parçalı katman içinde, çok dar alanlarda, bazen 20-25 dilgi çekirdeği birarada ele geçmiştir.

Son olarak, Höyücek'te kazılardan önce yüzeyde bulunmuş, iki sileks eseri tanıtmak istiyoruz. Bunlardan birincisi, 1986 yılında Burdur Müzesinden meslektaşlarımız tarafından bulunmuştur. Kirli beyaz renkli bir çakmak taşı yongasından yapılan, yassı üçgen biçimli bu ucun kenarları, iki yüzden baskı yöntemiyle küçük yongalar çıkartılarak inceltiştir (Lev.24/2). 1988 de yaptığımız yüzey toplamalarında tarafımızdan bulunan ikinci eser, bir dilgiden yapılmış mızrak ucudur (Lev.24/1). Uc'un çekirdekten ayrılan alt yüzü işlenmeden düz bırakılmış, üst yüzeyi ise, kesiti üçgen biçimini alıncaya kadar, küçük yongacıklar çıkartılarak işlenmiştir. Söğüt yaprağı biçimli zarif mızrak ucu, büyük olasılıkla, ateş içinde kalmış ve bu nedenle koyu gri bir renk almıştır.

SONUÇLAR

1989 yılı Höyücek kazıları, ilk mevsim olmasına ve çok kısa süre çalışılmasına rağmen önemli ve ilginç buluntular vermiştir. Başlangıçta, höyüğün en yüksek yeri olduğu için seçilen düzlüklerde açılan iki çukurun, höyüğün gerçek tepe kesimi olmaması nedeniyle, stratigrafik durum saptanamamış ve bu iki çukurda uzun süre yığıntı molozu içinde içinde çalışılmıştır. Daha sonra açılan üçüncü çukur, büyük olasılıkla yerleşme yeri içine rastlamıştır. Ancak zaman kalmadığından, bu kazı alanında fazla derinleşilememiştir. Bu nedenlerle höyükte yapılanma süreci ve mimari gelişme saptanamamış ve buna bağlı olarak da, ele geçen küçük buluntuların eskilik-yenilik ilişkileri anlaşılamamıştır. Önümüzdeki yıllarda J/5 de

derinleşmesi ve J/6 karesinin de açılmasıyla, yapı kalıntılarının saptanacağı umuyoruz. Esasen J/7 alanının kuzeydoğu köşesindeki bazı kerpiç dizilerinin, düzenli bir mimariye ait olması çok muhtemeldir. Kazılar sırasında, J/7 ve 8 alanlarında yatay tabakalaşmanın başladığı -1.50 m.lerden sonra, yapı kalıntılarının bulunmasını bekliyorduk. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi bu seviyelerde taş veya kerpiç mimarlık izleri yerine dal parçaları bulduk ve bunların yapılaşma ile ilgisini anlayamadık. Burada sadece dal-saz kulübelerin yapılmış olduğunu hiç sanmıyoruz.

Geçici olarak, karışık birikim ve dal parçalı katmanlar olarak, ikiye ayırdığımız düzeylerden gelen buluntular, birbirinden çok farklı değildir. Keramik'de bu durum açıkça görülmektedir. Azalma-çoğalma, bazı biçim farklılıkları veya bazı özgün uygulamaların bir katmanda olup diğerinde olmaması gibi saptamaların, çok sağlıklı olacağını sanmıyoruz. Geniş alanların kazılması halinde, hiç olmazsa söz konusu derinliklere kadar olan yerleşmelerin ve kültürlerin, çok farklı karakterde olmadığını anlaşılacağını düşünüyoruz. Bugün için söylenebileceklerin başında, keramik yapımında Höyücek'e has bazı çok özgün uygulamaların —Ağızda kabartma bandlar ve kabartmalı keramik gibi—, daha doğrusu çok değişik bir çömlekçilik geleneğinin mevcut olduğudur. Bu uygulamaların bazılarını, şimdilik Kuruçay Höyüğü dışında hiçbir yerden tanımıyoruz. Dudak içi tutamakları (Lev.10/1-3), Kuruçay Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ (EKÇ) katlarında bir kaç örnek vermiştir (Duru 1988, s.659 v.d., Lev.22/4-6; 31/4-6)². Çanakların ağızlarında kısa dikine kabartma çıkıntı uygulaması, Kuruçay'ın EKÇ yerleşmelerinde (8. yapı katı), yalnız bir kap üzerinde görülmüştür. Bir-iki benzerlik, doğaldır ki, bu tiplerin Burdur Bölgesinde yerli yapımlar olduğunu göstermez. Büyük bir olasılıkla bunlar Bucak yöresinin mallarıdır ve buradan herhangi bir şekilde kuzeye götürülmüş olmalıdırlar.

Üzeri çentik veya noktayla süslenmiş keramiğin benzerlerine şimdiye kadar birkaç yerde rastlanılmıştır³. Bu malların nerede yerli yapımlar oldukları konusunda, birşey söylemek mümkün değildir.

² Karain'de bulunan bir çömleğin ağzının iç tarafında tutamak vardır (bk. Seeher, Jurgan, "Antalya yakınlarında Karain Mağarasındaki Kalkolitik Çağ buluntuları", *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 11, Ankara, 1988, Resim 5/1). Meslektaşımız Dr.Seeher bu parçayı EKÇ veya belki hemen sonrasına ait gibi görmek istiyor. Bu parçanın bizim ilgilendiğimiz mallarla benzerliği açıktır.

³ Hacılar 1. kat (Mellaart 1970 b, Lev.CX/5; Fig. 109/24), Afrodisias GNÇ (?) (Joukowsky 1986, Fig.375/1) ve Demircihüyük'te (Seeher 1987, Lev. 21/1-10) bulunan çentik bezekliler, şimdilik Höyücek için en yakın paralelleridir.

Keramik içinde küçük bir grup oluşturan, kırmızı boya astarlı veya açık bej astar kırmızı boya bezekli keramik türü, çok büyük olasılıkla Burdur Bölgesinden ithal edilmiş veya Bucak yöresinde Kuzeyli ustalar tarafından üretilmişlerdir. Höyücek'te halka diplerin kenarına üçgen pencereler açma usulü, Kuruçay ve Hacılar EKÇ keramiğinde de görülmüştür (*Duru 1988, Lev.27/4,5; Mellaart 1970 b, Fig.330/32*). Höyücek'in oval karınlı, sivrileşen akitacaklı kabının (*Lev.9/9; 16/10*) benzerine, Hacılar 11. kat buluntuları arasında rastlanmaktadır (*Mellaart 1970 b, Lev. LXXVIII/5*). Höyücek'in sözü edilen keramiği, boya bezeme, biçim ve diğer bazı ayrıntılar göz önüne alınırsa, Hacılar V-II ve Kuruçay 11-8. kat keramiğiyle tam bir paralellik içindedir.

Pişmiş topraktan yapılmış ayakta duran kadın figürinleri, şekil ve espri bakımından, Burdur Bölgesinin Geç Neolitik ve EKÇ insan figürinlerinin benzerleridir (*Duru 1988, Lev.14/1; Mellaart 1970 b, Fig.240*).

Höyücek keramiğini ilk kez tanıtan James Mellaart, yazılarında Bucak Bowl adını verdiği bir kap tipinden söz etmektedir (*Mellaart 1970 a, s.146*). Biz bu deyimle hangi tür keramiğin ve kapların kastedildiğini bilmiyoruz. Hacılar yayınında verilen bir referansa göre, derin, yuvarlak profilli çanaklarla, omurgalı tabaklar, Bucak Bowl'lar olmalıdır (*a.y., s.114, Fig. 50/13; 70/22-24*). Bu tipte omurgalı tabaklar, Kuruçay'ın Neolitik ve EKÇ katlarında da oldukça bol şekilde bulunmuştur (*Duru 1988, Lev.20; 21; 30*).

Kısa süreli kazımızda, kabartmalı keramikten değişik motifli 30 kadar parça bulduk. Cepheden tasvir edilen stilize insan figürünü, bu tür bezemenin çok olgun örneklerinden biridir. Kuruçay ve Hacılar'da bazı kabartmalı keramik parçası bulunmuş olmakla birlikte, bu teknik Burdur Bölgesinde Neolitik ve EKÇ de hiç de sevilen bir süsleme yöntemi olmamıştır.

Höyücek mühürleri şekil ve baskı yüzeyindeki desenleriyle Hacılar II mühürlerinin tam paralelleridir (*Mellaart 1970 b, Lev.CXIX/a-d; Fig.187/1-4*). J.Mellaart'ın "pseudo-seal" olarak isimlendirdiği kil mühürlerin benzeri de Höyücek'te bulunmuştur (Kırş. *Lev.20/9; 22/7; Hacılar, a.y. Lev.CXIX/f-g; Fig.187/9,10*).

Pişmiş toprak buluntular arasındaki yuvarlak kaideli sığ tabak-masanın (*Lev.23/1*) çok yakın bir paraleli Hacılar V. katta ele geçmiştir (*a.y.Fig.60/27*).

Buraya kadar söylediklerimizle, Höyücek'te kazılarda ele geçen malzeme, her ne kadar stratigrafik sistem içine oturtulamıyorsa da, buluntuların hemen tümünün Burdur Bölgesi ile karşılaştırılması sonunda bu katmanlardan gelen malzemenin ağırlıklı olarak EKÇ'ye tarihlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Bazı eserlerin, örneğin oturan kadın figürinleriyle yassı idollerin Hacılar ve Kuruçay'da bulunmamış olması, bunların sadece yerel yapımlar olmasıyla mı açıklanmalıdır? Yoksa Burdur Bölgesi kültürlerince tanınmayan figürin tipleri, Hacılar ve Kuruçay EKÇ yerleşmelerinin yıkılmasından sonraki bir evreye mi aittirler? Oturan kadın tasvirine Kuruçay'da sadece Geç Kalkolitik Çağ yerleşmelerinin en eski yapı katı olan 6 A'da rastlanması, Höyücek buluntuları için çok sağlam bir analogik belge sayılmayabilir (*Duru 1987, Res.17/5; 18/6*). Ancak sanattaki yozlaşma ve basitleşme eğilim süreci, bu tiplerin EKÇ sonrası ve GKÇ öncesi bir ara evreye ait olması ihtimalini akla getirmektedir. Acaba Burdur Bölgesinden tanınmayan bazı özellikler, geniş bir coğrafi bölge olarak, Burdur Göller Yöresinin Orta Kalkolitik olarak isimlendirilebilecek bir kültür basamağına mı konmalıdır? Bu öneriyi şimdiden yapmak istemiyor ve önümüzdeki kazı mevsimlerinde bu konuya ait belgelerin çoğalacağını umuyoruz.

Yüzey buluntusu olan ve baskı yöntemiyle işlenmiş sileks uçların, höyüğümüzün daha alt katlarından yüzeye çıktıkları tahmin edilebilir. Bunların yapım yöntemleri, Burdur Bölgesi taş işçiliğine tamamiyle yabancıdır. Baskı yöntemiyle yongalar çıkartılarak yapılmış bir ok ucu Kuruçay'da bulunmuş olmakla birlikte (*Duru 1980, Lev.45/4*), bu teknik ve genelde sileks endüstrisi, Burdur çevresinde hiç yaygınlaşmamıştır. Bunları Konya Ovası Erken Neolitik taş işçiliğiyle mukayese etmek çok daha doğru olmalıdır (*Bialor 1962, Fig.3/1; 7/1,2*). Bu eserleri Erken Neolitik Çağa tarihlersek, o zaman höyüğümüzün alt katlarında Neolitik Çağın başlarına kadar geri gidecek yerleşmelerin bulunduğunu kabul etmek gerekecektir. Höyücek kazılarının önümüzdeki yıllarda Burdur Göller Bölgesinde çok iyi bilinmeyen Erken Neolitik kültürün bazı basamaklarıyla EKÇ sonrası çağlar hakkında aydınlatıcı bilgiler vereceğini umuyoruz.

Ocak 1990
Yazarlar Sokak 2/6
81070 Suadiye — İstanbul

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Bialor, Perry A., "The Chipped Stone Industry of Çatal Höyük", *Anatolian Studies XII*, s.67-110.
1962
- Mellaart, James, *Excavations at Hacilar I*, Edinburgh
1970 a
- Mellaart, James, *Excavations at Hacilar II*, Edinburgh
1970 b
- Duru, Refik, *Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1978-1979 Çalışma Raporu*, İstanbul
1980 (Anadolu Araştırmaları-Ek yayın 2)
- Duru, Refik, "Kuruçay Höyüğü Kazıları. 1985 Çalışma Raporu", *Belleten*
1987 *LI/199*, s.305-313.
- Duru, Refik, "Kuruçay Höyüğü Kazıları. 1986-1987 Çalışma Raporu",
1988 *Belleten LII/203*, s.653-666.
- Joukowsky, M.S., *Prehistoric Aphrodisias II*, Court-St-Etienne-Belgium
1986
- Seeher, Jurgen, *Demircihüyük III, I. Die Keramik I*, Mainz.
1987

HÖYÜCEK EXCAVATIONS, 1989*

(Summary)

With the completion in 1988 of our excavations at the mound of Kuruçay first begun in 1976, the first phase of our investigations in the Burdur region was brought to an end. As of 1989 we have begun excavation at the mound of Höyücek near the town of Bucak. The mound lies 35 km. south of Burdur, immediately beside the road from Burdur to Antalya. It is about 120 m. in diameter, rising about 3.5 m. above the level of the plain, a modest and gently sloping mound (Pls. 1; 2). Due to its situation in the bowl-like configuration of the plain of Bucak, we can estimate a fill of at least three or four meters of erosion deposited over the centuries since the habitation of the mound; the true depth of cultural deposit may well represent some six or seven meters.

Excavation began in Squares J/5, 7, and 8 at the summit of the mound and reached a depth of 2.5 m. by the end of the campaign (Pls. 3-7). In the uppermost one to one-and-a-half meters we encountered much burned mudbrick and rubble. Within Square J/7 it became clear that this area had formed the south slope of the settlement mound (Pl. 4/1). Aside from a few stone foundations and lines of mudbrick (Pl. 5/1), no architecture to speak of came to light in these disturbed upper levels. In squares J/7 and 8 we reached horizontal layers in the stratigraphy at a depth of about 1.50 m. From this level downward layers of fine ash and great quantities of decomposed wooden shafts or branches began to appear. Although we encountered these wooden remains in the stratigraphy to the deepest levels we reached, no architectural association was apparent (Pls. 4/2; 5/2; 7).

THE FINDS

Despite the apparent lack of architecture, a great quantity of pottery and small finds was recovered. Because the great majority of these came from the disturbed levels near the surface, chronological interpretation is difficult. For presentation here we have separated the finds of the deeper strata (characterized by the wooden remains) from the finds recovered in the disturbed layers of the upper one-and-a-half meters.

* My warmest thanks are due to my colleague Jean D. Carpenter Efe, who translated the summary of the excavation report into English.

Pottery: Three different types of pottery appear in the upper layers. The first of these is brownish-gray ware, self-slipped and burnished. A most outstanding characteristic of vessels in this ware are vertical bands -- thickenings in the wall near the vessel rims -- sometimes three or four centimeters thick in profile (Pls.9/5-8; 11/1; 17). These bands appear sometimes only on a single surface of the vessel, but in other instances on both the interior and exterior near the rim; the vessel walls tend to be broken below these thickenings. These bands most probably represent a kind of reinforcement; the potter may have added strips of clay to weak joints in the vessel wall where two slabs of clay were bonded. The pottery repertory of this ware, including base and lug forms, is presented on Plates 8 through 11 and 12/5-7. Some vessels of this very distinct type boast relief ornament (Pls.13; 18/1-4). The second type of pottery is a coarse ware decorated with pointille and notching (Pls.12/12-15; 18/5-8). Dark-faced, the ware is quite coarse in texture with the surfaces left unburnished. The third and final pottery type (Pl.12/8-11) resembles the wares with red painted ornament on a pale ground, so widespread in the Burdur region, known in the Early Chalcolithic phases of both Hacilar and Kuruçay Höyük.

The pottery from the lower strata where the wooden remains occur (Pls.14; 15) is indeed not very different from the types described above. Here, however, the first two types -- the variety with thick vertical bands at the rim and that with pointille or notched decoration-- are more poorly represented, whereas the third --the Hacilar painted pottery-- becomes increasingly more common in the lower levels.

Small finds of clay: A good number of human figurines have been recovered. Some of these are steatopygic representations of seated women (Pls.19/2,3; 21/2,3) Here the heads were separately formed on a peg which was inserted into a hollow between the shoulders (Pls.19/5-7; 21/6,7). Other figurines depict standing females with the arms either across the breast or hanging at their sides (Pls.19/1; 21/1). These latter display more normal proportions. Finally, there is a type of extremely stylised idols (Pls.20/1-3; 21/4; 22/1,2).

Other clay finds include seals (Pls.20/6-9; 22/4-7); boxes or miniature tables (Pl.23/1,2); spoons (Pl.23/4); lids (Pl.23/3); and elongated balls pointed at the ends, probably sling pellets (Pl.23/5).

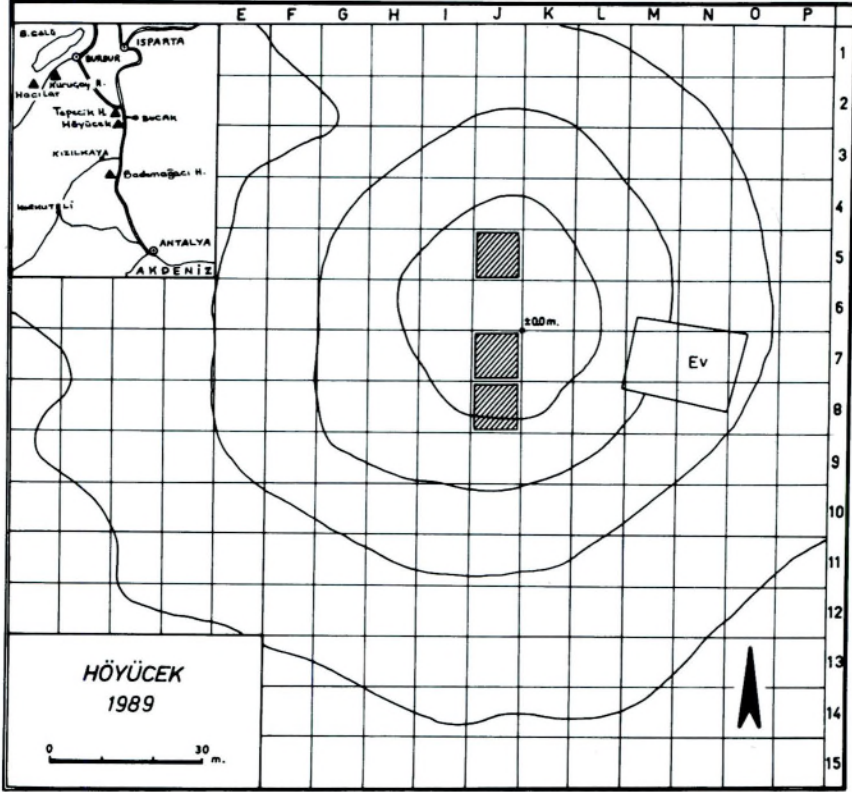
Stone artifacts: Nearly 100 examples of axes and chisels were found (Pls.24/4-10; 26/1-7), one of these recovered *in situ* in a haft of antler

(Pls.24/4; 26/1). Other stone objects include a flat disc-shaped scraper (Pls.24/3) and a great quantity of beads, the latter from various levels. One group of beads found together we have illustrated strung as a necklace (Pls.25; 26/8; 27).

Tools of chipped stone: Blades of flint and obsidian were plentiful. Two flint points among the surface finds are most striking; these exhibit pressure-flaking (Pl.24/1,2).

CONCLUSIONS

A thorough analysis and dating of the finds is difficult with so little stratigraphy yet known. We can say, however, that the pottery, as well as the small finds, displays enough homogeneity to suggest the passage of relatively little time between the earliest and the latest artefacts. The pottery and figurines displaying a close relationship with other sites in the Burdur region clearly belong to the Early Chalcolithic Period. Certain distinct characteristics among the pottery and figurines foreign to these other contemporary centers might be interpreted as independent traits local to the vicinity of Bucak. The vertical bands at the vessel rims and the relief ornament on these vessels, the seated female figurines, and the flat idols appear to be proper to Höyücek. The fact that these three latter have been found neither at Hacilar nor at Kuruçay, suggests that that at least these finds may even represent a subsequent phase, a Middle Chalcolithic Period. The pressure-flaked points, on the other hand, recalling the chipped stone industry of the Early Neolithic Period in the Konya Plain rather than any local finds, suggest that perhaps very early phases of the Neolithic may exist in the lower levels of the Höyücek mound.

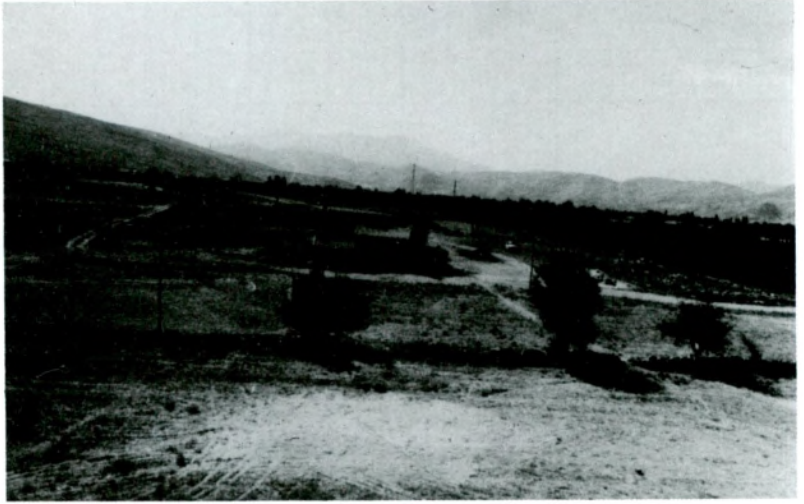

Levha 1 — Höyücek'in topografik haritası

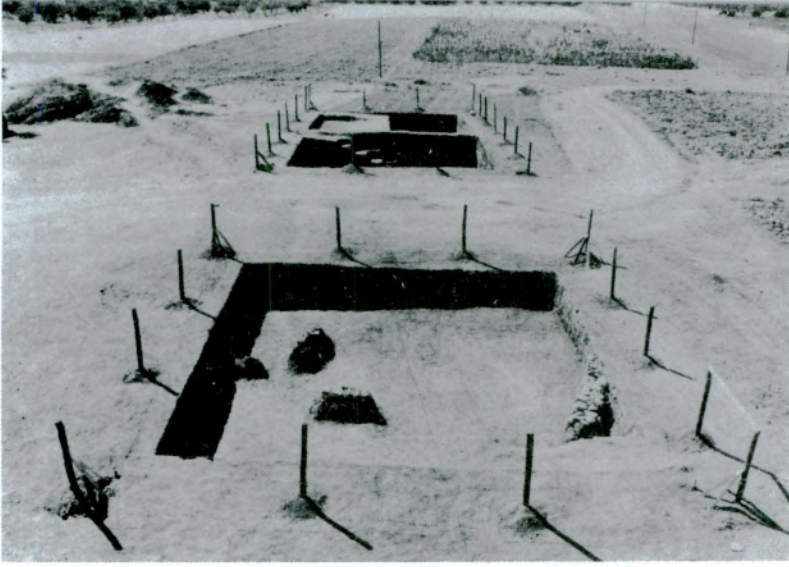
Refik Duru

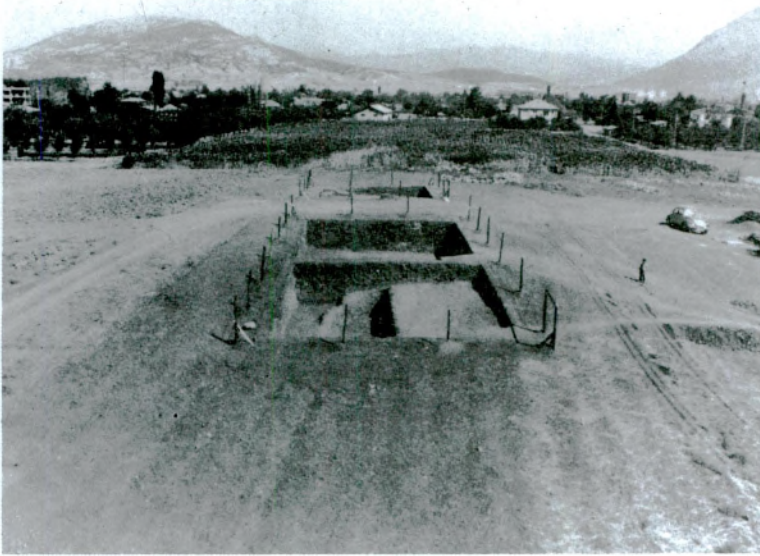
Levha 2/1 — Höyüğün güneyden görünüşü

Levha 2/2 — Doğudan görünüm. Önde kaçak yapılmış köy evi

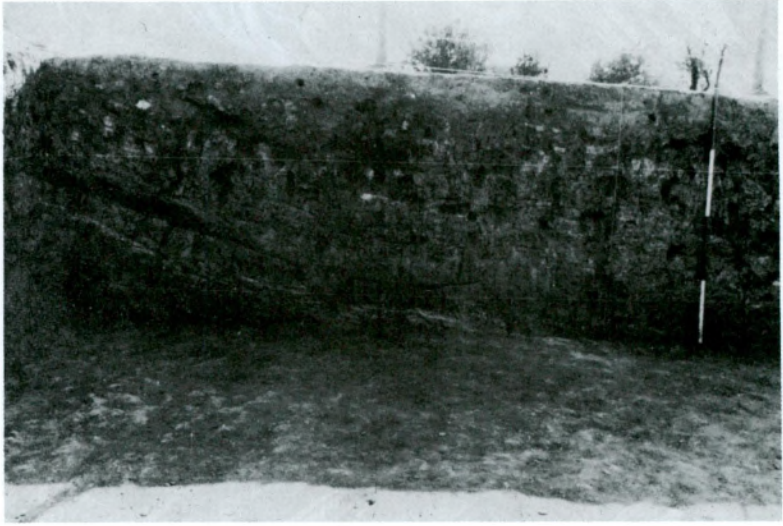

Levha 3/1 — Kazı alanları (Kuzeyden)

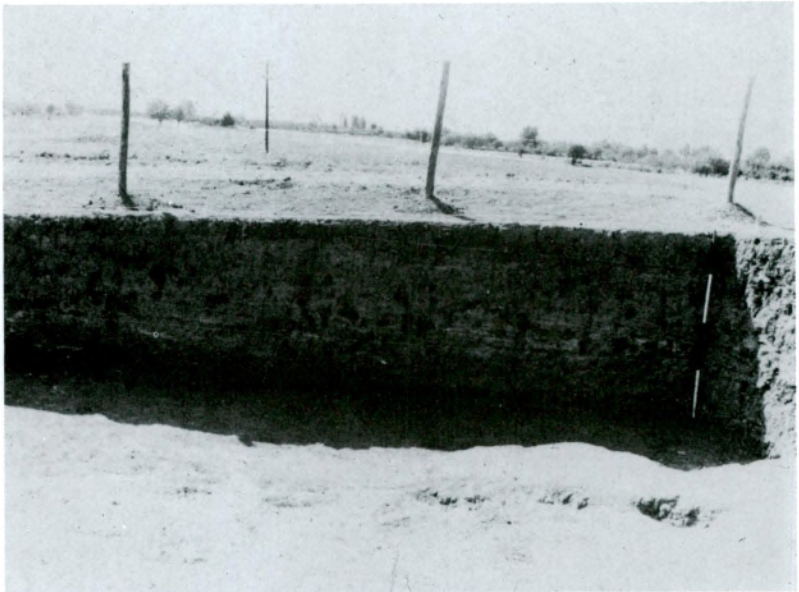

Levha 3/2 — Kazı alanları (Güneyden)

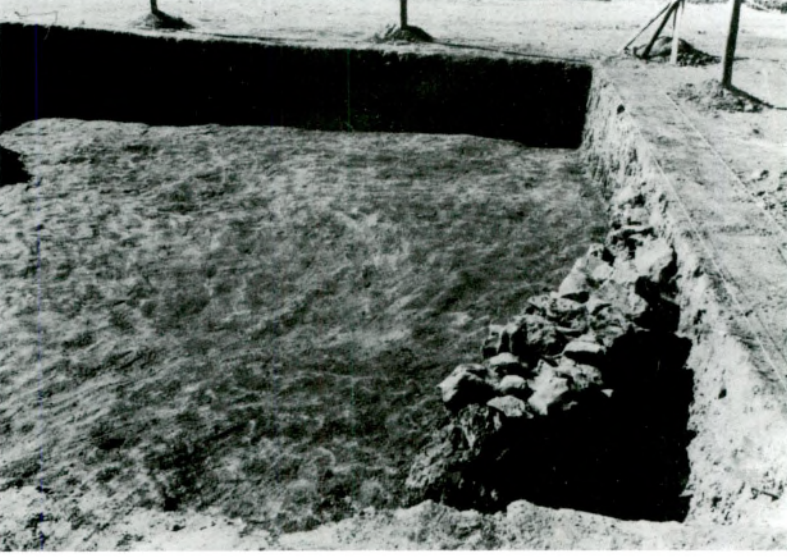
Refik Duru

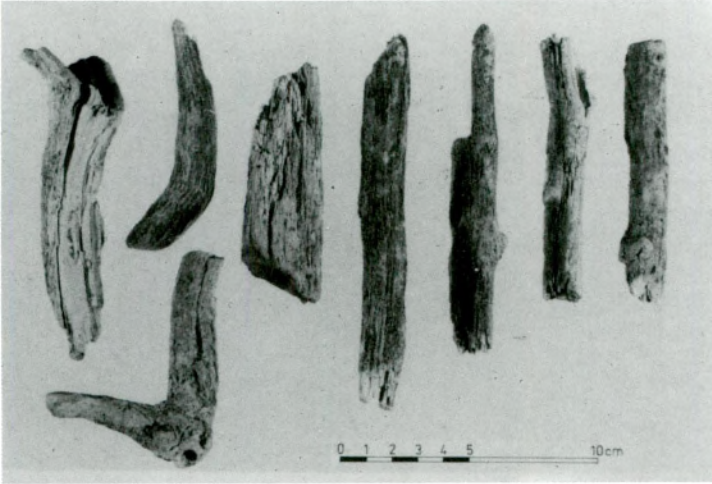
Levha 4/1 — J/7 çukurunun kuzeydoğu köşesi

Levha 4/2 — J/8 çukurunun batı kenarı ve kül katmanlar

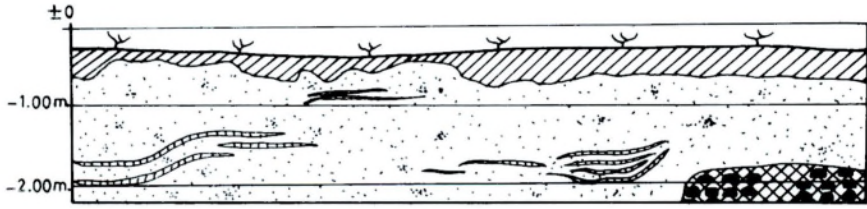
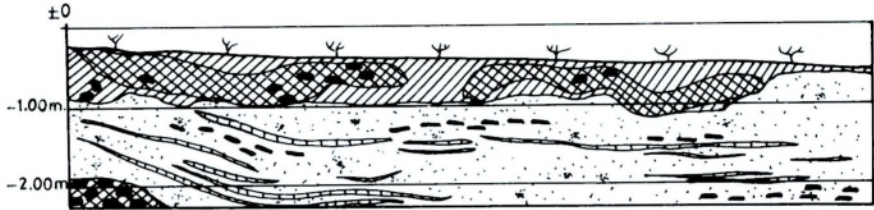

Levha 5/1 — J/5 çukuru ve taş temel

Levha 5/2 — Dal parçaları

Refik Duru

Dal parçaları

Yüzey toprağı

Dolgu

Yanık toprak

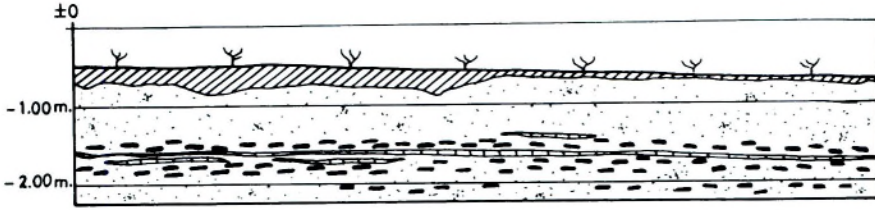
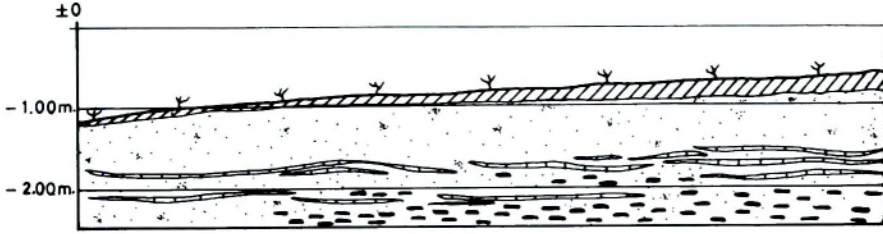
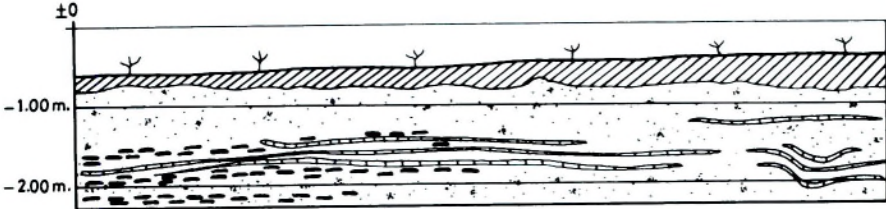

Kerpiç

Kül katman

Dal parçaları

Yüzey toprağı

Yanık toprak

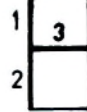
Dolgu

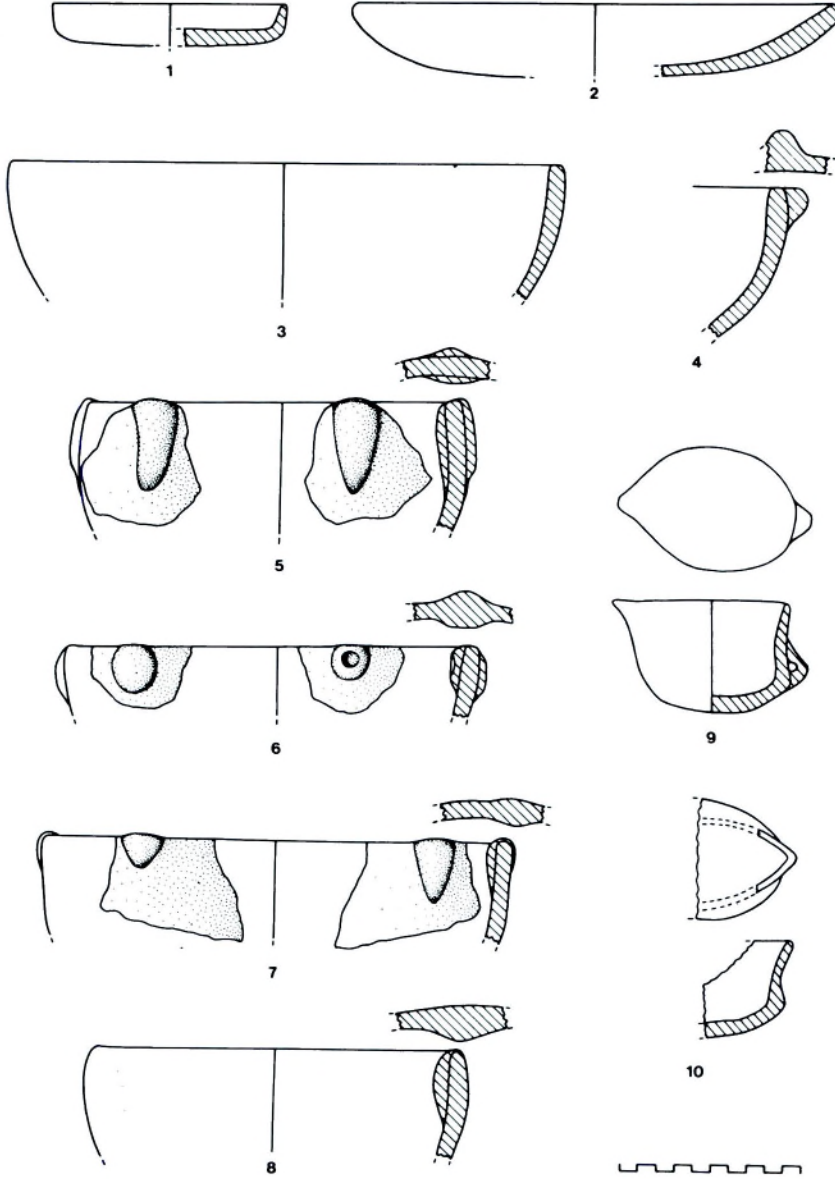

Kerpiç

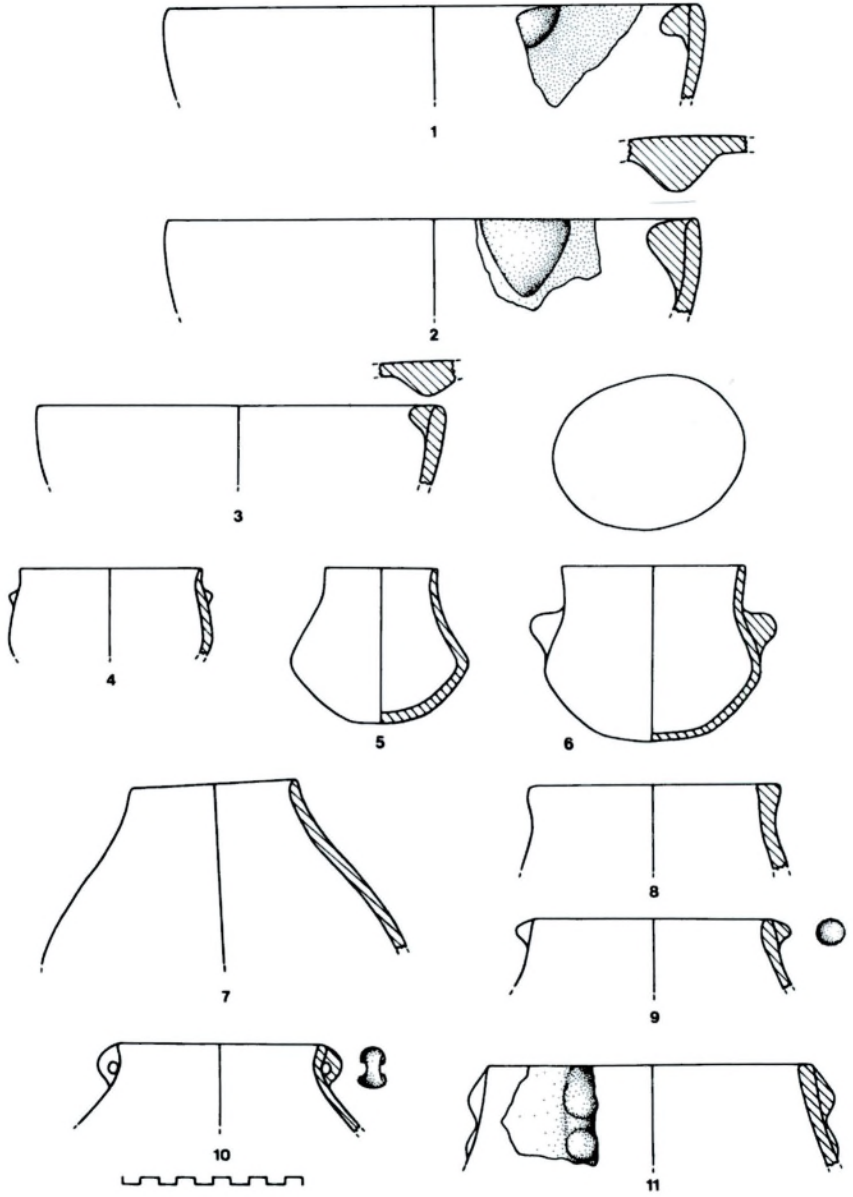

Kül katman

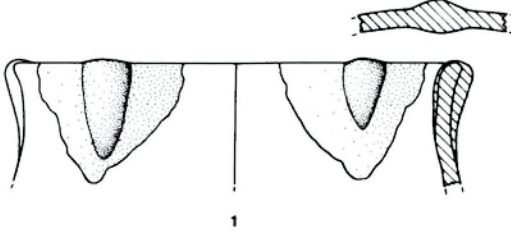

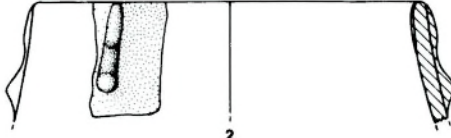
Levha 9 — Üst karışık birikimin keramiği

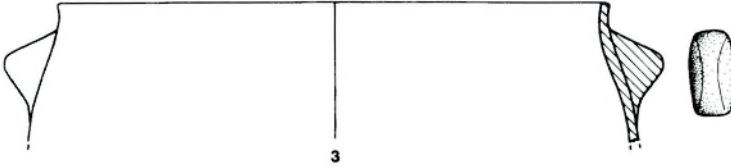
Levha 10 — Üst karışık birikimin keramiği

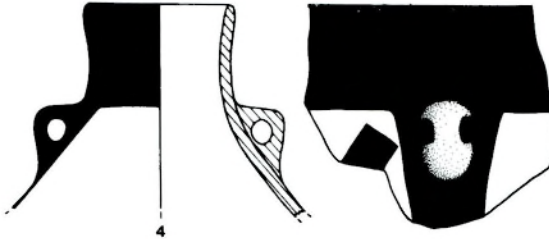
1

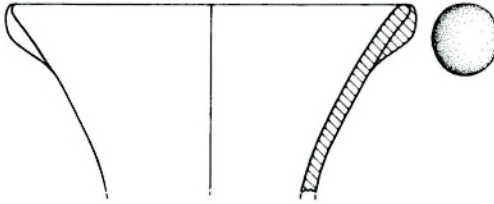
2

3

4

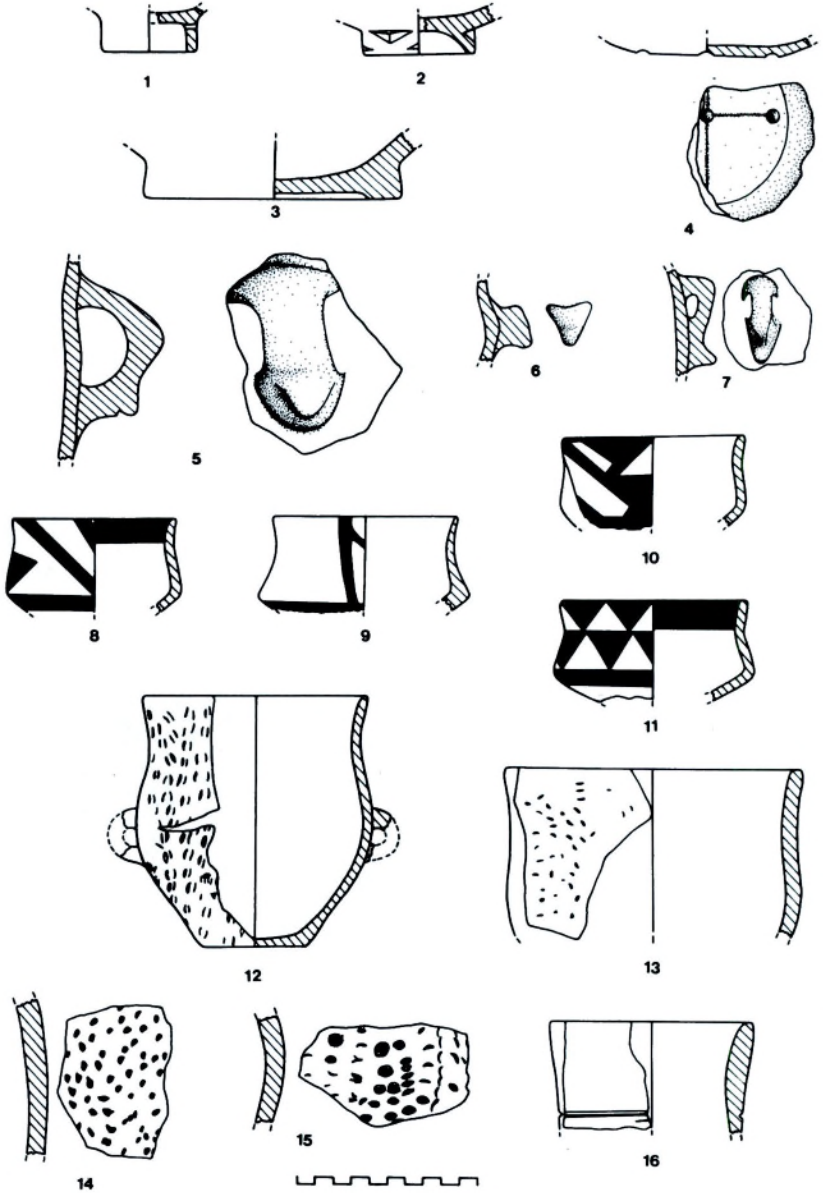

5

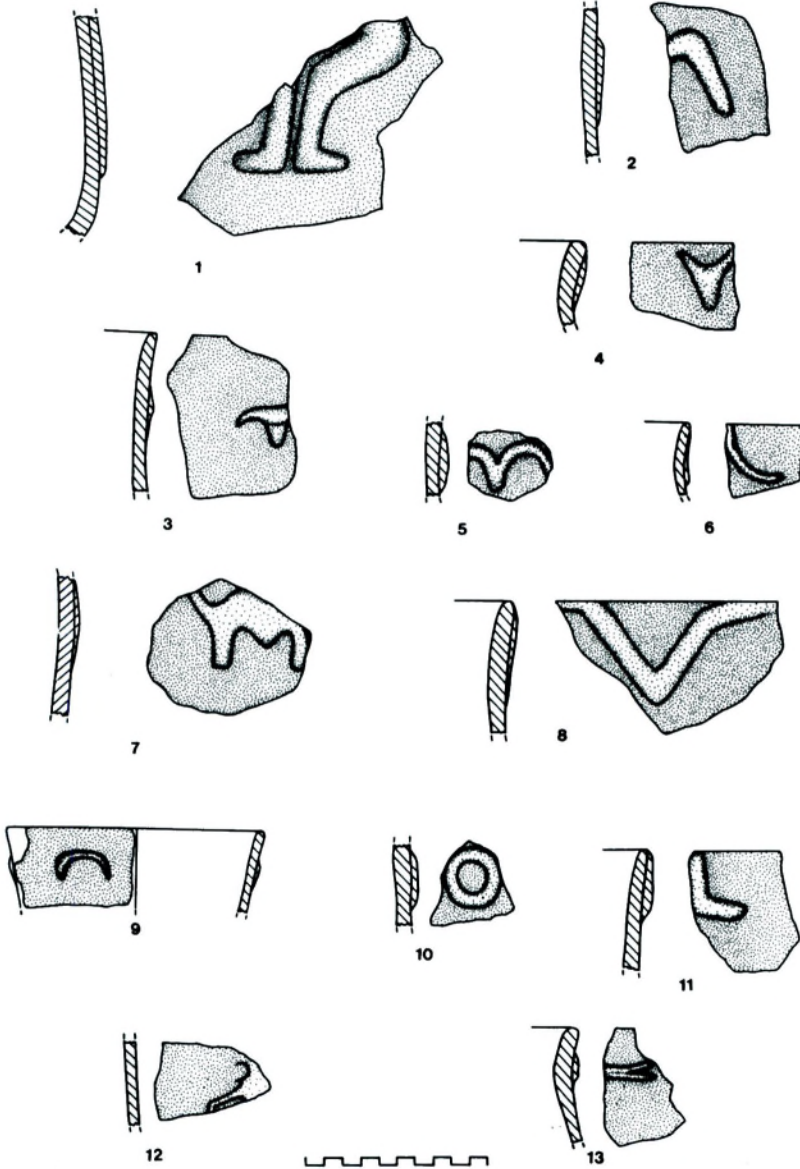

Levha 11 — Üst karşık birikimin keramiği

Refik Duru

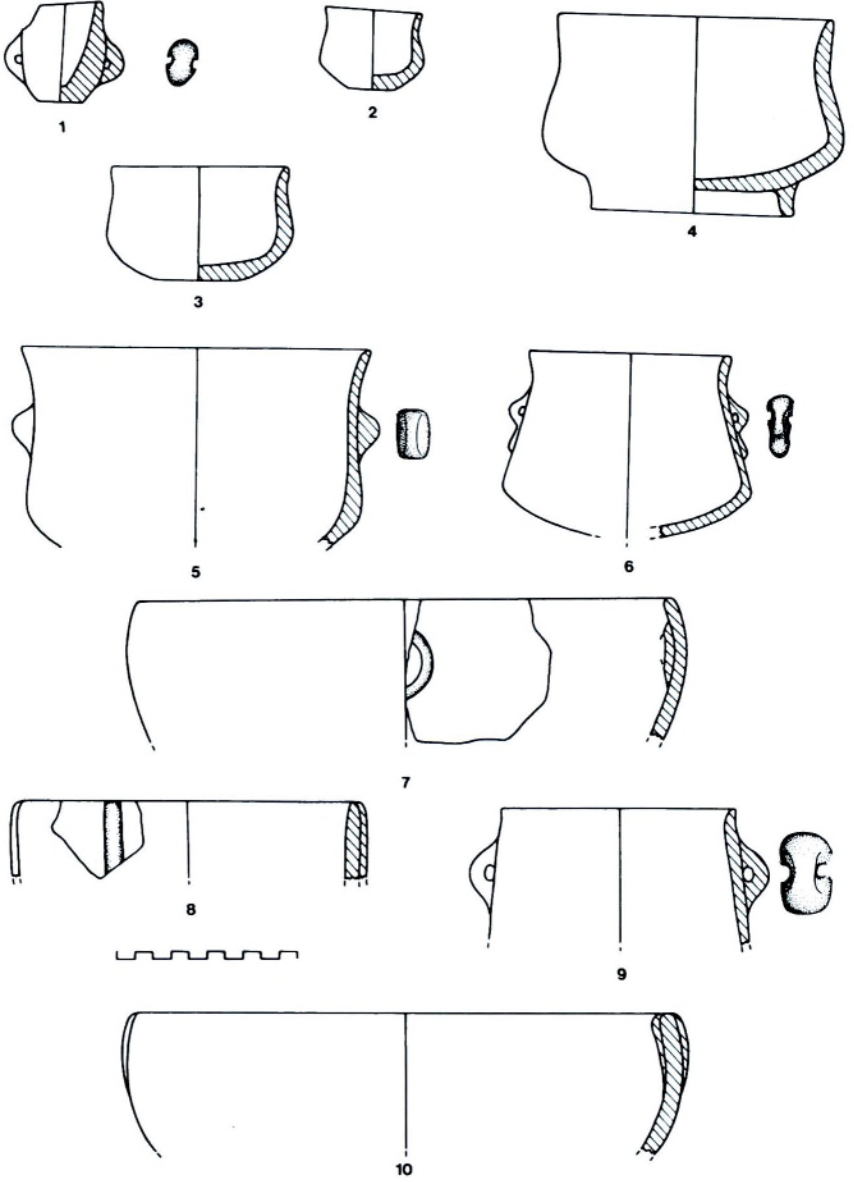

Levha 12 — Üst kaşık birikimin keramiği

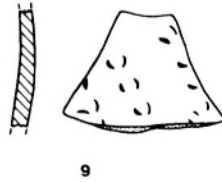
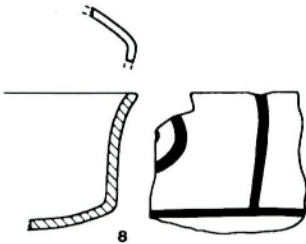
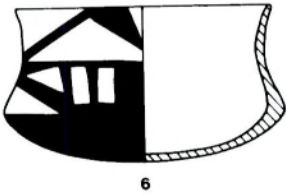
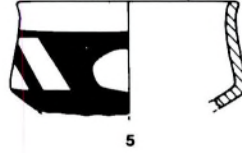
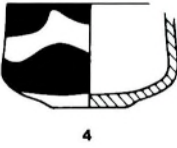
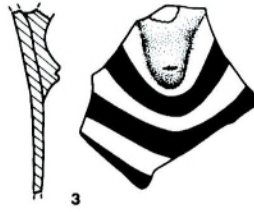
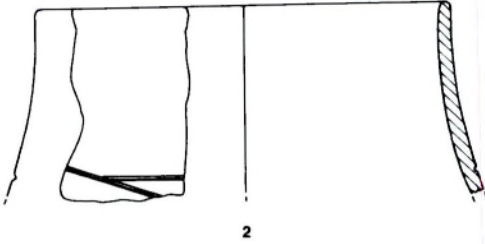
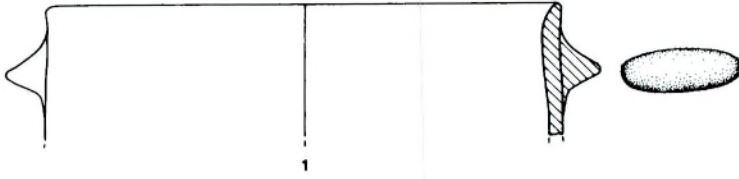

Levha 13 — Üst karışık birikimden kabartmalı keramik parçaları

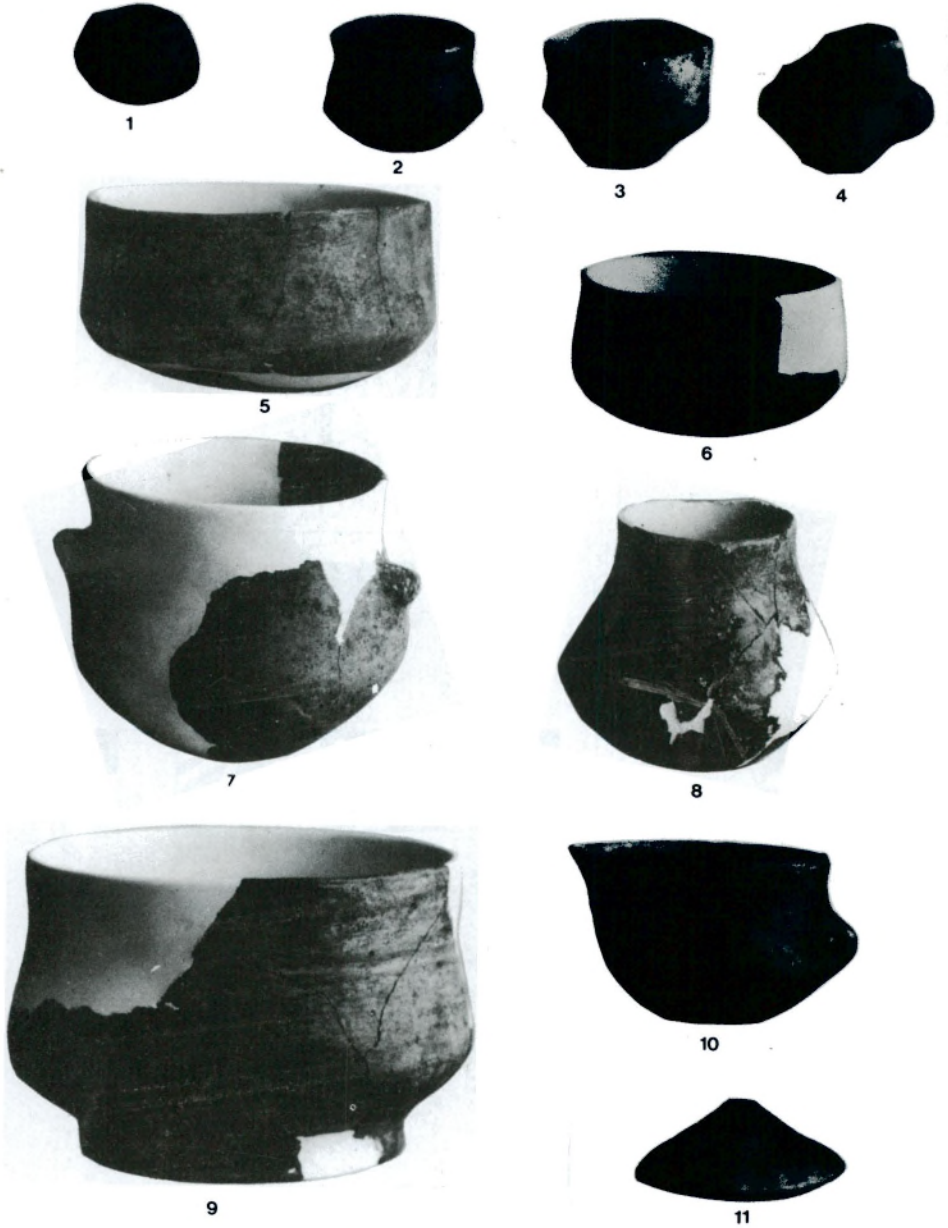
Refik Duru

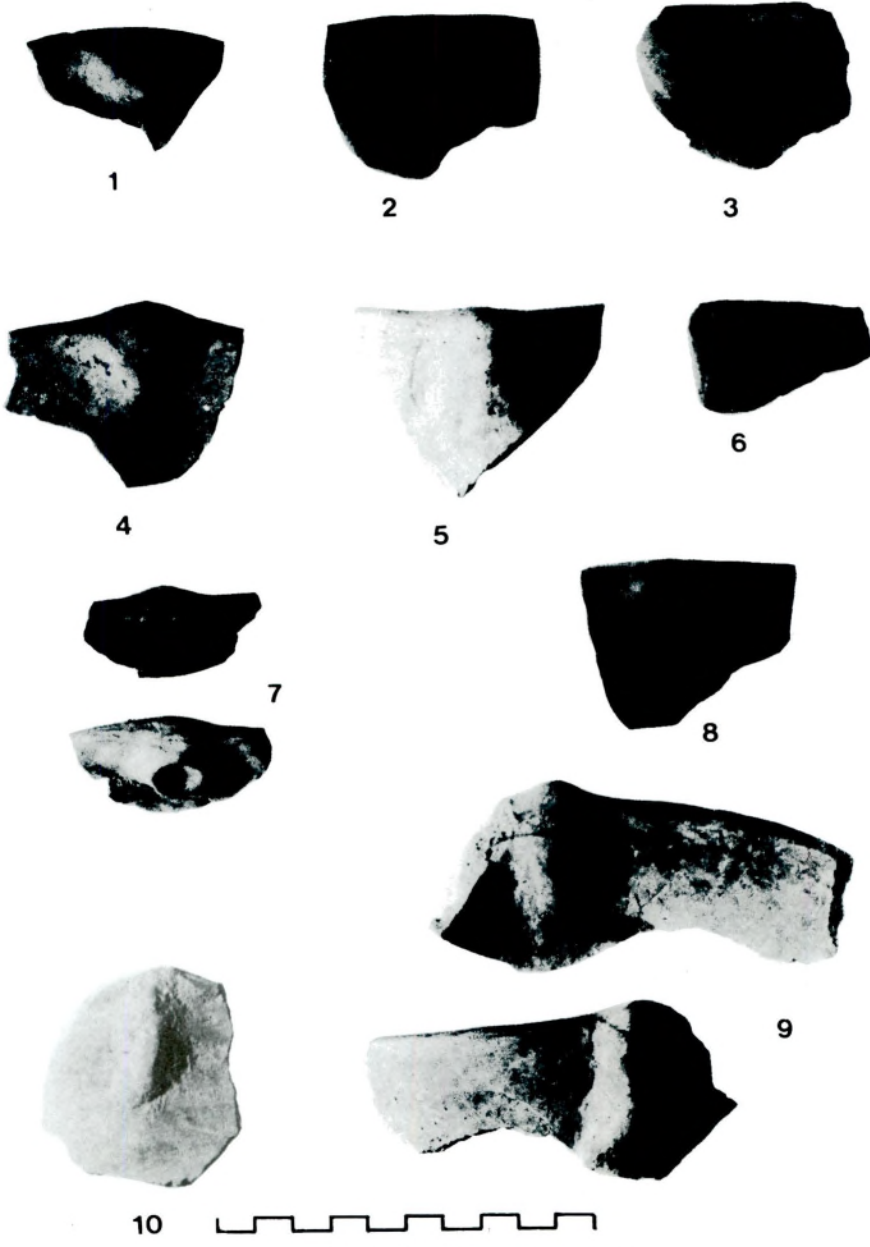
Levha 14 — Dal parçalı katmanın keramiği

Levha 15 — Dal parçalı katmanın keramiği

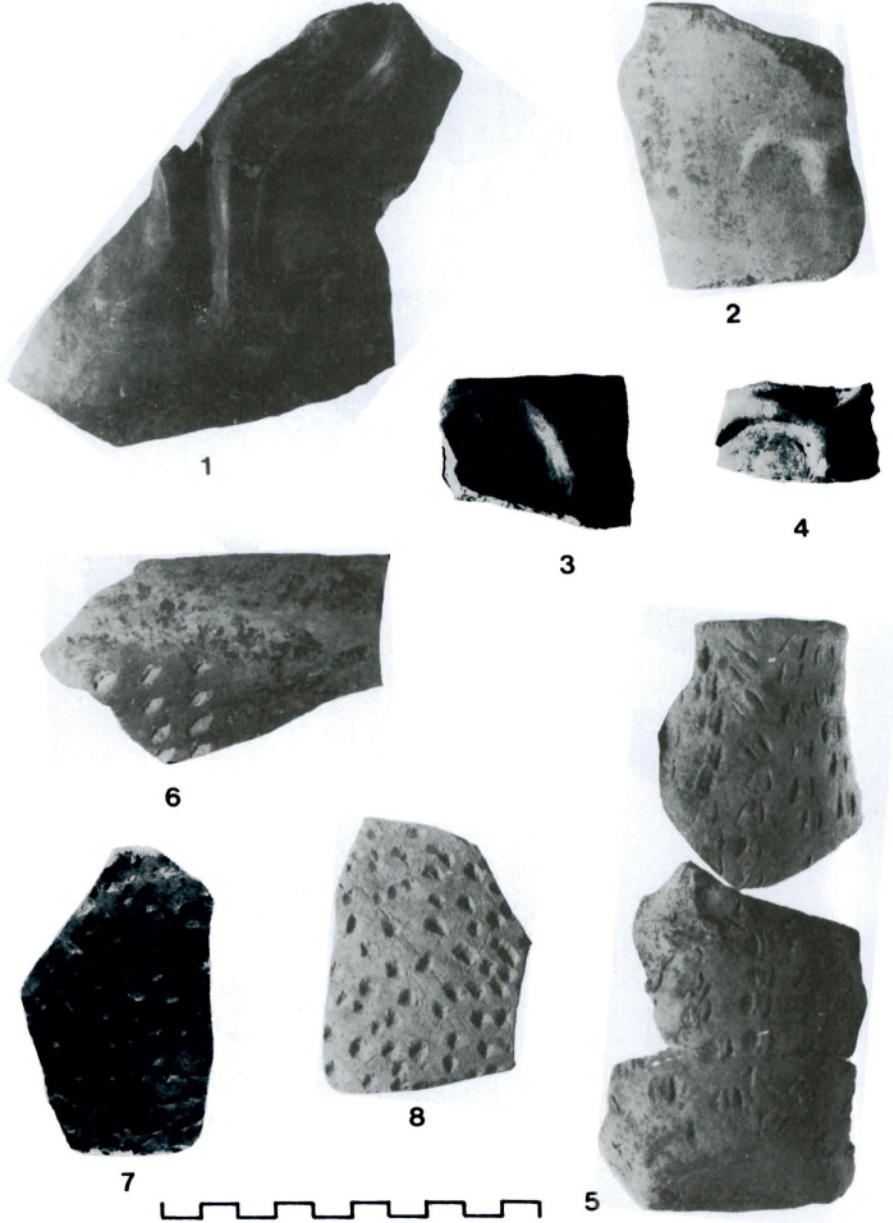
Levha 16 — Tüm kaplardan bazıları (Her iki katmandan karışık)

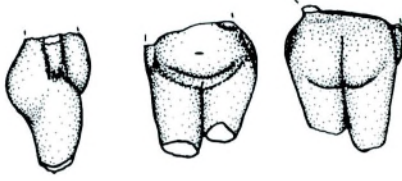
10

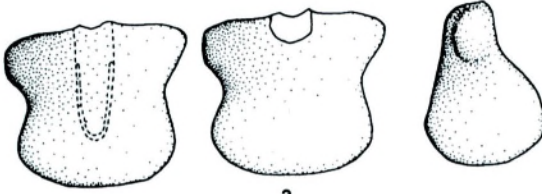
Levha 17 — Höyücek mallarından bazı örnekler

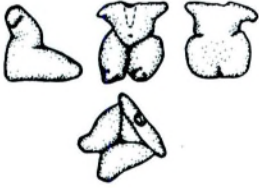
Levha 18 — Kabartmalı ve çentik bezemeli bazı parçalar

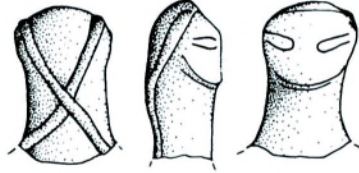
1

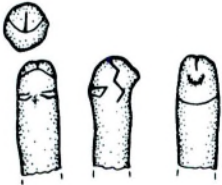
2

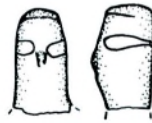
3

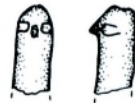
4

5

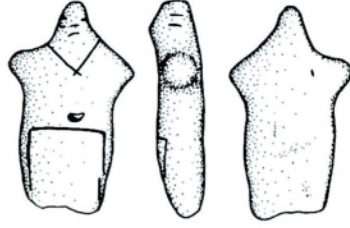
6

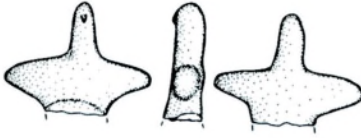
7

Levha 19 — Değişik türde figürin ve figürin parçaları

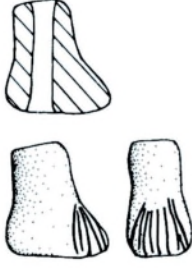
1

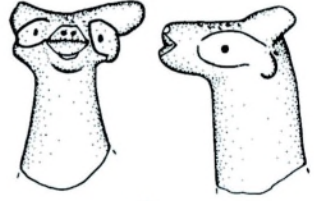
2

3

4

5

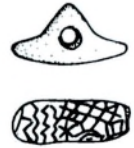
6

7

8

9

Levha 20 — İdoller, tam plastik bazı tasvirler ve mühürler

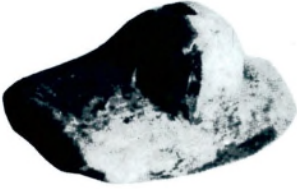
Levha 21 — Figürin ve figürin başları

1

2

3

4

5

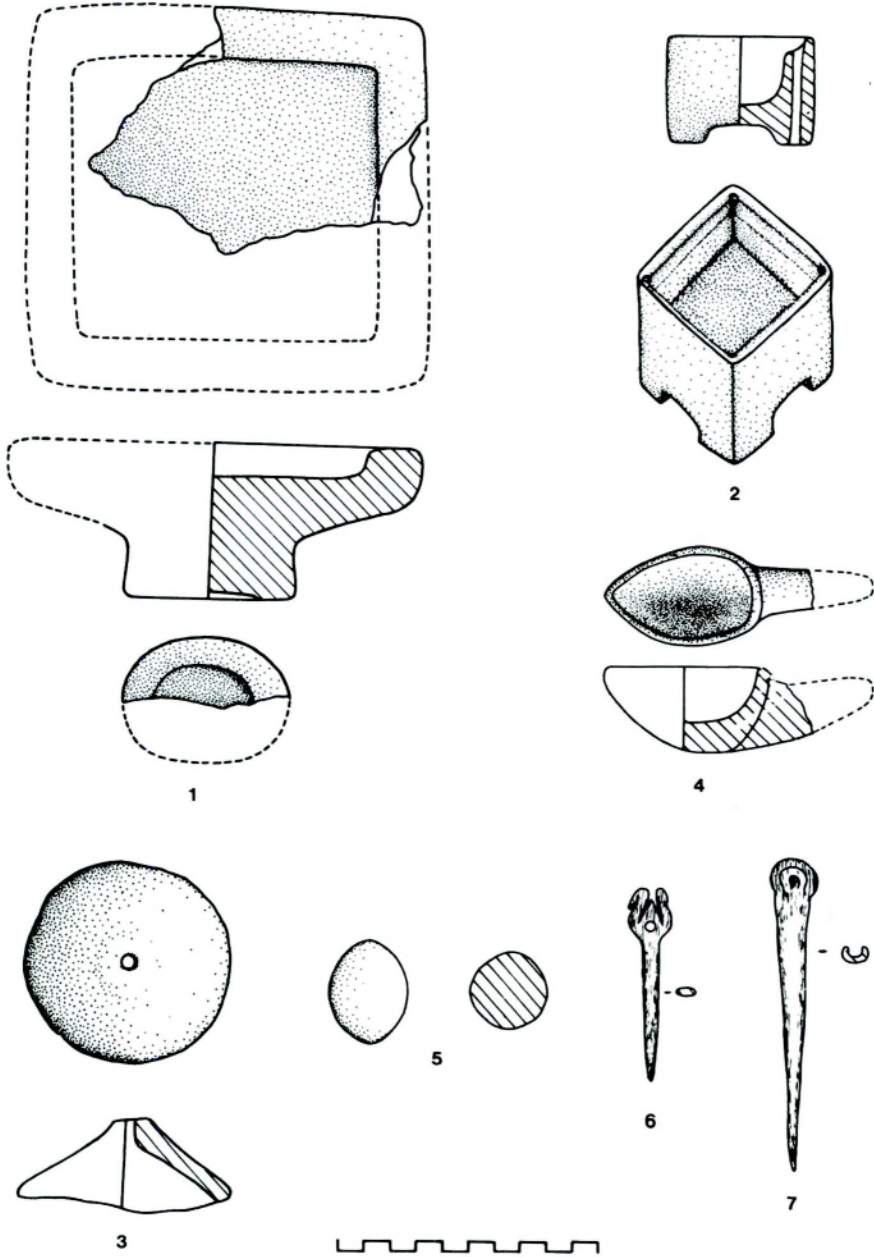

6

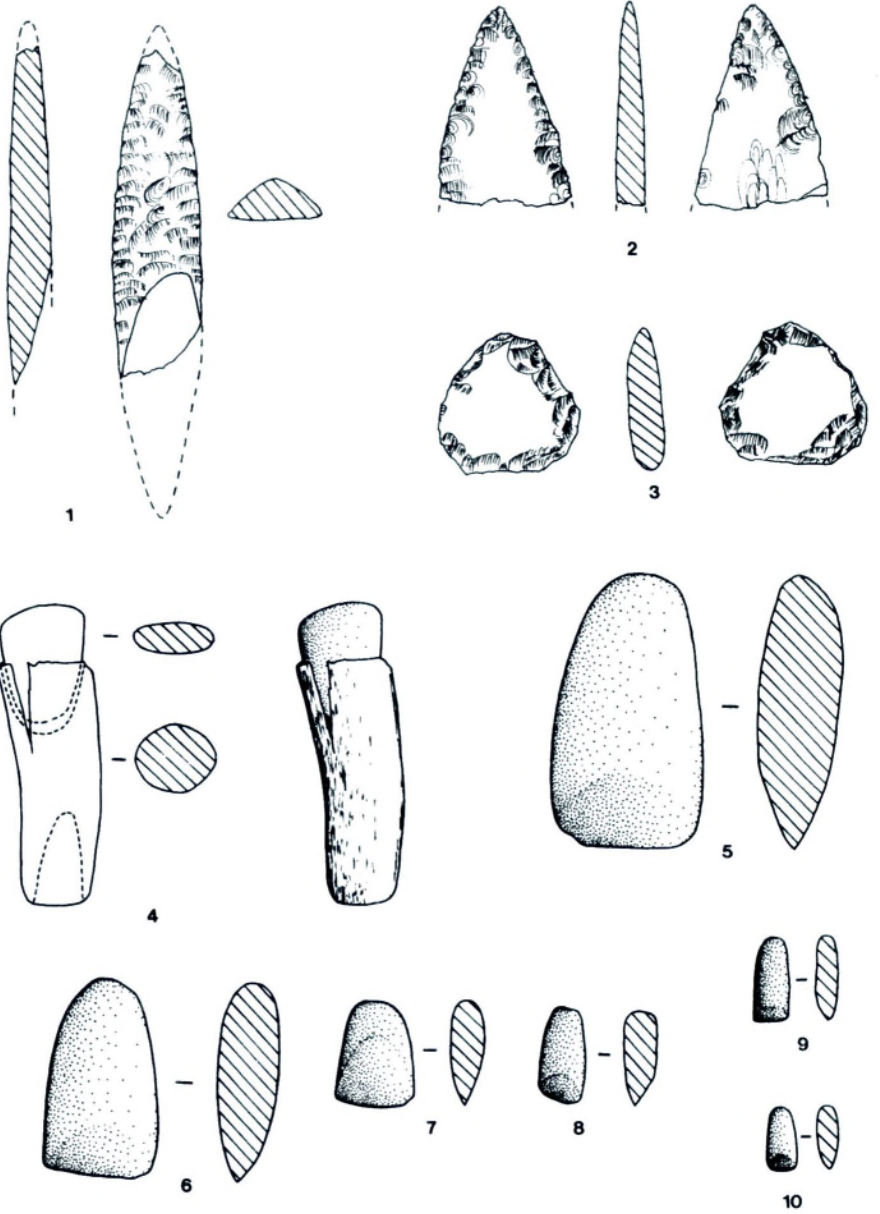

7

Levha 23 — Pişmiş toprak ve kemik eserlerden bazıları

Levha 24 — Sileks ve taş buluntulardan bazıları

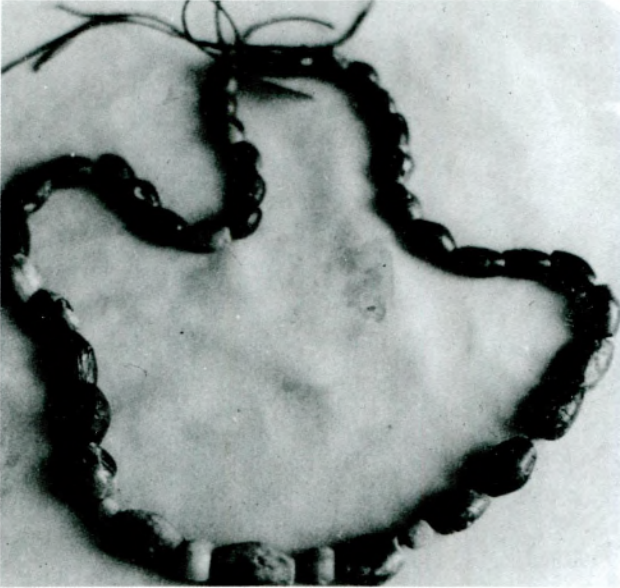

Levha 25 — Boncuklar-kolyeler

Refik Duru

Levha 26 — Taş keskiler ve yeşim (?) kolye

Levha 27 — Değişik boncuk tanelerinden yaptığımız kolyeler

Çeviriler :

TÜRK GÖRÜNTÜSÜNÜN RÖNESANS DÖNEMİ İNGİLİZ EDEBİYATINA YANSIMASI*

Yazan : ORHAN BURİAN

Çeviren : ÇİĞDEM İPEK

İngilizlerin genelde Türklerle ilgili konulara ilgileri ancak on altıncı yüzyılın son yıllarında yani Türklerle Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin başlamasından yüzyılı aşkın bir süre sonra önem kazanmaya başlamıştı. Bu tarih Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecine başladığı zamana denk gelir¹. Bu gecikmenin kendine özgü nedenleri yok değildi. Elbette ki, en önemlisi coğrafi nedenlerdi: Her iki ülke de Avrupa'nın iki uç noktasında bulunuyordu. Yolculuklar bir çok zorluğu da beraberinde getiriyor ve çok uzun sürüyordu. Sanderson'ın 1584 yılındaki İngiltere'den İstanbul'a kadar süren ilk yolculuğu tam beş ay sürmüştü. 1591 yılında gerçekleştirdiği ikinci yolculuk ise hemen hemen altı ayını almıştı. Bu yüzden, ulaşım konusundaki zorluklar, Türkiye ve İngiltere'nin uzun süre birbirlerine yabancı kalmalarında önemli bir faktör sayılmalıdır. Aynı nedenden dolayı İngiltere Türk tehlikesi sınırının dışında kalıyordu. Ne Türklerin heybetli orduları, ne donanmaları ve hatta ne de Akdeniz korsanları, "hendekle korunma" ayrıcalığı içinde emniyette olan bu ada ulusu için bir tehlike oluşturmuyordu. Fakat İngiltere'nin Akdeniz ticaretinde bir payının bulunmayışı bu gecikmenin daha önemli bir nedenini oluşturuyordu. Tarihsel yönden dünyadaki denizlerin en önemlisi sayılan Akdeniz'le doğrudan doğruya bağlantısı olan Fransa ile Dubrovnik, Venedik,

* Orhan Burian, "Interest of the English in Turkey as Reflected in English Literature of the Renaissance", *Oriens*, V (1952), 209-229.

¹ İlk İngiliz-Türk ilişkileri konusunda yapılmış olan iki bilimsel çalışma da Amerikalılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlar, Profesör Samuel C. Chew'un *The Crescent and the Rose: Islam and England during Renaissance* (New York, Oxford University Press, 1937) adlı eseri ve Dr. Warner G. Rice'in Michigan Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan henüz yayınlanmamış, "Treatment of the Moslem in Non-Dramatic Literature: The appearance in sermon and story" ve "The Oriental in Elizabethan Drama" başlıkları altında topladığı iki bölümden oluşan *Turk, Moor and Persian in the English Literature of the Renaissance* adlı eseridir. Üzerinde bazı değişikliklerin yapıldığı ikinci bölüm Harvard Üniversitesine "Turks, Moors and Persians in Elizabethan Drama" başlığı altında doktora tezi olarak sunulmuştur.

Cenova gibi devletler, kendilerine birçok hukuki ve ekonomik ayrıcalıklar sağlayan Kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurarak dünyanın bu bölümünde İngiltere'yi geride bırakmışlardı. Bu yüzden İngiltere'nin sorunu ikiye katlanmış oluyordu: Hıristiyan aleminde adı "dinsiz"e çıkmış bir ulusla nasıl dostluk kuracaklar ve bu sahaya her yeni geleni en azından şüphe ile karşılayan diğer Hıristiyan devletlerle doğacak bir anlaşmazlıktan nasıl kaçınacaklardı. İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı Devleti ile İstanbul'un fethinden yüz otuz sene geçinceye kadar diplomatik bir ilişkiye girmemiş olması ve çok daha sonraki bir tarihte I. James'in Padişah tarafından gönderilen bir temsilciye, imansız birini karşılayanın "Hıristiyan bir Prens'e yakışmayacağı"² gerekçesiyle gösterdiği çekingenlik gibi gerçekler hâlâ daha etkililiyetlerini koruyordu. Yine de sürekli gelişen bir doküma endüstrisi olan İngiltere gibi bir ülke için, zenginliği, geniş nüfusu ve büyük ham ipek, yün, pamuk kaynaklarıyla Yakın Doğu uzun süre göz ardı edilemeyecek bir çekiciliğe sahip idi. Ayrıca, İngiltere'deki yeni aristokratların evlerini süsleyebilecek belirli Yakın Doğu sanat eserleri ve ürünleri de (halı ve ipek kumaşlar gibi) kamçılayıcı bir öge oluyordu.

Bundan dolayı İngilizler, Tudorların sağlam idaresiyle ülkenin birliğinin sağlanmasından sonra, girişimciliğin genç ruhuyla, sınırlarının çok dışına taşmaya cesaret etmişlerdi. En büyük hedefleri Doğu Hint Adaları'ydı. Kuzeybatı'ya, Kanada'ya ve Horn Burnu'ndan dolaşarak Güneybatı'ya düzenledikleri keşif seferleri ile, Kuzey Buz Denizi ve Baltık Denizi'ni aşarak, Moskova Prenslarının toprakları üzerinden geçerek yaptıkları çalışmalarla, bir asra yakın bir süre boyunca Doğu'ya ulaşacak yeni bir yol keşfetmek için uğraştılar. Çünkü Akdeniz ülkelerinin kazanılmış haklarına saldırmanın ve Ortadoğu veya Ümit Burnu üzerinden geçen yol için Portekizlilerle rekabete girmenin doğuracağı sakıncaların bilincideydiler³. Yine de, bu aşınmış yollar için bile umutlarını tam olarak yitirmediler. Aslında, Robert Sherley'nin kullanılmasında direndiği Ümit Burnu'ndan doğan yol, Lancaster ve Wood'un keşif gezilerinin de ispatladığı gibi canlılığını koruyan bir meseleydi ve Portekizlilerin 1622'de Basra Körfezi'ndeki yenilgilerinden sonra burası Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ana ticaret yolu oldu. Bununla beraber on altıncı yüzyıl boyunca Doğu'yla olan tica-

² S.C. Chew, *The Crescent and the Rose*, 152.

³ Aslında Jenkinson'ın Şirvan Şahı ve İran Hükümdarı ile görüşmeleri "sözü geçen Padişah'la işbirliği içinde bulunan" Venediklilerin elinde olan Ortadoğu ticaretinden ayrılma amacını taşıyordu. Bak. *Principal Navigations* (1903), II, 28, Hakluvt.

retin büyük bir bölümü Osmanlı toprakları üzerinden yapılıyordu. Bu yüzden İngilizler şanslarını öncelikle bu yönde aramak zorundaydılar. Hakluyt, o güne kadar Doğu zenginlikleri ile İngiltere arasındaki tek aracı olan Venedikli tüccarlar ve bu tüccarlara ait "Flander kadırgaları"na 1511 ve 1534 yılları arasında sırt çevrilmeye başladığını ve yine bu yıllarda "Londra, Southampton ve Bristow bandıralı büyük gemilerin"⁴ Akdeniz'e yolculuk yaparak Sicilya, Girit, Sakız ve bazen de Kıbrıs, Trablusgarp ve Beyrut'la ticaret yaptıklarını belirtmektedir.

Osmanlıların Balkanlardaki fetihlerinden çok Doğu Akdeniz'de yayılmaları, denizci devletler için İmparatorlukla dostça ilişkiler kurmayı özendiren bir konuma getiriyordu. Cenova ve Venedik'in yavaş yavaş gerilemeye başladığı sırada Fransa ortaya çıkmış ve 1536 yılında ilk Kapitülasyonları elde etmiştir. İngiltere'nin ilk girişimi ise Jenkinson'un 1553 yılında aslında kendi adına Kanunî Sultan Süleyman'dan almış olduğu "ayrıcalık ve mürur tezkeresi" ile başlamıştır. Bu ayrıcalık ve mürur tezkeresi "Fransız ve Venediklilerin kullanmakta olduğu özgürlük ve ayrıcalıklar gibi, benzer durumlarda, her hangi bir ferdin engellemesi ve suçlamasıyla karşılaşmadan kullanılmak ve mümkün ise daha da fazlası"⁵ için verilmiştir. Profesör Chew, "Antony Jenkinson'un gezisinin büyük bir olasılıkla Türkiye'de yerel bir ticareti başlatmanın olanakları ve Mezopotamya veya Kızıl Deniz üzerinden gelen bazı Uzak Doğu ticaretiyle ilgili bağlantılar kurmanın geçerliliği hakkında bilgi toplamak amacıyla yönelik"⁶ olduğu düşüncesindedir. Fakat İngilizlerin kendilerini İstanbul'da Venedikli ve Fransızlarla aynı düzeye çıkartmaları için yirmi beş yıl daha geçmesi gerekiyordu⁷. Bu da, William Hareborne'un iki Londralı tüccar ve kendisi adına Padişah'ın huzuruna kabul edilmesinden ve 1581 yılında Kraliçe Elizabeth'in "Türkiye Kumpanyası"nın kurulmasına ruhsat vermesinden sonra gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler bir kez başladıktan sonra sürekli büyüdü ve gelişti. İngilizler ince yünlü kumaş, şayak, tavşan kürkü, teneke, civa, şeker ve kehribar satıyorlardı. Karşılığında da baharat, ecza, "mazı" veya boya, çivit, ham ipek ve "pamuk ipliği" alıyorlardı. 1587 yılında *Hercules* adlı geminin yükü İngilizlere 70000 sterlinden fazla kazandırmıştı.

⁴ Hakluyt, *Principal Navigations*, V, 62.

⁵ Suriye ve Mısır Osmanlı İmparatorluğuna 1516 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından katılmıştır.

⁶ Hakluyt, *Principal Navigations*, V, 109-110.

⁷ S.C. Chew, *The Crescent*, 151.

On iki üye ile kurulmuş olan şirket 1586'da ruhsatı yenilendikten sonra 53 üyeye çıkmış ve Halep'te de en az İstanbul'daki kadar etkili olmuştu⁸.

Bu nedenle, ilk evrelerinde Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler esasen ekonomikti ve tamamen ticari zihniyete sahip bulunan Londralı iş adamlarının kişisel girişimlerine dayanıyordu. Yine de elçiler, başından beri, şirket tarafından ücret almalarına karşın, kendilerini Şirket'e değil de hükümdarlarına karşı sorumlu kabul ediyorlardı. 26 Ağustos 1595 tarihli bir mektupta Barton, Şirket'in veznedarı olan Sanderson'a (ki ücretini de onun elinden alıyordu) sertçe, "kimse beni denetleyemez ve ben davranışlarım için majestelerinden başka kimseye hesap vermem"⁹ diye yazmıştır. Türk tarafında ise herhangi bir bağlantı yapılmamış ve İngiltere'de temsilcilik için hiçbir adım atılmamıştı. Mustafa isimli ilk Türk elçisi 1607 yılında I. James'in sarayına yollanmıştı. Fakat o da tam bir elçilik sıfatıyla veya sürekli olarak değil sadece birkaç aylığına gönderilmişti. Gerçekten de, Doğu sorununun, her yönden ömrünü tamamlamış ticari bir şirketin eline bırakılmayacak derecede önem kazandığı on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Türk-İngiliz ilişkilerinin ticari yönü tam anlamıyla silinmemişti. Bu zamana kadar, İstanbul, İzmir, Halep, İskenderiye, Cezayir gibi yerlere atanmış elçi, konsolos, papaz, sekreter ve hekimlerin ücretlerinin ödenmesine, İstanbul'da bir elçilik ve başka konsoloslukların kurulmasına ve imparatorluk içindeki fabrika ve mağazaların bakım masraflarının karşılanmasına kadar bütün harcamalar bu Levant Kumpanyası'nın kasasından yapılıyordu. İngiliz Hükümeti büyükelçiyi atama ve onun giderlerini karşılama sorumluluğunu ilk kez 1803 yılında üzerine almıştı ve zaten Kumpanya 1825 yılında dağılmıştı. İlk elçiler Kumpanya'dan aldıkları maaş yanı sıra "Padişah'tan da yıllık bin kron alıyorlardı"¹⁰ İngilizler getirdikleri

⁸ M. Epstein'in *The Early History of the Levant Company*, say. 245-50, adlı kitabında bulunan *S.P.D. Eliz.*, cilt 144, No.70'den alınan "A consideration of the trade unto Turkey, 1580, by Mr. Secretary Walsingham" adlı yazıda bu ticaretten meydana gelecek avantajlar ve diğer belli başlı tüccar devletlerden "ceza ve zorlamayla" İngiltere'ye karşı oluşabilecek muhalefet kurnazca incelenir. O zamanlar Osmanlı Devletinde kalıcı resmi temsilcisi olan ülkeler Venedik, Fransa ve Kutsal Roma İmparatorluğu idi (bak. Fynes Moryson, *Shakespeare's Europe*, 27.).

⁹ 1592 yılından sonra "Levant Kumpanyası" diye bilinen Kumpanya on dokuzuncu yüzyılın başında dağıldığında 800 üyesi vardı. Kumpanyanın tarihi hakkında daha geniş bilgi için bak. H.G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company* (London, 1904); A.C. Wood, *A History of the Levant Company* (Oxford, 1935); M. Epstein, *Early History of the Levant Company* (London, 1908).

¹⁰ Mektup seçilmiş bazı yazışmalarla beraber *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602, with his Autobiography and Selections from Correspondence*, 142, adlı eserde verilmiştir. Bak. say. 146.

evrakların yanında Padişah'a hükümdarlarından göz alıcı hediyeler, hükümetin veya *Divan*'ın belli başlı üyelerine ise daha değişik armağanlar sunma geleneğini kurmuşlardı¹¹. Politik ilişkilerin kurulmasına yol açan aynı ticari yatırım süreci değişik koşullarda olsa bile, tesadüfen Hindistan'da da gelişme göstermekte idi. Bu gelişme aslen Levant Kumpanyası'nın bir dalı olan Doğu Hint Kumpanyası'nın faaliyetleri aracılığıyla oluyordu.

Fakat yine de Türkiye'deki İngiliz çıkarlarının tamamen ekonomik olduğunu ve gelişmesini ticaretten başka bir şeye borçlu olmadığını düşünmemek gerekir. Bu ekonomik yayılma, İngiltere'nin on altıncı yüzyılın ikinci yarısındaki dinsel-politik gelişmesinin sonucudur. İngiltere yüzyılın sonunda kendisini Avrupa'nın Protestanlık'ı savunan en kuvvetli devleti durumuna getirmişti. Böyle bir öncülük, Atlantik'te İspanya, Hint Okyanusu'nda Portekiz ve bütün bunlardan da öte Akdeniz'de Fransa ile kaçınılmaz bir sürtüşmeyi beraberinde getiriyordu. Fransa ile aralarındaki rekabet ardı arkası kesilmeyen diplomatik savaşlar şeklinde devam etti. Fakat diğer iki devletle olan anlaşmazlıkları savaş aracılığıyla bir sonuca bağlandı. İspanya bu ülkeyi daha çok yükselmekte olan İngiliz hırsını ezmek için istila etmeği tasarladı. İspanya hem Avrupa'daki en büyük güç hem de Katolikliğin kalesi durumundaydı. Hollandalıların ustaca ayak diremeleri İspanyolların yenilmezliğini şüpheli bir duruma soktuğu halde İngiltere henüz denenmemiş kuvvetiyle heybetli düşmanın karşısına çıkmaya cesaret edememişti. Bu yüzden Kraliçe Elizabeth Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan ilişkilerin kurulduğunu görmekten memnunluk duyuyordu. Osmanlılar, İspanya'nın gücünü dengeleyebilecek tek devletti. Anadolu'nun dışında memalik-i mahrusa Arap Yarımadası, Mısır, Kuzey Afrika, Kafkasya, Kırım, Transilvanya, Romanya, Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan, Kıbrıs ve tüm Ege Adalarını kapsıyordu¹². Birçok değişik dil ve dinden ulusları içine alıyordu. Yine de

¹¹ Bak. Sanderson'un *Travels*, 194, adlı kitabında bulunan Kumpanyadan ve üçüncü elçi olan Lello'dan Sanderson'a gönderilen mektuplar. Moryson bunun "hazır para olarak değil" de sadece niyette olduğunu söylüyor; bak. *Shakespeare's Europe*, 30.

¹² "Hediye" konusu elçilerin Londra ile yaptıkları yazışmalarda göze çarpıyor. Dallah'ın günlüğü bu hediyelerden birinin sunuluşunu da içermektedir. *Albumasar* adlı eserden yapılmış aşağıdaki alıntı da konunun akademik bir piyeste bahsi getirilebilecek kadar bilinmekte olduğunu belirtmektedir:

...The perpetual motion

With a true 'larum in't, to run twelve hours

Türkiye, Hristiyanlık'a karşı Müslümanlık'ın savunucusu durumundaydı. Düşmanları Avrupa'daki Kutsal Roma İmparatorluğu, İspanya ve İtalya'nın Akdeniz'deki şehir devletleri olduğu için, savaşları da fiilen Roma Katolik Kilisesi'ne yönelikti.

Elizabeth ve çevresi olayı bu açıdan görmüş olmalı ki William Hareborne'un (veya Harebone, çünkü isim çağdaş dökümanlarda her iki şekilde de yazılmaktadır) ilk İngiliz elçisi olarak İstanbul'a gelişinde Padişah'a sunduğu mektupta Osmanlı İmparatorluğu'na ittifak teklifinde bulunuldu. "Büyük bir ihtimalle görevinin ana amacı Türkiye ve Yakın Doğu'daki İngiliz ticaretini geliştirmekti. Fakat ilk kez hem o hem de soylu hanımı dikkatlerini iyi bir politik anlayışın oluşmasına vermişlerdi. Bu anlayış İspanya ve Roma Katoliklerine karşı duyulan düşmanlıktan kaynaklanıyordu"¹³. Padişah, Elizabeth'in sadece bir kadın olduğu halde "saltanat sürmedeki irfanı"¹⁴ndan ve Roma katoliklerinin putperestliklerini hoş görmemesinden etkilenmişti¹⁴. Vezirleri aracılığıyla onu destekleyeceğini vaat etti¹⁵. Fakat bu vaat sözde kaldı ve bu konuda hiçbir şey yapılmadı. Kısa bir süre sonra İngiltere, İspanyol donanmasının bozguna uğramasıyla en büyük düşmanı ile olan ciddi mücadeleden ilk ve son olarak galip çıkınca şüphesiz ki Elizabeth rahat bir nefes almış ve teklifinin Padişah ve hükümeti tarafından ele alınmadığına şükretmiştir. Aksi takdirde hiçbir zaman kendini dost bir Hristiyan ulusunu dinsiz bir gücün yardımı ile bozguna uğratmanın doğuracağı lekeden kurtaramayacaktı. Birkaç yıl sonra İngiliz büyük elçisi Edward Barton'un III. Mehmet'in Avusturya seferine eşlik etmesine Elizabeth, "İngiliz silahlarını O'nun çadırında üstünde taşıdığından Fransız elçisinin Barton'u İmparator'a şikayet ettiği ve Fransız Kralı'nın, Kraliçe'yi silahlarının Türk Kampı'nda Hristiyanlara karşı taşıdığı konusunda tenkit ettiği"¹⁶nden dolayı oldukça kızmıştı. Roma

'Fore Mahomet's return, deliver it safe

To a Turkey factor: bid him with care present it

From me to the house of Ottoman.

¹³ "Türkiye'nin coğrafi durumu" hakkında o çağa ait bilgi için bak. Fynes Moryson, *An Itinerary* (1907), IV. say. 104-131.

¹⁴ Edwin Pears, "The Spanish Armada and the Ottoman Porte", *English Historical Review*, VIII (1893), 439-466. Makale belgeler açısından zengindir, seksenli yıllarda Osmanlı Hükümetini İspanya'ya karşı ittifak içinde bulunmak yolunda ikna etmek için Hareborne ve ardılı Barton'un girişimlerini kesin olarak ispatlar.

¹⁵ Bak. Pears'ın makalesinde bulunan Privy Council'a yazılmış 31 Ağustos 1587 tarihli Barton'un mektubu.

¹⁶ Bak. von Hammer'ın *Histoire de l'empire ottomane*, VII, 396-98, adlı eserinden aktarılmış Hareborne'un Padişah'a 9 Kasım 1587 tarihli mektubu.

Katolikleriyle Protestanların aralarındaki duyguların düşmanca olmasına karşın tüm Hıristiyanların “günahkâr Muhammed”in taraftarlarına duydukları nefretle karşılaşılmazdı.

Kutsal Topraklar’a hacca giden yolcular arasında bu tutum oldukça dikkat çekicidir. Hıristiyan-Müslüman düşmanlığı o kadar içlerine işlemişti ki açlık çekmeği ve deniz kazasına uğramayı bir Türk limanına sığınıp “Hıristiyan inancının en büyük düşmanları ve dinsizlerin eline” düşmeye tercih ediyorlardı. Fikirlerini hiçbir olay değiştiremezdi. (Bir seferinde görüldüğü gibi kaptanın biri şiddetli bir fırtınaya tutulunca tüm hacı yolcularının karşı koymalarına rağmen en yakın Türk limanına sığınmış ve tutsak edilmeden, esir olarak satılmadan ve de tecavüze uğramadan kendilerine kasabadan “şarap ve birçok diğer gereksinimler”i¹⁷ yollanmıştı¹⁸. Yine de hacıların zorlu bir maceraya giriştikleri göz önünde tutulmalıdır. Bu hac yolculuklarının en uzununu en az bir yıl sürüyordu; en pahallısı da 100 ila 300 düka altına maloluyordu. Ayrıca bu yolculuklar denizde ve karada da birçok zorluklarla kuşatılmıştı. *Pylgrimage of Sir Richard Guylforde*’da [Sir Richard Guylforde’un Hac Yolculuğu] da görüldüğü gibi bu hacıların tuttıkları günlüklerin hepsinde atlatıkları fırtınalara ait uzun listelere rastlanıyor. Aslında Canterbury ve Walsingham’a düzenlenen hac yolculukları, o zamanlar daha gözdeydi, hatta özellikle reformasyondan önce Roma ve Compostela bile kalabalık insan gruplarını çekiyordu. Yine de, Kutsal Topraklar’ı ziyaret etmek dindar bir Hıristiyan için en yüksek emel olmayı on yedinci yüzyıla kadar korudu. Onlara göre, bu tüm zorluklara değirdi çünkü “karaya attığı ilk adımla her hacıya günahlarının mutlak affı ihsan edilmiştir”¹⁹.

Zamanla bu saf hacıların arasında gözlemlerini önyargısız kaydedenler çıkmaya başladı. Bu yolculardan biri de Türk dostu olarak kabul edemeyeceğimiz John Sanderson’dır. Sanderson Osmanlı İmparatorluğu içindeki dini hoşgörüden çok etkilenmiş ve kilise çanlarının çalınmaması dışında Hıristiyanların tam anlamıyla özgürlüğe sahip olduklarını söylemiştir²⁰. İstanbullu bir Yahudi tarafından Sanderson’a İtalyanca yazılmış ve Sanderson tarafından İngilizce’ye çevrilmiş bir risalede, Fatih Sultan Mehmet’in

¹⁷ Fynes Moryson, *Shakespeare’s Europe*, 29.

¹⁸ Sir Henry Ellis tarafından yayınlanmış, *The begynnyng and contynuançe of the Pylgrimage of Sir Richard Guylforde*, Camden Society yayınları (1851), 68-70.

¹⁹ a.g.y., 16.

²⁰ Sanderson, *Travels*, 74.

büyük camisinin çevresinde kurulmuş, sayıları yüzü bulan “kurşun kubbeli” hanlarda “hangi ulus ve dinden olursa olsun tüm yabancıların, yolcuların ve hizmetlârları da dahil olmak üzere, tıpkı kiliselerde olduğu gibi hiçbir ücret alınmaksızın nasıl dinlenebildikleri ve ağırlandıkları²¹” anlatılmaktadır. Sanderson bir derkenarında Müslüman olmuş kişilerden, bu kişilerin kendi istekleri doğrultusunda hareket ettiklerini ve bunda şaşılacak hiçbir şey olmadığını ima ederek söz eder. Söylediği şudur: “Not: Benim hatırladığım kadarıyla Benjamin Bishop, George Butler, John Ambrose ve diğerleri gibi birçok genç, ihtiyar İngiliz Türkleşmiştir²².” Diğer taraftan yazısında Roma Katolikleri’ne ve Rum Ortodoksları’na “putperest Hıristiyanlar” ve “kafasız putperestler”²³ diye hitap edilmiştir. Dedğine göre Protestan hacılar herkesten çok Katolik frerlerden nefret ederlermiş [*bêles noires*]; Rum papazlarla ve hatta Museviler ile bir anlaşmaya varmaları olasıymış ama “Roma ruhbanı” ile olanaksızmış.

Ülkelerinden tehlikeli bir işe cesaret ederek ayrılmış bu katı kurallara bağlı eski gezginlerden, tam anlamıyla gördüklerinin objektif ve tarafsız bir raporunu beklemek çok fazla şey istemek olur. Sadece nadiren, Sir Henry Blount²⁴ örneğinde olduğu gibi, ülkeyi ve insanlarını belli bir tarafsızlık ölçüsüyle inceleyen gezginlere de rastlıyoruz. Levant Kumpanyası memurları arasındaki yazışmalarda da, ekseriyetle mektubu yazanın iş zihniyetiyle - ticaret veya politika - veya Sir Thomas Roe’nun yaptığı gibi sanat ve arkeoloji yönüyle düşündüğü için doğru olan bilgilerle karşılaşabiliyoruz. Bu tür eski eserlere olan ilgi on yedinci yüzyılın otuzlu yıllarına denk gelen Roe’nun dönemine²⁵ yani ele aldığımız dönemin bitim tarihinden bir süre sonrasına kadar, İngilizlerin dikkati Osmanlıların imparatorluğuna çevrilmemişti. Osmanlı devleti nezdine yedinci büyükelçi olarak atanan Sir Thomas Roe, Başpiskopos Loud tarafından yazma eser toplamak, Buckingham Dükü tarafından da eski eserleri ortaya çıkarmak için görevlendirilmişti. Fakat Roe en büyük hizmetini gerek bir kısmını kendisi toplayarak ve gerekse Türk makamlarından Baron’un uzmanları adına

²¹ a.g.y., 70.

²² a.g.y., 56.

²³ a.g.y., 108.

²⁴ Sir Henry Blount, *A Voyage into the Levant* (1636), Osborne’un *Collection of Voyages* (1745) adlı kitabında yeniden basılmıştır. Aynı zamanda Pinkerton’un *Collection* (1808) adlı eserinde de bulunmaktadır.

²⁵ Osmanlı Devletinde yedinci İngiliz elçisi olan Sir Thomas Roe 1622-1628 yılları arasında görev yapmıştır.

Marmoræ Arundelliana [Arundel Mermerleri]²⁶ olarak bilinen ünlü koleksiyonu toplamaları için aldığı izin sayesinde, Arundel Kontu Thomas Howard için gerçekleştirmişti. Kendi verdiği bilgilere göre “her taşın altına bakmak sözünü yerine getirmek istercesine” Osmanlı İmparatorluğu’na ait Ege Adaları da dahil olmak üzere tüm Asya ve Avrupa topraklarını kazmıştı.

Fakat onaltıncı yüzyılda buralara gelen İngiliz gezginler içinde Yakın Doğu’ya olan bu klasik ilgiye pek rastlanmaz. Rönesans’ın o ileri devresinde bile klasisizm hâlâ İtalyanlara aitti ve İtalya eski dünyanın yerini tutuyordu. Henüz Yakın Doğu’nun İngiliz gezginlerinin hayallerinde bir çecikiliği yoktu. Klasik devirler ve eserlere ilgi seyrek ve birbirinden kopuk, dağınık bir karaktere sahipti. Buna en tipik örnek ilk kayıtlardan²⁷ alınan Çuha ve diğer adıyla Kythira adasına ait şu alıntı olacaktır: “...Yunanlı Kraliçe Helena’nın [Güzel Helen] doğduğu yerdir; fakat tüm dillerde anlatılan meşhur hikâyeye göre Çuha denilen komşu adadaki mabette kurban keserken Paris tarafından kaçırılmıştı ki bu esaret Truva’nın sonuna neden olmuştu; ama yine de aynı kraliçenin esaretinin anısı olarak ustaca ve kusursuzca kaliteli beyaz mermere işlenmiş heykeli Ege Adalarındaki Asdrys şehrinde ayakta duruyor”. İstanbul’da üç ay boyunca serbestçe dolaşmış, gözlemciliğiyle ünlü Dallam’ın bile buranın tarihi yerleri ile ilgili söyleyecek hemen hemen hiçbir şeyi yoktu. “Sonra, gördüğümü söylemekten başka kayda değer bir şey söyleyemeyeceğim çeşitli anıtları görmek için şehre geri döndük”²⁸. Bu onun geçmiş üzerine yaptığı yorumlamanın vardığı son noktadır. Bunun yanı sıra on yedinci yüz yılın başları kadar geç bir dönemde, başka bir yolcu, Atina için “Bu şehir tüm yüksek ilimlerin ve fenlerin anası ve dadısıydı. Fakat şimdi orada sadece dinsizlik ve barbarlık var çünkü cahil Yunanlıların ikamet ettiği bu yer *Türkler* tarafından yönetiliyor. Eski binaların bazı kalıntıları halen daha görülmeye değer”²⁹. diyebilecek kadar dikkatsiz olabiliyordu. Bu ilk seyahatnamelerde, yazarla-

²⁶ Bak. Sir Thomas Roe, *Negotiations in the Levant*; ve W.Noel Sainsbury, *Original Papers Relating to Rubens*.

²⁷ *Pylgrimage of Sir Richard Guylforde*, 13.

²⁸ J. Theodore Bent tarafından yayınlanan, Hakluyt Society yayınları tarafından basılan *Early Voyages and Travels in the Levant* adlı eserde bulunan “günlüğü”, say. 81. Bak. Sir Richard Carnac Temple tarafından yayınlanmış *The Travels of Peter Mundy*, 1608-1667, Hakluyt Society yayınları (1907), say. 20,30.

²⁹ “The Travels of Four Englishmen, and a Preacher...”(1612), *Osborne’s Voyages*, I, 772.

nının zihninde tek ilgi uyandıran yer Truva idi. Purchas'ın da anlattığı gibi Coryat'ın bu "tüm dünyanın en şanlı yeri" üzerine yazılmış sayfaları belki de eski eserlere duyulan ilginin başlangıç devrelerinde bulunabilecek en ayrıntılı incelemedir³⁰. Kısaca, bundan sonraki üç yüzyıl boyunca Avrupalıların gözünde neredeyse stratejik önemiyle rekabet edecek boyutta olan Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve arkeolojisi on altıncı yüzyıl İngiliz gezginlerinin değil ilgilenmek, dikkatlerini bile çekmemişti.

Bu adamların bir çoğu güzelliğe ve tarihselliğe ilgi duymamıştı. On yedinci yüzyılın başlarında yaşamış en büyük gezginlerden olan Fynes Moryson kendisi gibi deneyim kazanmak için yolculuğa çıkmış gezginleri "buralara dünya görüşlerini geliştirmek gibi emelleri olmaksızın gelişigüzel yolculuk yapanlardan ve daha da önemlisi bu yolculuklarda zihinsel becerilerinden çok bedensel kuvvetlerini sınamayı tercih edenlerden ve bütün bunlardan da öte kazanç için intihar sayılabilecek basit ve anlamsız maceralarla delice hareketleri göze alarak kendilerini insanların küçük görmesine maruz bırakanlardan"³¹ ayırt etmemizi sağlıyor. Büyük bir ihtimalle aşağıdaki yorumu yaparken Dr. Rice'in aklında Moryson gibi adamlar vardı: "Doğal olarak, insanların macera peşinde yurtlarının dışına dolaşmaya başladığı çağlarda, Müslüman gücünün merkezi ve tahtı Avrupa'nın birçok yerinden gezginleri çeken bir mıknaş durumuna geldi. Türk dinini, Türk gelenek ve göreneklerini kapsayan ilgilerini tatmin için geldiler ve yolda birçok başka şeyler gördüler³²". Fakat bu davranış on yedinci yüzyılın başlamasından uzun bir zaman geçinceye kadar yerleşmiyecekti. Orta çağlardan beri Kutsal Topraklar'a giden hacılar, sayıları az da olsa, değişmez yolcu akınına oluşturunlardı. Tüccarlar sonra ortaya çıktı. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli yerlerinde kendilerini çok öncelerden kabul ettirmiş oldukları için dünyanın bu yörelerine merak için gelebilecek olan vatandaşlarına rehber ve danışman olarak yardım ediyordular.

Fakat bu gezginlerin ilk amaçları ne olursa olsun, yazılarında olağanüstü ve tuhafa karşı olan eğilimlerini ortaya koydular. Öykülerinde teratolojik unsurlar vardır. Anlattıkları mucizeler doğa üstü düzene değil de değişik iklimlere ve az duyulmuş uluslara dayanıyordu. Bu yazılar iki ana

³⁰ S. Purchas, *Hakluyt Posthumus or Purchas His Pilgrimes* (1904), X, 305-413.

³¹ Moryson, *Itinerary*, 429.

³² W.G. Rice, "Early English Travellers to Greece and the Levant" *Essays and Studies in English and Comparative Literature*, University of Michigan(1933), 211.

gruba ayrılır. Bir on beş tane kadarı gezginlerin günlükleri ve hikâyeleridir³³. Bunlar genellikle ziyaret edilen ülkenin coğrafi incelemesini içerir; yerliler ve onların en göze çarpan alışkanlıkları ve gelenekleri hakkındadır. 1516 ve 1618 yılları arasında yayınlanan kitaplardan(tarihler sırasıyla Osmanlıların Suriye ve Mısır'ı yönetimleri altına almalarına ve Thomas Goffe'un Türk trajedilerini yazdığı zamana rastlar) en ilginçleri bu gruba dahildir çünkü bunlar kişisel deneyimlerinin ürünleridir ve yazarları bir başka eseri intihal etmiş olsalar bile bunu ödünç aldıkları bilgileri kendilerine has bilgiler edasıyla yapıyorlardı. Tabii ki bu gruptaki her eser aynı ağırlıkta değildir. Örneğin İstanbul'da üç aydan fazla bulunmamış olmasına karşın Dallam'ın günlüğü, birkaç yıl kürek mahkûmu olduktan sonra Pağışah'ın hizmetinde topçubaşı ve zaman zaman tüm İmparatorluk'un hemen her köşesini görmüş bir gezgin olan Webbe'inkinin değerini aşar.

İkinci grup yazılar kabaca tarih genel başlığı altında sınıflandırılan kitapları kapsar. Bu kitaplar başlıca Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getiren halklarla, bunların gelenek ve görenekleriyle ve Türklerin din ve devlet yönetimleriyle ilgilidir. Bu kitaplarda sık sık yazarın geri dönüp Osmanlıların yükseliş dönemine bir göz attığını görüyoruz. Bu ciddi bilimsel incelemelerin çok azının esasen İngiliz yazarlara ait olması oldukça karakteristiktir. Bunlar çoğunlukla Latince, Fransızca veya İtalyanca yazılmış yabancı eserlerden serbestçe uyarlanmış ve derlenmiş tercümelemdir. Bu grubun en önemlisi sayılan, Richard Knolles'un "en iyi tarih kitaplarından sadakatle derlenmiş" olan, *Generall Historie of the Turkes* [Türklerin Genel Tarihi] adlı kitabı bile ciddi bir surette Avrupalı yazarların eski tarih kitaplarına dayanır. Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini İngilizlerden önce kurmuştu; bu yüzden de İngilizler bu alana adım atmadan önce Avrupa'da İmparatorluk'un coğrafyası, tarihi ve toplumsal kuralları hakkında birçok eser yazılmıştı³⁴. Bunlar serbestçe "İngilizleştirilmiş" ve on altıncı yüzyılın sonlarında büyük bir kitle tarafından okunmuştu. Fakat kitaplarda belirtilen düşünceler ve görüş açıları gerçek yazarlarına aitti, çevirmenlerinin ne düşündüklerini çok az yansıtıyordu. Yine de, bu kitapların sayılarının birinci gruba dahil olan gerçek gezi kitaplarından daha çok oluşu ve daha çok okunuşu, dolaylı bir yoldan da olsa sonuçta İngilizler adına, Türklerle ilgili bir görüş yaratmıştı.

³³ E.G.Cox, *Reference Guide to the Literature of Travel*, I, 201-206, adlı kitabında Yakın Doğudaki gezginlere ait 1511 ile 1618 yılları arasında yayınlanmış yirmi iki eserden bahseder fakat bu eserlerin dokuzu tercümedir.

³⁴ Bak. R. Rouillard'ın *The Turk in French Literature* adlı eseri. Fransızca yapılan çalışmalar için bibliyografya konusunda mükemmel ve geniş bir çalışmadır.

Aynı fikirler, zamanın edebiyatında da geçerlilik kazandı ve Elizabeth dönemi sahnelerinde de birkaç kez büyük bir etkiyle dramatize edildi³⁵. Birçok Elizabeth ve I. James devri piyesleri ve maskeli sahne oyunları, kendi başına geniş bir kaynak olan Doğu Tarihi ve efsanesinden çok Türk konuları ve debdebesi kullanılarak yazılıyordu. "Elizabeth sahnesinde büyük bir olasılıkla, birçok değişik faktör Türklerin tercih edilmesine neden olmuştu. Avrupa'ya doğru yönelmiş sürekli bir Türk İstilas tehdidini ve sonucu olarak Türk geleneklerine ve şahsiyetine duyulan aşırı bir ilgi, doğal olarak Türk'ün bu gösterinin bir parçası olması düşüncesini akla getirmiştir. Daha da önemlisi, acıip doğulu giysisi ve boyanmış yüzüyle etkili bir sahne makyajına olanak sağlıyor, gaddarlık ve hainlikle yapmış olduğu ün sayesinde en kanlı sahneleri makul gösteriyor ve dinsizliği sayesinde de Hıristiyan bir kahramanla karşı karşıya getirilince bol bol dini yapımcılara fırsat yaratıyordu³⁶". Bu Türk konulu ve karakterli oyunların bazıları kaybolmuştur ve biz onların varlıklarını bu yapıtlara değinen diğer eserlerden öğreniyoruz. Birkaç tanesi günümüze kadar gelmiştir. Türk ve Doğulu konulara sadece tesadüfi ve tamamen uydurma yakıştırmaların yapıldığı, yazarı belli olmayan *Thomas Stukeley* adlı oyun veya Mason'ın *The Turke* adlı oyunu gibi eserleri bir kenara bırakırsak, serbestçe de olsa tarihsel figürleri ve olayları³⁷ kullanmış sekiz on kadar piyes bulabiliriz³⁸. Bunlar 1360'dan 1565'e kadar olan Türk Tarihi'nin iki yüzyıllık bir bölümünü kapsarlar. Bu dönemin başlangıç tarihini Goffe'un I. Murat zamanıyla ilgili *Couragious Turke* [Cesur Türk] adlı oyunu, bitiş tarihini de Fulke Grevill'in, Kanuni Sultan Süleyman'ın son saltanat günlerini ve büyük oğlu Mustafa'nın öldürülüşünü anlatan *Mustapha* adlı

³⁵ Konu üzerindeki en iyi çalışma Dr.W.G. Rice'in, okumam için bana da ödünç verme lutfunda bulunduğu, adından söz etmiş olduğumuz eseridir. Bak. Prof. Chew'nun *The Crescent and the Rose* adlı eserinin "Moslems on the London Stage" bölümü. Bir başka yararlı özet de J.Q. Adams'ın Mason'ın *The Turke* üne yazmış olduğu kısa önsözdür.

³⁶ J.Q. Adams, gösterilen yer.

³⁷ Dr. Rice Türklerle ilgili on yedi piyes ismi sayar. Fakat bunların arasında Marlowe'un *Jew of Malta* ve Fulke Greville'in *Alaham* adlı eserlerinde olduğu gibi, Türklere ait bölümleri tamamen yazarın hayal gücünün ürünlerine dayanan birkaç oyun da vardır. Louis Wann, "The Oriental in Elizabethan Drama", *Modern Philology*, XII (1915), adlı yazısında kaybolmuş ve günümüze ulaşabilmiş eserleri kapsayan kırk altı piyes ismini, doğuyla ilgili piyesler olarak vermiştir. J.Q. Adams önsözünde, pek fazla inceleme yapmaksızın, "the Mohammedan"ın da rol almış olduğu *Otello* da dahil olmak üzere elli bir piyesten söz eder. Daha fazla bilgi için bak. A. Harbage, *Annals of English Drama, 975-1700* ve G.M.Sibley, *The Lost Plays and Masques, 1500-1640*.

³⁸ Bak. Ek.

oyunu oluşturur. *Tamburlaine* [Timurlenk] dışında oyunların hiçbiri dönemin önemli piyeslerinden sayılmaz. Yine de, Elizabeth devrinde zihinlerde var olan doğuya ve özellikle Türkiye'ye ait kaleydoskopik görüntünün delili olmaları nedeniyle önemleri yadsınamaz ve bu özellikleri de yaratıcı birer eser olarak içerdikleri eksiklikleri önemli ölçüde karşılar.

Elizabeth devrinin Türkiye hakkındaki bu fikirlerini belki de, daha tutarlı bir biçimde bir araya getirmeye bakmalıyız. İngiltere, küçük bir ada gücünden, imparatorluk gücüne dönüşürken ve Shakespeare oyunlarını yazarken, bir İngiliz'in Türkler hakkında oluşturduğu genel kavram neydi? Asya, Afrika ve hatta Doğu Avrupa halklarıyla birlikte Türklere değişik türde insanlar olarak bakılıyordu. Normal Hıristiyanlık ölçüleriyle değil de garip alışkanlık ve geleneklerine göre yaşayıp hareket ediyorlardı. Tuhaf ve alışılmıştan dışında olan şeye merak duymak Rönesans adamının özelliği idi. Bundan da öte, bilinen dünyanın büyük bir kısmını kapsayan Türk hakimiyeti, tüm Hıristiyanları bu ulusun korkunç gücünün temelinde ne olduğunu ortaya çıkarmaya ve bunu alt etmeye itiyordu. İnsanlar, meraklarından bu tuhaf Yakın Asyalı'yı gözleyip daha da kurnazcası onu ortadan kaldırmamanın olanaklarını incelemek için harekete geçmişti. İngilizler'in durumunda ise amaç belki de, bu yaşını almış imparatorlukla rekabete girip onları geçmekti. Rapor ve incelemelerin tuhaf alışkanlıkları inceleyen basit gözlemlerden, Osmanlı Devleti ve siyaseti araştırmaları olarak gelişmesi bu görüşü destekliyor.

Türklere yakıştırılan özellikler arasında, gözlemcilerin hakkında yorumlama yapmaktan hemen hemen bir zevk aldıkları Türk zalimliği vardı³⁹. Türklerin insancıl duygulara kayıtsız kaldıkları kabul edilirdi; şahsi bağların onlar için geçerli olmadığına inanılırdı. Bu insafsızlığın en bariz kanıtı, Padişah'a, tahta çıkınca tahtla olan bağlantılarını koparmak için şehzadeleri boğdurması yetkisi veren yasada bulunmaktaydı⁴⁰. 1595 yılında babası III. Murat'tan sonra tahta çıkan III. Mehmet'in on dokuz şehzadeyi boğdurup babalarıyla beraber gömdürmesi müstakbel yazarlar için bu acımasız yasanın klasik bir örneği haline gelmişti⁴¹. Aslında, Rönesans

³⁹ Türkler hakkında en kesin ve dogmatik açıklama Sir Thomas Sherley'nin Sir Denison Ross tarafından yayınlanan "Discours of the Turkes", Camden Miscellany, XVI (1936) adlı yazısında bulunur.

⁴⁰ Osmanlılarda veraset ilköğünün hakkı değildi. Padişah'ın ölümünde ailenin en yaşlı erkeği tahta geçiyordu. Fakat (on yedinci yüzyıla kadar) hükümdarın tüm kardeşlerinin öldürülmesi adetin sonucunu olarak hemen hemen kaçınılmaz bir şekilde büyük erkek çocuk tahtın varisi oluyordu.

⁴¹ Öm., Sanderson, *Travels*, 58.

devrinde eğlence amacıyla İtalyan *novelle*'ini ve Elizabeth devri kanlı trajedilerini yaratan dehşete duyulan tutku, Türk gaddarlığını rahatlıkla hatta zaman zaman çeşni olarak bile görebilmelerini sağlayabilirdi. Tarihi yerler ve eserler karşısında sessiz kalan birçok gezgin, örneğin İstanbul'da gördüğü boğarak, kazığa oturtarak, asarak, boğazlıyarak vs. gibi çeşitli idam şekillerini uzun uzadıya anlatır. Bu idamlar halk önünde gerçekleştiriliyordu ve açıkça görülüyor ki elçiler de bu gösterileri kaçırmayıp "özellikle gidiyorlardı"⁴².

Gözlemcilerin Türklere yakıştırdıkları bir başka çirkin özellik de açgözlülüktü. Bu konuda askerlerle yüksek mevkideki memurlar ve halk arasında belirsiz bir ayırım yapılmış gibi görünüyor. On altıncı yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti gerilemeye başlamıştı ve "hüküm altındaki ülkelerdeki isyanlar, kargaşalıklar ve askerlerin şehirlerde ülkenin can damarını kestikleri yolundaki dedikodular, eğer buradaki sorunları çözmek için seferler düzenlenmezse devletin zayıflamasının hızlanmasına neden oluyor"⁴³ du. Daima silah altında bulunan Sipahiler ve Yeniçeriler kural tanımaz olmuşlardı. Kazan kaldırma tehdidiyle fazladan akçe sızdırıp, ulufelerini arttırabileceklerini fark etmişlerdi. Padişah'ın ölümünden, velihtin Anadolu'daki sancağından İstanbul'a gelmesine kadar geçen birkaç günlük zamanda, Hıristiyan-Müslüman ayırmaksızın sık sık başkentteki dükkanları yağmıyorlardı. Memurlara gelince, rüşveti yasal armağanlar olarak kabul ediyorlardı. Bu, yabancılar açısından Osmanlı İmparatorluğu'ndan oldukça ucuza ayrıcalık elde etmelerine yardımcı olan bir düşünceydi. Padişah dahi her İngiliz büyükelçisi değiştiğinde ve tahta çıktığında İngiliz hükümdarından bir armağan kabul ediyordu. Karşılık olarak da büyükelçi Hazine'den yıllık bin düka altını alıyordu ve eğer Barton veya Glover gibi de yeteneklilerse, Osmanlı Devleti'nde önemli siyasi nüfuza sahip olabiliyorlardı. Kraliçe büyükelçiden, Padişah'a İngiltere'nin İspanya ile olan savaşından dolayı "bu ülkeden tüm mühimmatı" almış olduğu için Lehistan ile savaşa girmemeleri yolunda ısrar etmesini rica etmiş, Barton da Kraliçe Elizabeth'in 21 Mart 1590 tarihli mektubunu sunduğunda Türkiye ile Lehistan arasındaki barışı sağlamayı başarmıştı⁴⁴.

⁴² "Bunları görebilmek için Master Lillo (elçi) ile birlikte bizzat oraya gittik.", Sanderson, aynı eser, 58; bak. say. 85, Mundy, aynı eser, 55-57, sadece ayrıntılarıyla anlatılmakla kalmayıp bu idamların resimlerini de çizmiştir.

⁴³ Sanderson, aynı eser, say. 223'de bulunan Henry Lello'dan John Sanderson'a gönderilmiş bir mektuptan.

⁴⁴ a.g.y., "prenslikteki eski haklarının iadesi için Muldavia Prensi adına" Glover'in çevirdiği entrikalar için bak, say. 233.

O devre ait veriler mahalli yöneticilerin de soyguncu gibi davrandıklarını gösteriyor. Bu davranışların nedeni ise şu alıntıdan kolayca anlaşılabilir: "Zaten kendileri de mevkilerini satın aldıklarından, daha yerlerine bile ısınmadan, İstanbul'da makamları için daha iyi para veren biri çıkınca geri çağırıldıklarından... Ve bu da aç sineklerin toklarından daha çok kan emdikleri için İmparatorluk'taki en büyük zararlardan birisidir⁴⁵". Venediklilerin yabancıları, onlardan "hayali mücevher" veya para koparmak amacıyla Lazoretto'lara hapsedme⁴⁶ metodundan bir hükme varacak veya Kudüs'deki Kutsal yerleri koruyan frerlerin açgözlülüğünü göz önüne alacak olursak bu arsızca alışkanlığın sadece bir ülkeye özgü değil de evrensel olduğu anlaşılır. Tabii yine de bu alışkanlığın Osmanlı İmparatorluğu'nun ve genelde halkının zenginliğini kuruttuğuna hiç şüphe yoktur. Çünkü Osmanlılarda ulusal servetin düzenli olarak ve bolca sağlandığı bir kaynak yoktu. Gözlemciler, Türklerin ülkenin ticaretinde hiçbir etkinlikleri olmadığını kaydediyor. "Türkiye'deki tüm malların ticareti, Türklerin işlerinin ödeme vakitlerini ve normal akışını bozarak da olsa, yapılan ticaretin kazancının kaymağını yiyerek işlerini büyük bir ustalıklı yürüten Yahudi ve Hıristiyanların yani, *Raguzalı, Venedikli, İngiliz, Fransız ve Felemenklerin* elindedir⁴⁷. Hükümetin sürekli olarak aldığı vergiler de ülkenin zenginliğini ve insanların çalışma isteklerini tüketmişti⁴⁸. Başka bir neden de Türklerin sürdürdükleri sade yaşamdı: Perhizkâr yaradılışlıydılar ve ancak temel ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde yaşıyorlardı. Onlara duyduğu sevgisizliğe rağmen, Moryson özellikle Türklerin yiyecek ve giyeceklerindeki "azakanarlığı" övüyor. En yüksek mevkiyi işgal eden adamların bile basit yiyecekler, taze meyve ve suyla yetindikleri dikkatini çekiyor. Bu tutumluluk, muazzam ordularını cephede beslerken önemli bir avantaj sağlıyordu. "İpek gibi en iyi cins kumaşlardan giysiler giyiyorlardı ama aralarında dantel takacak veya süsler yapacak kadar savurganı ve gülüncü yoktu". Rütbe ve sınıfları sadece başlıklarından belirleniyordu.

Tüm yabancılar Türklerin titizlik derecesindeki temizlikleri konusunda birleşiyorlardı. Belirttiklerine göre Türkler sık sık yıkanıyorlardı; giysileri, özellikle de beyaz tülbentleri her zaman lekesizdi. Evlerine ve camilerine de en az bu kadar titizlik gösteriyorlardı⁴⁹. Bunun yanı sıra sokakları çok

⁴⁵ Moryson, *Itinerary*, II, 46.

⁴⁶ a.g.y., II, 80.

⁴⁷ William Lithgow, *The Totall Discourse of the Rare Adventures and Painfull Peregrinations of long Nineteene Yeares Travayles*, (1632), 166; bak. Moryson, *Itinerary*, IV, 125.

⁴⁸ Moryson, *Itinerary*, IV, 120.

⁴⁹ a.g.y., II, 441.

az ilgi görüyordu: Dar ve dolambaçlı yolları süprüntülerle dolu olurdu⁵⁰. Ulus olarak Türkler, günlük alışkanlıklarında olduğu kadar duygularında da görülen nefslere hakimiyetleri açısından İngiliz gezginleri etkilemiş gibi görünüyorlar. Hatta gezginlerden biri, Türklerin birbirleriyle tartışırken bile görülmediklerini iddia etmiştir.

Türklerin dini hoşgörülerini aşırıktan hoşlanmamalarının başka bir göstergesi olarak alınabilir, çünkü "Padişah'ın tüm dinlere özgürlük tanıdığı çok iyi biliniyor"⁵¹du. Türkler herkesin günahının kendi dini tarafından bağışlanacağına inanıyorlardı, bu yüzden "kendi dininde samimi ve gayretli olan herkesin iyiliğini isteyerek, vicdani özgürlüklerini"⁵² teşvik ettiler. Birbirlerine son derece düşmanca yaklaşan dokuz Hıristiyan mezhebinin ayrı ayrı manastırlarının bulunduğu Kudüs'te gözlenen hoşgörü son derece dikkat çekiciydi. Hıristiyan hacılar, Hz. İsa'nın yaşadığı süre boyunca ziyaret ettiği söylenen yerlerin ("Ölmüş olduğuna inanmadıklarından"⁵³ ölümüyle ilgili anıtlar hariç), Türkler tarafından saygı görmesinden etkileniyorlardı. Birçok gezgin bu hoşgörüyü açıkça kabul etmeye hevesli olmadığı için düşünceleri satırlarından çıkarılmalıdır. Dini konularda son derece fanatik olan Lithgrow bu açıdan önemi olan bir yorum yapıyor; 1614 yılındaki Girit hakkında bilgi verirken Venediklilerin adada "sadece Türklerin saldırılarına karşı değil aynı zamanda Venedik'in hükmü altında yaşamaktansa fırsatını bulsalar Türklere teslim olmayı tercih edecek olan yerlilere veya Giritlilere duydukları korku"⁵⁴ nedeniyle 12000 askerden oluşan güçlü bir muhafız alayı bulduklarını belirtiyor. Başka bir yerde de Raguzalıları kastederek "büyük güçlerine ve ellerindeki zenginliklere karşı koyamadıklarından emniyetleri ve özgürlükleri için Padişah'a yıldı 14000 altın ödüyorlar"⁵⁵ der. Bu açıdan Sandys daha açıklayıcıdır. Müslüman olarak bu insanların "güç ve dirayette erişilmez, adil ve bağışlayıcı"⁵⁶ olan, tek bir Yaratan'a inandıklarını, her türlü putperestliği küçük gördüklerini, Hz. İsa ve Hz. Musa'ya Allah'ın peygamberleri olarak

⁵⁰ a.g.y., II, 100.

⁵¹ a.g.y., II, 42.

⁵² Osborne, *Voyages*, "Travels of Four Englishmen", I, 794. Biddulph, Halep'te geçirdiği on yıl içinde bir din adamı olduğu için hem asker hem de sivil Türkler tarafından büyük bir saygı gördüğünü belirtmektedir. *Voyages*, I, 795.

⁵³ Moryson, *Itinerary*, II, 22.

⁵⁴ Purchas, *Hakluyt Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, X, 463.

⁵⁵ a.g.y., X, 457.

⁵⁶ Sandys, *A Relation of a Journey...*, (s.e.1621), 54.

inandıklarını gözlemişti. “Hayır işlerinde kendi dinlerinden olanlara olduğu kadar Hıristiyan ve Yahudilere kadar uzanırlar, bu sebepten kurtlar kuşlar bile paylarını alırlar”⁵⁷ der.

Ülke ve tarihi, göze çarpan özellikleri dışında devrin gezginleri tarafından çok az ilgi gördü. Aslında onları ilgilendiren şeyler nadiren modern bir gezginin ilgisini çekebilecek şeylerdi. İstanbul onları benzersiz anıtları veya doğal güzelliği yönünden değil “dünyanın büyük ve korkutucu şehri, küçük bir dünya”⁵⁸ ve bu dünyanın sahip olduğu tuhaflıkların timsali olduğu için büyülüyordu. Dallah’ın, Padişah’ın sarayında erganunu kurarken duyduğu korku ve hayretinin hikayesi, Lady Mary Montagu ve Miss Pardoe’a varıncaya kadar, İngiliz gezginlerin Türkiye’ye olan ilgilerini asırlarca canlı tutan bu hayretinin doğurduğu şokun sadece bir anlık bölümüdür. İster büyülenmiş ister dehşete kapılmış olsunlar, günlük ve gezi yazılarının sayfalarını gözledikleri yeniliklerle doldurmuşlardı. Lithg-row, Padişah’ın cariyelerinin nasıl seçildiğinin ve her ay katı bir kurala göre nasıl yenilendiklerinin⁵⁹ ayrıntılarını kendinden geçercesine verecektir. Türklerin akli dengesi bozuk olanlara karşı tutumları da dikkatini çekmiştir: “Tüm bu delilere *ermiş* [santones] veya peygamber gibi saygı gösteriyorlar ve uzun bir yolculuğa çıkmaya niyetlendiklerinde, savaşa gitmeden önce, özel nedenlerle veya başka sebeplerle tasarılarında başarıya ulaşıp ulaşamayacaklarını öğrenebilmek için bu ermişlere gidip öğütlerini rica ediyorlar. Ve bu kaçık nebilerin her dediklerine, sanki bir kâhin söylemiş gibi, çok önem veriliyor”⁶⁰. Lithg-row ile aynı zamanda yaşamış olan Cor-yat “Galata’da bulunan Derviş denilen Türk Keşişleri Topluluğu”ndan etkilenmiştir. Burada, Klasik düşünceyle şartlandırılmış olduğu için yaptıkları semaları, “sarhoş Tanrılarını şerefliendirmek için Dionysos’un rahipleri gözü dönmüş Myrmalorelar tarafından yapılan Dgonysialar”la⁶¹ kıyasladığı Mevlevi Dervişlerini kastediyor.

Bir İngiliz açısından genelde oryantalizm diyebileceğimiz bu ilgi, bu seyahat tutkusu Türkiye kavramının en önemli yönlerinden birini oluşturmasına karşın, bu kavramlardan sadece biridir. Bir de, Hıristiyanlık’a karşı duyulan derin bir inanç ve düşmanlarına karşı beslenen ön yargıyla

⁵⁷ a.g.y., 57.

⁵⁸ Purchas, *Hakluyt Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, X, 498.

⁵⁹ *Total Discourse*, 155-156.

⁶⁰ a.g.y., 143.

⁶¹ Purchas, *Hakluyt Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, X, 417-420.

renklendirilmiş dinsel yönü vardır. Kraliçe Elizabeth'in Padişah'a armağanı olan Dallam tarafından yapılmış olan erganunu Dallam tam saraya götürürken İngiliz elçisi, "Bu değerli armağanı götürdüğün kişinin kim olduğunu göz önünde bulundurmalısın. O bir hükümdar ama aynı zamanda bir dinsiz ve tüm Hristiyanların en büyük düşmanı"⁶² demişti. Çünkü batıda Osmanlı İmparatorluğu Müslümanlıkla eş anlam taşıyordu. Türklerin Avrupa'ya akınları insanları hem korkutuyor hem de kızdırıyordu. "Tüm Truva ülkesi miras yoluyla Türklerin kendi ülkesi olmuştur ve bu ülkeye şimdi sadece ve sadece Türkiye denir". diyor, on altıncı yüzyıl başlarında yaşamış bir gezgin ve devam ediyor: "Bunun yanı sıra Yunanistan da dahil olmak üzere birçok başka ülkeyi de istila edip hepsine Türkiye dediler"⁶³. Öte yandan Türkler için İmparatorluk dışında bulunan ve Müslüman olmayan tüm ülkeler harbi kabul ediliyordu. Bu yüzden Hristiyanlar, Türk ile Müslüman'ı eş anlamda tutmuşlardır. Dinden dönenler genellikle "Türkleşti"⁶⁴ diye anılırlardı. Marlowe "Türk Kur'anı"⁶⁵ndan söz edecek kadar ileriye gitmişti. Dr. Rice'in da kısaca belirttiği gibi "tabii ki Hristiyanların birçoğu bu korkunç dinsizlerin sadece köklü birer düşman değil aynı zamanda tamamen ahlaksız oldukları konusunda birleşiyorlar ve bu yüzden de ("turken", "turkery", "turkess", "turcic", "turkism" gibi türevlerinin yanı sıra) "Türk", "Türk gibi" sıfatlarını da gaddarlık, vahşilik, gurur, şehvet düşkünlüğü, hilekârlık ve diğer günahkârlıkları ifade etmek için rahatça kullanıyorlardı"⁶⁶.

O zamanlar İngiliz gezginlerinin hiçbiri batıda sınırlarını her gün daha çok genişleten Türklerin istila ettikleri yerlerde, öyle Müslümanlığı yayma güdüsüyle değil de, bir genişleme tutkusu, tarihin daha yazmamış olduğu büyüklükte ve güçte bir politik düzen kurma hırsıyla hareket ettiklerinin farkında değillerdi. Gerçi yine de Türkler savaşlarının cihat olduğuna inanmaktan hoşlanıyorlardı. Batının da aynı fikirde olması Türkiye'ye hacı olarak gelenlerin tutumlarının ön yargılı olmasına neden oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik memleket ve uluslarından ge-

⁶² *Farley Voyages and Travels in the Levant*, 65.

⁶³ *The Pylgrimage of Sir Richard Gylforde*, 13.

⁶⁴ "Türk olmak (onların Müslüman dedikleri)...", Sanderson, *Travels*, 90; aşağıdaki yazı da dikkat çekicidir: "Aynı zamanda dini açıdan da, mükemmel bir Türk idi", Dallam, *Early Voyages*, 84.

⁶⁵ *Tamburlaine*, bölüm II, V, i.

⁶⁶ Adı geçen yazma eser, say. 5. Bu İngilizler için tuhaf değildi; Fransızlar da "se fair Turc" terimini kullanıyorlardı.

çerek yolculuk yaparken dikkatlerini çeken herhangi bir yozlaşma veya geriliği Türk idaresinin yarattığı olumsuz sonuçlara yüklüyorlardı. Örneğin eğer Yunanistan tarihi ihtişamını kaybettiyse veya Yunanlılar “dünyadaki Hıristiyanların en iki yüzlü yalancıları, dönepleri ve nezaketsizleri” durumuna düşmüşlerse, bunun suçluları Türklerdi⁶⁷.

Bu sofu Hıristiyanlar, kendi gözleriyle gördükleri bu dinsizlere ait İmparatorluğun büyüklüğü ve kuvveti karşısında bazen ümitsizliğe kapılıyorlardı. Dindar bir Hıristiyan ve yurtsever bir İskoç olan Lithgow, “Çoğalmakta oldukları ortada, yalnız merhameti eksik olmayan Allah, adaletli yargısının tüm şiddetiyle bizi bu kanlı tehditlerden sakınıyor⁶⁸” diyor. Olayları bu denli kaderci açıdan kabullenmeye niyetli olmayan bazı kişiler, imparatorluğun kuvvetlenmesine yardımcı olan nedenleri araştırıyordu. Bir ulusun tesadüfen, Avrupa’nın Roma kapılarında atan kalbine erişmeden İncil’de bulunan tüm ülkeleri ve eski krallıkları yönetmesini kabul etmekte zorlanıyorlardı. Türkler zalim, şehvet düşkün, rüşvete düşmüş insanlar olabilirlerdi; sanat ve yazına veya düşünceye önem vermiş insanlar da olmayabilirlerdi; fakat salt şehvet avcıları da değillerdi. Sade ve sakin bir hayattan zevk alıyorlardı ve sadelikten hoşlanıyorlardı. Eğlence tarzları sadeydi, kumar ve bahis gibi kötü alışkanlıkları yoktu⁶⁹. Bu yüzyılın daha ileri bir tarihinde Blount’un da izleyip kaydedeceği gibi dinlerinin gereklerini sadakatla yerine getiriyorlardı⁷⁰. Gerçekten de batıllık denilebilecek derecede bir uysallıkla dinlerine inanıyorlardı⁷¹. Fakat en azından hiçbir zaman Rum Ortodokslarla Roma Katolik kilisesi arasında sürekli tekrarlanan Hıristiyanlık’a yakışmayacak türde kavgalara düşmemişlerdi. Diğer dinlere mensup insanları küçük görüyor olabilirlerdi ama yine de onlara hoşgörü gösteriyorlardı. İngiltere’de dolaşıp sözde Padişah’ın elinden tutsak arkadaşlarını kurtarmak için para toplayan rahipler ve diğer Rumlar aslında İngilizlerin saflığından yararlanıp onları kandırıyorlardı. Lithgow, “Hristiyan uyruklarına çan sesi dışında bizim Prenslerimizin

⁶⁷ Bak. Lithgow, *Total Discourse*, 165, ve John Cartwright, *The Preachers Travels* (1611), 74.

⁶⁸ Lithgow, *Total Discourse*, 160-61.

⁶⁹ “Kağıt ve zardan, onlara ne mutlu ki, habersizler; fakat satrancı bütün bir gün boyunca oynayabilirler: Oturarak vakit geçirme adetlerine çok uyan bir spor. Böylece karşı koymaksızın paranın şerefsiz oyunundan kaçınmış oluyorlar”. diyor Sandys, *Relation*, 64.

⁷⁰ Osborne, *Voyages*, I, 547.

⁷¹ Moryson, *Itinerary*, III, 445-46.

egemenliği altında sahip olduğumuz özgürlüğü tanımış olan Padişah, nasıl olur da onları baskı altında tutar?"⁷² diyerek hayretini dile getiriyor.

Bu özellikler bazı durumlarda Türklerin gücüne katkıda bulunabilirlerdi ama istediği zaman oldukça saldırgan olabilen bir ulusun gücü için pek önem taşımıyordu. Tüm gezginlerce kabul edilen, Türk kudretinin ana sebebi Türklerin askeri güçleri ve büyük disiplinleriydi⁷³. Bu disiplinin on altıncı yüzyılın sonlarında bozulmaya başladığı doğrudur. Çağdaş tarihçiye çok açık görünen bu faktör o zamanlar yaşamış olanların çok azı tarafından hissedilmiştii⁷⁴. Osmanlı ordusu hâlâ daha her bakımdan Avrupa'daki en dövüşken ve korkulan savaşçı bir güçtü. Lithgow, "Türkler ordularında son derece korku veren üç şeye sahiptiler: Savaş araç gereçleri, büyük disiplin ve sayısız insan gücü". diye belirtir⁷⁵. Avrupa orduları Türkler tarafından sık sık bozguna uğratılırlardı çünkü bir düzenleri yoktu, bunlar genellikle gerektiğinde çağırılıp savaş biter bitmez dağıtıldıkları için askeri eğitim yönünden yetersizdiler. Halbuki Türkler daima silah altında bulunan Yeniçeriler sayesinde savaş ruhunu hep canlı tutuyorlardı. Yeniçeriler "bunca mükemmel zaferleri meydana getiren Türk piyadelerinin çiçekleriydi"⁷⁶. Daha çocukluklarından zorluklara karşı koymak ve savaşmak için yetiştirilmişlerdi. Hiçbir akraba veya ana-baba tanımazlardı, ayrıcalıklı hiçbir sınıfa mensup değillerdi, başarı ve yararlılıkları oranında güç ve otorite elde ediyorlardı. Karşılığında ise, mal varlıklarını ve hayatlarını babaları saydıkları, "üstünlüğü hiçbir kıskançlık yaratmayan, dilediğini yok etme gücüne sahip"⁷⁷ Padişah'a borçluydular. Başka bir deyişle, İmparatorluk "kulların akıllarıyla yönlendirilmiş ve elleriyle kuvvetlendirilmiş"⁷⁸ olarak yönetiliyordu. Türklerin askeri gücünün bir başka kaynağı da büyük bir Sipahi kitlesini ayakta tutan *timar* sistemiydi. *Timarlar* iyi hizmette bulunan sipahilere, hayatları boyunca olmak şartıyla, dağıtılan miri topraklardı. Karşılığında Timar sahibi kendisine verilen at ve atlıları sürekli olarak savaşa hazırlamak ve savaş sırasında orduya katılmak zorun-

⁷² Totall Discourse, 118.

⁷³ Moryson, *Shakespeare's Europe*, 43-44.

⁷⁴ Moryson bunlardan biriydi, bak. *Shakespeare's Europe*, 70-71.

⁷⁵ *Totall Discourse*, 167.

⁷⁶ Sandys, *Relation*, 38.

⁷⁷ a.g.y., 51.

⁷⁸ a.g.y., 37.

daydı⁷⁹. Yeniçeri ve Timar denilen bu kuruluşlar (Padişah'ın İstanbul'da bulunan Kapıkulu Sipahileri hariç) kısacası bu "iki güçlü kurum Türk İmparatorluğu'nu şaşmaz bir biçimde güçlü kılıyordu"⁸⁰.

Yine de, bu ordu heybetli olmasına rağmen yenilmez değildi. Türklerin 1565 yılında Malta'dan geri çekilmesi ve tüm donanmalarının 1571 yılında İnebahtı'da bozguna uğraması, denizde yenilebilir olduklarını gösterdi⁸¹. Aralarında Bacon'ın da bulunduğu bazı kimseler, Bacon'ın "Advertisement touching a Holy War" unda [Kutsal Savaş'a Değinen Bildiri] da belirttiği gibi, bu siyasetin Türklere karşı benimsenmesini önermişlerdi. Bununla beraber, bundan sonraki üç yüzyıl boyunca olayların da göstermiş olduğu gibi karadaki bitmez tükenmez savaşlarla ve içteki bozukluklarla Türk kuvveti tükendi ve Osmanlı İmparatorluğu kaçınılmaz sonuna erdi.

Özetleyecek olursak on altıncı yüzyıl ve on yedinci yüzyıl başlarındaki İngiltere'de Türkler hakkında geçerli olan yargılar, İngiliz gezginlerce yazılmış ve Avrupa'lı yazarlardan çevrilmiş kitaplara dayanıyordu. İngiliz gezginlerin belli bir düzeye varmış kitaplarına on altıncı yüzyılın seksenli yıllarına kadar rastlanmıyor. Bunların Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki doğrudan ilişkilerin başlamasını takip ettikleri rahatlıkla söylenebilir. Bu yüzden İngilizleri genel bir Türk kavramıyla ilk tanıştıran Avrupa'dan gelen kitaplardı. Aslında bu iki kaynak arasında büyük bir fark da yoktur. Her iki durumda da Türklere "sadece hayatlarımıza ve ülkemize değil ruhlarımıza da düşman⁸²" olan, "o korkunç termagant* ve Hristiyanlara işkence eden insanlar"⁸³ olarak bakılmıştır. Fakat gezgin bir kez ayağını bu topraklara basınca kinini unuttur ve bu insanlarda tuhaf ve değişik olan şeylere karşı heyecan duyardı. Gelenek, görenek ve yaşadıkları ortam, gezginlerin hayal güçlerine hitap eder ve bunları biraz uydurup biraz da naklederek kendi sözcükleriyle yazardı. Türklerin askeri güçlerini

⁷⁹ "Hepsi atlı olan *Timariotlar* yani *Pensionerler*, Padişah'tan aldıkları bir çeşit ücret olan Timaro... yani hayat boyunca, yıllık altmış duka altını gelir için, hem savaş hem de barış zamanında ok ve yaylı veya mızrak ve kalkanlı bir sipahi bakmak şartıyla ellerinde bulundurdukları ve bağlı kaldıkları belirli köy ve kasabalar". Cartwright, *Preachers Travels*, 10.

⁸⁰ Lithgow, *Total Discourse*, 167.

⁸¹ İnebahtı zaferi üzerine I.James (daha sonra İskoçların IV. James'i olan) tarafından yazılmış bin mısralık sıkıcı bir şiir olan "The Leppanto"(1591) bu açıdan ilginçtir.

⁸² William Painter, *Palace of Pleasure*, J. Haslewood tarafından yayınlanmıştır, (1813), 663.

* CN - Ortaçağda Müslümanların taptığı iddia edilen hayali tanrıça ve bu tanrıçaya tapan kişi.

⁸³ a.g.y., 683.

de fark etmişti.Yine de kendisinin bir Hıristiyan ve bu adamların da düşman olduğunu hiçbir zaman tam anlamıyla unutmadı. Bu adamların İmparatorluklarına bir son verilmeli ve Kutsal Topraklarla Avrupa'dan atılmalydılar. Bu dönemde bir İngiliz tarafından yazılmış en geniş kapsamlı bilimsel bir inceleme olan Knolles'un *Generall Historie of the Turkes* adlı kitabı bile aslında bu üç beş temel düşüncenin geliştirilmesinden başka bir şey değildir.

EK

Aşağıda adı geçen Elizabeth ve I. James devirlerine ait oyunlar kısmen veya tamamen Türklere ilişkin konuları işlemiştir: Yazarı meçhul, *Solymanidae Tragoedia* (1582), Latince, basılmamış yazması British Museum (Lansdowne MS 723)'dadır. Almanca bir özeti *Shakespeare Jahrbuch*, XXXIV (1898), 245-46'da çıkmıştır.

Marlowe, *Tamburlaine* (1588), I. ve II. bölümler.

Salterne, *Tomumbeius* (1590), Latince. Yazması Bodleian (Rawl. Poet, 75)'dedir. Özeti *Jahrbuch*'ün aynı sayısında 247-49'uncu sayfalarında bulunmaktadır.

Yazarı meçhul, *Soliman and Perseda*, (1592).

Yazarı meçhul, *Selimus*, (1594).

Greville, *Mustapha*, (1608)

Goffe, *The Raging Turke*, (1618).

Goffe, *The Couragious Turke*, (1618).

Yukarıdaki eserlere bir o kadar da yazarı meçhul kaybolmuş oyunlar da eklenebilir. Bu eserlerin Türk tarihiyle ilgileri olabileceği, isimleri ve bu eserlerle ilgili diğer bilgiler değerlendirildiğinde varsayılabilir. Bunlar sırasıyla şu eserlerdir:

The Blacksmith's Dauhgter.

A Comedy on the Capture of Stuhlweissenberg.

The True History of George Scanderbeg.

The Grecian Comedy, veya *The Love of a Grecian Lady*. Bu oyun W.C. Hazlitt'in iddia ettiğine göre Peele'in *Turkish Mahomet and Hiren the Fair*

Greek adlı eseri ve *Mahomet* ile aynı eserdir. W.W.Greg ise eserin *The Love of an English* ile aynı olduğunu söyler.

A Pastoral or History of a Greek Maid.

The Hungarian Lion, Richard Gunnell.

*Mahomet*⁸⁴.

Mahomet's Poo^{84a}.

The History of the Soldan and the Duke of....

A Turkes too Good for Him.

^{84, 84a} Greg gibi bazı edebiyat araştırmacıları bu iki oyunun aynı oyun olduğunu tahmin etmektedirler.

Bibliyografya:

The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha (1588-1662) as Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels, Translation and commentary by Robert Dankoff —With a Historical Introduction by Rhoads Murphey — New York 1991, 304 pages. [Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* ne Göre Bir Osmanlı Devlet Adamı'nın Özel Hayatı.]

Yazar ve konusu başlıklı "Giriş" bölümünde Evliya Çelebi'nin hayatı anlatılmaktadır. Yazarın kaynağı Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*dir. Sultan I. Ahmed'e hediye edilen Abhazyan'lı bir cariyeden doğma Evliya Çelebi bu eserin konusu olan Melek Ahmed'in anne tarafından kuzeni olup himayesine mazhar olmuştur. İstanbul'da doğan Evliya Çelebi'nin babası Osmanlı Sarayının baş sarrafı Derviş Mehmet Zilli Ağa idi. Karakteri itibariyle masa başında veya yerleşik düzende çalışmayı sevmiyen Evliya Çelebi gezginciliği yeğlemiş ve hayatının eserini vermiştir.

On ciltten oluşan Evliya Çelebi'nin eserinin hemen hemen bütün ciltlerinde Melek Ahmet Paşa'ya yer verilmiştir. Burada tanıtmasını yaptığımız eserde Robert Dankoff *Seyahatname*'de dağınık bir şekilde verilen bilgileri bir araya getirmiş ve İngilizce'ye çevrisini yapmıştır. Bu münasebetle Dankoff *Seyahatname*'nin on cildini çok kısa bir şekilde "Giriş" bölümünde tanıtmıştır. (s. 4-6).

Dankoff'a göre Evliya Çelebi *Seyahatname*'nin sadece yazarı değil aynı zamanda kahramanıdır. Ancak ikinci bir kahraman da Melek Ahmed Paşa'dır. *Seyahatname* Evliya Çelebi'nin hayatının ve yaşadığı asrın kaleme alındığı bir tarih kitabıdır. On cildin yüzde beşi Evliya Çelebi'nin "autobiography"sini oluşturduğu gibi, bu münasebetle her an hamisi Melek Ahmed Paşa'ya yer verilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre ise *Seyahatname*'nin asıl kahramanı Melek Ahmed Paşa olup hayatı ve icraatları mübalağalı ve renkli bir şekilde dile getirilmiştir. Kendini Melek Ahmed Paşa'ya çok yakın hisseden Evliya Çelebi onun hayatını ayrı bir ciltte "Risale-i Menakıb-i Melek Ahmed Paşa" adı altında toplayacağını her ne kadar söylemişse de böyle bir eser henüz elimize geçmediğinden kaleme alıp almadığını kestiremiyoruz. Ancak *Seyahatname*'de verilen bilgiler böyle bir eserin nüvesini belkide tamamını oluştururdu.

Evliya Çelebi'nin Melek Ahmed Paşa'nın gerek idari gerekse özel hayatı hakkında verdiği bilgilerden olmasaydı biz ancak bugün örneğin Sicilli Osmani'de verilen bir iki paragraflık bilgilerle iktifa etmek mecburiyetinde kalacaktık.

Tanıtımı yapılan kitabın "Giriş"inin birinci bölümünde Dankoff *Seyahatname*'de verilen bilgilerin değerlendirmesini yapmakta ve bilhassa gerçeğe uygun olanlar ile olamayacaklar arasında bir çizgi çekmektedir.

Kitabın "Giriş"inin ikinci bölümü Rhoads Murphey tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde Murphey *Seyahatname*'de Melek Ahmed Paşa'nın özel (intimate) hayatının kaleme alınması münasebetiyle Evliya Çelebi'nin dokunduğu bilhassa Osmanlı'nın dış ve iç politikası, ahlaki değerleri, iki prenses ile evlilikleri ve Sultan I. Ahmed (1603-17) sonrası gelişmeleri ele alıp diğer tarihçilerin verdikleri bilgilerle desteklemiş ve böylece *narrative* tarih tipi bir tablo çizmeye çalışmıştır.

Çeviri için kullanılan *Seyahatname*'nin nüshaları, cilt ve sahife numaraları 43-45 sahifeleri arasında belirtilmiş ve konuya ışık tutacak diğer kaynakların ne olduğu bu bibliografik nota eklenmiştir.

Robert Dankoff'un yapmış olduğu çeviri on bölüme ayrılmış olup, her bir bölüme içeriği göz önüne alınarak birer başlık verilmiştir. Ancak bu on bölüm gerçekte Melek Ahmed Paşa'nın mesleki ve özel hayatını içermektedir.

Sultan IV. Mehmed'in (1648-87) vezirlerinden biri olan Melek Ahmed Paşa İstanbul-Tophane'de doğmuştur. Üç yaşına geldiğinde Abhaziyenler ülkesine gönderilmiş ve orada süt annesi tarafından büyütülmüştür. Onbeş yaşına bastığında Evliya Çelebi'nin annesi ile birlikte Sultan Ahmed'e sunulmuşlardır. Melek Ahmed Paşa hareme iç oğlan olarak sevkedilirken Evliya Çelebi'nin annesi (sarayın baş kuyumcusu ile) evlendirilmiş ve bu birleşmeden Evliya Çelebi dünyaya gelmiştir. (s. 49).

Melek Ahmed Paşa'nın babası ise Özdemiroğlu Osman Paşa'nın maresalı olup 140 yaşında vefat etmiştir.

Melek Ahmet Paşa Sultan IV. Murad'ın kılıç-taşıyanı ve özel refakatçısı iken Bağdat fethedildiği gün (1638) kendisine vezirlik payesi ile Diyarbekir Beylerbeyliği tevcih edilmiştir. Kahire ve Budin'in haricinde Osmanlı'nın (hemen hemen) tüm makamlarında görev yapmış, olgun, tecrübeli ve dindar bir devlet adamı sıfatını kazandığı ilerliyen yaşında sadr-ı azam tayin edilmiştir (1650).

Melek Ahmed Paşa daha sonra Azov kalesi müstahfizlerinin maaşlarının ödenmesi için gönderdiği 300 kese altını vergi olarak İstanbul'un tüccar ve esnafına yüklemeye kalkınca ayaklanmalarına sebep olmuş ve dolayısıyla 21 Ağustos 1651 yılında sadr-ı azamlık görevinden azledilmiş ve kendisi İstanbul'un dışında ki Topçular sarayına çekilmiştir.

Melek Ahmed Paşa ilkin altı ay kadar felçli olarak yaşayan vezir Bıyıklı Derviş Mehmed Paşa'ya ve daha sonra yedi ay kadar da Van'da bulunan vezir İpsir Paşa'ya vekalet etmiş ve İstanbul'a dönen İpsir Paşa'nın muvaffakiyetsizlikle sonuçlanan entrikası üzerine Anadolu ve hatta Arap ülkelerine tüm üst makamlara tayin ve azil yetkisine sahip sıfatıyla kendisine tuğra verilip Van'a beylerbeyi olarak gönderilmiştir. Ancak 117 günlük bir yolculuktan sonra Van'a varan Melek Ahmed Paşa, İpsir Paşa'nın öldüğü ve ikinci vezir Siyavus Paşa'nın kendisini merkeze geri çağırdığı haberini almıştır. Kışı Van'da geçirmek zorunda kalan Melek Ahmed Paşa 1656 ilk baharında İstanbul'a dönmüş ve divan vezirleri arasında yerini almıştır. Ancak Melek Ahmed Paşa'nın Van'dan İstanbul'a dönüşü esnasında geçen zaman zarfında Siyavuş Paşa eceliyle ölmüş, Defterzade Mehmed Paşa onun ölümünden sorumlu tutularak boğdurulmuş, ve sadr-ı azamlığa Boynu-eğri Mehmed Paşa getirilmiştir. Melek Ahmed Paşa daha İstanbul'a varmadan Boynu-eğri makamından azledilmiş ve yerine Köprülü Mehmed Paşa sadr-ı azam olarak tayin edilmiştir (15 Eylül 1656).

Melek Ahmed Paşa 1651 yılında Dasnik Mirza ve Hanefi Halife güdümünde ki celali eşkiyalarını büyük bir bozguna uğratmış ve liderleri dahil olmak üzere bir çoğununun başını vurdurmuştur. Aynı yıl Varna kalesi (açıklarında) Kazakların bir filosunu yenmiştir. 1655 yılında Bitlis Hanı Abdal Hanı Van bölgesinde daha önce görülmemiş bir bozguna uğratmış ve 1657 yılında da Özü kalesini Kazaklardan kurtarmıştır.

Melek Ahmed Paşa 1659 yılında Bosna beylerbeyliğine tayin edilmiş ve 1660 yılında Bosna vilayetine giren Venediklileri büyük bir başarı ile geri püskürtmüştür. 15 Kasım 1660 yılında da Rumeli vilayetine transfer edilmiştir.

Belgrad'da kışı geçirdiği bir sırada Fatma Sultan ile evlendirilen Melek Ahmed Paşa'ya evlendirildiği ve hemen İstanbul'a dönmesi gerektiği bir ferman ile bildirilmiştir. İstanbul'a dönen ve hemen zıf odasına götürülen Melek Ahmed Paşa *Divan*'da üç ay hizmet ettikten sonra vefat etmiştir (1662).

Böylece Evliya Çelebi'den yapılan tercümenin birinci bölümünde kısa biyografisi verilen Melek Ahmed Paşa'nın hayat hikayesi ve bilhassa özel hayatı detaylı bir şekilde diğer bölümlerde yer almaktadır.

Melek Ahmed Paşa'nın vezirlik döneminin (1650-51) anlatıldığı ikinci bölümde kendisinin ve etrafındakilerin karakteri hakkında bilgi verilerek ne gibi entrikalarla görevden uzaklaştırıldığı anlatılmaktadır. Bu munasebetle bu dönemin celali isyanları merkezde ki tüccar ve esnafın ayaklanmaları ve bilhassa divanda dönen çeşitli entrikalar işlenmiştir. Ayrıca bu olaylar arasında sebep ve sonuçlar gözönüne alınarak bağ kurulmaya çalışılmıştır. Olaylar anlatılırken en küçük ayrıntılara inilmiş ve sık sık diyaloglara yer verilmiştir. Bu diyaloglardan Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel hayatları hakkında ki bilgileri bir araya getirmek mümkün olduğu gibi halk ile yönetim arasında ki bağı da incelemek mümkündür.

Melek Ahmed Paşa 1652 yılında Özü'den sancak merkezi Sofya olan Rumeli'ye transfer edilmiştir. Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa'nın burada ki muvaffakiyetini bilhassa Sofya'yı fahişelerden temizlemesini metaforik bir örnek ile, ve gördüğü bir rüyayı bütün teferuatıyla anlatarak hastalanan Melek Ahmed Paşa'nın iyileşme sürecini üçüncü bölümde dile getirmiştir. Bu bölümden de sosyal açıdan bazı veriler elde etmek mümkündür.

Evliya Çelebi her fırsatta Melek Ahmed Paşa'nın dehasını dile getirmektedir. İpşir Paşa'nın vezirliğe getirilmesinin (1653-54) anlatıldığı dördüncü bölümde celali isyanlarının sosyal ekonomik ve mali vahametine değinilmekte ve halli için İpşir Paşa gibi celali liderlerinin vezirlik gibi yüksek makamlara getirilmelerini ve bunların liderliğinde Anadolu ve Rumeli'de ayaklanmış olan halkın ve eşkiyanın Girit'in fethine yönlendirilmelerini bizzat Melek Ahmed Paşa kendisine vezirlik teklif eden daha henüz oniki yaşında ki Sultan IV. Mehmed'e önermektedir. Her ne kadar Evliya Çelebi bu konuda lüzumsuz gözükün detaylara girmişse de bu detaylardan Osmanlı İmparatorluğu'nun onyedinci asırda içinde bulunduğu politik istikrarsızlığını anlamamız oldukça kolaylaştırılmıştır.

Firari Mustafa Paşa'dan bazı borçların tahsil edilmesi için Melek Ahmed Paşa tarafından görevlendirilen Evliya Çelebi, 7 Mayıs 1655'de Firari'nin yanına Sincar'ı muhasara esnasında varır. Sincar yakınlarında ki Saçlı Dağı Yezidi Kürtlerinin otoritesine karşı lakayt davrandıklarına kızan Firari, Evliya Çelebi'den Melek Ahmed Paşa'nın Diyarbekir Beylerbeyi iken (1640) halkı taciz eden bu Yezidilerle yaptığı savaşı anlatmasını ister. Evliya Çelebi dolayısıyla onbeş yıl geriye gidip kitabın bu beşinci bölümünde civar vilayetlerden de askerlerin çağrılması neticesinde 87.000 kişilik ordusuyla Melek Ahmed Paşa'nın 44.000 veya 45.000'i bulan Saçlı Dağı Yezidilerine karşı harekete geçmesini ve onları çok ağır bir yenilgiye uğratıp cezalandırmasını dramatize eder. Savaşın neticesinde 9.000 veya 10.000 Yezidi Kürd'ü öldürülmüş ve 13.600'ü esir edilmiştir.

Melek Ahmed Paşa'nın Van Beylerbeyi (1655-56) iken yaptığı icraatlar ve bu munasebetle bilhassa Bitlis Beyi Abdal Han'a karşı hareketi ve vezirlik payesi olan bir beylerbeyinin burada karşılaştığı güçlükler ve nasıl üstesinden geldiği bütün detayı ile altıncı bölümde anlatılmıştır. Bölgede Osmanlı yönetiminin tam olarak yerleşebilmesi için mahalli

beylere ne derecede ihtiyaç duyulduğu dolayısıyla dile getirilmiştir. Ama bu arada diğer bütün bölümlerde olduğu gibi Melek Ahmed Paşa'nın yeteneği de yeterince dile getirilmiştir.

Melek Ahmed Paşa, yedinci bölümde belirtildiği üzere, Özü beylerbeyliğine (1656-57) tayin edilmiştir. Evliya Çelebi genelde olduğu üzere burada ki olayları da rüyalarla dile getirmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Melek Ahmet Paşa'nın Varna'yı Ukraynalıların elinden alması 1656'da Boynu-eğri Mehmed Paşa'nın yerine sadr-ı azam ilan edilen Köprülü Mehmed Paşa tarafından kâfi görülmemektedir. Köprülünün Melek Ahmed Paşa'yı sert bir dille Kazakların Özü köy ve kasabalarını yakıp yıkmaya yeltenmelerine fırsat vermemesi için uyarması onun ne denli Osmanlı İmparatorluğunun prestijini yeniden sağlamaya kararlı olduğunu gösterdiği gibi, Melek Ahmed Paşa'nın Köprülüye cevap vermemesi ve hatta Köprülü'ye dil uzatan Nişancı Osman Ağa'yı cezalandırması onun da o derece yönetime bağlı olduğunu göstermektedir.

Daha sonra Melek Ahmed Paşa Silistre'de hastalanır ve ölüm döşğine düşer. Bunun üzerine eşi Kaya Sultan'ı Kara Murtaza Paşa'ya nikahlamak isteyenler Melek'in öldüğü haberini yayarlar. Evliya Çelebi Melek'in sağ olduğu ve doktor istediği haberiyle İstanbul'a gelince bunların hevesi kursağında kalır, ama Köprülü ile Kaya Sultan son derece sevinirler. Köprülü, Melek Ahmed Paşa'nın hastalanmasına son derece üzülmesine rağmen İstanbul'dan doktor ile ayrılacak olan Evliya Çelebi aracılığı ile onu tekrar sert bir dille uyaraktan kendini alamaz ve Evliya'ya şöyle der: "Evliya, Melek Ahmed Paşa'ya Karadeniz ve Tuna kıyılarını çok iyi korumasını söyle aksi takdirde bu hastalıktan kurtulmuş olabilir, ama benim gazabımdan kolay kolay kurtulamaz".

Evliya 8 Aralık 1656'da doktor Çipilyan-oğlu ve Kaya Sultan'ın verdiği üç yük ilaç, yiyecek, içecek ve giyeceklerle İstanbul'dan ayrılır. Silistre'ye ulaştıktan iki ay sonra Melek Ahmed Paşa tamamen iyileşir.

Melek Ahmed Paşa 1657'de tekrar Özü beylerbeyidir. Kazaklar Özü'yü kuşatırlar, ancak Akkırman'dan gelen 48.000 kişilik bir Osmanlı ordusunun yardımıyla düşman geri püskürtülüp büyük bir bozguna uğratılır ve 10.000'in üzerinde esir alınıp İstanbul'a getirilir ve donanmanın emrine verilir. Bu zafere en çok sevinen Kaya Sultan'dır, zira onun tabirince Melek Ahmed Paşa, Köprülü'nün gazabından kurtulmuştur.

Sultan IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın ölümü (1659) Melek Ahmed Paşa'nın gördüğü bir rüya ile sekizinci bölümde dramatize edilmiştir. Burada dikkatimizi çeken nokta her nasılsa IV. Murad'ın sancakdarı Mustafa Paşa ile daha önce nişanlı olan Kaya Sultan'ın onunla evlenmeyip Melek Ahmed Paşa ile evlenmesi ve Melek Ahmed'den hamile kalıp bir kız doğurduğu takdirde öleceği kehanetidir. Bu kehanetle karşı karşıya kalan Kaya Sultan'ın Melek Ahmed Paşa'yı yedi yıl yanına yaklaştırmaması ve daha sonra Kösem Sultan'ın zoruyla birleşen çiftlerin herşeye rağmen birbirlerine büyük bir sevgi ile bağlanmaları pek de inandırıcı gözükmemektedir. Yirmi yedi yaşında ölen Kaya Sultan'ın tüm varlığına Mehmed Köprülünün el koyması ve Melek Ahmed Paşa'nın buna ses çıkarmaması birinin gücünü diğerinin acizliğini simgelemektedir. Ama en önemlisi bu tutumun Mehmed Köprülü devrinde adaletin aranıp aranmaması sorununu simgelemesidir.

Kaya Sultan'ın ölümünden yirmi gün sonra Melek Ahmed Paşa Bosna beylerbeyliğine (1659-60) tayin edilir (dokuzuncu bölüm). Bosna'ya Evliya Çelebi ve askerleri ile birlikte hareket eden Melek Ahmed Paşa Çekmede kamp kurar. Burada, Evliya'nın yerine geçiri-

leceği korkusu yaşayan Melek Ahmed Paşa'nın Hazine'dar'ı onu ağır şekilde yaralar. Evliya Çelebi şahitleri sayesinde suçsuz bulunur, ama yaralı olduğundan bir ay kadar İstanbul'da kalmaya zorlanır. Bu arada tabi Melek Ahmed Paşa Bosna'ya ulaşır.

Livno (Hilivne) ovasında ordusuyla birlikte kamp kuran Melek Ahmed Paşa'nın Sırp'lara karşı burada ki zaferi Paşa'nın gördüğü bir rüya ile bağdaştırılmış ve 1,335 esirin kılıçtan geçirilip kafaları İstanbul'a gönderilmiştir.

Kasım 1661'de Erdel'de seferde bulunan Melek Ahmed Paşa, Sadr-ı azam Mehmed Köprülü tarafından Sultan Ahmed'in o sırada yetmiş yedi yaşında olan kızı Fatma Sultan ile evlendirilir. Bu arada Mehmed Köprülü ölmüş yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa geçmiştir. Köprülü kendi deyimiyle Melek Ahmed Paşa'ya, bu onuncu bölümün ana teması olan, doyurulması son derece güç devletin filini yani Fatma Sultan'ı miras olarak bırakmıştır. Aslen yerine getirilmeyen bu evlilikten kısa bir süre sonra Melek Ahmed Paşa vefat eder. Her ne kadar Fatma Sultan Melek Ahmed Paşa'nın hemen hemen tüm mal varlığına *mihri* olarak el koymak isterse de Fazıl Ahmed Paşa buna mani olur. Melek Ahmed Paşa oğlu İbrahim ile kızı Fatma'ya 1.000'er altın bırakır. Cenazesine Evliya Çelebi'ye göre 40.000 veya 50.000 kişi katılır.

Kitabın bu son bölümünde Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa'nın hayatına geniş yer vermiş ve akrabası ve yakını olmasından dolayı yer yer kendi hayatı hakkında da bilgi vermiştir. Evliya Çelebi'nin Melek Ahmed Paşa'yı son derece saydığı ve sevdiği hakkında yazdıklarından açıkça anlaşılacaktır.

Böylece Melek Ahmed Paşa'nın hem siyasi hem de özel hayatı Evliya Çelebi'nin kaleminden ortaya çıkmaktadır. Robert Dankoff'un *Seyahatname*'de dağınık bir şekilde çeşitli ciltlerinde yer alan bu bilgileri toparlayıp tercüme etmesi şüphesiz büyük bir hizmettir. Ancak M. Van Bruinessen ve H. Boeschoten'in *Evliya Çelebi Diyarbekir*'inde (Leiden 1968) olduğu gibi metnin tamamının veya en azından bir kısmının transliterasyonu faksimilileri ile verilmiş olsaydı okuyucunun tercümeyle aslı ile karşılaştırması mümkün olacağı gibi Evliya'nın kullandığı terimlerin tasvire verdiği gücü de anlamış olacaktı.

Dankoff'un verdiği dip-notlar zaman zaman metne açıklık getirdiği gibi kullanılan bibliyografya yeterince bir araştırmacının kanıtıdır.

Evliya Çelebi bilindiği üzere 1640 yılından itibaren hemen hemen tüm Osmanlı topraklarını ve Osmanlı'ya komşu bir çok ülkeleri dolaşmaya başlamış ve bu toprakların üzerinde ki bir çok şehirler, halk, folklor ve yapıtlar hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* bilhassa şehirçilik tarihi açısından önem taşımaktadır. Nitekim bu doğrultuda Mustafa Kuşçuoğlu (*Evliya Çelebi'den Malatya*, İstanbul 1968), Martin Van Bruinessen ve arkadaşları (*Evliya Çelebi in Diyarbekir*, Leiden 1988), Wilhelm Köhler, (*Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, İstanbul 1989), Yüksel Yoldaş Demircanlı (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak*, Ankara 1989), ve Robert Dankoff (*Evliya Çelebi in Bitlis/The Relevant section of the Seyahatname*, Leiden 1990) Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin ilgili bölümlerini yayına hazırlamışlardır.

Robert Dankoff'u burada tanıtmı yapılan eseri ise Evliya Çelebi'nin bilinmeyen bir yönünü sergilemektedir; bu da Evliya'nın çok sevgi ve saygı duyduğu bir şahsın portresini çizmesidir. Melek Ahmed Paşa'nın bilhassa özel hayatı hakkında *Seyahatname*'de verilen bilgileri bir başka yerde bulamıyoruz.

Evliya Çelebi'nin hayatı ve eseri hakkında Cavid Baysun *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı madde'de yeterince bilgi vermektedir. Bu maddenin sonuna da izahlı bir bibliyografya eklenmiştir.

Seyahatname'nin bir çok kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur. Ancak *Seyahatname*'nin tamamı ilk defa on cilt olarak 1314 (1896-98)'de yayınlanmıştır.

Her ne kadar Cavid Baysun *İslam Ansiklopedisi*'nde ki maddede dış ülkelerde *Seyahatname* hakkında ki yayınlara değiniyorsa da bu kâfi değildir. M van Bruinesson ve H. Boeschoten'in *Evliya Çelebi in Diyarbekir* eserlerinde verdikleri bibliyografya oldukça geniş kapsamlı olup Tüten Özkaya "Sovyetler Birliği'nde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* ile ilgili yayınlar", (*Bellelen* 211, Ankara 1911, s. 1259-1275) adlı bibliyografik makalesinde Sovyetler Birliğinde *Seyahatname* ile ilgili yayınlar hakkında geniş bilgi vermiştir.

Melek Ahmed Paşa'nın *Seyahatname*'de ki portresi Evliya Çelebi'nin anlatım gücünü ve kendine has bir metodunu sergilemektedir. *Seyahatname*'de ki portreler üzerinde mukayeseli bir çalışma Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin geçerliliği hakkında bir temel oluşturacaktır. Robert Dankoff bu doğrultuda bir girişimi bu eseriyle başlatmış bulunmaktadır.

M. MEHDİ İLHAN

JACOB M. LANDAU, *The Politics of Pan-Islam (Ideology and Organization)*, Oxford Clarendon Press, 1990, 425 sh.

II Abdülhamid devrinde panislamizmin dış dünyadaki etkileri bugüne kadar derli toplu yolgösterici bir çalışmanın konusu olamamıştır. Normal okuyucu kadar, bu sahalara el atmak isteyen mütehassıs da doğrusu teorik yönden olduğu kadar, bilgi ve literatür bakımından ilk adımları sağlamca atmasına yardım edecek bir müracaat kitabından yoksundur. Panislamizm imparatorluk içinde ve imparatorluk dışındaki geniş Müslüman dünya üzerinde ne kadar etkiliydi, hatta bazı yazarların açtığı tartışmaya göre islâmcılık ne derecede var olan bir doktrin ve hareketti? Bu sorunun cevabı münferid araştırmalar, dar kapsamlı tetkikler ve bir iki dildeki kayıtlar anlaşılacak gibi değildir. Panislamizm konusu, İslâm coğrafyasının kendisi kadar geniş ve çetin, bilinmez ve rengarenk bir konudur. Panislamizm sadece 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin değil; Rusya, İran ve İngiltere imparatorluğu ve Fransa tarihinin bir önemli kısmıdır. Orientalistkin sınırları ötesinde bir problematiktir. Yazılı belge yığınları kadar, sözlü tarihin, anıların karıştırılmasını gerektiren bir daldır. Teorik çerçevesi için daha geniş bir kültür mirasını didikleyerek hüküm vermek icabeder. Kıırım veya Kazandaki bir toprak beyinin terekesinden Hicaz demiryolu madalyası çıkıyorsa; kitabta da belirtildiği üzere Javada, Hindde Osmanlı şebbenderleri o zaman sınırdışı ediliyorsa panislamizmin yokluğu konusunda şübheye düşmek gerekir. Ama öte tarafta İstanbulda bir örgüt ve aksiyon merkezi, bir panislamist organizasyon aramak da boşuna görünüyor. Şu şahıslar bile panislamist ideoloji ve hareketin ne olduğunu anlamayı güçleştirir; Efgâni, Gaspırnskiy, Sait paşa (bu zat hakkında E.Kuran'ın kaleme aldığı makaleyi Landau'nun kullandığını göremedim) Tunuslu Hayreddin Paşa, Seyyid Ahmed Han, Sait Halim Paşa ve Şebbenderzade Ahmed Hilmi birbirleriyle ne kadar ilgilidir. Farklardan konuşmuyorum, platformlardan sözediyorum. Rusyadaki *Tercüman* gazetesi Türkiyede *Volkan*, *Sırat-ı Müstakim* ve *İttihad-ı İslam* gerçi İslamdan sözeder, İslam dünyasına dönüktür, ama ne derecede aynı yolun yolcuları olarak nitelendirilebilirler? Niçin batıcı ve plüralist fikirlere sahip Gaspırnskiy kendiliğinden Sultan Abdülhamid yönetiminin inanmış alkışçısıdır? Aynı şahsın Rusya yönetimiyle de yıldızının barışık olduğu ve yönetimi bazen hayranlıkla övdüğünü belirtmek gerekir. Soruların cevabı gerçekten kolay değildir. Panislamizm olayı diller ve ülkeler arası bir olaydır. Rusçadan Arabçaya bir çok dildeki neşriyatı izleyerek böyle bir konuyu kaleme aldığı için Jacob Landau'yu kutlamak gerekir. Bu kitabta Çar Rusyası ile ilgili bahisler bence özgün ve yer yer yenilikler de getiriyor. Bennigsen ve Lemerrier-Quelquejay grubuna göre bir üstünlüğü var. Yazar Arabça biliyor ve bu grubtaki yazarlar ve düşünürlerle mukayese yapabiliyor. Hatta Gaspırnskiy'nin Mısırdaki çıkardığı *elNahda* gazetesini ele alması bile bence bir yenilik ve literatüründe pek görülmemeyen bir katkı. Tabii Osmanlı dünyasındaki islamcılık bahsine gelince bu bakımdan bazı eksikler var. Bu daha çok bizim ülkemizde Osmanlıca öğrenen genç siyasal bilimciler ve hukukçular kuşağının bu konuya eğilmelerinden ileri geliyor. Rahmetli Tunaya'nın öncülüğünde başlayan (bu arada Niyazi Berkes'in yurtdışından uzanan etkilerini de unutmamalı) siyasal düşünce araştırmaları zamanla düşün hayatımızın her sektörüne sıçradı ve önemli araştırma ve monografiler tamamlandı. Bu nedenle artık Osmanlı düşünce tarihinin bir dönemi üzerinde kaleme alınan bir yazının bazı eksikliklerinin görülmesi kaçınılmaz oluyor. II. Bölümde Mısır ve Libya, III. Bölümde Rusya ve Sovyetlerdeki durumdan sonra, Osmanlı Türkiyesi ile ilgili bölüm için şunları söyleyebiliriz; s.43 de Mustafa Celaleddin paşa'dan *Kont Boginsky* diye sözetmiş (Kont Borzecki) olacak. Oğlu Ferik Enver Paşa'nın notları ve hakkında da geniş

bir yazı *Tarih ve Toplum*'ün ilk sayılarında uzun tefrika halinde çıkarılmıştır; s.57 de Aşiret mektebinden sözediliyor. Bu mektebi panislamist bir kurum olarak düşünmekten çok muhtelif aşiretlerin idareye rabtını sağlayan bir güvenlik mekanizması olarak düşünmelidir. Nitekim Mülkiye mektebinde de muhtelif Osmanlı anasırı için kontenjan vardı ve özel bir sınıf vardı. Mekteb-i Sultani ve Tıbbiye gibi yerlerde ise kontenjanlar vardı. Yazarn Prizrend (?) diye yazdığı ittifakı ki Amavutlukun modern tarihi için önemi açık; ulusçuluktan çok İslamlık çerçevesinde değerlendirmesi konusunda şübhelerim var.

Bununla birlikte kitabın iç tutarlığı, zengin müracaat kitapları ve kaynakları onu vazgeçilmez kılıyor. Burada 55-56. sahifelerde panislamist hareketin mali kaynaklarıyla ilgili kısaca bölüme de değineyim. Tarihimizin ünlü kuruluşu İttihad ve Terakkinin mali kaynaklarına ve muhasebe kayıtlarına sahip değiliz ve bilgimiz hep sınırlı. Panislamizm denen hareket ve ideoloji ki örgütlenme düzey ve varlığı henüz karanlıktır; mali kaynakları hakkındaki bilgimiz adamakıllı sisler altındadır. Bu işi Hilâl-i Ahmer'e yüklesek o cemiyetin dahi mali tarihini ve kayıtlarını iyice bilmiyoruz. Bir bakıma Panislamizm ve Abdülhamid için kullanılacak en güzel mesel; "şeyh uçmaz mürid uçurur" olmalıdır. Amma şeyh var ve mürid var, tekke görünmüyor; aralarındaki bağ modern tarihçiliğin araştırma alanı olmalıdır. Namık Kemal, Tunuslu Hayreddin, Efgani, Seyyid Ahmed Hanın düşünce dünyası ve bağları ve farklarından tutun da panislamist propagandaya ve matbuata kadar bu içinden çıkılmaz sorunlara el atan bin yazarı kutlamak gerekir: Her faaliyet kendinden sonrakini provoke edecek bir başlangıçtır. Panislamizm bir *İslamintern* veya *İslaminform* değildi. Ama İrlanda yılanı gibi ismi var cismi yok bir hareket de değildir. Geniş coğrafyada, birçok dildeki yayın ve belgelere cesaretle el atan bize bazı yönleri açıklayan bir müracaat kitabına sahibiz ve uzun zaman için bu yerini koruyacağını zannediyoruz. Kitabın ekindeki seçilmiş metin ve belge tercümelere de çalışmanın olumlu ve faydalı bir yanındır.

İLBER ORTAYLI

1991 YILININ İKİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ALTINTAŞ, HAYRANİ: *Tasavvuf Tarihi* / Hayrani Altıntaş. — 2. bs. — Ankara : A.Ü. İlahiyat Fakültesi, 1991. 170 s. ; 24 sm. — (A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay.; No: 190) ISBN 975-482-068-6 (A.V/4030).
- ALTUN, ARA: *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları için Bir Özet* / Ara Altun. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988. 111 s. ; 19 sm. — (Arkeoloji ve Sanat Yayınları. Deneme, Eleştiri ve Tarih Dizisi ; 5) ISBN 975-7538-00-0 (A.V/3748).
- Altvorderasien in kleinen Schriften Festchrift Wolfram Nagel* / Hrsg. von Bruno Jacobs. — Wiesbaden : Reichert, 1988. 425 s. : 16 hrt. : res. ; 29 sm. ISBN 3-88226-445-4 (B.I/366).
- '*Amāl al-Mecmā' al-İlmī aş-Şarki lisenē 1882*. — Beyrut : [a.y.], 1882? 128 s. ; 26 sm. (B.I/524).
- AMİN, AHMAD: *Zuhr al-İslām* / Ahmad Amīn. — Kahire : Maktaba al-Nahda al-Misriyya, [195.?]-[1955?]. ... c. ; 24 sm. (A.V/4184).
- AL-AMİR ABDULKADİR : *Tuhfa al-zāir fī meāsir al-Amīr Abdulkādīr va ahbār al-Cezāir* / Amīr Abdulkadir. — İskenderiye : Matbaat al-Ticariyye, 1903. ... c. ; 24 sm. (A.V/4222).
- An Examination of Armenian Charges for the Pre - 1914 Period in light of Documentary Evidence*. — İstanbul : Şinasi Orel, 1990. 23 s. : 2 ek ; 24 sm. (A.V/3161).
- De Anatolia Antiqua — Eski Anadolu I* / éd. par Jacques des Courtils, Jean-Charles Moretti et François Planet. — Paris : Librairie d'Amérique et d'Orient, 1991. 344 s. ; 30 sm. — (Bibliothèque de l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul ; 32) ISBN 2-7200-1079-0 (B.I/589-1).
- Anatolia Moderna I : Yeni Anadolu* / éd sous la direction de Jean-Louis Bacque-Grommont ... [at al.]. — Paris : Librairie d'Amérique et d'Orient, 1991. 335 s. ; 30 sm. — (Bibliothèque de l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul ; 33) ISBN 2-7200-1080-4 (B.I/462-1).

- Anatolia Moderna — Yeni Anadolu II : Derviches et Cimetieres Ottomans* / éd. sous la direction de Jean-Louis Bacque-Grammont ... [at. al.]. — Paris : Librairie d'Amérique et d'Orient, 1991. 254 s. ; 30 sm. — (Bibliothèque de l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul ; 34) ISBN 2-7200-1081-2 (B.I/462-2).
- Anayasa Yargısı (7. : 1990 : Ankara)* / Haz. : Yekta Güngör Özden, Yılmaz Aliefendioğlu, Emine Yıldız. — Ankara : Anayasa Mahkemesi, 1990. 198 s. ; 24 sm. — (Anayasa Mahkemesi Yayınları ; No: 15) (A.V/3778).
- Ancient Rock Inscriptions : Supplement to Map of Har Nafha (196) 12-01 : Archaeological Survey of Israel.* — Jerusalem : The Israel Antiquities Authority, 1990. 45, 65 s. ; 24 sm. ISBN 965-406-000-0 (A.V/4138).
- ANCSEL, EVA: *The Silence of History* / by Eva Ancsel. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. 110 s. ; 19 sm. ISBN 963-05-4907-7 (A.V/3650).
- ANDERSSON, BERTIL: *Antik Ekonomi : Tematiska studier av den antika ekonomins karaktär och utvecklingsmöjligheter* / av Bertil Andersson. — Jonsered : Paul Åström, 1991. 339 s. ; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 103) ISBN 91-7081-034-6 (A.V/4428).
- ANDREAE, BERNARD: *Laokoon und die Gründung Roms* / Bernard Andreae. — Mainz am Rhein : von Zabern, 1988. 220 s. : 66 res. ; 23 sm. — (Kulturgeschichte der Antiken Welt ; Bd. 39) ISBN 3-8053-0989-9 (A.V/3416).
- ANDREE, KARL: *Geographie des Welthandels* / Karl Andree ; Hrsg. von Franz Heiderich, Robert Sieger. — Frankfurt : Heinrich Keller, 1910-1912. 2 c. ; 25 sm. (A.V/3476).
- ANDRÉN, ARVID: *Minnen Fran Min Forntid* / Arvid Andrén. — Göteborg : Paul Åström, 1991. 123 s. : res. ; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocketbook ; 94) ISBN 91-7081-012-5 (A.V/3961).
- AL-ANDULUSİ, ASİR AD-DİN ABİ 'ABD ALLAH MUHAMMAD B. YÛBUF AL-ŞEHİR BAbİ: *Fihrist min tefsir al-Bahr al-Muhid* / Abi Hayyân. — [A.y. yy. t.y.]. 50 s. ; 28 sm. (B.I/554).
- AL-ANDULUSİ, EBÛ AL-KÂSİM SÂ'İD B. AHMAD: *Tabakât al-Umam* / al-Andulusi. — Beyrut : Matbaat al-Katolikiye, 1912. 124 s. ; 25 sm. (A.V/4183).
- AL-ANDULUSİ, İBN HAZM: *al-Red 'alâ İbn al-Nigriyye al-Yahsüdi va Resâil U'hrâ* / İbn Hazm al-Andulusi. — Kahire : Maktaba Dâr al-'Arabiyya, 1960. 248 s. ; 25 sm. (B.I/518).

- Ankara — Angora — Ancyra : Kent Bibliyografyası. Ocak 1992.* — Ankara : Ankara Büyükşehir Belediyesi, 1992. 413 s. ; 28 sm. — (Ankara Dergisi Araştırma Dizisi : 1) (B.I/596).
- Antiquités Nationales.* — Paris : Ministère de L'Education Nationale, de la Jeunesse et des Sports, 1989. 284 s. : 120 fot. ; 26 sm. — (Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques ; nouvelle Série ; 22) ISBN 2-7355-0177-9 (B.I/362).
- 'ARABI, MUHYİDDİN İBN: *Fuṣūṣ al-Hikam* / By Muhyiddin Ibn 'Arabi ; translation of and commentary Ismail Hakkı Bursevi ; rendered into English by Bulent Rauf ; with the help of R. Brass and H. Tolle-mache. — Oxford and İstanbul : Muhiyiddin Ibn 'Arabi Society, 1986. 264 s. ; 24 sm. (A.V/3702).
- Arbaūn Hadīsa fī Istīnā al-ma'ruf* / Derleyen : Abdülazim b. Abī Muham-med Abdulkavī al-Munzarī ; Şerh : Abu Zayd Abdurrahman b. Muhammad bin Mahlūf al-Saālibī al-Cazāirī. — [y.y.]: [a.y.], 1470. 96 s. ; 24 sm. — (Al-Mamlaka al-Mağribiyya Vizāra al-Davla al-Mu-kallafa bi al-Şuūn al-Islamiyye) (A.V/3069).
- The Archaeology of Inequality* / Ed. by Randall H. McGuire and Robert Paynter. — Cambridge : Basil Blackwell, 1991. 295 s. ; 23 sm. — (Social Archaeology) ISBN 0-631-16043-4 (A.V/4034).
- Arctic Ocean : Exploring and Mapping the Seafloor* / ed. Wilbur E. Garrett. — Washington : National Geographic, 1990. 1 : 10.140.000 (H./242).
- ARIK, M. OLUŞ: *Alanya İçkalesi'nde 1988 Yılında Yapılan Kazı Çalışmaları. Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayrışım.* / M. Oluş Arık. — Ankara : T.T.K., 1991. 135-139 ss. : 4 res. ; 24 sm. (A.V/4071).
- ARIK, RÜÇHAN: *1988 Yılı Kubad-Âbad Kazısı Raporu Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayrışım.* / Rüşhan Arık. — Ankara : T.T.K., 1991. (A.V/4072).
- ARIKAN, ZEKİ: *Fransız İhtilâli ve Osmanlı Tarihçiliği* / Zeki Arıkan. — İstanbul ; Paris : Editions ISIS, 1990. 85-100 ss. ; 24 sm. (A.V/4229).
- ARIMO, R.: *Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918* / R. Arimo. — Rovaniemi : Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys Societas Historica Finladiae Septentrionalis, 1991. 212 s. ; 24 sm. — (Studia Historica Septentrionalia ; 20) ISBN 951-96174-4-2 (A.V/3959).
- ARMAOĞLU, FAHİR: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980* / Fahir Armaoğlu. — 5. bs. — Ankara : T.İ.B., 1988. 883 s. ; 24 sm. — (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Tarih Dizisi ; 17) ISBN 975-468-009-X (A.V/4038).

- ARSEVEN, CELÂL ESAT: *Türk San'atı* / Müellifi Celâl Esat. — İstanbul : Türk Ocakları Merkez Heyeti, 1928. 229 s. : 34 lev. ; 27 sm. (B.I/430).
- ARUTYUNOV, A.R.: *Role Play at Russian Lessons : Student's Book* / A.R. Arutyunov, P.G. Chebotarev, N.B. Muzrukav. — Moscow : Russky Yazyk Publishers, 1989. 311 s. ; 22 sm. ISBN 5-200-00362-8 (A.V/3399).
- AL-ASADİ, ABU MUHAMMAD FİTYAN B. ALİ: *Divan Fityan al-Şāgūrī* / Muhammad b. Fityan b. Ali al-Asadī. — Dimaşk : Ahmad al-Cundi, 1976. 271 s. ; 25 sm. (A.V/4241).
- AL-ASBAHĀNĪ, ABU NU'İM AHMAD B. ABDULLAH: *Delāi'l al-Nubuva* / Abu Nu'ım Ahmad b. Abdullah al-Asbahani. — 2. bs. — Haydarabat : Matbaa Maclis Daira al-Maarif al-Osmāniyya, 1950. 566 s. ; 26 sm. (B.I/567).
- Aserbaidşanische Chrestomathie : Texte des 20. Jahrhunderts* / von Horst Wilfrid Brands. — Wiesbaden : Harrassowitz, 1977. 84 s. : 1 hrt. ; 24 sm. — (Frankfurter Turkologische Arbeitsmittel ; Bd. 1) ISBN 3-447-01855-0 (A.V/3940).
- Asia-Pacific* / ed. Wilbur E. Garrett. — Washington : National Geographic, 1989. 1 : 23000000 (H/258).
- AL-ASKALĀNĪ, AHMAD B. ALĪ B. HACAR: *al-Tahis al-habir fi tahrir ahādīs al-Rafī al-Kabīr* / Ahmad b. Ali b. Hacar al-Askalani. — Dihli : Matbaa al-Ansari, [t.y.]. 416 s. ; 34 sm. (B.I/512).
- ASLANAPA, OKTAY: *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi : Başlangıcı ve Gelişmesi*. — Ankara : A.K.M., 1991. 163 s. : 197 res. ; 24 sm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi Yay. ; Sayı : 43) ISBN 975-16-0264-5 (A.V/3936).
- ASLANAPA, OKTAY: *İznik Çini Fırınları Kazısı 1988 Yılı Çalışma Raporu* Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayrışım. / Oktay Aslanapa. — Ankara : T.T.K., 1991. 131-134 ss. : 33 res. ; 24 sm. (A.V/4082).
- Astronomik Almanak 1992*. — Ankara : Harita Genel Komutanlığı, 1992. 54 s. ; 29 sm. (B.I/598).
- ASTURIAS, M. AGEL: *Kasırğa* / M. Angel Asturias ; Türkçesi: Leyla Görsel. — İstanbul : Cem, 1990. 287 s. ; 19 sm. — (Sabah Nobel Yayınları Dizisi ; 13) (A.V/4411).
- Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları — Lower Euphrates Project 1978-1969 Activities*. — Ankara : ODTÜ, 1987. 309 s. : 193 lev. ; 32 sm. — (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları ; Seri I, No. 3) (B.I/528).

- Âşık Seyrânî Bibliyografyası (Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirlerinden Örnekler) /* Haz. Hasan Avni Yüksel - Kadir Özdamarlar. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. 72 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Halk Kültürünü Araş. Dai. Yay. ; 147. Biyografiler-Bibliyografyalar Dizisi ; 24) (Türk Halk Şairleri Bibliyografyaları ; 11) ISBN 975-0901-6 (A.V/4014).
- AŞIROĞLU, ORHAN GÂZİ: *Gayriresmî Tarih /* Orhan Gâzi Aşıroğlu. — İstanbul : Burak, 1990. 256 s. ; 20 sm. — (Burak yayınları ; 22) (A.V/3707).
- AŞURBEYLİ, S.B.: *Ekonomiçeskie i kulturniye Sviyazi Azerbaydjana Indiiye v srednie veka /* S.B. Aşurbeyli. — Bakü : Akademia Nauk Azerbaycankoi CCP., 1990. 150 s. ; 23 sm. (A.V/4335).
- ATALAR, MÜNİR: *Şehr-i Rumûzât-ı Hâcî Bayrâm-ı Velî İsmâ'îl Hakkî Celvetî Metin Transkripsiyonu /* Münir Atalar. — Ankara : A.Ü. İlahiyat Fakültesi, 1991. 105 s. ; 29 sm. (B.I/592).
- ATALAY, BESİM: *Divanü Lûgat-it-Türk dizini "endeks" /* Besim Atalay. — Ankara : T.D.K., 1943. 885 s. ; 24 sm. (A.I/3531-4).
- Atatürk Haftası Armağanı /* Bozkurt Güvenç ... [ve bşk.]. — Ankara : T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, 1991. 184 s. ; 24 sm. — (Gen. Kur. As. Tarih ve St. Etüt Bşk. Yay. Atatürk Dizisi Sayı ; 24) (A.V/4145).
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Albümü.* — Ankara : A.K.D.T.Y.K., 1989. 156 s. ; 20 sm. (A.V/4599).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV.* — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1991. 721 s. ; 25 sm. ISBN 975-16-0349-8 (A.V/2497-4).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL: *Nutuk 1919-1927 /* Kemal Atatürk ; bugünkü dille yayına hazırlayan Zeynep Korkmaz. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1991. 638 s. ; 7 s. hrt. ; 25 sm. ISBN 975-16-0401-X (A.V/4603).
- ATEŞ, İBRAHİM: *Mimar Sinan Vakfı /* İbrahim Ateş. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990. 128 s. ; 24 sm. ISBN 975-498-025-X (A.V/3686).
- AUBAN, JOAN BERNABEU: *La Tradicion Cultural de las Ceramicas Impresas en la Zona Oriental de la Peninsula Ibéreas en la Zona Oriental de la Peninsula Ibérica /* Joan Bernabeu Auban. — Valencia : Servicio de Incestigacion Prehistorica, 1989. 158 s. : 101 şekil ; 30 sm. — (Servicio de Investigacion Prehistorica. Serie de Trabajos Varios ; Num. 86) ISBN 84-7795-012-1 (B.I/374).

- AUBIN, J.: *Timurlular'ın Şiraz'da Bilim ve Sanat Koruyuculuğu*. Belleten, C.LI, Sayı: 200 (Ağustos 1987)'den ayrışım. / Yazan J. Aubin ; Çev. : Yaşar Yücel. — Ankara : T.T.K., 1987. 965-979 ss. ; 24 sm. (A.V/4052).
- AVDULLAH, ŞEYH'Ü-L-EMİN: *Hülafa-i Raşidin / Şeyh'u-l-Emin Avdullah*. — Kuveyt : Mektebet'ül Felah, 1988. 211 s. ; 25 sm. (A.V/3882).
- AVDULLAH, ŞEYH'Ü-L-EMİN MUHAMMED: *Esalibu't-Terbiye ve't-Ta'lim fi'l-İslâm / Şeyh'ü-l-Emin Muhammed Avdullah*. — Dubai : Dar'ül-Kıraat'ül-Cemicun-Neşr ve't-Tevziç, 1990. 126 s. ; 25 sm. (A.V/3883).
- Avrupa Tarihi : Son Asır*. — [y.y., a.t.y.] 193-592 ss. ; 24 sm. (A.V/3859).
- AXENCIUC, VICTOR: *The Making of the Unitary Romanian National State Economic Premises / Victor Axenciuc and Ion Tiberian*. — Bucharest : Editura Acadamiei Republicii Socialiste România, 1989. 301 s. ; 24 sm. — (Bibliotheca Historica Romaniae Monographs ; 27) ISBN 973-27-0103-X (A.V/4114).
- AYATAÇ, MUSTAFA: *Urfa : Peygamberler Şehri / Mustafa Ayataç*. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988. 146 s. ; 20 sm. — (Arkeoloji ve Sanat Yay. Bölge Şehir ve Semt Monografileri Dizisi ; 1) (A.V/3763).
- AYDINEL, SITKI: *Atatürkçülük'ü Anlamak ve Anlatmak / Sıtkı Aydinel*. — Ankara : [A.y.], 1990. 36 s. ; 24 sm. (A.V/3445).
- AYDINEL, SITKI: *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı / Sıtkı Aydinel*. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 434 s. ; 20 sm. — (Kül. Bak. Yay. ; 1154. Kaynak Eserler Dizisi ; 40) ISBN 975-0628-9 (A.V/3314).
- AYETÎ, ABDU'L-MUHAMMED: *Tahrir-i Tarih-i Vessaf / Abdu'l-Muhammed Ayetî*. — Tahran : İntişarat-ı Bünyad-ı ferhengi İnan, 1346 H. 434 s. ; 24 sm. (A.V/4441).
- AYTEKİN, HALİL: *Eğitim Yönetimi : İttihât ve Terakkî Dönemi / Halil Aytekin*. — Ankara : Gazi Eğitim Fakültesi, 1991. 339 s. ; 24 sm. — (Gazi Eğitim Fakültesi Yayın No; 20) ISBN 975-507-029-X (A.V/4028).
- AYTMATOV, CENGİZ: *Beyaz Gemi : Toprak Ana : Deve Gözü : İlk Öğretmenim / Cengiz Aytmatov ; Rusça aslından çev.: Mehmet Özgül*. — İzmir : Yeni Asır, [1991] 2 c. ; 19 sm. (A.V/4416).
- Azerbaijani Jewellery Art*. — [y.y.] : Intourist, c.1989. 28 fot. ; 21 sm. (A.V/4518).
- AZİMÂN, MUHAMMED: *Havle al-Ta'lim al-Diniyye / Muhammed Azimân*. — Tatvan : Dar'ü al-Tabâti al-Mağribiyye, 1957. 30 s. ; 24 sm. (A.V/4314).

- BERNHARDI, FRIEDRICH VON: *Unsere Zukunft* / von Friedrich von Bernhardt. — Stuttgart und Berlin : J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, 1912. 154 s. ; 21 sm. (A.V/3490).
- BERNATH, MATHIAS: *Südost-Institut München 1930-1990* / Mathias Bernath. München : R. Oldenbourg, 1990. 307 s. ; 25 sm. — (Südosteuropa-Bibliographie ; Ergänzungsband ; 2) ISBN 3-486-55847-1 (A.V/3301).
- BERTRAN, ALEKSI: *Felsefe-i İlmiyye ve Felsefe-i Ahlakiyye* / müellifi : Aleksi Bertran ; Mütercim: Salih Zeki. — İstanbul : Maarif-i Umumiye Nezareti Terceme ve Telif Dairesi Kütüphanesi, 1333. 302 s. ; 20 sm. — (Maarif-i Umumiye Nazareti Terceme ve Telif Dairesi Kütüphanesi ; 1) (A.V/4192).
- BEŞİR FUAD: *Mektuplar* / Beşir Fuad ; yay. haz. C. Parkan Özturan. — İstanbul : Arba, 1305. 80 s. ; 20 sm. — (Arba Yayınları ; 34. Bağımsız Dizi ; 7) (A.V/3750).
- BETANCOURT, PHILIP P.: *Pottery From Gournia* / Philip P. Betoncourt and Jean S. Silverman. — Pennsylvania : The University Museum, 1991. 111 s. : 40 s. res. : 42 s. fot. ; 29 sm. — (University Museum Monograph ; 72) (The Creton Collection in the University Museum University of Pennsylvania ; vol. 2) (ISBN 0-924171-06-5 (B.I/463-2).
- BEYDİLLİ, KEMAL: *Die Polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte Osmanischer Archivalien* / von Kemal Beydilli. — München : Rudolf Trofenik, 1976. 180 s. : 112 s. belge fot. ; 23 sm. — (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients ; Bd. 19) (ISBN 3-87828-097-1 (A.V/3710).
- BEYZAT (ÇAĞLAYAN), ESEN: *Tokat Bölgesi Geleneksel Kıyafetler* / Esen Beyzat (Çağlayan). — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 82 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Halk Kültürünü Araş. Dai. Yay. ; 135. Maddi Kültür Dizisi ; 3) (ISBN 975-17-0527-4 (A.V/3363).
- Bibliographisches Handbuch der Turkologie : Eine Bibliographie der Bibliographien vom 18. Jahrhundert Bis 1979* / Zusammengestellt von György Hazai und Barbara Kellner-Heinkele. — Budapest Akadémiai Kiado, 1986. ... c. ; 24 sm. — (Bibliotheca Orientalis Hungarica ; vol. 30) ISBN 963-05-3481-9 (Band 1) (A.V/3631).
- EL-BİDLİSÎ, ŞEREFHÂN: *Şerefnâme* / Şerefhân el-Bidlisî ; tercüme: Muhammed Ali Avni Yahya Al-Haşşâb. — Mısır : Daru'l-Ihya, 1367- ... c. ; 25 sm. (A.V/4271).
- BIEBIG, CLARA: *Dilettanten des Lebens* / Roman von Clara Biebig. — Berlin : Ullstein, [t.y.] 312 s. ; 16 sm. — (Ullstein=Bücher) (A.V/3557).

- BIEBIG, C.: *Die vor den Zoren* / C. Biebig. — Berlin : Egon Fleischel, 1910. 438 s. ; 20 sm. (A.V/3517).
- BİLGİN, NURAN: *Folklorik Yapma Bebekçilik* / Nuran Bilgin. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 203 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay.; 140. Maddi Kültür Dizisi ; 4) ISBN 975-17-0806-0 (A.V/4012).
- BIÖRNSTAHL, JACOB JONAS: *Briefe auf Seinem Ausländischen Reisen* / Jacob Jonas Biörnstaahl ; den Königlichen Bibliothekar C.C. Giörwell in Stockholm ; aus dem Schwedischen übersetzt von Just Ernst Graskurd. — Leipzig : Christian Lorenz Struck, 1777. 6 c. ; 19 sm. (A.V/1525).
- BİRÜNİ, EBU REYDAN: *Tahkik-i Malu'l-Hind* / telif Ebu Reydan Birunî ; terceme Menuçehr Sudukî-Sehâ. — Tahran : Müesses-e-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1358 H. ... c. ; 24 sm. (A.V/4434-1).
- BISMARCK, OTTO FÜRST VON: *Gedanken und Erinnerungen* / von Otto Fürst Bismarck. — Stuttgart und Berlin : J.G. Cotta, 1913. 2 c. ; 18 sm. (A.V/3548).
- BLEIBTREU, KARL: *Wellington bei Talavera (27./28. Juli 1809.)* / Von Karl Bleibtreu. — Berlin : H. Krüger, [t.y.] 187 s. ; 20 sm. (A.V/3595).
- BOASE, T.S.R.: *The Cilician Kingdom of Armenia* / T.S.R. Boase ... [at al.] ; Ed. by T.S.R. Boase. — Edinburg ; Scottish Academic, 1978. 206 s. ; 24 sm. ISBN 7073-0145-9 (A.V/3724).
- DE BOER, T.J.: *Tarih al-Felsefe fi al-İslam* / Telif T.J. De Boer. — Kahire : Matbaat Cennet al-Telif va al-Terceme ve al-Neşr, 1938. 294 s. ; 25 sm. (A.V/4188).
- BONYOSTOV, Z. M.: *Gasudarstvo Horezşahov Anuşeginidiv 1097-1231* / Z.M. Bonyostov. — Moskva : Nauka, 1986. 248 s. ; 22 sm. (A.V/3972).
- BORKS, HEINRICH: *Mathematische Hauptsätze* / Heinrich Borks ; Nach de Tode des Verfassers hrsg. von Mar Nath. — Achte Auflage. — Leipzig : D.R. Reiland, 1917. 2 c. ; 22 sm. (A.V/3574).
- Bosnien-Herzegowina* / Textautoren Alojz Benac. — 2. bs. — Belgrad : Yugoslawische Revue, c. ; 1986. 220 s. : rnk. res. ; 29 sm. (B.I/416).
- BOSS RICHARD: *Der Zodesweg auf den Piz Palü* / Richard Boss. — Berlin : Ullstein, [t.y.] 304 s. ; 16 sm. — (Ullstein — Bücher) (A.V/3559).
- BOYCE, MARY: *A History of Zoroastrianism* / by Mary Boyce and Frantz Grenet ; with a Contribution by Roger Beck. — Leiden : Brill, 1991. ... c. ; 24 sm. — (Handbuch der Orientalistik Erste Abteilung. Nahe und der Mittlere Osten; Bd.8, kısım 1) ISBN 90-04-09271-4) (A.V/1521).

- BÖHME, ERNST: *Das Fränkische Reichsgrafenkollegium im 16. und 17. Jahrhundert : Untersuchungen zu den Möglichkeiten und Grenzen der Korporativen Politik Mindermächtiger Reichsstände* / von Ernst Böhme. — Stuttgart : Steiner-Verl. Wiesbaden, 1989. 321 s. ; 24 sm. — (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz ; Bd. 132) (Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches ; Nr. 8) ISBN 3-515-04945-2 (A.V/3786).
- BÖKÖNYI, S.: *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe* / by S. Bökönyi. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. 596 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-5216-7 (A.V/3638).
- BÖLL, HEINRICH: *Cüce ile Bebek* / Heinrich Böll ; Türkçesi: Kâmuran Şipal. — İstanbul : Cem, 1990. 158 s. ; 19 sm. (A.V/4414).
- BÖLSCHE, WILHELM: *Auf dem Menschenstern : Gedanken zu Natur und Kunst* / Wilhelm Bölsche — Dresden : Carl Reissner, 1920. 344 s. ; 22 sm. (A.IV/8907).
- BRAMDIN, MICHAEL: *Gschingis-chan : Der Sturm aus Aslen* / Michael Bramdin. — Stuttgart Deutsche Verlags, 1934. 237 s. ; 21 sm. (A.V/3456).
- BREINZ, RUDOLF: *Auf der Sonnseit'n* / von Rudolf Breinz. — Leipzig : L. Staackmann, 1911. 333 s. ; 19 sm. (A.V/3538).
- Bronze Age Trade in the Mediterranean* / ed. by N.H. Gale. — Jonsered : Paul Aström, 1991. 398 s. ; 31 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; vol. 90) ISBN 91-7081-003-6 (B/575).
- BROWNE, EDWARD: *A Litarary History of Persia From Firdausi to Sa'di : Tarih al-Adab fi İran* / Edward Browne ; Translated into Arabic by İbrahim Amin Shawarby. — Cambridge : Cambridge University, 1954. 747 s. ; 25 sm. (A.V/4286).
- BROWN, LEON CARL: *Color in Northern Africa* / by Leon Carl Brown. — Princeton : Princeton University, 1967. 464-482 ss. ; 22 sm. — (Princeton Near East Papers ; Nu. 5) (A.V/3979).
- BRUUN, CHRISTER: *The Walter Supply of Ancient Rome : A Study of Roman Imperial Administration* / Christer Bruun. — Helsinki : Societas Scientiarum Fencica, 1991. 455 s. ; 24 sm. — (Commentationes Humanarum Litterarum ; 93-1991) ISBN 951-653-223-3 (A.V/3878).
- BRÜCKNER, CHRISTINE: *Ehe die Spuren Verwehen* / Christine Brückner. — Güterslah : C. Bertelsmann, 1954. 332 s. ; 19 sm. (A.V/3530).
- BUCCELLATI, GIORGIO: *Mozan 1 : The Soundings of the First Two Seasons* / Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. — Malibu : Udena Publications, 1988. 158 s. ; 24 fot. ; 29 sm. — (Bibliotheca Mesopotamica ; vol. 20) ISBN 0-89003-194-0 (B.I/453-1).

- BUCK, PEARL S.: *Ana* / Pearl S. Buck ; Türkçesi: Nihal Yeğınobalı. — İstanbul : Cem, 1991. 267 s. ; 19 sm. (A.V/4401).
- BUDAI-DELEANU, ION: *De Originibus Populorum Transylvaniae Despre Originile Popoarelor Din Transilvania* / Ion Budai-Deleanu ; Ed. de Ladislau Gyémant. — Bucureşti ; Editura Enciclopedica, 1991. 2 c. ; 24 sm. ISBN 973-29-0167-5 (A.V/4116).
- Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri* / Haz. Nimetullah Hafız. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1990. 2 c. ; 24 sm. — (Kül. Bak. Halk. Kül. Araş. Dai. Yay. ; 126. Halk Edebiyatı Dizisi ; 32) ISBN 975-17-0517-7 (A.V/3364).
- BURCKHARDT, JACOB: *Die Kultur der Renaissance in Italien : Ein Versuch* / Jacob Burckhardt ; Hrsg. von Werner Kaegi. — Bern : Hallwag, 1943. 608 s. ; 21 sm. (A.V/3690).
- BUSCH, WILHELM: *Tobias Knopp* / Wilhelm Busch. — München : Friedr. Bassermann'sche, 1941. 231 s. : res. ; 21 sm. (A.IV/8786).
- BUSSE, MAX: *Der Deutsche Briefverehr* / Max Busse. — Achte Auflage. — Stuttgart : Wilhelm Violet, [t.y.] 231 s. ; 18 sm. (A.V/3578).
- BÜLOV, FÜRST VON: *Deutsche Politik* / Fürst von Bülov. — Berlin : Reimar Hobbing, 1916. 359 s. ; 23 sm. (A.V/3586).
- CLAUDEL, PAUL: *Les Juifs* / Par Paul Claudel ... [at al.]. — Paris : Présences, 1937. 334 s. ; 19 sm. (A.V/3714).
- COHEN, MARK R.: *The Jews Under Islam: From the Rise of Islam to Sabbatai Zevi* / by Mark R. Cohen. — Princeton : Princeton University, 1981. 169-229 ss. ; 22 sm. — (Princeton Near East Paper ; Nu. 32). (A.V/3987).
- COLLON, DOMINIQUE: *First Impressions : Cylinder Seals in the Ancient Near East* / Dominique Collon. — London : British Museum, c. 1987. 204 s. ; 24 sm. ISBN 0-7141-1121-X (B.I/604).
- Contemporary Essays in Austrian and Hungarian Georaphy* / Ed. by Elisabeth Lichtenberger, Marton Pecsı. — Budapest : Akademiai Kiado, 1988. 264 s. ; 24 sm. — (Studies in Georaphy in Hungary ; 22) ISBN 963-05-4946-8 (A.V/3653).
- COOK, MICHAEL: *Arşiv Otomasyonuna Giriş : Bir Ramp Çalışması* / Michael Cook ; İngilizce'den tercüme : Neclâ İlemin. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, 1991. 81 s. ; 209 sm. — (T.C. Başbakanlık Dev. Aşv. Gnl. Müd. Cumhuriyet Aşv. Dai. Başk. ; Yay. No: 8) (A.V/3435).
- Corpus Vasorum Antquorum. Deutsche Demokratische Republik : Staatliche Museen zu Berlin* / Elisabeth Rohde. — Berlin : Akademie, c 1990. 87 s.

- : 25 res. : 3 lev. : 8 Çiz. ; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutsche Demokratische Republik ; Bd. 3) ISBN 3-05-001767-8 (B.I/456-1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. The Netherlands : Rijksmuseum van Oudheden /* by M.F. Vos. — Ledine : E.J. Brill, 1991. 99 s. : 53 fot. ; 34 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. The Netherlands, fasc. 3-) ISBN 90-04-09412-1 (B/7050-4).
- COTTAM, RICHARD W.: *Iran and the United States /* Richard W. Cottam. — Pittsburg : University of Pittsburg, 1988. 298 s. ; 22 sm. — (Pitt Series in policy and Institutional Studies) ISBN 0-8229-3588-0 (A.V/3978).
- COTYI, LYON: *al-Medhal li-derasat al-felsefe al-İslâmiye /* Telif Lyon Cotyi ; Terceme Muhammed Yusuf Musâ. — Mısır : Dar'ül Kütüb al-Ehliyye, 1945. 232 s. ; 21 sm. (A.V/4385).
- COURTOIS, LACQUES-CLAUDE: *Les Cylindres-Sceaux D'Enkomi : Fouilles Françaises 1957-1970 /* Jacques-Claude Courtois et Jennifer M. Webb. — Laye : Mission Archéologique Française D'Alasia, 1987. 93 s. : 22 fot. ; 30 sm. ISBN 9963-7654-0-8 (B.I/375).
- AL-CUNDİ, MUHAMMAD SELİM: *al-Camî fi ahbar-ı Abi'f Alâ el-Maarn va âsa rühü /* Muhammad Salim al-Cundî. — Dimaşk : Matbuat al-Mecmû al-Ulumiyye al-Arabiyye, 1964. ... c. ; 25 sm. (A.V/4240).
- AL-CURCÂNİ, AL-ŞARİF: *al-Mavakıf lil-kādî al-adud al-Ayci va Şarhuhâ /* al-Şarîf al-Curcânî. — [y.y.]: Dâr al-Tibâa al-Âmira, 1311. 2 c. ; 33 sm. (B.I/495).
- CURUHMAN, ADOLF: *Avrak al-Bardiyya al-Arabiyya va Minha al-Mahfuz bi-Dar /* Adolf Curuhman ; Tavfik Askarus. — Kahire : Matbaat Dar al-Kutub al-Misriyya, 1930. 4 fsk. ; 28 sm. (B.I/533).
- CVETKOVSKA, NADEZDA: *The Political Activity of the Macedonian Emigrants in Bulgaria From 1918 to 1929 /* Nadezda Cvetkovska. — Skopje : Institute of National Cvetkovska. — Skopje : Institute of National History, 1990. 228 s. ; 20 sm. (A.V/3420).
- CZESCHKA, HUGO VON: *Der Krieg Österreichs gegen Italien : im Jahre 1866 /* von Hugo von Czeschka. — Wien : L.W. Seidel und Sohn, 1912. 68 s. : 2 hrt. ; 24 sm. (A.V/3590).
- CZWARTY, TOM: *Źródła Arabskie do Dziejow Slowianszczyzny /* Tom Czworthy. — Wrocław : Ploska Akademia Nauk, 1988. 101 s. ; 24 sm. — (Polska Akademia Nauk. Prace Komisji Orientalistycznej ; Nr. 20) ISBN 83-04-03095-0 (A.V/4520).

- ÇADIRCI, MUSA: *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları* / Musa Çadırcı. — Ankara : T.T.K., 1991. 410 s. ; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; 7. Dizi-Sa. 124) ISBN 975-16-0409-5 (A.V/4421).
- ÇAĞATAY, NEŞET: *Ahilik Nedir* / Neşet Çağatay. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 123 s. ; 24 sm. — (Kül. Bak. Halk Kül. Araş. Dai. Yay. ; 137. Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi ; 7) ISBN 975-17-0561-4 (A.V/3362).
- ÇAĞATAY, NEŞET: *Les Akhis en Anatolie. Ahi Evren et Son Entourage* / Neşet Çağatay. — Paris : Librairie d'Amérique, [t.y.] 10 s. ; 31 sm. — (Bibliothèque de l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul ; 33) (A.V/578).
- ÇAĞATAY, NEŞET : *Türk Yüksek Öğretim Tarihine Genel Bakış* / Neşet Çağatay. — Ankara : T.T.K., 1991. 1209-1220 ss. ; 24 sm. Belleten, Cilt LIV, Sayı: 211 (Aralık 1990)'den ayırbaşım. (A.V/4059).
- ÇAMBEL, HALET: *Karatepe-Aslantaş ve Domuztepe 1988 Yılı Çalışmaları* Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayırbaşım. / Halet Çambel ... [ve bşk.]. — Ankara : T.T.K., 1991. 43-49 ss. : 14 res. ; 24 sm. (A.V/4079).
- ÇAPA, MESUT: *Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Mayıs, yıl: 3, Sayı 5'den ayırbaşım. / Mesut Çapa. — Ankara : A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990. 49-84 ss. ; 24 sm. (A.V/3434).
- ÇAY, ABDULHALÛK M.: *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuveyt-i Millîye Hareketleri* / Abdulhalûk M. Çay ve Yaşar Kalafat. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990. 132 s. ; 24 sm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları ; 90) ISBN 975-456-042-0 (A.V/4422).
- ÇEÇEN, KÂZİM: *Üsküdar Suları : İstanbul'un Vakıf Sularından* / Kâzım Çeçen. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1991. 188 s. : 7 hrt. ; 31 sm. (B.I/597).
- ÇİLİNGİROĞLU, ALTAN: *Van-dilkaya Höyüğü 1988 Kazıları* Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayırbaşım. / Altan Çilingiroğlu. — Ankara : T.T.K., 1991. 71-74 ss. : 1 hrt. : 7 res. ; 24 sm. (A.V/4080).
- ÇOTUKSÖKEN, BETÛL: *Ortaçağda Felsefe : Metinlerle* / Betül Çotuksöken, Safet Babür. — İstanbul : Ara, 1989. 346 s. ; 20 sm. — (Ara Yayıncılık ; 26 Felsefe Dizisi ; 6) (A.V/3684).
- ÇUBUKÇU, İBRAHİM AGÂH: *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri* / İbrahim Agâh Çubukçu. — Ankara : T.T.K., 1991. 247 s. ; 25 sm. —

(AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay. ; 7. Dizi-Sa. 118) ISBN 975-16-0301-3 (A.V/3599).

DJAÏT, HICHEM: *Al-Küfa : Naissance de La Ville Islamique / Hichem Djait*. — Paris : G.-P. Maisonneuve et Larose, 1986. 340 s.; 24 sm. — (Islam d'Hier et d'Aujourd'hui ; 29) ISBN 2-7068-0927-2 (A.V/4047).

Documente të Shekujve XVI-XVII Për Historinë e Shqipërisë. / Përgatitur nga : Injac Zamputi. — Tiranë : Akademia e Shkencave e Rps të Shqipërisë. Instituti i Historisë, 1989- ... c. ; 24 sm. (A.V/2811).

DOĞRU, HALİME: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı) / Halime Doğru*. — İstanbul : Eren, 1990. 220 s. : 1 hrt. ; 24 sm. (A.V/3918).

Doğu Halkları Kurultayı (1. : Bakû : 1920) / Türkçesi : Ali Alev. — 2. bs. — İstanbul : Koral, 1990. 293 s. ; 20 sm. (A.V/3752).

Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges. — Berlin : Gedruckt in der Reichsdruckerei, 1939. 488 s. ; 25 sm. — (Auswärtiges Amt; 1939 Nr. 2) (A.V/3464).

Dokuz Eylül Üniversitesi 1989 Yılı Bilimsel Yayınlar Kataloğu / Araştırma-Planlama ve Koordinasyon (A.P.K.) Birim Başkanlığı'nca Derlenmiştir. — İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi, 1990. 229 s. ; 24 sm. (A.V/4043).

DONBAZ, VEYSEL: *Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stambul / Veysel Donbaz*. — Stuttgart : Steiner Verlag Wiesbaden, c 1989. 128 s. : 45 lev. ; 24 sm. — (Altassyrische Texte und Untersuchungen ; Bd. 2) ISBN 3-515-05351-4 (A.V/3900-2).

DOSTAL, WALTER: *Eduard Glaser-Forschungen im Yemen : Eine quellenkritische Untersuchung in ethnologischer Sicht / Walter Dostal*. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990. 246 s. : 41 res. ; 24 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Nistorische Klasse. Sitzungsberichte ; Bd. 545) (Veröffentlichungen der Arabischen Kommission ; Nr. 4) ISBN 3-7001-1746-9 (A.V/3876).

DOSTOJEWSKI, F.M.: *Die Besessenen / Roman von F.M. Dostojewski ; Deutsch von Hubert Putze*. — Zweite Auflage. — Dresden und Leipzig : Heinrich Minden, [t.y.] 335 s. ; 18 sm. (A.V/3553).

DOUGLAS, J. LEIGH: *The Free Yemeni Movement 1935-1962 / J. Leigh Douglas* ; ed. by Giovanni Chimienti. — Beirut : The American University of Beirut, c 1987. 287 s. ; 24 sm. (A.V/3449).

DÖRNER, FRIEDRICH KARL: *Von Pergamon zum Nemrud Dağ : Die archäologischen Entdeckungen Carl Humanns / Friedrich Karl und Eleonore*

- Dörner. — Mainz am Rhein : von Zabern, 1989. 342 s. : 113 res. : 8 lev. ; 24 sm. — (Kulturgeschizhte der Antiken Welt ; Bd. 40) (Schriften der Hermann-Bröckelschen-Stiftung ; Bd. 8) ISBN 3-8053-0998-8 (A.V/3780).
- Draft of an Economic Programme for Turkey* / Prepared by Muhlis Ete - Şefik Bilkur. — [y.y.], Türk Ekonomisi, 1952. 23 s. ; 19 sm. — (Türk Ekonomisi ; No. 31) (A.V/3345).
- DRAGUT, VASILE: *History of Romanian Arts : An Outline* / Vasile Dragut, Dan Grigorescu. — Bucharest : Editura Enciclopidica, 1990. 273 s. ; 24 sm. ISBN 973-29-0148-9 (A.V/4111).
- AL-DUCAVİ, AL-ŞAYH YÜSİF AHMAD NASR: *Kitâb al-Cavâb al-Munif fi al-Rad Alâ Muddai al-Tahrif fi al-Kitâb al-Şarif* / Nasir al-Ducavi. — [y.y.] : Matbaa al-Nahda al-Adabiyya, 1913. 277 s. ; 20 sm. (A.V/3146).
- DUMAS, PIERRE: *Le Maroc* / Pierre Dumas ; Couverture de Marius Hubert-Robert. — Greoble : B. Arthaud, 1935. 190 s. : 205 res. ; 21 sm. (A.V/3807).
- DURUY, VICTOR: *Grecque : Histoire* / par Victor Duruy. — 8. ed. — Paris : Librairie Hachette, 1873. 506 s. ; 18 sm. (A.V/4588).
- AL-DUSÜKİ, ÖMER: *Ihvân-üs-Safâ* / Telif Ömer al-Dusuki. — Mısır : Dâr İhyâ al-kutub al-Arabiyya, 1947. 240 s. ; 20 sm. — (Muallafât al-Cam'iyya al-Falsafiyya al-Mısriyya) (A.V/3889).
- DÜZİ, R.: *Tarih-i İslamiyyet* / R. Düzî ; Abdullah Cevdet. — Mısır : Matbaa-i İctihad, 1908. ... c. ; 19 sm. (A.V/4185).
- DVORNIK, FRANCIS: *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a* / İngilizce yazan : Francis Dvornik ; Fransızcaya çeviren Soeur Jean-Marie O.P. ; Fransızcadan Türkçeye çeviren Mehmet Aydın. — Ankara : T.T.K., 1990. 107 s. ; 24 sm. — (AKDTYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; 10 Dizi-Sayı 13) ISBN 975-16-0265-3 (A.V/3602).
- ERENDİL, MUZAFFER: *Askeri Tarih ve Türklerde Askeri Tarih Çalışmaları* / Muzaffer Erendil. — Ankara : T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1990. 53 s. ; 24 sm. (A.V/3375).
- ERKAL, MUSTAFA E.: *Az Gelişmişlik : Bölge Açısından* / Mustafa E. Erkal. — İlaveli 2. bs. — İstanbul : Der, 1990. 240 s. ; 20 sm. (A.V/3733).
- ERKANAL, ARMAĞAN: *Panaztepe Kazısı 1988 Yılı Raporu* Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayırmasım. / Armağan Erkanal. — Ankara : T.T.K., 1991. 37-42 ss. : 8 res. ; 24 sm. (A.V/4067).
- ERKANAL, HAYAT: *1988 Gınavaz Kazıları* Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayırmasım. / Hayat Erkanal. — Ankara : T.T.K., 1991. 29-36 ss. : 4 res. ; 24 sm. (A.V/4081).

- ERKMEN, NEVZAT: *Türk Dilinin Uyak Sözlüğü* / Nevzat Erkmen. — İstanbul : Söz Yayın, 1983. 189 s. ; 20 sm. — (Söz Yayın. Sözlük Dizisi ; 1) (A.V/3757).
- ERNST, OTTO: *Lasst Sonne herein* / von Otto Ernst. — Berlin : Ullstein, [t.y.] 300 s. ; 16 sm. — (Ullstein = Bücher (A.V/3560).
- ERNST, PAUL: *Die Troubadourgeschichten* / Paul Ernst. — München : Albert Langen, c 1940. 86 s. ; 18 sm. (A.V/3518).
- ERSOY, BOZKURT: *İzmir Hanları* / Bozkurt Ersoy. — Ankara : A.K.M., 1991. 145 s. : 162 res. ; 24 sm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi Yay. ; Sayı : 49) ISBN 975-16-0335-8 (A.V/3937).
- ERSOY, MEHMET AKİF: *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri* / Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu. — Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991. 231 s. ; 24 sm. — (Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. ; 281. Halk Kitapları ; 85) ISBN 975-19-0195-2 (A.V/4035).
- ERYILMAZ, BİLAL: *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi* / Bilal Eryılmaz. — İstanbul : Risale, 1990. 253 s. ; 20 sm. — (Risale Yayınları ; 50) (A.V/3681).
- ERZEN, AFİF: *1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları* Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayırabası. / Afif Erzen. — Ankara : T.T.K., 1991. 97-101 ss. : 25 res. ; 24 sm. (A.V/4070).
- Essays in Ancient Civilization Presented to Helene J. Kantor* / Ed. by Albert Leonard, Jr. and Bruce Beyer Williams. — Chicago : The Oriental Institute of the University of Chicago, 1989. 387 s. : 72 s. fot. ; 30 sm. — (Studies in Ancient Oriental Civilization ; No. 47) ISBN 0-918986-57-6 (B.I/457).
- EL-EŞMUNÎ, NUREDDİN EBİ'L-HASEN ALİ B. MUHAMMED: *Zevâhiru'l-Kevâkib li-Bevâhiri'l-Mevâkib* / Nureddin Ebî'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Eşmûnî. — Tunus : Devleti Tunus Mat., 1292-1293. 2 c. ; 30 sm. (B.I/555).
- The Europa World Year Book 1991*. — 32nd edition. — London : Europa Publications Ltd., 1991. 2 c. ; 28 sm. ISBN 0-946653-69-0 (B.I/605).
- European-Language Writing in sub-Saharan Africa* / Ed. by Albert S. Gérard. — Budapest : Akadémiai kiado, 1986. ... c. ; 24 sm. — (A Comparative History of Literatures in European Languages Sponsored by the International comparative Literature Association : vol. 6) ISBN 963-05-3832-6 (Vol. 1) (A.V/3649-1).
- EVFOLYAM, HATVANADIK: *Levéltari Közlemények* / Hatvanadik Evfolyam. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1989. 2 c. ; 24 sm. (A.V/3447).

- EVLİYA ÇELEBİ: *The Intimate Life of an Ottoman Statesman : Melek Ahmed Pasha (1588-1662) : As Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels (Seyahat-name) / Translation and Commentary by Robert Dankoff.* — New York : State University, 1991. 304 s. ; 24 sm. — (Suny Series in medieval Middle East History) ISBN 0-7914-0640-7 (A.V/3982).
- EVREN, KENAN: *Kenan Evren'in Anıları / Kenan Evren.* — İstanbul : Milliyet, 1990. ... c. ; 24 sm. — (Milliyet Yayınları ; 127) ISBN 975-506-077-4 (A.V/3789).
- Excavations at Seibal : Peripheral Survey and Excavation Settlement and Community Patterns. Gair Tourtellot III / Gordon R. Willey.* — Cambridge : Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1988. 473 s. : hrt. ; 31 sm. — (Memoirs of the Peabody Museum ; vol. 16) ISBN 0-87365-688-1 (B.I/444).
- Exerzier-Reglement für die Infanterie.* — Berlin : Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1909. 198, 32 s. ; 16 sm. (A.V/3512).
- Exerzier-Reglement für die Infanterie.* — Reuabdruck. — Berlin : Ernst Siegfried Mittler und Sohn, [t.y.] 198, 32 s. ; 16 sm. (A.V/3552).
- EYUBOĞLU, İSMET ZEKİ: *Alevilik-Sünnilik-İslam Düşüncesi- / İsmet Zeki Eyuboğlu.* — Gözden geçirilmiş, eklerle genişletilmiş yeni bası. — İstanbul : Der, 1989. 480 s. ; 20 sm. (A.V/3764).
- EYUBOĞLU, İSMET ZEKİ: *Hacı Bektaş Veli : Bütün Yönleriyle / İsmet Zeki Eyuboğlu.* — İstanbul : Özgür, 1989. 235 s. ; 20 sm. (A.V/3682).
- Felddienst — Ordnung / Wilhelm R.* — Berlin : Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1908. 176 s. : 3 şema : 16 sm. (A.V/3551)
- FENEŞAN, C. *Instaurarea Dominatiei Otomane in Tinutul Lipovei in Lumina Codului de Legi (Kanunname), Din 1554 Studii și Comunicari de Istorie'den ayrışım. / C. Feneşan.* — Caransebeş : Comitetul Judetean Pentru Cultura și Educatie Socialiste Caraş-Severin, 1979. 319-340 ss. ; 24 sm. (A.V/3325).
- Ferheng.* — Payiz ; Bahar : Müessesesi-i Mütalaat ve tahkikat-ı ferhengi, 1349-1366. 7 c. ; 25 cm. (A.V/4230).
- FERRERO, GUGLIELMO: *Medeniyet-i Kadimenin Zevali / Eser sahibi Galito Ferrero ; tercüme eden Ziya Gevher.* — İstanbul : Matbaa-i Amire, 1339. 99 s. ; 24 sm. (A.V/3853).
- FERRERO, GUGLIELMO: *Medeniyet-i Kadimenin Zevali / Eser sahibi Galito Ferrero ; tercüme eden Ziya Gevher.* — İstanbul : Matbaa-i Amire, 1339. 99 s. ; 24 sm. (A.V/3853).
- FIĞLALI, ETHEM RUHİ: *Türkiye'de Alevilik-Bektâşilik / Ethem Ruhi Fiğlalı.* — Ankara : Selçuk Yayınları, 1990. 418 s. ; 20 sm. ISBN 975-95466-1-2 (A.V/3800).

- Fihris al-Kutub al-Arabiyya al-Mavcûda* Bildâr Ligâya Sana 1932. — Kâhira : Matbaa Dâr al-Kutub al-Misriyya, 1933. ... c. ; 27 sm. (B.I/504).
- Fihris al-Kutub al-Arabiyya allatî varadat lil-Dâr 1930-1937.* — Kahira : Matbaa Dâr al-Kutub al-Misriyya, 1942. 280 s. ; 28 sm. (B.I/484).
- FILLITZ, THOMAS: *Der "Heilige Krieg" im Hausaland (1804)* / Thomas Fillitz. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990. 52 s. ; 24 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte : Bd. 556) (Veröffentlichungen der Ethnologischen Kommission ; Bd. 6) ISBN 3-7001-1761-2 (A.V/3874).
- FINSINK, A.Y.: *Miftah Künuz as-Sünne* / A.Y. Finsink ; ve nakala ala el-lugat al-Arabiye Muhammad Fuad 'Abdulgaki. — Mısır : Matbaa Mısır Şirketi, 1933. 544 s. ; 28 sm. (B.I/525).
- FLORESCU, RADU: *The Art of Dacian-Roman Antiquity* / Radu Florescu ; Translated from the Romanian by Sergiu Celac. — Bucharest : Meridiane Publishing House, 1986. 167 s. : 101 rnk. res. ; 22 sm. (A.V/4124).
- FORBES, VIVIAN L.: *The Timor Gap Zone of Co-operation* Boundary Briefing Number 9'dan ayrılışım. / Vivian L. Forbes and Francis M. Auburn. — Durham : International Boundaries Research Unit, 1991. 13 s. ; 30 sm. ISBN 1-85560-009-9 (B.I/579).
- FOURTOUNI, ELENI: *Yunan İç Savaşında Direnen Kadınlar* / Eleni Fourtouni ; Türkçesi : Alev Ertürk. — İstanbul : Koral, 1990. 142 s. : 16 s. res. ; 20 sm. (A.V/3766).
- Fragen und Probleme der Bronzezeitlichen Agäischen Glyptik : Beire zum 3. Internationalen Marburger Siegel-Symposium 5.-7. September 1985* / Red. Walter Müller. — Berlin : Gebr. Mann, 1989. 356 s. ; 25 sm. — (Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel ; Beiheft. 3) ISBN 3-7861-7 (B/6373-Beiheft-3).
- FRANKENBERG, PETER: *Prognosen in der Klimatologie* / von Peter Frankenberg. — Stuttgart : Steiner, 1990. 44 s. ; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Jg. 1990, Nr. 1) ISBN 3-515-05666-1 (A.V/4023-1).
- Frankofoni* / Yayına hazırlayan Tuğrul İnal. — Ankara : [A.y.], 1990. 165 s. : res. ; 24 sm. — (Fransız Dili ve Edebiyatı İnceleme ve Araştırmaları Ortak Kitabı ; No. 2) (A.V/2969).
- FRASHERI, NAIM: *Vepra te Zgjedhura* / Naim Frasheri. — Tirane : Trashedgimi Kulturar i Popullit Shqiptar, 1985. 373 s. ; 19 sm. (A.V/3896-2).

- FRAZER, ALFRED: *Samothrace 10. : The Propylon of Ptolemy II* / By Alfred Frazer. — Princeton : Princeton University, c 1990. 244 s. : 88 s. res. ; 31 sm. — (Bollingen Series ; 60,1-) (Princeton University Press : v. 10) ISBN 0-691-09922-7 (B/7515-10,2).
- FRENSSEN, GUSTAV: *Die Brüder / Eine Erzählung von Gustav Frenssen.* — 74. Tausend. — Berlin : G. Grote, 1917. 558 s. ; 19 sm. (A.V/3533).
- FRENSSEN, GUSTAV: *Hilligenlei / Roman von Gustav Frenssen.* — Berlin : G. Grote, 1908. 615 s. ; 18 sm. (A.V/3520).
- FRENTAG-CORINGHOVEN, FRHRN. v.: *Das Russische Oberkommando in der europäischen Türkei : im kriege 1877-1878 / von Frhrn. v. Frentag-Corinhoven.* — Berlin : Ernst Siegfried Mitter und Sohn, 1912. 64 s. : 7 hrt. ; 24 sm. (A.V/3493).
- FREYDENBERG, M.M.: *Dubrovnik i Osmanskaya İmperiya. 2* izd / M.M. Freydenberg.* — Moskva : Nauka, Glavnaya redaktsiya vostacnoy literaturi, 1989. 303 s. ; 22 sm. ISBN 5-02-016453-4 (A.V/3977).
- FREYTAG-LORINGHOVEN, FRHR. v.: *die macht der Persönlichkeit im Kriege : Studien nach Clausewitz / Von Frhr. v. Freytag-Loringhoven.* — Berlin : Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1905. 124 s. ; 24 sm. (A.V/3581).
- From East and West : Jews in a Changing Europe, 1750-1879 / ed. by Frances Malino and david Sorkin.* — Oxford : Basil Blackwell, 1991. 336 s. ; 23 sm. ISBN 0-631-16602-5 (A.V/3951).
- FRY, MAXWELL J.: *The Afghan Economy : Money, Finance, and the Critical Constraints to Economic Development / By Maxwell J. Fry.* — Leiden : E.J. Brill, 1974. 332 s. ; 24 sm. — (Social, Economic and Political Studies of the Middle East ; vol. 15) ISBN 90-04-03986-4 (A.V/4103).
- FURTWÄGLER, ANDREAS E.: *Der Nordbau im Heraion von Samos / von Andreas E. Furtwägler und Hermann J. Kienast.* — Bonn : Habelt, 1989. 165 s. : 37 res. : 176 fot. : 17 Çizim : 1 hrt. ; 30 sm. — (Deutsches Archäologisches Institut Samos ; Bd. 3) ISBN 3-7749-2377-9 (B/5761-3).
- Goethes Werke in Sechs Bänden / Hrsg. Von Erich Schmidt.* — Leipzig, Insel Verlag, 1909. 6 c. ; 20 sm. (A.V/3466-1).
- GOGOL, NIKOLAY VASILYEVİÇ: *Ölü Canlar / Nikolay Vasilyeviç Gogol ; Rusça aslından Çeviren: Ahmet Ekeş.* — İzmir : Yeni Asır, [1991] 2 c. ; 19 sm. (A.V/4415).

- GOITEIN, S.D.: *Studies in Islamic History and Institutions* / By S.D. Goitein. — 1 st. ed. reprinted. — Leiden : E.J. Brill, 1968. 391 s. ; 24 sm. (A.V/4101).
- GOLK, COLMAR FRHR. V. DER: *Der Thessalische Krieg Und die Türkische Armee* / von Colmar Frhr. v. der Golk. — Berlin : Arnst Siegfried Mittler und Sohn, 1898. 278 s. : 15 hrt. ; 22 sm. (A.V/3566).
- GOLOWIN, N.: *die Weltmacht Grossbritannien* / von N. Golowin ; Aus dem Russischen übertragen von R. Freiherrn v. Campenhausen. — Berlin : Karl Siegismund, 1936. 151 s. ; 24 sm. (A.V/3585).
- The Gordion Excavations* / ed. E.L. Kohler. — Philadelphia : The University Museum, 1991. 113 s. : 12 pl. : 31 res. : 32 fot. ; 29 sm. — (University Museum Monograph ; 73) ISBN 0-034718-95-4 (B.I/437-3).
- GORDON, CYRUS H.: *Lands of the Cross and Crescent* / by Cyrus H. Gordon. — Ventnor : Ventnor Pub., c 1948. 267 s. ; 22 sm. (A.V/3292).
- GORDON, DAVID C.: *History and Identity in Arab Text-Books: Four Cases* / by David C. Gordon. — Princeton : Princeton University, 1971. 19 s. ; 22 sm. — (Princeton Near East Paper ; Nu. 13) (A.V/3992).
- GOTHAISCHER: *Genealogischer Hofkalender nebst diplomatische 1918* / Gothaischer. — Gotha : Justus Perthes, 1917. 1008 s. ; 15 sm. (A.V/3481).
- GÖNLÜBOL, MEHMET: *Atatürk ve Türkiyenin Dış Politikası (1919-1938)* / Yazanlar: Mehmet Gönlübol, Cem Sar. — Ankara : AKDITYK. Atatürk Araştırma Merkezi, 1990. 145 s. ; 24 sm. ISBN 975-16-0271-8 (A.V/3927).
- GÖRGÜLÜ, İSMET: *Atatürk ve İnsiyatif* / İsmet Görgülü. — İstanbul : Harp Akademileri Komutanlığı, 1991. 30 s. ; 22 sm. (A.V/4119).
- GRABAR, OLEG: *Muqarnas an Annual on Islamic Art and Architecture* / Ed. by Oleg Grabar. — Leiden : E.J. Brill, 1991. ... c. ; 27 sm. ISBN 90-04-09372-9 (B.I/9234-8).
- GRABAR, OLEG: *Muqarnas an Annual on Islamic Art and Architecture* / ed. by Oleg Grabar. — Leiden : Brill, 1989-1990. ... c. ; 25 sm. ISBN 90-04-09050-9 (B/9234-6-7).
- GROSSBAUER, TIERARZT JOS.: *Der Hufbeschlag : Praktischen Durchführung und des Kleuenbeschlages* / von Tierarzt Jos. Grossbauer. — Dritte, Neubearbeitete und Vermehrte Auflage. — Wien und Leipzig : Wilhelm Braumüller, 1910. 256 s. : 242 res. ; 24 sm. (A.V/3516).
- GROTHER, HUGO: *Zur Natur und Wirtschaft von Vorderasien : I. Persien* / von Hugo Grothe. — Frankfurt : Heinrich Keller, 1911. 131 s. : 5 hrt. ; 22 sm. (A.V/3485).

- GROTZIN, N.: *Russland in der Revolution* / N. Grotzin. — Dresden : Raden, 1909. 359 s. ; 26 sm. (A.V/3463).
- GRZESICKI VIKTOR: *Der Russisch-türkische Krieg 1877-1878 auf der Balkan-Halbinsel* / von Viktor Grzesicki, Franz Wiedstruck. — Wien : In Kommission Bei L.W. Seidel und Sohn. 1906. 334 s. ; 24 sm. (A.V/3475-3,1).
- GRZESICKI, VIKTOR: *Der Russisch-türkische Krieg 1877-1878 auf der Balkan-Halbinsel* / Autorisierte Vollinhaltliche Übersetzung von Viktor Grzesicki, Franz Wiedstruck. — Wien : In Kommission Bei L. W. Seidel und Sohn, 1906. 335 s. ; 24 sm. (A.V/3475-3,2).
- Guida ai musei preistorici e protostorici del Lazio* / a cura di Giorgio Filippi. — 2. ed. — Roma : Regione Lazio Assessorato Al Turismo, [1988]. 72 s. : Res. ; 18 rm. (A.V/4157).
- GUNDULIC, IVAN: *Osman* / Ivan Gundulic ; Translated into English by E.D. Goy. — Zagreb : Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1991. 335 s. ; 24 sm. (A.V/4133).
- Gunnar Ekelöf och Gottfrid Walldén. En Brevväxling utgiven av Paul Aström.* — Jonsered : Paul Aström, 1990. 115 s. ; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book ; 90) ISBN 91-7081-006-0 (A.V/3351).
- GURGANÎ, NUREDDİN MUHAMMED CİHANGİR: *Cihangirnâme* : Tüzük-i Cihangir / Nureddin Muhammed Cihangir Gurganî. — Tahran : Mat. Zer, 1359 H. 588 s. ; 24 sm. (A.V/4442).
- Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince (Ferec Ba'de's-Şidde) : Seçme Hikâyeler / Haz. Bilge Seyidoğlu, Orhan Yavuz. — Ankara : G. Ü. Basın Yayın Yüksekokulu, 1990. 150 s. ; 24 sm. — (Kül. Bak. Halk Kül. Araş. Dai. Yay. ; 129. Halk Edebiyatı Dizisi; 5) ISBN 975-17-0521-5 (A.V/3367).
- GÜLERSOY, ÇELİK: *Tramvay İstanbul'da* / Çelik Gülerbsoy. — İstanbul : İstanbul Kitaplığı, 1989. 244 s. : res. ; 28 sm. ISBN 975-7512-07-9 (B.I/144).
- GÜLERSOY, ÇELİK: *Mavi Cami* / Çelik Gülerbsoy. — İstanbul : Çelik Gülerbsoy Vakfı, 1990. 70 s. ; 23 sm. ISBN 975-7512-12-5 (A.V/3804).
- GÜNEŞ, İHSAN: *II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)* / İhsan Güneş. — Ankara : A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1990. 171-269 ss. ; 24 sm. (A.V/4098).
- GÜNEY, EMRULLAH: *Nevşehir İli "Kapadokya"* / Emrullah Güney ... [ve bşk.]. — Nevşehir : [A.y.], 1988. 180 s. ; 20 sm. (A.V/3310).

- GÜNEY, EMRULLAH: *Neuşehir İli Yakın Çevre İncelemeleri* / Komisyon Emrullah Güney . . . [ve bşk.]. — İstanbul : Kitap Sarayı, 1974. 163 s. ; 24 sm. (A.V/3311).
- GÜRAN, TEVFIK: *İktisat Tarihi* / Tevfik Güran. — İstanbul : İ.Ü. Fen Fakültesi, 1988. 115 s. ; 24 sm. (A.V/3773).
- GÜREL, ŞEVKET: *İstanbul Evliyaları ve Fetih Şehidleri : İstanbul'daki Eshab-ı Kirâm* / Şevket Gürel. — İstanbul : İstanbul'daki Tarihi Türbe ve Mescidleri İmar Vakfı, 1988. 248 s. ; 24 sm. (A.V/3705).
- GÜRTÜRK, SAMİ: *Silifke Tarihi* / Sami Gürtürk. — İstanbul : Can, 1987. 312 s. ; 20 sm. (A.V/3898).
- GÜRÜN, KÂMURAN: *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* / Kâmuran Gürün. — Ankara : T.T.K., 1991. 325 s. ; 24 sm. — (AKDTYK. Türk Tarih Kurumu Yay. ; Dizi 16 — Sayı 67) ISBN 975-16-0341-2 (A.V/3943)
- GYULA, NÉMETH : *Törökök és Magyarok II : Oszman Törökök* / Németh Gyula. — Budapest : Oriental Reprints, 1990. 312 s. ; 24 sm — (Budapest Oriental Reprints Series ; A 5) ISBN 963-7302-75-1 (A.V/3307-2)
- HASSEL, ULRICH VON: *Vom Andern Deutschland : Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938-1944* / von Ulrich von Hassel. — Zürich : Atlantis, c 1946. 416 s. ; 21 sm. (A.V/3484).
- AL-HAŞNİ, MUHAMMED B. HARİS B. ESEDİN: *Kutād-ü Kurtub-i ve Ulemai Afrikiyye* / Muhammed b. Haris b. Esedin al-Haşni. — Kahire : Seyyid İzzet al-Attar al-Hüseyni, 1372 H. 360 s. ; 24 sm. (A.V/4217).
- AL-HATİB, AL-VAZİR LISÂNUDDİNN B.: *al-İhâta fî ahbar Girmâta* / al-Vazir Lisânuddin b. al-Hatib. — Kahire : Dâr al-Maârif, 1955. ... c. ; 25 sm. (A.V/4275).
- AL-HAYTAMİ, İBN HACAR AL-MAKKİ: *Kitâb al-Zavâcır an İktiraf al-Kabâir al-İmam* / İbn Hacı al-Makki al-Haytamî. — Mısır : Matbaa al-Maymaniyya, 1310. 2 c. ; 28 sm. (B.I/536).
- AL-HAYYAT, MUHYİDDİN: *Divân Abî Tammâm al-Tâi* / Muhyiddin al-Hayyat. — [y.y.] : Nezaret al-Maarif al-Umumiye al-Calila, [t.y.] 516 s. ; 22 sm. (A.V/4256).
- HAZAI, GYÖRGY: *Kurze Einführung in das Studium der Türkischen Sprache* / György Hazai. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1978. 190 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-1000-6 (A.V/3629).
- HAZM AL-ZÂHIRİ, ABÛ MUHAMMAD ALİ B.: *al-Fasl fî al-Milal va al-ahva va al-nihal* / Abû Muhammad Ali b. Hazm al-Zâhiri. — [y.y. A.y.], 1321. 5 c. ; 30 sm. (B.I/497).

- HEINE (HEINRICK): *Heines Werke* / hrsg. mit Einleitungen und Anmerkungen versehen von Hermann Friedemann ... [at al.] — Berlin : Deutsches Verlagshaus Bong, [t.y.] 15 c. ; 18 sm. (A.V/3531).
- HEINRICH, KARL BORROMÄUST: *Menschen von Gottes Gnaden : Erzählung* / von Karl Borromäust Heinich. — München : Albert Langen, c 1910. 219 s. ; 19 sm. (A.V/3500).
- HEKİMOĞLU, MÜŞERREF: *Başkent Günleri* / Müşerref Hekimoğlu. — İstanbul : Çağdaş, 1990. 223 s. ; 20 sm. — (Tarih, Anı, Gezi, Olay Dizisi ; 50) (A.V/3761).
- AL-HEMDÂNÎ, MUHAMMED B. AHMET B. YAKUB: *Al-Eklil : Min Ehbari al-Yemen ve Ensâbi Himyer* / Muhammed bin Ahmed bin Ya'kub al-Hemdânîi. — Kahire : Al-Matbaat'ül es-Selefiyye, 1368. 376 s. ; 22 sm. (A.V/4220).
- HANDERSON, NEVILE: *Fehlschlag Einer Mission* / Nevile Henderson. — Zürich : Drei Stern, 1939. 374 s. ; 21 sm. (A.V/3461).
- HEREVÎ, MAYİL: *Coğrafya-yı Hafız Ebru* / Neşr. Mayil Herevî. — Tahran : İntişarat-ı Bunyad-ı Ferheng-i İran, 1349 H. 162 s. ; 24 sm. (A.V/4543).
- HEROLD, KARL: *Konservierung von archäologischen Bodenfunden : Metal Keramik Glas* / Karl Herold. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990. 236 s. ; 24 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte ; Bd. 565). ISBN 3-7001-1789-2 (A.V/3872).
- HERRE, PAUL: *Deutschland und die Europäische Ordnung* / von Paul Herre. — Berlin : Deutscher Verlag, c 1941. 212 s. ; 25 sm. — (Weltpolitische Bücherei) (A.V/3504).
- HERZOG, ROMAN: *Gesetz und Richterspruch in der Verfassungsordnung der Bundesrepublik Deutschland* / von Roman Herzog, Otto Rudolf Kissel und Heinrich Reiter. — Stuttgart : Steiner, 1990. 33 s. ; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse ; Jg. 1990. Nr. 1) ISBN 3-515-05689-0 (A.V/4022-1).
- HESSE, HERMANN: *Gençlik Güzel Şey* / Hermann Hesse ; Türkçesi: Behçet Necatigil, Kâmuran Şipal. — İstanbul : Cem, 1989. 235 s. ; 19 sm. — (Sabah Nobel Dizisi ; 8) (A.V/4406).
- HESSEN, ROBERT: *Mutterwitz in Alltagsleben und Weltgeschichte* / von Robert Hessen. — München : Albert Langen, 1909. 88 s. ; 19 sm. (A.V/3489).

- Hethitica IX.* — Louvain : Peeters. 1988. 179 s. ; 24 sm. — (Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain ; 43) ISBN 90-6831-155-7 (A.IV/9032-9).
- HEYSE, PAUL: *Kinder der Welt* / Roman in Sechs Büchern von Paul Heyse. — 23.-25. Auflage. — Stuttgart und Berlin : J.G. Cotta, [t.y.] 2 c. ; 18 sm. (A.V/3462).
- HEYSE, PAUL: *Zwei Besangene* / von Paul Heyse. — Leipzig : Druck und Verlag von Philipp reclam Jun., [t.y.] 92 s. ; 14 sm. (A.V/3549).
- HIFZURRAHMAN RAŞİD: *Mektebciliğin Kâ'besinde intibâât ve tahassüsât* / Hifzurrahman Râşid. — Tevzi edilmiş 2. tabı. — İstanbul : Âmedi Matbaası, 1928. 256 s. ; 20 sm. (A.V/4175).
- High, Middle or Low. : Acts of International Colloquium on Absolute Chronology held at the University of Gothenburg 20th-22nd August 1987* / Ed. Paul Aström. — 3. cilt. — Gothenburg : Paul Aström. 1989. 207 s. ; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology Pocket-book ; 80) ISBN 91-86098-94-2 (A.V/659-3).
- HILD, FRIEDRICH: *Kilikien und Isaurien* / von Friedrich Hild und Hansgerd Hellenkemper. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990. 465 s. : 402 fot. kitap ; 30 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften ; Bd. 215) (Tabula Imperii Byzantini ; Bd. 5) ISBN 3-7001-1811-2 (B.I/431).
- The Hindu Deities Illustrated : according to the Paratisthâlakšanasârasamuccaya* / Compiled by Gudrun Bühnemann and Musashi Tachikawa. — Tokyo : The Centre for East Asian Cultural Studies, 1990. 172 s. ; 22 sm. — (Bibliotheca Codicum Asiaticorum ; 3) ISBN 4-89656-602-5 (B.I/443).
- l'Historiographie de la Macedoine 1981-1985. vol. III* / Red. Petar Stojanov. — Skopje : Stoudentski ébor, 1990. 307 s. ; 24 sm. (A.III/5069-3).
- HITCHINS. KEITH: *The Idea of Nation the Romanians of Transylvania 1691-1849* / Keith Hitchins. — Bucharest : Stiinlifica și Enciclopedica, 1988. 220 s. ; 18 sm. (A.V/4121).
- HİZMETLİ, SABRİ: *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)* / Sabri Hizmetli. — Ankara : A.Ü. İlahiyat Fakültesi, 1991. 241 s. ; 24 sm. — (A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay. ; 189) ISBN 975-482-073-2 (A.V/4029).
- HODOT, RENÉ: *Le Dialecte Eolien d'Asie : La Langue des Inscriptions VIIe s. a.C.-IVe s. p.C.* / René Hodot. — Paris : Ed. Recherche Sur les Ci-

- vilisations, 1990. 325 s. ; 30 sm. — (Mémoire ; no 88) ISBN 2-86538-207-5 (B.I/465).
- HOFMANN, ALBERT VON: *Das Land Italien und Seine Geschichte : Eine Historisch — Topographische Darstellung* / Albert von Hofmann. — Stuttgart und Berlin : Deutsche Verlags : Unstalt, 1921. 458 s. : 3 hrt. ; 23 sm. (A.V/3506).
- HOFFMANN, KARL: *Oelpolitik und angelsächsischer Imperialismus* / von Karl Hoffmann. — Berlin : Ring, 1927. 446 s. : 5 hrt. ; 25 sm. (A.V/3480).
- HOLMBERG, ERIK J.: *The Red-Line Painter and the Workshop of the Acheloos Painter* / By Erik J. Holmberg. — Jonsered : Paul Aström, 1990. 107 s. ; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; Pocket-book 87) ISBN 91-86098073-X (A.V/3327).
- HOMÉS-FREDERICQ, D.: *Archaeology of Jordan* / D. Homés-Fredericq. — J.B. Hennessy eds. — Leuven : Peeters, 1989. 2 c. ; 30 sm. — (Akkadica. Supplementum ; 7-8) ISBN 90-6831-180-8 (B.I/455).
- HOMO, LÉON: *Rome Médiévale 476-1420 : Histoire-Civilisation-Vestiges* / Léon Homo. — Paris : Payot, 1934. 327 s. ; 24 sm. (A.V/3693).
- HORSLEY, G.H.R.: *New Documents Illustrating Early Christianity, Volume 5. Linguistic Essays* / by G.H.R. Horsley. — Australia : Macquarie University, 1989. 214 s. ; 24 sm. ISBN 0-85837-636-9 (A.IV/8368-5).
- HORVAT, JANA: *Nauportus (Vrhnika)* / Jana Hovat ; Sprispevkom Marjete Sasel Kos. — Ljubljana : Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, 1990. 307 s. : 41 s. res. ; 29 sm. — (Dela / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede ; 33) (Znanstvenoraziskovalni Center Sazu ; 16) ISBN 86-7131-037-X (B.I/446).
- HORVATH M., KALMAN Z.: *The Selection of Load-Bearing Structures for Buildings* / Kalman Z. Horvath M. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1986. 380 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-3943-8 (A.V/3630).
- HOTZ, GÜNTER: *Was ist Künstliche Intelligenz?* / von Günter Hotz. — Stuttgart : Steiner, 1990. 43 s. ; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse ; Jg. 1990, Nr. 2) ISBN 3-515-05840-0 (A.V/4023-2).
- HÖHNE,: *Der Feldberpfleungsbeamte* / von Höhne. — Berlin : Bernard und Groefe, 1939. 322 s. ; 19 sm. (A.V/3521).
- HULUSİ, HACI AHMAD: *Kadımîr Şerh al-larî* / Hacı Ahmad Hulusi. — Der-saadet : Maarif Nezareti Celilesi, 1308. 80 s. ; 24 sm. (A.V/4293).

- HÜRİ, ALFRED: *Zuhayr b. Abi Salmā* / Alfred Hürî. — Beyrut : Dar'ül-Şark al-cedid, 1962. 144 s. ; 20 sm. — (A'lam'u fikr-ül-Arabi ; 21) (A.V/4193).
- Huseyn al-^εAMİLİ, BAHAE-D-DİN MUHAMMAD B.: *Kitab al-Muhlat* / Bahae-d-Din Muhammad b. Huseyn al-^εAmilî. — Mısır : Matbaa^ct al-Mısriyye, 1317. 228, 34 s. ; 28 sm. (B.I/547).
- Hülasatül Kelam fi Reddül Avam* / Koca Sekban Başının İdare-i Devlet Hakkında Yazdığı Layihadır. — İstanbul : Helal Matbaası, 1226. 54 s. ; 24 sm. (A.V/3799)
- HÜSEYİN, ASAF : *Oryantalistler ve İslamiyatçılar : Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi* / Asaf Hüseyin, Robert Olson, Cemil Kureşi ; çev. Bedirhan Muhib. — İstanbul : İnsan, 1989. 268 s. ; 20 sm. (A.V/3747)
- Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra"* / Haz. Kazım Çeçen. — İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1988. 68, 185 s. ; 24 sm. (A.V/3726)
- HUNCI, FAZDULLAH İBN RUZBİHAN : *Tarih-i Alem-Ara-yi Emini* / Fazdullah İbn Ruzhiban Huncı ; Rusçaya tercüme : T.A. — Bakü : Elm, 1887. 170 s. ; 20 sm. (A.V/3397)
- Hungaro-Slavica 1988* / Hrsg. von P. Kiraly, A. Hollos. — Budapest : Akademia Kiado, 1988. 318 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-4762-7 (A.V/3631)
- Hungary and European Civilization* / ed. by György Ranki ; Ass. Ed. Attila Pok. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1989. 482 s. ; 24 sm. — (Indiana University Studies on Hungary ; 3) (A.V/3644)
- HUSAYN, MUHAMMED KÂMİL : *Siret'al-Muayyad fi ad-Din Dâ'a ad-Duâ* / takdim eden ve inceleyen Muhammed Kâmil Husayn. — Kahire : Dâr al-Kâtib, 1949. 212 s. ; 26 sm. (B.I/150)
- HUSZAR, TIBOR : *Abriss der Geschichte der Intelligenz* / Tibor Huszar. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. 552 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-4472-5 (A.V/3656)
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN : *Die Germanischen Sprachen : Ihre Geschichte in Grundzügen* / Claus Jürgen Hutterer. — 2. deutsche Auflage. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1987. 543 s. : 75 res. ; 24 sm. ISBN 963-05-4457-1 (A.V/3609)
- Die Inschriften von Prusias ad Hypium* / Österreichische Akademie der Wissenschaften Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften. Hrsg. von Walter Ameling. — Bonn : Habelt, 1985. 296 s. : 36 res. ; 30 sm. — (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien ; Bd. 27) ISBN 3-7749-2114-8 (B.I/9928)

- Die Inschriften von Sestos und der Thrakischen Chersones* / Hrsg. von Johannes Krauss. — Bonn : Habelt, 1980. 123 s. : 6 lev. ; 30 sm. — (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien ; Bd. 19) ISBN 3-7749-1750-7 (B.I/9022)
- Die Inschriften von Smyrna* / hrsg. von Georg Petzl. — Bonn : Habelt, 1982. 325 s. : 40 s. res. ; 30 sm. — (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien; Bd. 23) ISBN 3-7749-1808-2 (B.I/9929-1)
- Die Inschriften von Smyrna* / hrsg. von Georg Petzl. — Bonn : Habelt, 1987. 237 s. : res. ; 30 sm. — (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien ; Bd. 24, 1) ISBN 3-7749-1809-0 (B/9929-II, I)
- Die Inschriften von Stratonikeia* / hrsg. von M. Çetin Şahin. — Bonn : Habelt, 1981. 218 s. : 2 lev. ; 30 sm. — (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien ; Bd. 21) ISBN 3-7749-1893-7 (B/9024-1)
- Die Inschriften von Stratonikeia* / hrsg. von M. Çetin Şahin. — Bonn : Habelt, 1982. 211 s. : 20 lev. ; 30 sm. — (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien ; Bd. 22,1) ISBN 3-7749-1893-7 (B/9024-2)
- International Congress of South-East European Research Studies* (5. : BELGRAD : 1984) : *Papers Presented at the Vth International Congress of South-East European Research Studies : Held in Belgrade (11-16th September 1984)*. — Skopje : Institute of National History, 1988. (A.V/4522)
- International Congress on Turkish Tiles and Ceramics : Milletlerarası Türk Çini ve Seramik Kongresi : Bildirilerin Türkçe özeti* (1. : 1986 : Kütahya). — İstanbul : Türk Petrol s. ; 24 sm. ISBN 964-05-4474-1 (A.V/3672)
- International Symposium on Apricot Culture and Decline* (8. : Kesckemét, Hungary : 1985) / ed. by Z. Klement. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1986. 533 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-4474-1 (A.V/3627).
- Iranica Antiqua* / Mélanges P. Amiet. — Belgique : Gent, 1988. 23 c. ; 32 sm. (B.I/573)
- ISAAC, BENJAMIN H. : *The Limits of Empire : The Roman Army in the East* / by Benjamin Isaac. — Oxford : Clarendon, 1990. 482 s. : 4 hrt. ; 24 sm. ISBN 0-19-814891-7 (A.V/3870)
- AL-ISFAHANI, EBİ KASIM AL-HÜSEYİN BİN MUHAMMED BİN AL-MUFADDAL AL-RAĞİB : *Tafsîl al-neşeteyn ve tahsîl al-saadeteyn* / Ebi Kasım al-Hüseyn bin Muhammed bin al-Mutaddal al-Rağib al-Isfahâni. — Mısır : al-Matbaat-ü al-Hamidiyye, 1323 H. 116 s. ; 20 sm. (A.V/4219)
- ISKANDAR, A.Z. : *A Descriptive list of Arabic Manuscripts on Medicine and Science at the University of California, Los Angles* / By A.Z. Iskandar. —

- Leiden : E.J. Brill, 1984. 118 s. : 30 lev. ; 24 sm. ISBN 90-04-06918-6 (A.V/4102)
- Islamic Art : Common Principles, Forms and Themes* / ed. by Ahmed Mohammed Issa, Tahsin Ömer Tahaoglu. — Damascus : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 1989. 289, 165 s. : 2 res. ; 28 sm. ISBN 92-9063-354-9 (B.I/370)
- ISSAWI, CHARLES : *The Lighter Side of Classical Arabic Poetry* / by Charles Issawi. — Princeton : Princeton University, 1984. 14 s. ; 22 sm. — (Princeton Near East Paper ; Nu. 35) (A.V/3984)
- ISSAWI, CHARLES : *The 1973 Oil Crisis and After* / by Charles Issawi. — Princeton : Princeton University, 1979. 26 s. ; 22 sm. — (Princeton Near East Paper ; Nu. 27) (A.V/3983)
- İstorioueskie Zapiski 118* / Redaktör A.M. Camcohub. — Moskova : Nauka, 1990. 352 s. ; 22 sm. ISBN 5-02-009450-1 (A.V/3372)
- İBN 'ABD ALLAH, 'ABD 'AL-AZİZ : *Felsefe va al-ahlak inde İbn al-Hatib : La Filosofía y la Moral en Ibn al-Jatib* / 'Abd 'Al-Aziz ibn 'Abd Allah. — Tatvan : Dar al-Tabaat al-Mağribiyye, 1953. 195 s. ; 21 sm. (A.V/4234)
- İbn Ahmed İbn Jûsof, Abû Abdullah Mohammed Liber Mafâtîh Al-Olûm* / Abû Abdullah Mohammed İbn Ahmed İbn Jûsof. — Lugduni-Batavorum : E.J. Brill, 1968. 328 s. ; 24 sm. (A.V/4106)
- İBN AL-'ADİM, KEMALLEDDİN 'UMAR İBN AHMAD : *Bughyat al-talab fi ta'rikk Halab = Everything Desirable about the History of Aleppo* / Telif : İbn al-'Adim. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-İslamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1986. 11 c. ; 25 sm. — (Institute for the History of Arabic-İslamic Science. Series C : Facsimile Editions ; Vol. 33) (A.V/4027)
- İBN AL-ARABİ, MUHYİDDİN : *Kitâb-u Zahâir al-a'lâk Şarh Tarcumân al-Aşvâk* / Muhyiddin İbn al-Arabî ; Şerh : Mehmed Selim el-Ünsi. — Beyrut : Muhammad Salim al-Ünsi, 1312. (A.V/3891)
- İBN-İ BİBİ : *El-Evâmirü'l-Âlâ'iyye fi'l-Umûri'l-Âlâ'iyye* / İbn-i Bibî ; Necati Lugal, Adnan Sadık Erzi. — Ankara : A.Ü. İlahiyat Fakültesi, 1957. ... c. ; 24 sm. — (A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay. ; Nr. 19) (A.V/4260)
- İBN AL-CAVZİ, ABU AL-FARAC ABDURRAHMAN B. ALİ B. ALİ B. MUHAMMAD B. ALİ : *Tarih al-Mulûk va al-Umam* / İbn al-Cavzi. — Haydarâbad : Matbaat daire al-Maarif al-Osmaniye, 135²-1359. 10 c. ; 25 sm. (A.V/4165)
- İBN AL-CAZARİ, ŞAMSADDİN ABU AL-HAYR MUHAMMAD B. MUHAMMAD : *Gâya al-nihâya fi Tabakât al-Kurrâ* / İbn al-Cazarî ; Naşir G. Bergs-

- traesser. — Mısır : Matbaa al-Saada, 1932. ... c. ; 25 sm. (A.V/4205)
- İBN-İ HALDUN, EBU ZEYD ABDURRAHMAN B. MUHAMMED : *Tarih-i İbn-i Haldun : El-İber / İbn-i Haldun* ; terceme Abdulmuhammed Ayetî. [y.y.] : Perçem, 1363-1368 H. 4 c. ; 24 sm. (A.V/4433)
- İBNÜ-L-HATİB, LİSANÜ. D-DİN : *Müşâhedât Lisanü.d.Din İbnü. l-Hatib fi Biladi'l-Mağrib ve'l-Endülüs*. — İskenderiye : Matbaat Camia al-İskenderiyi, 1958. 180 s. ; 24 sm. (A.V/4376)
- İBN HAYVÂN : *Al-Muktabis : Chronique du Règne du Calife Umayyade 'Abd Al-lâh â Cordoue / Ibn Hayyan* ; Par le P. Melchor M. Antuna. — Paris : Librairie Orientaliste, 1937. ... c. ; 24 sm. (A.V/4233)
- İBN HİŞÂM : *al-Sira al-Nabaviyya / İbn Hişâm*. — Mısır : Matbaat-ı Mustafa al-Sani al-Halebi, 1936. 4 c. ; 26 sm. (B.I/478)
- İBN EL-KALBİ : *Le Livre des Idoles (Kitab el Asnam) / İbn el-Kalbi* ; par Ahmed Zeki Pacha. — 2. ed. — Le Caire : Bibliotheque Egyptienne, 1924. 111 s. ; 27 sm. (B.I/566)
- İBN AL-KAYSARÂNİ AL-ŞAYBÂNİ, TAHİR B. ALİ AL-MUKADDASI. : *Kitâb al-Cam' bayn Kitâbay Abi Nasr al-Kalâbâzi va Abi Bakr al-Asbahâni / İbn al-Kaysarâni al-Şaybâni*. — Haydarabad : Matbaa Meclis Daire al-Maarif al-Nizamiye al-Kaine, 1323. 2 c. ; 25 sm. (A.V/4285)
- İBN KAYYİM AL-CAVZİ, ŞAMSADDİN ABÜ ABDULLAH MUHAMMAD B. ABİ BAKR : *A'lâm al-Muvakkain an Rabb al-âlamîn / İbn Kayyim al-Cavzi*. — Mısır : Mektebet al-Külliyat al-Ashariyye, 1968. 4 c. ; 25 sm. (A.V/4280)
- İBN KAYYİM AL-CAVZİYYA : *Avn al-Ma'bud / İbn Kayyim al-Cavziyya*. — Medine : Abdurrahman Muhammad Usmân, 1969. ... c. ; 24 sm. (A.V/4200)
- İBNÜ'L KAYYİM CEVZİ : *Saffet-ü s-Safve / İbnü'l Kayyim Cevzi*. — Haleb : Dar'ül yayi ba'Haleb, 1355-1356 H. 4 c. ; 24 sm. (A.V/4163).
- İBNİ KAYYİMÜLCEVZİYE, ŞEMSÜDDİN ABU ABDULLAH MUHAMMED: *El-Tibyan fi Aksam-il Kur'an / İbni Kayyimülcevziye*. — Mekke : Matbaa al-Miriyye al-Kaina, 1321. 157 s. ; 27 sm. (B.I/531).
- İBN KÂYMÂZ AL-TURKMANİ, ŞAMSADDİN ABİ ABDULLAH MUHAMMAD B. AHMAD B. OSMÂN: *Duval al-İslâm / İbn Kâymâz al-Turkmanî*. — 2. bs. — Haydarabad : Maarif al-Osmaniye, 1364. ... c. ; 25 sm. (A.V/4204).
- İBNU KUTEYBE (-276/889): *Eş-Şi'iru ve.ş-Şuarâ / İbnu Kuteybe* ; Tahkik ve Şerh Ahmed Muhammad Şakir. — Kahire : Dar Ihya-i al-Kütüb al-Arabiyye, 1364-1966. 2 c. ; 22 sm. (A.V/4268).

- İBN MALİK, AL-İMAM: *Hâşiye al-Hudrî alâ İbn Ukayl alâ alfıyya al-İmam İbn Malik*. — [y.y.] : Matbaa dâr İhyâ al-Kutub al-Arabiyya, 1250. ... c. ; 28 sm. (B.I/480).
- İBN EL-MUDABBER, İBRAHİM: *La Lettre Vierge (al-Risale al-Azra)* / İbrahim İbn el-Mudabber ; Par Zeki Mubarek. — Le Caire : Bibliotheque Egyptienne, 1931. 32, 52 s. ; 28 sm. (B.I/566).
- İBN MUKBİL: *Divan-ı İbn Mukbil* / İbn Mukbil. — Dımişk : Vüzera al-Sakafat ve al-Seyahat ve al-Arşad al-Kavmiyye, 1962. ... c. ; 25 sm. — (Vüzarat al-Sakafat ve al-Seyahat ve al-Arşad al-Kavmiyye ; 5) (A.V/4253).
- İBN NÄKYÄ AL-BAĞDÄDİ, ABU AL-KÄSİM ABDULLAH B. MUHAMMAD B. AL-HUSAYN: *al-Cumân fi taşbihât al-Kur'an* / İbn Näkyä al-Bağdadî. — Kuveyt : Matbaat al-Asriye, 1968. 440 s. ; 24 sm. (A.V/4178).
- İBN RÜŞD, ABİ al-VELİD: *Telhis Kitab en-Nefs* / Abî al-Velid İbn Rüşd. — Kahire : Mektebet al-... Misriyye, 1951. 188 s. ; 24 sm. (A.V/4177).
- İBNİ SİNÄ: *Risale* / İbni Sinâ. — [y.y.] : Matbaa Meclis Daire al-Maarif al-Osmani, 1353 H. Krş. ss. ; 25 sm. (A.V/4289).
- İBN TAYMİYYA. ABU AL-ABBÄS TAKİYYÜDDİN AHMAD B. ABDULHALİM: *Min-hâc al-sunna al-nabaviyya, fi nakd Kalâm al-Şi'a va al-Kadariyya* / İbn Taymiyya. — Bulak : Matba al-Kübra al-Amiriyye, 1321-1322. 4 c. ; 28 sm. (B.I/498).
- İBNİ TEYMİYYE, TAKİYYUDİN EBÎ.L-⁵ABBÄS AHMED B. ABDUL-HALİM EL-HAYRANİ: *Mecmu'atü.l-Resailü. 1-Kubrâ* / İbni Teymiyye. — Mısır : Mat. Âmire, 1323 H. 2 c. ; 20 sm. (A.V/4258).
- İBN TAYMİYYA, ABÜ AL-ABBÄS TAKİYUDDİN AHMAD.: *Tafsîr Sûra al-İhlâs* / İbn Taymiyya. — Mısır : Matbaa al-Husayniyyal, 1323 H. 140 s. ; 24 sm. (A.V/4196).
- İBN TAYMİYYA, TAKİYYUDDİN: *Mecmuai al-Fatâvi* / Şayh al-İslam İbn Taymiyya. — Kahire : Faracullah Zaki, 1326-1329. 5 c. ; 28 sm. (B.I/537).
- İBN UNAYN AL-ANSÄRİ AL-DİMÄSKİ: *Divan İbn Unayn* / İbn Unayn al-Ansârî al-Dimaşî. — Dımişk : Matbuat al-mecmu al-Ulumiyye, 1946. 269 s. ; 25 sm. (A.V/4239).
- İBN ZEYDÂN, ABDURRAHMAN: *İthâfu 'Alämü'n-Näs bi Cemâli Ahbârî Hâdıratı Miknäs : Abirü'l Âs min-Ravdî Târîh-i Miknäs* / Abdurrahman İbn Zeydân. — Mısır : Mat. Vataniyye, 1930. ... c. ; 24 sm. (A.V/4272).
- İBRAHİM HİLMİ: *Milletin Kusurları : Felaketlerimizin Esbabı* / Muharriri: İbrahim Hilmi. — 2. tab. — Dersaadet : Kütüphane-i İslam ve Askeri, 1329H. 79 s. ; 27 sm. (A.V/5482).

- İHSANOĞLU, EKMELEDDİN: *İstanbul : Geçmişe Bir Bakış / Ekmeleddin İhsanoğlu*. — İstanbul : IRCICA, 1987. 102 s. : res. ; 21 sm. (A.V/3919).
- İHSANOĞLU, EKMELEDDİN: *Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası : (Basmalar / 1830-1928) ve Modern Kimya Biliminin Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşuna Kadar Olan Durumu ve Gelişmesi / Ekmeleddin İhsanoğlu*. — İstanbul : IRCICA, 1985. 148 s. ; 24 sm. — (İlim Tarihi Kaynaklar ve Araştırmalar Serisi ; No: 2) ISBN 92-9063-351-4 (A.V/3131).
- İlmü al-Felaha inde al-Müellifin al-Arab bi al-Endülüs / Abdüllatif al-Hatib*. — Tatvan : Matbaa al-Mahzen, 1957. 48 s. ; 25 sm. (A.V/4315).
- İNAN, ABDÜLKADİR: *Makaleler ve İncelemeler / Abdülkadir İnan*. — Ankara : T.T.K., 1991. 2 c. ; 24 sm. — (AKDTYK. Türk Tarih Kurumu Yay. ; Dizi 7 - Sayı 51) ISBN 975-16-0333-1 Tk. (A.III/1609).
- İNÖNÜ, İSMET: *Milli Şefimiz İnönü'nün 3 Nutku / İsmet İnönü*. — 2. bsk. — Ankara : Ankara Halkevi Yayınlarından 1945. 29 s. ; 16 sm. — (Ankara Halkevi Yayınları, 1945. 29 s. ; 16 sm. — (Ankara Halkevi Yayınlarının Küçük Boy ; No. 21) (A.V/4576).
- İPLİKÇİOĞLU, BÜLENT: *Epigraphische Forschungen in Termessos und seinem Territorium I / Bülent İplikçiöğlü in Zusammenarbeit mit Güler Çelgin und A. Vedat Çelgin*. — Wien : Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991. 53 s. : 16 sm. res. : 2 pl. ; 24 sm. — (Österreichisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte ; Bd. 575) ISBN 3-7001-1876-7 (A.V/4137).
- İSKENDEROĞLU, REŞİD: *Beğlerbeyi Gazi İskender Paşa (1492-1571) / Reşid İskenderoğlu*. — Ankara : [A.y.], 1989. 99 s. : 3 ek. ; 24 sm. (A.V/4044).
- İSLÂM, RIAZUL: *Indo-Persian Relations : A Study of the Political and Diplomatic Relations Between the Mughul Empire and Iran / by Riazul İslâm*. — Tahran : Iranian Culture Foundation, 1970. 287 s. : 1 hrt. ; 24 sm. — (Sources of the History and Geography of Iran ; No. 32) (A.V/4539).
- İSMAİL HAKKI, İZMİRLİ: *Yeni İlm-i Kelâm / İzmirli İsmail Hakkı ; Haz. Sabri Hizmetli*. — Ankara : Umran, 1981. 408 s. ; 24 sm. (A.V/4618).
- İSMAİL, SABAHATTİN: *Self-Determinasyon ve Kıbrıs Türk Halkı / Sabahattin İsmail*. — İstanbul : Kastaş, 1990. 308 s. ; 20 sm. ISBN 975-7639-30-3 (A.V/3868).

- İstanbul Vilayeti Meclis-i Umumisi Zabıtnamesi : sene 1926.* — İstanbul : Hamid Matbaası, 1926. 574 s. ; 24 sm. (A.V/4590).
- İYAS EL-HANEFİ, MUHAMMED AHMED: *Bedâiu'z-zühûr fî vekâi'd-dühûr* / İyas el-Hanefî ; Hakkakha ve kitab-e leha el-Mukaddeme Muhammed Mustafa. — Kahire : El-Hey'et ül-Mısriyyet-ül-'ame l'il Kitab, 1982-1984. 5 c. ; 24 sm. (A.V/2761).
- JUCKER, INES: *Italy of the Etruscans* / Ines Jucker ; Ed. by Uri Avida. — Jerusalem : The Israel Museum, 1991. 312 s. ; 24 sm. ISBN 3-8053-1231-8 (A.V/4039).
- JUKOV, K.A.: *Egeyskie emirati v XIV-XV vv.* / K.A. Jukov. — Moskva : Nauka, 198. 192 s. ; 22 sm. (A.V/3998).
- JUKOV, K.A.: *Per vie Kontakti Doubrobnika (Ragouzi) s Tiourkskimi Emirataimi Maloi Azii* / K.A. Jukov. — [y.y.] : Academie Bulgare des Sciences, 1989. 109-113 ss. ; 24 sm. (A.V/3335).
- JUSİFOV, JUSİF B.: *Das Problem der Freien und Sklaven Nach den Schriftquellen Elams.* Altorientalische Forschungen V'den ayrışım. / Jusif B. Jusifov. — Berlin : Akademie Verlag Berlin, 1977. 45-61 ss. ; 24 sm. (A.V/3326).
- KITZINGER, ERNST: *The Masaics of St. Mary's of the Admiral in Palermo* / Ernst Kitzinger ; with a Chapter on the Architecture of the Church by Slobodan Curcic. — Washington, D.C. : Dumbarton Oaks, 1990. 478 s. : res. ; 30 sm. — (Dumbarton Oaks Studies ; 27) ISBN 0-88402-179-2 (B.I/467).
- KLITZKE, GERT: *Die Gutenberg-Preisträger : Der Stadt Leipzig 1979-1989* / Gert Klitzke. — Leipzig : Deutsche Bücherei, 1991. 35 s. ; res. ; 24 sm. ISBN 3-7360-0033-2 (A.V/3938).
- KNIES, WOLFGANG: *Frühe Phöniker im Libanon : 20 Jahre deutsche Ausgrabungen in Kāmid el-Lōz* / Wolfgang Knies und Mahmoud Hammoud. — Mainz : Von Zabern, 1983. 192 s. ; 25 sm. ISBN 3-8053-0771-3 (A.V/3418).
- Kniga Oruç-Beka : Bayata-Don-Juana Persidskogo* / Rusçaya çev. : Oktay Efendiyev, Akif Ferzeliyev. — Bakü : Yazıcı, 1988. 215 s. ; 23 sm. (A.V/3315).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN: *Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir?* / Süleyman Kocabaş. — İstanbul : Vatan, 1987. 158 s. ; 20 sm. (A.V/3160).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN: *Jön Türkler Nerede Yanıldı? 1890-1918, Hayaller, Kompolar, Kayıplar : Kendi İtirafları* / Süleyman Kocabaş. — Kayseri : Vatan Yayınları, 1991. 591 s. ; 20 sm. — (Vatan Yayınları ; 9. Türkiye'nin Sosyal ve Siyasal Değişimi Serisi ; 5) (A.V/4136).

- KOCABAŞ, SÜLEYMAN: *Tarihte Türkler ve Fransızlar : Paris'in "Doğu Yolu"nda Yaptıkları* / Süleyman Kocabaş. — İstanbul : Vatan, 1990. 431 s. ; 20 sm. — (Vatan Yayınları ; 8. Tarihte Türkiye Üzerine Emeller Serisi ; 8) ISBN 975-7226-03-7 (A.V/4046).
- KOCH, HEIDEMARIE: *Verwaltung und Wirtschaft im persischen Kernland zur Zeit der Achämeniden* / von Heidemarie Koch. — Wiesbaden : Reicher, 1990. 428 s. ; 24 sm. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients : Reihe B, Geisteswissenschaften ; Nr. 89) ISBN 3-88226-468-3 (A.V/3945).
- KOÇAK, CEMİL: *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) : İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler* / Cemil Çiçek. — Ankara : T.T.K., 1991. 277 s. ; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; 16. Dizi-Sa. 66) ISBN 975-16-0393-5 (A.V/4420).
- KOIVULEHTO, JORMA: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie* / Jorma Koivulehto. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991. 150 s. ; 24 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte ; Bd. 566) (Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung ; Nr. 24) ISBN 3-7001-1494-9 (A.V/3871).
- KONSTANTINIDOU, ANESTI: *Afrikis : Khartis* / Anesti Konstantinidou. — Genos : [A.y. t.y.]. 1 : 20,000,000 (H/260).
- KOPCAN, VOJTECH: *Osmanische Kriegsgefangene auf dem Gebiet der Heutigen Slowakei in 16.-18. Jahrhundert* / Vojtech Kopcan. — Bratislava : Asian and African Studies, 1983. 197-211 ss. ; 24 sm. — (Asian and African Studies ; 19) (A.V/2947).
- KOPP, HORST: *Beitrage zur Stadtgeographie von Sana'a* / von Horst Koop und Eugen Wirth. — Wiesbaden : Reichert, 1990. 96 s. : 4 plan : 30 res. ; 30 sm. — Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients : Reihe B Geisteswissenschaften ; Nr. 95) ISBN 3-88226-486-1 (B.I/373).
- KORAY, ENVER: *Meslek Kuruluşu ve Faaliyeti*. Belleten, Cilt LIV, Sayı: 211 (Aralık 1990)'den ayrışım. / Enver Koray. — Ankara : T.T.K., 1991. 1151-1165 ss. ; 24 sm. (A.V/4054).
- KORN RUMPF, HANS-JÜRGEN : *An Historical Gazetteer of Cyprus (1850-1987) with notes on population* / Hans-Jürgen Kornrumpf, Jutta Kornrumpf. — Frankfurt am Main ; Bern ; New York ; Paris : Lang, 1990. 324 s. : 3 hrt. ; 21 sm. — (European University Studies : Ser. 3, History

and Allied Studies ; vol. 445) ISBN 3-631-43007-8 (A.V/3999)

KOROMILA, MARIANNA : *Pontos - Anatolia : Northern Asia Minor and the Anatolian Plateau East of the Upper Euphrates : Images of a Journey / text : Marianna Koromila ; translation : Alexandra Dumas. — Athens : Lucy Braggiotti, 1989. 192 s. : rnk. res. ; 30 sm. ISBN 960-7294-01-7 (B.I/595)*

KORVENMAA, PEKKA : *Innovation Versus Tradition : The Architect Lars Sonck Works and Projects 1900-1910 / Pekka Korvenmaa. — Helsinki : Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja ..., 1991. 169 s. ; 30 sm. — (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska Fornminnesföreningens Tidskrift ; 96) ISBN 951-9056-99-8 (B.I/440)*

KOSKENNIEMI, ERKKI : *Der Philostratische Apollonios / Erkki Koskenniemi. — Helsinki : Societas Scientiarum Fennica, 1991. 101 s. ; 25 sm. — (Commentationes Humanarum Litterarum ; 94) ISBN 951-653-234-9 (A.V/4140)*

KOVACS, LASZLO : *Münzen Aus der Ungarischen Landnahmezeit / Laszlo Kovacs. — Budapest : Akademiai Kiado, 1989. 188 s. : 29 s. res. : 6 şema ; 29 sm. ISBN 963-05-5208-6 (B.I/408)*

KÖHLER, WILHELM : *Evlıya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı / Wilhelm Köhler ; Türkçesi : Haydar Işık. — İstanbul : Alan, 1989. 83 s. ; 24 sm. — (Alan Yayıncılık ; 105. Bilim Dizisi ; 24) (A.V/3768)*

Der Königs Weg : 9000 Jahre Kunst und Kultur in Jordanien. — Mainz am Rhein : von Zabern, 1989. 372 s. : res. ; 24 sm. ISBN 3-8053-0960-0 (A.V/3047)

KÖPRÜLÜZADE, MEHMED FUAD : *Milli Tarih : Devre-i Aliyye-Birinci Sene / Köprülüzade Mehmed Fuad. — İstanbul : Kanaat Matbaası, 1337. 93 s. ; 21 sm. (A./3011-1)*

KÖPRÜLÜZADE MEHMED FUAD : *Milli Tarih : Devre-i Mutavassata-İkinci Sene / Köprülüzade Mehmed Fuad. — İstanbul : Kanaat Kütüphanesi, 1337. 62 s. ; 21 sm. (A./3011-2)*

KÖPRÜLÜZADE MEHMED FUAD : *Milli Tarih : Mekateb-i Sultaniye ve Mekteb-i İbtidaiye Devre-i Evvel İkinci Sınıflarına Mahsustur / Köprülüzade Mehmed Fuad. — İstanbul : Kanaat Kütüphanesi, 1337. 64 s. ; 21 sm. (A./3011)*

KÖROĞLU, KEMALETTİN : *Bibliyografya : Ecology and Empire : The Structure of the Urartian State. Belleten, Cilt LIV, Sayı : 211 (Aralık 1990)den ayırbaşım. / Kemalettin Köroğlu. — Ankara : T.T.K., 1991. (A.V/4064)*

- KÖSE, MURAT : *Edirne-Kırkpınar ve Yağlı Güreş* / Murat Köse. — Edirne : Polat, 1990. 160 s. ; 24 sm. (A.V/3405)
- KÖSEOĞLU, CENGİZ : *Topkapı Sarayı İmparatorluk Hazinesi (Hazine-i Hümayun)* / Cengiz Köseoğlu. — İstanbul : Ak Yayınları, [t.y.]. 107 s. : mk. res. ; 29 sm. — (Ak Yayınları. Kültür ve Sanat Kitapları ; 51. Yeni Dizi ; 5) ISBN 975-7630-10-1 (B.I/415)
- KÖSOĞLU, NEVZAT : *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler* / Nevzat Köseoğlu. — İstanbul : Ötüken, 1990. 771 s. ; 24 sm. (A.V/3703)
- KRACHKOVSKI, IGNATI ULIANOVICH : *Tarih al-Adab al-Coğrafya al-‘Arabi* / Ignatyas Yuliyaniş Kratskovski ; çev. Salâh ad-Din ‘Osman Hâşim. — Kahire : Cemaat Devlet-i Arabiyye, 1963. 469 s. ; 28 sm. (B.I/552)
- KRAMER, SAMUEL NOAH : *Tarih Sümer’de Başlar* / Yazan Samuel Noah Kramer ; çeviren Muazzez İlmiye Çığ. — Ankara : T.T.K., 1990. 347 s. : 28 res. : 32 fot. ; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay. ; 10. Dizi-Sa. 11) ISBN 975-16-0252-1 (A.V/3088)
- KRAUS, F.R. : *Briefe aus Kleineren Westeuropäischen Sammlungen* / F.R. Kraus. — Leiden : E.J. Brill, 1985. 189 s. ; 25 sm. — (Altbabylonische Briefe Heft ; 10) ISBN 90-04-07075-3 (A.V/4158)
- KRETZER, MAR : *Der Mann ohne Bewissen* / Roman von Mar Kretzer. — Berlin : Ullstein, [t.y.] 302. s. ; 16 sm. — (Ullstein=Bücher) (A.V/3563)
- KRİTOVOLOS : *Tarihi Sultan Mehmet Han-ı Sani* / Kritovolos ; Mütercimi Karalidi. — İstanbul : Ahmed İhsan ve Şerikası, 1328. 200 s. ; 24 sm. (A.V/3847)
- KROLL, FRANK-LOTHAR : *Friedrich Wilhelm IV. und das Staatsdenken der deutschen Romantik* / Frank-Lothar Kroll. — Berlin : Colloquium Verlag, 1990. 238 s. ; 24 sm. — (Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin ; Bd. 72 : Forschungen zur preussischen Geschichte) ISBN 3-7678-0778-5 (A.V/3784)
- KRUPP, ALYA : *Studien zum Menâqybnâme des Abu l-Wafâ’ Tâğ Al-‘Arifîn. Teil I : Das Historische Leben des Abu l-Wafâ’ Tâğ al-‘Arifîn* / von Alya Krupp. — München : Rudolf Trofenik, 1976. 61 s. : 12 belge fot. ; 24 sm. — (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients ; Bd. 20) ISBN 3-87828-096-3 (A.V/3671-1)
- KRUTEŞ, BENEDTO : *al-Müc‘malu fi felsefet’ul-Fenni* / Benedetto Kruteş ; Terce me Sami ad-Durubi. — Mısır : Dar’ül-fikr al-Arabi, 1948. 182 s. ; 20 sm. (A.V/4387)

- KRÜGER, KARL : *Die Türkei* / Karl Krüger. — Berlin : Safari, c 1951. 392 s. ; 21 sm. (A.V/3289)
- KULIN, KATALIN : *Modern Latin American Fiction : A Return to Didacticism* / by Katalin Kulin. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. 205 s. ; 20 sm. — (Studies in Modern Philology ; 5) ISBN 963-05-4686-8 (A.V/3643)
- Kupferschmiedearbeiten aus Aserbaidshan.* — Bnestargizdat : [A.y.], c 1989. 34 s. : rnk. res. ; 23 sm. (A.V/3910)
- Kur'an-ı Kerim Lugatı : Kur'an-ı Kerim'de Geçen Kelimelerin Ma'naları ve Geçtiği Yerler* / Mütercim Mahmud Çanga. — İstanbul : Timaş, 1989. 725 s. ; 25 sm. (A.V/3699)
- KURS, OTT : *Türgi-Tatarı Ehk Türgi Rahvad Ja Keeled.* Akadeemia 3. Aastakäik 1991 Number'dan ayrībasım / Ott Kurs. — Estonia : Akadeemia, 1991. 321-414 ss. ; 20 sm. (A.V/4142)
- KURT, YILMAZ : *Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri* / Yılmaz Kurt. — [y.y. A.y. t.y.]. 427 s. ; 29 sm. (B.I/451)
- KURTZ, DONNA C. : *Thanatos : Tod und Jenseits Bei den Griechen* / Donna C. Kurtz und John Boardman ; Übersetzt von Maria Buchholz. — Mainz am Rhein : von Zabern, c 1985. 481 s. : 247 res. ; 23 sm. ISBN 3-8053-0539-7 (A.V/3046)
- KUSCH, MARTIN : *Aufklärung und Französische Revolution III : Ein symposion zur Ideen- und Wissenschafts- geschichte in Oulu 18.-20.11.1987* / Martin Kusch, Juha Manninen und Erkki Urpilainen (Hg.). — Oulu : Ouluensis Universitats, 1989. 388 s. ; 21 sm. ISBN 951-42-2752-2 (A.IV/9622-3)
- AL-KUTEYBİ, MUHAMMAD İBN ŞAKİR B. AHMAD FAVÂT AL-VAFAYÂT / Muhammad İbn Şakir b. Ahmad al-Kuteybî. — [y.y., A.y.], H764?. 2 c. ; 27 sm. (B.I/526)
- KUTUB, SAYYİD : *Hâzâ Huva al-Tarik* / Sayyid Kutub. — [y.y.] : Muhammad al-Salim, [t.y.] 36 s. ; 20 sm. — (Muhtarat ; 4) (A.V/3141-4)
- KÜR, İSMET : *Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları* / İsmet Kür. — Ankara : A.K.M., 1991. 558. s. : fotokopi ; 24 sm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi Yay. ; Sayı : 50) ISBN 975-16-0346-3 (A.V/3935)
- Kütüphâne-i Umûmî Defteri.* — İstanbul : Mahmûd Bey Matbaası, 1300. 389 s. ; 33 sm. (B.I/511).
- KYRRIS, K. P.: *Epeteris : Philosophikon Porartema II : Stâikismos* / K. P. Kyrris ...[at al.]. — Nikosia : Kentron Epistemonikôn, 1985. 190 s. ; 24 sm. ISBN 9963-0-8005-7 (A.V/4004).

- KYRRIS, KOSTAS P.: *Historia : Tes Meses Ekpaideuseos Ammoch hostau 1191-1955 — History of Secondary Education in Famagusta 1191-1955* / Kostas P. Kyrris. — Nicosia : Lampausa, 1967. 250 s. ; 25 sm. (A.IV/9250).
- KYRRIS, KÖSTAS P.: *Kypros, Tourkia kai Ellenismos : Tesmoi, Domes, Skheseis Problemata* / Kōstas P. Kyrris. — Nikosia ; Laupousa, 1980. 247 s. : 25 sm. — (Mesanotolike Biblioteke ; Ap. 1) (A.V/4005).
- Lozan Telgrafları : Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı* / Haz. Bilâl N. Şimşir. — Ankara : T.T.K., 1990. ... c. ; 24 sm. — (A.K.D.T.Y.K. Türk Tarih Kurumu Yay. ; 16. Dizi-Sayı 57) ISBN 975-16-0266-1 Tk. (A.V/3603).
- LUDENDORFF, ERICH: *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918* / Erich Ludendorff. — 5., durchgesehene Auflage. — Berlin : Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1920. 628 s. : 10 hrt. ; 24 sm. (A.V/3469).
- Lugat-ı Burhan-ı Kâû*. — İstanbul : Matbaa-i Osmaniye, 1302. 495 s. ; 25 sm. (B.I/460).
- Lugat al-Osmaniyye*. — Bosna : Sultan Muhammed Kütüphanesi, 1386 H. ... c. ; 24 sm. (A.V/4340).
- Les Lumieres en Pologne et en Hongrie* / Vol. Publié par F. Biro, L. Hopp, Z. Sinko. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. 393 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-4505-3 (A.V/3652).
- LÜBKE, WILHELM: *Deutsche Kunstgeschichte* / Wilhelm Lübke ; Neu bearbeitet und bis in die Gegenwart fortgeführt von Alfred Grebenlow. — Berlin : Gigenbrödler — Berlag, 1927. 615 s. ; 22 sm. (A.V/4577).
- LÜTFİ PAŞA: *Tarih-i Al-Osmanî* / Lütü Paşa. — İstanbul : Matbaa-i Amire, 1341. 406 s. ; 25 sm. (A.V/3830).
- LÜTFİYE HANIM: *Mirat-ı Tarihi Osmani* / Lütüfiye Hanım. — İstanbul : [A.y.], 1293. 459 s. ; 19 sm. (A.V/3851).
- LYBYER, ALBERT HOWE: *Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları* / Albert Howe Lybyer ; çev. Necmi Ülker. — İzmir : E.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1987. 141-157 ss. ; 24 sm. (A.V/3906).
- LOOK, WALLACE: *Montana* / von Wallace Look. — Stuttgart : J. Engelhorn, 1910. 152 s. ; 18 sm. (A.V/3509).
- MEKKİ, LİL MUVAFIK B. AHMAD: *Menâkıb al-İmâm al-A'zam* / Muvafık b. Ahmad Mekki. — Haydarâbâd : Matbaa Daira al-Maârif al-Nizamiyya, 1321 H. 2 c. ; 34 sm. (B.I/601).
- MELLAART, JAMES: *Yakınoğu'nun En Eski Uygarlıkları* / James Mellaart ; çeviri: Bilgi Altınok. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988. 143 s. ; 20 sm. ISBN 975-7538-01-9 (A.V/3734).

- MELZIG, HERBERT: *Timur : Verhängnis Eines Erdteils* / Herbert Melzig. — Zürich ; New York : Europa, c 1940. 204 s. ; 22 sm. (A.V/3487).
- MEMİŞ, EKREM: *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)* / Ekrem Memiş. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1989. 228 s. ; 24 sm. — (Selçuk Üniversitesi Yay. ; No. 67. Eğitim Fakültesi Yay. ; No. 13) ISBN 975-448-030-3 (A.V/4094).
- MEMİŞ, EKREM: *Tarihî Coğrafyaya Giriş* / Ekrem Memiş. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1990. 55 s. ; 24 sm. — (Selçuk Üniversitesi Yay. ; No. 77. Eğitim Fakültesi Yay. ; No. 17) ISBN 975-448-037-0 (A.V/4095).
- MEMİŞ, EKREM: *Tarih Metodolojisi* / Ekrem Memiş. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1989. 82 s. ; 24 sm. — (Selçuk Üniversitesi Yay. ; No. 62. Eğitim Fakültesi Yay. ; No. 12) ISBN 975-448-023-0 (A.V/4096).
- MENER, EDUARD: *England : Seine Staatliche und Politische Entwicklung und der Krieg gegen Deutschland* / von Eduard Mener. — Stuttgart and Berlin : J.G. Cotta, 1916. 213 s. ; 19 sm. (A.V/3569).
- Menschliche Existenz und Moderne Welt : Ein internationales Symposium zum Selbstverständnis des heutigen Menschen* / Hrsg. und mitverfasst von Richard Schwarz. — Berlin : Walter de Gruyter, 1967. 2 c. ; 24 sm. — (Bildung-Kultur-Existenz ; Bd. 2, 3) (A.V/3659).
- MER'AŞI, TİMUR: *Tarih-i Hanedan-ı Mer'aşi-i Mazenderan* / telif Timur Mer'aşi. — Tahran : İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İnan, 1355. 479 s. ; 24 sm. (A.V/4440).
- MERÇİL, ERDOĞAN: *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi* / Erdoğan Merçil. — Ankara : T.T.K., 1991. 141 s. ; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; 7. Dizi-Sa. 110) ISBN 975-16-0231-9 (A.V/3605).
- MERNİSSİ, FATİMA: *Women and Islam : An Historical and Theological Enquiry* / Fatima Mernissi ; Translated by Mary Jo Lakeland. — Oxford : Basil Blackwell, 1991. 228 s. ; 24 sm. ISBN 0-631-16904-0 (A.V/3953).
- MES'ÜD BİN AHMED: *Süheyl ü Nev-Bahâr : İnceleme-Metin-Sözlük* / Mes'üd Bin Ahmed ; Cem Dilçin. — Ankara : A.K.M., 1991. 676 s. : 13 sm. tıpkıbasım ; 24 sm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını ; Sayı: 51) ISBN 975-16-0352-8 (A.V/3958).
- EL-MES'UDÎ, EBÛ'L-HASEN ALİ B. EL-HÜSEYİN: *Et-Tenbih ve'l-Eşraf* / Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-Mes'udî. — Bağdat : Asriyye, 1938. 423 s. ; 24 sm. (A.V/4377).
- The Middle East : Ten Years after Camp David* / ed. William B. Quandt. — Washington. D.C.: The Brookings Institution, 1988. 517 s. ; 23 sm. ISBN 0-8157-7294 (A.V/3940).

- MİDHAT PAŞA: *Mirat-ı Hayal* / Midhat Paşa. — İstanbul : Helal Matbaası, 1320. ... c. ; 24 sm. (A.V/3826-2).
- MILANO, LUCIO: *Testi Amministrativi: Assegnazioni di Prodotti Alimentari (Archivio L. 2712 - Parte I)* / Di Lucio Milano. — Roma : Missione Archeologica Italiana in Siria, 1990. 417 s. : 115 res. ; 32 sm. + 1 Disk. — (Archivi Reali di Ebla Testi IX) (B.I/571).
- Milletlerarası Tark Halk Kültürü Kongresi Program ve Bildiri Özetleri (4. : Antalya : 1997)*. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. 184 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay. ; 146. Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi ; 29) ISBN 975-17-0804-4 (A.V/4008).
- Millî Kültür Şurası (2. : Ankara : 1989)*. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 2 c. ; 24 sm. ISBN 975-17-0641-6 (A.V/3779).
- Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*. — Ankara : A.K.M., 1990. 390 s. ; 24 sm. — (A.K.D.T.Y.K. Atatürk Kültür Merkezi Yay. ; Sayı 46) ISBN 975-0296-100 (A.V/3412).
- Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*. — Ankara : A.K.M., 1990. 390 s. ; 24 sm. — (A.K.D.T.Y.K. Atatürk Kültür Merkezi Yay. ; Sayı 46) ISBN 975-0296-100 (A.V/3412).
- Militärische Bücher : Nach Schlagworten geordnet und mit alphabetischem Autorenregister : Abgeschlossen Sommer 1914*. — Berlin : Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1914. 272 s. ; 20 sm. (A.V/3497).
- MİRZACAN, ALİ: *Haşiyâ min havâşî al-İşârât ma'rûfa bi al-Muhâkamât* / Ali Mirzacan. — [y.y.] : Matbaa al-Âmira, 1290. ... c. ; 26 sm. (B.I/483-2).
- Mittelägypten zwischen Samalût und dem Gabal Abü Şîr : Beiträge zur historischen Topographie der pharaonischen Zeit* / von Farouk Gomaa ... [at al.]. — Wiesbaden : Reichert, 1991. 287 s. ; 96 s. fot. : 2 hrt. ; 28 sm. — (Beihefte zu Tübinger Atlas des Vorderen Orients : Reihe B, Geisteswissenschaften ; Nr. 69) ISBN 3-88226-467-5 (B.I/468).
- MOHAMEDİ, A.: *Fouilles de Sétif (1977-1984) : Hafriyat-ı Setif (1977-1984)* / A. Muhammedi ... [at al.]. — [Chéraga?] : Agence Nationale d'Archéologie, 1991. 322 s. ; 28 sm. (B.I/586).
- MONASTEREV, N.: *Dans la Mer Noire (1912-1924)* / N. Monasterev. — Paris : Payot, 1928. 247 s. ; 24 sm. (A.V/3797).
- Monsters and Demons in the Ancient and Medieval Worlds : Papers Presented in Honor of Edith Porada* / ed. by Ann E. Farkas, Prudence O. Harper and Evelyn B. Harrison. — Mainz on Rhine : von Zabern, 1987.

114 s. : 54 lev. : 66 çiz. : 101 res. ; 30 sm. ISBN 2-8053-0912-0 (B.I/264).

MONTESQUIEU: *Romalıların Azamet-i İnhitatları Hakkında Mülahazat* / Müellif : Montesquieu : Mütercim : Ahmet Saki. — Dersaadet : Cemiyet Kütüphanesi, 1335. 2 c. ; 21 sm. (A.V/3836).

MONTFORT, EUGENE: *La Turque : Roman Parisien* / Eugene Montfort. — Paris : Ernest Flammarion, c 1925. 270 s. ; 17 sm. (A.V/2954).

MOORTGAT, ANTON: *Tell Chuëra in Nordost-Syrien : Vorläufiger Bericht über die dritte Grabungskampagne 1960* / von Anton Moortgat. — Köln : Westdeutscher, 1962. ... c. : 5 pln. : 26 res. ; 24 sm. — (Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen ; Bd. 24) (A.III/2837-24).

MOORTGAT, ANTON: *Tell Chuëra in Nordost-Syrien : Bericht über die vierte Grabungskampagne 1963* / von Anton Moortgat. — Köln : Westdeutscher, 1964. ... c. : 36 res. : 6 pln. ; 24 sm. — (Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen ; Bd. 31) (A.III/2837-31).

MOORTGAT, ANTON: *Tell Cuhëra in Nordost-Syrien : Vorläufiger Bericht Über die Grabung 1958* / von Anton Moortgat. — Köln : Westdeutscher, 1959. ... c. : 4 pln. ; 43 res. ; 24 sm. — (Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen ; Bd. 14) (A.III/2837-14).

MOUKBIL, M.: *La Campagne de L'Irak 1914-1918 : Le Siege de Kut-el-Amara* / M.Moukbil. — Paris : Berger-Levrault, 1933. 194 s. ; 23 sm. (A.V/3290).

MOURLON, M. FRÉDÉRIC: *Répétitions Ecrites sur le Troisième Examen du Code Napoléon contenant L'Exposé des Principes Généraux* / M. Frédéric Mourlon. — 7. éd. — Paris : A. Marescq Ainé, 1866. ... c. ; 23 sm. (A.V/3897).

AL-MUBARRAD, ABU'L-ABBĀS MUHAMMED: *al-Kamil fi al-Lugāt va al-edeb* / Abu'l Abbās Muhammed al-Mubarrad. — Kahire : İstikamet Matbaası, 1901. ... c. ; 24 sm. (A.V/4187).

Mu'cam al-Kīmya. — Fas : al-Markaz al-Vatani li al-ta'rib, [t.y.]. Krş. ss. ; 31 sm. (B.I/523-4).

Mu'cam al-Usul al-Arabiyya va al-Acnabiyya li al-Âmmiyya al-Mağribiyya / Abdelaziz Benabdellah. — [Fes.] : el-Muacim ve'l-Kavamis, 1964. 138 s. ; 31 sm. (B.I/523-8).

MUHAMMAD DĀVUD: *Tarih-i Tatvan, 1* / Muhammad Dāvud. — Tatvan : al-Matbaa al-Mahdiyya, 1964. 520 s. ; 25 sm. — (Kulliyya al-Âdāb

- va al-Ulum al-İnsâniyya Camia Muhammad al-Hamis Rabat-Fas) (A.V/3110-1).
- MUHAMMAD HİLMİ MURÂD: *Al-Bunyân al-Iktisâdî* / Telif Muhammad Hilmi Murâd. — Mısır : Matbaa Nahda Mısır, 1952. 274 s. ; 20 sm. (A.V/3890).
- MUHAMMAD MUFİD: *Mohtaşar-e Mofid des Mohammad Mofid Mostoufi* / von Seyfeddin Najmabadi. — Wiesbaden : Riechert, 1991. 24, 73 s. ; 24 sm. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients : Reihe B, Geisteswissenschaften : Nr. 97) ISBN 3-88226-424-1 (A.V/2314-2).
- MUHAMMAD, MUHAMMAD B.: *al-Ifsâh fî Imam Ali b. Ebi Talîp* / Muhammad b. Muhammad. — Nəcəf : Matbaa al-Haydariyye, [t.y.] 136 s. ; 22 sm. (A.V/4301).
- MUHİDDİN MUHAMMED: *Fusûs al-hikem maa Şerhi-l musamma Tavzih al-Beyân* / Muhiddin Muhammed. — Kudüs : Matbaa-i İttihad, 1897. 380 s. ; 27 sm. (B.I/546).
- AL-MUHYAVİ, ALAMUDDİN AYDAMUR: *Divan Alamuddin Aydamur al-Muhyavi* / Alamuddin Aydamur al-Muhyavi. — Kâhira : Matbaa Dâr al-Kutub al-Misriyya, 1931. 58 s. ; 27 sm. (B.I/508).
- MUNEBBİH, VEHB B.: *Kitâb al-Tican fî mulûk Hımyar* / Vehb b. Munebbih. — Haydarabad : Matbaat Meclis Dairet al-Maarif al-Osmaniye, 1347 H. 496 s. ; 24 sm. (A.V/4269).
- Musée Industriel. Description Complète de L'Exposition des Produits de L'Industrie Française Faite en 1834. Ou, Statistique Industrielle, Manufacturiere et Agricole de la France a la Meme Epoque* / Publie par de Moléon, Cochaud, Paulin, Desormeaux. — Paris : Au Bureu Central de la Société Polytechnique et du Recueil Industriel, 1836. 395 s. : 4 plnş. ; 21 sm. (A.V/3712).
- MUSSOLINI, BENITO: *Schriften und Reden 1929-1931* / Benito Mussolini. — Zürich : Rascher, 1934. 348 s. ; 22 sm. (A.V/3477).
- Mustafa Kemal Atatürk'ün Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına Dair Öğütleri* / Genelkurmay Başkanlığı, 1990. 31 s. ; 17 sm. — (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları ; 90/5) (A.V/2923).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN: *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları* / Alptekin Müderrisoğlu. — Ankara : AKDİTYK. Atatürk Araştırma Merkezi, 1990. 574 s. ; 24 sm. ISBN 975-16-0269-6 (A.V/3370).
- MÜFTÜOĞLU, MUSTAFA: *Bir Fedainin Romanı : İttihad ve Terakki'nin İçyüzü* / Mustafa Müftüoğlu. — İstanbul : Seha, 1989. 149 s. ; 20 sm. (A.V/3798).

- MÜHLAU, HELENE VON: *Beichte einer reinen Görin* / von Helene von Mühlau. — Zweite Auflage. — Berlin : Egon Fleischel, 1905. 285 s. ; 20 sm. (A.V/3539).
- MÜLAYİM, SELÇUK: *Sanata Giriş : Plastik Sanatların Temel Kavramları ve Terminolojisi Üzerine Bir Deneme* / Selçuk Mülayım. — İstanbul : Stad, 1989. 176 s. ; 20 sm. — (Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını ; 2) (A.V/3740).
- MÜLLER, OSWALD: *Deutsch im Ausland : Deutsches Unterrichtsverk für Auslandschulen* / Hrsg. Oswald Müller, und Richard Breusser. — 5. bs. — Berlin : Leubner, 1934. 147 s. ; 21 sm. (A.V/1065).
- EL-MÜNECCİD, SELAHADDİN: *Resail-ü ila Şab-ı Müteşekkil* / Selahaddin el-Müneccid. — Beyrut : Dar-ül Kitab-ül Cedid, 1971. 92 s. ; 20 sm. (A.V/3133).
- Muslims in India* / Ed. by Ratha Sahai. — Bombay : Tata, [t.y.] 116 s. ; 20 sm. (A.V/3921).
- Myths of Enki, The Crafty God* / ed. by Samuel Noah Kramer and John Maier. — New York ; Oxford : Oxford University, 1989. 272 s. ; 24 sm. (A.V/3805).
- Nicephorus, Saint, Patriarch of Costantinople. Short History* / Text, translation, and Commentary by Cyril Mango. — Washington, D.C. : Dumbarton Oaks, 1990. 247 s. ; 24 sm. — (Dumbarton Oaks Text ; 10) (Corpus Fontium Historiae Byzantinae ; v. 13) ISBN 0-88402-184-X (A.V/3909).
- NICHOLAS, ILENE M.: *The Proto-Elamite Settlement at Tuv* / Ilene M. Nicholas. — Philadelphia : The University Museum, 1990. 166 s. : 38 res. : 37 s. fot. ; 29 sm. (University Museum Monograph ; 69) ISBN 0-934718-86-5 (B.I/464-1).
- NIETZSCHE, FRIEDRICH: *Vom vornehmen Menschen* / Friedrich Nietzsche. — Klosterbegr : Benno Schwabe, 1945. 156 s. ; 20 sm. (A.V/3345).
- NIKOLSKI: *Sarıkamış Harekatı (12-24 Aralık 1914)* / General Nikolski ; Türkçeye Çeviren Nazmi. — Ankara : T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1990. 82 s. : 4 kroki ; 24 sm. (A.V/3376).
- NİRÜN, NİHAT: *Sistemik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi* / Nihat Nirun. — Ankara : A.K.M., 1991. 212 s. ; 14 sm. — (AKDİTYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını ; Sa. 56) ISBN 975-16-0413-3 (A.V/4152).
- AL-NİSABÜRİ, ABÜ MANSÜR AL-SAİLİBİ: *Rasail-i Muntahaba min mualafat* / Abü Mansür al-Saailibi al-Nisabürî. — Kostantiniye : Berhasat Nezarat al-Maarif al-Celile, 1301. 216 s. ; 24 sm. (A.V/4181).

- Niṣṣannayogāvalī : Two Sanskrit Manuscripts From Nepal* / Compiled by Gudrun Bühnemann and Musashi Tachikawa. — Tokyo : The Centre for East Asian Cultural Studies, 1991. XXII s. : 156 s. res. ; 21 sm. — (Bibliotheca Codicum Asiaticorum ; 5) ISBN 4-89656-604-X (B.I/593).
- NORDAU, MAR: *Die Conventionalen Lügen der Kulturmenschheit* / von Mar Nordau. — Leipzig : B. Elischer Nachfolger, 1883. 350 s. ; 21 sm. (A.V/3499).
- AL-NUMAN, EBİ ABDULLAH MUHAMMED B. MUHAMMED B.: *al-Camali al-Nasra fi harbi al-Basra* / Ebi Abdullah Muhammed b. Muhammed b. al-Numan ve al-Harisi al-Akberi al-Bağdâdi. — Nəcəf : Matbaa al-Haydariye, [t.y.] 220 s. ; 22 sm. (A.V/4302).
- Nur-i Osmaniye Kütüphanesinde Mahfuz Kütüb-i Mevcudenin Desteridir.* — İstanbul : Maarif Nezareti, [t.y.] 338 s. ; 28 sm. (B.I/502).
- OMPTEDA, GEORG FREIHERRN VON: *Der Zweite Schuss* / Roman von Georg Freiherrn von Ompteda. — Berlin : Egon Fleischel, 1912. 369 s. ; 20 sm. (A.V/3508).
- Opuscula Romana XVIII.* — Stockhalm : Skrifter Utgivna av Svenska Institutet : Rom, 1990. 241 s. ; 30 sm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Rom ; 42) ISBN 91-7042-136-6 (B/9558-18).
- Orhon Makukatı ve Eski Türkler.* — [A.y., y.y., 1925?]. 165 s. ; 24 sm. (A.V/3832).
- Ortak Kelimeler Sözlüğü : Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça.* — Ankara : İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, 1989. 217 s. ; 20 sm. (A.V/3156).
- ORTOLANI, BENITO: *The Japanese Theatre : From Shamanistic Ritual to Contemporary Pluralizm* / Benito Ortolani. — Leiden : Brill, 1990. 352 s. ; 70 res. ; 25 sm. — (Handbuch der Orientalistik. Fünfte Abteilung. Japan ; Bd. 2) ISBN 90-04-09314-1 (A.V/3408).
- Osman Nedim Tuna Armağanı* / Yayına Haz. Güler Gülsevin . . . [ve bşk.]. — Malatya : İnönü Üniversitesi, 1989. 183 s. ; 24 sm. (A.V/4093).
- OSMAN ŞEVKİ: *Beş Buçuk Asırlık Tarihi Türk Tababeti* / Osman Şevki. — İstanbul : Matbaa-i Amire, 1925. 236 s. : 7 res. ; 20 sm. (A.V/3822).
- Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri : Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (1. : İstanbul : 1987)* / Yayına haz. Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1987. 264 s. ; 24 sm. ISBN 92-9063-353-0 (A.V/3925).
- Osmanlıların Yükselme Devri.* — [A.y.y.y.t.y.] 672 s. ; 20 sm. (A.V/3825).

- ØSTMO, EINAR: *Helleristninger av sørskandinaviske former på det indre Østlandet : Fylkene Buskerud, Akershus, Oslo, Oppland og Hedmark* / Einar Østmo. — Oslo : Universitetets Oldsaksamlings, 1990. 174 s. ; 24 sm. — (Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny rekke ; Nr. 12) (A.V/3358).
- OSWARD, MAXIM: *Türkei : Pforte des Orients / Ein Wegweiser von Maxim Oswald*. — München : H. Aigner, 1964. 170 s. : 1 hrt. ; 18 sm. (A.V/3287).
- OTTO, EMILE: *Grammaire Allemande avec de Nobreux Exercices de Traduction, de lecture et de Conersation* / par Emile Otto et Godefroi Süpfle. — 22. Edition Corrigée et Modifiée / par Louis E. Gauthier. — Paris ; Heidelberg : Jules Groos, 1937. 410 s. ; 20 sm. (A.V/3513).
- The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent*. — Ankara : Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic, 1988. 2 c. ; 20 sm. ISBN 975-17-0064-7 (A.V/2719).
- OVIDIUS, PUBLIUS NASO: *Tristia* / Publius Ovidius Naso ; Tolkade och Kommenterade av John W. Köhler. — Göteborg : Paul Aström, 1989. 239 s. ; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 83) ISBN 91-86098-97-7 (A.V/2845).
- ÖZGÜÇ, NİMET: *1988 Acemhöyük Kazıları*. Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayribasım. / Nimet Özgüç. — Ankara : T.T.K., 1991. 17-19 ss. : 3 s. res. ; 24 sm. (A.V/4073)
- ÖZGÜÇ, TAHSİN : *1988 Yılı Kültepe-Kaniş Kazıları*. Höyük, Sayı 1 (1988)'den ayribasım. / Tahsin Özgüç. — Ankara : T.T.K., 1991. 11-13 ss. : 2 res. ; 24 sm. (A.V/4085)
- ÖZHAN, MEVLÜT : *Çocuk Oyunlarımız* / Mevlüt Özhan. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 137 s. ; 24 sm. — (Kül. Bak. Halk Kül. Araş. Dai. Yay. ; 142. Oyun, Spor, Eğlence Dizisi ; 1) ISBN 975-17-0662-9 (A.V/3360)
- ÖZTÜRK, MUSTAFA : *XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları*. Belleten, Cilt LIV, Sayı: 211 (Aralık 1990)den ayribasım. / Mustafa Öztürk. — Ankara : T.T.K., 1991. 963-992 ss. ; 24 sm. (A.V/4057)
- ÖZTÜRK, YAŞAR NURİ : *Kur'an-ı Anlamaya Doğru* / Yaşar Nuri Öztürk. — İstanbul : Yeni Boyut, 1990. 232 s. ; 20 sm. — (Yeni Boyut ; 3) (A.V/3735)
- ÖZTÜRK, YAŞAR NURİ : *Tarihi Boyunca Bektaşilik* / Yaşar Nuri Öztürk. — İstanbul : Yeni Boyut, 1990. 239 s. ; 20 sm. — (Yeni Boyut ; 4) (A.V/3680)

- ÖZTÜRK, YAŞAR NURİ : *Tasavvufun Ruhü ve Tarikatlar* / Yaşar Nuri Öztürk. — İstanbul : Yeni Boyut, 1990. 397 s. ; 20 sm. (A.V/3744)
- PIETSCH, M. *Die Baumwolle* / von M. Pietsch. — Leipzig : Carnegie-Verlag Felix Bitterling, 1920. 118 s. : 30 res. : 5 lev. ; 19 sm. — (Rohstoffe und ihre Verwertung ; Bd. 1) (A.V/3541)
- PIETSCH, M. : *Die Wolle (Schafwolle und Andere Tierische Wollen)* / von M. Pietsch. — Leipzig : Carnegie-Verlag Felix Bitterling, 1920. 80 s. : 12 res. : 4 lev. ; 19 sm. — (Rohstoffe und Ihre Verwertung ; Bd. 2) (A.V/3546)
- POETTO, MASSIMO : *L'Iscrizione Luvio-Geroglifica Hattusa VIII*. Oriens Antiquus XXVI, 1988 Fasikül 3-4'ten ayribasım / Massimo Poetto. — Roma : Via Caroncini, 1988. 188-190 ss. : 1 tablo ; 25 sm. (A.V/2909)
- POLAY, ELEMÉR : *Iniuria Types in Roman Law* / Elemér Polay. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1986. 227 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-4459-8 (A.V/3640)
- POLLOCK, H.E.D. : *The Puuc an Architectural Survey of the Hill Country of Yucatan and Northern Campeche, Mexico* / H.E.D. Pollock. — Cambridge : Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1980. 600 s. : hrt. ; 31 sm. — (Memoirs of the Peabody Museum ; vol. 19) ISBN 0-87365-693-8. (B.I/447)
- PÖRKSEN, UWE : *Ist die Sprache ein selbständiger Faktor der Wissenschaftsgeschichte? : Über die Anstössigkeit unerwarteter Sprache* / von Uwe Pörksen. — Stuttgart : Steiner, 1990. 19 s. ; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Klasse der Literatur ; Jg. 1990, Nr. 2) ISBN 3-515-05660-2 (A.V/4024-2)
- PRAWER, J. : *Histoire du Royaume Latin de Jérusalem* / J. Praver. — Paris : Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1975. 2 c. ; 24 sm. ISBN 2-222-01189-2 1.c. ISBN 2-222-01317-8 2.c. (A.V/3802)
- Pre-Columbian Collections in European Museums* / Ed. by Anne-Marie Hocquenghem, Peter Tamasi, Christiane Villain-Gandossi. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1987. 303 s. : 60 res. ; 24 sm. ISBN 963-05-4730-9 (A.V/3636)
- Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Maison des Sciences de l'Homme, 18-22 Janvier 1985*. — İstanbul ; Paris : ISIS, 1991. 503 s. ; 24 sm. — (Varia Turcica ; 13) ISBN 2-906053-23-6 ISBN 975-428-024-X (A.V/3962)

- Prinzip und Applikation in der praktischen Philosophie : Vorträge der wissenschaftlichen Tagung des engeren Kreises der Allgemeinen Gesellschaft für Philosophie in Deutschland in der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz 28.9.-30.9.1989* / Hrsg. von Thomas M. Seebohm, — Stuttgart : Steiner, 1991. 306 s. ; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse ; Jg. 1990, Nr. 8) ISBN 3-515-05851-6 (A.V/4022-8)
- PRITSAK, OMELJAN : *Studies in Medieval Eurasian History* / Omeljan Pritsak. — London : Variorum Reprint, 1981. 320 s. ; 24 sm. — (Collected Studies Series ; CS132) ISBN 0-86078-078-3 (A.V/4110)
- PROSKOURIAKOFF, TATIANA : *Jades From the Cenote of Sacrifice Chichen Itza, Yucatan* / Tatiana Proskouriakoff. — Cambridge ; Massachusetts : Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, 1974. 217 s. ; 31 sm. ISBN 0-87365-682-2 (B.I/311)
- PUHVEL, JAAN : *Hittite Etymological Dictionary* / Jaan Puhvel. — New York : Mouton de Gruyter, 1991. ... c. ; 24 sm. — (Trends in Linguistics Documentation ; 1) Contents : v.1. Words beginning with A — v.2. Words Beginning with E and I — v.3. Words beginning with H. ISBN 0899254314 (A.IV/7603)
- PRUSS, A.P. : *Istoriografija Krestinskogo Dvijenia v poreformennoi Rossii* / A.P. Pruss. — Alma-Ata : Nauka KazSSR, 1990. 128 s. ; 20 sm. ISBN 5-628-00625-4 (A.V/3975)
- PUSIC, EUGEN : *Francuska Revolucija - Ljudska Prava I Politicka Demokracija Nakon Dvjesto Godina* / Urednik Eugen Pusic. — Zagreb : Globus, 1991. 524 s. ; 24 sm. ISBN 86-407-0092-3 (A.V/4131)
- Qua Vadis? Erzählung aus der Zeit Neros* / Henrik Sienkiewicz ; Aus dem Polnischen Über setzt Paul Seliger. — Leipzig : Philipp Reclam Jun., [t.y.] 2 c. ; 15 sm. (A.V/3482)
- Questions of International Law : Hungarian Perspectives* / Ed. by Hanna-Bokor-Szegö. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. ... c. ; 24 sm. ISBN 963-05-4689-2 (A.V/3641)
- Religions, Cultures and Tolerance Past and Present : La Tolérance, Les Cultures et Les Religions Hier et Aujourd'hui (1-2 November-Novembre 1990)*. — Ankara : Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, 1991. 153 s. ; 24 sm. — (Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları ; 201) ISBN 975-482-080-5 (A.V/3956)
- RENTROP, WILHELM : *Preispolitik und Preisüberwachung in Europa* / von Wilhelm Rentrop und Hansgeorg Kayser. — München und Berlin : C.H. Beck, 1941. 282 s. ; 22 sm. (A.V/3591)

- RESULZADE MEHMED EMİN : *Stalin'le İhtilal Hatıraları* / Mehmed Emin Resulzade. — Bakü : İlm, 1991. 81 s. ; 20 sm. ISBN 5-8066-0472-6 (A.V/3922)
- REŞAD : *Tarih-i Osmani : Avrupa Tarihi Siyasisine Taalluk-u Nokta-i Nazarından* / Reşad. — [y.y., A.y., t.y.] 776 s. ; 20 sm. (A.V/4578)
- RÉTHATI, LASZLO : *Probabilistic Solutions in Geotechnics* / by Laszlo Réthati. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. 451 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-4464-4 (A.V/3645)
- RHOADS, JAMES B. : *Milli Enformasyon Sistemlerinde Arşiv ve Belge Yönetiminin Rolü : Bir Ramp Çalışması* / James B. Rhoads. — Ankara : T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1991. 81 sm. ; 20 sm. — (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd. Cumhuriyet Arşivi. Dai. Başk. Yay. No. ; 13) (A.V/3965)
- ROBINSON, JAMES HARVEY : *Medieval and Modern Times* / by James Harvey Robinson. — New and Completely Revised Edition. — Boston : Ginn and Company, 1926. 806, 41 s. ; 20 sm. (A.V/4584).
- Roman Eastern Policy and Other Studies in Roman History* / Ed. by Heikki Solin and Mika Kajava. — Helsinki : Societas Scientiarum, 1990. 174 s. ; 24 sm. — (Commentationes Humanarum Litterarum ; 91-1990). Proceedings of a Colloquium at Tvärminne 2-3 october 1987. ISBN 951-653-208-X (A.V/3931).
- ROSEGGER, PETER: *Die Försterbuben* / von Peter Rosegger. — Berlin : Ullstein, [t.y.] 319 s. ; 16 sm. — (Ullstein—Bücher) (A.V/3561).
- ROPER, MICHAEL: *Arşiv ve Belge Yönetimi ile İlgili Milli Standartlar Rehberi : Ramp Çalışması* / Michael Roper : Ter. Neclâ İlemin. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müd., 1991. 87 s. ; 21 sm. — (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yay. No ; 9) (A.V/3430).
- ROSENDORFER, HERBERT: *Die angebliche Adoption des Augustus durch Cäsar* / von Herbert Rosendorfer. — Stuttgart : Steiner, 1990. 18 s. ; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Jg. 1990, Nr. 1) ISBN 3-515-05674-2 (A.V/4024-1).
- ROSENTHAL, FRANZ: *Muslim Intellectual and Social History : A Collection of Essays*. — Hampshire : Variorum, 1990. 326 s. ; 24 sm. — (Variorum Collected Studies ; CS309) ISBN 0-86078-257-3 (A.V/3866).
- ROSSABI, MORRIS: *Khubilai Khan : His Life and Times* / Morris Rossabi. — Berkeley ; London : University of California Press, c 1888. 322 s. ; 24 sm. ISBN 0-520-6740-1 (A.V/4417).

- RAUX, JEAN-PAUL: *Türklerin Tarihi : Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e İki Bin Yıl* / Jean-Paul Roux ; Türkçesi Galip Üstün. — 2. bs. — İstanbul : Milliyet, 1989. 340 s. ; 20 sm. ISBN 975-506-018-9 (A.V/3765).
- RUDOLF, ERNST: *Attische Sarkophage aus Ephesos* / Ernst Rudolf. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. 60 s. : 32 s. fot. ; 30 sm. — (Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989) ISBN 3-7001-1647-0 (B.I/433).
- RUFI, Q. CURTI: *Historiarum Alexandri Magni Macedonis : Libri Qui Supersunt* / Q. Curti Rufi ; für den Schulgebrauch von Paul Menge. — Gotha : Friedrich Andreas Perthes, 1911. 218 s. : 2 hrt. ; 21 sm. (A.V/3701).
- RUMLU, HASAN B.: *Ahsenu't-Tevarih* / Hasan b. Rumlu. — Tahran : Haydari, 1357 H. 807 s. ; 24 sm. (A.V/4438).
- AL-RUNDA, İBN 'ABBÂD: *al-Resâil al-Sugrâ* / İbn 'Abbâd al-Runda. — Beyrut : Matbaa al-Katolikye, 1957. 143, 15 s. ; 25 sm. — (Recherches ; Tome 7) (B.I/519).
- RUSSELL, BERTRAND: *İktidar* / Bertrand Russell ; Türkçesi: Mete Ergin. — İstanbul : Cem, 1990. 313 s. ; 19 sm. — (Sabah Nobel Dizisi ; 12) (A.V/4410).
- Rüstemov, Anver Keiysëviç* / Vstupit. V.D. İlvueva : V.E. Phlunta. — Aşka-bad : Akademi Nauk Türkmenkoi, 1990. 144 s. ; 20 sm. — (Akademi Nauk Türkmenkoi : 27 röib) (A.V/3443).
- Siemann-Taschenkalender. Der Ratgeber in Verwaltungsangelegenheiten für das Deutsche Reichsheer 1925/26* / Hrsg. von M. Schreiber. — Berlin : Georg Bath. 1925. 811 s. ; 16 sm. (A.V/3467).
- SIKLOS, ANDRAS: *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State 1918* / by Andras Siklos. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. 172 s. ; 24 sm. — (Studia Historica ; 189) ISBN 963-05-4466-0 (A.V/3639).
- SIMON, ROBERT: *Meccan Trade and Islam : Problems of origin and structure* / Robert Simon. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1989. 206 s. ; 24 sm. — (Bibliotheca Orientalis Hungarica ; vol. 32) ISBN 963-05-5292-2 (A.V/3623).
- SINGER, MORRIS: *The Economic Advance of Turkey, 1938-1960 : Economic Development in the Context of Short-Term Public Policies* / Morris Singer. — Ankara : Turkish Economic Society, 1977. 522 s. ; 24 sm. (A.V/3616).
- ŠIŠKA, STANIŠLAV: *Kultúra s Východnou Lineárnou Keramikou na Slovensku* / Stanislav Šiška. — Bratislava : Slovenská Akadémia Vied, 1989. 207 s. : 47 lev. ; 24 sm. ISBN 80-224-0052-1 (A.V/3917).

- Siyasal Bilgiler Okulu : 50. Mezuniyet Yıllığı (Biyografiler Anılar) /* Kutlama Komitesi Vefik Kitapçgil, Faruk Berker, Sezai Kurdoğlu. — Ankara : Siyasal Bilgiler, 1990. ss. yok. ; 22 sm. (A.V/3313).
- SJÖQUIST, KARL-ERIK: *Knossos : Keepers And Kneaders /* by Karl-Erik Sjöquist and Paul Aström. — Göteborg : Paul Aström, 1991. 128 s. : 36 res. ; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 82) ISBN 91-86098-95-0 (A.V/3426).
- SMALL, JOHN: *A Modern Dictionary of Geography /* John Small, Michael Witherick. — 2. ed. — London : A division of Hodder and Stoughton, 1991. 247 s. ; 23 sm. ISBN 0-340-49317-8 (A.V/4153).
- SOBOUL, ALBERT: *Fransız Devrimi'nin Kısa Tarihi /* Albert Soboul ; Çeviren: İsmail Yarkin. — İstanbul : İnter, 1989. 173 s. ; 20 sm. (A.V/3673).
- Societies and Languages of the Ancient Near East /* Studies in Honour of I.M. Diakonoff. — Wilts : Aris and Phillips, c 1982. 356 s. ; 24 sm. ISBN 0-85668-205-5 (A.V/4467).
- BSOD NAMS RGVA MTSO: *The Ngor Mandalas of Tibet : Plates /* bSod nams rgya mtsho and Musashi Tachikawa. — Tokyo : The Centre for East Asian Cultural Studies, 1989. 149 s. ; 26 sm. — (Bibliotheca Codicum Asiaticorum ; 2) ISBN 4-89656-601-7 (B.I/441).
- SOLJENITSIN, A[ALEKSANDR İSAYERİ]: *İvan Denisoviç'in Bir Günü : Kreçetovka İstasyonununda Bir Olay ; Matryona'nın Evi /* A. Soljenitsin ; Türkçesi: Mehmet Özgül. — İstanbul : Cem, 1989. 288 s. ; 19 sm. — (Sabah Nobel Dizisi ; 3) (A.V/4402).
- SONYEL, SALAHİ R.: *Enver Paşa ve Orta Asya'da Başgösteren "Basmacı" Akımı.* Belleten, Cilt LIV, Sayı: 211 (Aralık 1990)'den ayırması. / Salahi R. Sonyel. — Ankara : T.T.K., 1991. 1179-1208 ss. ; 24 sm. (A.V/4060).
- SOPIT, İVENKA: *Srebrnina au Srbiji XIX veka — Silverware in 19th Century Serbia /* Ivanka Sopit. — Beograd : Museum of the Applied, 1989. 144 s. ; 24 sm. (A.V/3885).
- SOSNOSKY, THEODOR VON: *die Politik im Habsburgerreiche /* von theodor von Sosnosky. — Zweite Auflage. — Berlin : Allgemeiner Verein für Deutsche Literatur, 1913. 405 s. ; 23 sm. (A.V/3471).
- SOUSTAL, PETER: *Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos) /* von Peter Soustal. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991. 580 s. : 2 hrt. ; 30 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften ; Bd. 221) (Tabula Imperii Byzantini ; Bd. 6) ISBN 3-7001-1898-9 (B.I/466).

- SOUTH, ALISON: *Vasilikos Valley Project 3: Kalavassos-Ayios Dhimitrios II : Ceramics, Objects, Tombs, Specialist Studies* / Alison South, Pamela Russell and Priscilla Schuster Keswani ; ed. by Ian A. Todd. — Göteborg : Paul Aström, 1989. 152 s. : 63 s. res. : 30 s. fot. ; 31 sm. — (Studies in mediterranean Archaeology ; vol. 71,3) ISBN 9186098-85-3 (B/9711-3).
- SOSYAL, İSMAİL: *Les Relations Politiques Turco-Françaises (1921-1985)* / İsmail Sosyal. — İstanbul ; Paris : Isis, 1984. 587-698 ss. ; 24 sm. — (Varia Turcica ; 3) (A.V/3437).
- SOSYAL, İSMAİL: *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları. Cilt II (1945-1990) : Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)* / İsmail Sosyal. — Ankara : T.T.K., 1991. ... c. ; 24 sm. — (AKDTYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; XVI. Dizi-Sayı 38) ISBN 975-16-0184-3 Tk. (A.V/3944).
- SÖNMEZ, MUSTAFA: *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi (Ekonomik ve Sosyal Tarih)* / Mustafa Sönmez. — Ankara : Arkadaş, 1990. 285 s. ; 20 sm. ISBN 975-509-014-2 (A.V/3791).
- SPIELHAGEN, FRIEDRICH: *Problematische Naturen* / von Friedrich Spielhagen. — Leipzig : L. Staackmann, 1908. 623 s. ; 20 sm. (A.V/3524).
- SPIELHAGEN, FRIEDRICH: *Sturmflut* / roman von Friedrich Spielhagen. — Zwanzigfte Auflage. — Leipzig : L. Staackmann, 1906. 460 s. ; 18 sm. (A.V/3525-2).
- SPINEI, VIKTOR: *Moldavia in the 11th-14th Centuries* / Victor Spinei. — Romania : Bibliotheca Historica Romaniae, 1986. 276 s. ; 24 sm. — (Bibliotheca Historica Romaniae Monographs : 20) (A.V/4115).
- Spisi Dubrovacke Kancelarije = Notae et Acta Cansallarise Ragusiane* / Prepisao i priprema Josip Lucic. — Zagreb : Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1988. .. c. ; 24 sm. — (Monumenta Historica Ragusina ; Vol III) (A.IV/8912).
- Spomenica posvecena Josipu Pancicu : u povodu 175. obljetnice rodenja (1814-1989)*. — Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990. 22 s. ; 24 sm. (A.V/4129).
- Der Sprach Brockhaus : Deutsches Bildwörterbuch für Jedermann*. — Leipzig : F.A. Brockhaus, 1940. 762 s. ; 21 sm. (A.V/3573).
- SPIRGER, ANTON: *Der Russisch-Türkische Krieg 1877-1878 in Europa* / Anton Springer. — Wien : Carl Konegan, 1891. 7 c. ; 24 sm. (A.V/3475).
- STADELMANN, RAINER: *Die Agyptischen Pyramiden : Vom Ziegelbau zum Weltwunder* / Rainer Stadelmann. — 2., überarb. und erw. Aufl. — Mainz am Rhein : von Zabern, 1991. 313 s. ; 24 sm. — (Kulturgeschichte der antiken Welt ; Bd. 30) ISBN 3-8053-1142-7 (A.V/4033).

- STARKE, FRANK: *Untersuchung zur Stammbildung des keilschriftluwischen Nomens* / von Frank Starke. — Wiesbaden : Harrassowitz, 1990. 705 s. ; 24 sm. — (Studien zu den Boğazköy-Texten ; H. 31) ISBN 3-447-02879-3 (A.V/3963).
- STEENSTRUP, CARL: *A History of Law in Japan Until 1868* / by Carl Steensrup. — Leiden : E.J. Brill, 1991. 202 s. ; 24 sm. — (Handbuch der Orientalistik. Fünfte Abteilung, Japan ; Bd. 6,2,1) ISBN 90-04-09405-9 (A.V/4112-6,2,1)
- STEGEMANN, HERMANN: *Geschichte des Krieges* / Hermann Stegemann. — Stuttgart und Berlin : Deutsche Verlags = Unstalt, 1917. 2 c. ; 24 sm. (A.V/3479).
- STEGUWEIT, HEINZ: *Die Törichte Juhgfrau* / Roman von Heinz Steguweit. — Hamburg : Hanseatische, c 1940. 253 s. ; 19 sm. (A.V/3568).
- STEIGMAN, HERMAN: *Harb-i Umumi Tarihi* / Herman Steigman ; Almanca-dan Mütercimi Mehmed Nihad. — Dersaadet : Matbaa-i Askeriye, 1334. 252 s. ; 20 sm. (A.V/3824).
- STEINBECK, J.: *Altın Kupa* / J. Steinbeck : Türkçesi : Nihal Önal. — İstanbul : Cem, 1987. 215 s. ; 19 sm. — (Sabah Nobel Dizisi ; 17) (A.V/4413).
- STERBERG, ADALBERT GRAF: *Leiden = und Freuden = tropfen des Herzens* / von Adalbert Graf Sternberg. — Wien : F. Tempskn, 1913. 79 s. ; 20 sm. (A.V/3540).
- STERNBERG, UDALPERT GRAF: *Die äussere Politik Oefferreich-Ungarns : Im Mechsel der Zeiten 2.* / von Udalbert Graf Sternberg. — Berlin : Karl Curtius, [t.y.] 196 s. ; 23 sm. (A.V/3468).
- STRECK, MAXIMILIAN: *Assurbanipal und die letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's* / Maximilian Streck. — Leipzig : J.C. Hinrichs'sche, 1916. 3 c. ; 22 sm. — (Vorderasiatische bibliothek ; 7) (A.V/2582).
- Studies in Byzantine Sigillography, 2* / ed. by Nicolas Oikonomides. — Washington, D.C. : Dumbarton Oaks, 1990. 321 s. ; 23 sm. ISBN 0-88402-188-2 (A.V/1175).
- Studies on Economic and Monetary Problems and on Banking History. No. 23* / Contributions by : Heinrich Franke . . . [at al.]. — Mainz : Hase and Koehler, c 1988. 89 s. ; 24 sm. ISBN 3-7758-1179-6 (A.V/1352-23).
- Studies on Economic and Monetary Problems and on Banking History No. 22.* — Mainz : Hase and Koehler, c 1988. 59 s. ; 24 sm. ISBN 3-7758-1158-3 (A.V/1352-22).

- Studies on Turkish-Arab Relation Annual 1991* : Special Issue on Turkey and the Gulf Crisis. — İstanbul : Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı, 1991. 281 s. ; 24 sm. ISBN 975-7606-03-0 (A.V/315-1991).
- Studies on Turkish-Arab Relations. Annual 1990 : Türk Arap İlişkileri İncelemeleri Yıllığı 1990*. — İstanbul : Foundation for Studies on Turkish-Arab Relation, 1991. 225 s. ; 24 sm. ISBN 975-7606-02-2 (A.V/315-1990,5).
- Sucasne Poznatky z Archeobotaniky na Slovensku*. — Nitra : Archeologicky ustav Slovenskej Akadémie vied, 1989. 211 s. : 5 lev. ; 29 sm. — (Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tomus ; 6) (B.I/421).
- STURZO, LUIGI: *Italien und der Fascismus* / Luigi Sturzo. — Köln : Im Gilde, 1926. 281 s. ; 23 sm. (A.V/3486).
- AL-SUHAYLĪ, İMAM AL-MUHADDİS ABDURRAHMAN: *al-Ravz al-Unuf fi Şarh al-Siret al-Nabaviyya li-İbn Hişam* / İmam al-Muhaddis Abdurrahman al-SuhaylĪ. — Kahire : Dār al-Nasr lil-Tıbāa, 1967. 7 c. ; 24 sm. (A.V/4161).
- AL-SUKKARĪ, ABŪ SAĪD: *Cirān al-Avd an-NumayrĪ rivāya Abi Saïd al-SukkarĪ* / Abū Saïd al-SukkarĪ. — Kāhira : Matbaa Dār al-Kutub al-Mısıriyya, 1931. 60 s. ; 27 sm. (B.I/509).
- Sultan Abdülhamid : Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları* / Haz. Ali Ergenekon. — İstanbul : Boğaziçi, 1989. 481 s. : 26 res. ; 20 sm. ISBN 975-451-018-0 (A.V/3808).
- Sultanov Phuat Phaižrahmanoviu* / Vstupit. K. Amannenesova i G.M. Kloukovou. — Aşkabad : Akademi Nauk Türkmenskoï, 1990. 104 s. ; 20 sm. — (Akademi Nauk Türkmenskoï 28 roib) (A.V/3442).
- SULTANOV, T.İ.: *Koçevie plemena priaral'ya v XV-XVII vv. (Voprosi etniçeskoï i sotsial'noï istorii)* / T.İ. Sultanov. — Moskva : Nauka, 1982. 131 s. ; 20 sm. (A.V/3971).
- SUN-WON, HWANG: *Sunlight, Moonlight* / Hwang Sun-won ; translated by Sol Sun-song. — Seoul : Si-sa-yong-o-sa, 1990. 428 s. ; 23 sm. ISBN 0-87296-037-4 (A.V/3812).
- Sur la Crète antique : Histoire, écritures, langues* / Etudes réunies par Claude Brixhe. — Nancy : Presses Universitaires de Nancy, 1991. 139 s. ; 24 sm. — (Travaux et Mémoires: Etudes anciennes ; 6) (A.V/4109).
- AL-SUYŪTĪ, CELĀLADDİN ABDURRAHMAN B. ABĪ BAKR : *al-HāwĪ lil-fatāwĪ* / AbĪ Bakr al-SuyŪtĪ. — Kahire : Mektebet ūl-Kudsi, 1351. 2 c. ; 22 sm. (A.V/4180).

- AL-SUYŪTİ, CELALEDDİN: *Tazyin al-mamālik bi-manakib Sayyidinā al-İmām Malik* / Celaleddin al-Suyuti. — Mısır : Matbaat al-Hayriyya, 1325. 67, 24 s. ; 27 sm. (B.I/481).
- SŪLEYMAN EFENDİ, FİNDIKLI: *Meriyüt-Tevarih* / eser Şamdanîzade Fındıklılı Süleyman Efendi. — İstanbul : Maarif Nezareti, 1338. 509 s. ; 24 sm. (A.V/3831).
- SŪMER, ALİ: *Hacı Bektaş Velî : Anadoluda Türk Öncüsü* / Ali Sümer. — 3. bs. — Ankara : Ayyıldız, 1990. 96 s. : res. ; 20 sm. (A.V/3759).
- SVEZAK, DRUGI: *Popis Izdanja Jugoslavenske Akedemije Znanosti i Umjetnosti 1867-1985* / Drugi Svezak. — Zagreb : Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti ; Sv. 5/II) (A.V/837-2).
- SZENTES, TAMAS: *The Political Economy of Underdevelopment* / by Tamas Szentes. — 5. ed. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1988. 436 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-4943-3 (A.V/3613).
- ŞAYBÂN, NÂBİGA B.: *Divan Nâbîga banî Şaybân* / Nâbîga b. Şaybân. — Kahire : Matbaa dâr al-Kutub al-Mısriyya, 1932. 238 s. ; 28 sm. (B.I/538).
- AL-ŞAZLİ, ŞEMSEDDİN SEYDİ MUHAMMAD AL-TAMİMİ AL-BAKRİ: *al-Sırr al-Safi fi manâkıb al-Sultân al-Hanafi Kutb al-Gavs* / Şemseddin Seydi Muhammad al-Tamimi al-Bakri al-Sâli. — [y.y.]: Matbaa Muhammad Afandi Mustafa, 1306. 120 s. ; 24 sm. (A.V/4216).
- ŞÇERBİNİN, V.G.: *Ruşça-Türkçe Sözlük* / V.G. Şçerbinin. — Moskova : Ruski Yiazik, 1989. 680 s. ; 25 sm. ISBN 5-200-00696-1 (B.I/445).
- ŞEHABİ, YAHYA: *Mucem al-Mustalahat al-Asariyya (bil-Fransiyya va al-Arabiyya) : Vocabulaire des termes Archéologiques* / Yahya Şehabi. — Dimaşk : Matbuat Mecmu al-lugat al-Arabiyya, 1967. 352, 104 s. ; 25 sm. (A.V/4244).
- ŞEMSEDDİN MUHAMMED İBNİ OSMAN: *Uluvvü lil-Ala al-gâffar* / Şemseddin Muhammed İbni Osman. — Mısır : Menor Matbaası, 1332. 356 s. ; 19 sm. (A.V/4195).
- ŞEMSEDDİN SÂMİ: *Türkçe Sözlük : Temel* / Şemseddin Sâmî. — İstanbul : Tercüman, 1991. ... c. ; 26 sm. (A.V/4154-1).
- ŞENGÜL, ZEYNEP MERÂL: *100 Türk Motifi — 100 Turkish Motifs — Les 100 Motifs Turc* / Zeynep Merâl Şengül. — İstanbul : Geçit, 1990. 112 s. ; 24 sm. ISBN 975-7699-00-4 (A.V/3806).
- EŞ-ŞENTERİNİ, EBİ'HAŞEN ALİ B. BESSÂM: *Ez-Zâhire fi-Mesâsini Ehli'l-Cezire* / Eş-Şenterini. — Kahire : [A.y.], 1939. ... c. ; 26 sm. (B.I/500).
- ŞERBAN, CONSTANTIN: *La suzerainete Ottomane a l'Egard des Pays Roumains Dans le Contexte des Relations Internationales Europeennes*. Tarih Dergisi

- Sayı 13. Mart 1975. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtura Sayısı'ndan Ayrı basım. /Constantin Şerban. — İstanbul : İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1979. 211-218 ss. ; 22 sm. (A.V/3318).
- EŞ-ŞEYH ES-ŞEMHÜDİ: *Hülâsatü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l Mustafa* / eş-Şeyh es-Semhüdi. — Mekke : Matbaatü'l Miriyye, 1316. 286 s. ; 28 sm. (B.I/564).
- EŞ-ŞEYH MUHAMMED ALİŞ: *Hidayetü'l-Mürîd li-Akide'ti Ehli't-Tevhid* / Eş-Şeyh Muhammed Aliş. — Mısır : Mehmed Efendi-i Mustafa Matbaası, 1306. 296 s. ; 28 sm. (B.I/562).
- ŞEYH MUSA, ABDÜLKERİM B.: *Makâlât-ı Seyyid Hârûn (tenkitli basım)* / Abdülkerim bin Şeyh Musa ; Hazırlayan Cemâl Kurnaz. — Ankara : T.T.K., 1991. 86 s. : 125 s. ftkp. ; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay. ; 18. Dizi-Sa. 9) ISBN 975-16-0412-5 (A.V/4418).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N.: *Azerbaycan'da Türk Alfabeti : Tarihçe* / Bilâl N. Şimşir. — Ankara : T.DK., 1991. 31 sm. : 12 belge ftkp. ; 24 sm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu Yay. ; 563) ISBN 975-16-0344-7 (A.V/3966).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N.: *Türk Yazı Devrimi* / Bilâl N. Şimşir. — Ankara : T.T.K., 1992. 486 s. ; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; 16. Dizi-Sa. 60) ISBN 975-16-0420-6 (A.V/4600).
- ŞİRAZİ, EBU'L-ABBAS MUAYYENU'D-DİN AHMED B. ŞEHABEDDİN EBU'L-HAYR ZERKUB: *Şirazname* / Ebu'l Hayr Zerkub Şirazi. — Tahran : Daverpenah, 1350 H. 263 s. ; 24 sm. (A.V/4436).
- ŞOLDAOW, MIHAIL: *Don Hikâyeleri* / Mihail Şoldahow ; Çeviren: Mete Ergin. — İstanbul : Cem, 1989. 322 s. ; 19 sm. (Sabah Nobel Dizisi ; 9) (A.V/4407).
- ŞORBAN, RAOUL: *Fantasma Imperiului Ungar Şi Casa Europei* / Raul Şorban. — Bucureşti : Globus, 1990. 93 s. : res. : 18 sm. ISBN 973-49-0000-5 (A.V/4123).
- TITULESCU, NICOLAE: *Discours* / Nicolae Titulescu. — Bucureşti : Ministere Des Affaires Etrangeres, 1991. 103 s. ; 20 sm. ISBN 973-31-0364-0 (A.V/4122).
- TODIC, MILANKA: *Fotografiya au Srbiji au XIX veka — Photography in Serbia in XIX Century* / Milanka Todic. — Beograd : Museum of the Applied Arts, 1989. 148 s. ; 24 sm. ISBN 86-7415-015-2 (A.V/3884).
- TOLSTOI, LEO N.: *Anna Karenina* / Leo N. Tolstoi ; Haz. Hans Moser. — Leipzig, Philipp Reclam Jun., [t.y.] 2 c. ; 14 sm. (A.I/5872).

- TOLSTOI, LEO N.: *Auserstehung* / Leo N. Tolstoi : Aus dem Russisehen übersetzt von Marie von Bezold. — Leipzig : Philipp Reclam Jun., [t.y.] ... c. ; 14 sm. (A.V/3537-1).
- TOLSTOI, LEO N.: *Krieg und Frieden* / Leo N. Tolstoi ; Ernst Srenge. — 3. Auflage. — Leipzig : Philipp Reclam Jun., [t.y.] 2 c. ; 14 sm. (A.V/3547).
- TOPLOU: *Novrouz. Che'rlör. Khalg oyou Ba Tamachalary* / Toplou. — Magalalar Baku : Yazici, 1989. 128 s. ; 29 sm. (B.I/435).
- Toplu Katalog (Türkiye Dışında Basılmış ve Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Yabancı Dil Yayınlar)* / Milli Kütüphane Başkanlığı. — Ankara : T.C. Kültür Bakanlığı, 1990. ... c. ; 24 sm. ISBN 975-17-0807-9 ISBN 975-17-0808-7 (A.V/4141).
- TOUATI, ANNE-MARIE LEANDER: *Munuscula Romana* / Ed. by Anne-Marie Leander Touati, Eva Rystedt and Örjan Wikander. — Stockholm : Paul Aström, 1991. 138 s. ; 24 sm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom ; 8°, 17) ISBN 91-7042-1390 (A.V/4465).
- TOYNBEE, ARNOLD: *Muhtasar darasa lit-Tarih* / Arnold Toynbee ; Terceme Fuat Mehmed Şibl. — Kahire : dar as Sakafiyye, 1960-1961. 2 c. ; 25 sm. (A.V/4202).
- AL-TRABLUSİ, EBİ ABDULLAH MUHAMMED BİN HALİL GALEBÜN: *Tarih-u Trablusgarb : al-Mühimme al-Tezkâr / şerh* : Ebi Abdullah Muhammed bin Halil Galelebün al-Trablusi. Neşr, tashih ve ta'lim : Tahir Ahmed al-Zâvi. — Kahire : al-Matbaat'ül es Selefiyye, 1349 H. 232 s. ; 24 sm. (A.V/4221).
- Trabzon Kaynakçası* / Haz. Cumhur Odabaşoğlu. — Trabzon : Trabzon Belediyesi, 1991. 87 s. ; 24 sm. ISBN 975-7770-00-0 (A.V/3094).
- Trabzon 88-89 : Kültür Sanat Yıllığı* / Haz. İ. Gündâğ Kayaoğlu, Mustafa Duman, M. Savaş Şatıroğlu. — İstanbul : Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1989. 424 s. ; 24 sm. — (Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay. ; 2. Yıllık Dizisi ; 2) (A.V/3777).
- The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis : In India, Afghanistan, Central Asia, and Persia* / Translated from the Turkish, with notes by A. Wambery. — Lahore : Al-Biruni, 1975. 107 s. ; 22 sm. (A.V/3293).
- TROCSANYI, LASZLO: *Fundamental Problems of Labour Relations in the Law of the European Socialist Countries* / by Laszlo Trocsanyi. — Budapest : Akadémiai Kiado, 1986. 204 s. ; 24 sm. ISBN 963-05-3652-8 (A.V/3611).

- TSCHUDI, RUDOLF: *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan : Eine Türkische Heiligenlegende* / von Rudolf Tschudi. — Berlin : Mayer und Müller, 1914. 96 s. ; 20 sm. (A.V/1934).
- TUNA, OSMAN NEDİM: *Sümer ve Türk Dillerinin Târihi İlgisi ile Türk Dilî'nin Yaşı Meselesi* / Osman Nedim Tuna. — Ankara : T.D.K., 1990. 57 s. ; 20 sm. ISBN 975-16-0249-1 (A.V/3930).
- Tunceli : Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleri İle* / Haz. : Kenan Güven. — Ankara : A.K.M., 1991. 139 s. ; 30 sm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını ; Sayı: 52) ISBN 975-16-0345-5 (B.I/426).
- TUNCER, HÜNER: *"Eski" ve "Yeni" Diploması* / Hüner Tuncer. — Ankara : Dış Politika Enstitüsü, 1991. 169 s. ; 24 sm. (A.V/3409).
- Les Turcs au Moyen-Age : Textes-Byzantins* / Traduits du Grec et Annotés par Xavier Jacob. — Ankara : Güven, 1983. 192 s. ; 24 sm. — (Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları. Tarih Dizisi No. 4) (A.V/3312-1).
- Turkiyau'l-Mu'âşıra*. — Bağdat : Türk Kültürü Merkezi, 1988. 298 s. ; 24 sm. (A.V/2788).
- Turquie la Croisée des Chemins*. — Paris : Edisud, 1989. 197 s. ; 24 sm. — (Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée ; 50) (A.V/4466).
- AL-TUSİ, EBİ CA'FER MUHAMMED: *al-Fihrist* / telif Ebi Ca'fer Muhammed al-Tusi. — Necef : al-Matbaa al-Haydariye, 1937. 196 s. ; 24 sm. (A.V/4291).
- TÜSİ, HOCA NASRUDDİN: *Kitâb-ı Tahrirül Usûl* / Hoca Nasruddin Tüsî. — Fas : Al-Matbaa al-Amira, 1293. 2 c. ; 24 sm. (A.V/4207).
- AL-TÜSİ, NASİRUDDİN: *Kitab al-Mevsûm bi-şarhi al-İşârât* / Nasîruddin al-Tüsî. — [y.y.]: Dâr al-Tıbbâa al-Âmira, 1290. 474 s. ; 26 sm. (B.I/483-1).
- Türkçe Sözlük* / Haz. : Hasan Eren . . . [ve bşk.]. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1988. 2 c. ; 24 sm. — (Türk Dil Kurumu Yayınları ; 549 : Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları; 1) ISBN 975-16-0070-7 (A.V/4100).
- TÜRKER-KÜYEL, MÜBAHAT: *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri* / Mübahat Türker-Küyel. — Ankara : A.K.M., 1990. 126 s. ; 24 sm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı ; 31. Fârâbî Külli-yatı-Sayı ; 1) ISBN 975-16-0087-6 (A.V/3150).
- TÜRKER-KÜYEL, MÜBAHAT: *Fârâbî'nin Peri Hermeneias Muhtasarı* / Mübahat Türker-Küyel. — Ankara : A.K.M., 1990. 95 s. ; 24 sm. —

- (AKDTYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı ; 33. Fârâbî Külli-yatı-Sayı ; 3) ISBN 975-16-0096-0 (A.V/3152).
- TÜRKER-KÜYEL, MÜBAHAT: *Fârâbî'nin "Şerâ'it ul-Yakin'i" / Mübahat* Türker-Küyel. — Ankara : A.K.M., 1990. 78 s. ; 24 sm. — (AKDTYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı ; 32. Fârâbî Külli-yatı-Sayı ; 2) ISBN 975-16-0095-2 (A.V/3151).
- TÜRKER-KÜYEL, MÜBAHAT: *Fârâbî'ye Atfedilen Küçük Bir Eser / Mübahat* Türker-Küyel. — Ankara : A.K.M., 1989. 63 s. ; 24 sm. — (AKDTYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Sayı ; 34. Fârâbî Külli-yatı-Sayı ; 4) ISBN 975-16-0094-4 (A.V/3153).
- Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1991-1 : Yunus Emre Özel Sayısı.* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. 164 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay. ; 144. Süreli Yayınlar Dizisi ; 23) ISBN 975-17-0665-3 (A.V/3368).
- Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1991/2.* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. 308 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi yay. ; 153) ISBN 975-17-0822-2 (A.V/4009).
- Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1990 /1 : Türk Mutfağı Özel Sayısı.* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 270 s. ; 24 sm. — (Kül. Bak. Halk Kül. Araş. Dai. Yay. ; 141. Süreli Yayınlar Dizisi ; 21) ISBN 975-17-0562-2 (A.V/3359).
- Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990. : "Hıdrellez Özel Sayısı".* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 156 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay. ; 143) ISBN 975-17-0712-9 (A.V/3369).
- Türkiye-Avrupa Topluluğu Bibliyografyası (1957-1990) — Turkey-European Community Bibliography (1957-1990).* — Ankara : T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1990. 837 s. ; 24 sm. — (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı ; Yay. No: 2) (A.V/3867).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası.* — Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1919 17 s. ; 29 sm. (B/724).
- Türkiye Cumhuriyeti'nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Kültür Anlaşmaları ve Kültürel Değişim Programları.* — Ankara : Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1984-1991. 6 c. ; 24 sm. (A.V/4091).
- Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi /* Yayına Haz. : Hüsnü Erkan. — İzmir : Türk Demokrasi Vakfı ; Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990. 98 s. ; 24 sm. (A.V/4018).

- Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın) : Tarihi Gelişmeler İçinde (Bildiriler) / H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü . — Ankara : T.T.K., 1992. 282 s. ; 25 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; 7. Dizi-Sa. 136) ISBN 975-16-0433-8 (A.V/4601).*
- Türkmen Halk Masalları / Latin Harflerine ve Türkiye Türkçesi'ne Aktaranlar Saim Sakaoğlu, Metin Ergun. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. 173 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay.; 155. Halk Edebiyatı Dizisi ; 38) ISBN 975 17-0905-9 (A.V/4010).*
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi : Osmanlı Devri Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Meydan Muharebeleri / T.C. Genelkurmay Başkanlığı. — Ankara : Genel Kurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1990. 163 s. : 10 hrt. : 3 şema : 4 res. ; 24 sm. (A.II/7188-3,2 eki).*
- Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Yunus Emre ve Dönemi Restorasyon ve Kıbrıs Vakıfları Seminerleri 4-5-9 Aralık 1990 : VIII Vakıf Haftası Kitabı. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1991. 329 s. : hrt. : res. ; 27 sm. ISBN 975-19-0407-2 (B.I/451).*
- Türk-Yunan Uyuşmazlığı / Derleyen : Semih Vaner ; Fransızcadan Çev. : Süleyman Aksoy. — İstanbul : Metis, 1990. 295 s. ; 20 sm. ISBN 975-7650-16-1 (A.V/3742).*
- ÜLKER, NECMİ: *İzmir-Pınarbaşı Mezar Kitabeleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl) (I). II. Araştırma Sonuçları Toplantısı ayrıbasım. / Necmi Ülker. — Ankara : T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1985 19 s. ; 24 sm. (A.V/3912).*
- ÜLKER, NECMİ: *XVIII. Yüzyılda Batı Anadolu'da Bir Ağanın İsyanı : Sarıbeyoğlu Mustafa. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (5. : İstanbul : 1985) Tebliğler III. Türk Tarihi cilt 2'den ayrıbasım. / Necmi Ülker. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989. 635-652 ss. ; 24 sm. (A.V/3330).*
- ÜNVER, A. SÜHEYL: *Beş Asırlık Tıbbî bir Kitabımız : Cerrahname / Yazan A. Süheyl Ünver. — İstanbul : İstanbul Belediyesi, 1931. 10 s. ; 28 sm. (B.I/576).*
- ÜNVER, A. SÜHEYL: *Tıp Tarihi : Tarihten Önceki Zamandan İslâm Tababetine ve İslâm Tababetinden XX inci Asra Kadar / A. Süheyl Ünver. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi, 1943. 308 s. ; 24 sm. (A.II/9143).*
- ÜNVER, A. SÜHEYL: *Tıp Tarihi I (Tarihten evvelki zamandan İslâm tababetine kadar) / A. Süheyl Ünver. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi, 1938. 101 s. ; 24 sm. (A.I/3071).*

- ÜZGÖR, TAHİR: *Fehîm-i Kadîm : Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi* / Tahir Üzgör. — Ankara : A.K.M., 1991. 738 s. ; 24 sm. — (AKDİTYK. Atatürk Kültür Merkezi Yay. ; Sayı : 44) ISBN 975-16-0291-2 (A.V/3957).
- WEINGARTEN, JUDITH: *The Transformation of Egyptian Taweret into the Minoan Genius: A Study in Cultural Transmission in the Middle Bronze Age* / by Judith Weingarten. — Partille : Paul Aström, 1991. 24 s. : 22 res. ; 31 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; vol. 88) ISBN 91-7081-028-1 (B.I/458).
- WEISS-BARTENSTEIN, W.K.: *Bulgariens Volkswirtschaft und ihre Entwicklungsmöglichkeiten* / W.K. Weis-Bartenstein. — Berlin : Carl Heymanns, 1918. 495 s. ; 24 sm. (A.V/3594).
- WERR, LAMIA AL-GAILANI: *Studies in the Chronology and Regional Style of Old Babylonian Cylinder Seals* / Lamia al-Gailani Werr. — Malibu : Undena Publications, 1988. 110 s. : 44 s. res. : 57 s. fot. ; 28 sm. + Ek. — (Bibliotheca Mesopotamica ; vol. 23) ISBN 0-89003-172-X (B.I/450).
- Wie Liest Man den Wirtschaftsteil Einer Tageszeitung?* / Neu Hrsg. von Otto Hoffmann. — Frankfurt : Societäts, 1936. 407 s. 22 sm. (A.V/3455).
- WILLEMART, HÉLÈNE: *Dictionnaire de la Turquie* / Hélène et Pierre Willemart. — Paris : Editions du Félin, c 1989 316 s. ; 21 sm. ISBN 2-86645-049-3 (A.V/4431).
- William Shakespeare's Sämtliche Dramatische Werke* / Übersetzt von Schlegel, Penda und Pok. — Leipzig : Philipp Reclam Jun., 1882. 3 c. ; 17 sm. (A.V/3523).
- WIRSING, GISELHER: *Hundert Familien Beherrschen das Empire* / Giselher Wirsing. — Berlin : Deutsche Informationsstelle, 1940. 101 s. : 15 res. : 1 secere ; 20 sm. (A.V/3587).
- WIRTH, GERHARD: *Berühmte Männer : Cornelius Nepos* / Übersetzt, eingeleitet und erläutert von Gerhard Wirth. — München : Wilhelm Goldmann, 1962. 167 s. ; 20 sm. (A.V/3664).
- WITHERELL, JULIAN W.: *The republic of Turkey : An Amirecan Perspective* / Julian W. Mitherell. — Washington : Library of Congress, 1988. 211 s. : 1 hrt. ; 27 sm. ISBN 0-8444-0587-6 (B.I/580).
- WOHLBRÜCK, OLGA: *Du Sollst ein Mann Sein !* / Roman von Olga Wohlbrück. — Berlin : Ullstein, [t.y.], 314 s. ; 16 sm. — (Ullstein=Bücher) (A.V/3564).

- WOLZOGEN, ERNSTN: *Mein Ersteo Abenteuer. Und Andere Novelon* / Ernstn Wolzogen. — Berlin ; Wien : Ullstein, [t.y.] 302 s. ; 16 sm. (A.V/3458).
- The World of Learning 1991*. — 41. ed. — London : Europa, 1991. 1987 s. ; 28 sm. ISBN 0-946653-62-3 (B/9954-1991).
- The World of Philip and Alexander : A Symposium on Greek Life and Times* / Ed. Elin C. Danien. — Pennsylvania : The University Museum of Archaeology and Antropology, 1990. 114 s. ; 24 sm. — (University Museum Public From Series ; 1) ISBN 0-934718-94-6 (A.V/3894).
- YILDIRIM, CEMAL: *100 Soruda Evrim Kuramı ve Bağnazlık* / Cemal Yıldırım. — İstanbul : Gerçek, 1989. 151 s. ; 20 sm. — (100 Soruda Dizisi ; 56) (A.V/3756).
- YOUNGER, JOHN G.: *A Bibliography for Aegean Glyptic in the Bronze Age* / von John G. Younger. — Berlin : Gebr. Mann, 1991. 118 s. ; 26 sm. — (Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel ; Beiheft 4) ISBN 3-7861-1594-X (B.I/461).
- YORDANIDU, MARIA: *Loksandra : İstanbul Düşü* / Maria Yordanidu ; Türkçesi : Osman Bleda. — İstanbul : Belge, 1990. 207 s. : 13 res. ; 20 sm. — (Marenostrum ; 1) (A.V/3741).
- Yunus Emre Büyük Türk Mutasavvıfı : Seçme Makaleler = The Great Turkish Mystic : Selected Articles* / Çev. : Fırat Asya. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. 270 s. ; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay. ; 159. Halk Edebiyatı Dizisi ; 29) ISBN 975-17-0908-3 (A.V/4011).
- YURTSEVER, CEZMİ: *Zeytinlu'nun 311 Mirası...* / Cezmi Yurtsever. Ankara : Köksav Yayınları, 1991. 49 s. : rnk. res. ; 24 sm. — (Köksav Canlı, Tarih Serisi ; 3) Andırın Baskını, Geben Faciası, Çukurhisar Soykırımı ve Ortaya Çıkarılan Toplu Mezarlar. ISBN 975-7430-02-1 (A.V/4108).
- YÜCEL, HASAN ÂLİ: *Edebiyat Tarihimizden* / Hasan Âli Yücel. — 2. bs. — İstanbul : İletişim, 1989. 307 s. ; 24 sm. + Broşür. — (İletişim Yay. ; 91. İnceleme Dizisi ; 13) ISBN 975-470-024-9 (A.V/3725).
- YÜCEL, YAŞAR: *Sultan Süleyman the Grand Turk* / Yaşar Yücel, M. Mehdi İlhan. — Ankara : T.T.K., 1991. 175 s. ; 24 sm. — (AKDITYK. Tark Tarih Kurumu Yayınları ; 7. Dizi-Sa. 135) ISBN 975-16-0415-X (A.V/4419).
- YÜRÜKOĞLU, R.: *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır : Tarihte ve Günümüzde Alevilik* / R. Yürükoğlu. — İstanbul : Alev, 1990. 311 s. ; 20 sm. (A.V/3674).

- ZÜLFİKAR, HAMZA: *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları / Hamza Zülfi-
kar.* — Ankara : T.D.K., 1991. 213 s. ; 24 sm. — (AKDITYK. Türk
Dil Kurumu Yayınları ; 569) ISBN 975-16-0398-6 (A.V/3968).
- ZVELEBİL, KAMİL V.: *Companion Studies to the History of Tamil Literature /*
by Kamil V. Zvelebil. — Leiden ; Köln : E.J. Brill, 1992. 291 s. ;
24 sm. — (Handbuch der Orientalistik ; 2, 5) ISBN 90-04-09365-6
(A.V/657-2 ; 5)
- ZWEMER, SAMUEL M.: *Moslem Women /* by Samuel M. Zwemer. — West
Medford : The Central Committee on the United Study of Foreign
Missions, c 1926. 272 s. ; 20 sm. (A.V/3288).
- ZWICKEL, WOLFGANG: *Eisenzeitliche Ortslagen im Ostjordanland /* von Wolf-
gang Zwickel. — Wiesbaden : Reichert, 1990. 416 s. : 8 s. ; 24 sm.
(Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients : Reihe B, Ge-
isteswissenschaften ; Nr. 81) ISBN 3-88226-502-7 (A.V/4045).
- ZWIERLEIN, OTTO: *Zur Kritik und Exegese des Plautus I : Poenulus und Curcu-
lio /* von Otto Zwierlein. — Stuttgart : Steiner, 1990. 307 s. ; 24 sm.
— (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen
der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse ; Jg. 1990, Nr. 4)
ISBN 3-515-05725-0 (A.V/4022-4).

B. DERGİLER*

- Acta Archaeologica XLIII, 1-2 (1991).
- Acta Asiatica LX-LXI (1991).
- Acta Historica XXXIV, 2-4 (1988).
- Akkadica 73-75 (1991).
- American Journal of Archaeology XCV, 3 (1991).
- Anatolian Studies XL (1990).
- Anatolica XVII (1991).
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi 25 (1991).
- Les Annales Archeologiques Arabes Syriennes XXXVII-XXXVIII (1987-
1988).
- Annales Economies Societes Civilisations XLVI, 3-4 (1991).
- Annali L, 1-2 (1990).
- Annali della Scuola Normale XX, 1-3 (1990).
- Anthropology Today VII, 4-5 (1991).

* Dergilerde yalnız, Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- Antike Kunst XXXIV., 2 (1991).
 Anzeiger CXXVII (1990).
 Archaeologiai Ertesito CXVII, 1 (1990).
 Archaeologische Mitteilungen Aus Iran XXII (1989).
 Archäologischer Anzeiger 3 (1991).
 Archiv Orientalni LIX, 2-3 (1991).
 Archivo de Prehistoria Levantina XIX, 3 (1989); XX, 1 (1990).
 Arkhaiologiki Ephemeris 127 (1988); 128 (1989).
 Ars Orientalis XVIII (1988); XIX (1989); XX (1990).
 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 91-92 (1991).
 Askeri Tarih Bülteni 30 (1991):
 G. ÖZDEN, *Osmanlı İmparatorluğu Deniz Kuvvetleri'nin Üst Düzey Komutanları*. S. 1.
 H. İŞGÜVEN, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad Fethi (1521)*. S. 7.
 F. BAŞDOĞAN, *Kıbrıs Seferinde Zülkadiri'ye (Maraş) Eyaleti*. S. 27.
 H. KABASAKAL, *Türk Tarihinde Yer Alan Ayaklanmaların Türleri ve Dayandığı Etkenler*. S. 35.
 H. MORPINAR, *1806-1812 Savaşları Esnasında İngiliz Donanmasının 1807 Yılında İstanbul*. S. 57.
 F. ÜNSAL, *Balkan Harbi (1912-1913) Yenilgisinin Nedenleri*. S. 75.
 F. TAŞ, *Çanakkale Muharebelerinin Sebep ve Sonuçları*. S. 85.
 M. TONCOKU, *Çörcil, Çanakkale ve Japonya*. S. 91.
 K. SOYUPAK, *1919-1922 Türk Kurtuluş Savaşı'nın Gelişimi Üzerinde Askeri Düşüncenin Etkinliği*. S. 107.
 M. DEMİREL, *1909 Erzurum Askeri İsyanı*. S. 119.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni VI, 18 (1991).
 Atatürk Yolu II, 7 (1991):
 E. AYBARS, *Atatürk ve Devrime Bakış*. S. 443.
 H. BAYKAL, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Fransız İlişkileri ve Bir Fransız-Türk Dostu Albay Mougin*. S. 455.
 R. ÇİÇEK, *Erzurum Vilayet Kongresinde Alınan Kararlar ve Etkileri*. S. 513.
 İ. KARACA, *1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler*. S. 539.
- Athenaeum LXXIX, 2 (1991).
 Atiqot XX (1991).
 Ausgewählte Neuere Literatur 4 (1990); 1 (1991).
 Avusturya Ekonomi Bülteni Kasım, (1991).

- Aziya i Afrika Segodnya 6-11 (1991).
 Balkanica VIII, 1-2 (1991).
 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission LXXI, 1-2 (1990).
 Biblica LXXII, 3 (1991).
 Biblical Archaeologist LIV, 2 (1991).
 Bibliotheca Orientalis XLVII, 5-6 (1990).
 Bilgi Pınarı I, 1 (1991).
 Bollettino Di Archeologia 1-4 (1990).
 Bulgarian Historical Review 1-3 (1991).
 Bulletin de Correspondance Hellenique CXV, 1 (1991).
 Bulletin D'Information 17 (1991).
 Bulletin of the American Schools of Oriental Research. 281-283 (1991).
 Bulletin of the Ancient Orient Museum XII (1991).
 Bulletin of the National Museum of Ethnology XVI, 1 (1991).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies LIV, 2 (1991).
 Bulletin Scientifique XXVI, 1-6 (1990).
 Bulletin Signalétique, Art et Archeologie XLV, 1-3 (1991); Prehistorie et
 Protohistoire XLV, 1-3 (1991).
 Cahiers de Civilisation Médiévale XXXIV, 4 (1991).
 Central Asiatic Journal XXXV, 1-2 (1991).
 Cultura Antiqua XLIII, 1-10 (1991).
 Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi I, 1 (1991):
 E. AYBARS, *Atatürk ve Türk Devrimi*. S.1.
 K. ARI, *Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)*. S. 14.
 N. ADIYEKE, *Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması*. S. 47.
 S. KURT, *İzmit Hamidiye Vapur Şirketi*. S. 71.
 G. BOZKIR, *Şapka Devriminin İzmir Basınındaki Yankıları*. S. 109.
 F. DEMİR, *İzmir Sancağında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*. S. 155.
 K. ARI, *İzmir'deki Suikast Girişimi*. S. 247.
 Dacia XXXIV (1990).
 Danıştay Dergisi 81 (1991).
 Il Datini IV, 8 (1991).
 Deutsche Nationalbibliographie 23-48 (1991).
 Devlet Su İşleri Bülteni 354-361 (1991).
 Al-Dırasat al-Islâmiyyâh XXV-3 (1991).
 East European Quarterly XXV, 2 (1991).
 EC News 19-26 (1991).

- Ekonomide Ankara 39-41 (1991).
Emel 184-186 (1991).
The Encyclopaedia of Islam VII, 119-120 (1991); I-VI Index, 1-6 Supplement.
Enformasyon Bülteni 2-6 (1991).
Epigrafika Vostoka XXIV (1988).
Epigraphica Anatolica 17 (1991).
Ethnology XXX, 3 (1991).
Etudes Balkaniques 1-3 (1991).
Fırat Üniversitesi Dergisi IV, 1 (1990).
Finski Museum (1990).
Genava XXXIX (1991).
The German Tribune 1474-1496 (1991).
Gjuha Jone 4 (1990).
Güneyde Kültür 27-33 (1991):
 R. VARDI, *Ahıska (Mesket) Türkleri*. S. 28.
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi VII, 1-2 (1990).
Hamdard Islamicus XIV, 3 (1991).
Harvard Journal of Asiatic Studies LI, 1 (1991).
Hebrew Union College Annual LXI (1991).
Hesperia LX, 2 (1991).
Hethitisches Wörterbuch III: H Lieferung 11 (1991).
Historical Research LXIV, 154-155 (1991).
History Archaeology and Ethnography 2, (1990).
L'Homme XXXI, 119-120 (1991).
İkibine Doğru 19-43 (1991).
İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (1990).
İlgi 66-67 (1991).
Institute for the History of Arabic Science Newsletter (1991).
International Journal of Anthropology VI, 2 (1991).
Iran XXIX (1991).
Der Islam LXVIII, 1 (1991).
İslam Ansiklopedisi 34-38 (1991).
Islam Storia e Civiltà X, 34-35 (1991).
Islamic Studies XXIX, 4 (1990).
Istorie Veche Şi Arheologie XLII, 1-2 (1991).
Istoriya SSSR 3-5 (1991).
Izvestiya Akedemiya Nauk Turkmenskoy SSR 2, (1991).

Jahrbuch (1990).

Jahrbücher Für Geschishte Ost Europas XXXIX, 1 (1991).

Jahreshefte Des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien LX

(1990):

C. BAŞARAN, *Ein Girlandenrundalter Aus Kyzikos*. S. 121.

The Jerusalem Post 598-613 (1991).

Journal Asiatique CCLXXIX, 1-2 (1991).

Journal of Archoeological Science XVIII, 3-5 (1991).

Journal of Central Asia XIII, 2 (1990).

Journal of Historical Research I, 1-3 (1989-1990).

Journal of Islamic Studies II, 2 (1991).

Journal of Near Eastern Studies L, 3 (1991).

Journal of the American Oriental Society CXI, 1-2 (1991).

Journal of the History of Biology XXIV, 2 (1991).

Journal of the Middle East VII (1990).

Journal of the Royal Asiatic Society I, 2 (1991).

Keesing's Record of World Events XXXVII, 5-9 (1991); XXXVII, 5

Supplement.

Kemalist Ülkü 273-278 (1991):

275 - M. UĞRAŞKAN, *Atatürk Albümü*. S. 3.

A. AKMAN, *Atatürk'ten Esintiler I*. S. 10.

N. ÇAĞATAY, *Osmanlı Arşivlerine Dış Dünyadaki İlgi*. S. 12.

H. YAĞCIOĞLU, *Atatürk'ü Yaşamak*. S. 21.

H. ASLANGÜL, *Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi*. S. 32.

276 - A. AKMAN, *Atatürk'ten Esintiler II*. S. 14.

M. UYGUNER, *Atatürk Bildirileri*. S. 18.

H. ASLANGÜL, *Türklerde Barış ve Kardeşlik*. S. 19.

S.H. SEHİDOĞLU, *Kurtuluş Savaşında Savaş Sanayi*. S. 29.

C.T. BERKTIN, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi I*. S. 34.

277 - M. UĞRAŞKAN, *Atatürk Yolunda 23 Yıl*. S. 3.

S. ÖZDENOĞLU, *Atatürk'ü Yaşamak*. S. 5.

A. ERDOĞDU, *Atatürk'e Saygı*. S. 27.

C.T. BERKTIN, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi II*. S. 34.

278 - A. AKMAN, *Atatürk Devrimleri Üzerine*. S. 9.

İ. İNAN, *O'nu Düşünürken Sanatı Anlamak*. S. 26.

S. SELÇUK, *Barışçıl Atatürk*. S. 29.

Kıbrıs (Northern Cyprus Monthly) I, 21-26 (1991).

Kitap Dergisi 52-56 (1991):

N. VERGİN, *Avrupa'nın Türkiye'deki Siyasi Geleceği Bitti*. S. 8.

A.F. YANARDAĞ, *Türkiye'de Devlet Demokrasi ve Askeri Notlar*. S. 17.

Kuzey Kıbrıs (ENF) IV, 6-10 (1991).

Letopis (1991).

Libyca XXXII à XXXIV (1984-1985-1986).

Livres et Revues d'Italie XXXI, 1-2 (1989).

Maarif Umumi Nezareti I, 1-4 (1991).

Madriider Mitteilungen 30 (1989); 31 (1990); 31 Zugangsverzeichnis.

Makedonika (1989-1990).

Man XXVI, 2-3 (1991).

Medioevo Saggi e Rassegne 14 (1990).

Memoirs of the Research Department of the Toya Bunko 48 (1990).

Mesaionika Kai Nea Ellenika 1 (1984); 2 (1986); 3 (1990).

The Metropolitan Museum of Art Bulletin XLVIII, 4 (1991).

The Middle East Journal XLV, 2-4 (1991).

Midland History XVI (1991).

Milliyet Sanat Dergisi 268-278 (1991).

Mitteilungen 102-104 (1991).

Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft Zu Berlin. 121-122 (1989-1990).

Nato Dergisi 1-2 (1991).

Neuerwerbungen Vorderer Orient 5-10 (1991).

New Cyprus VI, 9-11 (1991):

E. MANISALI, Cyprus, Turkish Foreign Policy S. 37.

Newsletter 25-26 (1991).

Newsletter (Acor) 4 (1991).

Newsletter (Haber Bülteni) 2 (1991).

Newspot 27-52 (1991).

Novaya i Noveşaya Istoriya 3-6 (1991).

Ordok Ausgewählte Neuere Literatur 4 (1990).

Orient XXVI (1990).

Orient XXXI, 3-4 (1990); XXXII, 1 (1991).

Orientalia LX, 2-3 (1991).

Orientalia Suecana XXXVIII-XXXIX (1989-1990).

Oriente Moderno IX (LXX) 1-6 (1990).

Origini XIII (1984-1987); XIV, I-II (1988-1989).

Otam 2 (1991).

Österreichische Osthefte XXXIII, 3 (1991).

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XLV-94, 3-4 (1991).

- Praehistorische Zeitschrift LXV, 2 (1990); LXVI, 1 (1991).
 Praktika 1984, 2-1987 (1991).
 Prilozi 40 (1990).
 Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society XXXIX, 2-3 (1991).
 Quarterly West 33 (1991).
 Rassegna Storica del Risorgimento LXXVIII, 3 (1991).
 Referativniy Jurnal V, 1-3 (1991).
 Review XIV, 2-3 (1991).
 Revista Arhivelor LII, 2 (1990).
 Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale LXXXV, 1 (1991).
 Revue de Synthèse 1 (1991).
 Revue des Archeologues et Historiens d'Art de Louvain XXII (1989).
 Revue des Etudes Byzantines 49 (1991).
 Revue des Etudes Grecques CII, 487-489 (1989).
 Revue des Etudes Sud-Est Europeennes XXVIII, 1-4 (1990).
 Revue Roumaine d'Etudes Internationales XXIV, 1-6 (1990).
 Rocznik Orientalistyczny XLVII, 1 (1990).
 Saeculum XLI, 2-4 (1990); XLII, 1 (1991).
 Schweizerische Zeitschrift für Geschichte XL, 2-4 (1990); XLI, 1 (1991).
 Schweizerisches Landesmuseum XCIX (1990).
 Scripta Minora 1, (1990-1991).
 Seçilmiş Gazete Yazıları Bibliyografisi I, 8-11 (1989); II, 1-2 (1990).
 Silahlı Kuvvetler Dergisi 328-330 (1991):
 H. GELENDOST, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu İsyancıları*. S. 125.
 Sosyal Bilimler Dergisi I, 1 (1990).
 Sovetskaya Arkheologiya 3-4 (1991).
 Sovetskaya Etnografiya 3-5 (1991).
 Sovetskaya Turkologiya 5-6 (1990).
 Sprachwissenschaftliches Wörterbuch II, 2 (1991).
 Stratejik Etüdler Bülteni 85-86 (1990).
 Studia Islamica LXXIV (1991).
 Studi Classici e Orientali XL (1990).
 Studime Filologjike XLIV (XXVII), 2-3 (1990).
 Studime Historike XLIV (XXVII), 4 (1990); XLV (XXVIII), 1 (1991).
 Suomen Museo 97 (1990).
 Südost-Forschungen XLIX (1990).
 Südosteuropa Mitteilungen XXXI, 2-3 (1991).
 Századok CXXII, 1-4 (1989).

Tarbiz LIX, 3-4 (1990); LX, 1 (1991).

Tarih Felsefe Hukuk 3 (1990).

Tarih İncelemeleri Dergisi VI (1991):

T. BAYKARA, *Eski Türk Ziraat Hayatı Üzerine Bazı Bilgiler*. S. 1.

N. ÜLKER, *Yeniçeri Ocağının İlgası Öncesi İzmir'deki Asayişin Bozukluğuna Dair Belge*. S. 25.

A. ÖZGİRAY, *Milli Hakimiyet Işığı Altında M. Kemal-A. Rawlinson Görüşmeleri (1918-1921)*. S. 50.

Y. AKBIYIK, *Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu*. S. 109.

S. ÖZÇELİK, *Aydın Vilayeti Donanma Cemiyeti*. S. 115.

Tarih ve Toplum 90-96 (1991).

Tarih Yolunda Erzurum 20 (1990).

Tebliğler Dergisi LIV, 2342-2344 (1991).

Tel Aviv XVII, 2 (1990); XVIII, 1 (1991).

Thraco-Dacia XI, 1-2 (1990).

Tillväxten 1980-1981-1982-1983 (1991).

Tokyo Bunko Sho-ho 22 (1990).

The Toya Gakuho LXXII, 3-4 (1991).

The Toyoshi-Kenkyu L, 1-2 (1991).

Történelmi Szemle 1-2 (1989).

Trafik XXVII, 470 (1991).

Turkish Review Quarterly Digest Summer (1991).

Turkologischer Anzeiger 16 (1991).

Türk Dili 476-480 (1991).

Türk Dünyası Araştırmaları 45 (1986); 62 (1989).

Türk Dünyası Tarih Dergisi 10-14 (1988); 25-39 (1989); 45-50 (1990).

Türk Etnografya Dergisi XIX (1991).

Türkiye Bibliyografyası 1-12 (1989).

T.C. Devlet Yayınları Bibliyografyası XVIII, 9-12 (1990); XIX, 1-2 (1991).

Türkiye Günlüğü 15 (1991).

Türkiye Makaler Bibliyografyası 11-12 (1988); 1-12 (1989); 1-12 (1987-1988-1989) Yıllık Dizin.

Ugarit-Forschungen XXII (1990).

Vakıflar Dergisi XXII (1991).

Vestnik Drevney Istorii 2-3 (1991).

Vestnik Leningradskago Universiteta II, 1 (1991).

Vizantiyskiy Vestnik 51-52 (1991).

Voprosi Istorii 2-6 (1991).

- Vostok Oriens 1-3 (1991).
Vostokovedenie 16-17 (1990).
Wissenschaftliche Zeitschrift XXXIX, 6 (1990); XL, 1-4 (1991).
Yapı 116-121 (1991).
The Yale Review LXXIX, 4 (1990).
Yeni Düşünce 506-530 (1991).
Yeni Forum XII, 267-271 (1991).
Zeitschrift für Assyriologie LXXX, 2 (1990).
Zeitschrift für Kulturaustausch 2-3 (1991).
Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 87-88 (1991).
Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XLVIII,
2-3 (1991).
Zion LVI, 1-2 (1991).

Propriétaire et rédacteur en chef:
Au nom de la Société d'Histoire Turque
PROF. DR. NEŞET ÇAĞATAY

T A B L E D E S M A T I E R E S

Articles, Etudes :	<u>Page</u>
ERGENK, GİRAY: Ancien système de routes dans la région de Pamphylia (en turc, avec 1 carte, 20 illustrations)	361
DEMİRKENT, Prof. DR. İŞİN: Râvendân, une des forteresses de l'époque des Croisades (en turc, avec 11 illustrations)	371
KARAMUK, GÜMEÇ: Rapport d'Ambassade du Hadji Zağanos (en turc, avec 1 document)	391
ÇİĞ, MUAZZEZ İLMİYE: Le résumé en turc du livre intitulé <i>The Maps of the Ancient Sea Kings</i> (les cartes des Anciens Rois de la Mer) et qui contient les travaux détaillés et de grande étendue, effectués en Amérique sur la carte de Piri Reis (en turc, avec 1 carte)	405
AKSULU, DR. N. MELEK : L'Écrit de Bartholomaeus Georgievič sur les Turcs "De Turcarum Ritu Et Caermoniis" (1544) et sa traduction en turc (en turc)	437
GÜNEŞ, İHSAN: Les Elections de 1912 et les événements survenus à Eskişehir (en turc, avec 20 documents)	459
ERDENTUĞ, DOĞ. DR. AYGEN: L'Utilisation des termes de parenté dans la Turquie de nos jours (en turc)	483
SINANOĞLU, SUAT: L'Idée qu'on a de l'Age Classique au seuil du Vingt et unième siècle, l'Europe et la Turquie (en turc)	513
SAY, YAĞMUR: Un essai d'étude sur les brochures intitulées "Une Condition - Un Voeu" et sur Société appelée "Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" (la Société de Bayburd pour ne pas abandonner les Musulmans à la mendicité), (en turc)	531
DURU, REFIK: Les Fouilles de Höyücek - 1989 (en turc, avec 27 planches)	551
 Traductions :	
BURİAN, ORHAN (Traduit par İPEK, ÇİĞDEM): L'image du turc dans la littérature anglaise de la Renaissance (en turc)	567
 Bibliographie :	
İLHAN, M. MEHDİ: Robert Dankoff-Rhoads Murphey: <i>The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmet Pasha (1588-1662) as Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels</i> (en turc)	591
ORTAYLI, İLBER: Jacob M. Landau: <i>The Politics of Pan-Islam (Ideology and Organization)</i> (en turc)	597
Livres et Revues recus à la Bibliothèque de la Société de l'Histoire Turque dans la Seconde Moitié de 1991	599

BELLETEN

PÉRIODIQUE PARAISSANT TOUS
LES QUATRE MOIS

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : LVI

No. 216

Août 1992

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 4